

EMANOIL BUCUȚA
SCRIERI

II

EMANOIL BUCUȚA

SCRIERI

II

Text stabilit și note
de
LUCIA BORȘ-BUCUȚA
și
VIOLETA MIHAILA

EDITURA MINERVA

București — 1977

DIN VOLUME

Legătura roșie

PRIETENUL IORGOVAN

Din pridvorul hanului de peste drum de biserică, în Mînecii-Ungureni, se vede spre miazănoapte un munte falnic. E Clăbucetul, care-și ridică deasupra văii Telejenelului vârful din doi colți, la 1462 de metri. Cînd ieși de la odihnă în zori, cu mădularele încă înmuiate de multul mers, ca să vezi cum e vremea pentru pornitul mai departe, turnul lui, care se strecoară printre alte culmi pînă unde întilnește singur apa de argint a soarelui, îți cheamă ochiul și te ademeneste.

Într-o dimineață de august, în 1911, se îndreptau spre el, prin pădurile de fag, trei drumeți. Și n-ar fi să se amintească nimic despre toate aceste depărtate întîmplări și locuri, dacă printre cei trei drumeți nu s-ar fi aflat și prietenul meu, Iorgovan bănățeanul.

El învăța pe atunci medicina la universitatea din Pesta. Era un băiat la trup mai mult slab și puținel, cu mustața roșcată aspră, țeapă înaintea și strașină gurii. Ochii lui albaștri cu urzeală verde căutau de cele mai adeseori înainte, parcă fără să vadă. Numai cînd îți vorbea se opreau pe tine, plini de gînduri. Avea niște haine aproape viorii, în care soarele încercase, în doi-trei ani de purtare, să țeasă fire roșioare. Dar oricît l-aș zugrăvi, nu e ca să-l cunoașteți cînd îl veți întilni, pentru că nu mai întilnește nimeni pe cineva mort de ani de zile de boala studenților săraci. Vreau numai să-l ridic iară din amintire pe el, pe care toți îl vor fi uitat.

Era un singuratic, și-i plăceau drumurile pe jos, făcute fără nimeni. Și acum mergea tot înainte. Iar noi călcăm cu grijă pe locuri cu iarbă, ca să nu ni se audă pașii. Cunoștea Banatul, de la stîlpii lui de marmură și de la vetrele de fier din munți, peste mlaștini și nisipuri zburătoare, pînă la apele cele mari din părțile sîrbești și ungurești, cum și-ar cunoaște un țaran moșioara și toate ale curții. Prin povestirile lui treceau păduri negre de brad, vreun roi înnebunit de lumini într-o vîlcea văzut noaptea de pe culmi, bocănit de ciocane-cu-abur și pălălaie de flăcări pe coșuri de topitorii, boi mari, albi, mînați din urmă de femei cu legături negre și roșii pe cap, treceau cîntece și treceau doruri. Credea liniștit și fără zbulucium sau ură că neamul odată se va aduna la un loc. Ne chema să ne arate — cînd avea să se întîmple — locurile lui dragi. Iar noi îl ascultam și nu-l mai priveam, mîhniți fără pricină. El își oprea atunci uitătura prelungă asupra-ne și tăcea și el. Și acolo, sus pe Clăbucet, cu soarele revărsat peste nenumăratele dealuri rotunde de sub noi, împresurate de ape licăritoare ca niște smaralde în inele de argint, el cînta întins în iarbă, cu mîinile sub cap și cu fața la cer, cu vîers așa de duios, că-l ascultam pierduți și înlăcrămați, un cîntec de acasă de leagăn, de iubire sau de jale, cine știe ?

„Somnu-mi-i și m-aș culca :
N-are cin' mă legăna !
Somnu-mi-i și aș dormi :
N-are cin' mă lului !“

Îl cînta așa, că ne simțeam și noi cum se simțea el, singuri, ca pe un vîrf, și fără prieteni, în poarta furtunilor. Și cîntecul acela al prietenului Iorgovan îmi sună și astăzi în urechi. Poate de aceea că-l cîntă și acum biata lui gură de oase, tot ca atunci, uitîndu-se la cer, dar de sub două brazde verzi, și întoarsă spre răsărit, spre Țară [...].

DIN CARNETUL UNUI DRUMET

Bucurei Dumbravă

Ceasurile aici sînt sfinte ; cînd trece unul prin vîzduhul tîmîiat, clopotele de la minăstire îl prind și-l sună peste brazi și peste ape. Rîndunici izbucnesc atunci din clopotnița cu stîlpi înfloriți și se împrăștie în toate părțile, ca niște intrupări de cîntec. Măgărușul, gata de plecare, de la poarta casei unde poposește drumul cel alb, mișcă din pîroasele urechi și-și leagăna puțin samarul încărcat și cumpănit. Sus, în cer, pe vîrfurile aurite ale munților, un noruleț rumeior se lasă încet și întîrzie numai o clipă, ca o mîna de binecuvîntare pe un creștet ; apoi se ridică și se topește în soare.

Îndărătul unui balcon de lemn, în odaia cu multe ferestre, de unde începi să poți privi pe deasupra copacilor, stă aplecată pe hîrtii o scriitoare. Flori, pe care nu le întîmpini decît pe poienele de sus, umplu vase și ulcioare, se îndoie peste masă, urcă pereții pe policioare. Într-un raft, cu o canapea dedesubt, așteaptă cărți în care răsfoiești cu mintea în altă parte, după o pagină pe care n-o găsești niciodată, pentru că altminteri ar trebui să încapă între scoarțe tot cerul cu stăvilarele de stînci de afară. Și atunci, ca să înțelegi, te întorci către locuitoarea acestei luminoase liniști.

Dar ea nu-ți dă decît jumătate din dezlegare. E o femeie al cărei păr acum e încărunțit bine ; obrazul îmbujorat a început parcă să-și înmoaie carnea. Pasul îi e însă

plutitor și tânăr, ochii prietenoși, gura plină de zîmbet și de strălucirea dinților, brațul cu mișcare ușoară și bărbătească, toată ființa înecată într-o proșepețime de rouă și într-o siguranță pe care le-a adus de pe înălțimi. Simți ca un fel de pizmă, tu, călător din șesuri cu scaieți în haine și prăfos, încovoiat de nemărginirea zării drepte, strecurătoare în suflet de visare și de îndoială, și scapi o vorbă de luare în ris și în care singur nu crezi. Pe urmă, când capeți răspunsul, nici n-ai vreme să te rușinezi, cuprins, cum ești, deodată, și de odihnă și de amărăciune.

Gazda ta e o prietenă a omului, pe care suferințele lui, mai mult decît o îndurerează, o răzvrătesc. Dacă se apleacă să-l ajute, să știi că-l pune bine pe picioare și-l trimite pe drum, ca să-și caute dreptul. Ea e un ostaș al adevărului; micile minciuni, ca și marile amăgeli, n-o înșală și, îndrăzneată, le spune pe nume, desprețuind orice potriveli, întîmplă-se ce s-ar întîmpla. Ea se știe aici pe pămînt o trecătoare făptură a lui Dumnezeu, ruptă din lumina lui, cînd împresurată de hore de duhuri, cînd dusă de mîna de îngerii cu sabia făclie de argint peste prăpăstii. Și dacă scrie, lauda gîndului și a frumuseților veșnice din fire, nu scrie nici pentru că vrea, nici ce, nici cînd vrea, ci pentru că se supune unei porunci, ce-i arată cînd și numai cînd vine aceasta.

O ascuți și nu pricepi, ca răsplată a cărei faptă ți-a fost dat să te oprești într-o zi înaintea unui om întreg și așezat pe atît de adînci temelii? Îți dai seama că urzeala ei nu e urzeala ta, și că trebuie să te întorci, pentru că drumul tău e altul, împletit cu o mie de poteci străine și de neguri, dar pleci înviorat. Îndărăt, o lași pe ea, cu același zîmbet, care mîngîie și dă încredere că cel puțin cîteodată și în cîte un ins suferința noastră se sfărîmă în ploaie de stele și zbuciumul ni se înmlădie într-o înaltă cîntare.

Într-o seară am poposit la o căsuță de munte. Numai șipotul, care cădea din jghiab într-un arc luminos și cîntător și fugea pe sub brusturi, făcea de pază în singurătate. Ușa nu era închisă decît cu zăvorul ei de lemn, pe care l-am trăs fără zgomot. Din pridvorul cu lumină am coborît o treaptă în tinda umbrită și de aici, peste pragul

înalt, în odaia plină de întuneric. Pridvorul îneca cu mireme de flori, tinda mirosea a fin proaspăt, iar odaia, a rășină și a brad. Sufletul își găsea și el, în această revărsare de tot alte unde, cei mai adînci fiori.

Paturile n-aveau pe ele decît scîndura goală, dar de gura neagră a podului era proptită o scară. Am urcat sus și am aruncat de acolo cîteva brațe de otavă, din care am întins așternuturi și căpătie moi. De lingă vatră am luat măsuța scundă și două lavițe și am străbătut cu ele poiana în lung, pînă lingă apșoară, unde, între puntea cît un capac de lădiță și peretele alb de stîncă, era loc pentru foc. Peste cîteva clipe flăcări filfiite și puzderii de scînteii sfîșiau seara. Șopotul undelor nevăzute se amesteca cu pîrîitul vreascurilor. Și am ospătat între aceste două viersuri, aplecînd deopotrivă la visare, copleșiți de farmec.

În vîrfurile brazilor, ca niște felinărașe la catarguri, au început să ardă stele mari. Drept pe la mijlocul tavanului rotund și albastru de peste noi se alegea tot mai albă calea robilor, cu lumini mai tari prin praful milioanei de pași, închipuind fintini pe margini pentru însetați sau pietre miliare pentru osteniți. Și cu fețele la cer, pe pluta noastră de verdeață, spînzurată în văzduh, în curgerea veșnică, pluteam și noi. La răstimpuri, ca un cuțit de aur, cîte o stea căzătoare tăia iute bolta de la un capăt la altul, și tresăream clătînîndu-ne în loc speriați. Dar, apoi, după ce apele senine se uneau iară, porneam din nou, cu Liniștea vislașă la cîrmă.

Știam că această limpezime a minții și înălțare a inimii numai pe piscuri se întîmpină. Dar, plini de ele, nu ne puteam mîngîia să le simțim nici numai atîta vreme, nici numai noi. O amărăciune încerca să ne apese la pămînt. Și am înțeles că aceia cărora li s-a dezvelit taina trebuie să coboare în lume și să ridice în zările netezi și adormitoare, unde fumul și pulberea se lasă peste acoperișuri și peste gînduri, munții credinței și izvoarele iubirii. Atunci, după ce aerul fraged și subțire va spăla piepturile, ca nouă astăzi, tuturor le va răsări la o cotitură, în șoldul unei chei, adăpostul păcii și li se vor aprinde, aproape să le ajungă cu mîna, peste creștet, stelele.

Am plecat tîrziu la odihnă, încet, prin iarba grea de rouă. Pe geamul deschis, din pat, ochii, împăienjeniți de

oboseală, căutau jos, în cealaltă margine a poienei, la flăcările care se înfășurau lacome pe după crăngile îngrămădite cu prisosință, ca să ție. Puteam urmări și jghiabul cu apă, după pînza de aburi tremurătoare de deasupra lui. Din ea s-au desfăcut niște călători de lumină, prin cari, cînd treceau în dreptul lor, se vedeau stelele. Aveau cu ei și femei cu maramă de fir pe cap, aveau și prunci cu cingători roșii peste cămășuța de spumă, bătrîni cu plete lungi și toiege de aur. Toți s-au depărtat. N-au rămas la focul nostru decît o mamă cu copilul ei. Stau pe scaunele de pe care ne-am sculat noi adineaori. Ospătează din ce-am lăsat noi pe măsuță. Se uită unul la altul și surîd cu surîsul pe care nouă ni-l dăduseră stelele...

IN VALMĂȘAG

Era într-un sfîrșit de noiembrie. Lumina de zori abia se prefira, umedă și puțină, prin norii uniți deasupra noastră ca un tavan. Treceam grăbiți, pe străzi goale, spre marginea orașului, încrosnați cu saci de drum. Nu vorbea nimeni.

Caldarîmul ne dîrdîia sub talpă, ca și cum în pămînt, dedesubt, fauri, sculați de dimineată, și-ar fi început ciocănitul înfundat pe nicovale. Dar nu eram într-o țară de basm !

Ferestrele zuruiau de-a dreapta și de-a stînga, cu tot alte glasuri de sticlă printre palatele cu flori de seră după geamlîc albastru sau pe ulicioare cu cercevele înguste, ca și cum care fieruite ne-ar fi întovărășit nevăzute. Dar carele cu poveri ne treceau numai prin inimi, și de acolo nu pătrunde nici zgomot, nici cutremur afară !

Aerul era neliniștit, ca de un mare filfiit. Dar nici vînt nu bătea, nici vreo uriașă pasăre neagră nu mișca din aripi călătoare !

Nu purtam ca alte dați bețe cu flori la mîner. Unul avea o sabie îndoită și scurtă ca un hanger, cu aurituri și o pulbere de pietre scumpe încrustată în ele. O încinsese în vremuri revoluționare focosul republican Costache Rosetti, și acum fusese coborîtă dintr-un perete, de pe un covor vechi, unde cine știe cum ajunsese, ca să ia drumul de adăpost al Moldovei. Altul ducea de curelușă un cuțit lat, în teacă de piele, cu cotor de os cu două scobituri la

mijloc, de apucat bine, pentru spintecat mistrețul. Al treilea ținea de țevi, cu patul pe umăr, o pușcă de vînat en-
glezească. Amintiri de familie și arme, care, păstrate, ar
fi primejduit pe-ai noștri rămași acasă, păraseau cu noi
orașul, dinaintea dușmanului.

Pe largile șosele de margine, deodată, cum cazi fără
trecere de pe un mal înalt într-o apă vâlmășită, ne-am
trezit în forfota unei nenumărate mulțimi. Nu venea din
străzi lăturalnice, care zăceau și mai departe, pustii. Se
scurgea așa, nu ghiceai de unde, neîntreput și fără grabă,
se scurgea de zile și nopți țara tină, într-un alai
mihnit și mut de rămas bun, pe la porțile sfințite pe ne-
așteptate prin răstignirea și singele atîtor mucenici, ale
marelui oraș.

Se auzea scîrțit de roți, cîte un nechezat de cal, un
ropot de pași făcut din bocanci țintuiți sau din călcătura
ușoară de opincă și de țîrlici, dar nici un glas. Doi inși,
dacă se opreau la o cișmea în răspîntie, cu căciula pînă
pe ochi, cu mîinile în buzunare și cu săculeața de mer-
rinde lăsată pe șold de o legătură petrecută peste umăr,
se uitau unul la altul, ca și cum nu mai știau ce-aveau
să-și spună, și, fără un cuvînt, porneau mai încolo.

Amestecați în șuvoiul lor, fără altă voință de-acum de-
cît a acestei mulțimi, care știa numai că trebuie să meargă
fără popas înainte, am intrat în șoseaua cu circiumioare
cu șatră și scaune de măcelar la stradă și cu căsuțe spîn-
zurate sus, în malul de lut a Colentinei. De cîte ori am
trecut în ceată, cîntînd, pe aici, cînd soarele abia răsărit
și tăiat drept în două de zarea cîmpiei, ca o gură roșie
de cuptor deschis, năvălea cu suluri de raze dintr-un dru-
meag pieziș, de-a dreapta noastră !

Uite și străduța care duce la crîngul și lacul Teilor !
Și-acum pe prispe la case trebuie să stea încolăciți cîinii
ciobănești, cari ne-ar hămăi fără să se scoale, și prin por-
țile crăpate s-ar vedea spre miazănoapte scufundătura
riului cu grămezile de cărămidă nearsă și cu văile fără
iarbă, prăfoase și roșcate, dacă n-ar fi ceată peste cîmp
și suflet și n-ar fi toate încremenite în tăcere.

Căruțe ostășești în șir, căruțe mici de țară, al căror
stăpîn a lepădat sumanul și a îmbrăcat mantaua cu fire-
turi, se strecoară pe lîngă zidurile de împrejmuire ale

curților Plumbuitei, după ce au suit podul, și iau calea
Urzicenilor. Lîngă ostașul care mină, pe aceeași laviță a
caprei, stă alt ostaș, cu un trunchi întreg de copac în brațe.
La capătul celălalt bușteanul a fost vîrît în foc, e numai
jăratec plesnit și scrumit, și fumegă. Prin atît se cunoaște,
că arde, cenușiu în lumina cenușie a zilei. Încălzește, sub
cerul înghețat al lui Dumnezeu, aceste căsuțe pe roți,
priebege, fără acoperiș, nici pereți. Și cît cuprinzi cu ochii,
înlăcrămați de răcoarea dimineții sau poate și de altă pri-
cină, nu vezi decît acest alai tăcut, cu lemne mari strînse
la piept, fumegînd mereu, sclipind uneori ca din solzi de
foc sau înflăcărîndu-se deodată de o lungă pâlălaie de-o
clipă, pînă în fundul șesului și mai departe.

De pe drumul Fundenilor ies călăreți, cu căciulile tra-
se jos pe tîmple, cu sulița plecată înainte, într-un galop
de umbre. Cotesc spre pădurea săracă din dosul bisericii
Andronachi și spre jghiabul de apă al Piperei. Căii sînt
plini de noroi. La unii smocul de păr din frunte le picură
între ochi pîrîiașe de sînge. Ne amestecăm printre picioa-
rele lor. Ne-am lăsa, ne dorim ! într-un fior de nebulie
și deznădejde, călcați de copitele de fier. Să nu mai au-
zim tunul care bubuie tot mai limpede dinspre lunca cu
malul drept înalt și împădurit al Dîmboviței îndepărtate !
Să nu mai vedem tot mai ștearsă pe cer muchia cunos-
cută și scumpă a orașului cu turnuri și bolți ! Să nu mai
simțim că ne mergem pe suflet, rupîndu-l zdrențe cu fie-
care pas care ne desface de pămîntul sfînt și ne împinge,
pulbere și cenușă moartă, orbului văzduh !

Crescătorul de șoimi

PRIETENII „DICȚIONARULUI“

Dragostea de limba română reînvie.

Ea nu se mai arată cu focul sacru al Școlii Ardelene, de ostași în haine monahale ai latinității. N-are nimic nici din paladinii romantici de mai târziu, ai noului alfabet, ai ortografiei înzorzonate și ai înfiilor dicționare. Polihistorismul de după aceea, care-și făurea singur greutatea și puneă în clepsidră, jumătate serios și jumătate șugubăț, fire de nisip căzând câte unul doar din secol în secol, nu mai e în mijloacele ei. Stadiul filologic e definitiv în urma noastră. El și-a pierdut înfișetatea de la începuturile vieții românești de stat și de cultură, pe care o împărțea cu cel istoric. Alte puncte de vedere și alte discipline s-au ridicat și le-au luat între ele ca egale și nu ca privilegiate. Ceea ce aveau politic și combativ, străin de ființă, s-a dus. Soseau zilele de aur ale pătrunderii în adâncime. Scrisul însuși a ajuns la o așezare. Scriitorii, sub amenințarea clasificărilor defăimătoare, folcloristă sau etnografă, se feresc de înnoiri formale. Și iată că în aceste împrejurări, mai mult de înfrinare, dragostea de limba română, se întoarce !

Se întoarce, pe deoparte, în lucrări de știință de tot felul. Sînt între ele cercetări grele teoretice, reviste sau anuare de specialitate, și sînt, în sfîrșit, dicționare. Preocuparea și realizările se întind peste întreg domeniul, semn că sîntem martorii unei mișcări cu temeii.

În înfiia grupă trebuie pusă *Originea românilor*¹ de d-l Alexandru Philippide, care descurcă în volumul apărut

„ce spun izvoarele istorice“. Despre ea abia a ieșit o recenzie, și aceea mai mult de expunere. Era și greu să fie altfel, pentru că cetitorul stă aici înaintea a 900 de pagini încărcate de documente, de analize și de ipoteze. Oamenii de meserie vor avea de spart, de măcinat și de spălat la ele luni, în șteampurile lor metodice. Munca în sine e de o viață de om, cu toate că autorul vorbește în prefață de greutatea procurării de texte critice într-o vreme când „de la un capăt la celălalt al pământului arde focul războiului și cărți nu se mai trimit de la un loc la altul, ci numai tunuri și carne pentru tunuri“. Acest indicu cronologic se potrivește probabil mai mult cu data prefetei, scrise la urmă, decât i se potrivește textului însuși.

A doua grupă aduce publicațiile cu caracter periodic, numeroase și vioaie. Fiecare universitate își are frunțașii limbiști, și mai cu seamă școala filologică; o revistă sau un anuar îi răsfinge vederile și activitatea. Într-un loc pregătirea e cu deosebire slavă și toate trec prin ochelari chirilici. Într-altul, tradiția germană, de la bibliografie până la prelucrare și ton, se închide în sine, lucrătoare și mândră. Aiurea, elementul romanic domnește exclusiv și n-are decât milă pentru negurile celorlalți. Cercuri mai tinere pendulează, cu ascunsul gând că le întrec pe toate, înmănunchindu-le pur și simplu numai însușirile, fără nici o lipsă. Nu putem decât înșira *Dacoromania* de la Cluj, care-și pregătește a patra mie de pagini anuale, *Grai și suflet* de la București, *Codrul Cosminului* de la Cernăuți, unde, ca pe vremuri, filologia și istoria se odihnesc sub același acoperământ, *Arhiva* d-lui Bărbulescu. Și pentru că, afară de universitățile din țară, mai sînt două în străinătate, școlile române de la Paris și Roma, în buletinele lor *Mélanges de l'École roumaine en France* și *Ephemeris Dacoromana*, filologia, oricît de discretă i-ar fi apariția, își ridică ici, colo capul dintre pagini. De altminteri, preocupările filologice ale celor doi directori sînt cunoscute. D-l Pârvan a dat chiar de curînd câteva *Considerațiuni asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, de un mare interes actual, în publicațiile Academiei Române².

Altă grupă cuprinde dicționarele. Lăsăm la o parte pe al d-lui Resmeriță, cu tăietură de lexicon și ambiții etimologice³. Oltenii sînt ascuțiți la minte, dar nu vor privi niciodată cuvîntul decît ca un mijloc, adică nu vor fi filologi. Nu ne oprim nici la dicționarul macedoromân al d-lui G. Pascu⁴ tăgăduit pînă acum tocmai de macedoromâni. Celălalt dicționar român de la Iași își caută încă editorul⁵. Despre dicționarul general, la care lucrează d-nul Candrea pentru „Cartea românească“, e firesc să nu putem spune altceva nimic⁶. S-a isprăvit însă de tipărit *Rumänisch Detusches Wörterbuch* de Tiktin⁷. E o lucrare puternică și se cuvine a i se face loc aparte.

D. dr. H. Tiktin profesa încă dinainte de război la universitatea din Berlin, unde am stat o clipă în cumpănă, să intru sau să nu intru, în fața afișului care-i anunța cursul de limba română. E un învățat din familia lui Moses Gaster și Lazăr Șăineanu, dar care, cu toate că silit ca și ei să plece, nu și-a schimbat obiectul cercetărilor. Dicționarul său are 1834 de pagini mari, cu două coloane de text. Aceasta face peste tot 3668 de coloane cu 18340 de cuvinte, dacă se socotesc aproximativ cinci cuvinte de fiecare coloană. Tipărirea a început în 1903, cu o grea abatere de la scopurile autorului. El strîngea fișe pentru un dicționar al limbii române, fără prea multe perspective să-l poată și scoate. Atunci a fost poftit de Ministerul Instrucției, și poate mai mult de ministru, care era Take Ionescu, să scrie un dicționar german-român. O poftire asemenea, mi se pare, ne-a dăruit cu dicționarul francez-român al lui Frédéric Damé⁸. Cine cunoaște pe oameni și opera știe că nu e vorba de lucrări de folos didactic sau practic, aidoma glosarelor maghiaro-române sau ruso-române ieșite de cînd hotarele țării au prins și concetățeni de aceste graiuri.

Omul a primit propunerea, hotărît să schimbe cît mai puțin din planul inițial, minus, negreșit, traducerea germană a cuvintelor și exemplurilor. Volumul întii, cu întiiele trei litere ale alfabetului, număra el singur 500 de pagini. Aceasta însemna că-și împlinise prea bine gîndurile. Mai puțin însă acelea ale inițiatorilor. Și i s-a cerut o res-trîngere.

Al doilea volum arată de ce fel a fost această restrângere. Cuvintele primite în dicționar au fost puse la încă o sită, ceea ce a lăsat pe dinafară grunții rarităților și ai regionalismelor de prea mică rază, iar traducerea exemplelor a fost înlăturată sau scăzută la un minimum. Lucrarea s-a subțiat astfel mereu, pînă la sfîrșit, a cărui dare la lumină a fost luată asupra ei, după oarecare peripeții, acum un an și după o întrerupere de mai bine de zece ani, de către Casa Școalelor. Dacă păcătuiește, ideal, din punctul de vedere al unității, și, practic, de haina cam străină și de greutatea răspîndirii datorită epuizării aproape a întiiilor volume, acest dicționar nu rămîne mai puțin o contribuție de seamă la cunoașterea și studiul limbii române. El se arată ca un vrednic înainte-mergător al *Dicționarului limbii române*, scos de Academie, care singur îi poate sta alături, întrecîndu-l prin monumentalitate și prin cîte lespezi poate aduna laolaltă o muncă organizată și colectivă.

Grădina lui cu atîtea flori se întinde ca între două poteci de margine, de la întiiul cuvînt al limbii, *abă*, pînă la cel din urmă, *zvon*: început aspru, trainic și alb, ca o pinză de Teodorescu-Sion, sfîrșit ca un ecou muzical întîrziat, de trecere a vîntului prin frunzișuri sau de cor al strămoșilor veniți la acel hotar al limbii de ei făurită și în care se păstrează, mai mult decît în orice, nemuritori prin veacuri; la un capăt, solul turc al tuturor înfrîuririlor balcanice, iar dincolo, Răsăritul și taina slavă a evului nostru mediu fără dezlegare. Dar grădinarul, străin, de alături, știe florile pe nume, și de unde vine fiecare, și zîmbește. [...]

Limba cîntă din frunză ca în zilele de vitejie și de patriarhalism, întîrzie la bilciuri sau încheagă de pe catedre adevărurile în propoziții fără greș. Urechea, atît de deprinsă cu ea înainte că n-o mai cumpănea și judeca, stă s-o asculte. E ceva schimbat. O vreme de trecere, plină de *zvon*, ca un zbor de echinocțiu al unor păsări călătoare. Se duc? Vin?

Și acestea toate, alături de o știință a limbii care e mai metodică și circumspectă decît oricînd, și de un scris cu frînă, îndreptat de teoreticieni spre un clasicism de

formulă, pe cînd toată literatura picură din sedile pastorale și romantice.

Urma acestor căutări învățate și fierberii populare duc la marele *Dicționar al limbii române*.

După cum acele căutări, înviorate deodată, vin, prin oameni sau prin fragmente de operă, de dinainte de război, iar fierberea e semnul unei creșteri de potență națională încete, izbucnită apoi și în faptele politice și militare, *Dicționarul* stă cu o jumătate a lui dincolo de epoca noastră. Ea le reia însă și le realizează, de unde tînjeau și mureau. Le înconjoară de interesul popular, de unde rămîneau depărtate, în umbra unei instituții, ca o octroiare.

Dicționarul limbii române a apucat să iasă pînă în 1914 numai în 15 fascicule de cîte 80 de pagini fiecare. El [...] e vechiul vis de început al Academiei Române. Acest vis a poposit întii, ca pe o coloană a lui Traian, cu privirea asupra unui Forum năvălit de barbari, în *Dicționarul limbii române*⁹, cu glosarul ei, al lui Laurian și Massim, la care au colaborat și nume de patriarhi ca I. Heliade Rădulescu, și munci, ca a lui Hodoș și Bariț. După aceea el s-a căutat în *Magnum Etymologicum*¹⁰, cît un continent filologic prea întins pentru aripile lui, și era să se piardă în certurile de specialiști stîrnite la picioarele celui sfinx neisprăvit și cu neputință să fie continuat. De la 1906 sarcina *Dicționarului* a trecut asupra d-lui Sextil Pușcariu¹¹.

Lucrările nu s-au oprit, după oprirea tipării prin voia lui Marte, vechiul dușman al Minervei. Fișierele Muzeului Limbii Române de la Cluj sînt dovadă și, pentru cine nu poate să ajungă pînă la ele, materialul peste măsură de bogat din *Dacoromania*. Numai prin ea s-au mai putut face auziți alcătuitoarii *Dicționarului*. De șapte ani el nu se poate tipări din lipsă de fonduri. Și ani de zile *Analele Academiei* spun același lucru. Iar pîndari, trimeși la malul Nilului, să vadă cînd cele șapte vaci grase vor ieși din unde și să dea de veste, moțâie, pe malul prăfuit. Peseme că ele au păstrat în apariție ordinea din visul faraonului și pîndarii așteaptă degeaba.

Dar Academia poate sta și mai departe în mîndria ei, peste aceste zile de vaci grase și de vaci slabe sau de

cirezari lipsiți de credință cari le mână spre staule proprii. Banii *Dicționarului* ea îi are! Nu e nevoie decât de acea intervenire a opiniei publice, care e azi atât de activă în treburi de grai românesc, pentru ca aurul să poată fi scos de unde rămâne de cincisprezece ani ascuns și nefolosit.

Dicționarul e o lucrare care nu poate să apară decât treptat, în fascicule. Prin acest caracter al lui, el nu e o carte de vitrină de librărie, care ispitește odată pentru totdeauna luarea-aminte a cumpărătorului și se desface prin jocul obișnuit al pieței. *Dicționarul* presupune un public înaintat, care poate da mai ales numărul mare de subscriitori și abonați, meniți singuri să-i puie la adăpost ființa, și abia departe, în al doilea rind, pe cumpărătorul stăruitor cu fascicula. La noi subscripția e necunoscută, iar stăruința la celălalt client, un fenomen de câteva exemplare. Cu o asemenea stare era însă numai de așteptat ca fasciculele trase din *Dicționar* să rămână în depozitele Academiei. Ele se găsesc și astăzi acolo, în mii de exemplare, în valoare de milioane, iar *Dicționarul* e întrerupt din lipsă de fonduri.

O societate de oameni îndrăgostiți de limba română s-a alcătuit cu gândul să înlăture această ciudățenie. Academia Română a primit numaidecât să lucreze cu ea. Se cheamă „Prietenii *Dicționarului*“.

În acea societate poate să intre oricine își ia, alături de ceilalți, sarcina răspindirii *Dicționarului*. Biblioteci, așezăminte și oameni de cercetare, care nu se pot lipsi de un asemenea instrument, nu-l au, și n-ar ajunge, poate, să-l aibă, fără o mijlocire. Mijlocirea au rostul s-o facă „Prietenii *Dicționarului*“, descoperind aceste trebuințe de *Dicționar* și ducându-l acolo ei înșiși. Fiecare cumpărător pe această cale ar fi un subscriitor al viitorului, fără să i se ceară decât adresa și nici o altă sumă afară de costul cărții primite. Din banii strinși pe fasciculele vechi se poate relua tipărirea, prea mult aminată, iar apoi fiecare fasciculă și-ar scoate ea singură cheltuiala. La urmă ar rămâne și capitalul încropit acum din transformarea depozitelor în bani, ușor de pus în altă între-prindere culturală asemănătoare, vrednică de Academie

și numai din miinile ei experte cu putință de avut. [...] După *Dicționarul limbii române*, *Marea Enciclopedie română*; tezaurul limbii, întâi, și apoi, cunoștințele minții omenești îmbrăcate în aurul și pietrăriile ei scumpe.

În chipul acesta, „Prietenii *Dicționarului*“ ar avea, ca societate, o viață fără bătrînețe. Ar fi ca o masonerie fără taine din preajma acelei catedrale gotice, mereu cu câte ceva de lucrat la ea, care e dicționarul unei limbi. Ca un recensământ de populație, oglinda limbii răsfringe și ea stări de anumit timp și trebuie, după acel anumit timp, să arate altă imagine, aceea schimbată de-atunci. Altfel oglinda se schimbă în stampă afumată. Un dicționar de prea depărtată dată începe să aibă numai o valoare istorică, și cel mai bun singe al cuvintelor, neconținut în prefacere, nu mai curge prin el. În aceeași categorie se însiră dicționarul a cărui tipărire amenință să ție prea mult. Nu numai pentru filologie, ca metode și material, dar și pentru dezvoltarea limbii, mai cu seamă în niște vremuri fără pereche, douăzeci și cinci de ani pot fi mai curînd răstimpul între două ediții decât o durată de apariție.

„Prietenii *Dicționarului*“, cari așijderea piscupilor medievali cu sabie, sînt și niște ostași ai limbii, să se aștearnă cu inimă lucrului.

VASILE PÂRVAN AL AMINTIRII

Vasile Pârvan s-a depărtat azi de noi destul ca să-l putem căuta în amintire¹. Fiecare sintem plini de putințe, care, cît mai e un prilej să se dezvolte, fac șovăitoare judecata. Din viață, cînd ochiul stă asupra unui chip, el se turbură de toate acele putințe; din amintire, îl scoate fără nici un adaus. Vreau să mă apropiu de Vasile Pârvan ca de un chip de amintire.

Din cîte dăți l-am văzut și i-am vorbit, e una care mi s-a părut totdeauna că-l răsfrînge mai întreg. De-acum nici nu se mai poate ivi o a doua.

Era în sala roșie a Muzeului de antichități, sus sub acoperiș. Orașul se aprindea în ferestre, nesigur și neîncăput între cercevelele lor prea înguste. Venea repede c seară a toamnei celui din urmă an de ocupație germană.

Ne adunaserăm acolo cîțiva oameni, unii veniți de cîrînd de la Iași, iar ceilalți din ascunzătorile de umilință ale Bucureștilor, ca să ne punem împreună marea întrebare: ce-i de făcut? De jur împrejur, pe lungii pereți, cai vechi elini, ieșiți numai pînă la piept deasupra zării, alergau cu nările în vînt sau cu capul întors de supărarea unui frîu nevăzut.

Noi așteptam tăcuți sub acea zare, ca o lume nenăscută. Nici un zeu nu se ivea, în picioare, într-un car. Numai caii cari alergau în spume de marmură peste roșul acela pompeian. Alergau și cu noi, către sorți neștiute.

În așteptare, stăteam de vorbă în șoaptă, într-un colț, cu Pârvan. Îl știam, mai mult decît îl cunoșteam, de ani. Îl ascultasem în întîilele veri ale Universității de la Văleni, în cîteva conferințe despre filozofia greacă. Era atunci un întors proaspăt de la studii și mă miram tocmai de cît putuse să scoată, făcînd aproape o carte de origini a românilor, din niște drumuri de comerț și nume de negustori descoperite în inscripții și fîntîni istorice uitate².

Acum se arăta ca o nouă mirare. În sala aceea de școală primară de orașel aruncat deodată la o parte de marile drumuri, și de pe ale cărei ferestre vedeai în fundul șoselei drepte ieșind din praf ca din trecut, în zgomot de zurgălăi, cite un postalion de odinioară, învățatul tînăr dar de pe atunci fără vîrstă făcea, în loc de lecții de istorie, introduceri îndrăznețe în înțelepciunea veche. Era un ucenic și un dascăl de idealism. Platon întindea pretutindenii ramuri încărcate de roade, ca un alt pom al vieții și al cunoașterii. Ușurința și căldura vorbeii, cu o lumină aproape veselă în obraz, înlesneau suirile. Lumea și gîndul elinesc păreau lîngă noi, vii încă, numai că pe alt plan. Nimeni n-ar fi ghicit în învietoarea lor un istoric. Mai tîrziu numai masca, turnată în noi tipare de prăpăstiile războiului, s-a făcut tragică. Regăseam pe om neschimbat. Ideea morții, de care era mai aproape, îl făcea mai neastîmpărat și mai dornic de faptă. Cercul preocupărilor se lărgea. Istoria rămăsese numai un punct de plecare și abia o metodă.

Vorbeam în șoaptă, sub galopul cailor clasici de deasupra noastră, despre lucruri destul de străine oamenilor și prilejului acelei seri.

— Ți-e dragă muzica? Te văd regulat la concertele de pian ale lui Dimitriu.

— Încerc de fiecare dată să înțeleg de ce-i era atît de trebuincios lui Caragiale. Mă tem că ai să mă mai vezi de multe ori la concertele lui!

— Cum poți glumi cînd vorbești de muzică?

— Mi-e rușine s-o spui, dar cred că aș putea. Numai că acum nu vorbesc de muzică, ci de Dimitriu. Lui Caragiale îi era foarte frică de literatură, ceea ce nu-l ferea totdeauna să facă, și destul de îndoielnică. Mă gîndesc la

fișia de lumină de lună pe care o vede ascultînd cunoscuta simfonie a lui Beethoven. Îl iert însă pentru cît știu din corespondența lui, cea mai calpă din literatura română, și din aceasta, pentru cartea poștală trimisă lui Dimitriu, în care îl poștește la niște sarmale strașnice. După sarmale urma, firește, Beethoven. E un Beethoven în cadru de *Scrisoare pierdută*. Printre ascultători își face totdeauna vînt cu pălăria tare și Cațavencu.

— Cu dumneata nu știe cineva niciodată dacă vorbește serios sau în glumă. Pentru mine muzica e o necesitate. Mai mult decît atît : o tovarășă. Vizez la o viață în care toate faptele ar fi pătrunse de muzică. Fiecare faptă sub o cheie muzicală. Cînd eram student în Germania și veneam acasă de la curs sau de la bibliotecă, mă așezam la fizarmonică. Toți marii autori mi-au împodobit singurătatea. Ferestrele rămîneau deschise. Auzeam glas de copii jos și ciripit de păsări. Închideam ochii, degetele apăsau și mai departe pe deschizătoarele țevilor, ca la o orgă într-un cor de catedrală gotică, și simțeam bucuriile sfintei Cecilia. Te cred o fire înrudită, ascunsă rău sub un rîs de poruncă. Ți-am citit versurile de copii și am auzit în ele o inimă. Aș da mult să m-apropiu de acea inimă.

— Versurile mele de copii n-au nimic muzical. Sint mai curînd răgușite și hurducate. Le-am cîntat de unul singur, lingă leagănul fetei mele. Eram în ceartă cu arta, pe care o văd roasă de romantism. Și mai mult decît toate artele, arta caracteristic romantică, muzica. Umblu după fraza aritmică și după disonanță ca o răzbunare. Și aș lovi mai ales în flașneta dulceagă a sfintei Cecilia.

— Nu vrei să mergem ? Lumea e toată de față.“

Mi s-a părut că aud pe Margareta cerînd în biserică, de la vecină, sticlucă cu sărurile. Vorbeam din buze și-mi părea rău, prețuiam pe omul atît de rar, dar mă înfricoșa aceea trebuință de destăinuire. Ea s-a cheltuit mai tîrziu în adevărate revărsări lirice, pentru tinerii morți în război, sau în cuvîntări de panegiric, în care preocupările muzicale își făceau loc nu numai în clădirea ciudată a frazei, dar și în accentul special cerut de la tehnica tipografică și impus cu stăruință cititorului. Iar gura s-a încrețit și s-a închis în mindrie.

L-am urmărit prezidînd în acea seară. Un prieten cu pregătire politic-socială, o adevărată putere administrativă descoperită în timpul ocupației dușmane într-una din cele mai grele și mai dezorganizate gospodării de stat, făcea o comunicare³. Era vorba de un program cultural, de îndrumare și ridicare a mulțimii. Îl încercaserăm împreună. În afară de o căldură prea apostolică a tonului, găseam aproape în toate păreri pe care mi le-aș fi însușit. Știam pînă în amănunt atît principiile cît și aplicarea. Așteptam cu nerăbdare discuția. Părvan a fost mai mult decît negativ : sarcastic. Omul care putea să fie atît de mișcat și era în intimitate un senzitiv și un sfios, intrat între semeni răsturna fără milă. Dialectica lui se făcea rea. Ochii se înnegreau și alergau de la unul la altul, mulțumiți, iar gura avea un zîmbet numai într-o parte. Argumentele erau de cele mai multe ori valabile, dar nu cîștigau decît cu împotrivire și părere de rău. Te plecai supărat și n-aveai nici o recunoștință.

Părvan era prin fire și convingere un singuratec și un aristocrat. Iubirea lui către om putea merge foarte bine cu disprețul de oameni. Noi voiam o grijă celulară a societății, cu oprire la fiecare ins. El nu vedea pe ins sau îl vedea în înfățișarea stîngace, neputincioasă și de rîs. Ce putea să facă pentru sine și pentru ceilalți acel ins nu putea să fie decît tot stîngaci, neputincios și de rîs. Societatea ca organism și întreg se încorporează în indivizii superiori. Un asemenea individ superior, un căpitan de știință și de cultură, se simțea și el și avea față de ceilalți purtarea corespunzătoare : de principiu de ordine și de cristalizare înaintea și înăuntrul unei mase amorfe. Individualismul mîndru și pătruns de el al științei lui se ciocnea de socialismul anonim și umil al vederilor și faptei noastre și nu putea să-și găsească descărcare decît într-un hohot de rîs.

Ar fi putut să fie și un hohot de plîns. Amîndouă erau foarte aproape.

Părvan dorea ca o întrecere cu sine și fără ga personalitatea lui să fi avut nevoie de această trăsătură, pe care mai curînd o excludea, să nască în jur simpatie. Nu știu dacă a avut prieteni, dar el voia mai mult : un curent. Pe acesta știu că nu l-a stîrnit, pentru că nici

nu se putea. De aceea poate scrisul lui a depășit marginile cercetării și a căutat marea poartă a literaturii, lecția s-a făcut inspirată și a dus la tribună și la oratoria publică, întrebările de conștiință au înflorit într-un misticism logic și luptător. Numai că îndărătul tuturor acestor arătări trăia același singuratec și aristocrat. În gând și în vorbă, el apropia și se apropia, dar numai în gând și în vorbă : aievea, niciodată. Sfera lui era Saturn, iar inelul, de gheață multicoloră. Acesta putea să logodească cu știința sau cu alte abstracții planetare, nu cu oamenii. Oamenii n-au avut încredere și nu l-au cunoscut.

Adunarea din seara aceea a fost întreruptă spre sfârșit de un episod care atunci nu părea să aibă alt înțeles. Lui Pârvan i-au venit oaspeți, doi oameni îmbrăcați în haine albe de țară, cu cămășile pe-afară. Au rămas numai o clipă singuri, la o mescioară rotundă din alt colț al încăpătoarei săli. Apoi gazda noastră, cerându-și iertare pentru câțiva timp și lăsându-ne discuții libere de după comunicare, s-a dus drept, negru și sacerdotal, între ei. Unul din cei doi oaspeți era Ion Mihalache, care se întorcea de pe front cu ideea partidului țărănesc și căuta poate lămuriri dogmatice și doctrinari. Pârvan, se vedea, era cu totul în așteptările lui și încerca însuși rostul de călăuză al unei mișcări care se presimțea. Poate că se socotea alături de un nou Tudor, un alt Gheorghe Lazăr sau Vlădică Ilarion al Argeșului, răsărit peste amândoi cu toată conștiința lui universitară și omenească.

Mai târziu, pornirea lui spre înfrurire socială a bădăvărute roade, în medii mai potrivite : Editura Cultura Națională pentru legătura cu scriitorii, secretariatul perpetuu al Academiei Române pentru organizarea științei, direcția Școlii de la Roma pentru pregătirea oamenilor de cercetare, comisia de cooperare intelectuală și congresele internaționale pentru colaborările cu străinătatea. Dar destul că atunci, și nu numai atunci — a fost doar foarte serios vorba într-o vreme de trecerea lui în fruntea a două mari ziare populare —, Pârvan s-a lăsat ispitit de intrarea în viața publică, altminteri decât pe calea care pare mereu singura cu puțință la noi, a

inscrierii într-un partid politic. Și era poate încă o formă a luptei lui cu moartea.

Ispita aceasta are să trăiască neconținut între oamenii noștri de știință, cărora știința nu le ajunge, ispită născută și hrănită de marea pildă a lui Iorga. Ei vor căuta să se ferească de greșeala lui și să-i corecteze în folos propriu experiența. Să câștige, adică, și să-i sporească înfrurirea socială, fără să facă, sau făcând altfel, pasul în politică. Până acum, în cazul lui Pârvan, încercarea a dat greș, sau a fost oprită pe drum. Ea e menită însă să se repete, tocmai pentru că la noi totul e subordonat punctului de vedere politic. Vor rămâne totdeauna capacități pe dinafară, care, pline în același timp și de voință de putere și de mândria acțiunii personale, vor năzui să-l înfrângă. Vor izbuti? Și cum? Sau e cu puțință? Vor putea trece peste îndrăznelile speriate, cu dibuieli și retrageri, într-o socoteală de fiere care zi, față în față cu dușmanul, batjocoritor, în așteptarea capitulării? Oameni cari știu cât înseamnă metoda în prelucrarea oricărui material de fapte — una singură și cerută de ele — se căznesc să-și ascundă că, apropiindu-se de materialul faptelor politice, vor ajunge să întrebuinteze la urmă metoda acestora, care există, cu aplicările și specialiștii ei.

Am avut totdeauna impresia că legătura dintre Iorga și Pârvan e mai strânsă decât relațiile, cu vicisitudini, dintre cei doi oameni, sau atâtea aspecte din operă ar îngădui să se bănuie. Cel de-al doilea intra într-o știință în care pe-o linie avea înaintași pe Xenopol și Onciul, mai ales istorici, chiar sau îndeosebi când căutau sintezele filozofice ale disciplinei lor sau întemeiau religia documentului; iar pe cealaltă, pe Hașdeu și Iorga. Ar trebui să număr aici poate și pe Odobescu, dar el, cu toate că atât de nou, se leagă mai mult de Bălcescu, Kogălniceanu și de generația eroică a romantismului decât de marii meșteșugari ai științei. Pe această a doua linie de dezvoltare va urma să fie așezat și cercetat de biografi Pârvan.

Om, mai larg decât știința căreia i se închinase, el trece, nu ieșind din ea, ci străbătând-o în toată desimea

și încărcat de toate comorile găsite, spre zările stelare ale filozofiei și religiei, sau pe cîmpurile de întrecere ale vieții active. De atîtea ori, din cele ce a făcut sau mai cu seamă n-a făcut, se vede că la orizont stătea atunci Iorga. Nu e cu toate acestea vorba de un epigon, ci tocmai de un om al vremii și de un constructiv, care se întilnea în aceleași cărări cu celălalt mare om al vremii și constructiv, și nici nu vrea să-l dubleze, nici nu-l putea tăgădui. Cîmpul de cercetare i-a fost antichitatea și nu evul mediu, care duce însă la fel. Înaintînd din vechime și din preistorie sau protoistorie, către obîrșiile românilor, precum dusesse dincolo, tot lăturalnic, prin urcare îndărăt a secolelor de la Hristos; locul istoriei literare și al creației poetice l-au luat istoria artei plastice și proza înaripată, care se întilnesc, prin obiect, predilect, tot în cîmpia Dunării; acțiunea culturală și politică se schimbă într-o activitate multiformă, care încearcă să le aibă pe celelalte în subordine. În toate se vedește de altminteri o încercare de mai adînc și de mai bine, document mai pipăit, filozofie și încatenări sistematice, muncă organizată aproape birocratic, pînă în amănunt, gravitate, care se avîntă însă, dînd astfel de gol existența mereu alături a termenului de comparație, tot spre divinație și ipoteze îndrăznețe, spre misticism geto-trac și stil cu orice preț, spre improvizare în întreprinderi și o ironie îndurerată.

L-am urmărit pe Pârvan totdeauna cu interes și uneori cu iubire, în atîtea din faptele îndoitei sau întreitei lui vieți, și nu spun că nu cred să mă înșel, dar că îmi pot lua dreptul rostirii și chiar al greșelii. Nu se cuvine să tac ceva ce am crezut despre el.

Au fost și dați cînd am lucrat împreună. Multă vreme s-a crezut că președintele P.E.N.-Clubului român, al societății internaționale de scriitori cu sediul la Londra și cu secții naționale în foarte multe țări, e Pârvan. El a lucrat ca atare, deși la început s-a hotărît să fie numai secretar. Atîta era însă rîvna lui în toate și însușirile de conducător, încît curînd ajungea, fără să se mire nimeni, în fruntea treburilor unde fusese chemat să conlucreze.

Credea în scris și în chemarea scriitorului, dar nu în scriitori. Nicăieri aristocratismul lui Pârvan nu m-a lovit mai puternic. „Oameni de sută“ era o expresie iubită a lui, în loc de oameni de duzină. Poate din această pricină numărul membrilor Clubului n-ar fi putut înainta decît cel mult pînă la nouăzeci și nouă! Singura ședință pusă de el la cale a fost aceea strînsă în jurul lui Puig i Cadafalch, omul de condei, bizantinologul și luptătorul catalan. Eram o mîină de oameni, o mîină care torcea un fir al literaturii române, poate de aur ca al fetei din basm, dar numai un fir. Printre noi se găseau, chiar așa, și unii cari fac numai ghem acel fir, fără să-l sporească. A doua ședință pe care am vrut s-o adun, pe care am discutat-o acasă la el, unde intrai pe o scară dreaptă și repede îmbrăcată într-un alb de nor ca scara de la sfîrșitul lui *Faust* urcînd la cer, n-a putut fi în-cropită. P.E.N.-Clubul nu-i datorește mai puțin o ședință de comemorare, care trebuie să fie cea dintîi după această vacanță a morții.

Îl știu și de la munca lui, cu mîneci suflecate în odaia de lucru și în biblioteca Muzeului de arheologie, de la pregătirea campaniilor de săpături dobrogene, din odăile de sfat cu tehnicienii grafici a tipografiei Cultura Națională și de la ieșirea la ceasuri tîrzii pe scările înguste ale hardughiei din Șerban-Vodă. Unul din vechii oameni, de șters, nu de făcut praf, ai Academiei Române, care l-a cunoscut tînr pe fiul lui Costache Negruzzi sau pe numismatul Șuțu, îmi spunea: „Cine se gîndea la Pârvan, ce are să ajungă odată, pe cînd era un funcționar aici, ca student, acum vreo douăzeci și cinci de ani și aproape la rînd cu noi? Conu' Mitiță Sturdza, cît era de mîină de fier, și tot mai rămîneau nefăcute din ce zicea el; dar dacă zicea ceva Pârvan, nu se putea să nu se facă. El ținea la Academie tot, ca un stilp de beton.“ Omul trebuie să fi învățat folosul stîlpilor de beton, care nu sînt din zilele tinereții fiului lui Costache Negruzzi sau a numismatului Șuțu, de cînd cu întîiul depozit de cărți modernă clădit de curînd de Academie, și nu știu în ce măsură comparația e întemeiată; dar naivitatea lui nu caracterizează mai puțin cît de indispensabil izbutise să se facă Pârvan și cum izbea cu năpraznica lui

carieră pînă și inchipuirile celor mai simpli. Erau date începuturile unei legende Pârvan. Numai că lupta lui cu moartea n-a putut să ție destul și ea l-a luat ca un trofeu pe umăr, nu numai pe el, ci și acele începuturi, spice de aureolă și spini de mucenicie.

L-am spionat aproape și într-o lume de întruniri, de conferințe sau de congrese, de la convorbirile din scaun la „Asociația creștină a femeilor“ pînă la cel din urmă imn public ridicat lui Michelangelo, la „Poesis“, anul acesta, pe scena plină de curente pentru șubreda ființă a lui Pârvan, de la Teatrul „Regina Maria“, și parcă de sub aripi de piatră de Nike, care nu voiau să se deschidă; imn stenografiat și care ar trebui tipărit cel puțin pentru acele chemări ale demonului și pentru acele înțeleștări cu formulele limpezi ale Renașterii, rămase închise omului de miază-noapte, complicat, neguros și neîncrezător. L-am descoperit și într-o lume mai zîmbitoare, îngrădită de trandafiri agățători înfloriți, ca o lungă vîlvătaie, de steme voievodale roase de veacuri pe stîlpișori de palate sau peste pisanii de mînăstiri, și de purtări subțiri, cu treceri de rochii sau cu ridicări de gene, din altă civilizație.

Era într-o după-amiază, la ceasul ceaiului, la Mogoșoaia. Văzusem pe rînd sălile palatului brîncovenesc, așa cum ieșeau încet din ruină în vechea strălucire, prin osteneala plină de meditație a unui meșter italian, a principesei Marta Bibescu și a lui Pârvan. Cîte un cap de fiară din pajura Țării Românești, ajuns în balta din preajmă, fusese scos și ne privea înfricoșat dintr-un arc de fereastră florentină sau dintr-un brîu de odaie de scris domnească. Treceam prin curticele închise, cu pardoseală de piatră măruntă mozaicată și cu colțuri de visare sub un ulcior măreț, înverzit ca în grădinițe de biserică franciscană. O Santa Clara în alb, înainte cu capul nevăzut într-o glugă de pai galben, îmi călăuzea pașii, vorbind încolo, în vîntul cu miresme de vară, ca scăpat pe o ușă de rai, pierdut pentru totdeauna. La capătul acestei rătăcirii prin trecut și prin sfințenie, am găsit într-un scaun lung, vioi, ușor, om de lume, pe Pârvan. Nu m-am mirat și s-a ferit să se mire și el,

fiind fericiți ca doi oameni cari atunci se cunoșteau întii.

L-am citit.

Din toate aceste creații, avinturi, inegalități și contraziceri, Pârvan se desprindea ca o încercare, din cele mai dătătoare de nădejdi, de om nou care ne trebuie. Tineretul aplecase deodată urechea la sunetul acelui pas neliniștit. El venea din pămîntul și din vremea de dincolo de zare. În aceeași clipă, credincioșii tradiției, poeziei mitului și apostolii faptei, crezuseră că și-au găsit în el căpetenia. Toți ceilalți contimporani, de cercetare sau de acțiune, ședea pînă la piept în trecut. Generația de azi îi asculta cu gîndul aiurea, fără să-i poată urma. Pârvan o silise la întoarcere și la concentrare, cel puțin în întiia uimire. Focul de care ardea el se aprinsese poate tot la o vatră romantică, dar călătorise într-un vârtej și-i ardea toată ființa, în îndoieli și în probleme. Îndoielile și problemele, iată ce nu cunoștea optimismul nostru împăcat în sine, cu toate zguduiriile discursive și revoltele, care în loc să ducă la un război alb de arhangheli duc la un război de ris, politic.

Adevărurile în care ne-am născut și care au rămas aceleași de o sută de ani, în Pârvan se prelucraseră în închegări mai înaintate. Naționalismul era o formulă de solidaritate care depășea cetatea și chiar țara teritorială, creștinismul se făcuse o credință în căutare, fără cruce, graiul se muzicalizase dintr-o unealtă de înțelegere și de poezie într-una de extaz și de proiecție spirituală cifrată. Lipsea, ce e drept, cea din urmă creștere dinăuntru, ca un suflu adînc dinaintea zborului care, ființei alcătuite cu știință și cu migală din bucăți, să-i dea unitatea și armonia. Atențiile rămîneau toate în așteptare, la acel început făgăduit de melodie, după care trebuiau să calce în pas, mii și milioane prin veac.

O părere, rămasă pentru totdeauna părere.

Căci atunci moartea, cu care Pârvan era în luptă de cînd simțise în el menirea, s-a mai proptit o dată în oasele ei descărnate și caii clasici au plecat înspumați, deasupra unei zări de roșu pompeian, ducîndu-se și lăsîndu-ne singuri, sub acea zare, în umbră, ca o lume încă nenăscută.

DIN MONOGRAFIA COLECTIVĂ

*Transilvania, Banatul, Crișana,
Maramureșul*

1918-1928

PICTURĂ, SCULPTURĂ, ARHITECTURĂ, GRAFICĂ IN TRANSILVANIA DUPĂ UNIRE ȘI PUȚIN ÎNAINTE

O amintire zguduitoare ca puține, de artă ardeleană, am avut-o acasă la ea, în mediul ei firesc. Nu e puțin de-atunci, față de vremurile care s-au revărsat peste noi. Trebuie să fi fost prin 1908 sau 1909. Mă dusesem la Sibiu cu alte gânduri. Ca și acum, drumul dintii a fost la Asociație. Trecusem des în Transilvania, de copil pe bușe, care uită tot, dar mereu pe la Oltul dinspre Țara Birsei. Eram pe malurile Cibinului pentru întâia oară. Și am fost dus în Catedrala, umedă încă de culorile lui Smighelschi¹.

Ce uimire !

Știam în acele zile poate mai mult decât azi pictură murală, așezată pe zid sau frescă îmbibată în tencuială. Oricând eram în stare să vorbesc de motive speciale ale Bisericii Amza, pe atunci nouă destul și pe care o urmărisem în acoperirea treptată cu sfinți și cu tulpini și flori stilizate bizantine. Pusesem și eu mâna. Aceeași culoare, pămîntoasă, dacă n-ar fi o răsfrîngere și rămășiță a aurului de mozaic, o urmărisem la Curtea-de-Argeș. Dar ce era alături de ele și alături de atîtea alte naosuri înguste și de pronaosuri abia cu fișii subțiri de soare scăpate prin gemulețele de sub pantocrator, acest lăcaș de lumină, în boiuri de cer și de pajiște ? Am întreat de numele meșterului. Orașelul în care își dădea el lecțiile de desen, Ibașfalău², trezea în mine ecouri mîhnite. Acolo, cale lungă prin pădure și apoi ceasuri cu trenul, se duceau la nu știu ce instanță, ca să caute

dreptate, locuitorii satului din care mă trag³. Și într-o parte a acestui loc al judecării, își amesteca în liniște colorile lui, făcătorul de arhangheli și de evangheliști al însoritei catedrale. Treceau oamenii mei la casa cu legi și ieșeau zdrobiți, fără să bănuie ce mîngiere, peste orice ceartă, li se pregătește.

Astăzi stau înaintea noastră toate schițele înaripate ale lui Smighelschi, cu toți cetățenii țăriilor pe care vrea să-i aducă pe pămînt; și stau și pinzele lui laice, încercări de portret și uneori de compoziție... Sala cea mare de festivități a „Astrei“ nu mai primește pe oaspeții obișnuiți pămînteni, ai conferințelor și convorbirilor. O bucată de cer le-a luat locul. Uneori, înaintea studiilor de dimensiuri uriașe, te gîndești la cartoanele pînă în tavan ale lui Cornelius⁴ de la Berlin, ale unui Cornelius care n-ar avea nimic nici cu Germania cavalierească sau cu Apocalipsul și nici cu negrul și albul romantic. Iată începuturile artei plastice a românilor ardeleni, din fund de veacuri, adusă pînă în zarea anilor noștri. Și astăzi cunoaștem și Timpăhaza episcopului Radu cu Isusul vișător, desfăcîndu-se cu steagul biruinței asupra morții, în mină, într-un cer în care filii scoarțele cu motive geometrice și florale ale războaielor țărănești. Același Smighelschi a zugrăvit-o în același întii deceniu al veacului. Și cite nu mai știm din Ardeal sau despre ardeleni, în legătură cu arta sfîntă?

Nimic nu e mai primejdios, pentru că e factice, decît introducerea unui criteriu exterior de clasificare în domeniul creației artistice. Creația trebuie urmărită în sine, iar artistul înțeles în gîndul și puterile lui, fără oprire la subiectul întîmplător pe care și l-a ales. O înmănușiere și o distribuție după subiecte a unei opere pot lumina pe ascultătorii unei școli, nu pe privitorii împietriți ai frumosului. Și, cu toate acestea, am să lucrez de la început cu cele două formule de cristalizare: artă sfîntă și artă laică. Ele sînt active și valabile în toate ramurile, despre care voi încerca să dau cel puțin cîteva indicații: pictură, sculptură, arhitectură și grafică.

Vom fi siliți, în al doilea rînd, și tot de porunca mai tare decît mine a realității, eu care aș dori să mă păstrez mereu în unitate, pentru ca, înțelegînd însuși, să mă pot

face mai ușor înțeles, să grupez după creație și pe creatori, potrivit unui criteriu exterior. Artiștii români ardeleni sînt de trei categorii, cu însușiri și dezvoltare deosebită: unii propriu-ziși ardeleni, născuți, trăitori și lucrînd în Transilvania; alții, născuți sau nu în Transilvania, numai de origină, dar trăind și lucrători în țara veche; și cei din urmă, așezați sau rătăcitori prin străinătate. Număr pe Demian, Ciupe, Aurel Popp, Alexandru Popp, Ladea, sau pe Russu și Matei, sau pe Popea, Rodica Maniu, Teodorescu-Sion, Jalea, Medrea. Lumea e alta decît a noastră, precum se va vedea, și un pictor al nostru care are în același timp atelier în București și atelier la Paris înseamnă cu totul altceva decît un artist ardelean, care a încercat jocul expatrierilor vremelnice. Omul e prea adînc și neînduplecat, ca să nu se cunoască. De atîtea ori, și din aceeași pricină, a firii, mult mai mult decît a împrejurărilor schimbăcioase, plecarea lui e fără întoarcere, pe drumurile pămîntului și pe drumurile artei.

Originea și dezvoltarea bisericească a artei plastice, arhitecturale și grafice, între românii din Ardeal, n-au de ce să mire. Împrejurările de viață ale lor, politice și sufletești, pînă mai ieri, sînt prea cunoscute ca să stărui. Pornirile firești, spre reprezentare colorată sau lineară, se păstrau în anonim și au îmbogățit zestrea noastră etnografică, revărsîndu-se în stilpișori și ușori de biserică sau de case, în rîuri de cămăși, în încrестări de bîte, în condeieri de ouă, în zugrăveli pe sticlă sau pe lemn de chipuri de sfinți și de întîmplări biblice. Puterea creației populare la români, care a fost mereu vie și n-a avuț niciodată caracterul de conservatorism stîrnit și proptit de o întreagă inițiativă culturală conștientă, ca la alți locuitori ardeleni, s-ar lămuri poate tocmai prin această închidere de porți seculară spre viața burgheză, înalta administrație și curțile princiare sau crăiești, care ținea dedesupt, în popor, atîtea temperamente artistice. Ele se cheltuiau acolo și îmbogățeau, fără nume, arta populară.

Biserica a fost întîia cetate, sub cruce, care s-a ridicat în zarea românilor supuși. Cele mai bune nădejdi și puteri i s-au închinat ei. Din iconarii muți s-au dezvoltat întii zugravii de biserică și apoi pictorii sfinți. De

cei mai vechi amintesc nu numai atâtea însemnări locale, care rămân în mare parte necunoscute și la îndemna cercetătorilor de artă universitari de la Cluj, bine pregătiți și de gust, dar uneori și fragmente de studii în cărți și reviste ardeleni sau chiar neașteptate articole de enciclopedie. Iată-l pe Mihail Popp, cunoscut, cum spune *Enciclopedia română* a lui Diaconovici în tomul al treilea⁵, sub numele de Mișu Popp, născut în Brașov în 1827. Era dintr-o familie de vechi breslași ai pensulei. Tatăl său, istorisește mai departe izvorul nostru, „încă” a fost pictor, sculptor și poleitor. Se chema Ioan Moldovan Popp de Galați (probabil Galații Făgărașului) și s-a așezat la Brașov pe la 1818. Mihail Popp a urmat pe rînd școala românească, grecească și catolică din Brașov și a intrat în 1842 în școala militară din Tîrgul-Secuiesc, pe care a părăsit-o după numai doi ani, ca să se închine cu totul picturii. La 1845, prin urmare în vîrstă de 18 ani, era la Academia de arte frumoase Sf. Ana din Viena, trimis nu se vede de cine, elev al profesorului Gselhofer. Întors la Brașov, a trecut în țară din pricina revoluției de la 1848—1849, unde, în tovărășie cu pictorii Constantin Lecca și Barbu Stănescu, a zugrăvit mai multe biserici. Bună înzestrare trebuie să fi avut și mare foc și îndărătnicie, în care se descoperă ardeleanul, pentru ca numai după o atît de scurtă și vădit nedeplină, din punct de vedere academic, pregătire, să pornească în lume și să fie vrednic de asemenea isprăvi! La 1855 a zugrăvit Biserica Domnească și cea din Gîrbov, iar în anii următori, cea de la schitul Frăsinet, Radu-Vodă din București și Sf. Nicolae din Cîmpulung. La 1864 era din nou în Transilvania, unde a zugrăvit bisericile din Satu-Lung și Cernat (Săcele), Toderița, Rîșnov, Tînțari și Arpătac. A murit în Brașov, la 1892, ca profesor de desen la gimnaziul român.

Multe încheieri se pot scoate din această viață și operă. Tradiția de meșteșugar sfînt, moștenită de la tată, și pildele care-l înconjurau acasă n-au lăsat ca învățătura vieneză să dea mai mult decît îndemnarea tehnică. O biserică zugrăvită de Mișu Popp se ține foarte aproape de datină. Satu-Lungul trebuie să le fie cunoscut la atîția. E în totul însă o știință a așezării și o atenție a personajelor în cele mai hieratice episoade, o lumină cernută,

în culorile mai mult roșcovane, de tipicul Muntelui Athos, care dau de gol nu numai o stăpînire a mijloacelor, dar o originalitate și o legătură cu modelul viu, fie figural, fie peisagist și atmosferic, dintre cele mai rare. Atîtea trebuie să fi învățat și să fi adus din rătăcirea pe la bisericile și mînăstirile, brîncovenesti și mai vechi, ale Țării Românești. De la academismul lui Lecca n-a luat nimic.

Dar Mișu Popp mai arată ceva. Știam pînă acum mai multe despre schimbul de populație al transhumanței, cu oieri și mocani dunăreni, dobrogeni și basarabeni, pînă în Crîm și Caucaz, sau eram foarte dumeriți despre bejenia cărturarilor ardeleni, mai ales latiniști, spre București și Iași. Acum trebuie să punem alături și pe artiști, cari, ca Mișu Popp, și el nu e singurul, ne-au dat și au primit. Mai norocos decît ceilalți, el s-a și întors și a putut umple atîtea biserici ardeleni cu chipuri luate din cerurile ortodoxe și românești.

Domnul Ioachim Miloia vorbește în studiul său *Pentru istoria și arta Banatului*⁶ de artiștii de biserică de-aco-lo, atît de însemnați și mulți și urmați astăzi de atîta tineret al artei culte, încît mă simt îndemnat să scriu despre o „școală” plastică a acestei binecuvîntate părți de țară. Lupta pentru istoriografia și judecata estetică trebuie să se dea, se pare, între Niculae Popescu, pictorul bisericii din Pesac și din Lugoj (prin cîteva bucăți), și între Ioan Zaicu, mort abia acum 12 ani, pictorul bisericilor din Nădlac, Tazecaș-Vîrșand din Ungaria, Cerneteaz, Bornova, Șiclău, Fenieș, Iladia, Pocioviște, Doclin, Checia Română, Sînnicolaul Mare, Cenadul maghiar și Timișoara-fabrică. Parcă e în beția de creație a întiilor zori ale Renașterii, din ajunul marilor meșteri, a lui Masaccio și soților, cari cereau ziduri întregi de cetate ca să-i acopere de picturi.

Dar ieșind puțin din lumea propriu-zisă a pictorilor biserecești, cari aduc ceva din atmosfera unei reuniuni de sedali, să ne apropiem de artiști în înțelesul cel mai strict al cuvîntului. Ei au altă evoluție, a colegilor de cernaclu, dar ajung pe calea lor în aceeași răsăritie, unde pe scări rezemate de cer lucrează cîntînd, cu un coif de hîrtie pe cap, oamenii fără școală, ci numai cu moștenirea

meșteșugului și cu sufletul, cari seara se întorc între meșteșugari, la plăcerile simple ale vieții.

În frunte trebuie așezat Smighelschi însuși. Călătoria pe care a făcut-o pentru el, pe la biserici ortodoxe străine, ca să-l îndrumeze, o înaltă față bisericească sibliană, n-a dus ea singură la descoperirea unui stil de pictură sfântă românească. A ajutat mult la o anumită direcție, mai ales decorativă, și poate la o adâncire a motivului popular, smuls altui material, care a trebuit părăsit, mai apoi, la urmași. Ceea ce a dat pictorul cu aceste indicații sau sugestii, nu știu cât de tare va fi apăsător Mitropolia în cumpănă, e așa de personal, încât cadrul rămâne într-adevăr pe a doua linie. Arhitectul mă tem că e vienez, ca și al Mitropoliei cernăuțene, cu aceeași exagerare a cărămidei aparente. Și astăzi, ceea ce supără încă de departe, e acea așezare în straturi, de calupuri de pământ ars, lăcuit galben și roșu, care înstrăinează. Peste liniștea înaltă, înconjurată de porumbei, a vechilor turnuri medievale de piatră sură săsești, veselia aceasta, cam ușoară, tăind cu turle prea gingașe zarea de argint cu munți, nu poate câștiga. E prea plină de vremelnice. Așezămintele noastre erau albe sau acoperite de frescuri pină sub streșină, gata să primească mozaicul, sau incrustate cu el, în forma mai târzie a vopselelor de apă. În gândul care a gândit bazilica bizantină, cărămida n-are ce căuta sau trebuie să se ascundă. Cărămida aparentă a unui bizantin vienez sau numai apusean. Ne-a mai călcat, în anumite împreunări gotice, și-n alte secole.

Ce-a făcut Smighelschi din lăuntru catedralei, fragmentul cât a putut să realizeze, pentru că totdeauna m-am gândit că panourile pline de stele sau de scoarțe țărănești sînt numai goluri cari așteaptă mîna artistului, e vrednic de meditație din multe privințe. Mîna artistului era însă de țărîină și s-a risipit, cu toate că s-a plimbat în atîta sfîntenie. Nimeni n-are să mai umple lipsurile, și mai ales să le umple aidoma. Uitați-vă la cei patru evangheliști, puși ca niște uriași Cristofori de cele patru părți ale pantocratorului! Ceva puternic, de răscolitori de oameni, de răsturnători de împărății și de veacuri, se desface din ei. E un fel de temută solie a unor paznici de nopți naționale, cari puteau da pe vremuri și alt fior

decît cel mistic. Știu că eu, în vîrsta războinică și neiertătoare a anilor cînd i-am văzut întii, l-am avut. Bizantinul ieratic, schimnic și nemișcat, ca niște moaște, a fost biruit. Trupurile sînt mari și cănoase, venite parcă pe Rin și stilizate puțin de ucenici ai lui Dürer, după ce întîrziaseră de bună cunoaștere prin ateliere neerlandeze. Artistul lucra apoi după viu. Tipicul din bucoavne scorbite de la Muntele Sfînt se sfărîmă de vioiciunea trupurilor tinere, de drumeți ai întîmplării sau de școlari de la țară din Seminarul andreean de peste drum, cari veneau să se uite la meșter și se lăsau furați să-i slujească de model. Atîția din arhanghelii cu multe aripi ai Puteților și ai Stăpînirilor sînt trași întocmai după acești băieți. Cineva, care era printre ei, îmi spunea că e ciudat cum toți tovarășii de învățătură momiți așa sînt astăzi morți. Ieșea din vorba lui ceva ca din spaima populară față de zidarii, hoți de umbră. Ei nu sînt morți, ci ne privesc de-acolo, din tavanul rotund, cu ochii prea mari ai horei îngerilor. Isus de la mijloc îi păstorește, depărtat și veșnic. Lumea cea fără moarte e tot așa de vie ca și a noastră. Un suflu din arta păgînă, a cărnurilor și porțiilor de pământ, ridică pe Smighelschi, ca să ne dea acest bizantin nou, străin însă de fecioarele bucălate și trandafirii ale lavrelor rusești, năvălitate de italianism guidorenesc.

Cam în același timp, dincoace de munți și aproape la același meridian, alt artist de singe polonez, Piekarski⁷, aciuat și el, ca profesor de desen, la Tîrgu Jiu, ne româniza la rindu-i grafica. Copertele, așa de cunoscute din edițiile „Minervei“ de dinainte de război, aduc aceleași pajiști, cusături și încreștări, pe cari le urca pe bolțile lui bizantine Smighelschi. M-am mirat mai târziu, cînd am văzut în Polonia, sau în expoziții internaționale ale cărții, cit semăna această artă, atît de băstinașă la întîia vedere, cu manifestări țîșnite din același trunchi, de ceea parte, la vecinii slavi-nordici. Motivele ne aparțineau în întregime, dar îndreptarea o împărțeam cu alții. Și cînd ne-au venit dintre ei, prieteni altoiți aici, adevărul s-a dat deodată la iveală, în minunate creații.

Un pictor de astăzi ardelean, adîncit în studii bisericești și artă decorativă, e Gh. Rusu⁸. El duce mai de-

parte o tradiție, care, cum am văzut, vine de foarte demult. Arta lui însă îi e ca și viața : destul de personală și cu unele linii frunte. La liniștea care nu mai caută, ci scoate numai dintr-un izvor foarte adânc și săpat cu prețul unei întregi tinereți, nu se poate zice că a ajuns. El e un ardelean de miazănoapte, de sub Maramureș, pe unde cresc bisericuțele de lemn, îndrăznețe sub fulgerele lui Dumnezeu, ca niște flori de rugăciune care n-au de ce se teme, pentru că nici nu cunosc ce e teama. S-a născut în Ida-Mare a Năsăudului. A învățat la liceul grăniceresc din Năsăud și a coborât la Sibiu, în vîrsta băieției, pentru studii teologice. La sfîrșitul lor, îl aștepta drumul la München, care l-a cîștigat pentru totdeauna.

Studiile de pictură bizantină pe care le-a făcut în capitala cu pinacotecă a Bavariei s-au împropătat la întoarcerile în treacăt pentru lucru, pe acasă, cu trăsături pe care nu le întîlnim la alții. Antimisul lui se menține destul de lemnos și în totul asemenea chipurilor negre și albe, cunoscute din copilărie și călătore în dăsași călugărești prin marea peninsulă ortodoxă. Dar uitați-vă mai de aproape și nu vă lăsați înșelați de potrivirea subiectului și a liniilor. Stîncile, aproape de punere în scenă de joc sfînt medieval, sînt aceleași, cetatea cu turnuri cu solzi din fund vi-e cunoscută. Coborîtorii în mormînt, despletii și plîși, sînt fapăturile evangheliei. Dar ce vînt suflă prin toate, face să stea să cadă stîncăria, răsuțește acoperișurile palatelor ca niște creste de cocoși apocaliptici, gata să trîmbeze veșnica surpare, îngheață oamenii deasupra gurii de mormînt? Ceva concentrat și aruncat ca o formulă, prefăcînd tot împrejur, hotărăște cadrul și pe cei cari-l umplu. Pictorul de aici are în el ceva dureros, care strică echilibrul. Armonia lui are o excrescență, un prisos care oprește, ca un memento, tocmai cînd atrăgea cu făgăduiala unei îmbrățișări, în frenezie. Puneți alături liniile rotunde ale fecioarelor și ingerilor, roșul răscopt și obosit, albastrul întins numai ca un cort care trebuie să adăpostească așezări orizontale slăbite de visare, cu maicile sfinte sau madonele știute. Originalitatea sare în ochi. Tîmpla bisericii din Poleți — Ilva Mușului și a Mănăstirii Sfîntu Ilie din Toplița română sînt pline de învățături. La fel și unele lucrări cu caracter

laic din aceleași ținuturi. Bizantinul, crezut sleit pentru totdeauna, e mlădios și incolțește mereu. Adîncirea în sine și simplificarea abstractă la care a dus sînt un izvor de înnoire, și de aceea o ispită. Cei cari au bănuit ceva se încumetă, și mai ales știu să stăruie, se întorc totdeauna cu scumpe daruri. Unii nici că se mai gîndesc să se întorcă vreodată.

Dacă această rudă de mare ierarh român și-a putut găsi calea, și o calcă cu îndrăzneală, altul, din familia lui Vancea, ziditorul de școli al Blajului, a trebuit să stea de la întîii pași. Soarta a crezut că treizeci de ani îi sînt de ajuns și a suflat deodată sălbatec în luminile pe care le purta. Mă gîndesc la bietul Sabin Popp. Ardelean și el, așezat în țară, cu școala de arte frumoase din București și ani de studiu italieni, era una din mîndriile generației noi de artiști. Lucrător neobosit, căutător fără liniște și mai ales descoperitor. Nu uit niciodată ce mi-a spus un coleg mai în vîrstă, care-l știa din școală : un ochi de o putere de viziune aproape înspăimîntătoare. Și cu toate acestea, portretul, cînd l-a încercat, destul de rar, i-a izbutit mai puțin, afară poate de acel autoportret de pat de suferință. Înțeleg însă nu figura, ci portretul, cu silința lui de apropiere de model. Altminteri ascuțimea, care destramă formele și trece dincolo, în prinderea omului și omenescului, scînteie din toate lucrările lui figurale, fie că sînt simple schițe luate în picioare sau compoziții cu răgaz și intenții mai mari. Sînt vestite portretele lui de fete, rupte parcă soarelui și încheiate printr-un descîntec, subțiri și mirate, gata să se șteargă la încetarea puterii aceluiași descîntec ; istoria unei familii lumești în triptic bizantinizat, în care se vede el într-un grup de șase chipuri, pe un drum de veșnicie, ca spre un geam de vitraliu din față, pe care mama grupului stă să-l deschidă ca să iasă cu toții în gol ; sau istoria sfîntă, în triptic și ea, cu sărutarea aceea fără pereche a lui Iuda, cu hotărîrile știute sus și cu toată împăcare puternică de aceea, plutitoare peste lucrurile și oamenii sortiți grabnicei pieiri. Am vorbit de atîtea ori cu Sabin Popp despre alburile lui Velasquez sau despre o nouă tehnică a inciziei ; ne-am certat, eu contrazicîndu-l, ca să-l scot din mutism, iar el infierbîntîndu-se și scă-

pînd pe jos, stîngaci și drag, teorii de artă și mărturisiri proprii. Dar ceea ce l-a schimbat cu adevărat și i-a cațifelat ochii lui de pradă a fost pictura bisericească. Poate nu se gîndise niciodată să facă. Ecourile din el, de bătrîni prelați împodobiți cu cele mai înalte mitre, parcă tăcuseră. Și atunci o boiereasă de bun neam i-a dat o bisericuță din secolele de altădată pe mîină, ca să învie pe pereții afumați sfinții și ctitorii de la început. Din această bisericuță Sabin Popp a ieșit altul. Cu ce îngeri din cei cari vorbiseră și călugărului din minăstirea florentină, cu pereții chiliilor plini de atunci de fragmente de cer, a vorbit acolo tinărul pictor? El trăia într-o încîntare fără sfîrșit. Dacă pentru o tăinuire mai cu răgaz aceiași îngeri nu l-ar fi luat într-o bună zi între ei, am ști. Un înnoitor al bizantinului ne-a plecat tocmai cînd își pregătise uneltele. Puținul rămas frînge sufletul. Cine va putea să-l înlocuiască?

Un pictor, din generația cea mai nouă, ardelean rămas acasă, profesor tinăr la tinăra școală de arte frumoase din Cluj, ne întîmpină pe neașteptate din aceleași răspîntii. E vorba de Demian? Un desenator gingaș, făcînd din grafică o artă aproape de chenar minăstiresc de cărți sîinte, numai cîă fără coloare, cu o nevinovăție de instinct adevărat artistic, trecînd fără sfortăre la umor, acest mînuitor al cărbunelui dă vlagă aceleiași curent. El e între căutătorii după un nou stil în țara înghețată a bizantinului, dar înghețată numai ca fecioara și curtea ei, din basme. E cunoscut Muntele lui Atos, cu orizontul prins tot de înalta zidire, pînă la care îți trebuie aripi, de pene sau de rugăciuni, ca să te ridici. În mîinile lui Demian spaima aceasta s-a schimbat într-o cetate primitoare, deși fără porți, dar cu amănunte de miniatură pe la streșini, cu flori și cu ochi cari vād de departe pe călător, îl urmăresc pe potecile suitoare și-l așteaptă. Subiectul n-a fost micșorat, ci umanizat, într-un cadru de romantism. O moleșeală de linii, trase însă cu vîrf ascuțit, a făcut minunea. Cea mai mare dorință de azi a lui Demian, pe care o suspină cu orice prilej, e să i se dea să zugrăvească o biserică. Nu e caracteristic? Și nu trăiește între noi, în odăjdii strălucitoare, trecutul? Cum ar ingenunchea altfel atîția artiști, așa de deosebiți, pe

lespezile lui de marmură? Seria de portrete de copii, toți cu uimiri și precocități ardelenesti, făcuți în cărbune moale, sînt o presimțire. Dacă Demian izbutește, această serie va fi amintită, într-o lume mai strîmtă, ca madonele lui Rafael, sau, apropiindu-ne de noi, ca naturile moarte ale lui Sion, ca ferestrele lui Pallady și ca Bucureștii lui Bunescu.

Alături de toate aceste încercări și realizări ardelenice prin ardeleni, trebuie să amintesc, pentru că stau pe aceeași linie, frescele de la Alba-Iulia ale lui Costin Petrescu¹⁰.

Ardealul n-a așteptat catedrala încoronării ca să cunoască arhitectura bisericilor de dincoace de munți. Istoria noastră culturală vorbește de același Nicodim, care a clădit după datine balcanice la Vodița și Tismana, ca întiul ctitor de minăstire în Ardeal. Iar după el au venit alții, voievozii. Curentul însă se domolise de mult. Afară de bisericile brașovene, celelalte se dărăpănaseră sau se făcuseră chiar una cu pămîntul. De curînd s-a ridicat în vechea strălucire, datorită gîndului bun și stăruinței mitropolitului de la Sibiu, Sîmbăta lui Brîncoveanu. Acum cițiva ani, pinza frumoasă a lui Viorescu din Țara Făgărașului, cu ruina vestitei biserici, se poartă; azi e un document istoric. Comisia monumentelor istorice, cu arhitecții ei, a lucrat cu spor.

Biserica încoronării însemna pentru arhitectura din Valea Dunării ceea ce însemnaseră bunurile politice și economice sau oamenii după marea schimbare a hotarelor, în mișcarea de pătrundere în Ardeal. Ridicată alături de greaua biserică de tradiții germanice, cu turle aeriene, cu pridvoare pe stilpi, cu clopotnița care e mai mult un foișor de văzut departe, ea mai era acolo și purtătoarea altei culturi, mai senine, mai încrezătoare și mai îndrăgite de frumos. Ocnitele sînt ca niște cercevele de flori, prispa, deschisă de jur împrejur, un loc de plîmbare al domnițelor cu ogari. Arhitectul V. Ștefănescu a făcut din ea un fel de biserică dintr-o iarnă. Avea, de altmînter, amintirea lucrărilor din Dealul Filaretului. Biserica Cuțitu-de-Argint, refăcută după Sfîntu Nicolae Domnesc de la Iași, n-a avut nici ea nevoie de mai mult. Răscoliiți volumul d-lui Balș despre *Bisericile*

lui Ștefan cel Mare¹¹ și nu vă veți crede ochilor cetind cu câtă iuțeală se înălțau minunile de mînăstioare ale marelui voievod. E drept că o țară întreagă se scula. Cîte o mie de căruțe aduceau pietriș sau pietre. Așa s-a zidit Putna și, firește, tot așa, altele mai mici.

În această catedrală, ținută foarte aproape în linii de bisericile noastre din secolul al XVII-lea, și-a adus Costin Petrescu desenele și a început treaba de migală și de iuțeală a frescei. Bizantinul se întorcea în formele cele mai pure. Priviți pe Isus, binecuvîntînd de pe fundul crucii constantinopolitane cu două brațe. Nici n-are nevoie să se uite la oameni. El stă sus, în bolta pantocratorului. E departe și dumnezeiesc. Nici o trăsătură omească nu face să ni-l simțim aproape. Bizantinul de la început, de aur și de lapis-lazuli, reînvia. Costin Petrescu nu poate să iasă din tradiție. Aici ascultă de porunci tainice, venite din familie, de la tatăl zugrav de biserică. Întîia biserică ortodoxă din România nouă a sărit nu numai munții, dar și veacurile. Ea a pus în mijlocul valului de înnoire și al căutărilor tinerilor imaginea aceea a trecutului. Schimnicii s-au întors. Toiașul lui Tannhäuser și-a pierdut verdeața.

A doua catedrală mare ardeleană, cea din Cluj, e clădită tot de arhitecți din România veche. Cred că sînt d-nii Crisinel și Pomponiu, cari au rezolvat destul de bine problema. Aceeași grijă de proporții, care la marile clădiri dizolvă ceea ce năvălea cu pretenții ciclopice, scade monumentul, fără să-l coboare. Totul pare lucrat în amănunt, cu ciubuce și surprinderi. O tendință de miniatură temperează monumentalul, care altfel s-ar avînta zgomotos. E mult vis în această discreție. Poezia a intrat azi, fugind dintre coardele uitate ale lirei, între arhitecți. Hambarul, cu turnul cît mai șubred și mai înalt baroc terezian, al bisericilor ardelene, mai cu seamă de oraș și de către apus, nu poate sta lîngă atîta artă ca mîngîiere. Goticul se strîmtează și urcă, odată cu acoperișul în muchie și apoi cu brațele turnurilor. Bizantinul are în bolțile și-n pridvoarele lui cerul coborît pe pămînt. Îi mai rămîne strălucirea învelișului, împărțirea prin brîuri a suprafețelor, ocnițele în care statuile n-au voie să iasă din zid, medalioanele cu tot alte mo-

tive, de flori grase sau de împletituri de arabesc, haina aceea de mireasă de piatră a lui Hristos, care nicăieri nu ne întîmpină poate mai gătită decît în Trei Ierarhii lui Vasile Lupu.

Catedrala din Cluj are toate aceste însușiri, pe lîngă unele înnoiri și adaptări. Cred că e întîia biserică de la noi care folosește betonul din plin. În fața schelăriei geometrice a grinzilor de cimenturi presate, am avut totdeauna ca o tresărire de nemulțumire. E sigur că n-aveam dreptate. În romantismul tradiționalist care ne paște încă pe mulți, prin începuturi, deși ne scuturăm de el de cîte ori putem, și mai ales nu putem, căutam locul unde jertfa de om, a nevastei meșterului Manole, ar mai fi, la nevoie, să fie adusă. Nici urmă de un asemenea loc. Edificiul e gata înainte să fie început, ca o schiță de plan, ridicată de pe hîrtie în văzduh, în care liniile de trăgător cu tuș ar fi aceste oase de beton. În golul lor, cărămida sau piatra așteaptă să fie săltată, ca o umplutură nevrednică, putînd parcă să fie luată și pusă după bun plac. Meșteșugul vechi, al creșterii treptate, de jos în sus, avea de la turnul Vavilonului încă, spre noi, ceva la fel cu creșterea pădurii și a firii. Era un act, totdeauna, chiar în răzvrătire, de recunoaștere și de închinăciune. Astăzi biserica a intrat și ea în rîndul clădirilor obișnuite, cu prea mult lumesc în ea. Sîntem în vremea statutelor lui Șaguna, a îndreptărilor de calendar și a creștinismului social.

Ca siluetă deasupra orașului stăpînit de turnul catedralei catolice, ea stă bine. Alături de linia de durere, a săgeții gotice, aici fără mărăție, pentru că e plină și lipsită de aerianul stîlpișorilor, al florilor ca un vîrf de avuz alb care se întoarce și cade, al figurației de colțuri, cu zmei sau cu călugări sub glugi de piatră, desfășurarea liniștită a arcadelor și umflarea una lîngă alta a bolților umple de pacea fără zbucium a bizantinului. Locașul de închinare e numai un cîntec al veșniciei și nimic din deznădejdea și spaimile care rod sufletul nu e îngăduit să țipe în el și să-i frîngă liniile. Cel dintîi din stiluri a plecat de la lemn și de la pădure și e plin de geamătul vîntului și de groaza pădurii pentru trăsnet; cestălalt a ieșit și a rămas din piatră, cu așezarea și cu

liniștea lui albă și neturburată. E ciudat însă că artiștii, cît se poate judeca din monumentul încă în lucru, au amestecat, nu știu, ca o adaptare voită sau ca o scăpare din vedere, care ar fi o nestăpînire a întregului și o furare de prelucrările amănuntului, au amestecat elemente străine și stranii. Strîngerea mai mult decît în lipsa spațiului, așa că biserica se înalță prea repede și silit, fără dezvoltare în voie a părților, aduce aminte, cu toate acestea, de gotic, pe care calotele bolților miră. Catedrala nu e puternică și mare, ci e înaltă. Înălțimea, care apare ca atare și e exploatată în sine, ca o rupere de pămînt și o înfrîngere a gravității, e însă împotriva chiar a concepției de bizantin. Pe cînd, pe de altă parte, hora stîlpilor, la turla cea mare, cu pridvorul fals din-dărăt, aduce aminte de porticul rotund de coloane do-rițe al arhitecturii clasice tîrzii. Te gîndești, fără să vrei, la Panteon. Toate acestea sînt însă numai observații de amănunt, rezemate abia pe un monument în curs. El e de pe acum frumos și măreț în multe privințe, dar o judecată definitivă trebuie să mai aștepte.

Alături de arhitectura sacră pătrunde prin aceleași trecători, zăvorîte atîta vreme, și arhitectura laică în Ardeal. Ea are uneori elemente, e drept că foarte prelucrate și intrate numai ca motive în alt stil, în care descoperim însă împrumuturi tot de pe aceste locuri. Meșteri sași sau poloni trebuie să fi împreunat goticul cu bizantinul în bisericile lui Ștefan. Ceva din această imbinare și-a făcut loc în arhondaricele și porțile mînăstirilor, de unde a trecut în „stilul românesc“. Iată-l și în Ardeal, în case strecurate între clădiri de fast baroc, cu fațade șubrede, fără adîncime, sau între palate „secession“, tipătoare și efemere, cu singurătatea lui de cîlă, ferită după prispe înalte, și cu ornamentele de care trebuie să se spargă, fără să spargă, ghiulele de piatră. E un oaspe care astăzi cam miră și se miră. El începe să fie poftit însă atît în orașe, în clădirile oficialităților, dar și la sate și în locuințe de toate zilele. Sîntem la începutul abia al unei evoluții. De pe acum se deosebesc mici adaptări la mediul, poate și oamenii alții, care pot să dea cu timpul o variație a stilului de acasă, și el, de altminteri, în plină căutare și transformare. Arhitecți de

peste munți, din România, au mai venit și altădată. Să ne aducem aminte de Emilian de la Iași și de școlile zidite de el, din Brașov și Năsăud. El dădea însă îndărăt ceva ce învățase de la alții. Stilul caselor lui, de clasicism slab apusean și francez, avea totată înfățișarea chesaro-crăiască a atîtor clădiri de la noi, de arhitecți împrumutați, într-o formă sau alta, îndoitei monarhii. Astăzi e cu totul altceva. Țara dă din al ei. Casele pămîntului băștinaș pleacă din locurile lor și trec și ele munții. Cucerirea începe să fie de toate domeniile.

Între acești arhitecți cuceritori aș pune la locul de frunte pe Duiliu Marcu. Studiul lui dă întotdeauna încredere, iar gustul farmecă. Elementele de stil cu care lucrează pot fi oricît de felurite, și materialele cît de îndrăznețe. Planșeta lui n-a înșelat pînă acuma. Totul e gîndit, interioarele, cu împărțirea cerută de întrebuintare și cu cochetăria podoabei, care te urmăresc în fiecare amănunt, și fațadele, realizate plastic, în sine, și încadrate în mediu. Românescul lui Duiliu Marcu e poate cel mai discret din cîte avem, pridvoare, streșini și ciubucării, cu o folosire a spațiului, desființat prin miniaturizare sau întins pe jos, ca un joc pe care îl poți strînge și pleca în altă parte. Reamintiți-vă clădirile pînă acum ridicate ale Politehnicii din Timișoara, căminul acela care pare atît de obișnuit în proporții, pe cînd e monumental, și de aceea apropie de el și e zîmbitor, ca și cum ar avea flori la toate cercevelele; sau piața Regelui Ferdinand de la Oradea Mare, cu fîntînile și stîlpii de lampă de un bizantinism aproape venețian, încadrate toate, în albeața lor de piatră și în lărgimea de linii, cu ascunzători și rătăciri, cum nu se poate mai bine, deasupra Crișului, cu podul de fier și lumea în neconținută scurgere, și sub umbra atîtor clădiri de stil, cum sînt bisericile baroce sau palatul episcopal greco-catolic de pe laturi. Despre experiența atît de rară a teatrului de la Timișoara nu s-a vorbit destul. Ea rămîne încă ascunsă, ca și clădirea însăși, că n-a putut fi refăcută deocamdată decît înăuntru și nu lasă pe trecători prin nimic să ghicească parcurile arhitectonice și problemele de spațiu și de ornamentică rezolvate dedesubt.

Să mi se îngăduie să încep tot cu o amintire și par-
tea propriu-zisă făcută aici, în așa puține rânduri, pic-
turii de azi ardeleni.

Urcam pe drumurile frumoase care duc de la Alba-
Iulia, peste Dealul Mare, în bazinul Abrudului și Cîm-
penilor. Lăsam îndărăt sate după sate, de adevărat „Cîmp
al pînii“, de luncă și de deal, și ne adînceam în Țara
Moșilor. Intr-unul din ele, nu știam de ce, ne-am oprit.
Insoțitorul meu nu-mi spunea nimic. A bătut la o poartă
mare cît casa, și a strigat un „frate“, către un om îm-
brăcat în haine nemțești, cu o pălărie cu margini largi
și răsfrinte, ca a țăranilor de pe aici, care se ivise pe o
prispă deasupra noastră. Cînd am intrat, am dat de o
adevărată pinacotecă și de un adevărat atelier de Re-
naștere. Eram în casa pictorului Albescu, care nu se
mișcă din satul lui și lucrează, cu aceeași sîrguință și
fatalitate, ca bobul de grîu aruncat în brazdă și lăsat
ploilor și soarelui. Pereții erau plini de aceleași figuri de
ciobănei și moșnegi sub umbra pălăriei cu margini largi,
sau de femei sănătoase și rumene. Carnațiile lui au ceva
de praf suflat sau de glazură prea mult coaptă, dar bu-
curia creației e așa de curată și oglindirea lumii atît de
nevinovată, că nu se poate să treci fără o părere de în-
duioșare și o vorbă bună pentru autor. Pictura ardeleană
se desface în el în întîile ei giulgiuri populare și se
face cultă. Mai îi trebuie, nu culisele școlii, pe care le
are, ci atmosfera de întrecere și de comparație, aerul de
atelier de mare oraș și mai ales de expoziție, ca să se
europenizeze și să dea tot ce cuprinde. Aceste împre-
jurări le are din ce în ce mai mult. Rezultatele sînt stră-
lucite.

În expoziția din Palatul Prefecturii Clujului din 1921,
botezată așa de ciudat, ca să împace poate cele trei nea-
muri participătoare, „Collegium artificum Transylvani-
corum“, din 80 și ceva de expozanți, aproape 20 erau
români, deși nu toți ardeleni. Ceea ce izbea de la încep-
put, global, la toți artiștii, era o cruzime de colori și o
luptă după subiect care arată tinerețea artei. La o cer-
cetare mai pe îndelete, se desprindeau colțuri mai liniș-
tite, unde meditația se putea opri. Alți artiști ardeleni

au crescut de atunci, sau noțiunea artistului român ar-
delean s-a mai lărgit, cum încerc, poate pentru întîia
oară, s-o fac aici. Impresiile de atunci se păstrează însă.
Sînt trăsături care se adîncesc în repetare în alte și alte
exemplare și nu se împrăștie. E un început de stil în
toate, și mai cu seamă, ceea ce e poate același lucru
spus cu alte cuvinte, un temperament aparte, în luptă
cu rostirea, prin toate aceste creații răzlețe.

Între pictorii mai vechi ardeleni, rămași credincioși
marei tradiții, colorisți de neoromantism, păstoși și grei,
întîrziind prin cheile de bas ale paletii între culorile
prime, trebuie scos în întîiul plan Aurel Popp sau Aurel
Papp¹². El se ține deoparte, în Sătmarul lui, deoparte,
poate, în aceeași măsură de oameni și de noile curente
ale artei. Desenul, incizia, marea compoziție în ulei, de
atîtea ori de caracter social și de luptă, îl arată un
stăpîn al meșteșugului și un om care a trăit din plin
cu vremea lui. Capul soacrei, atît de stilizat, cu încor-
darea din păenjinușul negru al peniței și cu întoarcerea,
și a ei, de la frămîntarea lumii, cu o privire într-o
parte, în jos, ca să nu vadă, dar nu din înfrîngere, ci din
săturare și plictis, e bogat cît o biografie. Desenele din
timpul războiului, cu mizeria istoriei fiecărui ins în parte
și a comunităților absurde, pusă violent într-un mediu
natural meschinizat sau nepăsător, l-au ajutat și mai
mult să se cunoască și să se realizeze. Aurel Popp nu e
un uitat, deși toate semnele ar putea să înșele. Vechiul
Ardeal n-a lichidat cu toate vînturile de modernism ca-
re-l suflă pe toate ferestrele uitate vraisește. El n-are să
se întoarcă la ce-a fost, pentru că nici n-are nevoie:
în adîncul lui e încă nesmintit acel lucru bun, patriar-
hal și poate puțin cam înapoiat, cum ni se par părinții,
dar păstrătorul și creatorul tuturor bunurilor pe care le
risipim larg, rîzîndu-l. Cu tendințele lui plastice, nu nu-
mai prin ani și nostalgie, Aurel Popp e al acestui timp
și mediu. Timpul și mediul îl cer. El se poate valorifica
fără teamă de scădere și de anacronism. Viața vie nu e
niciodată anacronică.

În pas cu cei cristalizați, care-și au locul știut și pre-
țuit, un Alexandru Popp, de pildă, vin tot mai mulți

tineri, sau căutători de formule, sau adâncitori de probleme mai vechi, un Demian, un Aurel Ciupe¹³, un Catul Bogdan¹⁴. E la unii o beție a culorii, care exagerează chiar, soarele, lumina și plenerismul, grupurile pe iarbă, portretul pe catifele neagră, în toată iradierea unui obraz alb cu ochi mari și a unor brațe goale, sau o indoială înaintea negrului, cu ceva auster și călugăresc, fără să ducă la asprime și răceală. Subiectul își arată părțile lui de durere și leapădă culoarea ca o încintare și o ispită a puterilor, care trebuie ocolite. În chiar această pază înaintea vieții e o izbucnire a dragostei ei. Ceva mirat, ca de lume nouă care se deschide, ceea ce dă fiorul de misticism, și în același timp zgomotos și vesel, de vină necheltuită, care se avîntă în cățărări nebunești, fără gând că se poate distruge, ceea ce dă expansivitatea aproape vegetală, se alege ca două începuturi de caracterizare din plastica ardeleană de azi, rămasă mai mult la ea acasă sau înrădăcinată voinic în pământul provinciei.

E însă și o artă ardeleană călătoare, care a făcut toate încercările și uimește, mai ales ea, prin atâtea nebănuite și variate posibilități. Ea e ca o răspîntie spre viitor și bate toate învinuirile de spirit mai încet, de exclusivism sau de regionalism ardelenesc.

Să începem această artă cu Elena Popea, născută la Brașov acum vreo 40 de ani, și care nu e mai înstrăinată de Ardeal decît de țară. Paleta ei impresionistă, cu luminiozități și descompuneri ale atmosferei împrumutate altei tehnici, plimbă prin porturi mici de pescari bretoni sau pe zăgazuri de lemn olandeze, cu dimineți de ceturi și de vînt, cum aduce și la Bran, pe drumul de copilărie, sau prin sate de lingă Cluj. Școala, călătoriile și îndoitul domiciliu n-au înstrăinat-o. Cîte o expoziție, care pe vremuri se gătea cu florile diafane sau colțurile de Ardeal acuzat al Mariei Brateș, arătînd aceeași sfială și trebuință de prietenie, umplute deodată de atmosfera largă a oceanului și a marilor ateliere. Formula se caută pe sine, prinzînd zvircolită și rușinoasă la mijloc, în plasă, ca pe o sireună, și personalitatea artistei. Ea nu experimentează și nu se schimbă: adîncește. De aceea evoluția îi este așa de înceată, dar în același timp și atât de sigură. Ceea ce era greu și încărcat la început, mai

mult culoare, se limpezește și descoperă linia și conturul. Vigoarea rămîne, dar își adaugă finețea. E ca o floare pe o armură. Putem aștepta cu toată încrederea ce va ieși. N-avem de ce să ne temem de înfrîngerii. Nu uitați dragostea de copii, de omuleți și de fraged.

Să continuăm, ca să rămînem la femeile artiste, cu Rodica Maniu¹⁵, puțin mai tinără și n-aș zice mai desfăcută de Ardeal, dar cu legăturile obișnuite mai depărtate, de vreme ce e născută în țară și numai cu obîrșie bănățeană. La ea tehnica și înțelesul lumii s-au subțiat pînă la o necrezută ușurință și poezie. Întiile bucăți pe care i le-am cunoscut au fost acuarele, femei îmbrăcate iute, în faiuri șoptitoare, cu cîte o floare abia zărită, pentru că pasul era de bal și arăta numai un umăr gol înainte să se stingă după o grea cortină. Nu era o întimplare. Parcă în nimic nu se realizează artista mai deplin decît în această tehnică de iuțeală și de prindere a unei mișcări în fugă sau a unui peisaj între căderea a două fire de nisip din clepsidră. Nu e o operă puternică, ceea ce ascunde uneori dezechilibrul și revărsarea, dar e fără îndoială o operă aleasă, feminină și sufletească. Cu o Rodica Maniu în perete trebuie să aștepti cu atîta împăcare și agerime de simțire, în același timp, căderea serii prin brise-brisuri! Apele se faci de mătase, ca în canaletele pentru singuratici ale Venetiei, fetele se îmbracă în rochii de străbunice, scoase adineauri, albatre sau liliachii și cu bufanturi, din scrinuri cu sulfină, marea își stinge zgomotul, ca să bată într-o coastă muzicală, buchetele de flori stau în fereastră și înmiresmează liniștea. Atîta armonie și pătrundere n-avem prea mulți artiști să ni le împărtășească. Acest Ardeal nu mai e din zilele sau din izvoarele, mai potrivit zis, ale lui Coșbuc și Goga, și ale lui Blaga și Adrian Maniu.

Să întîrziem la Theodorescu-Sion¹⁶, meșterul fără contestatori al artei care aduce atîtea stări băștinașe fără să fi putut fi desprinsă pînă azi într-o formulă sintetică. E subiectul, e culoarea, cu primitivități rafinate, oprită, ca un rîu în ochiuri, fără să se oprească, în sublinieri de lumină, sau e o atmosferă generală? E tot la un loc și probabil încă ceva, nerostit, banda de spectroscop a artistului, care, cînd se va găsi fizicianul estetic,

il va prinde pe ecran, cum prinde corpurile astronomice nevăzute în spațiu. Nu vreau și nu pot să întind eu, în fața talentului plin de răsfringeri și călător încă pe o orbită destul de largă prin ceruri necunoscute, jocul de prisme care să-l deșcompue și să-l polarizeze în acest fel indiscret. Theodorăscu-Sion e prea al nostru și prea deasupra discuției curente, ca să mai aibă nevoie de o caracterizare. Eu îl urmăresc de când nu lepădasem încă șapca de liceu, iar el zugrăvea în expoziții panoramice ale „Tinerimii“ Christoși într-un galben violet de polen, sub cunună de spini roșii ca tăciunii de stejar. El s-a tot întors de atunci, iar eu am tot înaintat și sintem aproape de răspîntiile de întîlnire în care înțelegerile se apropie pe o clipă, ca să se depărteze apoi pentru totdeauna. Ceea ce vreau să mai amintesc e ardelenismul lui Sion, care, coborît din oieri de Bărăgan, veniți de peste munte, se fălește cu această obîrșie. Ea își face loc voit în operă. Știe toată lumea pe moșii lui; dar își face loc și fără să-și dea seama. Eu aș îndrăzni s-o urmăresc pînă în nudurile, de care s-a apropiat iară, la ultima expoziție, ca într-o frică de diluare, în toate prelucrările mai mult decorative, de compoziție și chiar de combinație, din timpul din urmă. Dar naturile lui moarte, cu icoanele pe sticlă ale Preacuratei, care amintesc Ardealul credinței și al patriarhalismului? Privirile lor de departe, de acasă, peste așezarea de atelier a blidelor și căniilor, într-o culoare care se îngroașă, ca o lume sub o lăsare înceată, fără ridicare de pleoapă? Dar în noaptea acelei pleoape se aprind toate stelele.

Un ardelean, care a plecat mai de mult în Apus, unde a ajuns la rosturi și la o vază pizmuită, e George Alexandru Matei (Mathéy)¹⁷. S-a născut în Sibiu, dintr-o familie de români macedoneni, la cari biografii necunoscători din Germania ai împrejurărilor de la noi le spun greci. Mama era cea mai bună prietenă a doamnei Raț și o mare iubitoare de țară. Băiatul a avut o soartă care-l îndrepta parcă spre boemă. În schimb, la capătul a tot felul de pățanii, școala de comerț la Graz, teatru ambulant prin Germania, studii la Berlin, cunoștința cu Peter Behrens¹⁸, o catedră de pictură decorativă și gra-

fică, expoziții, izbîndă, faimă, îl aștepta o viață de organizare și de creație. Artistul e un înaintat, la care descompunerile coloristice își dezbracă, legănîndu-se, ca niște vedenii de ispite, petalele luminoase, înaintea unui panou decorativ, a unei pietre litografice, a unei table de lemn de tei. Dar tăria lui rămîne acea abstracție tăioasă a viziunii, care se cheamă și desen, incizie, grafică sau artă decorativă, prin lărgire de înțeles. O carte în mîna lui se schimbă ca într-o vrajă, textul se precipită în trupuri goale sau în grădini răsăritene, un perete se acoperă de scene de vînătoare străvezii, de o mare delicateță, de o adevărată morbideță, de atîtea ori. Dar în toate, chiar în revărsările lirice de peisaj, trăsătura rațională și gustul strunit ies la iveală. Un ochi pătrunzător, care n-are încredere în zburdările prisosului de viață și de culoare, urmărește orice exces și-l taie printr-o ușoară încruntare. Aceasta se cheamă, poate, într-un singur cuvînt: grafică.

Mai puțin mare ca număr, dar măreață ca apariție, e lupta cu piatra, și cu bronzul, și cu lemnul a Ardealului. Aici e Ladea¹⁹, cu chibzuiala lui îndrăzneată, ale cărei portrete-busturi au început să populeze orașele Ardealului. Xenopolul de la Arad desvăluie într-adevăr o mare putere de rotunjire, după ce tot ea își înmulțise greutatea și amenința să se risipească. Această trăsătură e ardelenască, spre o problematică, părăsită însă în ultimul moment, ca într-un zbor după un lung popas de odihnă pe vreo creastă între prăpăstii. Nu se putea ca Ladea, care a rămas și lucrează acasă, să n-o aibă.

Aici e Corneliu Medrea²⁰, cu aplecarea lui spre decorativ și basorelief care reduce aproape la suprafață volumele în sfîrșit liberate din magma primitivă. S-a născut la 1888, în Miercurea Sibiului, și a copilărit la Alba-Iulia, de unde ușor a putut să ajungă la Școala de arte și meserii din Zlatna și de acolo la Școala de artă decorativă din Budapesta. De la 1914 s-a așezat în țară, dar azi se întoarce în Ardeal, în forma mai puțin trecătoare a operelor de artă. Coșbucul de la Năsăud, în bronz, e o sărbătorire cumpătată, așa cum era și caracterul scriitorului, a unui ardelean dintre cei mai buni, de către un alt ardelean. Poetul stă, în neatenția pe care i-o cunoaș-

tem, și care trebuie să fi fost înăuntru o urmărire a lui Pegasus, cu aripile de fulger desfăcute și cu zădarnicile copite de aur fugătoare prin văzduh. De la această concentrare și stilizare de portret, vădită și în busturile lui Alecsandri, în ochii tuturor la Teatrul Național din București, al lui Șt. O. Iosif de la Brașov, a lui V. Hugo, Molière, sculptorul trece ușor la compozițiile grele. Ceva de baladă, dacă mi se îngăduie această încălcare de domenii, se strecoară și în ele. Sintem într-o poezie epică, puțin de panou, de sentimente simplificate și de patos scurt, care modelează și oprește de la marile cabrări, și figurile și creațiile. E o artă îngrijită, supravegheată în toate părțile ei și povestitoare cu îndeminare și omenie.

Aici e și Jalea. Ce are să ne ție pe loc, sau că s-a născut din părinți mocani, în 1887, la Casimcea dobrogeană, sau că a învățat numai la București și apoi la Paris, cu marele Rodin? În Jalea, Ardealul a dat pe unul din sculptorii noștri mari. Calificativul trebuie luat cu toată greutatea lui de răspundere²¹. Ea cuprinde mai ales stăpânire de sine, știință a sufletului și a proporțiilor, și, prin urmare, clasicism. Jalea plutește într-acolo cu toate pinzele, într-o ambarcațiune, care, în loc să aibă flori și femei și să ducă la Citera, duce cu ea centauri și cîntăreți din liră din zilele titanilor, duce simboluri păgîne sau creștine, spre un țarm cu bucurie dureroasă estetică. E minunat cum, parcă dintr-o trăsătură, formele simple se desfac și rămîn de-a pururi într-un fund de parc, ascultînd avuzuri care nu curg, sau lingă un mormînt, cu crucea mîngîierii, înălțată peste zarea lumii, în nud mușchiulos, fără nici o stăruință anatomică, sau în nobilă cădere de faldiri. Artistul e sculptural în întreg și, ceea ce e mai greu, în orice amănunt. Nici un element pitoresc nu se strecoară. Puțin estetism, o modelare spre frumos, ca o aureolă lăsată seara pe chenarul aurit deodată al lucrurilor, și apoi intrarea în viață care e numai mase și numai legătură puternică, de rădăcină, cu pămîntul. Aripa bate singură și nu poate mișca nici spre pictural, nici spre poezie. Bate însă făcînd împrejmur unde și spume de lumină. Jalea stă alături, cu ochii micșorați puțin și zîmbește.

Acesta, și poate și altul, deopotrivă de bogat, pe alături de care a trebuit să trec repede, este Ardealul plas-

tic, architectural și grafic de astăzi. El se arată bogat în personalități și în probleme și în plină dezvoltare. Cu viața de oraș în creștere a pămîntului de dincolo de munți și cu toată agonisita, de artă și de avînt pe care o înfățișează artiștii lui de acum, Ardealul artistic stă ca pe un prag de diamant. Pămînt, cunoscut chiar de noi și crezut meaeu și astăzi mai mult de oameni dîrji și de bogății ale firii, el se deschide deodată și către această zare de vis și de frumos.

Pietre de vad — vol. I-IV

Pământ și oameni de la noi

CÎNTAREA ROMÂNIEI

Dacă mai vorbim astăzi de acea cârtică a lui Alecu Russo *Cîntarea României*, ne aducem aminte mai mult de lupta care s-a încins ca să-i fie luată lui Nicolae Bălcescu, socotit o vreme autorul ei, pe cînd îi era numai traducător, decît de anumite părți din ea și de patima, aproape biblică, pentru pămîntul și neamul nostru, a frămătătoarelor pagini.¹ „Care e mai mîndră decît tine între toate țările semănate de Domnul pe pămînt? Care alta se împodobește în zilele de vară cu flori mai frumoase, cu grîne mai bogate?”

E aproape ca un colind vechi al pămîntului și aproape ca un verset din *Cîntarea Cîntărilor*.

România de astăzi ne întîmpină cu altă față. Dacă pentru istorie împrejurările s-au schimbat, pentru geografie n-a fost astfel. În acești vreo sută de ani s-au desfășurat vechi legături, s-au prăbușit hotare, s-au înscăunat alte așezăminte. Ceea ce pregăteam de secole s-a împlinit de azi pe mîine, pentru că purtătorul destinelor noastre, de obicei destul de încet la mers, și-a pus într-o bună zi aripi la picioare. Trecutul răsună în noi ca un glas depărtat, pe care îl cunoaștem și îl iubim, dar care nu ne mai poate ține în loc. Am încheiat un ciclu și am început altul. Sîntem cetățenii noi ai unei noi țări. Dar sub omul istoric, în veșnică prefacere, s-a păstrat celălalt, omul vechi, prin care ne întîlnim noi de-acum cu cei de totdeauna și așezăm între atîtea popoare lespedeaua unei firi proprii. Cu cît cioplitorul e mai bogat în închipuire și

scoate figuri mai neașteptate, cu atât materialul, care-i primește și-i face cu puțință jocul, se adeverește mai puternic.

Pământul românesc a trecut, în același răstimp, și el, prin prefaceri deopotrivă de mari. Pădurile cele întinse, codrul, frate cu românul, n-au mai rămas decât în cîntecele bătrînești. Înmulțirea sufletelor, cererea tot mai lăcomă de grîne și tirgul bun al lemnului au așezat securea la rădăcina umbroșilor copaci. Dealurile s-au golit și au pornit la vale, mîncate de puhoai. Cîmpurile cu colilie, necălcate decât de cai sălbatici, s-au făcut ogoare, arate de pluguri cu benzină. Unde nu se lăsau decât stolurile de dropii, s-au cuibărit sate. Prin podgorii s-au ivit turnurile sondelor și coșurile fabricilor, înnegrind locul. Mlăștinile s-au secăt, riurile au fost dezvătate de la cursul ocolit și cu revărsare în voie pe mii de hectare, ducînd cu ele salcia și aninul, și au fost puse în albiile trase cu linia. Înainte, firea rămînea aproape de ceea ce o lăsaseră zilele facerii și Dumnezeu. Acum însă omul înțelegea să se amestece și să schimbe. Mîna lui se zărea în toate.

Ceea ce se păstrează și aici statornic este arhitectura de la început a pămîntului nostru, pe care au privit-o din întîia zi ochii uimiți ai neamului românesc și care i-a strecurat ca o pecete în sine. Ea ne ține pe toți într-o singură ființă, oameni de văi și oameni de plaiuri, dar nu de orice văi și de orice plaiuri, ci de văi dunărene și de plaiuri carpatice. Fluviul curge măreț, de cînd se deslușesc întîii români pe malurile cu nisipuri zburătoare ale Tisei și Timișului și pînă se pierd cei din urmă în vederea mării. Apele sînt prietenoase, fie ca drum de negoț, fie ca adăpost de pește. Ca pe o mare dinăuntru toate popoarele își plimbă corăbiile pe ele și ne leagă de lume. Steagurile lor ne umplu zarea, vin de departe, intră chiar printre gospodăriile noastre, de-o parte și de alta, și se topesc în soare-răsare. Carpații, de la Porțile de Fier pînă în pădurile Maramureșului, și dincolo de ele, unde ne-a purtat dorul de pribegie pe urma oilor, nu sînt nicăieri atât de sălbateci și de sterpi încît să rămînă închiși omului. Nu este nici un pisc destul de înalt și de pustiu

ca să nu se audă de pe el de jur-împrejur strigătul ciobanilor și clopotul turmelor.

Amestecul omului în îndreptarea și în înfrumusețarea firii băștinașe trebuia să ție seama de aceste trăsături.

Uitați-vă la una din lucrările cele mai îndrăznețe ale anilor din urmă, îndreptarea și înfrumusețarea văii Colentinei. Întregul șes de lîngă București, pe un arc de cerc de la Ciocănești și Buftea la Tei, Cernica și Tînganu, pe o lungime de multe zeci de kilometri, este de pe acum altceva decât a fost odinioară. Colentina este o gîrlă cu apă ieșită de la poalele dealurilor dintre județele Ilfov și Dîmbovița. Din vremuri vechi, ea pierdea prin stuf și brădiș și se silea, fără să izbutească, să umple o vale mai largă decât puterile ei. Strămoșii noștri, mari iubitori de iazuri și de colțuri de odihnă și de răcoare vara, au băgat numaidecît seamă ce folos puteau să tragă din această apă adormită, și cu cîteva umpluturi de pămînt și zăguzuri de cărămidă au schimbat-o într-o salbă de lacuri. Farmecul neîntrerupt al Ciocăneștilor și al Mogoșoaiei, rămase sau intrate pe mîna unor proprietari de gust, poate să mărturisească și astăzi despre ceea ce încînta în alt secol pe boierii și locuitorii acestor locuri. Peste ceea ce avem noi, atunci se ridicau pînă în cer plopii rotați și stejarii noduroși, cum se mai întîlnesc numai rămășițe, la Ciocănești înșiși, pe drumul de la moară al Mogoșoaiei. În pădurea Cernichii. Herăstrăul, cu zăvoii lui, a intrat în literatură, în literatura cu suspine amorcose a vremii. La umbra Herăstrăului a stat și Tolstoi, cînd a venit aici cu întîia armată a războiului Crimeei, care luase la început drumurile Dunării și ale Silistrei. Ne-a lăsat mărturii în însemnările și în scrisorile lui.² Mai tîrziu, iazurile s-au stricat și împotmolit și tot cîmpul era o baltă nesănătoasă, plină de mirosuri de putregai și de stolurile țînțarilor. Dacă nu se curățau, nu se lărgeau și nu se înzestrau, mai ales cu apă din alte riuri mai îmbelșugate, din Argeș sau din Ialomița, dintr-o bucurie și o frumusețe ajungeau o urîțenie și o primejdie. Adică nu trebuiau să mai ajungă, ajunseseră. Atunci și-au luat sarcina acestei întreprinderi Uzinele comunale din București. Directorul lor nu era numai un inginer întreprinzător și gospodar, ci un om de apă, născut la Galați și îndrăgostit de spor-

turile vislei și ale pinzei. Ce a ieșit, judecă oricine. Și nu sîntem încă la capătul ostenețelor. În malurile înalte de lut ale Dîmboviței din jos de oraș, sute de lucrători sapă din zi în noapte. Trebuie să se croiască pînă la Budești și pînă la Oltenița o vale mai încăpătoare și mai adîncă. Bucureștii, vechea cetate a Dîmboviței, se pregătește de rosturile unui port. În locul pădurii Vlășia, stîrpiță pînă la cîteva pilcuri de copaci, lăsate parcă numai ca un semn al înfățișării din trecut a ținutului, se vor vedea catargele de la vapoare și mișcarea la remorcă a nenumărate șlepuri. Cadrul geografic se poate schimba și el.

În altă parte, spre gurile Dunării și în părașinile marilor lacuri, Razelm, Smeica, Golovița, Sinoe și cum le mai zice, mîlul adus de fluviu și buruienșul și stuful hrănite de apă acopereau totul. Locurile se pustiau an de an. Peștele murea. Oamenii se pregăteau să plece. Același blestem care omorîse cetățile grecești din vechime, Histria și Halmyris, se lăsa și acum asupra locurilor. Atunci, un mare cercetător și îndrăgostit al acestor părți de lume, a pornit la lucru ca să le scape și să le dea o înflorire pe care n-o avuseseră niciodată înainte. Drage uriașe s-au ivit, șantiere și depozite de materiale s-au înjghebat pe cîte un braț ascuns, vase albe au început să alege de colo-colo, pe brațele libere, fluierînd tot felul de chemări. În cîteva ani de muncă încordată s-au săpat sute și sute de kilometri de canale, mai multe și mai lungi împreună decît este întreaga deltă. Apa proaspătă a năvălit gilgîind în lacurile înăbușite și neerate. Razelmul s-a făcut din nou o mare de apă dulce. Năvoadele pescarilor au plecat după șalău și satele de pe mal și-au sporit casele. Delta și-a înmulțit brațele. Priveliștea a căpătat o altă hartă ! Drumurile acestea drepte, mărginite de sălcii monumentale și pe care plutește vaporul nostru alb, cu o călcătură de apă de doi metri, sînt o lucrare aproape faraonică, admirată de specialiștii veniți anume din alte țări ca s-o vadă și, unii, ca să caute s-o imite la ei acasă, și foarte puțin cunoscută între ai noștri. Dacă dreptul la un pămînt se cîștigă și prin creațiile inteligenței și ale muncii de care a fost acoperit, Dobrogea este încă o dată a noastră numai datorită acestor iscusite silințe, împletire de știință, de tehnică și de valorificare eco-

nomică : una prevăzînd, cealaltă aducînd la îndeplinire, iar cea din urmă, rodind și dînd viață. Tot ceea ce s-a făcut s-a făcut ținînd seama de legile și de datinile locurilor, în care s-a încadrat fără nici o stridentă, ca o formație naturală. Folosind vechi gîrle înfundate, năvălind în lacuri hrănite înainte numai de izvoare sau de prefirări de fund, spintecînd scurt cîte o coadă de grind, care-și arată straturile mîncate de ploii de-a dreapta și de-a stînga, parcă ar fi luat naștere nu din cazma, ci din vreo toană geologică, aceste canale fac parte din sistemul de brațe, de legături și de scurgeri al Deltei. Numai ochiul localnicului sau al tehnicianului le știe tîlcul și le deosibește între celelalte ca o făptură a omului. Ele se întind din jeșile și din bălțile ostrovului Chilia pînă la virfurile lacurilor Dranov, Babadag și Razem, și de la înfucătura brațului Sulina și Sfîntu-Gheorghe pînă sub portul Sulina. Băgați de seamă ! Într-o cotitură mare, pe care vaporul de cursă o urmează fără abatere, se deschide ca o poartă, pe unde se vede, cît străbate ochiul, un senin de apă. [...] O parte din apa fluviului, furată de aceste guri, se duce să dea viață pînă departe. Omul a corectat puțin fatalismul geografic.

Dar, trecînd peste aceste și asemenea întreprinderi, mai greu de îmbrățișat, uitați-vă la o mare șosea, care pornește din miezul țării, ca să ajungă, după multe ocoliri, întîrzieri prin orașe, urcări în munți, sărituri peste rîuri, la unul din hotarele ei. Șoseaua nu este numai drumul cel mai scurt între două localități. De atîtea ori localitățile se nasc de-a lungul ei numai pentru că ea și-a ales acea linie. Valea Prahovei, fără drumul abătut pe acolo, între București și Brașov, după ce mai înainte fusese pe la Giuvăla sau pe la Văleni și Bratocea, ar fi rămas în aceeași singurătate de trai de ciobani, care ne-a dat sate cum e Comarnicul, atît de vorbitor prin numele lui³, sau de trai de monahi, sate ca Sinaia, cu mînăstirea spătarului Cantacuzino, ascunsă între brazi, la o parte de lume. Șoseaua merge cu pămîntul pe care e trasă și îl răsfrînge la tot pasul. Pe cîmpie este una cu ea și abia dacă își pune o podoabă și un semn de copaci pe margini, cotește o scufundătură, dacă n-o trece peste un viaduct cu picioare de beton, și se oprește să privească un apus

de soare, tăiat în două de muchia zării. La deal se sapă în coastă sau coboară în văi și are la fiecare răspîntie un popas de frumusețe. Dintr-un loc se vede, singură pe vîrful ei, Mînaștirea de la Dealu, pe care Radu cel Mare a îmbrăcat-o în marmoră, iar din altul, Sighișoara, cu turnurile ei gotice. La munte are toate piscurile în față, Bucsoiul și Acele Morarului, de la Predeal, Panaghia albă și goală, de pe Bistrița. La mare se ține de țarm, ca să aibă mereu înaintea seninul de apă și zborul pescărușilor. Șoseaua însemnează cea mai bună legătură între om și fire, pentru că fiecare, pe rînd, poruncește și se supune celui-lalt. Omul a ieșit cu ea în natură și merge, iar natura îl însoțește și înconjoară de toate părțile.

Țara de astăzi nu mai poate fi despărțită, atunci cînd i se caută și i se laudă frumusețile, alături de arhitectura locului, urmare a puterilor geografice, de tot ceea ce omul a pus de la el, sufletul care a îmbrăcat piatra. Helada, de pildă, este peninsula pe care o cunoaștem, cu golfuri și insule, cu munții și văile ei, dar este, mai ales, pentru trecut, pămîntul cu amintirile și numele cele mai răsunătoare ale istoriei, care ies din mare și coboară de pe Olimp sau de pe Parnas la orice evocare, și cu Partenonul și Erecteionul acoperite acolo, sus, pe Acropolea Atenei, mai mult de cer decît de plăci de piatră, cu Delphi dezgropat, împodobit de locuințele zeilor, cu Argosul plin de lei și de pasul eroilor *Iliadei*, cum este aceeași Heladă, pentru zilele noastre, digul cel puternic de la Marathon, îndărătul căruia se adună toate apele Aticeii, sau lucrările de însănătoșire și de punerea în valoare a luncii fluviilor pustiitoare din Tracia apuseană, isprăvi ale inginerilor moderni. În România, vîrfurile Parîngului, Mîndra, săltată ca un turn al ciobanilor peste toate culmile oltenesti și transilvănene dimprejur, vor avea alt înțeles dacă drumețul s-a oprit întîi la mînaștirile și mînaștioarele de la poalele lor, Arnota, cuibul de șoim bătrîn al lui Matei-Voievod, sau Horezul, cel lucrat ca o sculă de iubire de artă și de strălucire a lui Constantin Brîncoveanu; Ceahlăul, altul, după cunoașterea Neamțului și a Secuiului; Pietrele Doamnei și Rarăul deopotrivă, după întîrzierea lingă zidurile Voroneșului, ale Gurei-Humorului, ale Vetrei-Moldoviței și ale Putnei.

Planul tuturor acestor minuni arhitectonice, ca și al barajelor de astăzi din munți pentru nașterea puterii electrice și a drumurilor moderne, care, ca în zilele romanilor, se zidesc de piatră și nu se mai tem de nici o greutate, nici de coaste repezi, nici de ape largi, n-a fost ticluit undeva departe și poruncit cu silnicie locurilor. El a fost gîndit de artiști chiar acolo, ca o întregire a acelor locuri, ca un dar al omului. Le duce mai departe linia, le scoate în vedere frumusețea sau puterea, le face mai bine înțelese.

Cîntarea României și România pitorească trebuie scrise din nou, cu acest adaos al minții omenești care supune și împodobește pămîntul, locuința omului.

CARTEA MUNȚILOR

Pentru toți cîți iau acuma drumul munților, mai ales din văile Oltului de dincoace, a Argeșului, a Dîmboviței și a Prahovei, un nume trebuie să fie amintit. E numele cuiva care a bătut înaintea noastră aceleași poteci și care, cu o mică silință a închipuirii, poate fi deosebit într-o făptură de abur, cum ne premerge și astăzi, fără să se întoarcă la noi, cu fața la înălțimi. Iubise prea mult munții noștri ca să poată să se simtă în altă parte mai bine, după ce a trebuit să plece năpraznic de pe pămînt. E vorba de scriitoarea Bucura Dumbravă. Cartea ei, mai în urmă scrisă și la care țin mai mult, se cheamă *Cartea munților*. Ea ne-a rămas astfel în chip de călăuză ideală și cei cari nu și-o pot reîmprospăta din amintire sau din zvon au aceste pagini pline de izvoare, de flori de munte, de stîne și de stele. Drumeteul la munte, după ce și-a aruncat sacul bine chivernisit în spate, de la merinde pînă la felinar și toporaș, și s-a pipăit repede pe haine în jos dacă nu-i lipsește nimic, înainte să zică ciobănește: Doamne-ajută! să puie undeva, la loc ușor de umblat la popasuri, și *Cartea munților*. E vrednică. Voi căuta, în două cuvînte, s-o arăt celor cari n-o știu. Departe de mine gîndul unei recenzii. Trebuie adus între noi, din singurătatea lui de vîntoase și de stîncării, duhul muntelui.

Muntele n-a fost descoperit de mult. L-au colindat ciobanii și l-au trecut la pasuri călătorii, fie cei pașnici, fie cei războinici. V-aduceți aminte cîta vîlvă a pus în jurul capului lui Napoleon încălecarea Alpilor în plină

iarnă și apariția neașteptată în cîmpia lombardă. Pe acea vreme oamenii de știință abia se gîndiseră să se cațere sus, ca să studieze, la început, apăsarea aerului și legile barometrului. E drept că ciobanii botezaseră, ca pe niște locuri de îndelungată ședere, unele piscuri cu nume ca Retezatu, Mîndra sau Vîrfu-cu-Dor și cîntaseră, pe urma oilor mînate pe văi la iernatic, *Miorița*. Muntele rămînea însă temut și pustiu în mijlocul vieții noi a sfîrșitului de secol al XVIII-lea și a începutului de secol al XIX-lea. Cred că romantismul, cu marele cult al naturii, ne-a dat, ca marii corăbieri trecuți oceanele și continentele tainice, insulele acestea înalte de piatră, păstrate neatînse într-o civilizație de orașe, neînțelegătoare. Așa și atunci au început urcările pe munte și dragostea lui.

Pentru noi lucrul apare cu atît mai adevărat cu cît întîiul drumet care ne-a lăsat o descriere mai încîntată a plimbărilor lui pe dealuri și munți e romantic, Alecu Russo, autorul *Cîntării României* și întîiul adunător de poezie populară. Cum așteaptă strungarul oala cea cu bun lapte la locul știut din strungă, așa a prins el, și nu Alecsandri, pe ciobanul care știa plîngerea cea minunată, la o coborîre de pe Ceahlău sau de pe alt munte moldovenesc, și i-a luat-o, ca să ne-o treacă nouă în veci. Alt-minteri, ca laptele, de nemulgere la timp și de bătaie, s-ar fi stricat și ea, de n-am fi găsit-o decît în formele decăzute în care mai circulă și astăzi. Iată un dar al muntelui! La fel cu florile de sus, care cresc mai mici decît suratele lor de cîmp, dar au culorile mult mai vii și mireasma mai îmbătătoare, s-a întîmplat și cu această mîndrie a poeziei populare românești. Povestea e epizodică și versurile sînt scurte, ca niște bătăi de clopote de la gîtul unei turme risipite pe o poiană înaltă. Spuneți-vi-le însă încet, versurile acestea de seară și de moarte! Tot aerul curat al muntelui a intrat în ele și le-a suflat cu argint. Era, cînd a auzit-o și a însemnat-o întîiul român cult, anul o mie opt sute patruzeci și ceva.

Turismul de munte organizat n-a început pe pămîntul românesc la noi în România liberă, ci dincolo, în Ardeal, la sași. Păstrînd legături culturale strînse cu poporul mare germanic de la ei de acasă, ei au putut să aducă între noi mișcarea, numai decît după ce se ivise acolo. Asocia-

ția carpatină ardeleană sărbătorește la toamnă, în Sibiu, unde își are sediul central, cincizeci de ani de viață. Ne putem făli cu un asemenea praznic. Sînt destule țări din apusul Europei care să numere societăți de turism muntenesesc mult mai puternic, prin cifră de membri, organizare și rezultate, decît societatea din România; dar nu sînt multe care să poată arăta ceva mai vechi în timp și cu o continuitate neîntreruptă pînă la noi. Societatea carpatină a fost mîndră, și cu drept cuvînt, de caracterul ei sășesc, dar aceasta n-a împiedicat ca atîția români ardeleni să-și facă în ea ucenicia turistică: chiar astăzi mai e așa, deși împrejurările s-au schimbat. Astăzi Ardealul își are societățile carpatice românești.

În România liberă, turismul organizat, de munte, s-a ivit mai cu seamă odată cu societatea turiștilor români. Aceasta cu mult înainte de război. Alcătuirea nu era însă destul de încheșată, de vreme ce n-a putut să supraviețuiască războiului. Locul ei l-a luat, cu izbîndă, întîi Hanul drumeților și apoi Touring Clubul României. Dar nu e în gîndul meu să fac istoricul turismului între români sau în România. Vreau să găsesc numai atmosfera și clima în care s-a arătat *Cartea munților*.

Legătura cu muntele, care începe să dea pe drumeții înălțimilor, se face mai ales prin Sinaia și Bucegi, prin urmare, după clădirea castelului din poiana Peleşului. Ea are mai bine de patruzeci de ani. Din copilăria mea mă mai urmărește amintirea unei mari fotografii înrămate, cu un grup așezat în piramidă, pe o creastă de piatră. Poate că nu era mai departe decît poiana de la Stîna Regală sau vreo stîncă de deasupra ei. Trebuie să fi fost printre întiile semne, cu toată fudulia începutului, ale acestui nou gust. Timpul s-ar putea socoti ușor, nu după rochiile lungi și cu șa ale femeilor, dar în capul grupului se afla Ducele de Wales, viitorul rege Eduard al VII-lea al Angliei. Analele vizitelor princiere la curtea noastră ne-ar spune numai decît anul și ziua cînd această plimbare în munte, care începea să fie un punct de program, s-a întîmplat anume. M-am căznit mai tîrziu să-mi aduc aminte dacă printre cățărătoarele de curte de acolo nu se rătăcise și Bucura Dumbravă. Cu stăruința amintirilor copilăriei, fiecare față mi se întorcea, care cu zulufii ei

în vînt, care cu toca pe-o ureche, care cu un adevărat coif pe tîmple, privind în lături, într-o ripă bănuită, sau privind drept în ochi, dar fața cunoscută a Bucurei Dumbravă, aproape copilă, lipsea. Încă de pe atunci însă ea se afla în acea lume și în acel fel de viață. Așa de nedespărțit încît dacă într-adevăr nu se vedea și nu se vedea, nu mai rămîne decît ca ea să fi fost fotograficul care fotografiase și la care căutau aproape toți, cu ochii lor de acum mai bine de patruzeci de ani!

Romanul *Haiducul* al Bucurei Dumbravă e din 1907. Scria de mult la el, dar a fost să apară atunci, în anul răscoalelor, ca un simbol. Mi se pare că nu mult după aceea, *Vorwärts*, ziarul socialist german, l-a publicat, în foileton. Simbolul pentru străinătate era un fapt, pe care înțelegea să-l cunoască în imaginea frumoasă răsfrîntă de o scriitoare română, în întia perioadă, de limbă germană. Ridicări împotriva ciocoilor mai fuseseră între români: cea de ordin mai mult social o întrupa *Haiducul*, Jianu; cea de ordin mai mult politic, *Pandurul*¹, Tudor Vladimirescu, trăitori în același timp, la începutul veacului trecut, și făuriți de scriitoare unul după altul și aproape unul trebuind să urmeze pe celălalt, în două din cele mai puternice romane pe care le avem. Păcatul că au fost scrise în limba germană a fost răscumpărat de traduceri-le apărute numai decît în românește. Nu știu dacă ediția originală germană a trecut peste cea dintîi, dar în românește ambele romane sînt la a șasea sau la a șaptea ediție. E destul de caracteristic. Șaizeci, șaptezeci de mii de cititori români au adevărit, alături de zecile de mii cari fără îndoială vor urma, că scriitoarea era româncă și că romanele ei, pline de atîta înțelegere și iubire a oamenilor și a locurilor, sînt romane românești². Astfel, pseudonimul, care e mai firesc decît numele, pentru că pseudonimul și l-a dat și l-a umplut de conținut scriitoarea, pe cînd numele îl căpătase fără nici o putință de alegere, a învins numele, iar Fanny Seculici a rămas definitiv Bucura Dumbravă. Fanny Seculici era fără o naționalitate limpede, așa cum îi plăcea ei, care avea uneori furii împotriva hotarelor trasă între oameni: născută la Bratislava, așezată de la cinci ani în România, cu o mamă poate mai mult germană și cu un tată mai mult slovac-

ungur, scriind și vorbind aproape tot așa de ușor în limba germană, franceză și engleză, Bucura Dumbravă era numai româncă.

Cartea munților începe să-și facă loc de la întii ei pași publici: operă literară și nume sub care o trimitea lumii. Pentru *Haiducul*, de pildă, Bucura Dumbravă, nu numai că a citit cartea populară a lui Nedeia Popescu și a stat de vorbă cu el; bietul om o învinuia pe urmă, după marele răsunset al *Haiducului*, de plagiat³! Ea a răscolit tot ce se putea răscoli ca să descopere firea omului, sufletul vremii și cadrul natural. Una din legăturile ei de prietenie i s-a tras din aceste răscoliri, pe urmele rudelor în viață ale lui Jianu. Într-o bună zi, dusă din știre în știre, s-a oprit la pragul unui nepot neașteptat, care a păstrat totdeauna farmecul acestei origini, oricât îndeletnicirea și firea isteată și discursivă de bucureștean îl arătau de departe pe unchiul, pornit, mândru și autoritar. Comunitatea Bucurei Dumbravă trăiește încă nerisipită și ea privește chiar astăzi cu oarecare pizmă pe acela dintre membri care a avut din această pricină cea mai mare din treceri. Urmăriți însă îndeosebi partea de descriere din *Haiducul*, nu numai Cezienii, dar minăstirile de pe Olt și rătăcirea prin pădurile Prahovei. În ele orice ochi priceput recunoaște drumuri proprii și însemnări de culori de amurg sau de freamăt de frunză sau de siluetă de culă și de turn peste o vale vijelioasă, făcute cu realitatea în față. Scriitoarea a străbătut toate aceste locuri ca să trăiască de aceeași viață cu eroul ei, și nimeni nu mai știe, iar ea nu mai e aici ca să ne spuie, dacă haiducul frate cu codrul i-a descoperit pământul românesc și toate frumusețile, sau dragostea pământului a îndreptat-o spre cei mai legați de el fii ai lui.

Numele însuși era un nume de munte. El vine din acea atmosferă romantică germană, care a dat și reginei Elisabeta pseudonimul pădurean de Carmen Sylva. Fanny Seculici, care iubea muntele, s-a dus pînă la tăurile reci ale Retezatului, cu oaspeți numai vulturi în zbor cu umbra în treacăt și capre negre sperioase coborîte la adăpat. Ea era de atunci o fiică a înălțimilor și duhul muntelui, părintele ei de-al doilea și cel adevărat, trebuia s-o umple. Sprintenă de picior, mîndră în purtări,

fată pînă la urmă, la cei cincizeci și opt de ani pe cari i-a putut ajunge, tînără cu toți anii, pătrunsă de muzică și teozoafă prin dor metafizic, Bucura Dumbravă nici nu era decît un munte frumos, întrupat și miniaturizat între noi, ca să nu ne sperie. *Cartea munților* era jurnalul ei, testamentul lăsat nouă.

Iată că sînt zece ani de cînd *Cartea munților* a fost scrisă! Amintirea acestei aniversări nu se putea face mai potrivit decît într-o vreme cînd muntele românesc foiește de drumeti, și pe calea văzduhului, în care de atîtea ori, poposiți la un foc de brad, am privit împreună cu Bucura Dumbravă, de la o curățenie și tăcere de aproape două mii de metri, cum se aprinde, într-o pulbere scăpărătoare, tăria cerului. Manuscrisul se păstrează undeva, în alte mîini de femeie, căreia îi e dragă amintirea. L-am citit printre cei dintii și l-am dus, atunci, în 1920, la tipografia noastră, de la *Ideea europeană*, unde „Colecția cărților galbene“, o serie de cărțițele care trebuia să aducă ceva nou oamenilor ieșiți din război, l-a primit ca și cum fusese ticluit pentru ea. „Noul“ nostru era tot o răzvrătire, împotriva cărții sau a ideilor primite, cu miros în cele din urmă însă de bibliotecă și de tradiție. „Noul“ Bucurei Dumbravă era o întoarcere în singurătatea plină de atîtea daruri a naturii. Peste capetele noastre se ridicau deodată, în aerul care părea sterp, munții veșnici. Ea îi vedea ca un cioban și ca un călugăr, ca un drumet și ca un scriitor, ca un cavaler și ca un filozof, loc de odihnă și de frumusețe, dar și vatră de entuziasm și de mari idei, gătită cu flori și încinsă cu fulgere.

Cartea munților nu trebuie uitată. Mulți oameni și multe locuri trăiesc în ea. E ca o zare de ideal, foarte înaltă și foarte albă, pusă vieții noastre. *Cartea munților* a împlinit zece ani, dar e din rîndul celor veșnice. Să ne plecăm din nou peste paginile ei de argint și safir.

PALATUL MOGOȘOAI

Intr-o zi din septembrie 1714, doi călăreți, urmași de o căruță de drumuri lungi, cu slugi și merinde, porneau din cetatea de scaun a Bucureștilor spre Țingoviște. Unul din ei, om și câteodată sol al vestitului rege al Suediei Carol al XII-lea, care a stat și a trecut pe pământul țării noastre, ne-a lăsat în două volume mari, tipărite întâia oară la Haga, în 1727, însemnările lui de călătorie de-a lungul și de-a latul Europei. Este vorba de domnul D' Aubry de la Motraye. Din paginile tipărite cu frumoase litere olandeze, libere și rînduri care sînt ca niște urme de pași și ca niște cărări într-o lume în prefacere, cu scopurile tulburi, cînd Regele Soare se pregătea să apună, regele Suediei intra, împreună cu moștenirea lui Gustav Adolf, în pămînturile scandinave, ca să nu mai iasă din ele, el și urmașii, niciodată, iar Petru cel Mare pornea cu întreg imperiul rus îndărătul lui spre mările calde, din acele pagini nu lipsește nici povestirea acelei călătorii de o zi și de o noapte. Țările românești ele însele stăteau în pragul istoriei, ca într-o primăvară plină de presimțiri, chemate din toate părțile de vremurile noi, cu domni și învățați mari în frunte : Constantin Brîncoveanu, Dimitrie Cantemir, Stolnicul Constantin Cantacuzino. Căderea era foarte aproape, luați cum am fost de vîrtejul în care se prăbușea împărăția turcească, vechi atunci pe locurile noastre de 300 de ani, din zilele lui Mircea cel Bătrîn.

Iată ce scrie domnul de la Motraye, la pagina 217 din volumul al 2-lea. Cartea se cheamă : *Călătoriile domnului* cutare (*Voyages du Sr Aubry de la Motraye*) și a fost scrisă în franțuzește : „Am lăsat orașul pe la 5 ceasuri seara și am trecut pe la 7 pe lingă o clădire destul de mare și de strălucită. Am întrebat pe călăuză ce era ; ne-a răspuns că aveam în fața noastră un palat care se chema Mogoșoia (în text este Mogochon, dintr-o greșală de transcriere) și fusese ridicat de cel din urmă domn al Țării Românești. N-am putut să ne ținem și am intrat să-l vedem. L-am găsit foarte bine împărțit și zidit după felul europeanesc, împodobit pe dinăuntru cu tavane bogate și cu bune picturi, dar mobilele fuseseră luate de către ofițerii Porții, pe timpul scoaterii din domnie a nenorocitului său stăpîn. Fusese prefăcut atunci într-un han, pentru înlesnirea drumetilor. Domnul Fabriciu (însoțitorul d-lui de la Motraye și trimis al ducelui de Holstein), avîndu-și bucătarul cu el, ne-a pregătit o cină bună, cu vînat, de care ținutul are din belșug și pe care îl cumpărase, și cu pește, pe care paznicul l-a pescuit pentru noi dintr-un eleșteu care se întindea între o grădină frumoasă, care este a casei, și un riuleț, care curge pe lingă zidurile ei. După ce am mîncat și ne-am odihnit cîteva ceasuri, ne-am urcat pe cai, ca să ne urmăm mai departe călătoria în timpul nopții, care era foarte senină.“

Pînă acum cîtiva ani Palatul de la Mogoșoia, care astăzi este aproape în marginea Bucureștilor, numai decît după pînza de copaci a liniei fostelor forturi, arăta mult mai jalnic decît îl lăsaseră cei doi străini într-o noapte senină, la o lună după ce Brîncoveanu fusese tăiat împreună cu toată casa lui, chiar în fața sultanului, la Stambul. Alți scriitori, cari îl mai amintesc în cei două sute de ani, oît a trebuit să aștepte în cea mai rușinoasă umilință pînă să-și găsească în zilele noastre ceva din marea de la început, și îndeosebi Sulzer, îl vîd tot mai în ruină. Încercarea lui Bibescu-Vodă, domnul revoluției de la 1848, era să-i schimbe toată făptura. El a pus să se dărîme partea de sus, cu gîndul, rămas neîmplinit, ca să-l facă un fel de reședință de vară. Și palatul, după Bibescu, a căzut în vechea paragină și uitare. Era așa și

cînd ne opream noi la el, abătîndu-ne, acum aproape 40 de ani, din drumul rămas de izbelişte, ca și Tirgoviștea de odinioară, unde ducea, ca să visăm în umbra zidurilor lui, adăpost de ciori și de cucuvele, la marele domn creștin. Ne gîndeam, în tinerețea noastră fragedă și ușor răzvrătită, că Dumnezeu nu fusese prea milos față de voievodul care-i înălțase cele mai frumoase lăcașuri de închinăciune. Aveam în ochi pereții cu ctitori ai bisericii Mînăstirii de la Horez și mai ales foișorul lui Dionis, cu scara lui cioplită ca o scară de amvon ceresc, unde nopțile cu lună ar citi din sfînta Scriptură îngerilor cu aripile lăsate pe spate, ca să asculte, Isus Christos însuși. Intram în voie prin pivnițele boltite. Odăile domnești de sus păstraseră numai grinzile. Printre ele se vedea cerul. Coșurile de vetre și de bucătării, care ies astăzi din acoperiș, cu colacul lor venețian ca niște minarete, atunci stăteau, cîte mai rămăseseră, fără rost, ca niște ouiburi de barză. Oi se adăposteau de arșiță, îngrămădite una în alta, pe locurile unde Constantin Brîncoveanu primea, în sălile zugrăvite cu călătoria lui la Adrianopol și cu îmbrăcarea atunci în caftan, chiar de Marele Vizir, cînd dușmanii crezuseră că are să-și lase capul. Era în anul 1705, la cîteva luni după ce se tîrnosise Palatul de la Mogoșoaia, care, tocmai el, cu strălucirea lui fără pereche, împletire de artă a pămîntului și de artă italiană, trebuia să servească de dovadă a averilor nemăsurate strînse de acest Altîn-bei, domn al aurului, și a pornirii lui de neatîrnare față de Marele Stăpîn. După ce a izbutit să scape, cheltuind multă agerime de mînte, legături cu oamenii cu trecere și pungă de bani, Brîncoveanu a pus să i se așeze în fresce, anume în casa unde petrecea mai cu încredințare și de la care fusese să i se tragă pieirea, povestirea colorată și plină de fiori a acelor zile. Făcuse drumul pînă acolo cu întîrzieri și popasuri, cum ne povestește Del Chiaro în *Istoria revoluțiilor moderne ale Valachiei*: „Il viaggio facevasi a piccole giornate e con lentezza, sul pretesto legittimo della convalescenza“⁴¹; era bolnav și de o brîncă a obrazului, dar și de teamă, și lăsa să lucreze, înainte să ajungă, vremea și prietenii. I-a trebuit o lună încolo și numai șase zile îndărăt. Întîiul lui drum, după ce s-a întors acasă, trebuie să fi fost aici, unde și-a

făcut, chiar în sala de primire, o mare cruce: „Mulțumescu-ți, Doamne!“ cu ochii ridicați în tavan, pe care a văzut încă o dată întîmplările călătoriei și a hotărît pe loc să fie zugrăvite toate aidoma.

Noi le căutam numai în închipuire, pentru că atunci, numaidecît după 1900, de mult pieriseră, dimpreună cu pereții despărțitori și cu tavanele.

Nu mai știu cum izbuteam să ne cățărăm în foișorul cel mare, deschis de trei părți, cu stîlpi răsuciți, brîncovenești. Pluteam într-adevăr. Sub noi n-aveam podea, iar în jurul nostru se aprindeau una cîte una stelele. Pe lacul de dedesubt lumina mai sclipea numai ici-colo, căutîndu-și cîte o potecută cotită printre frunzele late de plută și nuferii învolți, ca niște făclii albe aprinse în adânc. Din parcul cu plopi, ulmi și frasini, cari acopăr cu bolțile lor înalte un drum domnesc de calești grele, lung și tainic, la fel cu aleele castelelor franceze ludovicene, venea încet noaptea. Dinspre paraclisul de la cealaltă intrare, zidit de Brîncoveanu pe cînd era vellogofăt, în anul de la spăsenia lumii 1688, septembrie, zile 20, o revărsare de trandafiri roșii de mai, curgînd de pe casa administrației pînă în iarba curții și mai la vale, ca un sînge venit de departe, de la blestemata și sălbatea descăpăținare domnească, și gilgîind neîntrerupt, de atunci pînă astăzi, în zilele cînd voievodul obișnuia să se retragă și să se bucure de venirea primăverii în aceste locuri, ardea liniștit și-l amintea. Închideam ochii ca să simțim mirosurile și să ne înconjurăm de lumea de odinioară. O bătaie înăbușită, ca de copitele unei oștiri care se apropia, ne suna nelămurit în urechi. Se rărea treptat și cădea năpraznic, într-un bolborosit de ape. Treșăream și știam că era moara palatului care, poate la aceeași gîtuitoră a rîului Colentina, sărînd din heleșteu în albia lui din fund, încă de la Brîncoveanu, își oprea pietrele și se pregătea de odihnă. Păsările își începeau piuitul. Cîte un bitlan zbura de-a curmezișul, mărit înspăimîntător de întuneric, și ne dădea de veste că trebuie să plecăm, ca să poată să iasă de prin cotloane și firide cealaltă viață, a singurătății și a trecutului. Ne dădeam jos și ne duceam în fața ușii foișorului dinspre curte. Legam un smoc de paie într-o prăjină, îi dădeam

foc și îl plimbam pe dinaintea pisaniei cirilice de acolo. Iată cum se alegeau unul câte unul cuvintele și se pierdeau toate, ca deșirate de pe un fir, când flacăra slăbea. Cineva dintre noi citea tare. Parcă nu erau cuvinte citite și puse în zid de două secole, ci însuși glasul, greu de istorie, al acestei clădiri, răsrîntă neagră pe cerul foarte senin, ca în acel miazănoapte când De la Motraye se depărta pe calul lui, pe drumul Tîrgoviștei: „Acest palat, din temelie este zidit și infrumusețat de prealuminatul înălțatul domn, Io Constantin Bassarab Voievod, dăruit și dat la al dumnealui fiu, lui Ștefan Brîncoveanu, moștenire ohabnică, săvîrșind acest frumos locaș la anul de la Christos 1702, luna septemvrie, 20“.

De la o vreme, blestemul care apăsa pe numele și pe faptele lui Brîncoveanu a căzut. I se împlinise, la vreun ceasornicar pe care-l citesc alți ochi decît ai noștri, crudul soroc. În biserica Sfîntul Gheorghe Nou s-a descoperit într-o bună zi, pe o candelă de argint, aprinsă cu grijă din preot în preot, o inscripție care spunea că ea ardea deasupra mormîntului cu rămășițele pămîntesti ale lui Brîncoveanu, ridicate pe furis de la Stambul și îngropate în cetatea lui de scaun. Domnul se întorsese acasă, nu numai pentru ai lui și cîțiva tăinuitori, ci pentru toată țara. Cam în același timp, ca la o dorință și la o poruncă venită de la el, a început să se ridice din paragină „frumosul locaș“, cum zice pisania, Palatul de la Mogoșoaia. Nicăiri amintirea lui nu se putea păstra mai luminoasă decît aici, în cea mai măreață zămislire de artă, vrednică de rosturile înalte și de gustul care a dat o nouă arhitectură românească ale celui mai falnic și mai nenorocit dintre domnii noștri. Cine vrea să se apropie de Brîncoveanu și să-l înțeleagă are astăzi la îndemînă drumurile Mogoșoaiei renăscute.

Trebuia să fie o mînă de zînă din basme, care să pună la un loc atîtea crîmpeie rătăcite sau sfărîmate, să toarne peste ele apă moartă și apă vie, ca să le închege din nou într-un singur întreg și să le umple de viața de astăzi. Sau trebuia să fie ca o a doua domniță Bălașa, care, scăpată din sîngerul prăpăd, să caute urmele brîncovenesti și să preamărească într-o asemenea zidire gîndul strălucitului voievod. Am văzut-o pe această

sfîntă Vineri și a doua domniță Bălașa la lucru, pe pridvorul larg și ferit de soare de pinze atîrnătoare de verdeată. Un meșter italian, cu știință și cu inimă pentru clădirile italiene din orașul lagunelor, înrudite cu palatul, stătea acolo aplecat peste planuri și planșete. Se făceau în jurul lui adevărate sfaturi de artă, cu arhitecți artiști ca George Cantacuzino și cu istorici arheologi, pătrunși de sfîntenia zidurilor vechimei, ca Vasile Părvan. Fiecare schimbare dădea naștere la adevărate întreceri între acești oameni înzestrați, pentru descoperirea celei mai bune dezlegări. Îi ascultam de pe margini și toată înduioșarea de pe vremuri, de cînd prin aceste locuri domnea pustiul, se întorcea în mine, ca să binecuvînteze. Cu cîtă bucurie înnoitoarea princiară a palatului mi-arăta un cap de zgriptor, care lipsea de pe ciubucul din marginea tavanului, aruncat cine știe cînd și de cine știe cine în lac, și descoperit acum pe fundul lui! Se întorceau toate: domnul, cărămizile și acoperișul, și se întorceau pînă și fiarele din ape, ca să-și ia locul în casa amintirii lui Brîncoveanu.

Brîncoveanu Constantin, boier vechi și domn creștin, n-a venit îndărăt trăitor de a doua viață numai în gîndurile unor credincioși ca noi, ci aievea, cu ochii de lumină pe care-i avea atunci. Odată cu aceste descoperiri și lucrări s-a nimerit, dacă nu este ceva mult mai adînc decît o potriveală oarecare, ca un român călător prin Răsărit, scriitorul Marcu Beza, să poposească într-o zi, după ce străbătuse deșertul pietros prin care sîngeraseră tălpile lui Moise, la porțile mînăstirii de pe Muntele Sinai. I-a fost dat să vadă acolo atîtea daruri pe care domnitorii noștri le făcuseră altarului patriarhal de pe piscurile unde Iehova dăduse oamenilor Tablele Legii. A văzut și textul aceluia manuscris al Noului Testament cunoscut cu numele de *Sinaiticus* și scris în secolul al IV-lea, din care nu se mai putea citi decît o copie, pentru că originalul fusese luat prin înșelăciune de învățatul rus Tischendorf, încă din anii apropiați de războiul Crimeei și păstrat în biblioteca din Sfîntul Petersburg. El n-a ieșit la iveală de acolo decît acum cîțiva ani, cînd British Museum l-a cumpărat cu multe milioane de la guvernul sovietic. Între atîtea lucruri de preț ședea necunoscut și

un portret în ulei al lui Constantin Brîncoveanu. Așteptase parcă anume acești ani, cînd stăpînul lui se apropia-se de sfințire, ca să iasă din nou în lume. Se ivea ca din ani și din altă viață, cu fața pe care i-o știm, în veșmintele de mătase strînse în cheutori, și cu privirea care vede departe, oprită asupra noastră. Ca după manuscrisul *Sinaiticus*, Marcu Beza n-a putut să aducă de acolo decît o copie, o fotografie colorată?. A doua domniță Bălașa a pus însă în mișcare puterile pe care i le dădea credința că își îndeplinește în tot ce săvîrșește o menire de rudă depărtată, încredințată ei de cineva care pătrunde prin vremuri, și a adus de pe Muntele Sinai pe Constantin Brîncoveanu, așa cum s-a dăruit și s-a păstrat însuși, la sfîrșitul aceluia secol care văzuse pe Mihai Viteazul în culmea puterii și apucase *Biblia* lui Șerban Cantacuzino. Inscricția e latinească, arătînd, ca și expresia „Valahia de dincolo de munți“ (nu era cumva sas?), obîrșia apuseană a artistului, care a rămas necunoscut: *Constantinus Brankovan Supremus Valachiae Transalpinæ Princeps Aetis 42 Ao Dni 1696*³.

Oaspeții de astăzi ai Palatului Mogoșoaia, care nu e un muzeu, ci o casă seniorală, cu toate podoabele și căldura ei de locuință a unor suflete mari, pot să vadă astfel trecînd prin odăi, pe prispe și prin foișoare, nu numai gîndul de artă al preamăritului voievod, dar și pe el, ca odinioară, bucuros de toată lumea care vine și bucuros și de destinele țării pe care a gospodărit-o 26 de ani și a iubit-o cu o iubire de veșnicie'.

VALEA DÎMBOVIȚEI

Mă tem că dintre toate rîurile noastre, cel mai puțin cunoscut e Dîmbovița. El e ca un lăntug la gîtul țării, de care atîrnă acest mare galben, Bucureștiul, cetatea de odinioară a Dîmboviței. Mărimea orașului și soarta lui strălucită au umbrit cu totul biata apă care se strecoară tot mai umilă printre palate și biserici. Vechiul și duiosul cuvînt: „Dîmbovița, apă dulce, cin'te bea nu se mai duce“ a fost întors în derîdere. Dîmbovița era acum o gîrlă mîloasă, care începea sub sălciile de la moara lui Ciurel, un fel de rămășiță a Dîmboviței rurale, din vremurile eroice de dinaintea canalizării, și sfîrșea la Zălhana, între maghernițele strîmbe cu nume de fabrici de clei sau de nasturi. Pentru cei însărcinați cu grija Capitalei, ea a ajuns pînă într-atîta o privire de urîțenie și o pricină de incurcătură, încît oamenii s-au apucat de lucrări de acoperire. În curînd, poate numai hărțile vor mai arăta că Dîmbovița trece prin București.

Noroc însă că mai sînt îndrăgostiți ai acestei văi, cari nu vor lăsa ca numele să i se piardă între alte nume mai zgomotoase, deși de atîtea ori cu mai puțin drept la asemenea vilvă decît ea. Ei au urmărit-o pe îndelete în toți cei 270 de kilometri de curs, anul acesta o bucată, celălalt an altă bucată, într-o primăvară cu zăpezi curate prin părțile ei de munte, și în verile coapte prin revărsările lenese de la șes. Au trăit pe malul ei, într-un cort, sub niște stînci albe de cheie și au ieșit în fiecare dimineață căutînd păstrăvi în unda rece și singuratecă, sau au în-

noptat la grădini de zarzavat, din sus de linia forturilor, învîrtind la roate de adus apă pe jghiaburi și pe șanțuri, printre răzoare. Ei cred că au trăit îndestul împreună cu râul ca să-l cunoască în toate tainele lui, să-l iubească și, la nevoie, să-l apere.

Valea Dîmboviței e la începuturile ei o apă de munte dintre cele mai sălbătice. La Podul Dîmboviței, acolo unde drumetul obișnuit o întîlnește pentru întîia oară, după ce și-a rupt o ieșire în lume, ea aproape s-a liniștit. I-au trebuit însă mai înainte 40 de kilometri de luptă cu piatra, o strecurare de necrezut într-un arc printre culmi de 2 000 de metri de o parte, spre miazăzi, Iezerul și Păpușa neguroasă, iar de cealaltă, spre miazănoapte și apus, cele din urmă învălurări ale Munților Făgărașului și spinarea aspră, aruncată de-a curmezișul, a Pietrei Craiului. Nici un rîu românesc subcarpatic nu cunoaște această largă și stăruitoare îndoitură pe sub marginea muntelui. Ca s-o aibă, semenele lui mai vijelioase, Jiul, Buzăul, Trotușul și Bistrița, au trebuit să fierestruiască zidul Carpaților și să treacă dincolo, în plaiurile transilvănene.

M-am cățarat deseori pe urma sau pe spatele cailor mici ciobănești, încercați cu desagi cu roți de cașcaval, către obîrșia Dîmboviței. Nu e un drum și nu poate fi dus pînă la capăt. Bușteni, pereți de stîncă sau căderi de apă, chei neașteptate țin locului pînă și pe cel mai îndrăzneț. Sate nu mai sînt de mult, sălașele sau căsoaiele de fin au pierit și stîne nu se văd. Aici nu e decît muntele, în toată măreția și pustietatea lui. Apele n-au pătruns atît de departe decît ca să țină de urît cu cîntecul lor, atunci cînd vîntul se așează, iar tăcerea s-ar face înfricoșată. Cînd te întorci de la Berevoescul-Mare pe cărarea grănicerilor, știi că toate izvoarele care șiroiesc la vale, către un șanț de adunare, numai de ele simțit, se îndreaptă spre Dîmbovița, sînt firele foarte subțiri din care ea începe să se urzească. La fel de pe Iezerul-Mare sau de pe Bătrîna, piscuri de peste 2 450 și 2 300 metri, cînd zărești ciudatul munte Oticu, îți dai seama că de pe povirnișurile lui păturoase, cu creștături de umbră pe care le-au tăiat șuvițele de apă, își ia naștere cu toată sfiala rîul nostru. De pe cealaltă coastă se reped gureșe și cristaline piriiașele care dau ființă Rîului Doamnei.

De sub Bătrîna picură Valea Bătrînei, care întărită cu ape din Iezerul face Rîul Tîrgului, adică Valea Cîmpulungului. Rîurile celor patru capitale ale Țării Românești sînt foarte aproape: Curtea-de Argeș, Cîmpulungul, Tîrgoviștea și Bucureștii. Pe aici a băbut mai din plin viața trecutului românesc, fac de pîndă la strîmtori cetățile pline de fapte sau de nume răsunătoare, cum e pe rîul nostru, sub Stoenesti, Cetatea lui Negru-Vodă, între Valea Chiliilor și Colții Doamnei, pe aceste plaiuri înalte și viforoase s-au plimbat oștile cu căpitanii, negustorii cu carele, oile cu ciobanii și cîntăreții cu cîntecele.

Nicăieri lumea nu e îmbrăcată în straine mai mîndre și mai luminoase, limba nu e mai curată și mai plină, datinele mai clocotitoare și mai vădite, bărbații mai sprinteni și mai întreprinzători, femeile mai sigure de sine și mai domnești. Bisericile voievodale și amintirile nu sînt, ca în atîtea părți aiurea, parcă numai niște biete ruine lăsate în seama unor străini de oamenii și de gîndul care le-au născut. Simți că te afli și astăzi în mijlocul aceleiași popor de odinioară, că urmașii sînt moștenitorii de-a dreptul ai celor dintii și că oricînd viața de atunci s-ar putea reclădi cu o chemare din munte în munte, un cîntec din fluier și o baladă cu strălucitele curți și întimplări ale vremurilor duse. Rîul, cu firidele și prispele lui, ar fi martorul cel mai neschimbător al acestui decor dumnezeiesc. Pe el îl vom mai căuta, și cred că din ce în ce mai mult, atît pentru glasul cu care ne vorbește, cit și pentru frumusețile pînă acum mai curînd neumbulate, cu care ne așteaptă și ne îmbie.

Această Dîmboviță munteană, de la izvor pînă la scufundătura văroasă de la Podul Dîmboviței, cheamă pe drumet cu toată vatra ei de cotituri și repezișuri, dar fără poteci și fără punți, punîndu-i grele sarcini și răsplătindu-l cu sălbătice frumuseți. Să nu se aștepte nimeni nici la Valea Ialomiței de la obîrșie, trasă aproape în linie dreaptă și bine încadrată între Bucegi și munții Dîmboviței, orideunde ai pătrunde în ea, coborînd de pe Omul, venind pe culmi, de la poarta din fundul Branului, suind de la Moroeni sau tăind dinspre Caraiman, chiar deasupra Peșterei. Și nici la Prahova, mai strînsă încă decît Ialomița, și ea însăși un adevărat drum între Predeal și vetrele Cîmpinei și a Ploieștiului. Dîmbovița se

ascunde și nu duce nicăieri. Ea nu poate ispiti acolo, în birlogul ei de ripi și de peșteri, decât pe puțini, rîu muntean pentru munteni și nu pentru plimbăreții hai-hui, care-și înseamnă cu grijă hotelul sau hanul unde au să tragă la capătul zilei. Prin aceste ascunzișuri nu te așteaptă, de atîtea ori, decât adăposturi de miorîțe, cu acoperiș de cer cu stele.

În schimb, de la același Pod al Dîmboviței, sub care apa se vede între pilonii foarte înalți, albastră și poleită, ca o iezătură, drumețul dornic de isprăvi mai omenești se poate abate pe una din cele mai minunate șosele, datorită mi se pare trecerii pe la Ministerul lucrărilor publice din România de dinainte de război a lui Ionaș Grădișteanu. De atunci șosele s-au mai făcut și șosele s-au mai stricat, dar nici o mină nu s-a mai gândit să le pună podoaba de odihnă și de bănci cu acoperiș de șindrilă, popasurile apărate de vînt și de ploaie, la răspîntiile cu vederi largi, fîntînile cu șipot captat pentru oameni și cu jghiab mare pentru vite. Trecătorii pe șoseaua dintre Sinaia și Predeal să-și aducă aminte numai de terasa astăzi descoperită și de fîntîna cu cap de berbec de aramă, care a plecat de atunci cu vreo turmă în munte, de la intrarea în Poiana Țapului. Același om de treabă, care nu dădea de gol altmînteri prin nimic înțelegere estetică și montanism, a prefăcut drumul rău de cai și de căruțe dintre Podul Dîmboviței și Peștera Dîmbovicioara într-o șosea frumoasă de automobil, intrînd în munte vreo 5—6 kilometri, printre cele mai fantastice ziduri, ferestre și turnuri de cheie.

Apele din care se incheagă Dîmbovicioara sticloasă, înghețată și neună, se scurg de pe coastele Pietrii Craiului, strînsă astfel în brațe de Dîmbovița și de afluenții ei, și se cheamă Valea-cu-Apă, țîșnită tocmai de sub cerdacul Stanciului, Valea Muierii, Valea Copilului, Valea Brusturelului și alte nume păstorești asemenea. Ea poate mișca mici joagăre și face alte trebușoare industriale și gospodărești prin sătulețul Dîmbovicioara, cuibărit aproape de capătul șoselei, pe un neteziș neașteptat de grohotișuri, la o întîlnire de văi. De acolo, cine vrea să nu se mai întoarcă pe același drum, și se gîndește să iasă la Giuvăla, o ia spre răsărit, pe cărări de vaci și printre

înălțimi, ca să ajungă la șoseaua cea mare, în dreptul cantonului, dacă va mai fi acolo, cu vesela coamă de țiglă, și nu-l va fi măturat războiul, de cînd n-am mai fost decât pe jos pe aceste locuri și numai pe căile largi și nu pe cele lăturalnice. Mi-aduc aminte ce binefacere era acest canton, într-o vreme cînd casele de adăpost în munte nu se cunoșteau pe aici, și ieșai din munte zdrobit de drum greu și ud tot de zăpadă. Un ceun de lapte prins la crăcană, deasupra unei vetre numai jăratice, ne aduna în jurul lui fericiți, tăcuți și în așteptare, ca în seara unei mari bătălii. Nu știam nici de crivățul de afară, nici de vameșii vecini, înaintea cărora trebuia să ne înfățișăm ca să trecem spre Bran, pe serpentinele înalte și cu Piatra Craiului de-a stînga, orbitoare de albeață în soare, întii aproape la aceeași înălțime cu noi și apoi, pe măsură ce coboram, tot mai cerească și mai singuratică.

Peștera mai avea stîlpi, suluri și țurțuri, cămăruțe neașteptate, în care te strecurai de-a bușelea sau prin desohideri ascunse, ca niște uși secrete. Astăzi, umezeala, marea lucrătoare, picură și piftește din toate ungherele, clădind și cîrpind distrugerile călătorilor fără suflet sau ale țărănelor din Dîmbovicioara, printre cari crește gușa și cari s-au jucat spărgînd toată dantelăria de stalactite și stalagmite, lăsate fără nici o supraveghere și fără nici o îndrumare. Peștera se va umple încet de vechea ei frumusețe. Aceeași Dîmboviță munteană, după ce topește și scufundă pietrăria de var de la Podul Dîmboviței, ajunge în marginea Rucărului și merge vreo 10 kilometri alături cu șoseaua, în linie aproape dreaptă, miazănoapte-miazăzi, pînă intră în Dragoslavele. Aici cobori de peste Pravățul repezit și cleios venind de la Nămăiești, cu biserică lor cioplită în munte, și din Valea Argeșului. Alt drum urmează riul și se îndreaptă cu el spre Stoenești și apoi spre Tirgoviște. Șoseaua Cîmpulungului începe să urce însă pe după Mateiaș și drumețul are asupra întregii văi a Dîmboviței, rămasă în albia ei la peste 300 de metri adîncime, — șoseaua cred că e la mai mult de 900 metri, iar lunca la mai puțin de 600 — una din cele mai frumoase priveliști din țară. Apoi drumul cel mare coatește și, într-adevăr ca o vedenie de basm, Valea Dîm-

boviței se șterge. De la Malul-cu-Florile, ea intră bine între coline, iar de la Perșinari și Nucetu, în cîmpie. E de acolo aproape un alt riu, riul pe care-l cunoaștem, cu apă puțină și mai puțin frumoasă decît în adîncul munților. Geografil îi zice locului un teren de divagare, adică de rătăcire după micile diferențe de nivel, și n-a lipsit mult ca, în dreptul Tîrgoviștei, Dimbovița să nimerească în lunca Ialomiței, unde să se piardă, iar mai încoace, spre județul Ilfov, să stea la îndoială pe care din văi s-o apuce.

În schimb, tot ținutul, în mare parte mulțumită și Dimboviței, e o adevărată grădină. Toată această pînză de apă, coarde paralele de harfă hidrografică, duce după ea verdeața și florile, belșugul și viața, între margini de bărăgane ocolite de ploi, de vegetație și de sate. Cine se îndeamnă nu numai să coboare cu Dimbovița la vale, ci trece de-a curmezișul, de la Neajlov pînă la Colentina, cu stăvilare și lacuri, sau chiar mai adînc spre răsărit, rămîne uimit de toată felurimea și bogăția, a cîmpului și a omului, cu care îl întîmpină întînderile brăzdate de văi puternice, de atîtea ori parcă pentru alte ape, retrase în cursul secolelor în fundul pămîntului sau sorbite de soare. Dimbovița a ajuns aproape numai un scoc de grădină, chiar în ajun să-și facă intrarea în București, unde era așteptată pentru alte meniri. Acele meniri nu și le poate împlini și nu le va putea, probabil, împlini, chiar dacă s-ar da drumul în albia ei la o parte din apele Argeșului sau s-ar lega vreodată cu salba de lacuri ale Colentinei, prefăcute în lacuri de vapoare și de parcuri; și, de aici, dezamăgirea.

Ea e vrednică de mai multă iubire, chiar Dimbovița deleană și cimpeană, fără s-o mai amintesc pe cealaltă, cu locul ei de frunte pe tabla frumuseților turistice ale pămîntului românesc. Trebuie să ne dăm numai osteneala s-o cunoaștem mai mult, aș zice, s-o descoperim din nou. Ea ne așteaptă cu o albie care parcă dinadîns a ocolit orice așezare omenească mai mare, deși a trecut destul de aproape de turlile lor de aur, ale Cîmpulungului sau ale Tîrgoviștei, păstrîndu-se neprihănită pînă cînd a fost în stare să dea din ea acest nufăr mistic al Bucureștiului. Bucureștiul însă o ia în deridere. Sîntem datori să-i pregătăm alte timpuri.

ÎN MUNȚII FAGĂRAȘULUI

În Munții Făgărașului sîntem deprinși să urcăm mai cu seamă din Țara Oltului, dinspre Transilvania. De acolo am pornit de atîtea ori, ispitiți de zidul cu creste argintii de soare, care ni se arăta deodată înalt pînă la cer, cînd deschideam fereastra hotelului nostru din Sibiu. Toată șoseaua dintre Brașov și Sibiu se întinde în lungul Oltului, cu vederea neîntreruptă, apropiată și chemătoare a munților, zeci și zeci de kilometri de-a stînga noastră. N-au fost rare dățile cînd, plecați cu alt gînd pe acest drum împărătesc al Țării, ne-am trezit pe potecile sau văile care duc de la Porumbac spre Negoi, de la Arpaș spre Lacul Bilea și Vinătoarea lui Butean și de la Breaza făgărășeană spre Lacul Urlii și spre Mușetescu. Românii au avut și au cutreierat cei dintîi aceste culmi. Numele lor răsunătoare, pline de viață de ciobani și de viteji a strămoșilor, ne umplu și astăzi gura de sunete dragi și cunoscute, ca de niște fragi și afine ale trecutului. Numai călătorii cei mai numeroși sînt astăzi alții și drumurile, casele de adăpost pe înălțimi și hărțile de călăuză de cea parte nu sînt făcute de noi. Ne simțim aproape numai oaspeți, deși primiți cu destulă voie bună, pe pămîntul și în amintirile noastre. Organziarea turistică, foarte veche, pentru că a trecut de 50 de ani, și foarte bună, pentru că este supravegheată de cei mai în-suflețiți ai unui popor de mare rînduială, a fost făcută pe aceste locuri de Societatea carpatină ardeleană a sașilor. Trebuie să-i fim recunoscători, dar să încercăm să

ne apropiem de aceiași Munți ai Făgărașului de la noi, din cîmpia munteană.

De aci, într-adevăr, munții sînt mai mult ai celor cari-i umblă și-i stăpinesc. Dacă din Transilvania tot șirul lor, cu mărețe turnuri și viforoase prăpăstii, se deschide oricărei priviri, fie ea oricît de leneșă, din vale, din Țara Românească, dimpotrivă, trebuie să ostenești bine ca să-i vezi și abia de sus, din aria norilor și a vulturilor, dacă-i poți descoperi, în toată bogăția de piatră și de singurătate. Vederea lor e ascunsă de două-trei și în unele părți chiar de mai multe rînduri de alți munți și de dealuri înalte, care închid zarea pînă la ei, și trebuie străbătută, înainte să ne facem vrednici de cetatea de descălecarea a masivului Făgărașului. Cine a vrut să ajungă, de pildă, la Negoitul, pe Valea Argeșului, pe la Cumpăna, unde plaiul e cu toate acestea mai neted, știe ce spunem. Dar are să ne dea mai cu seamă dreptate cine ia drumuri mai puțin bătute pe alte văi, cum ar fi cele ale Muscelului, și îndeosebi Valea Doamnei. În schimb, în toți cei 30—35 de kilometri, pe cari are să-i meargă, de la piciorul muntelui pînă pe cea mai semeață creastă a lui, n-are să întîlnească decît viața românească. Iată drumurile untului și ale sării, care nu se opresc pînă la Dunăre și ne vorbesc de vremurile transhumantei. Iată, mai de dincoace, urme de schimb de populație românească între cele două povîrnișuri. Locuitorii, din sate cum sînt Corbii, nu numai că păstrează în amintire obîrșia ardelenescă, dar o dau la iveală pentru oricine în portul lor, și mai ales al femeilor, care e cu totul întocmai cu portul boreselor din Țara Oltului. Printre capetele femeiești muscelene, înfășurate în marama lungă și spumoasă, care mai mult deschide obrazul decît îl acoperă, trece podoba aceasta aspră și albă a unui ștergar, care leagă pe sub bărbie capul și-i dă, cu tot felul de coarne, cu umpluturi de păr, chiar o altă formă, mai colțuroasă și mai rece. Ne aflăm în fața unei lumi noi, care a plecat de-acasă, din casa ei ardelenescă, e acum un veac și mai bine, și s-a cuibărit pe această vale. Pregătirile pentru unire începeau de atunci. Oamenii din două pămînturi aflate sub alte stăpîniri își dădeau seama, nu din auzite sau din arătarea unui drumeț întîmplător, ci dintr-o mu-

tare de sate întregi, că de o parte și de alta a munților locuiesc frînturi ale aceluiași popor, despărțite între ele de un hotar nefiresc și de voința oarbă a împărățiilor.

Cine suie pe Valea Doamnei, ca să intre în munte și poate chiar să-l treacă, să se oprească o jumătate de ceas și în satul Stănești. El n-a fost așezat totdeauna pe locul pe care se găsește astăzi. Oamenii știu să se ducă mai la o parte, pe o vale lăturalnică, unde tot felul de pomi roditori, în mijlocul sălbăticiiei de plaiuri și islazuri, sînt o dovadă pentru oricine că acolo se mișcă pe locuri odată locuite. Poate că în jurul anului 1830, cînd Kiseleff, generalul ocupației rusești din acele timpuri, a dat vestita lui poruncă de scoatere a satelor „la linie“, din pădurile sau de pe coastele unde se simțeau mai bine să stea ascunse, au coborît de vale și s-au înșirat în lungul șoselei și Stăneștii noștri.

O dovadă ar fi însăși biserica, ridicată pe o mică înălțime, în marginea drumului, pe la anul 1831. Locuitorii, fiind siliți să-și părăsească locașul lor de închinare, din satul adus pentru totdeauna aici, au trebuit să se gîndească să-și clădească altul în noua așezare. Biserica nu e mare, nici arătoasă, dar e românească și meșterul a gîndit cînd a făcut-o. Te simți bine între zidurile ei, acoperite de sfinți, cari n-au nimic fioros. În ferestre se văd dealurile împădurite, ca niște părți de priveliște, din care ei au ieșit pentru noi, la o rugăminte a noastră, și în care după clipa de evlavie, au să se întoarcă și să se piardă.

Pisania din tindă, de deasupra ușii, vorbește de anul cînd sfînta clădire a fost începută și de anul cînd a fost sfîrșită, amintește de ctitori, dar mai are ceva. Un rînd întreg lipsește. Nu știu dacă e așa sau nu ceea ce spun cărturarii locului, că acum 30—40 de ani, trecînd pe-aci istoricul Tocilescu și citînd scrisul întreg, a pus să se acopere cu var acel rînd. El trebuie să fi pomenit de împăratul tuturor Rusiilor, care împărătea pe-atunci și-și întinsese stăpînirea vremelnică și asupra țărilor noastre. Dacă istoricul a socotit că trebuie să șteargă acest semn al unor zodii nenorocite, care nu era însă mai puțin un fapt istoric și putea să rămînă, el nu s-a gîndit la altceva, care se cuvenea într-adevăr să fie înlăturat. Cărțile liturgice, puse la vedere pe cele două pupitre de la strana din

dreapta și din stînga, sînt cele mai multe tot de pe acea vreme. din 1830, și, deși tipărite în tiparnițele noastre de la Neamț sau din altă parte, scoarțele lor negre poartă în față, scobită în relief și vopsită alb, stema cu cei doi vulturi împărătești ai Rusiei. Pînă astăzi, cîntăreții de chirilice ai satului citesc pe acele cărți, care țin sub ochi o zadarnică stăpînire. Nimic nu putea să arate mai simbolic, și cît de trecătoare și cît de superficială a fost acea stăpînire, decît tocmai asemenea cărți, unde textul întreg este al nostru și a fost cules în sfintele mînăstiri ale Moldovei de călugări tipografi din neamul țării și numai legătura exterioară, fără glas și neagră ca o cer-nire luată de bunăvoie, vorbea de străin și de ames-tecul lui cu puterea în viața noastră.

Dar nu atît de aceasta doream să înștiințez pe călă-torul spre Munții Făgărașului, care s-ar opri într-un scurt popas în Stănești și ar intra în biserică. Pentru cele ce aveam mai cu seamă de gînd să-i spun, ajunge dacă pă-trunde în micul naos și de-acolo se întoarce către apus, cu fața la ieșire. Legătura cu Transilvania vecină și va-lurile de viață românească venite de la munte și revăr-sate pe această vale se arată deodată încondeiate meș-teșugit de pensulele și vopselele unui vechi și fără nume zugrav de biserică.

Peretele din fund, tăiat în două de lungimea ușii, și partea de lîngă ungher a celorlalți doi pereți sînt aco-perite de chipurile ctitorilor. Cred că e una din cele mai frumoase și mai caracteristice bucăți pe care le-am văzut într-o biserică de țară, și nu numai de țară. Ctitori țărani de clădiri sfinte mai avem, sînt chiar în satul vecin, Domnești, de la răsîntia drumurilor către Cîmpulung și Curtea-de-Argeș; dar ctitori țărani, cu mîndrețea pe care o au aceștia și cu zarea pe care o deschid pe de o parte spre orașul boieresc și europeanizat din depărtare, iar pe de altă parte spre tot felul de înriuriri apropiate, n-am mai întîlnit.

Duceți-vă să vedeți pe cei doi boieri de boierie nouă, ridicăți dintre oamenii satului, sau, mai degrabă, rămași pe treapta lor la oraș, pe cînd neamurile de la sat se țărăniseră. Bărbatul are caftan subțire pînă în călcîie și un fel de mirare în obraz, de om care nu se mai simte bine

într-o vreme schimbată, unde are să se topească. Femeia și copila dintre ei au rochiile, bluza și pălăria mare de mătăsică stropită cu picățele și plină de funde, ale mode-lor de la Paris ale vremii, care se plimbau repede și vesele pe ulița Mogoșoaiei. Totul e lucrat străveziu și co-lorile de apă dau și mai multă vioiciune acestei lumi chemate din trecutul ei împletit în două fire, unul de demult și bizantin, care nu se hotărăște să se rupă, și altul de ieri și apusean, care se pregătește de viață lungă și înflorită.

Tot peretele din fund și partea dinspre miazănoapte rămîn țaranilor. După cum dincolo colorile bălțate iz-butiseră să se facă de ușurimea spumelor și a dantele-lor, aici albul inspirat numai pe alocuri de cusături verzi și roșii are toată greutatea de abia a zeghelor cu poale și a cojoacelor lungi. Duceți-vă să vedeți pe țaranii, țăr-ănțele și pruncii lor din biserică plină de umbră de la Stănești. Veți fi răsplătiți. Portul de acolo, cu toate că n-a trecut peste el mai mult decît o sută de ani, nu mai este cel de astăzi. Măreția această domnească, din anii de frămîntări și de robie, n-a mai putut ajunge pînă la noi decît în măsuri și forme scăzute. Satul de atunci era, în veșmintele pe care ni le păstrează numai biserică, mult mai mîndru și mai chipeș decît cel de sub ochii noștri. Îndeosebi copilele ctitorilor, și în întîiul rînd cele trei din peretele de miazănoapte, cu rochiile lor vărgate de sus în jos, înfoiate și încrețite și cu pieptarul găită-nat și cenușiu, îndreaptă nu spre noi și spre fotele colo-rate locale, ci spre Transilvania și spre fustele bogate de tafta ale brașovencelor din Șchei. Cele mai înalte culmi ale țării, atît de puțin umblate în zilele noastre dintr-o parte în cealaltă, în zilele acelea, cînd le mai tăia și un hotar păzit cu strășnicie, erau deschise ca o mare cale de popoare. Nu numai că oamenii arătau că veneau de acolo sau împrumutau porturi aduse de acei venetici, în mai mare număr decît pămîntenii, dar chiar meșterul parcă ar fi fost din acele părți. Siguranța și dragostea cu care lucrează înfățișări atît de ciudate l-ar da de gol că nu e de la noi.

Pe afară, pe drumul de sub mal, trec mlădioși, cu pas legănat, lemnarii, bilarii la munte, cum li se zice aici, cu niște bețe lungi descojite pe umeri, ca niște sulite. Sînt cîrligele sau „țacăliile“ cu care prind pe apă buștenii. Aici buștenii coboară foarte rar din pădure cu trunchiul lor întreg și sînt numai dați pe din două sau pe din trei. Scurtăturile acestea lăsate pe apă se numesc bile și de la ele vine și porecla lucrătorilor, bilari, și numele indeletnicirii, bilărit. Pe urmele lor urcăm la munte. Valea Doamnei se strecoară cu cele două brațe ale ei, Valea-Rea și Zirna, pînă, cu cea dintîi, sub muntii Bindea și Gălășescu și, cu cea de-a doua, la subțioara Leaotei și a Virtoapelor, adică bine de tot peste 2 000 de metri. Kilometri mulți în sus, cînd trecînd de-a dreptul prin rîu, cînd ridicîndu-ne deasupra lui, pe un drum de cai prin pădure, ne adîncim în țara de piatră a Munților Făgărașului. Din culme în culme se aud bocăniturile topoarelor sau chemările tăietorilor. Apa se îmbracă adesea, cînd se dă drumul bilelor, în scuți de lemn grăbit și strălucitor. Cîteodată, la o cotitură, un bilar se arată, sărînd din piatră în piatră, sau dînd de-a dreptul prin apă, așa încălțat cu opinci și îmbrăcat în cioareci, cum se găsește. Ne zîmbește, văzîndu-ne, și trece mai departe, pe urma fugătorilor sau poticniților bușteni, ciocnîndu-i și împingîndu-i de dindărăt cu țacăliile lungi.

Dar, treptat, copacul ne lasă și, după brîiele de jnepăn, chiar această pădure pitică și lipită de piatră a înălțimilor cu vînturi și troiene. Încep să se cioplească pe cer piscurile cele înalte, de 2 500 de metri, și pe coastele lor, în locurile mai păzite, stînele. Două zile vom rămîne printre ele, cu stelele mari deasupra și cu cîntecul subțire al tălăngilor de mînzări la ureche.

Pe toate cărările muntelui, din văile de iezere vinete pline de cer și peste curmăturile cu ceață, vor trece pe lingă noi, nevăzuți, oamenii de odinioară, poporul plecat de dincolo, de sub pajurele crăiești și împărătești, ca să se așeze în mijlocul nostru. Astăzi abia ne mai vine a crede că mutarea aceea cu toată casa, pe spinări de cai, a fost cu puțință, într-atît am pierdut obișnuința muntelui și toată această singurătate, plină deodată de trăsnete și de puhoaie, ne sperie. Să închidem însă ochii în

adierea plină de mireasmă a ierbii de pe spinările de piatră și vom auzi, printre freamătul subțire și îndepărtat al tălăngilor, pasul părinților noștri din alte veacuri, cari, ca în versurile lui Octavian Goga, se mută în altă țară. Ei n-au venit prin pasuri mai ușoare, de unde să-și aleagă văile și să urce încet, pe ele, pînă sub streășina Carpaților. Altfel n-ar fi satele de ardeleni chiar în munte, iar celelalte, în care adaosul lor e tot mai rar, pînă se pierde din ce în ce, pe vale. Aceasta arată pînă astăzi calea pe care au sosit, de-a dreptul peste creste, și pe care umblăm și noi astăzi, pe un drum împotriva, ca să le descoperim amintirea, pînă la deschizătura dintre culmi, pe unde ne va apărea, aurie în zare, Țara Oltului, peste Breaza, Lisa și Sîmbetele brîncovenesti și brukenhaliene.

VALEA OLTULUI

Între toate văile românești, Oltul mi s-a părut totdeauna cu rosturi aparte, atît în istoria pămîntului, cît și în istoria sufletului nostru. Lucrul nu e atît de greu de dovedit, încît să mai fie nevoie înainte de anumite lepădări, pentru o chezășie de obiectivitate. Cel care îndrăznește să pună acest rîu peste celelalte, ca să poată fi ascultat, dacă nu crezut, ar trebui să arate că nu stă în vreo legătură mai strînsă cu rîul cu pricina. Pentru că, una din trăsăturile olteanului, care îl deosebește numaidecît de orice alt român, chiar de moldovean, este marea dragoste pentru apa care i-a dat numele, pentru pămîntul udat de ea, pentru oamenii trăiți acolo, pentru datinele lor, peste care, ca o ceață de dimineață argintată de soare, deasupra munților și colinelor oltenești, plutește sufletul mîndru local. Cel care vrea să arate ceea ce urmăresc eu ar trebui, așadar, să înceapă, ca la o stabilire de identitate înaintea unei autorități, prin a-și mărturisi locul nașterii.

Istoria noastră mai nouă nu se sfiește să spună că organizațiile politice românești mai vechi, dacă n-au cunoscut binefacerea sau fala unei stăpîniri teritoriale centrale, s-au dezvoltat destul de puternic, pentru ca pînă astăzi lucrul să lase urme, pe văi. România, ca atare, s-a ivit mai tîrziu, dar Valea Oltului, Valea Moldovei, Valea Argeșului, Valea Mureșului și toate celelalte au clocotit de viață românească și uneori au dat nume de țări, care s-au păstrat. Moldova, născută în jurul rîului

care are o viață destul de scurtă, de la hotarele de piatră dintre Bucovina și Maramureș pînă la coasta orașului Roman, a ieșit de aci. Icoana pămîntului tăiat de această apă s-a răsfîrînt parcă în ea atît de minunat încît a cîștigat pe toți, oameni din alte ținuturi, cu văi mai vestite și mai mari, să i se închine și să-i preamărească numele. Și, ca o ieșire din maluri, Moldova, cu stema ei fioroasă, a trecut Siretul și a trecut Prutul, și nu s-a mai oprit decît la Dunăre, în vederea munților albaștri ai Dobrogei și la Nistru, în marginea pragurilor ucrainene. Crișana e, tocmai la capătul celălalt, apusean, al pămîntului românesc, o pildă asemenea, deși nu tocmai asemenea. Numele văii a dat însă un nume de provincie, care a intrat în averea comună și n-a rămas numai în întrebuintărea oamenilor de acolo.

Valea Oltului a avut, în acest înțeles, o soartă mai bogată decît a tuturor celorlalte văi românești. Geografia și istoria stau amîndouă la îndemînă ca să lămuirească pe cel nedumerit. Valea noastră a fost în stare să dea naștere, dincolo de munți, la un nume după vechiul tipar de viață patriarhală, Țara Oltului, vie pînă astăzi și ușor de pus în granițe. Pot acolo două sate să fie vecine sau chiar moșia unuia să între ca un cui în moșia celuilalt, aceasta nu împiedică de fel ca unul să facă parte din moși-strămoși și să rămînă din Țara Oltului, iar celălalt să facă parte și să rămînă în alt teritoriu. Oltul trece mișcîndu-și ape domoale pe sub copaci albicioși de zăvoi într-o linie destul de paralelă cu munții monumentali, plini de piscuri și de streșini, ca o catedrală geologică. ai Făgărașului, trece așa, de cînd iese din strîmtorile cu brad ale Perșanilor, de pe la Șercaia, pînă se izbește de culmile Sibiului, de cea parte de Avrig, și ia drumul spre miazăzi, care-l duce pe la Turnu-Roșu, în Țară. Tot pămîntul înconjurat ca de un braț, de rîu, alcătuieste Țara Oltului. Ardealul începe abia dincolo. Făgărașul e în Țara Oltului, dar Galații, poartă a orașului și micului cap de pod, e în Ardeal.

Poate că la păstrarea și la adîncirea acestor deosebiri, cu rădăcini foarte vechi, a ajutat mai tîrziu și amestecul drepturilor voievodului de la Curtea-de-Argeș, Cîmpulung și Tîrgoviște. Hertegul de Făgăraș, dăruit de re-

gele Ungariei cu acest feud în ținutul strămoșilor lui, făcea ca Țara Oltului să nu uite că e un pământ de sine stătător. Și astăzi totul o deosebește de Ardealul de peste rîu. Pământul e mai rău, cărătură de piatră de munte, improspătată mereu de nenumăratele văi torențiale, care-și ies cel puțin de două ori pe an din matcă și înecă locurile. Oamenii sînt tocmai de aceea mai harnici, mai dîrji și mai mîndri. Felul de muncă, de proprietate, portul, datinele, limba sînt altele. Aci Oltul și-a creat, într-adevăr, ca o insulă a lui, cu trăsăturile caracteristice pe care ne-am deprins să le punem în seama olteanului. Oltul acesta a dat naștere vestitei poezii a lui Goga și care a lucrat asupra noastră, a oamenilor în vîrstă de douăzeci de ani cînd a fost scrisă, cu aceeași putere cu care a lucrat asupra generației de la 1848 *Deșteaptă-te, române*. Chiar cadrul vechi și bisericesc, plin de cuvinte de biblie cantacuzinească, aduce aminte nu numai îndeobște de țara de sate și de preoți a Ardealului, sau de ceea ce găsea în casa lui poetul, ci de tradiția de cărți trimise și de mînăstiri făcute de domnii noștri în Țara Oltului :

„Mult iscusita vremii slovă
Ne spune clipa milostivă,
Ce ne-a-nfrățit pe veci necazul
Și veselia deopotrivă...”

Oltul are în întregimea lui un curs de vreo 600 de kilometri și aci, în dreptul Țării Oltului, abia a ajuns la jumătate, dar această Țară a Oltului nu se putea naște mai devreme. L-am urmărit de sub culmile rupte ale Hășmașului, de unde țîșnește ca un izvor, vecin și frate cu al Mureșului. Nicăiri pajiștile nu sînt mai catifelate și mai verzi și aerul, închis destul de pereții de piatră, ca să nu alerge nebun, mai tămîiat și mai liniștit. Pi-rîul și-a scobit un fel de jghiab cotit, printr-un pămînt cu iarbă, așa că nici nu-l vezi, decît unde trebuie să facă vreun mic salt, scînteind peste vreo treaptă care n-a putut fi tocită. Îl urmărești de departe și-l știi că e acolo numai după gîlgiitul cu tot felul de jocuri și de ecouri, de rîu tînăr, care nici nu vrea să știe ce-l așteaptă. Din toate vîlcelele îi vin alte olturi, tot așa de pipernicite,

de limpezi și de reci ca el. Apoi, deodată, fără să prinzi de veste, înșelat de glasul de basm al tuturor acestor apoare, pe care legea de scurgere a locului le-a sortit unui mare rost, te trezești în fața unui mare rîu ade-vărat. E ca un rîu de șes, scăpat de orice strînsoare, cu luncă adîncă în dreapta și în stînga, pe care singur și-a meșterit-o cu ajutorul aluviunilor, cu păduri de sălcii și, prin ochiuri de revărsare, cu papură și perdele de țin-tari. Cine l-a văzut pe vremea ploilor, cînd e umflat și fioros, pe la Tușnad și Malnaș, să-și aducă aminte și să judece. De n-ar fi mai cu seamă Harghita la apus, înaltă, goală și aspră, ai fi pornit să pierzi din vedere că rîul e un rîu de munte.

După ce trece prin secuime și prin Cîmpia Ciucului, trebuie să dea o întîie luptă ca să scape de zăvorul mun-ților din cale și să-și rupă trecerea spre Cîmpia Birsei. După dezvoltarea în voie aci, pînă cînd alt șir de munți îl silește, întîii să se încovoie și să pornească spre mia-zănoapte, ca și cum ar vrea să se întîlnească din nou cu Mureșul în Valea Tîrnavelor, iar apoi să se strîmteze și să dea o altă luptă cu alte culmi, Oltul a ajuns la el acasă, în Țara Oltului, pe unde poate să curgă fără nici o supărare, printre sate, de o parte și de alta, ca și cum s-ar fi adunat oamenii să-l vadă trecînd.

Alt greu îl așteaptă la Turnu-Roșu. Poate odată, pe vremuri fără om, rîul de dincolo de Carpați nu făcea una cu rîul cu același nume de dincoace. Tot rozînd și măcinînd, unul de o lature și celălalt de cealaltă lature a munților, au ajuns să-i fierăstruiască și să se lege. Trecătoarea de aci e, de aceea, una din cele mai adînci ale Carpaților, adică scobită mai mult, pînă la 300 și ceva de metri, cu toate că într-o parte și în cealaltă mun-ții saltă pînă la cer. Dacă ea ar fi ceva mai înaltă, apele din Ardeal s-ar fi întors îndărăt. Așa că Oltul stă înaintea noastră alcătuit din trei bucăți și ca închis în trei odăi, cu puțină legătură din una în alta. Fiecare a dat naștere la o altă lume: Oltul nostru, Olteniei, Oltul transilvănean propriu-zis, Țării Oltului, și Oltul de la izvoare, unei părți din secuime. Unul din cele din urmă sate secuiești de la îndoitura tocmai dinspre Tîr-nave, rotundă și scurtă ca de vătrai de adunat jerate-

cul, acela al altei vetre, de pe ambele poale ale Harghitei, este satul Hoghiz. Îndărătul lui nu se putea zămisli nici un fel de Țară a Oltului proprie. Am fost de atâtea ori, nu numai acum, dar și în anii dinaintea războiului și dinainte să înceapă acest secol, prin părțile acelea, unde la Hoghiz — aci era și podul peste Olt — se intra în secuime, dincoace, la Ugra, mă găseam între sași, iar în jos, spre Comăna și Vinea, începeau să-și facă loc întâii soli ai Țării Oltului. Oltul era ca o țipină care închidea și deschidea drumul și zările celor trei popoare.

Dincoace de munți, Valea Oltului a dat naștere și ne-a păstrat numele de țară, în înțelesul mai nou politic, asemenea celui al Moldovei, dar cu o soartă care n-a putut s-o ajungă pe a ei. Alte puteri au lucrat aci și au luat Olteniei un drept care poate i s-ar fi convenit pentru tot ce a însemnat atât în trecutul neguros al obșirșiiilor cât și mai încoace. Țara Românească, atunci, în zorii secolului al XIV-lea, a rupt cu toate regionalismele geografice și istorice și și-a dat un nume pentru tot neamul românesc, la care mai târziu aveau să se adune în chip firesc fragmentele, oricât de strălucite și mai înainte cu o viață aparte, ale neamului de oriunde și de sub orice stăpânire.

Oltul a bătut Jiul, care e un fel de șiră a spinării pentru toată Oltenia, și a trecut cu numele lui mai departe pînă sub muntele bănățean și pînă la Dunăre, ducîndu-și faima și pecetea de dătător de pămînt și datini. În părțile de sub munte, în ceea ce se cunoaște din geografie ca depresiune subcarpatică, și cu deosebire în firidele de deal și în despletiturile de rîuri din colțul de nord-est, s-au îngrămădit minăstirile, casele domnești și boierești, satele, tiparnițele, la fel cum s-au îngrămădit pe văile Bucovinei, dînd la iveală, și acolo ca și aci, leagănele de dinastii, Basarabi, de o parte și Mușatini, de alta. Oricare ar fi sămînța de plecare pentru nume a Basarabilor, ei, cari au putut, așa cum a ieșit din Bogdan, Bogdania pentru Moldova, cel puțin în gura turcilor să dea numele lor unei părți din țară, Basarabia, chemată astfel la început numai de ruși, nu poate fi în-doială că vin din Oltenia. Pînă astăzi oltenii trec între noi ca oamenii faptei, ascuțiți la minte, muncitori, mul-

tumindu-se cu puțin și în același timp făloși și dornici să se așeze în fruntea treburilor. A fost un noroc deosebit că întii noștri domni au venit cu aceste însușiri, trecînd Oltul și hotărîți să ajungă pînă la Dunăre și marea cea mare. Mai târziu, revoluțiile noastre tot de acolo au pornit, chiar lăsînd de o parte pe cele mai vechi de secolul trecut, Tudor Vladimirescu și pandurii lui, ca și ridicarea Țării de la 1848, de pe urma Proclamației de la Islaz. Poezia populară sau cea alecsandrină, urzită după tipicul ei, a cîntat pe Mihai Viteazul, marele oltean, care trecea Oltul călare, și mai lingă noi, pe premergătorii pandurilor, pe haiduci și indeosebi pe Iancu Jianu, înotînd alături de calul lui în aceleași ape, urmărit de potere.

Oltenia n-a rămas însă numai pe malul drept al Oltului. Cine a coborît pe valea Topologului sau a făcut cu popasuri și abateri drumul de frumusețe de la Curtea-de-Argeș la Rîmnicul-Vilcea știe că în atîtea locuri se găsește în plină Oltenie. Mai cu seamă înfricoșătoarele troițe, altarele de răspîntie, crucile de fîntîni, colorate și stăruitoare, toată Oltenia aceasta care poate fi ascuțită la limbă, logică și realistă și tot atunci transcendentă, înfiorată de marile probleme și mistică (nu întimplător în eval nostru mediu ea a avut întiile minăstiri și astăzi pe singurul nostru filozof!), ne întîmpină tot așa de vii ca peste apă. Poporul de troițe, cu brațe uriașe de lemn mîncat de ploii și de viscole, multe, nenumărate, una lingă alta, parcă s-ar fi adunat aci toate crucile pe care s-a spînzurat vreodată vre o durere omenească, ține tovărășie pe drum călătorului și-i aduce aminte că e și aci în Oltenia. Oltul cîntă încet pe sub mal, ca în versul de aramă al lui Grigore Alexandrescu, atunci cînd cruciatul de la Cozia iese de sub lepedea lui de piatră și trece cu un alai de alte umbre pe lună. Rîul vechi a luat și el parte nu numai la alcătuirea și brăzdarea pămîntului pe care-l străbate, dar și la închegarea sufletelor și la istoria zbuciumatelor lor vieți. Cîte un cîntec se ridică de după perdeaua de sălcii, de arini și de plopii rotați și, cînd îți cauți loc printr-o ruptură a malului ca să te uiți să vezi ce e, pe o plută scîrțîitoare a plutaș în straietele albe oltenești, scăpat o clipă de grija cîr-

mei, și-a îndreptat oasele și cîntă hăulind un cîntec haiducesc. Oltenia eroică n-a murit încă. Ea-i ascunsă pe buștenii aceștia prinși în scoabe vremelnice și călătorește cîntînd pe spatele apei, care a zămislit-o și a păstrat-o, către Dunăre, ispita de demult a strămoșilor.

Aceasta e Valea Oltului, cel puțin în cîteva înfățișări ale ei. Mai rămîne o vale a Oltului, turistică, și mai rămîn altele. Eu am vorbit despre a mea. Vor veni alții să vorbească despre ale lor².

CELE MAI FRUMOASE DRUMURI DIN ȚARĂ

Frumusețea unui loc, la fel cu frumusețea unei cărți sau ca orice frumusețe, nu poate rămîne multă vreme ascunsă. Una din însușirile frumuseții este să deștepte în cel care a descoperit-o și o simte o însuflețire proprie și o mare trebuință de aducere la cunoștință. Zgîrciții, cari să țină numai pentru ei un asemenea dar, sînt foarte puțini.

De aceea, cînd este vorba să se afle care sînt, de pildă, drumurile cele mai frumoase ale unei țări, mijlocul cel mai bun rămîne statistica. Drumurile care cheamă și izbutesc să țină prin farmecul lor sînt drumurile cele mai umblate. Pe unde pornesc cei mai mulți drumeți, pe acolo sînt și cele mai desfătate lucruri de văzut.

În România în care ne-am început noi drumeția și unde s-a dezvoltat întîia drumeție românească în preajma anului 1900, drumurile acestea nu erau multe. Vorbesc, să nu se uite, de drumuri, adică de întregi ținuturi și nu de un singur loc sau localitate. Pe aici se îngrămădeau băștinașii, dornici de o ieșire din zarea obișnuită, și tot pe-aici îndrumam pe străinii oaspeți, veniți să ne cunoască în ceea ce aveam și puteam arăta mai deosebit.

Un drum era Valea Prahovei cu Bucegii. Pentru iubitorii de lume și de înlesniri de viață, un popas firesc și un model de centru turistic însemna Sinaia, cu castelul Peleş, cu mînaștirea spătarului Cantacuzino, cu drumurile prin pădure. În jurul ei au prins a crește, spre

miazănoapte, Poiana Țapului, Buștenii, Azuga, Predeal, iar spre miazăzi Comarnicul și Breaza. Pentru iubitorii de singurătate și de cățărări, munții își ridicau la margine, ca o amintire de fiecare zi, piscurile cu nume pline de răsunet, Vîrfurile-cu-Dor și Piatra-Arsă, Jepii și Caraimanul, Omul, departe și ascuns, deasupra obîrșiei Ialomiței și a Țării Ardealului. Peștera Ialomiței era pentru toată această lume ca o lozincă, după care se recunoștea o ceată de inițiați. Mi-aduc aminte încă, deși sînt atîția ani de atunci, fiorul de adevărată credință cu care am pornit întîia oară la peșteră. Eram un băiat în uniformă de școală, dar simțeam că mă făcusem în sfîrșit vrednic de o faptă de taină și de incredere.

Al doilea drum căutat, de pe vremuri, era valea Bistriței, cu plutașii ei, Moldovenii, mai mult decît muntelui, își aveau muntele lor sfînt, Ceahlăul, care stătea, nu numai de piatră și de nori în mijlocul masivului Carpaților răsăriteni, dar și de duioșie și de închinare în foile literaturii și în inimile oamenilor. Locurile de popas erau salbele de mînăstiri, Neamțu și Secu, Agapia și Văratecul. Atîția le cercetau, duși cu o trăsucică ușoară pe șoseluțe cotite sau trecînd de-a dreptul cu piciorul peste riuri și peste culmi. Alții îndrăzneau să ajungă pe la Durău și mai departe pînă la vîrfurile de piatră albă al muntelui munților moldovenești, de unde se vede stîcînd în zile senine Nistrul, și care este așezat ca un înalt turn de pază pentru toată Țara Moldovei. Eu l-am văzut o dată mai de la miazănoapte, din spatele Rarăului bucovinean, printre Înău și piscurile care încep de la el și se lasă spre Dunăre, ca niște trepte ale unei scări de uriaș. Era în zorii de zi ai unei veri fericite. Carpații erau încă albaștri închis, plini de noapte. Am întrebât mirat de singura lumină care se aprinsese și licărea pe o muchie din ei, ca și cum s-ar fi păstrat așa din ajun sau era întîiul vestitor al soarelui, nevăzut încă pentru noi și pentru ceilalți munți, și mi s-a răspuns de tovarășul meu cu numele lui răsunător cît toată istoria Moldovei. Aș fi ingenuncheat, dacă nu mă sfiam de omul aspru și străin de alături. Pe sub Ceahlău, plină de repezișuri, legînd Țara de Sus a codrilor și a vitejiei cu Țara de Jos a plugarilor și a cărăușiei, curge Bistrița.

Ca niște locuințe călătorești și scuturate ale ei sînt plutele. Pe aceste plute, călcate de englezi și de germani, am intrat uneori în bunăvoința Europei.

Al treilea drum al României vechi era acela al Dunării și al mării, contopite, cu toate deosebirile și depărțările dintre ele, într-unul singur. Filipoiul și Lacul Șerban cu ochiurile de apă, pădurile de sălcii și cîntecele de păsări erau mai puțin decît astăzi, numai un popas și o pregătire pentru deltă, cu stuful și plaurul ei, pentru că pe atunci lipseau brațul Chilia și Vîlcovul. Ele erau căutate și iubite în sine. La Marea Neagră, păstrată pentru cei mai mulți tot așa de neprietenosă ca în zilele de la început ale întîilor greci, se deschisese poarta de zîmbet a Constanței. De la portul regelui Carol I coasta începuse să fie scormonită mai întîi cu neîncredere și chiar cu teamă și apoi cu tot mai multă tragere de inimă și încîntare, făcînd dintr-un punct o linie și dintr-un mic tîrg de apă un întreg ținut maritim. Pe acolo neamul românesc a făcut școala mării și valurile și zarea ei largă de unde vin corăbiile din necunoscut și se înalță curate stelele i-au îmbogățit sufletul de plaiuri și de șesuri. Constanța s-a sporit cu Mamaia la miazănoapte și cu Agigea, Eforia, Techinghiolul și Carmen-Sylva la miazăzi. Chiar Mangalia, cu farul și digul ei genovez la capăt, începea să nu fie decît un crîmpei al aceluiași singur debarcader, pe care țara și-l clădea încet și cu socoteală la marea cea mare. Spre el începeau să alerge zecile și sutele de mii. [...].

Drumurile noastre de frumusețe, cele de odinioară, și-au schimbat înțelesul și puterea de ispită, iar cele noi au mărît pe neașteptate zestrea drumeției românești. Față de dezvoltarea, ca arie de mișcare, și de avîntul ei, ca spirit de iscodire și de creație, tot ce fusese și se făcuse mai înainte părea numai o dibuitoare ucenicie.

Drumeția a fost în toată lumea, după război, și în mare parte ca o urmare a lui, o adevărată trebuință a popoarelor care fuseseră puse, prin cei mai tineri și mai buni ai lor, în cele mai deosebite și minunate cadre geografice și între cei mai neașteptați oameni. A fost ca o perdea care a căzut din fața ochilor și a lăsat după ea o mare dorință de mișcare și de cunoaștere. Același lucru

trebuia să se întâmple la noi, într-o țară crescută cu atâtea pământuri și cu atâtea suflete. Curente de circulație născute atunci și cu acest scop, al descoperirii trep-tate și uimite, nu s-au astâmpărat nici pînă astăzi. Um-blăm și cetele noastre cresc mereu, pentru luarea în stă-pînire și umplerea cu același suflet a României drume-tești.

Din plimbările în număr destul de mic, făcute cu pregătiri ciobănești, dar cu participare mai curînd literară și aristocratică, prin Bucegi, pe la Iezerul și Păpușa, cu expediții mai rare pînă la Negoiul sau la Mîndra, a ie-șit carpatismul român, cu asociații numeroase, cu case de adăpost la tot pasul și cu drumuri aproape în masă de fiecare duminică și de fiecare vacanță. Muntele n-a mai fost închis cu zăvoarele lui de gheață. Schiorii ier-nii, din ce în ce mai mulți și mai îndrăzneți, l-au cucerit și pentru cel mai aspru anotimp. Un nou turism, cu alte înzestrări și cu alt echipament, cu alte drumuri și cu alte stațiuni de oprire s-a ivit și își câștigă noi și noi credincioși. Frumusețea Poienii Brașovului, a Predealu-lui, a Borsecului, ca să amintesc numai locurile cu cele mai vestite pîrtii, școli de ski și îngrămădire de iarnă, s-a sporit cu tot ce dau brazii încărcăți de zăpadă și întinderile albe pline de atâtea scînteieri că parcă tot ce-rul cu stele s-a așternut sub pașii oamenilor. S-a născut Oficiul Național de Turism, care a însemnat în întîiul rînd o mărturisire de vremuri schimbate și o însușire din partea statului, cu toate mijloacele lui de propagan-dă, și de generalizare, a inițiativei mai restrînse înainte și de caracter particular. Țara a fost prinsă într-o rețea de organizații locale, s-a pus numaidecît la cale un in-ventar de frumuseți ale pămîntului românesc și s-a dat în aplicare un întreg program de construcții, de dru-muri, de ajutorare a localităților mai slabe, dar vrednice, care să învieze turismul interior și să-l atragă pe cel din afară. Hotelul „Rex“ de la Mamaia, dat vara aceasta în întrebuințare, cu sutele lui de odăi, de săli, de res-taurante, de terase, de instalații de plajă și în stare să stea alături de cele mai strălucite semene internaționale, după ce abia anul trecut i s-a pus piatra de temelie, este o dovadă a putințelor și puterii de acțiune a Oficiului

Național de Turism. Dar el mai este și semnul unui alt fapt.

Cele mai frumoase drumuri ale României au început să fie drumurile mării. Basarabia de miazăzi s-a adaos-cu țărmlul, cu plajele, cu lacurile, cu așezările ei pescă-rești. Delta a crescut deodată în însemnătate și își are oaspeții pătimași și nelipsiți. Constanța, cu stațiunile dimprejur, împreună cu Mangalia, s-a schimbat într-o regiune turistică maritimă de mare capacitate prin ridi-cări de cazinouri, prin construcții de hoteluri și vile, prin noi legături de cale ferată, printr-o puternică investiție de stat în flota noastră militară și comercială, iar par-ticulară, în yachturi și ambarcații de tot felul, prin atra-gerea și interesarea străinătății. Marea de miazăzi a a-prins ca un far, care se vede de foarte departe, Balci-cul. Orașelul acesta cuibărit în scobitura unui mal pe care-l surpă fără să-l distrugă, de sute și de mii de ani, izvoarele subterane, a izbutit să ne dea aproape un nou stil de viață, nu știu, ne-a dat chiar însuși prin pu-terile proprii sau a stîrnit în noi o sete ascunsă după el și ne-a ajutat să ajungem la conștiința lui și să-l ros-tim. Sîntem un popor nordic, mai puțin prin așezare geografică și mai mult prin climat și înrîuriri covîrși-toare. Avem și noi un vis vechi, ca toate popoarele nor-dice, de soare de miazăzi, de o lume fără griji, de o ve-getație caldă, de altceva, de o rupere de blestemul lati-tudinii. Balocul ni le-a dat toate acestea. În iubirea pe care i-o arătăm este și această recunoștință și această vedenie de taină. Avem cu el o pîrtă spre țările bas-mului.

Alături de acest dar, mai mult al firii și mai puțin al omului, Bucovina ne-a așezat înainte fapta de credință și de artă a marilor voievozi, minăstirile ei îmbrăcate ca niște odăjdii fără stricăciune în frescele vii ca în în-tîia zi, Voronețul și Sucevița, Gura-Humorului, Arbora și Vatra-Moldoviței.

Pe delături stau martore din aceleași timpuri, dar mai puțin fericite pentru că mina innoitorilor nu le-a cruțat sau pentru că și gustul ziditorilor se schimbasesc, Mînăs-tirea Putna, ctitoria cea mai falnică a falnicului Ștefan,

sau minăstirea cea dintre ziduri și turnuri a Dragomirnel și toate bisericile Sucevei. Călătorim spre miazănoapte, pe aproape de hotarele Poloniei catolice, ca să aflăm cea mai curată și cea mai adâncă artă bizantină. Nu sîntem singuri. Toți străinii pînă la care a pătruns vestea acestor fără de asemănare rămășițe ale unei trecute străluciri ne însoțesc. În satele bucovinene ne întîmpină cu o vechime și neschimbare de secole țărani cu cojoacele înflorite, închenărate cu lină neagră, și țărance cu fotele întunecate sau portocalii, cu un colț prins în briu. Ștefan cel Mare i-ar cunoaște și le-ar vorbi mai puțin stingherit decît noi. Sînt de atunci și ies înaintea noastră puțin mirați de această năvală venetică, ies ca niște mădulare și soli ai acelei lumi. Farmecul Bucovinei este țesut mai cu seamă din acest fir al tradiției.

Transilvania ne-a întregit, întii, priveliștea noastră de munte. Carpații și-au căpătat deodată a doua lor față. Dinspre partea Moldovei ni s-au deschis Valea Mureșului și a Oltului, cu cheile vijelioase ale Bicazului și Lacul Roșu, cam la mijlocul lor. Țara săcuilor a fost năvălită de această undă de turism, care-i aduce în sărăcia ei oarecare bunăstare și în închiderea în care trăiește ca un îngrășămînt de viață românească. Dinspre partea Munteniei și Olteniei, Munții Brașovului, Munții Făgărașului și Munții Retezatul ne-au primit ca pe niște oaspeți de mult așteptați. Nu se mai vorbește românește numai la stîne, ca altădată. Munții au învățat să vorbească din nou românește. Era o limbă de care și-au adus numai decît aminte. Înspre apus munții motilor, purtători de aur, Detunata, și mai departe Munții Bihorului s-au umplut de case de adăpost și de drumuri de înălțime. Pe unde se pătrundea anevoie mai înainte, astăzi mișună tineretul universitar clujean și atîția drumeti, din țară și de peste hotare, pe urmele lor. Dar Transilvania ne-a adus, în al doilea rînd, creațiile ei de pămînt deschis colonizării apusene de către cuceritorii vremelnici de pe scaunul regesc apostolic al Ungariei, burgurile săsești, catedralele și bisericile cu turnuri ascuțite, arta gotică a evului mediu. Sighișoara este întregă un muzeu. Ne ducem și noi și vin și alții, ca să cunoaștem și să trecem prin acesta și prin alte muzee asemenea.

Banatul s-a legat și el de Oltenia și se pregătește să ne dea unele din drumurile nu numai frumoase și umblate, dar cu totul deosebite de tot ceea ce avem. Turnul Severin, orașul cu îndoit caracter, oraș al tranșafirilor și oraș al șantierului naval, răsărit aici încă din vremea romanilor, a căror amintire o poartă în măruntaie mai vie, mai bogată și mai mîndră decît orice oraș al țării, oraș cu al treilea caracter al lui, oraș-muzeu, stă și astăzi la ieșirea din Porțile de Fier ca un popas de mare turism al viitorului. Hotelul ridicat acolo de Oficiul Național de Turism are, pentru cei cari pot să vadă, acest tîlc. Dunărea îmbie cu măreția romantică și fără pereche a Cazanelor și cu insula Ada-Kaleh, muntele duce spre Valea Cernei și spre Băile lui Hercule, Semenicul e aproape. Banatul care cîntă stă la marginea drumurilor, așa cum se desfac ele în toate părțile, și întîmpină cu bucuria lui de viață, nicăieri atît de izbucnitoare, pe tot cuprînsul pămîntului românesc, precum știe să ne-o arate el.

Dar cine a văzut, dintre cei ce iubesc drumurile, mai la o parte și frumusețile etnografice și artistice, Țara Oașului cu mîndrețea portului și a oamenilor, sau Maramureșul cu bisericile de lemn ascuțite și lucrate ca niște giuvaere? Cine a trecut pe malurile Nistrului cu plopi, cu coturi adormite de apă, cu liniștea seculară a stepei, dar și cu apariția ca o amenințare din fundul istoriei a cetăților de piatră, sau pe dealurile blînde basarabene cu minăstiri de la marginea Codrului, pe la Hârjauca, cu cîntecul clopotelor și al culegătoarelor de struguri? Cine a luat drumurile mai ușoare și mai aproape de om ale Vălenilor-de-Munte, cu ramurile lor de verdeată, de priveliști largi, de mori și de pive de lemn, care par mai mult o podoabă a rîurilor decît niște mici întreprinderi industriale, și ducînd spre livezile de pruni ale Homoriciului și minăstirile Suzana și Cheia, sau spre mîndrele sate ale Drajnei, Ogretinului și Starchiojdului? Cine a plecat de la Curtea-de-Argeș și zidul care închide zarea al Munților Făgăraș spre Cumpăna, în trenulețul de pădure grăbind pe lîngă sate îmbrăcate ca o curte bizantină, pe lîngă ruine de cetăți înfipte pe creste dătătoare de flori,

prin ganguri tăiate în cremene, pînă la pragul plaiului cu Negoitul la capăt? Dar cine a coborît pe serpentinele răsucite aproape în loc de la Giuvăla, în tovărășia de-a stînga a posomorîtei Pietre a Craiului, iar înainte cu căldările de brazi și de castele medievale ale Branului? Cine a pătruns pînă la cea mai înaltă trecătoare din România, a Prislopului, la o răspîntie de trei țări românești și de trei țări străine, unde vîntul este iute și atît de rășinos încît dă amețeală? Dar cine-și poate aduce aminte de toate aceste locuri, că le-a călcat, și cu cine, în ce lumină și cu ce gînduri, și trăiește din ele povestindu-le, ca un însetat dintr-un ulcior cu apă de izvor, care trebuie să-i ție toată calea cîtă mai are de mers?

Acestea și altele sînt drumurile frumoase ale României.

Le-am ales pe cele cunoscute și umblate cu iubire în fiecare an de tot mai mulți drumeți, cu pricini tot altele de încîntare. Ele duc deopotrivă către munte și către mare, către valea largă a Dunării și către podgoria cu labirintul ei de dealuri, opresc și farmecă în aceeași măsură prin ceea ce a dat firea și prin ceea ce a pus de la el omul, trec prin pămîntul, dar trec și prin sufletul românesc. Stau deschise înaintea tuturor. Vă așteaptă.

BRAȘOVUL

Brașovul, care pare nemișcat în veșmîntul lui vechi, cioban în sarică, ostaș în armură și neguțator în haine nemești, încearcă să se schimbe. Nu este o părăsire a ceea ce a fost, ci o intrare într-o viață nouă cu tot ce a însemnat el pînă astăzi. Alte orașe transilvănene se păstrează mai bine aceleași. Dacă în ele închizi ochii cît bate clopotul dintr-un turn gotic, nu știi, bate acum sau bate la 1400? Pe uliți crește iarba. Oamenii, care ies din case, pe porți înalte cu boltă, sînt niște adevărați păzitori de muzeu. Ar fi o lipsă de evlavie să se pună sau să se ia ceva dintr-o asemenea gospodărie a trecutului.

Biserica Neagră a Brașovului, care începea să se ridice aici în zilele lui Mircea cel Mare și mai înainte, pe la 1385, s-a înnoit ea întii, ca o prevestire. Stă ca o greutate de piatră de 500 de ani și mai bine pe diploma de înființare a cetății, care altminteri s-ar înfășura la loc și s-ar închide. Soarele pe zidul ei răsare în fiecare dimineată la început în clopotnița înaltă de 65 de metri și apoi tot mai jos pe coama de olane, pe ciubucul cu ocnite, pe contraforti, pînă la porțile de aur ale jertfei, spaniolă și cum se mai cheamă, ca și cînd clădirea și-ar scoate încet o piele de întuneric. A fost arsă de groaznicul foc de la 1689, de cînd i s-a dat și numele. De cîțiva ani, sub ochii noștri, mareața catedrală s-a îmbrăcat în schele. Meșteri tainici se mișcau pe ele. Pe scripete se urcau lespezi de piatră cioplită și uneori sfinți întregi, plutind între pămînt și cer. Ai fi zis că se clădea a doua oară. Fie-

care piatră coaptă de pîrjol și fiecare statuie cu fața măcinată și cu brațele rupte erau înlocuite. Biserica rămînea aceeași și era alta. Fecioara Maria, cu pruncul în brațe și cu coroana cu pietre scumpe de regi-nă pe cap, a schimbat ca pe o sentinelă dintr-un post pe Fecioara Maria medievală, cu totul asemenea ei, și s-a așezat, sub baldachinul de lîngă cer, pentru alte sute de ani. La fel și preotul Toma, cel care a început biserica și o are lucrată mică pe brațe, ca orice ctitor, și astăzi și el numai o podoabă în pereții ei. A fost ca o mare pildă pentru oraș însuși. Ii sosise și lui timpul să se înnoiască, dar fără să-și înstrăineze ființa. Biserica Neagră fuseșe zidită, atunci, în secolul al XIV-lea, venind dinspre Sfin-tul Bartolomeu, din Brașovul vechi, în Corona Nova, Brașovul Nou. În zilele noastre Brașovul Nou începe să fie în altă parte. Un alt locaș de închinare are să fie înălțat în mijlocul lui. Trebuie însă mai întîi descoperit acest Brașov Nou.

El nu este în Schei și pe Tocile, în jurul Bisericii Sfîntul Nicolae din Prund. Acolo se caută acum pentru întîia oară urmele vieții de odinioară. Podelele și pereții bisericii au fost scormoniți de oamenii Comisiei monu-mentelor istorice ca să afle, ca la Biserica Domnească de la Curtea-de-Argheș, în morminte și în inscripții, mai bine decît se știa din mărturii scrise sau vorbite, cum ară-tau în alte secole românii din aceste locuri. Junii au por-nit Dintre Pietre și trec pe ulițe călări, în cămășile lor cu fluturi de aur, care le acopăr calul ca niște valtrapuri scumpe. Se duc în buestru, cu buzduganul în mâini, să ia cetatea închisă cu ziduri. Casele mici pe locul prea strîmt coboară și ele spre oraș, încovoindu-se după cotiturile văii. Fiecare este spoită în altă culoare și păzită de o poartă fără nici o deschizătură, crestată cu tot felul de înflorituri. La un ceas de seară, vara, cînd copiii ne-numărați s-au tras înăuntru la cină sau la culcare și s-a întins tăcerea, sau iarna, cînd numai vreo sanie cu zurgă-lăi urcă spre Poiană, parcă ai fi într-una din acele așe-zări nordice, fără viață și păstrate numai ca să fie arăta-te călătorilor veniți anume de departe. E adevăratul Brașov vechi, Brașovul românesc, unde a clocotit vreme de secole sufletul neamului nostru din acest unghi carpatic.

Biserica l-a apărut. El a dat preoți mari și vlădici vestiți pînă la marginile pămîntului românesc. Orașul însuși n-a avut parte niciodată de o treaptă mai înaltă bisericească. I-au ajuns protopopii lui. Cine se arăta mai vrednic decît atîta pleca într-alte locuri. Ceea ce biserica ținea laolaltă, ca să nu se destrame, și era tradiția noastră întrupată și văzută, școala ieșită din mijlocul ei, ca un pom care-și arată deodată florile albe peste ziduri și făgăduiește tu-turor minunate poame, a luat și a dus înainte. Ea nu mai era plină de duhul strămoșilor, ci de duhul vremii. Din chilioarele de la Sfîntul Nicolae, din anii bătrîni pe cînd nu era nici el decît un paraclis de birne, a ajuns la jumă-tatea secolului trecut, în clădirea și în multele clase de învățămînt teoretic și practic ale Gimnaziului „Andrei Șaguna“, mai mult o cetate culturală a viitorului în fața celeilalte cetăți politice și negustorești de altădată. Pe aceste bănci roase, care se mai păstrează și astăzi, ca pe niște nicovale de alt fel, s-a făurit sufletul Transilvaniei noi, care a fost și sufletul noii Români. Între biserică și școală și sprijinindu-le pe amîndouă, s-au dezvoltat me-seriașii și negustorii brașoveni, de la ciobanii cu burdu-furi de brînză și cu lînă, la fabricanții și vînzătorii de brașovenie și pînă la contoarele de adevărată ligă hansea-tică, cu legături internaționale. Aurul care a curs aici s-a schimbat și în bunuri pămîntești, cum s-au făcut și icoa-ne și cărți, ca o întîie urzeală, mai mult presimțită, de țară nouă. Alături de statul cultural și de statul econo-mic trebuia să se așeze și acest din urmă, ca o încununare, stat politic.

Scheii, cu numele lui slav, în care se vor fi topit, cînd au suflat românii peste ei, cine știe ce slavi de demult, sau numai bulgarii aduși să lucreze la Biserica Neagră și poate numai niște macedoneni zidari de ai noștri, au dat atît o meserie, cît și niște breslași noi, schimbați curînd în categorie etnografică, trocarii. Să fii trocar și să spui brașoave sînt două ocări care au plecat de pe aceste două ulițe, atît de înguste încît căruța care se urcă pe una tre-buie să coboare pe cealaltă, pentru că nu încap două ală-turi. Scheii sînt între români, pentru ascuțime de limbă, ceea ce este Florența în Toscana și în toată Italia. Este o lume care s-a plămădit aparte, îngrămădită pe acest loc

puțin, mereu în stare de apărare și de atac, harnică, dezghețată, ascuțită. Este un ostrov la ieșirea din munte și la întâlnirea cu câmpia, fără asemănare în toată Țara Românească. De aceea ziceam că ar trebui păstrat așa cum este astăzi și cum n-are să mai fie. Cîte o casă albă cu ferestre largi, care seamănă cu acele cuburi de zidărie aduse din Algeria de o școală de arhitectură în căutarea deznădăjduită a unui nou stil, a început să spargă linia clădirilor mici dimprejur. Era înainte un singur front baroc, plin de culoare. Ulița se arăta îmbrăcată și ea ca femeile brașovence în rochii înfoiate de sârbătoare, cu maramă pe creștet și cu cingătoare lucrată de aur făurar.

Mă gîndesc la acele muzee în aer liber din Scandinavia, sate sau orașe întregi, din lemnăria sură a secolelor vechi, în care, la anumite zile, cînd vin străini de seamă sau se prăznuiesc cine știe ce fapte, viața de odinioară se întoarce întocmai. Biserica cu zmei pe coamă și la streșini, asemenea unei corăbii de vikingi, se umple din nou de tîmîie, școala, de școlari, casa de grinzi grele cu o deschidere în acoperiș, pe unde să iasă fumul, de oameni. Mă văd încă într-una din ele, la Lillehammer, aproape de ferma unde a trăit și scris Björnstjerne Björnson. E noapte. În mijlocul odăii arde un foc de pini și brazi nestrunjiți. Valuri de fum și de scînteii ies prin tavanul găurit rotund în mijloc. Scînteile din casă se fac afară stele și stelele de pe boltă cad înăuntru între noi, ca niște scînteii. Un om îmbrăcat în portul de țară al Nordului vorbește cu un gnom închipuit, ascuns în pod. Vorbește despre treburi de la anul una mie. Noi n-auzim decît un glas, dar cei doi par să se înțeleagă foarte bine împreună. Ei fiind aievea, cu atîta timp îndărăt, noi cei de astăzi nu mai avem ființă și nici nu ne-am născut încă. Așa visez uneori Șcheii. Copilul, lipit de perete, ca să nu-l calce trăsura care trece, ar fi atunci poate spiridușul, întreat în vreuna din aceste case albastre sau galbene despre rosturi de ale noastre de vreun călător în căutare după înfățișarea neprefăcută a românilor de la 1800. Casele mă tem să nu cadă una după alta, iar oamenii să nu plece. Brașovenii și mocanii au umplut pămîntul. [...] Pe la 1900 tohănenii erau atît de mulți în București, încît popa satului a venit și el. Celor care îl

întrebau ce caută le răspundea că unde sînt credincioșii lui trebuie să fie și preotul. Așa s-a făcut însă că bogatele Săcele s-au populat cu ceangăi, așa că Brașovul a fost ca un uluc spre care s-a scurs prisosul din secuime. Pe cînd întăreau pe alții, acasă ei slăbeau. Țara Birsei se făcuse un stup de unde cele mai bune albine au roit spre alte zări.

Brașovul Nou nu este nici în Cetate. Tipografia Gött este tot acolo, în care se prelungeste tiparnița reformată a lui Honterus, unde și-a tipărit catehismele și evangheliile Coresi de la Tîrgoviște. Nu știm cum arăta la față acest diacon care a strîns atîtea manuscrise călătoare de la maramureșenii descălecători nu numai de domnii, dar și de gînduri, și de la alți scriitori rămași de-a pururi necunoscuți, și a ticluit întiile cărți românești. Ne-am aștepta să-l întîlnim aici, pe o stradă sau în vreo grădină, pe unde se va fi strecurat pe la 1560 cu foile de tipar sub braț, de la chilia lui la casa cu slove și teascuri. I se putea ridica un monument, lui, cel dintîi, pentru că pune început Brașovului cultural și unei lucrări mină în mină cu românii de pretutindeni. Să fie ca o piatră fără chip, de unde se face o numărătoare. Honterus el însuși stă de bronz și cu barba în vînt la unul din colțurile Bisericii Negre, ca și cum ar fi un stîlp care o ține, și înăuntru în curte, nevăzut de trecători, cărora le întoarce spatele, ca și cum ar vrea să arate prin aceasta că s-a născut și a trăit numai pentru ai lui. Cuvîntul, pe care-l aducea din Apus, din Germania lui Luther și din Elveția lui Zwingli, s-a strecurat însă pînă în Șcheii, și ca să-l întărească și să-l facă să prindă rădăcină pe el a fost chemat și îmbrățișat Coresi. Ca atîtea alte socoteli îndreptate împotriva noastră, ca unirea bisericească de la 1700, și aceasta ne-a adus numai foloase. Era o lege, mai tare decît toate potrivelile, și care le-a întors și pe acestea în binele neamului românesc, așa cum le va întoarce și pe viitor, atîta timp cît ea va avea aceeași putere. Este așa-zisul nostru noroc, dreptul la viață proprie, pe care-l are pe pămîntul unde s-a născut un popor de 15 milioane de suflete. Cu aceeași credință stăm și în fața acestui hotar, venit zilele trecute pe negîndite, de la 500 kilometri depărtare¹, chiar din suburbiile Bra-

șovului nostru veșnic, unde s-au făurit în cursul secolelor numai lozincile mari de unire politică, de la *Tetraevanghelul* lui Coresi pînă la *Deșteaptă-te, române* al lui Andrei Mureșanu. Legea este încă vie. Așteptăm fără teamă.

Moștenirea de cultură pentru toți a Brașovului a luat-o „Astra”. Școli înalte se ridică împrejurul ei, împămîntenite mai de mult sau de la întregire, una, adăpostită în cîteva săli ale Liceului „Meșotă”, Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale de la Cluj, aflată în pribegie de la cea mai mare nenorocire a Transilvaniei, dar aceasta nici nu-i micșorează, nici nu-i schimbă rostul. Asociația este veche pe aceste locuri de 80 de ani, de la a doua adunare generală de la 1862, cînd a văzut alături pe președintele diplomat, care izbutise să-i dea o ființă juridică, mitropolitul Andrei Șaguna, și pe alcătuitoarea statutelor și programului de lucru, neodihnitul Gheorghe Barițiu. A fost de față atunci și Alexandru Odobescu, un fel de sol de dincoace de munți. Isprăvisc pe *Doamna Chiajna* abia cu doi ani înainte. Își începea cu pași mari drumul în literatură și știința românească. Pentru o întărire pe acest drum se abătea prin Transilvania. Se făcea tradiție, de la Bălcescu, pe care îl preamărea.

„Astra” brașoveană gospodărește astăzi o tipografie, în care s-ar putea să treacă firul de la Coresi. Ea tipărește, între altele, *Gazeta Transilvaniei* cea de la anul 1838 și, prin aceasta, cea mai veche publicație românească, ieșită fără nici o întrerupere, afară de cele poruncite de răscoale și de războaie. Numai *Monitorul Oficial* din București se poate mîndri cu o viață mai lungă. Dar *Gazeta Transilvaniei*, nu trebuie să se uite, este *Gazeta Brașovului*. Ziarul săsesc, început cam în aceeași vreme, tot la Gött, ca și *Gazeta de Transilvania*, cum își zicea la naștere, și-a dat și și-a păstrat pînă în zilele noastre acest nume: *Kronstädter Zeitung*. El este un steag de adunare al Brașovului românesc. Pinza este lăsată la jumătatea bățului, în semn de jale, dar toți ochii privesc într-acolo. De nicăieri nu se revarsă o mai nezdruincinată încredere în aceea ce trebuie să vie. Aici vorbele lui Petru Rareș, cunoscut cu oștile lui brașove-

nilor și amintite de Nicolae Iorga, în deznădejdea de la Iași din 1916, sînt un crez al fiecăruia: „Vom fi ceea ce am fost și mai mult decît atîta”.² Le spusese de sub puntea de la Constantinopol, peste care trecuse călare sultanul asiatic, pentru ca să i se împlinească astfel cuvîntul, atunci cînd domnul român se răscuruse, că îl va avea sub copitele calului său.

„Astra” are o bibliotecă, singura bibliotecă publică din Brașov, și care este una din cele mai bine organizate și mai citite din țară. Cele 10.000 de volume înregistrate, pe care a putut să le pună la îndemîna cititorilor pînă acum, sînt într-o veșnică mișcare. Cînd m-am dus de curînd anume acolo, ca să pot citi pe ulițele cu pomi desfrunziți unde și-a scris cele mai multe poezii, pe Andrei Mureșanu, în volumul cu chirilice de la 1862, care lipsește din Biblioteca Academiei Române, n-a fost chip să-l găsesc. Era împrumutat. Mureșanu, în chirilice! Pe lângă bibliotecă s-au adunat manuscrise și documente de preț. În arhivele orașului sînt acte și zapise din secolele bătrîne, care ne privesc și pe noi, dar mai cu seamă pe alții, și numai intrucît ajungeau în legătură cu ei, cum e vestita *Scrisoare* a lui Neacșu, de la 1521, cel mai vechi manuscris, alături de cea mai veche tipăritură românească, dacă lăsăm la o parte *Catehismul* sibian de la 1544, pierdut, daruri amîndouă ale Brașovului. În secția de hîrtii de demult a „Astrei” este numai viața noastră. Din ea s-a putut realcătuî frămîntarea de o sută de ani a Casinei române, care adună încă pe ai noștri în sălile ei pline de amintiri. Spre aceeași secție și-au găsit drumul documentele despre viața comercială a românilor și colecția de monede a marelui negustor bucureștean Furnică, pornit din aceste părți.

Pe pereți, în casa „Astrei” din Parcul orașului, sînt lucrări de o mină sigură ale lui Mișu Popp, iar pe rafturi, tot felul de lucruri de artă populară. „Astra” are toate începuturile unui mare muzeu general, care să nu fie întru nimic mai prejos de muzeul asociației de la Sibiu. Dacă dincolo a lucrat îndemnător ființa mai veche și mai bogată a Muzeului Brukenthal, dincoace își deschide sălile Muzeul săsesc al Țării Birsei. De cînd Alexiu, magistratul dunărean care învățase la Gimnaziul

„Andrei Șaguna“, și-a lăsat colecția lui de Grigorești, de alți pictori, de porțelanuri și de bronzuri școalei unde și-a deschis ochii minții, acest lucru e și mai grabnic, și mai cu putință. Colecția, chiar pentru împlinirea dorinței dăruitorului, nu poate sta zăvorâtă într-o sală a liceului, cu oricâtă iubire ar fi înconjurată. Ea trebuie să închipuie o secție în acest mare muzeu al Brașovului, pe care „Astra“ nu mai are decât datoria, pentru că mijloacele în bună parte sînt sau s-ar afla în clipa hotărîrii, să-l pună la cale. Atîtea alte colecții, și între ele nu uit pe aceea a d-lui Aurel Mureșanu, și-ar lua atunci fără preget locul convenit acolo. Să nu se răspundă că timpurile sînt grele. În timpuri grele se fac faptele eroice.

Dar „Astra“ brașoveană, despărțămîntul Țării Bîrsei, cum își zice ea, mai înseamnă ceva, care ține cumpănă la tot ce a fost spus, deși se vede mai puțin. Nu mă gîndesc nici la sala de teatru, pe care o are, și nici la hotelul plănuțit, care ar fi menit să prindă și să îndrumeze o bună parte din mișcarea turistică și sportivă a Brașovului, una din trăsăturile lui de căpetenie. Poate că Brașovul este astăzi cel mai puternic centru de drumeție și de sporturi din țară. Eram într-una din serile trecute, de lunecuș de iarnă, prin gangul Conservatorului „Astrei“, în care Tiberiu Brediceanu ocrotește zestre de muzică a orașului, în marginea Brașovului Vechi. Nu nimeream sala în care fusesem chemat. Dintr-una se auzeau acorduri de pian. Într-alta cineva bătea tare măsura și solfegia răspicat, fără să cînte. Venisem să fiu față la o lecție a școlii țărănești de femei, care adună tărânci din toate satele Țării Bîrsei, ca să le facă mai bune gospodine și mai bune românce. Așezămîntul s-a născut acum 10—15 ani în Sighetul Maramureșului, prin președintele despărțămîntului de acolo, doctorul Ilea, dar nicăieri n-a fost mai îmbrățișat și dus mai departe decât aici. Bucătăria o făceau într-un loc, lecțiile de sănătate în altul, serbările într-o casă, internatul în alta. Era greu să le ții urma. Pierdeam timpul și înghețam, pînă cînd o ceată de făpturi în mintene de întunerice s-a desfăcut din noapte. Veneau în rînd, spre locul unde fuseseră chemate. Erau femeile viitorului, satul cel nou, ne-

deslușit încă din umbră. „Astra“ lucrează mai cu seamă pentru sat, în tăcere și cu îndărătnicie. Brașovul nu este decît o făuriște unde se pregătesc publicațiile, șezătorile, expedițiile sanitare, alcătuirile economice, școlile țărănești, casele naționale, care pleacă sau înfloresc la sate. Sub pașii ei iese citeodată, ca o legătură cu un trecut pe care-l avem noi și ca un indemn venit de la el, un castro roman, cum e cel de la Ghimbav, săpat de „Astra“.

Am umblat în lungul lui, cu munții în zare și cu aco-perișurile roșii ale satelor vecine, pe aproape. Istoria este pe poienile acestea vie și, un sprijin pentru cei de acum. Asociația strînge ca într-un mănunchi porniri vechi și porniri noi ale Brașovului. Este Brașovul de trecere spre alte închegări de putere și de avînt. Toată Transilvania, de ieri și de astăzi, stă împrejurul lui.

Poate că Brașovul nou este în cingătoarea de furnale înalte, de turnuri roșii ca niște campaniluri italiene, de uzine cu pereții numai ferestre, de cartiere muncitorești, care au impresurat și au îndoit orașul. În 1910 Brașovul avea 41 000 de locuitori, iar în 1942 are 100 000. Miliarde de lei vin în fiecare an din țară, ca să învieze toate aceste întreprinderi, și valori de miliarde pleacă de aici în chip de fabricate spre cele patru unghiuri. O populație de 25 000 de lucrători, între care rămîn la postul de comandă cel puțin 200 de ingineri, alcătuiește o nouă lume, cu alte trebuințe și cu noi mijloace de mulțumire a lor. Numai lucrătorii de la Fabrica de avioane sînt atîtia cîți locuitorii unui mic oraș, 5000, sau ai celeilalte „Astre“, Fabrica de vagoane, 3 000. Înainte vreme fabricile Brașovului se cuibăreau în oraș sau se lipeau de el, ca o amintire din anii zidurilor de apărare, Schiel, Scherg sau Ciment. Astăzi ele s-au revărsat în voie, pe depărțări de kilometri, și dau Brașovului de odinioară o înfățișare de mare Brașov, în înțeles modern, o municipalitate, cu cartiere centrale, de comerț și de petrecere, și cu cartiere mărginașe și suburbii, de locuințe și de muncă dîrză industrială. Nici un oraș din România n-a crescut și nu s-a schimbat în măsura în care a făcut-o așezarea aceasta bătrînească de sub Tîmpa. Ea este astăzi o icoană a ceea ce sîntem în stare și o izbucnire, ca un stîlp de lumină în miezul pămîntului românesc, a zăcămintelor de putere pe care le ascundem în adîncuri.

ANOTIMPURILE DUNĂRII

Toate văile Țării Românești duc la Dunăre, ca spre un jghiab săpat în măruntaiele pământului pe o lungime de mai bine de o mie de kilometri, anume ca să le primească. În lungul lor au coborât domniile de demult, cu steagurile și cu numele ciudate, care se găsesc în *Cîntecul Nibelungilor*, pînă au văzut deodată, dincolo de pădurea de plopi și de sălcii, fluviul sclipind la soare. Sute și sute de ani, ciobanii noștri, cari au creat o civilizație carpatică pătrunsă pînă în munții Poloniei și Moraviei, au căutat lunca cea mare dunăreană pentru turmele lor, ca un loc de improspătare. Era ca o călătorie a unei țări întregi, cu pământul, cu oamenii și cu datinele ei, spre apele cele mari curgătoare de la miazăzi. Noi nu ne mirăm că Dunărea însemna pentru strămoșii daci și geți un riu sfînt. Ceva din fiorul pe care îl aveau ei a trecut și în urmași. Sintem în bună parte plămădiți de Dunăre și copii ai ei. Așa ne-am oprit totdeauna și ne oprim și astăzi, ca înaintea unui părinte, pe malurile cu flori de cîmp cu mirosul tare. Fără aceste unde, care se leagănă și cîntă și nouă ni se par unde de aur, neamul românesc n-ar fi fost ce este astăzi.

De aceea Dunărea românească trebuie cunoscută nu din tratate de geologie sau de geografie fizică și economică. Iat-o cum bate, ca toate fluviile din emisfera nordică, în malul drept și roade din marginea de piatră a Peninsulei Balcanice. Dincoace, malul e jos și cu mlaș-

țini. Ca să ajungă pînă la schelele de grîne sau de lemne, la care ancorează vasele, oamenii au trebuit să ridice zăgazuri, pe unde carele trec umblînd parcă pe apă. Drumul cel mare curgător, care leagă Europa apuseană de Răsărit, e aici aproape. Geamanduri și fanioane călăuzesc pe pilot. Sforul apei, care este și o graniță între două țări, șovăie dintr-o parte în alta. Este primăvară. Dunărea și-a ieșit din albie. Dunărea internațională rămîne singură și îngustă față de Dunărea cealaltă, care e numai a noastră și s-a întins cît vede ochiul. Satele sînt așezate pe grinduri înalte, dar de la o vreme sînt înecate și acestea. Gîrilele lăturalnice umplu lacurile și se fac la urmă una cu ele. Toate se varsă în Dunăre și Dunărea se varsă în toate. Lumea primește această revărsare, afară de anii nemorociți cînd puterile dezlănțuite de topirea zăpezilor sau de ploi mătură totul în calea lor, ca o adevărată binefacere. E drept că peste vechile pășuni se umblă cu luntrea, dar cîrdurile de pești au năvălit locurile și pescarii fac o pescărie cum nu se mai întîlnește alta pe continent. Pe unele înălțimi, care se păstrează uscate, se așează corturile cu polog. Fără această pînză sau rețea deasă albă, nimeni n-ar putea dormi în baltă de răul țînțarilor. Te scoli la patru dimineață, cînd aerul nu s-a dezalbastrit încă de noapte, și pleci încet, ca să nu sperii peștele, în luntrile lungi și negre. Aici sînt virșele, pentru peștele obișnuit, și dincolo, cîrligele, pentru cel mare. Se dau uneori adevărate lupte piept la piept cu somnii mustăcioși. Ca să fie dobrcit dușmanul acesta, care bate sălbatic apa, trebuie minuită cangea de fier. Uneori, cînd iese albastru din unda turbure, el e mai mare decît omul care-i stă în față. Un fior te săgetează prin spate și strigi fără să vrei. După ce l-ai amețit și l-ai aruncat în luntre, unde se zbate s-o răstoarne, nu te mai uiți la el. Tot limpezișul dimprejurul tău forfotă de aceleași vietăți. Vinătoarea urmează mai departe. Cînd te întorci obosit de muncă și de soarele care s-a ridicat sus, de la popas ciinii îți ies cît pot înainte, călcînd prin apă pînă le vine la zgardă, sau atunci înotînd o bucată. Cei leneși schimbă picioarele deasupra pe mal și latră de bucurie. Bătrînul și băieții care rămîn la corturi au întins plasele la uscat și au

pregătit borșul de pește, vreun crap mare la proțap și mămăligă pe fundul de lemn. Apă rece de băut avem în fedeleș. Nici apostolii, care au fost pescari, nu s-au ospătat mai bine decât noi.

Mii și mii de oameni, de la Porțile de Fier pînă în Delta, se dedau aceleiași îndeletniciri, de singurătate și de vitejie. Nuferii ies din adînc între frunzele de plută, ca niște boboci verzi și capete de suliți de aramă, se deschid ca niște stele căzute pe apă și se trec, dar ei sînt tot acolo. Pădurile se umplu de mierle și de privighetori, care-și fac peste capetele lor cuiburile. E primăvara Dunării românești, care se întinde înăuntru în cîmpie la kilometri de cealaltă, a tuturor, deși într-o singură suprafață cu ea. Locuitorii ei, pescarii, și-au părăsit pe luni de zile casele cocotate pe creste și o brăzdează în toate părțile, cu visele lor sau cu pinza. Noaptea, apele se acopăr de focuri ca la o serbare a licuricilor și a zînelor. Sînt focurile de la popasuri. Dacă apa crește și înecă pe cele mai joase, gospodăria se încarcă în luntre și se mută pe întuneric în alt loc mai cucuiat, unde numai-decît se aprinde același foc, prietenuț românului. El filfiie singur lîngă oamenii care dorm. Cînd se dărimă vreo buturugă și risipește jeraticul, o puzderie de scînteii se înalță țiuind și înmulțește stelele. Focul își face flacăra la loc și filfiie înainte. E sufletul locurilor. Dunărea curge neauzit, cu toată această lume, către marea cea mare.

După ce se retrag apele, pămîntul e gras de tot ce a adus cu ea viitura. Ceea ce făcea Nilul pentru o țară întreagă în Egipt face Dunărea pentru malul stîng românesc. Luntrile au plecat și vin plugurile. Golurile se acopăr de lanuri. Prin griurile noastre dunărene au intrat ostașii lui Alexandru cel Mare, cu el în frunte, cînd au trecut la geți. Ele au rămas vestite pînă astăzi. Își mișcă spicele grele la adierea din larg. Sînt însă mai mult făptura fluviului, ca niște holde crescute sub oglinda lui și îngrijite acolo de niște plugari ai adîncului, decît făptura brazdei care se vede. Dovada se face mereu de 25 de ani încoace. Ne-am gîndit și noi ca olandezii să apărăm aceste pămînturi de năvala apei. Am început atunci niște lucrări aproape faraonice. Pe unele le-a stri-

cat din nou Dunărea, care nu s-a lăsat gonită din drepturile ei mai vechi decît omul, dar pe altele le putem cerceta oricînd. Ne-am apucat să închidem cu zăgazuri locurile, pentru ca să le schimbăm în țărini sigure și totdeauna la îndemînă. Dacă apa nici n-a rupt întăriturile de pămînt, nici n-a mustit pe dedesupt, intrînd adică în cetate fără să sară zidurile, foarte curînd s-a descoperit că fusese păcat de osteneală. Ogoarele dădeau în fiecare an mai puțin. Le lipsea îngrășămîntul pe care-l așternea peste ele în fiecare primăvară Dunărea. Ea era bogăția lor și, rupte de mama hrănitoare, nu mai au nici o putere.

Una din cele mai frumoase zile pe care o poate petrece cineva e la o arie, deasupra Dunării. Vara e în toiul ei. Se aud berzele în sat clămpănind din ciocuri. În cuiburile lor înalte, împletite din crengi, puii se pregătesc de zbor. Altele se rotesc liniștite în senin. Zarea e nesfîrșită. Cîmpia română ajunsă în marginea luncii se prăbușește deodată, de la 60 sau chiar de la 100 de metri. Vederea care se deschide de acolo e fără pereche. Fluviul abia se ghicește în fund, la 10 km. depărtare sau mai mult, după un perete albăstrui de copaci. Între el și noi tremură, ca zugrăvite pe o pinză, girle și lacuri, păduri și goluri, nori care parcă plutesc sub/ noi și cai care aleargă prin baltă, sperîindu-se de propriul lor galop, cu nările în vînt și cu coama zbîrlită. Vin carele cu snopi de la cîmp, dar urcă și malul, de jos, din luncă, parcă ar veni din Dunăre. Se adună de pretutindeni aici, sus, și noi îi așteptăm, punem mîna pe furcă și ajutăm la descărcare, deși am călătorit pînă în aceste părți numai pentru vinătoare sau ca să vedem Dunărea vara. Aceasta e vara ei, în sacii care se umplu de boabele mari, în fetele care cîntă în virful treierătoareii, cu zăvelca prinsă în brîu, în flăcăii care fac girezi din paie și se pierd printre firele și pulberea lor ca niște izvoade într-o urzeală. S-au strîns pentru seară și lăutari. Au să cînte pe Kira Kiralina, din care Panait Istrati a făcut un roman brăilean, ca să intre cu el în literatura lumii. A intrat împreună cu această viață dunăreană, pe care vom asculta-o numai-decît plîngînd din coarde, pentru că povestea isprăvește rău. Sînt femei cu patimi

mari și bărbați iuți la faptă. Limba lor însăși e mai colorată și mai epică. Trecute prin gura oamenilor de la Dunăre, întâmplările se fac furtunoase și neiertătoare. Capete bărboase ies din stof. Totul e mișcare și trecere de jur împrejur. Viața trebuia să fie la fel. Apa și-a făurit și suflute după chipul și asemănarea ei. Călătorul sau geograful grăbit nu le vede. Nu-i întrebați pe ei. Luați-vă mai bine cizmele cu carîmbi înalți și intrați în baltă. Omul e pe acolo numai o vietate între alte vietăți care trăiesc nenumărate și în bună înțelegere împreună, din piftia plină de belșug a locurilor. Pescuitul și vînătoarea sînt numai ca o oulegere de floare dintr-o grădină. Nici nu se bagă de seamă. Viața se desfășoară mai departe, ca și fluviul, netulburată. Ea se întoarce în fiecare an tot așa de bogată, de secole și de milenii. Foieste pretutindeni. Amețește. Parcă pe aici și-a luat începutul, din u-mezeala și din grăsimea pămîntului. E ca un cîntec, după care te duci și n-ai mai veni îndărăt, prin desîșuri și pe luciuri.

Dar toate aceste privești în valea Dunării de Jos nu sînt decît o pregătire pentru ceea ce ea păstrează la capăt și n-are asemănare, nu numai în tot cursul ei, dar în Europa și poate nici în alte continente. Iese din Pădurea Neagră, Schwarzwald, din mijlocul popoarelor germane care s-au ținut puțin și de acest odgon întins prin codri neumblați și peste praguri de piatră, ca să bată drumurile medievale din apus în răsărit, și sfîrșește la altă Pădure Neagră, Caraorman, cu nume răsunător turanic, arătînd că a ajuns la marginea lumii cunoscută și că trebuie să se oprească. Stă astfel ca un copac uriaș, cu rădăcinile groase înfipte în Marea Neagră și cu crăcile răspîndite pînă departe, pe lângă izvoarele Rinului și Ronului, de unde se merge spre Oceanul Atlantic și spre Marea Mediterană, marile vetre de cultură ale continentului. Fluviul lui cel mai puternic s-a strecurat printre toate celelalte văi, care au o scurgere de la miazănoapte la miazăzi, sau de la miazăzi la miazănoapte, și a luat o cale de-a curmezișul spre marea aproape închisă, păzită la margini de mituri îngrozitoare, Prometeu în fund pe muntele lui, ciugulit de vulturi, Lîna de aur pe la popoarele mîncătoare de oameni. El

parcă întorcea spatele Europei care-l născuse pentru alte rosturi, ce abia astăzi încep să se vadă. Apusul a fost, într-un fel sau altul, totdeauna în luptă cu Răsăritul. Dunărea era ca o legătură între ele, ducînd de la unul la altul și așteptîndu-și ceasul. Noi, românii, ne-am dovedit niște păzitori de porți, lăsați în alte vremuri aici și uitați sub valul năvălirilor, ca să fim gata și să tragem zăvoarele cînd va bate acel ceas. Are atunci un înțeles deosebit numele Portița¹, pe care poporul nostru l-a dat ieșirii la mare a unuia din brațele Dunării, între celelalte nume păstrate încă de la elini și de la romani. Pe aceste singurătăți ale Deltei el e la el acasă. Așa cum locurile sînt un rai al păsărilor, care poposesc prin girlele și lacurile ei, venind din toate zările, ele au fost și drumuri cu popasuri scurte ale tuturor neamurilor, ispitite de strălucita moștenire bizantină. Au venit și s-au dus, așezîndu-se în alte părți. Noi am rămas.

Pojarul verii, cînd apele parcă fierb, a trecut. Mai frumoasă decît primăvara, care năvălește într-o izbucnire aproape dureroasă, este toamna Deltei. Călătorul pătrunde într-o lume nouă. Pădurile de stuț, înalte și dese, uneori cu pîrtii tăiate între ele, care parcă ar duce la castele tainice în ostroave de puțini știute, se îndoaie la vînt și pun mișcarea lor pe loc alături de mișcarea apei, în marea nemișcare dimprejur. Delta cheamă la ea, deși adăpostește atîtea puteri năpraznice, ca o împărăție a liniștii. Liniștea adevărată e poate făcută tocmai din această cumpănă între frămîntări. Stoluri nenumărate de păsări parcă zboară și ele pe loc. Flamingii se privesc în ape pe picioarele lor lungi. Pelicanii grei, cu gușa plină de pește, parcă nici nu s-au desprins bine din milul din care au fost plămădiți. Cormoranii negri, ca niște păsări ale morții, pornesc după pradă. Stîrcii albi cu pană se leagănă într-un picior ca o podoabă ușoară la gîtul vîntului. Și atunci un ostrov de plaur, rupt de apă, trece pe dinaintea noastră, călător nu se știe unde, spre niște tărîmuri de poveste, unde toate au vîrsta și ușurința păsărilor. Toate vietățile de pe el călătoresc împreună, fără să se tulbure. Cîte o pădure de copaci, legați între ei cu liane și curmeie, umple deodată zarea cu răcoare. Un grind înalt, în care s-au găsit unel-

te vechi și sfărâmaturi de corăbii ca pe coastele wikin-
gilor, taie calea. Alte brațe de deltă, lărgite și ținute
deschise de mâna omului, pentru ca lacunile innisipate
și moarte să primească din nou învierea apelor dulci ale
fluviului, întâmpină la marile răscruci. Din când în când
răsare în câte o cotitură a malului un sat de pescari. Oa-
menii sînt plecați la pescuit, înăuntru, la vaduri bune, sau
la întîlnirea apelor sărate cu apele dulci, unde se dă
lupta cea mare cu morunii de sute de kilograme greutate
și plini de aurul negru al icrelor. Luntre încărcate
de pește argintiu, care se mai bate încă, încep să trea-
că repede spre cherhanale. Se simte adierea sărată a Mă-
rii Negre. Dunărea parcă mai întîrzie o clipă, înainte
să-și lase albia galbenă și să se piardă cu toate apele
și cu toată istoria ei în mare.

În miezul iernii, cînd gerul năpraznic vine adus de
crivăț din mările nordice și din stepele siberiene, valea
Dunării se îmbracă peste noapte într-o șubă de ceață și
de țurțuri. Nu știu dacă trebuie să fii numai decît un om
al locului ca să-i simți frumusețea albă, sălbatică și care
nu e întru nimic mai prejos de cealaltă a anotimpurilor
verzi. Cred că tocmai un necunoscut, coborît de pe alte
țărături, și nu noi, obișnuții cu tot ce marele pictor pei-
sagist, timpul, ne zugrăvește rînd pe rînd înaintea ochi-
lor, ar fi mai în stare să simtă ceea ce ne îmbată pe băș-
tinași cu un dor de ducă de un nou fel. Trebuie văzută
neapărat Dunărea înghețată din mal în mal, pe o lărgi-
me de 1 000 și uneori de 2 000 de metri. Acolo unde flu-
viul curgea împăcat, răsucindu-și și netezindu-și singur
ochiurile și bulboanele, și ducea cu sine umbrele mătă-
soase ale pădurilor de sălcii, acum nu este decît un pod
de gheață. Nu-ți vine să crezi. E ca și cum tot acel mă-
reț, popor de ape, care părea stăpînul întregului ținut,
a fost abătut din albie și luat de puteri năzdrăvane.
Poți să treci dintr-o parte în alta fără nici o greutate.
Pe unde se legănau vapoarele mari oceanice umbli ca
pe uscat. Numai copcile săpate cu topoarele din loc în
loc — așa cum zic oamenii, ca să răsufle apa — mai dau
de gol ce se găsește dedesupt. Dunărea a încremenit, cu
valuri și cu suluri de apă ridicate în văzduh. Parcă a
fost o luptă între ea și îngheț. Iți închipui totdeauna că

fața fluviului trebuie să fie liniștită și străvezie, poate
chiar cu peștii putînd fi urmăriți prin poizghița de ghea-
ță care-i acoperă. Mirarea, care nu te mai lasă, cînd o
străbați și te duci în lungul ei, este tocmai înfățișarea
de furtună și de răzvrătire, zbuciumul și încordarea dez-
nădăjduită a apei ca să scape de această înțepenire ve-
nită peste ea fără pricină și fără putință să fie biruită.
Aceasta este Dunărea adevărată, oprită într-o clipă a ei,
și nu cealaltă, mereu mișcătoare și mincinoasă, cu o ne-
tezime pe care nu o are. Parcă în fiecare clipă următoa-
re poate să pornească din nou de la locul și cu chipul
pe care-l avea cînd mâna uriașă a gerului s-a înfipt în
coama ei vijelioasă și nedomolită și a oprit-o pe loc. Din
această simțire e făcută frica și e făcut fiorul pe care-l
ai umblînd. Sub picioarele tale drumul e tot așa de si-
gur ca un drum de munte. Dar stîncile și găurile care
te întîmpină sînt vii și pot să se pună în mișcare oricînd,
trăgîndu-te cu ele la fund. Ți-au întins numai o cursă,
punîndu-ți sub tălpi acest pod fățarnic. Ești prada ele-
mentelor batjocoritoare. Adîncul are să se deschidă și
niciodată n-ai să ajungi la malul tare, perdelit cu cea-
ță. Uneori te îndrepti fugind spre el, nemărturisindu-ți
această temere, care e mai puternică decît tine. Prin
fulguială și piclă, oamenii iernii pornesc în rînduri dese,
pe jos sau în sănii, pe aceeași pîrtie, care începe să fie
bătătorită ca un drum, dintr-o parte în alta. Șirul lor
nu e drept, ci ocolește ca o potecă piedicile din cale,
vreo creastă cu colți ca un fierăstrău, care taie pămîn-
tul dintr-un mal într-altul, sau vreo vîgăună, care ar
putea să crape ca să năboiască și să spele apele toată
această vedenie polară. Se pierd încet dincolo pe întin-
derea albă. Nici ei, nici tot ce se vede nu sînt parcă de
astăzi și din lumea noastră. Sînt dintr-o vreme cînd
scoarța pămîntului, cu toate ale ei, s-a învîrtoșit și a mu-
rit de ger, așa cum s-a învîrtoșit și a pierit Dunărea.
Lumea a plecat spre alte zări, în căutarea vieții care
poate s-a mai păstrat pe acolo. Sloii scîrție împrejur.
Păsările negre filfii în stoluri pe deasupra, ca un alai
al deznădejdiei. Din crîngurile înghețate urlă lupul. Pînă
ajungi la un port de iernat al vaselor, unde corăbiile
și-au împletit funii de argint și vapoarele au coșuri sclii-

pitoare de sticlă. Toată această flotă a visului, cu mari-narii neastîmpărați pe punte și pe cheiuri, îți dau îndărăt încrederea. Marea expediție se pregătește. La un semnal, ea are să plece. Pavilioanele aventurii au să se desfășoare în întîiul soare care are să despice norii, să gonească iarna și să dezlege din cătușele ei de gheață Dunărea.

În alte țări, apele lor mari intră în economia sau chiar în istoria națională, cu trăsături care le sînt asemănătoare. Același popor s-a așezat pe ambele părți ale văii, care leagă, nu desparte. Munca oamenilor ridică porturi, sapă canale, zidește uzine hidroelectrice. Cîntecul popular stă uneori pe mal și face din cîntecul geologic al undelor un cîntec pentru suflet, păstrat din veac în veac. Dunărea înseamnă toate acestea și înseamnă mai mult pentru neamul românesc. Ea a luat parte la închegarea lui și i-a împrumutat multe din propriile însușiri. Viața lui nu se mai poate despărți de viața marelui fluviu. Pluțim prin singurătatea lui, ca să-l înțelegem pe el, dar ca să ne înțelegem și pe noi. Îl auzim în ființa noastră, cînd rămînem cu noi înșine.

CĂLĂTORIILE LUI ION CODRU-DRĂGUȘANU

În *Concordia*, foaie pe care românii o scoteau în secolul trecut la Pesta, a ieșit deodată la iveală, în numărul ei de la 17 martie 1863, un nou scriitor. El nu-și dădea numele, dar poate că toată lumea îl cunoștea. Ciocă-nise cu anii la text și-și făcuse obiceiul să citească unele părți prietenilor, în Casina din Făgăraș, unde stătea ca vicecăpitan al județului. Vorba se duce, mai ales cînd ea privește pe atît de înalți dregători între românii de peste munți și pe oameni cu faima de care se bucura pînă departe „boierul“ din Țara Oltului, călătorit prin lume, Ion Codru-Drăgușanu. Chiar să fi ținut ascunse pînă atunci de toți ochii hîrțiile lui, cei de acasă l-ar fi recunoscut numai decît, din întîiul foileton. La sfîrșitul anului 1864, cele 24 de scrisori tipărite, cu întreruperi, pînă la 19 ianuarie același an, în *Concordia*, apăreau într-un volum la Sibiu¹. Se chemau întii, cu latinismele și ortografia cipariană, care era lege în toată Transilvania, mai cu seamă după hotărîrile comisiei literare de la Sibiu, din 1860, și primirea lor de Asociație, tocmai pe acea vreme înființată, așa cum este astăzi pentru întreaga țară ortografia Academiei Române: *Cîteva epistole ale unui pelerin transilvanu revedite și ajustate după 25 de ani*. În volum, scrisorile se făceau 32, prin desfacere în două a unora din cele vechi și prin adaus de bucăți necunoscute, și căpătau un titlu nou, de carte. Autorul rămînea și de rîndul acesta nemărturisit: *Pelerinulu transilvanu sau Epistole scrise den tiere*

straine unui amicu in patria, de la anul 1835 pana in-
chisive 1848. El cuprindea și o făgăduială care nu s-a
împlinit niciodată. Era tomul 1 și trebuia să fie urmat
de un al doilea. Zicea *Prefața*, scrisă la 1 noiembrie
1864, este de crezut că de Ion Codru-Drăgușanu însuși,
deși este semnată de editor sau provedietoriulu Filtsch :
„Aflînd sprijin această întreprindere, va ieși și al doi-
lea volum de epistole analoage inedite, mult mai intere-
sante“. „Mult mai interesante“ este pus acolo mai curînd
de către negustor decît de către scriitor, pentru atrage-
rea cititorului. Nu s-ar fi putut să fie mai cu miez și
mai cu agerime așternute pe hîrtie decît cele dintii, care
stau ca o scriere rară în istoria literaturii române.

Se vede însă că acel sprijin nu l-a aflat, odată ce al
doilea volum n-a mai apărut. Dacă nu cumva autorul
însuși nu s-a mai îndemnat să prelucreze materialul pe
care-l avea și care s-a pierdut. Mult mai tîrziu, în re-
vista *Familia*, pe cînd mai ieșea la Pesta și nu se muta-
se încă la Oradea, prin urmare în același oraș unde ti-
părise întii — dar *Concordia* încetase de doi ani —, Ion
Codru-Drăgușanu a mai publicat trei scrisori, de rîndul
acesta cu numele lui întreg, două în numerele 51 și 52
din 1869 și cea de-a treia abia în 1879. Izvorul începea
să curgă slab și cu întreruperi. Tocmai în 1884, în nu-
mărul 43 de la 21 octombrie st.v., *Familia* mai amintea
numele fostului ei colaborator în această însemnare de
redacție : „Ioan Codru-Drăgușanul, secretar al comitatu-
lui scolastic grănițăresc, fost vicecăpitan al Districtului
Făgăraș, apoi vicecomite și președinte al sedriei orfana-
le ale (!) aceluiași comitat, membru al Asociațiunii transil-
vane, a murit la Sibiu, la 26 octombrie st.n., în eta-
te de 67 de ani, după o boală grea de 2 săptămîni“. De
atunci el s-a scufundat în uitare, împreună cu opera lui.
Nu-l știe nici *Enciclopedia* lui Diaconovici, care începe
să se tipărească la 1898. Pînă cînd Nicolae Iorga l-a des-
coperit, l-a dezbrăcat de haina lui latinistă și ni l-a dat
îndărăt, prin ediția din 1910 a *Călătoriilor*, cu un chenar
de lumină în jurul cărții². Ion Codru-Drăgușanu și-a în-
ceput astfel a doua lui viață. Era întru totul vrednic.

Ion Codru-Drăgușanu se trăgea din satul Drăguș, din
Țara Oltului. De acolo a fugit peste munți în Țara Ro-

mânească, în vara anului 1835. Numele lui nu-l pome-
nește niciodată, deși icoana locurilor și a oamenilor de
unde își avea obîrșia îl urmărește pretutîndeni și-i um-
ple de mireasmă paginile. Am fost de multe ori, ca să-i
găsesc urma, de la malul Oltului pînă pe valea Sîmbetei
și pe culmile cu stîne și cu iezero, peste care s-a strecu-
rat, în cioarecii și cu pălărioara cu moț de flăcău din Fă-
găraș, spre Cîmpulung. Am trecut și eu cu luntrea pe la
moara Birăului, care de o sută de ani fusese luată de
alte ape, apele istoriei, ca să am în ochi, la fel cu el, de
pe malul drept al râului și ca o priveliște de rămas bun
în ajunul plecării, tot ce se vede și astăzi de pe piatra
de la Licuriciu, de lîngă Peștera Pustnicului. Ascultați-l
într-un adevărat suspin al sufletului, pe care n-aveți
să-l mai auziți, pentru că omul din firea lui sau prin
creștere e stăpînit și nu se lasă tîrît de pornirile inimii.
De ceea ce se ferește acest mare drumet sînt descrierile.
Nu vrea să facă, așa cum zice el, geografie. Chiar dacă
începe ceva, furat de o înzestrare vădită, se oprește la
mijlocul drumului. Dar cît este atunci de puternic și de
mișcător ! Priveliștea e legată în părțile ei cu un fior de
suflet. Numai ochiul, care vede și cumpănește toate, stă
neiertător deasupra. Cînd i se pare că năvălește gîlgii-
toare poezia, strigătul de bucurie sau lacrimile, lasă tot-
tul și se duce sau potolește cu o glumă, care are toate
nuanțele, de la batjocura subțire de sine și de alții, pînă
la rîsul gros și la sarcasmul crud. Ion Codru-Drăgușanu
este unul dintre cei mai buni humoristi ai noștri. „Îna-
întea mea, scrie el, era Țara Oltului, ca o grădină mă-
reată, întinsă, țărnută de Carpații Făgărașului, de
culmea Perșanilor și de malul ardelean, formînd rîpa
dreaptă a Oltului, de la Măgura Regia“ sau Crihalma,
„pînă la Talmum“, adică Tîlmaciu. „O, țară mîndră, din
care nicicînd ieșisem ! O, munți gigantici cu poale verzi
întinse, cu brîu negru de brădet și albi la creștet ! De-
semnați de creator în șir regular, ca o falangă de arma-
tă ! O, râuri limpezi, și tu, principele apelor transilvane,
Oltule ! Azi poate vă privesc pentru ultima oară ! O, pa-
noramă fermecătoare, cînd te voi revedea ?“³ Trebuie să
fii transilvănean ca să simți frumusețea deznădăjduită a
acestor rînduri, transilvănean silit să lași tot îndărăt și

să-ți iei lumea în cap de prigonirile politice sau de sărăcia de acasă.

Am scos citatul din scrisoarea întâia. Iată, ca un fel de întregire a lui, un altul, din scrisoarea cea din urmă, trimeasă de la Paris, din septembrie 1844. Este ca o lovitură de gong trasă anume ca să acopere cu zgomot șoapta de blîndețe care se alegea în minte. Este vorba de tinerii strănepoți ai lui Atila, care se repezeau la Aiud, unde, după o zicătoare ungiurească, ar fi mijlocul lumii, ca să iasă contabili dintr-o școală cu piinișoare sau cipoii fundaționali, cum îi cunoaștem și noi de la internii școalelor din Blaj. Zice Ion Codru: „Nu așa de fericiți sînt boierii noștri din domeniul lui Negru-Vodă, înregimentate în institutul limitrof militar, căci, neavînd cipoii nici la Aiud nici aiurea de ajuns, aleargă, bieții, la mămăligă în Dobrogea și în cîmpiile basarabene, apoi și ale Dunării inferioare, ca să devină păstori, în loc de ostași, și, pe această cale, să-și cîștige independența, pe care nu le-o garantează boieronatele de șapte pruni, întocmai precum nici secuilor boabele de ienuper ale alodiului moștenit“. Ce retorică aspră de discurs parlamentar o-poziționist șfichiuiie ca un bici, care sîngeră și pe cel ce lovește, din asemenea cuvinte! Ion Codru-Drăgușanu era dintr-o casă de grăniceri, din tată boier și mamă boreasă, cu cărți și cu drepturi, de atunci pierdute, de la domnii descălecători ai Țării Românești, ca boierii cu diplome maramureșene. Fusese merit stării militare, dar jurase să nu se supuie, și, cînd era aproape de 18 ani și urma să-l îmbrace, a trecut în țară.

A scris de acolo și din lumea largă unui frate pe care-l iubea și era notar în Drăguș. Cel puțin așa crede satul! Fratele n-avea însă decît 6 ani cînd a plecat Ion Codru și i-ar fi făcut întâia scrisoare, și 16, cînd s-a întors pentru totdeauna din străinătate. Întrebarea, la care n-a răspuns Iorga, nu și-a aflat răspuns nici astăzi.

Bătrîniî satului mai zic și acum pe dinafară unele părți de scrisoare, cum e aceasta, deși în Drăguș nu se găsește nici un exemplar din *Călătorii*: „Să știi, frate Gheorghe, că așa este de departe Viena de București, cum sînt Tufele Mierii de Dumbravă“. E vorba de două locuri din hotarul Drăgușului. Cuvintele se întîlnesc a-

proape întocmai în volum, dar cu alt înțeles, pe care nu-l puteau prinde sau l-au pierdut drăgușenii, și fără acel „frate Gheorghe“, care, dacă ar fi fost lăsat, ar fi lămurit din capul locului felul cum s-a alcătuit cartea. Ea n-ar fi fost o compoziție literară tîrzie, după însemnări făcute zi de zi de călător și prelucrate mai apoi în chip de scrisori, ca un roman epistolar cu un erou central, Ion Codru din Drăguș, un Gil Blas de Santillane, pe care îl citea și îl credea cel mai bun termen de comparație cu sine, mergînd spre aventură — a dat și aventurieri Țara Oltului —, pe cînd era mai mult un Wilhelm Meister, în anii de călătorie, mergînd spre întărirea și înfrumusețarea unei firi proprii și spre odihna împăcată de la urmă, — după zbucium îndărăt în mijlocul comunității anonime și un anonim, în sfîrșit, și el. Ar fi fost atunci scrisori aieva, găsite acasă la întoarcere și întregite, treptat, cu tot ce le dă astăzi o însemnătate de operă de gîndire despre lume și de lucrare literară, căutîndu-și locul, pentru o însușire sau alta, și întrecîndu-și în unele privințe semenii, între *Scrisorile* lui Ion Ghica, *Păcatele tinerețelor* de Costachi Negruzzi și *Pseudokineghetikos*-ul lui Odobescu. Acele părți de scrisoare, a căror amintire se păstrează în sat, sună în scrisoarea a șaptea, din decembrie 1838, astfel: „Vindobona și Bucureștii! O, ce diferență între aceste două cetăți! Știi, ca între Dumbravă și Tufele Mierii!“ În Iorga s-a făcut o greșeală de transcriere: „Știi“, în loc de „știi“. „Știi“ ar fi fost către toată lumea și rătăcește pe cititor, pe cînd „știi“ este pentru fratele Gheorghe, care se simte alături. Pe locul din Drăguș, unde era casa părintească a lui Drăgușanu, și-a făcut altă casă nepoata, fata acestui frate Gheorghe, pricina frumoaselor scrisori, boreasa Maria Jurcovan. Sora ei se cheamă, destul de răsunător, Rafira Trîmbițaș. Stau, una și cealaltă, de-a dreapta și de-a stînga faimei celui mai strălucit fiu al Drăgușului, așa cum păzesc femeile de marmoră albă intrarea în monumentul din Paraclisul Capușinilor din Viena, zugrăvit de scriitor.

Citite acolo, *Scrisorile* au un răsunset și o bogăție pe care într-o bibliotecă nu le-ar avea. Nicolae Iorga a pus în ediția lui un semn de nedumerire, n-a știut ce poate

să însemne, după acest rind despre Versailles : „Se construiește sub Ludovic al XIV-lea, prin arhitectul Mansard, care întâi“, adică cel dintâi, „făcu coperișuri, cum se vede la Curtea sambetiană (!)“. Cine cunoaște satul și împrejurimile lui vede deodată peste copaci, cu Negoiul în fund, țiglăria înaltă, numai ea cât o casă, a palatului lui Brîncoveanu de la Sîmbăta de Sus. Această vedenie, a Curții sîmbătene, l-a urmărit pînă la Paris pe băiatul care o avea înaintea ochilor orideunde venea prin lunca Oltului. Era numai la 4 kilometri de Drăguș. În altă parte vorbește de pantaleriul Neamțului, de care sînt strimtorați flăcăii, și Iorga din nou a pus un semn de întrebare. Dar acel pantaleriu, necunoscut la București, a fost pricina pribegiei de 13 ani prin lume a puiului de grănicer Ion Codru și nu este decît o mică schimonosire ardeleană a expresiei militare „bandulieră“, cureaua de care se spînzură arma ! Și, pe urmă, cum s-a putut ca ediția Iorga să lase afară cele 6 pagini cu *Însemnarea* cuprinsului, care arată dintr-o dată, și ele singure, că acest scriitor, atît de tare în limba germană, scria ca Voltaire și este în literatura noastră cel din urmă enciclopedist, în înțeles francez, cu fiecare scrisoare, ca subțaltă pavază, tot cu alt motto din cei mai necrezuți autori ? Eu nu caut decît să înviez puțin pe drumeț, dar criticul sau istoricul literar care va urmări lucrarea poetică va trebui să asculte pe autorul ei și la el acasă. Multe părți se vor lumina atunci pe dinăuntru și vor fi ca acele ulcioare scumpe, cu flori de smalt în pereți, care nu se văd decît dacă aprinzi la mijloc o flăcără.

Astăzi ne mirăm de ce *Epistolele* nu s-au publicat în *Convorbiri literare*, de care erau mult mai aproape, decît prin foile și revistele de la Pesta, deși, în *Familia*, una dintre ele stătea alături de *Junii corupți*, versurile de tinerețe ale lui Mihai Eminescu, pe care Iosif Vulcan, directorul acestei publicații, l-a făcut Eminescu, pentru că pînă atunci poetul fusese Eminovici. Iată ceva de Alecu Russo, deși cu adîncitură mai dureroasă de gîndire : „Cine nu părăsește locul nașterii n-are idee de patrie ; el e ca omul în mijlocul pădurii : nu o vede de mulțimea arborilor. Dar înstrăinatul, o, cum învață a o iubi !... Te-ai născut într-un sat din cele mai mizerabile,

ai crescut într-o colibă de paie, ai început să gînguri. Sanda te-a purtat în brațe, Comșoia ți-a dat un măr. Întîia dată te-ai jucat pe pajiște cu Lae al Rachirei, ai auzit pe Giule lătrînd, ai văzut pe Murgana venind de la ciurdă. Te bate mama, te ia tata pe genunchi. Toate le uiți, toate le ții minte. Cu întîia impresie te faci cetățean în lume. Devii mai măricel. Cercetezi pe mătușa, cunoști casa popii, auzi injurînd pe jude. Noi întipăriri, noi cunoștințe.“ (Ironia trebuia să-și facă loc : rîsul printre lacrimi.) „Apoi începe necazul și grija. Caută să mergi la dascăl. Nu pot uita pe fericitul Nicu al Davistei cu «Sfînta Cruce ajută!» O iarnă întreagă învățasem carte la dînsul, știam bucoavna de rost, însă a sloveni cu buche-azi-ba nu putusem învăța pînă ce bietul Comșuț, în bătrînețe, aduse sistema de a-b-c de la Orlat, după care, apoi, în trei zile, silabisii cu ușurință. Umblam acum în satul vecin, la școala militară germană. Măriuța lui Dumitru, Dumnezeu s-o ierte, îngrijea de mine ca o mamă ; dar noaptea vedeam pe Giule, cîinele flocoș părintesc, care întîi mă linsese și-mi luase bucătura din mîină. Mă sui-am în salcia scorbuoasă din fundul grădinii și aruncam cu pietre în bradul de la poartă. Biată mătușa căuta să mă țină în brațe, ca să nu cad din pat, vi-sînd. Iată patria și aievea și în vis.“ E o schiță fără greș a copilăriei, așezată pe un perete al vieții, ca o cadră frumoasă. Sînt trăsături din Creangă, cu 20 de ani înaintea lui.

Dar iată un sfert de pagină pe care marele humuleștean l-ar fi semnat fără să stea la gînduri. Este o vorbă în treacăt, dintr-o scrisoare de la Paris, din 1841 : „Nu știu, ții minte pe protopopul nostru cel bătrîn C. ? Era un gîgău înalt și umbla cu capul tot sus, ca un general încununat cu lauri. Odată, unchiul Năftuc, cu firea lui de Tartuff consumat, îl încîntase la o nuntă și-i promise că-l va cerceta altădată acasă. Unchiul Năftuc știi că era pururea cu Dumnezeu în gură și nu se închina altminteri fără numai : «Dulce Tatăl Nostru, Sfințească-se Sfînt Numele Sfinției Tale», și pe teapa aceasta mai încolo ; dar și altminteri era un geniu natural și mucalit în expresii cît se poate. Niciodată nu rîdea făcînd glume și atunci se tăvăleau de rîs ascultătorii.“ (Nu

luase nimic Drăgușanul de la unchiul Năftuc?) „Casa unchiului era antediluviană, cu un strat de mușchi de trei urme pe acoperiș și jumătate cufundată în pământ. Superbul protopop, intrînd, se lovi, poc! de pragul pleoștit (cel de sus) și, spre neauzit scandal, înjură una ca și căprarul Miclăuș, Dumnezeu să-l ierte! Dar venîndu-și în fire, zise: «Pentru ce, boierule, nu-ți ridici casa, că, iacă, era să-mi crăp capul în două?» «Iartă, preasfințite părinte», răspunse unchiul, «noi, cînd intrăm, ne plecăm capul, căci casa o făcură oameni mai vrednici decît noi». «Acest cuvînt e mult mai prețios decît toată casa, replică popa, și se mîngîie de cocoș», adică de cucui, «lîngă rachiul cu miere».

Dar acest dialog, pentru care l-ar fi pizmuit Caragiarele și s-ar fi pus să mai taie și să ciugulească la Chioș Rostoganu lui: „Noa, da' de unde ghii, Oane? — Noa, tomna din București! — Noa, mă, da' vîz't-ai pe Vodă?

— Noa, da' cum să nu-l vîz? — Noa, și cum era, Oane? — Noa, știi pe Oanea niu? — Știu. — Noa, dă-mi pace! — Dară pre Doamna, vîz'tu-o-ai, Oane? — Noa, ghine că n'oi vedea-o! — Noa, da' cum era, Oane? — Noa, știi pe Ana mea? — Știu. — Noa, dă-mi pace.“

De aici, din această viață, a plecat în lume Ion Codru-Drăgușanu. Întîi a văzut țara și a înțeles Dunărea de Jos și balta, și mai ales oamenii ei, mai ascuțit decît Jean Bart și scriitorii apei. A stat în București în mai multe rinduri, cîțiva ani, și l-a zugrăvit mai fără milă decît Filimon, dar cu o privire largă, de gînditor social. A trecut prin Tîrgoviște, unde a întîlnit casele părăsite și crescute cu iarbă, de oamenii porniți după procopseală în cetatea Dîmboviței, cu o adîncime și cu niște zgîrie-turi de coardă de plîns în piept, de Vasile Cîrlova, pe care-l transcrie în notă, ca un acompaniament necesar. A fost un fel de însoțitor bun la multe, și pînă și un fel de secretar particular pentru mari personaje, care călătoreau în străinătate, și a străbătut toată Europa, de la Neapoli pînă la Sfîntul Petersburg, cu popasuri mai lungi la Paris. Era de 20 de ani, frumos, deștept, știind să se descurce, cînstit cu sine și cînstit cu ceilalți. Pe unde a trecut, a privit și a gîndit. A fost un om care ieșe într-o zi din casa strîmtă a vieții lui ca să cunoască

lumea. El a spus poate pentru întîia oară în scrisul nostru aceste cuvinte, care cheamă din zare și fac ele singure pe drumet: „sufăr de dor de ducă“. Nu se oprește la ce e pitoresc, ci la ce e caracteristic. Trăsăturile cu care a zugărvit el popoarele în mijlocul cărora a stat alcătuiesc pînă astăzi cele mai bune pagini de literatură de psihologie colectivă pe care le avem. Pentru coloare, avînt și meditație analitică luătoare în pleasnă la un loc, recitiți mărirea plimbare pe Vezuviul în erupție, descrierea egipteană de uriașe proporții a pieței Sfîntului Isac din capitala Rusiei, Domul din Milano, ca un sloi de gheață plin de țurțuri către cer, Catedrala Sfîntului Ștefan din Viena, Biserica Sfîntul Petru din Roma. Ce păcat că asemenea pagini fără pereche n-au intrat în cărțile de școală, ca să dea din puterea și din frumusețea lor omuleților care se ridică, lacomi de altceva! Scrisul lui seamănă atunci cu această vedenie rusească de pastel încă ud: „Sănii ușurele, cu patru călușei ca umbrele, hamuri de ață, proprietarul cu barbă lungă, cu cojoc lung și uns, apoi cu opinci împletite cu mîzgă de tei, zboară peste scoarța zăpezii, fără a se cufunda, încît crezi că e o nălucire aeriană produsă de fata morgana“.

Ar trebui să dau cîteva exemple de sublim, cum e gîndul să sărute trupul de idol din vîrfurile Coloanei Traiane, cînd a auzit că numai capul era al sfîntului Pavel, pe cînd trupul rămăsese al lui Traian, împăratul părinte⁵, sau cum este întîlnirea în cimitirul din Neapole cu o bătrînă urîtă ca o strigoaie, care cînta un fel de „frunză verde“, ca să gonească vrăbiile de la smochine, și a primit de la el cinci carlini ca să mai cînte și s-o mai audă, cît el se depărta plîngînd. Cea mai convingătoare împletitură însă de rafinament și de plămadă veche, alături de care nici un român de la 1841 n-ar putea să așeze ceva nici pe departe asemănător, mi s-au părut aceste rînduri. Sînt de la Paris. Ele dau încredere. Cine putea simți așa era pregătit să înțeleagă teatrul lumii în care se adîncise, și să ni-l tîlmăcească. Mi-e aproape frică să-l transcriu, ca de aripa cu praf de desene zburătoare a unui fluture: „În acest rai al lui Mahomed, m-am fost culcat alaltăseară, la 11 ore, și, citind *Reculegerile poetice* ale domnului de Lamartine, de curînd ieșite la

lumină, drept specific somnifer, așteptam pe Morfeu, ținând asupra unui lighean pus la piciorul patului inelul de sigiliu în mână, ca să-mi anunțe, căzând, apropierea zeului, prin răsunet. Imitai, vezi, pe Alexandru cel Mare. Cam către a treia veghe a nopții, sunetul argintiu mă înștiință să sting lampa de gaz idrogen și, lăsându-mă în grija lui Morfeu, în ațipire, speram să mă visez sultan, sau cel puțin vizir, în brațele odaliscelor. Rîse zeul de superba mea imaginație, mă luă pe aripile sale aeriene și, cu iuțimea electricității, mă transportă în depărtare de 300 de mile, tocmai în coliba noastră, la Fîntîna lui Dan, unde cu tine și cu Gicul nașului pășteam vițeii în copilărie, mă întovărăși îndată la veret în Vîrteje, unde țineam rîmătorii la jir, și mă părăsi căutînd bivolița pierdută în mestecăniș, după ce luasem o corecție de la răposata mama, fie-i țărîna ușoară.“

Dacă am avea un dicționar istoric al limbii, în care fiecare cuvînt să aibă trecut alături timpul cînd s-a ivit în scris, acest rînd de început din *Prefața la Scrisorile* lui Ion Codru-Drăgușanu: „Națiunea română e lipsită de literatură turistică“ ar sta ca pildă pentru împreunarea dintre cele două cuvinte de la urmă, atunci făcută înțîia oară. Este cartea care ne-a deschis lumea, cu firea ei și nu cu ce am fi vrut să găsim noi în ea și să luăm acasă. Am avut-o în mijlocul nostru și n-am cunoscut-o.

MIORIȚA

Se împlinesc o sută de ani de cînd a fost descoperit, pe drumurile ciobănești ale Sovejei din Vrancea, cîntecul bătrînesc cel mai frumos al poeziei noastre populare, *Miorița*. Nici zecile de variante culese de atunci în toate părțile țării, nici studiile de tot felul ieșite din nenumărate condeie n-au izbutit să acopere strălucirea ei curată și aproape ieratică. A auzit-o înțîia oară un boier basarabean bolnav de piept, Alecu Russo, care a trecut-o lui Vasile Alecsandri. Poetul, spre lauda lui, și-a dat numaidecît seama de ce comoară fusese învrednicit și a adus-o la cunoștința lumii încă din 1850, prin ziarul *Bucovina*¹. Studiul de care a însoțit-o era destul de pătrunzător ca să pună pe cale pe cercetătorii de mai târziu, mult mai pregătiți decît el, cum a fost Ovid Densusianu. Cred acum, după ce am citit din nou cele două volume ale acestuia despre *Viața păstorească în poezia noastră populară*², că lucrarea n-a fost gîndită decît ca o introducere la *Miorița*. Punerea în lumină a folclorului român ca a folclorului unui popor de păstori ducea spre această încheiere firească, a ciobanului care vorbește despre moarte cu o oaie năzdrăvană. De jur împrejur se înălțau munții cu vîrfurile în nori. Turme de oi, gomănînd din tălîngi, coborau pe văi. Se duceau ca să nu se mai întoarcă, împreună cu datinele și cîntecele lor, spre cîmpiile cucerite de plug și de altă înțelegere a vieții. Rămasul bun de la ceea ce înfățișau ele îl întrerupau în acest cîntec din urmă, ca un suspin veșnic, și se pier-

deau pentru totdeauna. Cronicarul, venit din Hațeg, din satul Demsuș, parcă anume ca să nu lipsească de la marea destrămare și s-o însemne, a scris nu numai cu știință, dar și cu duioșie, această carte, una dintre cele mai bogate în gânduri ale sale. Printre păcurarii și vătafii de stîni, cari se risipeau, erau atîția dintre ai lui. Așternea, într-un fel, pe hîrtie și propria istorie. De aceea este poate atît de neiertător în unele pagini cu alții care se amestecă, îndrugînd păreri fără rost într-o pricină atît de adînc a lui și a unor puteri fără milă. Sînt și lacrimi între aceste considerații de filologie și de folclor comparat. Cronicarul stă și scrie în jețul de piatră al Transilvaniei.

Poezii populare ale românilor, culegerea atît de lăudată și atît de hulită a lui Vasile Alecsandri, începe cu *Miorița*, care este ca un luceafăr de dimineață în căile neamului nostru. Ea dădea la iveală acele puteri de vis și de simțire care duceau la Eminescu și la cîntăreții tainelor sufletești și nu la editor însuși și la poezia lui de soare și de lume. Fusese alcătuită cu 300-400 de ani înainte, ca și *Miu Copilu*, sau *Cobiu*, cîntecul bătrînesc de vitejie, peste care cîntă, pe sub bolți de pădure, toate cavalele trecutului, cum crede Iorga, punîndu-l în legătură cu năvălirea de la 1610 a lui Gabriel Bathory împotriva lui Radu Șerban. Aceasta, în schimb este cea mai bună urzeală de vers alecsandrină poate a întregului nostru folclor. Vremea aceea de după Mihai Viteazul a stîrnit valuri, în jurul celui mai îndrăzneț și furtunos domn al istoriei românești, care au pus în mișcare, de la o margine la alta tot poporul carpatic, trezit pe neașteptate între hotarele aceleiași țări. Izvoarele poeziei au început și ele să curgă și au ajuns, cum au putut, strecurîndu-se printre ani, pînă la noi. *Miorița* este și ea de atunci.

Este o întîmplare de viață păstorească de totdeauna și prin aceasta desprinsă de timp, dacă n-ar avea oarecare trăsături care-i dau deodată o vîrstă și o pornesc pe drumuri cu un act de naștere între rînduri. Întîlnirea între cei trei ciobani, unul moldovean, unul unghierean și unul vrîncean, nu se putea face decît atunci cînd turmele nu rămîneau în munții lor, ci pribegeau, de

toamna pînă primăvara, spre baltă și spre mare, mai cu seamă spre miazăzi și spre răsărit. Marea transhumanță românească a bătut și căi apusene, spre Marea Adriatică, și semnele trecerii ei sînt vădite, dar la ieșirea din evul mediu se oprise în acele părți. Îi rămăseseră deschise numai căile spre noi, unde în loc să se piardă ca o apă în nisipuri străine, întărea și dădea un nou avînt oamenilor de țară printre cari trecea. Cînd ne-am strîns la noi acasă, de pe aria mult mai largă de închegare a neamului românesc, ne-am întîlnit cu toții în această căldare de munți și de plaiuri, în care plimbările de anotîmp ale ciobanilor fuseseră ca o lopătică de amestecat fieritura, ca să nu iasă cu grunji sau să se lipească de fund. *Miorița* a călcat și ea un asemenea drum al sării sau al untului și drumul ei ar putea fi urmărit pe hartă. Sînt oameni de știință cari l-au tras cu grijă, pentru că rămăsese același, ca al păsărilor călătoare în văzduh, de atunci și pînă în zilele noastre, cînd li s-a închis oilor și acest zăvor spre răsărit. Transhumanța a încetat sub ochii noștri. *Miorița* a fost un dar al ei. Fluierul pus la cheotoarea stînei, așa cum a dorit ciobanul acestei transhumanțe, înainte să moară, ca să sufle în el vîntul și să-l audă turma, îl auzim și noi din afund de veacuri :

„Fluieraș de os,

Mult zice duios.“

Cineva, mi se pare d-l Caracostea³, care a supus *Miorița* unor cercetări de-o viață și nici astăzi duse la capăt, de mare migală în amănunt și de cutezătoare presupuneri ca orizont, crede a fi descoperit o nepotrivire între începutul cîntecului, plin de pasul oilor pornite la vale, și între dorința ciobanului să fie îngropat în dosul stîinii. Ar fi de o parte stîna călătoare a transhumanței, și de cealaltă, stîna așezată, a bacilor nemîșcători. S-ar putea ca Alecsandri, care punea uneori de la el și era un restaurator, întregind unde dădea de lipsuri sau de nefrumuseți, și nu un păstrător, însemnînd, ca folcloriștii de acum, neschimbat, să fi dus el la această părelnică tulburare⁴. Pentru că, altminteri, tot înțelesul este limpede. Ciobanii, adunați din trei unghieri de pămînt și care se pregătesc de plecare, sînt ciobani ai transhuman-

tei. Toate oile dinăuntru, împreună cu Miorița, sînt oi de drum lung.

La fel a privit și Lucian Blaga, atunci cînd a găsit, mult mai încoace, pentru tiparul românesc de înțelegere a lumii, formula lui cheie, spațiul mioritic⁵. Era un suflet făcut pe înălțimi, dar care s-a mișcat în voie pînă de parte, ca să se întindă și să se așeze pretutindeni. Miorița s-a făcut în scrisul lui, care caută să deschidă, oriunde se îndreaptă, zări noi, o mielușea mistică, dătătoare de lozinci de simțire. Un snop de lumină îi cade pe creștet. Sub pasul ei cu copite de aur totul se face deal și vale, cum se face și sub pasul și sub gîndul nostru. Lucian Blaga trebuie să fi celit pe Ovid Densusianu. Nimeni n-a cîntat între noi mai înalt lauda vieții păstoraști. Același om, doctor în filologie de la Paris și credincios al celei mai noi poezii de la toate popoarele, putea să se facă totodată, trecînd numai dintr-o sală de curs într-alta, propovăduitorul celui mai adînc țărănism. N-a dat numele muntelui Vîrful-cu-Dor țăranul ardelen care a cîntat această minunată doină, amintită de marele profesor ?

„Măi bădiță pană verde,
Rău mă tem că eu te-oi pierde,
Că te-am mai pierdut o dată
Și te-am cătat lumea toată,
Sus la vîrful muntelui,
La Curțile Dorului.“⁶

Au fost însă între noi și oameni cari au crezut că Miorița a venit în literatura noastră dintr-un timp și dintr-alte locuri. Urmînd păreri științifice ale vremii, tînărul Alexandru Odobescu, într-un studiu tipărit în *Revista română*, din 1861, *Răsunete ale Pindului în Carpați*, nu s-a sfiit să vadă în „mîndra crăiasă, a lumii mireasă“, pe zeița iadului, Persefona, iar în ciobanul care s-a însurat cu ea, pe Adonis. Cîntecul nostru bătrînesc ar fi fost un cîntec popular elen, călătorit de la poalele Olimpului pînă în Munții Vrancei. Noroc numai de o „viclenie neașteptată și cursă a soartei“, cum îi zice Odobescu însuși, care a răsturnat toată această ipoteză iscusită. Autorul își rezemase spusele și pe aflarea în

versurile *Mioriței* a unor cuvinte de la miazăzi de Dunăre : ortoman, lae, bucălae. Ele însemnau pentru el ca o pecete, care nu se putuse șterge, a locului de obîrșie. S-a întîmplat însă ca tipograful de la 1850 să culeagă în loc de bucălae, cum este versul în adevăr, „buluca“, prin trecerea celor două litere una în locul alteia. Luînd acest cuvînt drept bun, focusul om de știință a răscolit prin cronicari, mai ales prin cei moldoveni, unde a dat de zicerile : „buluc“ și „a se buluci“ și „știm, dezvoltă el încîntat mai departe, că aceste ziceri, luate din limba turcească, însemnează : «grămadă», «a grămădi». Miorița lae poate dar fi, pentru cei ce făcură mai întinse împrumuturi de la turci, o mioriță înfățișînd «o mare grămadă», adică «o mioriță linoasă» sau «grăsulie»“. Cu această „mioriță grăsulie“ nu se putea să nu cadă și întreaga ipoteză. Odobescu a fost cel dintîi care s-o vadă și s-o recunoască, printr-o notă pusă la același studiu, tipărit întocmai, în *Albumul macedo-român*, din anul 1887, adică după 26 de ani de la întîia tipărire : „Într-o comică rătăcire..., ne-a încurcat pe noi tipograful ieșan, care a publicat mai întîi cîntecile poporane adunate de d-l Vasile Alecsandri. Am ris împreună cu hohote, cînd măiestrul culegător al baladelor naționale ne-a spus că cuvîntul *buluca*, pe care noi ne-am muncit a-l explica prin vorba turcească *buluc*, era o simplă greșeală de tipar. În manuscriptul d-lui Alecsandri fusese scris «bucălae», iar zețarul a intervertit literile c și l. Deci toată a noastră clădire etimologică se surpă din temelii și, cit despre noi, venim acum cu umilîntă a ne recunoaște vinovat, în cazul de față, de a fi cercat să facem un zadarnic *buluc* de erudițiune deșartă. Ierte-ni-se însă păcatul, deoarece îl mărturisim⁷“. *Miorița* a putut să facă și asemenea necazuri unor oameni cari erau atît de detreabă, cum era Odobescu. Ea a rămas o faptură de la noi și nimeni n-a mai crezut într-o călătorie a ei din Grecia. Cu atît mai puțin cînd Teodor Speranția a vrut, ceva mai de curînd, s-o aducă din Egipt și dintre zeii cu cap de animale ai vechilor dinastii. Pățania lui Odobescu ne învățase minte. Ne-a fost frică să-i mai dăm crezămînt.⁸

Miorița are un început liniștit, care înșeală. Parcă ar fi vorba de o poveste bogată în întâmplări, care-și zugrăvește înții cadrul și eroii, munții în fund, pentru că turmele au și ajuns pe un picior de plai, cu oița birsană pe margini, fără astîmpăr și behăitoare, și cei trei ciobani. Faptul stă ca o amenințare deasupra capetelor încă de la întiile versuri. Baciul ungurean și cu cel vrincean au să-l omoare pe cel moldovean la apus de soare. Este după Sfinta Marie Mare și zilele sînt scurte. Ziua de astăzi se face tot mai scurtă cu cît toată această lume coboară, pentru că umbra vine mai repede în vale. Toate aleargă spre moarte. Întîmplările presimțite însă nu se petrec. Oița năzdrăvană se trage de o parte și dă de gol stăpînului ei toată urzeala. Este plină de hotărîre. Îl indeamnă să se apere, acum că știe. Să aducă lingă ei ciinele cel mai bărbat. Aici este culmea cîntecului bătrînesc. Ciobanul ascultă și se supune sortii fără nici o împotrivire. Dacă *Miorița* a vorbit, înseamnă că lucrurile sînt dinainte hotărîte, acolo unde nimeni nu poate aduce vreo schimbare. El își pune la cale, fără să se zdrobească și să se plîngă, îngropăciunea. Vrea să rămînă aproape de oi și să-și audă ciinii. Fluierul să-i mai cînte, în care să sufle vîntul. Este marea lui dragoste, care-i umple viața. După ce i-a purtat de grijă, se gîndește la mama cu briul de lînă, care l-a născut și s-ar putea prăpădi de durere, aflînd. Ei să-i spuie că s-a însurat cu o fată de crai. Fata de crai e mireasa lumii, Moartea. Dar să nu-i dea nici un amănunt din care bătrîna ageră și bănuitoare ar putea ghici. *Miorița* se uită în ochii lui și ascultă. Nu se mai răscoală. S-a pătruns și ea că așa trebuie să fie. Sînt față în față, două suflete împăcate cu soarta. Iar povestirea nu mai înaintează. De unde se petrecea în afară, s-a tras înăuntru și se păstrează nemîșcată. Timpul nu mai curge nici el, pentru că timpul dinăuntru nu se mai măsoară cu mersul soarelui. Această oprire în loc a întregii ființe, pe muchea de trecere dintre două lumi, face marea frumusețe a *Mioriței* lui Alecsandri, și numai a lui. Cîntecul bătrînesc s-a sfîrșit înainte să se dezvolte. Urmează doina, care poate fi mereu luată de la capăt. Ne cuprinde o mîhnire lînă, care ne lasă să gîndim. N-avem de ce plînge, pen-

tru că nimic nu s-a întîmplat și poate n-are să se întîmple niciodată.

Aceasta l-a făcut să creadă chiar pe Alecsandri că *Miorița*, așa cum o avea, nu era întregă. A căutat o urmare. Mînați de bănuiala lui, sau simțind aceeași lipsă, alții, după el, s-au gîndit la un ciclu mioritic. Poetul bucovinean Bumbac⁹ a încercat să facă el ceea ce nu făcuse, sau nu trimisese pînă la noi, poezia populară. Alte variante și-au luat singure această sarcină și au căzut numai sub ea. Cît de groasă este una din ele, în care omorul s-a săvîrșit, mama blestemă pe cei doi ucigași, iar aceștia, „nepăsători, își bat joc de femeie“!¹⁰ Ne întoarcem față de la ea și intrăm din nou în *Miorița* noastră, ca în munte și în liniște. Poienele fumegă în jurul stînei, care a fost strînsă și luată. Nu se vede vîpaia de lumină a soarelui. Numai iarba se încrețește, țiuie și se face cenușă. I-au dat foc la plecarea ciobanii, ca să îngrășe locul pentru la anul. Se duc pînă la baltă, dar vin îndărăt la Sfintu Gheorghe. Dorința din urmă a ciobanului moldovean poate fi oricînd împlinită. El are să rămînă fără nimeni, în singurătate, numai pînă la primăvară. După ce se va subția zăpada, oile vor sui din nou coasta și vor călca, așa cum și-a dorit, pe deasupra lui. Ciinii vor lătra. Fluierul va fluiera. Toate vor fi așa cum și le-a orînduit. Fumul se bulbucă alb și se ridică din zece locuri, ca un fum de tîmîie. Nu este nici o nepotrivire între vechii oieri ai transumanței și ciobanii *Mioriței*. Ovid Densusșianu a avut dreptate. Profesorii știu mai mult decît ucenicii lor. De o a doua *Miorița* nu e nevoie. N-ar fi în stare nici una să ajungă în frumusețe pe cea dintîi.

Cîntărețul care a cîntat-o întîia oară trebuie să fi fost un moldovean. Nimeni nu mai poate să întrevadă astăzi ceea ce a fost ea la izvor. Poezia populară se plimbă, ca pietrele într-un pîrîu, și ca pietrele se rotunjește și se schimbă, cu cît înaintează, pînă ajunge nisipul mărunt al culegerilor folclorice. Limba nu rămîne nici ea, cum s-ar întîmpla dacă poezia ar fi scrisă și învățată de fiecare rînd de oameni pe dinafară, în alcătuirea ei cea dintîi. Atunci s-ar învechi și n-ar mai umbla. Între cei cari o primesc sînt mijlocitorii, cari o păstrează cît mai

aproape de ceea ce a fost, și sînt cîntăreții, care o fac de fiecare dată a doua oară. Limba este cea vorbită astăzi, în care se toarnă neconținut cîntecul. Tocmai pentru că este spus și face parte din viața de toate zilele nu poate să se încarce de nimic arhaic. Vasile Alecsandri, cînd a primit *Miorița* de la Alecu Russo și, prin el, de la răzeșii și oierii din Putna, s-a purtat cu ea la fel ca vechiul cîntăreț popular: a pus-o în limbă așa cum o scria el atunci. *Miorița* n-are de ce să fie un cîntec propriu, ca să arate la înfățișare întru totul asemenea cu poeziile lui. Cîntecul popular este ca o tulpină care se păstrează mereu aceeași, deși se înnoiește în fiecare an cu alte frunze. *Miorița* o avem în limba lui Alecsandri de la 1850, cu această deosebire față de trecut că ea n-are să poată să se mai mlădieze după prefacerile vremii, odată ce s-a împietrit în scris. Cercetătorii n-au uitat să caute în cele 123 de versuri, cîte are cîntecul, ce era al poetului fără nume și ce era al celuilalt. Au crezut că l-au prins pe cel nou, dar mai mult cu bucăți întregi, cum este vestita prozopopee a nunții, folosită de el de două ori, cînd la început trebuie să fi fost folosită numai o dată. Cuvinte sau întorsături care să nu stea alături unele de altele n-au găsit. Cîntărețul avusesse grijă, înainte să dea îndărăt lumii acest frumos vas, să-i umple găurile și să-i aștearnă pe deasupra smaltul alecsandrin.

Nunta din *Miorița* nu este, cum s-ar putea crede, o nuntă creștină, cum nici nu este decît o nuntă inchipuită. Ceilalți, fie turma, fie mama bătrînă, nu trebuie să afle, ca să nu li se rupă inima, ce s-a întîmplat cu ciobanul, care a pierit într-o bună zi. Era un flăcău tînăr și frumos. Ce putea să i se întîmple mai firesc decît să se însoare ?

„Iar tu de omor
Să nu le spui lor,
Să le spui curat
Că m-am însurat.“

Nunta aceasta cunoaște toate rînduielele ortodoxe și le împlinește întocmai. Numai că în țarcul mărginit al vieții omenești, aici a năvălit deodată, în loc de o fată

pe potriva unui flăcău, din vreun sat din vale, mireasa lumii, în loc de nuni, care să ție cununa, soarele și luna, în loc de nuntași, brazii și pâltașii, de preoți, munții mari, de lăutari, miile de păsări, de luminări, stelele. Este o revărsare a cerului pe pămînt, în care bietul om se pierde. El nici nu se ascunde că moare, îndărătul unui asemenea basm cosmic, de care nimeni nu se putea lăsa amăgit. Povestește pe din două, inchipuire și adevăr, ca să facă descoperirea de la urmă, sau chiar din cursul vorbei, mai puțin dureroasă. Se zugrăvește singur, ca și cum ar face-o un străin, dar cu înduioșare, înainte să se sfîrșească:

„Mindru ciobănel
Tras printr-un inel,
Fețișoara lui
Spuma laptelui ;
Mustăcioara lui
Spicul griului ;
Perișorul lui
Pana corbului ;
Ochișorii lui
Mura cîmpului.“

Toată firea stă însuflețită împrejurul lui, nu ca să-l scape, ci ca să-l ajute să cruțe o mare durere celorlalți. Este o bunătate, este o blîndețe și este o milă, care îmbibă tot folclorul nostru și-l deosebesc numai decît de folclorul vecinilor, cu răzburările sălbatice și cu hazul de suferința altuia crîncen. Niciodată nu se vede mai limpede deosebirea decît la motivele împrumutate, care trebuie să treacă întii prin această prefacere, ca să fie însușite. Cred că este o dovadă nu atît a unei bunătăți, blîndeți și mile innăscute la poporul român, cît a unei creștinizări înaintea celorlalți. În ei a trăit mai departe, cîteva secole încă, bucuria de viață fără nici o îngrădire, în poftă dezlănțuite, pe cînd noi ne-am supus mult mai devreme, și ne-am făcut o a doua fire, îndemnurilor de iubire a aproapei și de înfrînare.

George Vălsan se hotărîse în timpul din urmă să caute în basme urme ale unei geografii românești și dădu-se de știri destul de neașteptate și care ne scăpaseră,

sute de ani, nouă, nespecialiștilor.¹¹ S-ar putea face același lucru cu texte foarte vechi de folclor, ca să se afle întiile așezăminte ale vieții noastre sufletești și naționale, și între ele creștinismul ar trebui așezat la locul de frunte. Am privit totdeauna *Miorița*, în afară de frumusețile ei literare, ca o mare poemă creștină, populară. Aceasta cu totul fără legătură cu vorba scăpată folcloristului bucovinean Marian, și care n-avea nici un reazem, că ciobanul sortit să fie ucis ar putea fi Isus Christos, și mama care-l caută și-l plînge, Maica Domnului. Creștină, pentru această împăcare de la urmă, față de toți, prieteni sau dușmani. Păgânismul ei, dacă are vreunul, este numai de ramă și de podoabă.

Dar să nu uităm că *Miorița* este într-adevăr un cîntec și că nu ne e îngăduit să zicem că o cunoaștem destul numai pentru că i-am ciocănit vers de vers și am făcut tot felul de apropieri, mai mult sau mai puțin isetețe, între ea și lume. De aceea n-am cetit-o numai, ci i-am ascultat, în mai multe locuri și aproape de fiecare dată altfel, viersul legănat și plîngător, din diblă și cobză. Uneori, cîte o coardă era de sfoară și ședeam la un foc de stîină. Cîntecul venea de departe, ca o vorbă dintr-o gură știrbă. În fumul și scintele care se amestecau cu stelele, *Miorița*, cu toate făpturile și întîmplările pe care le cuprinde, încerca să învie înaintea noastră. Era ca în pinza lui Grigorescu, care ar putea să aibă acest nume, cu ciobănelul tras printr-un inel, venind pe un drum de dealuri, între dulăi și mioare.¹² Era ca la fintîna de piatră a Miliței Pătrașcu, din capul șoselei Kiseleff de la București, cu turmele începutului istoriei românești oprite să se adape și care în nopțile cu lună trebuie să pornească, sunind din tălângi, la munte. Poezie, știință, pictură, muzică se înviorează la arătarea lor.

Tiberiu Brediceanu are armonizate cinci din aceste melodii. Una se cîntă cu capul pe vioară, cu ochii închiși, ca să nu se vadă că au plîns. Este o mîngîiere bemolizată și ieșită din deznădejde. Cea de-a doua este subțire și mai mult lăuntrică. Dă de veste cu o notă înaltă venirea oilor, gata să se șteargă, atunci cînd se apropie, în pasul și tălângile lor. A treia este un acord liniștit, de note grave, abia suspinător, ca o tovarășie pe cale,

care nu ia parte, și cu atît mai dureros, pentru că în loc de o suferință calcă alături mereu două. A patra începe cu o mare încredere și se avîntă într-o povestire, care însă nu vrea să vie. Cîntecul cade curînd, ca o supunere în fața lucrurilor care nu se pot ocoli. Parcă l-ar zice ciobanului moldovean. Cea de-a cincea este o melodie lungă, plîngătoare, care pornește și nu poate să meargă mai departe. O cîntă sub streășina stînei, seara, *Miorița* însăși.¹³

Să ne lăsăm furați de unul din aceste cîntece, printre notele căruia ajung pînă la noi și cuvintele, îmbrăcate ca în veșminte de argînt, și să trăim cîteva clipe în alte vremuri. Sînt plămuirile neamului nostru, cele mai adînci și mai dragi. Altele multe, care s-au risipit, stau îndărătul lor și freamătă odată cu ele.

CASA VĂCĂREȘTILOR

Aproape la porțile Tîrgoviștei, cu munții care se înalță, caturi-caturi, în zare, pe jumătate în drumul oamenilor și pe jumătate în singurătate, cînd locuința de viață și cînd numai popas de odihnă și de petreceri, se întîlnește și astăzi, și nu se mai întîlnește, casa Văcăreștilor. Este și ea un basm al trecutului, între zidurile căreia te oprești și te îndoiesti că au fost vreodată. Ca să le vezi mai bine, trebuie să închizi ochii, și ca să le înțelegeți, să ascultați glasurile de demult. O adevărată pădure de ulmi și de frasini o ascund de la drum. Numai la castelul de la Mogoșoaia al strălucitului vodă Constantin Brîncoveanu, care și-a pierdut capul împreună cu un cumnat al lui Văcărescu la Constantinopol, am mai văzut asemenea frumusețe de copaci, înalți pînă la cer, parcă anume nu numai ca să împodobească, dar și ca să apere. Alte frunzișuri adună vînturile, ca niște năvoade întinse în văzduh; acestea aduc liniște și sînt ca o sită care le cerne și le subție. De cealaltă parte, vederea se deschide. Lunca Dimboviței, care curge în fund sub malul drept, este o curată prăbușitură. Marginea curții boierești seamănă cu o prispă la 50 și poate la 100 de metri deasupra cîmpului. Ochiul se plimbă neîmpiedecat peste o vale largă de kilometri. Priveliștea s-a făcut deluroasă. Nimeni nu se aștepta să fie atît de vecină de locul neted pe care este așezată moșia și conacul. Este marele farmec, acest joc de-a v-ați ascunselea, al casei Văcăreștilor. Ea este pentru toată lumea cu latura de la

drum rece și măreață și este numai pentru cîțiva, cei dragi, cu fața spre vale. Trece pe acolo și acum, sub diferite chipuri, ca o ceață cu stele pe umeri, cînd ca Enăchiță Văcărescu și cînd ca Elena Văcărescu, poetul de la 1780 și poeta de la 1900, acel vestit *Rapsod al Dimboviței*, care este sufletul care cîntă al neamului românesc.¹ Într-alte părți, în Moldova sau în Transilvania, el împrumută trăsături, ca să se facă mai tainic sau mai fioros, după firea locurilor; aici rămîne limpede și luminos și este mereu el însuși. Cîntecul anacreontic, versul italian și stanța legănată franțuzească n-au fost decît rame, de scoici, de oglinzi sau de catifea, în care i-a plăcut să se arate. Casa Văcăreștilor, ca nici o altă casă românească, este o casă a poeziei. Poezia noastră are vîrsta și stilurile ei.

Cînd am auzit vorbindu-se mai cald de Elena Văcărescu eram la Bucura Dumbravă. Era o îndrăgostită a *Rapsodului Dimboviței*, pe care, mi-era rușine să o spui, nici nu-l cetisem. Mi-am zis, întîi ca mîngiere, că într-un mediu de scriitori bilingvi sau scriind de-a dreptul și poate cetind, cu precădere, într-altă limbă, puteau să pară firești asemenea judecăți. Între noi, cari eram oamenii pămîntului, n-aveau ce să caute. Pentru noi literatura nu lucra cu isvoade, care puteau fi împrumutate de oriunde și chiar din averea de baștină, ci cu vorbe, numai ale noastre. Oricît de veche ar fi fost, ele căpătau o lumină și un înțeles altul, după fiorul de viață pe care îl făcea să treacă prin acele vorbe scriitorul. Ce aveam să facem cu sufletul nostru într-un grai străin? Carmen-Sylva era de părerea Bucurei. Mă gîndeam la legătura care fusese între cele două femei și mă convinsese și mai puțin. Literatură de curte, îmi ziceam, și mă hotăram și mai îndărătnic să nu cetesc. Dar gîndul mă urmărit. Pe Elena Văcărescu n-aveam unde să o văd, pentru că stătea tot timpul la Paris. O cunoșteam însă cum arată și mă trezeam cîteodată alături de ea. Parohia mea a fost mulți ani Biserica Amzei din București. La cîte o sărbătoare, cînd venea în țară, intra să se roage acolo. O priveam cum se ținea dreaptă cît ținea slujba. Acestea se petreceau acum mai bine de o treime de secol. O știam foarte mioapă și nu mă temeam. Vedea ca

sfintele de pe pereți sau ca Maica Domnului: pe toți credincioșii împreună, dar pe nici unul în parte. Îmi venise gândul nebun să-i cer să-mi cetească ea însăși *Rapsodul Dîmboviței*, pentru că singur nu vream. Firește că să gîndești o asemenea năzdrăvănie este mult mai ușor decît s-o împlinești. Am căutat-o apoi la Paris și am stat în legătură cu Basil Munteanu, pe atunci secretarul ei, fără să îndrăznesc să spui de ce. Mai tîrziu s-a nimerit să ajung secretarul comitetului Premiul „Femina” român, care avea ca președintă pe regina Maria, dar ca înființatoare pe Elena Văcărescu. Ne-am scris, dar nici un cuvînt din parte-mi despre *Rapsodul Dîmboviței*. Nu pot zice că nu-l cunosc, dar nu l-am cetit nici pînă astăzi. Aștept. Cînd am văzut-o mult mai încoace, a fost în aceeașă casă a Văcăreștilor, de pe valea Dîmboviței de sus. Ea mi-a arătat-o întîi, încăpere cu încăpere, atît pe cea nouă, într-un stil neoclasic, precît și pe cea veche, numai o ruină plină de glasuri și păstrată ca un strămoș, lîngă cealaltă. Cea nouă este bătrînă de vreo optzeci de ani, cea veche s-ar putea să fie de la 1584. Bolțile și cărămizile ei subțiri seamănă cu bolțile și cărămizile Palatului Domnesc de la Tîrgoviștea vecină, pradă și el neiertătoare vremi. Poate că într-o cameră de acolo, care trebuie să fi fost camera lui de lucru, stă și astăzi, între douăsprezece lumînări aprinse în sfeșnice de argint, și scrie, așa cum avea obiceiul, fie că era zi, fie că era noapte, Iancu Văcărescu, alt poet, poate cel mai de seamă între toți ai acestui neam dăruit. El dădea acest răspuns, celor cari se mirau, că destul are să fie întunerecul de pe lumea cealaltă ca să se înconjoare de lumină aici pe pămînt. Nu este singur în această cameră crescută cu ierburi de paragină. Stau pe aproape oaspeții casei lui, Cîrlova, cîntătorul ruinelor Tîrgoviștei, Ion Heliade Rădulescu, marele ocrotit, Grigore Alexandrescu, poetul epistolelor și al poeziilor filozofice, și alți scriitori ale căror trăsături nu le mai deosebesc și au trăit pînă la 1863, an cînd a intrat, în întunerecul de care se temea, și gazda. Poate că tot în acel an s-a clădit casa de astăzi, după plecarea celuiilalt stăpîn. A fost și el un rapsod al Dîmboviței. Elena Văcărescu îmi spunea versurile lui, numai două strofe, din cele multe ale *Primă-*

verii amorului. Le învățasem pe toate cu mulți ani în urmă și eram față de ea ca Alexandrescu față de Iancu Văcărescu, după cum știm din scrisorile lui Ion Ghica, atunci cînd îi recita versuri din Anacreon; la orice strofă s-ar fi oprit, celălalt putea să le zică pe dinafară mai departe:

„Se întinde o cîmpie
De sub poale de Carpați,
Cîmp deschis de vitejie
La românii lăudați;

Surpături sunt de o parte,
De-un oraș ce a domnit;
O girliță'ncoaci desparte
Un crîng foarte'nveselit.”

Gîndiți-vă că a fost scrisă la 1819! Girlița curge și acum în josul prispei, înaltă cît un deal, și cîntă și sclipește pe sub sălcii și arini. Are apa așa de rece, că nu crește nici un pește în ea. Se cheamă Fîntîna Cioarei, iese din niște pereți de humă din moșia Văcăreștilor și trebuie să îngroașe mai jos undele Dîmboviței. Am băut și eu din ea, cum trebuie să fi băut și înaintașii. În umbra din sufragerie apa lumina în pahar și deasupra ei se auzea un cîntec de lăutari. Întîrziam să o beau, cu vorbă că era prea rece, dar în adevăr ca s-ascult și mai înainte acel cîntec!

De nicăieri nu vine pînă la noi atîta viață românească, decît poate din casa Goleștilor de pe Argeș, dar de acolo nu totdeauna și nu cu atîta zîmbet și voie bună. Dincolo era un adăpost de boier de țară, care dăduse ochi deodată cu Europa și suspina să o aducă între noi cu tot ce avea înaintat: reformator și om politic. Era o casă a prozei și a faptei. La începuturile ei se văd Tudor Vladimirescu și Gheorghe Lazăr și, în al doilea rînd de oameni, principele Carol la întîia lui călătorie prin România cea nouă. Dincoace era o casă a poeziei și a visului. Schimbări trebuiau făcute, dar mai ales în suflete. Văcăreștii, doi, trei, patru la rînd, sînt diplomați, grămătici și poeți. Vorbesc unii din ei cîte douăsprezece limbi. Sînt înconjurați ca de o curte de scriitori ai închipuirii.

Au ei înșiși o viață de strălucire lumească și de întîmplări neașteptate, care nu sînt legate de înțelepciune și de chibzuință, ci de bucurie de trai întreg și de frumusețe. Cei dintîi, Goleștii, stau pe o linie care brăzdează istoria noastră, de la răsărit la apus, liberală și rupînd-o cu trecutul, iar cei de-al doilea, Văcăreștii, pe o linie de la miazăzi la miazănoapte, conservatoare și cu rădăcini în tot ce aveam mai al nostru. Unii au biruit în cele din urmă, dîndu-ne o țară de noi așezăminte și cu înfățișarea care ia ochii, pe care i-o cunoaștem, fiii ei de astăzi, iar ceilalți au fost covîrșiți și lăsați îndărăt, dar pierzîndu-se în adînc și hrînind izvoarele cele nevăzute ale acestui neam. De o parte sînt bunurile care se războiesc și poartă greul clipei, iar de alta, agonisita din care iei fără să socotești, ca dintr-o ladă plină de galbeni. Într-o casă vezi foarte bine așezată în viitor o școală de gospodărie model, cum este mi se pare gîndul Goleștilor cari au mai rămas, pe cînd în cealaltă se va deschide, sub supravegherea Academiei Române, atunci cînd moștenitoarele unei vițe atît de îndepărtate și de sclipitoare, Elena Văcărescu și sora ei, doamna Caribol, nu vor mai fi, o colonie de artiști. Pe Argeș totul a fost restaurat, cum îi stă bine uneia din tradiții, pe cînd pe Dimbovița, casa cea de la început, măreață și ruinată ca un palat domnesc, stă alături și se uită cu ochii hrubelor ei, încărcăți de istorie, la clădirea secolului al XIX-lea, cum i se potrivește celeilalte tradiții.

Alecu Văcărescu, fiu al lui Enăchiță Văcărescu, și poet și el, a fost răpit dintre ai lui nu se știe de cine și nimeni nu i-a mai dat de urmă.² Iancu Văcărescu s-a căsătorit cînd avea 40 de ani cu o Cantacuzino-Pășcanu de 12 ani, pe care a trimis-o numaidecît, ca să crească și să-și facă școala, la Livorno în Italia, cu o întregă suită, o femeie din casă, o bucătăreasă, o conducătoare de gospodărie. În seara zilei de 30 august 1842, Grigore Alexandrescu, întorcîndu-se de la mînăstirile oltene, îl zărea amestecat în mulțimea ce privea cu gurile căscate o păcătoasă lumină și pîrînd a alerga după vreun vers pierdut sau după vreo copilă de 16 anișori. Poetul se gîndea poate la căsătoria lui, care trebuie să fi rămas de pomîná. Puțin lipsise ca să fie domn în locul lui Gheorghe

Bibescu. Mai aproape de noi, o fată din aceeași casă era să ajungă pe tronul României. I se jurase pe o statuie a Maicii Domnului că, sau are să fie luată în căsătorie, sau cel care făcea jurămîntul avea să rămîna neînsurat toată viața. Jurămîntul a fost ținut numai dintr-o parte. La începuturile acestei familii și al casei de cărămidă a Văcăreștilor se găsește acel Pătrașcu, botezat de tatăl lui Mihai Viteazul și care omorise atîția turci în lupte cîte zile în calendar, așa că își putea închina sabia tuturor sfinților. Este în această mărturisire vitejie și este și glumă, ca într-un *Cyrano de Bergerac* valah.

Oamenii cari porneau de la asemenea isprăvi erau mențiți să ajungă nu în scaune domnești, ci, la fel cu contemporanul lor francez, la poezie. Elena Văcărescu, cea din urmă poetă din acest neam, după ce a scris în tinerete *Rapsodul Dimboviței*, ca o luare de legătură și coborîre pînă la poporul din care se trage, prin astfel de mădulare de legendă, stă înconjurată astăzi de cărți, într-o biată odăiță de la Cannes, din sudul Franței, și scrie la o viață a lui Enăchiță Văcărescu, de rîndul acesta cu o luare de legătură și coborîre pînă la casa de unde a plecat. Are să fie ca un capac de marmură frumos cioplit, de sarcofag de Renaștere, pe care are să-l tragă deasupra a sute de ani de viață.³ Pătrașcu Văcărescu cel de odinioară are să stea la capăt rezemat în sabia lui, care tăia 365 de pagini, dacă nu vor fi fost chiar 366, ca să se potrivească și anului bisect! Putem să spunem și noi ceea ce spusese Miron Costin pentru Moldova lui: „Au fost și oameni în Muntenia noastră!”

Cînd am mai fost în casa Văcăreștilor, acum 10 ani, scoteam *Boabe de grîu* și doream să-mi scrie pentru revistă chiar Elena Văcărescu un studiu despre ea. Aproape nu credeam, vorbindu-i, că am s-o conving și poate nici n-am convins-o eu, ci numai acea răscolire împreună prin odăi și prin amintiri, care au căpătat în cele din urmă întrupare. Nu bănuiam că aveam să am și eu și o altfel de parte, de-a dreptul materială, care are să iasă ca o batjocură a părerilor mele despre amestecul unei limbi străine în treburile sufletești ale neamului nostru. Studiul, care este o strălucită poemă în proză, cum nimeni altul nu l-ar fi putut scrie, a fost redactat

în limba franceză și a fost să-l traduc eu în românește. El trebuie căutat acolo, într-un număr din anul 1933.⁴ Vorbele pe care le spui eu astăzi sînt numai ca o aniversare la 10 ani a acestei schițe de monografie a unei case vechi boierești, vrednică să fie luată ca pildă, atît prin credință în trecut și în izvoarele de unde ne-am făcut loc în lume, cît și prin meșteșug de prezentare, de orice altă monografie înrudită. Nu se poate cita din ea; este și prea scurtă ca să fie rupt ceva și arătat fără ce are împrejur; dar ascultați începutul. Este o datorie față de sufletul Văcăreștilor, ca o piatră de pisanie: „Dintre toate locurile unde au viețuit poeți, Văcăreștii din Dimbovița duc mai mult cu ei semnul unei ursite și vraja unei amintiri.

Familia din care scobor eu a fost familia intelectuală cu deosebire a României de odinioară. Veac de veac, Văcăreștii și-au trecut unul altuia făclia unei minunate culturi și a unei neobosite rîvne pentru treburile sufletului. Ei înălțau ca o cetate în pașii domnitorilor fanarioți, făloși de pregătirea minții lor, dovada lucrătoare și vie a puterii unei gândiri care, la acești boieri băștinași din moși-strămoși și iubitori de țară cu aprindere, mărturisirea puterea neînfrîntă a rasei față de străinul dușman. Rar să se mai găsească o priveliște care să răspundă în aceeași măsură ca Văcăreștii la chemarea între noi a acestor fețe înalte. Ele gătesc zarea literaturii și a istoriei cu o gingășie tot așa de sigură ca și coastele îmbrăcate în lumină și decorul cu linii virgiliene în care s-a scurs un mare număr din zilele lor.“

Pe un loc dăruit la 1726 de un Constantin Văcărescu domnului lui, Nicolae Mavrocordat, acesta a ridicat una din cele mai puternice și mai frumoase mănăstiri din preajma Bucureștilor, prin care numele familiei a ajuns popular. Dar acest Văcărești de împrumut nu trebuie să-l facă uitat pe celălalt, pe cel adevărat. El ar putea să se schimbe într-un loc de hagealic pentru iubitorii de timpuri duse și într-un popas dintii pentru înțelegerea Țîrgoviștei. Nu era numai o casă de moșie, la deal și de parte de oameni, ci mai mult o casă de curte domnească, la doi pași de Domn și de grijile domniei. O călăuză a

vechii cetăți de scaun, cu urmele care s-au mai păstrat, ar trebui să o cuprindă și pe ea. Lunca Văcăreștilor nu este întru nimic mai prejos de lunca Mirceștilor, ci așa zice, dimpotrivă, casa în istoria Țării Românești și lunca în istoria minții și poeziei noastre. Acolo ar trebui, într-o înviere de vreme care s-ar putea chema *Tablouri vii sub cerul liber în parcul de la Văcărești* și s-ar schița de un regizor după una din *Scrisorile* lui Ion Ghica, să se citească într-o seară, cu luminări în sfeșnice de argint pe verandă, *Rapsodul Dimboviței*. Cetirea ar putea să o facă Elena Văcărescu însăși, care iară n-are să audă de această dorință a noastră, pentru că, de unde se află, cuvîntul de aici nu o poate ajunge.⁵ *Rapsodul Dimboviței* n-are o așezare în timp. Este cîntărețul nostru popular, care și-a ales, ca melcul găoacea lui de si-def, casa Văcăreștilor ca așezămînt și iese din ea la soare, din sută în sută de ani, tot cu altă înfățișare, ca să ne îmbete și să ne împrăpăteze sufletul. L-am văzut și ieri, în lumina aurie a acestui început de toamnă, cînd m-am dus din nou pe acele locuri iubite, ca să-l caut.

CĂLĂTORUL TITU MAIORESCU

Sînt scriitori, mi se pare că pe unul îl cheamă Xavier de Maistre, care au scris un volum întreg, ajuns clasic, numai cu ce le-a dat călătoria împrejurul odăii lor.¹ Și sînt alții, cari au colindat pămîntul fără să lase mai mult decît două-trei pagini, de care își cer și de acestea iertare. Li se pare că fac literatură. Cetiți, ca să vă convingeți, *Insemnările zilnice* ale lui Titu Maiorescu, și, ca un fel de comentariu la ele, dinainte să fi știut că sînt, scrisorile lui Duiliu Zamfirescu, schimbate cu marele critic. Titu Maiorescu iubea călătoria. De cîte ori avea timp liber pleca, în vacanța de Crăciun, de Paști, de vară. Feful de vreme nu-l speria, nici depărtarea. Într-un an era la Florența, în cel următor la Capul Nord. A fost poate întîiul român care a ajuns, înainte de răsturnările care au deschis hotarele sfîntei Rusii și i-au amestecat no-rouadele, la Novorosiisk. Răsfoiți însă în opera lui. Trebuie să ghiciți sau să știți din alte părți că atîtea din lucrurile și locurile despre care vorbește le-a văzut cu ochii, chiar dacă sînt de la capătul pămîntului. Și nu numai că le-a văzut întîmplător, pentru că s-au găsit în cale, dar a pornit de acasă anume și numai ca să dea de ele. Îi plăcea să împărtășească și pe alții de acele frumuseți. Lua cu el nu numai pe soție, ci prieteni și ocrotiți. Se întîlnia cu ei, prin scrisori și telegrame, la te miri ce răspîntie de Europă. El se ținea totdeauna de itinerar, cu aceeași punctualitate care i-a făcut faima. Ceilalți o mai scrînteau și o mai amîneau pe la anul, care,

firește, nu mai venea niciodată. Lui Duiliu Zamfirescu i s-a întîmplat de atîtea ori, în cei peste 25 de ani de prietenie. Știa numai să facă haz de *Baedekerul* lui Titu Maiorescu. Duiliu Zamfirescu călătorea, dar numai Titu Maiorescu era un călător. Drumul trebuia dinainte studiat cu grijă. Îl avea întîi la el pe birou, acasă, sub acea lampă care se aprindea de la 5 dimineața. Deschidea atlasuri, citea autori, consulta călăuze, căuta prin mersul trenurilor, întreba de prețuri. Rezultatul acestor cercetări îndelungi erau cîteva rînduri pe o foaie de hîrtie, care ni s-au păstrat în *Insemnările zilnice* sau în scrisorile către prieteni. Era vestitul și batjocoritul *Baedeker*, cu plecarea și sosirea trenurilor, cu stațiile mai însemnate, cu zilele sau orele petrecute în fiecare localitate, cu ce era vrednic de văzut, cu prețul biletelor. Atît ni s-a păstrat de la unul din cei mai adevărați călători pe care i-am avut, nu numai mîncători hai-hui de kilometri, deși putea mult mai mult, putea tot ce trebuie unui povestitor de drumuri lungi. Scrisoarea de la Cauterets, din Pirinei, către Duiliu Zamfirescu, colorată, străvezie, ascuțită, cu lume care se mișcă, nu cu lume care stă, este o dovadă².

Mă întreba cineva, care n-a apucat pe Titu Maiorescu, el însuși om de catedră, dar aplecat să creadă birfeala ieftină, tocmai pentru că n-are înainte, ca să judece, volume grele de filozofie, cărți făcute din alte cărți, cum se fac astăzi și nu făcuse sufletul „Junimii“, dacă a fost o mărime adevărată. Lecțiile lui se pare să fi fost mai mult oratorice universitară, potrivită să uimească și nu să învețe. El îmi vorbea, dar nu mă grăbeam să răspund. Înviau, în schimb, în amintire, cu freamătul și neastîmpărul de atunci, sălile pline de studenți, nu numai candidați de examen, seniori de mulți ani, profesori ei înșiși sau mari magistrați. Veneau după farmecul de demult și ca să nu le scape în cei din urmă ani de profesorat. Sălile acelea nu mințeau. Mă mai simt o dată furnică în acel furnicar, făcîndu-mă mic, nu numai ca să încap eu, dar ca să încapă și ceilalți. Nu vream să scăpăm nimic. Mi se părea că prind mai bine, dacă prindeam în același timp mai mulți, ca dintr-un izvor prea bogat, care te satură mai repede dacă bei odată cu alții. Avea

darul rar să răscolească. În ce mă privește, știu că a fost singurul profesor care nu rămânea profesor numai în clasă, ci mă întovărășea și după aceea. De câte ori nu m-am plimbat pe sub globurile electrice de pe bulevard, pe când pe partea cealaltă Eliade, Gheorghe Lazăr și Mihai Viteazul între ei se infundau în noapte cu șube de zăpadă pe umeri, pentru că nu-mi dădea pace un cuvânt al lui Titu Maiorescu. Văd încă fulgii mari, venind de nu știu unde, prinzând ființă când intrau în lumină, și stingându-se și nemaifiind din nou nimic, după ce ieșeau. Gândurile mele erau la fel. Lumina care le dădea un trup și un înțeles, lumina rece și abstractă, ca și ele, era omul de adineauri. Imi trebuia, ca să pot vedea în mine. Poate că aceasta, după părerea profesorilor de acum, e mai puțin decît un caiet de notițe de la curs luat acasă, dar mie mi-ajungea.

„E acolo la Aberdeen... Ia, un oraș la mare scoțian, cum sînt cele mai multe. Cînd am ajuns era pe seară. O piclă mergea cu noi pe bulevard. Credeam că e fum de la coșul de tren, care ne adusese, și era abur ridicat din mare.“ Vorbea cu mișcări de sprîncene și refăcea scena uitîndu-se la cineva din mulțime. Ochii cari-i urmăreau ochii lui se opreau la o doamnă măreață, tot așa de albă ca și el și care-l asculta fără să cîntească. Era doamna Ana Maiorescu, nelipsită de la prelegeri, și cu care se vedea că fusese împreună. N-a fost decît o trăsătură în treacăt cu care își înnoia cele spuse. Nu mai țiu minte cu ce prilej a fost rostită. Trebuie să fi fost la o lecție de istoria filozofiei moderne. Se dusese pînă în acea lume aspră nordică anume ca să dea de urmele lui Carlyle. Aici, în aceste expuneri mai mult reci, printre date biografice și caracterizări de concepții, își strecura, ca o înviorare, amintirile de călătorie. Jurnalul de drum de aici nu mai avea uscăciunea de *Baedeker* din *Însemnările zilnice* sau din scrisori. Eu știu atît, că de la acea lecție pînă astăzi cuvîntul tren se însoțește la mine cu Aberdeen. Dacă aș povesti-o unui străin, poate că m-ar privi lung și s-ar îndoi de sănătatea mea mintală. Mi-aduc aminte că în întîiul meu an de facultate, d-l Motru începuse cu destulă șovăială ceea ce ar fi putut să se cheme pentru acea vreme întîile încercări de psihologie

experimentală. Ni se dădeau serii de cuvinte, la care urma să trecem alături întîiul cuvînt al nostru care ne venea în cap. Cred că erau exerciții de asociații de idei. Nu l-am scormonit niciodată după aceea pe profesorul meu de psihologie, care mai tîrziu m-a cinstit cu prietenia lui, ca să aflu ce zisese despre studentul trăsmit care în dreptul cuvîntului tren de pe o asemenea listă scrisese Aberdeen? Îl socotise poate un necuviincios și trecuse mai departe. Asociația nu putuse să fie reală. Ea a fost atunci și a rămas, cu toți cei 30 și mai bine de ani, dintre întîmplările vieții mele de studenție și zilele de acum, deopotrivă de firească și de vie. Dacă aș mai avea în mînă acea listă cu aceleași cuvinte, din banca a doua sau a treia din fund a sălii numărul XVIII, din vechiul palat al Universității din București, unde-și făcea pe acea vreme lecțiile d-l Rădulescu-Motru, m-aș mai uita o clipă pe fereastră, ca să văd piclă albă de deasupra trăsuirii în care-și făcea acum o jumătate de secol intrarea în orașul scoțian Titu Maiorescu, și aș scrie și astăzi, tot așa de sigur și de la sine înțeles, în dreptul cuvîntului tren cuvîntul Aberdeen.

Altă dată, la o lecție de logică, poate despre reprezentări, Titu Maiorescu ne-a adus o exemplificare neașteptată. Era luată din Brătescu-Voinești. Bătrînelui nu-i plăcea cînd un scriitor făcut de „Junimea“ și tipărit de *Convorbiri* trecea sau colabora numai la altă revistă. În afară putea să nu se vadă și legăturile să se păstreze aceleași, dar rana fusese făcută și ea singera sub armură. În 1906 năvălise în piața literară *Viața românească*. Scriitorii cunoscuți, chiar dacă nu aveau programul ei politic și social, erau măguliți și atrași, după formula găsită mai tîrziu de Gala Galaction: „Pentru slavă și pentru bani“. Slavă mulți găsiseră la *Convorbiri literare*, dar bani mai puțin. *Viața românească* le făgăduia pe amîndouă și, dacă nu le putea da totdeauna și pe una și pe cealaltă, pe cea de-a doua o dădea însă în tot cazul. Era departe vremea cînd Titu Maiorescu îi scria lui Duiliu Zamfirescu, foarte grăbit din Roma lui, să-și schimbe în bani romanele, care începuseră să se ceară, că el în această materie e un adevărat *agrammatos*. Socec îi tipărește lucrările și nici autorul nu plă-

tește nimic, dar nici editorul autorului. De aceea, îl ruga, cu mult adevăr, dar și cu destulă ironie, să se îndrepte pentru asemenea treabă către altul mai priceput.³ Prețuirea față de scriitor și-o păstra însă, orice s-ar fi petrecut, neschimbată. Același lucru cu Brătescu-Voinești. Ne vorbea de *Pană Trăsnea Sfântul*. Povestea cu vorbele lui încântarea Elizei la întâia ei călătorie în străinătate. Nu era închipuire pentru Titu Maiorescu, care luase în Elveția și în Italia pe scriitor, și-i ascultase aceleași mirare, simțită însă de el însuși și nu de eroinele povestirilor lui. „Ah, Triestul!... Să vezi, mamă, Triestul e așezat pe marginea mării, dar pe margine de tot, și e așezat pe un deal parcă ar fi pe trepte... Și sus pe deal e o biserică, San Giusto, așa-i zice. Biserica nu e frumoasă, dar e de preț, că e foarte veche... Dar să te uiți de acolo peste mare, și să nu mai uiți toată viața! Noi ne-am urcat pe la zece dimineața. Să fi văzut încoace în partea stîngă... Cum se zice acolo, nene? — Capo d'Istria. — Înspre Capo d'Istria, marea, de soarele care bătea într-însa, parcă era o tavă mare de argint... și cu cât te uitai mai spre dreapta, cu atât se făcea mai albastră.“ De aici Titu Maiorescu cita, fără să aibă vreo carte cu el. Ii plăcuse atât încît învățase pasajul pe dinafară. Când amintea de inel, întindea și mina, și noi, sub farmec, ne uitam la degetul lui ca și cum inelul ar fi trebuit să se afle acolo. „Marea se făcea albastră, știi, cum e peruzeaua.“ Dar artistul, lămurea Maiorescu, nu se oprește aici. E frumos, dar nu e destul. Nu se vede. El trebuie să facă văzut. Cuvîntul trebuie să fie astfel încadrat încît să se umple deodată de lumină. „A, uite așa“, și arăta un inel cu o peruzeza mare, cumpărat din Viena tocmai în amintirea albastrului mării. Vrajitorul izbutise. Vedeam și noi aievea, în mijlocul sălii, nu mai știu bine, marea albastră ca peruzeaua sau peruzeaua albastră ca marea. Dar lucrul de care eram pătrunși și pe care îl luam cu noi era legătura cu acel cer italic a profesorului. Simțeam că el fusese pe acolo înaintea lui Pană Trăsnea și privise de pe o înălțime cu chiparoși tot acel noian de apă. Călătorul umplea lecția de proprii întîmplări și făcea din vis aievea. În asemenea împrejurări anii de călătorie se adunau împrejurul lui și-i dădeau

o vioiciune și o putere de descriere, care, fără ei, n-ar fi avut de unde să vie. Plecai de la lecție, fără să-ți dai seama cum și certîndu-te ca de o distracție neîngăduită, cu dor de ducă. Dacă ai fi ascultat de întîia pornire, te-ai fi urcat la întîiul tren și ai fi plecat, oriunde.

Într-altă parte din aceiași *Pană Trăsnea Sfântul* se întîlnește o jumătate de pagină de unde cred că iese la iveală nu atît sau nu numai părerile scriitorului despre drumul în lumea largă. Aceleași adevăruri le-a auzit și le-a vorbit cu altcineva. Cine ar încerca vreodată un studiu asupra lui Titu Maiorescu, nu critic, nici orator sau om politic, ci drumeț, îndrăgostit de această formă de liberare, ar trebui neapărat să se oprească la pasajul următor: „O, neuitata lui călătorie cu Eliza. A fost un vis încîntător și plin de vrajă! Căci, în afară de farmecul obișnuit al tuturor călătoriilor“ (de aici parcă ascultăm propriile cuvinte ale lui Maiorescu), „făcute“ (eu cred că nu făcute, ele, călătoriile, ci făcut, adică farmecul, făcut, alcătuit din. Trebuie să fie o greșeală de tipar consacrată prin repetarea în atîtea ediții), „în afară de farmecul obișnuit al tuturor călătoriilor, făcut, pe lângă frumusețea lucrurilor de văzut, din lipsa de prefăcută dragoste cu care te întîmpină în țara ta atîția care abia te cunosc, din lipsa grijii celor ce ai de făcut pe mîine și din împrejurarea că, necunoscînd pe nimeni, îiiei drept aceia ce ți se înfățișează, fără a-ți amări inima cu gîndul că n-ar fi vrednici să fie ceea ce sînt, — călătoria lui mai era înfrumusețată prin nedezlipita prezență a celei mai vrednice de iubit femei, prin gingășia ei, prin ochii ei, ah, și mai cu seamă prin glasul ei“. Mai era vorba aici de Eliza Moldovanu, soția lui Pană Trăsnea Sfîntul, sau de Ana Maiorescu, tovarășa de drum a acestor tineri, duși de Titu Maiorescu în străinătate, ca să li se deschidă ochii la lumina Apusului?

Cu asemenea gînduri trec prin volumele de *Insemnări zilnice* și de scrisori, ca într-o călătorie în care aș avea alături pe Titu Maiorescu. La ele se adaogă și atîtea amintiri, care sînt numai ale mele, și din care acest chip al său se cioplește și mai limpede. A vrut întîmplarea, sau poate nu numai întîmplarea, decît pentru oame-nii grăbiți, care nu deosebesc anumite legături mult mai

adînci, ca unul din cuvintele lui din urmă, cuvînt de intrare în istorie, să fie luat din aceeași lume a călătoriilor. [...]. Parcă văd unul din acele planuri de călătorie, cu arătarea ceasurilor de plecare și de sosire, care ne-au rămas de la Maiorescu. Un fel de zîmbet se întinde peste fapta cea mai strălucită a vieții lui politice. Lucrurile au ieșit la urmă așa cum le potrivise. O făcuse o viață întreagă și nu putea să dea greș tocmai acum. L-a ajutat acel *Baedeker*, pentru care se încumetau, cu destulă teamă, să-l ia puțin în pleasnă prietenii mai tineri. Prevedere și cumpătare e și sfatul de astăzi, moștenit de la el și de la toată înțelepciunea înaintașilor. Ele au să ne aducă la sfîrșit aceeași răsplată.

STRĂBĂTÎND ROMÂNIA

Priveliști însuflețite

Trăim în cel mai mic dintre continente, dacă lăsăm la o parte Australia, cea din urmă venită și o lume aparte între insulele ei pacifice. Populația lui este deasă. Legăturile de la un stat la altul sînt multe și ușoare. În ciuda neînțelegerilor, care uneori izbucnesc vulcanic, a început de mai multă vreme să se închege o conștiință europeană. În anumite zile se aude chiar vorbindu-se în numele Europei. Ne simțim din ce în ce mai mult într-o comunitate, destul de strînsă, economică și culturală. De aceea, cînd băgăm de seamă că o țară din aceeași comunitate, chiar de margine, pînă unde zvonul marilor ciocniri de idei și de interese pătrunde mai tîrziu, este mai puțin cunoscută în structura fizică sau în oamenii și idealurile pe care le urmărește, mi se pare, întîi, că este poate din vina ei, pentru că a nesocotit să intre în curentul general de circulație, și al doilea, că are o datorie să înlătore cît mai repede o asemenea stare, păgubitoare atît sieși cît și celorlalți. Dorința de căpetenie a unor oameni sortiți să trăiască împreună este să se știe unul pe altul. Cei mai de pe delături trebuie să iasă și ei la față și să spună cine sînt și ce-i cer vieții. Altfel, s-ar putea să fie nedreptățiți și să ajungă la gîndul că dacă este să mai aibă dreptatea, de care s-au trezit lipsiți, nu le mai rămîne decît, împotriva tuturor, să și-o facă singuri. La fel ajunge Michael Kohlhaas în puertnica povestire a lui Heinrich von Kleist să dea foc la

mai multe țări și să piară la urmă și el, pentru că nu găsisse nicăieri ascultare.

Știi o țară în răsărit, care este țara mea, unde răsuna de multe ori această plîngere : străinătatea nu ne cunoaște ! Străinătatea, adică vecinii mai apropiați sau mai depărtați, trăitori alături și în același timp cu noi, pe o bucată de pământ tot mai îngustă, cu cît ne facem mai mulți și mijloacele de legătură între locuitorii lui mai repezi. Dacă această străinătate, luată de grijile proprii, nu poate totdeauna să ne caute ea pe noi, sau ne vede numai în trecăt, ne putem duce noi la ea s-o lămurim. Vom fi un glas al țării noastre, răstăcitor prin lume și care cere ascultare. El va vorbi despre locuri frumoase, fluvii bogate în apă și late cît o mare interioară, munți plini de zăpezi și de legende, câmpii nesfîrșite, pe care vara tremură apa morților, cu vedenii de alt tărîm, va vorbi și despre oameni mai ales, dezvoltăți într-alte împrejurări, ca într-o răsăritie și un rezumat de istorie, cu catedrale gotice la apus, cu biserici cu turle aurite și în chip de ceapă ale creștinismului vechi răsărit, cu minarete subțiri mahomedane, de unde și astăzi muezinul mai cîntă lauda Profetului, la miazăzi, și cu biserici bizantine în toate colțurile, cite 200 și cite 300 într-un singur oraș, în care se păstrează o întregă împărăție risipită, ridicată de Constantin cel Mare la poarta Asiei.

Zugrăvirea cu iubire a acestor frumuseți de acasă va deștepta în ascultătorul de departe iubirea adîncă și religioasă pe care o are el însuși pentru propriul pământ. Poate că peste imaginile străine evocate în sală el va așterne amintiri de drumuri făcute, o stîncă pe care s-a oprit de curînd, o potecă de pădure cu păsări de primăvară, o zare albăstrie de mare, și se va umple de fior pentru țara cealaltă, pentru că a pus în ea, fără să-și dea seama, țara sa. Istoria celorlalți, cu izbucnirile ei puternice de orgă, de care se zguduie lumea, va face să iasă din foi de cronici călăreții îmbrăcați în fier și izbîrile cu popoare vrăjmașe, în curs de secole, și cu primejdia de atîtea ori a desființării propriului popor, și la lacrima vorbitorului pentru durerile alor lui va avea și el o lacrimă, pentru tot ceea ce a fost și s-a încheiat cu bine

în propriul trecut. Omenia lor se va amesteca. Nu va fi vorba de un pământ străin, care nu privește, ci de propriul pământ, și nici de un alt popor, ci de poporul din care a ieșit însuși. Nu este decît un singur pământ și nu este decît un singur popor : acelea pe care le iubim, și toate iubirile se întîlesc, în cele din urmă, într-una singură. O patrie înțelege totdeauna o altă patrie. De aceea am adus patria mea, cu ce are ea mai bun, ca să vorbească, fără amestec din afară, altei patrii.

Poporul român și țările pe care le-a înființat din evul mediu pînă la România de astăzi au fost cunoscute rînd pe rînd, ca alcătuirii politice din munți sau de la Dunărea de Jos și de la gurile Dunării. Amîndouă părerile sînt întemeiate, numai că ele se potriveau cu două stadii deosebite de dezvoltare, unul păstoresc, legat mai ales de plaiurile înalte, cu iarbă, și altul, mai tîrziu, plugăresc, și care a trebuit să caute șesurile întinse, ducînd pînă la largul fluviu și pînă la mare. Cel dintîi a avut ca vatră de închegare Transilvania, ca o cetate de munți, iar cel de-al doilea, pămînturile de dincoace de acei munți, cu dealuri și câmpii, pînă la Nistru, de o parte, în fostul Principat al Moldovei, și pînă în Valea Dunării, pe o lungime de aproape o mie de kilometri, de cealaltă parte. În fostul Principat al Țării Românești.

Așa cum oricine privește o hartă fizică a Podișului Transilvan vede cu mirare cum multe riuri ies prin tot atîtea trecători tăiate adînc în piatră, atît pe la apus cît și pe la răsărit, pe la miazăzi și pe la miazănoapte, ca dintr-un vas prea plin, și rodesc pămînturile dimprejur, cînd nu le zidesc de-a dreptul, prin pietrișul și aluviunile pe care le aduc și le-au așezat încă din timpurile geologice, el ar vedea cu și mai mare mirare, dacă ar privi prin secole o hartă vie, cum la fel oamenii de acolo au roit prin toate zările, înființînd pe unde au poposit stări de cultură și state. Păstorii valahi au străbătut cu turmele și cu civilizația lor carpatică din Alpii Transilvaniei în Munții Beschizi și Sudeți, unde s-au oprit și au fost încetul cu încetul deznaționalizați. Satele lor se deosebesc însă și acum dintre celelalte, prin port, prin cuvinte străni în limbă numai ale lor și printr-o fire, care nu este a locurilor, ci a neamului de departe, înaintat pînă

în miezul Europei, dar neputînd să păstreze legătura cu acești fii ai lui și pierzîndu-i. În Muzeul etnografic din Brünn¹ era o secție întregă valahă, cu întîiul plug de fier, rîșniță de grîne și alte unelte aduse de acești strămoși ai noștri pentru întîia oară în niște părți de lume care nu le cunoscuseră înainte de venirea lor. Alte cete călătoreau spre marea mai caldă a Adriaticei, unde, ca urme înghițite treptat și întîlnite astăzi numai în arhivă, sînt morlachii sau valahii cei negri, iar ca frîntură de popor, iubită mai ales de filologi, sînt românii din graiul romanic unele trăsături proprii, sînt românii din Istria, trăitori pe stîncăriile dindărătul Abazziei [...]. Spre soare-răsare, românii au trecut marile ape ale stepei, Nistrul, Bugul și uneori Niprul, pe la vestitele praguri, unde au dat nu numai cazaci de rînd, dar și hatmani și au fost găsiți acum, după atîtea sute de ani de înstrăinare, în mintenile lor lungi de oameni de munte, fără nici o schimbare, ca și cum ar fi sosit ieri în această Rușie închisă. Erau pe acele locuri dinaintea ei. La miazăzi, în Peninsula Balcanică, mai locuiesc și în zilele noastre aromânii, cari au făcut odată o singură pătură cu frații lor din Podișul Transilvan și din Lunca Dunării, pînă unde ajungeau, trecînd prin văile Vardarului și ale Moraviei. Sute de mii de români, 450 000, cîți i-a numărat de curînd un om de știință german, trimis anume ca să-și dea seama și să informeze dacă există această problemă, s-au păstrat pe drumurile lor vechi de-a lungul Serbiei și acopăr o parte din această țară.² Sînt ca podurile de uscat din hărțile geologice, care ne-au mai rămas din continente scufundate. Toate popoarele slave sau grecești, din peninsula și pînă în munții Dalmatici, zic pe limba lor la păstor „vlac“, adică român, pînă într-atît prezența lui a fost de covîrșitoare între ele.

Sîntem în vremurile transhumanței, ale pribegiei cu oile de la munte la mare și la văile cele largi și apărute de vînturi, văile fără iarnă, cum le-au zis românii locurilor din Dobrogea de miazăzi, dintre Turtucaia și Balicic. Ea a ținut în mișcare tot poporul românesc, i-a dat aceeași limbă, fără dialecte, pe o întindere de peste 300.000 de kilometri pătrați, și l-a înzestrat cu o artă țărănească, făcută din cîntece de dor sau de vitejie, din lu-

crul la războiul de țesut și din cusături, din smalțuri și din creștături de lemn, fără pereche. Noi moștenim numai o parte din ce a fost atunci și ieșim cu toate acestea în calea lumii ca un împărat în veșminte de legendă. Este o istorie fără nume, dinainte să avem o istorie, și legată mai cu seamă de Transilvania. Cînd au fost să se înființeze întîile țări românești, voievozii lor au plecat din aceleași părți și au bătut și ei, acum înconjurați de oameni călări, cu arcuiri și cu suliți, drumurile pe care le căleau păcurarii transhumanței. Negru-Vodă a pornit din Țara Oltului și a pus temeliiile Țării Românești sau Munteniei, adică țara de munți, ceea ce îi arată obîrșia, pentru că la urmă a ajuns să aibă mai multe dealuri și șesuri. Aceasta se întîmpla la începutul secolului al XIV-lea. Istoria nouă l-a așezat iar în drepturile lui, după ce istoria mai veche îl înlăturase ca o făptură de poveste.³ Dragoș-Vodă a pornit din plaiurile înalte ale Maramureșului și a făcut Moldova. Amîndouă țările românești, care prin unirea lor în anul 1859 au dat România, au fost, prin începuturi, niște alcătuiți politice transilvănene.⁴ Cum își puteau ele uita și cine le-ar putea vreodată cere să uite locul lor de naștere și pe ai lor rămași dincolo de munți, sub stăpînirea sau înrîurirea, prin norocul năvălirilor biruitoare, a statului unguresc, înființat la anul 1000 de Ștefan cel Sfînt? La întîiul prilej fericit, unirea cu Transilvania s-a făcut de la sine, ca o dorință de secole a întregului neam românesc, tare acum de 18 milioane de suflete și mai numeros decît toate popoarele vecine, afară de ruși, care se apropiaseră treptat, din cucerire în cucerire, de hotarele noastre și le încălcase, mai mult ca un popor din alt continent și alcătuiind el însuși, cu atîta mulțime de noroade, de limbi și de religii, un continent aparte.

Strimtorăți de la o vreme de coloniștii secui și unguri și conlocuind cu coloniștii sași, aduși de regii Ungariei acum 800 de ani, românii din Transilvania au început de pe atunci lupta ca să-și păstreze ființa proprie, pe toate căile pe care un popor, oricît de prigonit, le are la îndemînă sau și le născocoște anume. Căile acestea ies din voința de viață pe care nimic n-o poate înăbuși. Ea înfrînge în cele din urmă voința de

putere a celorlalți. Istoria românilor n-a fost decît ciocnirea, în cursul vremurilor, dintre aceste două voințe. Iată pe întîii români care se arată în istorie, fapte pe jumătate de închipuire și pe jumătate de adevăr, în versurile din *Cîntul Niebelungilor*. Veneau alături de germani și de alte popoare din răsărit ca să fie de față la nunta Krimhildei cu Attila. Cîntărețul de la 1200 prelucra cicluri vechi de poeme ale lui Siegfried și el ne-a întîlnit și pe noi, încă de la începutul evului mediu, la anul 450. Valahii aceia cu coifuri și cu scuturi ușoare erau românii din Transilvania. Le auzim și astăzi chiuiturile de atunci, cu care dădeau de veste lumii că se născuse un popor pe aceste locuri :

„Von Reussen und vom Griechen ritt da manch stolzer Held ;
Der Polen und Walachen schritt eben durch das Feld
Die Schaar der guten Rosse, die sie mit Kräften ritten,
Sie zeigten sonder Scheuen ein Jeder seiner Heimat Sitten.

Da war der Herzog Ramung aus der Walachen Land ;
Mit siebenhundert Mannen kam er vor sie gerannt ;
Den wilden Vögeln ähnlloch sah man einher sie fahren ;
Auch Gibeche den Fürst kam mit seinen stolzen Reiters charen⁵.

Cînd au venit ungurii i-au găsit aici. Cronicarul cel mai de seamă al lor, Notarius Anonymus, povestește în latineasca timpului luptele pe care au trebuit să le dea împotriva năvălitorilor voievozii români.⁶ Ei erau mai puțin pregătiți de război decît bandele stepei și au căzut într-o stare de robie care a ținut, sub tot felul de regimuri politice mai mult sau mai puțin unguerești, 900 de ani. Cînd, în sfîrșit, această stare de robie a căzut, Transilvania era tot așa de românească, spre mirarea chiar și a țărilor românești cu care s-a unit, ca la început. Pierderile de populație în tot acest lung răstimp nu fuseseră prea grele, pentru că ceea ce se deznaționalizase dintre români, îmbogățind nobilimea și dînd uneori oameni mari de cultură, guvernatori ai statului și regi Ungariei⁷, deznaționalizaseră și românii la rîndul lor, și poate în număr și mai mare, dintre coloniștii aduși în mijlocul lor tocmai cu un scop contrariu. Românii transilvăneni,

în același timp cînd erau priviți, ei băstinașii, ca venetici și nu erau primiți între cele trei națiuni legale, toate de coloniști și cu anul cunoscut al intrării în țară, își alcătuiau o limbă scrisă, în traducerea în românește, pe care au dat-o unei părți din Sfînta Scriptură, prin vreo chinovie din munții Maramureșului. Se întîmpla aceasta prin secolul al XV-lea și erau întîile texte românești, despre care mai mult se știe decît le avem. Cu ele intrăm în mișcarea europeană de pregătire a reformei. Poate că această punere a cărților sfînte pe limba vorbită se făcea sub înriurirea husită⁸. Husiți, fugiți din Boemia, au ajuns pînă în Moldova, unde li s-a dat loc de așezare și sînt, se crede, întemeietorii unui oraș care le-a păstrat pînă astăzi numele : Huși⁹. Tot în Transilvania s-au tipărit cele dintîi cărți românești în secolul al XVI-lea. Pînă atunci, începînd de la 1508, cărțile care se tipăreau în Țările Românești libere erau în limba slavonă, privită, alături de limbile greacă și latină, ca limbă sfîntă și pătrunsă ca atare și în cancelarii, precum în același timp în Europa domnea limba latină, în paguba limbilor naționale. Și precum toate aceste limbi au împrumutat, din conviețuirea cu latina, multe cuvinte de la ea, un lucru asemenea s-a întîmplat și cu slavonismele din limba română. Altminteri, graiul l-am primit de la romani, limba românească e o limbă neolatină, cu toate împrumuturile din dreapta și din stînga și tiparele de gîndire, ca o albie în care aceste împrumuturi au trebuit să intre și să se supună legilor ei, în întregime și ele ale aceluiași idiom imperial. Sîntem moștenitorii și reprezentanții latinității în răsărit [. . .]. Noi ne-am menținut atîtea secole și stăruim încă pentru că ne simțim și această menire. Cu poporul român ar pieri nu numai un popor oarecare, ca un val pe marea istoriei, căreia i-ar urma alte valuri, ci postul cel mai depărtat al amintirii romane. Cînd ni s-ar tăgădui toate celelalte drepturi, acesta ne rămîne și trebuie apărut nu numai de noi, dar de orice popor de cultură al lumii.

O altă cetate, după aceea a limbii, în care românii din Transilvania s-au închis și s-au împotrivit cu izbîndă pînă la capăt, a fost biserica. Sîntem un popor ortodox, legat strîns de biserica răsăriteană. Biserica a putut să

nu ție niciodată seama de hotare și să fie aceeași, ca dogmă și organizare, atât în țările libere, cât și în Transilvania. Preoții și cărțile sfinte se mișcau fără piedică la unii români și la ceilalți. Eram în credință un singur popor, cum eram în limbă, înainte să fim și din punct de vedere politic. Pentru cine ar vrea să înțeleagă dintr-o dată sufletul creștin al românilor din Transilvania, nu i-ar trebui nici cărți învățate, nici amestecul între oamenii locului, ci să vadă câteva biserici de lemn, răspândite pe tot cuprinsul țării, din Maramureș pînă în Bihor, și vechi de sute de ani. Poate că un chip la fel a avut înaintea ochilor și arhitectul întîlei catedrale gotice. Toate au un turn ascuțit și avîntat, un fel de catarg pentru cruce al acestei corăbii sfinte, purtată ușor, de pe înălțimile unde de obicei sînt așezate, ca de o apă, de razele soarelui și de norii călători. Un pridvor închis, cu stâlpi și arcade, primește pe credincioși, care se pierd unul cîte unul în veșmintele lor colorate, pe ușa de grinzi, întunecată și tainică. Este ca o rugăciune în singurătate, cioplită cu barda din pădure și care ar putea să se acopere de frunze, de atîta evlavie, ca toiagul lui Tannhäuser, și să se facă din nou pădure. Este, în același timp, un capitol de istorie a artelor, cu bucăți de o frumusețe sigură și înaltă. El îmbracă într-un pergament de sfințenie și de românism tot trupul Transilvaniei.

Dar, cînd primejdia a fost prea mare și nădejde într-alt loc parcă nu mai era, după ce românii transilvăneni ținuseră piept propagandei calvine, care i-ar fi aruncat în brațele ungușilor, și propagandei luterane, care i-ar fi dus alături de sași, o parte din ei n-au pregetat să se unească, pe la 1700, cu biserica romano-catolică. Unirea era cu atât mai ușoară cu cît ea ducea la Roma, pe drumurile strămoșilor. Înconjurați, prin voia istoriei, de popoare de alt neam, era ca o întoarcere la obîrșie și ca la un sîn cald. Unirea celor două biserici se făcea, apoi, odată cu venirea în aceste părți a stăpînirii împăratului roman de origine germanică, în care se întrupa pentru românii necăjiți transilvăneni împăratul din basmele lor, care este puternic și drept, și împăratul părinte, Traian. „Drăguțul de împărat“, nume fără nume, pe care-l dădeau împăratului de la Viena, însemna pentru

ei o asemenea contopire. De aceea, încă de la Mihai Vi-teazul, domnul care a izbutit, la 1600, să facă pentru întîia oară, cu sabia, un singur mînunchi din toți românii, la Horia, răscolatul social de la 1784, și la Avram Iancu, răscolatul național de la 1848, oricît împărații i-au înșelat și i-au părăsit, credința față de ei au păstrat-o nezdruncinată. Era credința față de un simbol și de un trecut de două ori milenar¹⁰.

Din legătura cu școlile romane și cu școlile românești, înființate ca o urmare a unirii bisericesti, la Blaj, reședința episcopilor uniți, Mica Romă, cum i s-a zis, și-a luat naștere ceea ce noi numim școala latinească, de filologie și de istorie, dar cu hotărîtoare răsfrîngerii politice. Ea a dat neamului românesc, risipit sub mai multe stăpîniri și în căutarea unui suflet unic, un principiu de cristalizare. Reprezentanții ei, călugări și oameni de știință eroici, au tăiat un nou drum acestui neam și au fost începătorii unui destin istoric. Ei păreau că nu spun mare lucru atunci cînd arătau că românii sînt urmașii românilor și că sînt mai presus de celelalte popoare între care trăiau. Așa ar fi fost dacă un asemenea adevăr, pe care nici nu fuseseră ei cei dintîi între români să-l rostească, ar fi rămas ca mai înainte în cronici și între cîțiva oameni învățați. De rîndul acesta adevărul a coborît între cei mulți, a intrat în toate colibe și s-a schimbat, vreme de un secol, într-o uriașă putere, în stare să cutremure statele bătrîne și să le dărîme. Născută în Transilvania, școala latinească a trecut la toți românii, cu învățatura și cu toți profesorii ardeleni, cari o purtau cu ei, și a fost ca o nouă revărsare roditoare, după atîtea altele, din aceeași cetate de munți.

Din această dezvoltare, mai zbuciumată sau mai liniștită, prin care milioanele de români transilvăneni își făureau încet, sub orizontul istoriei, însușit cu sila de alții, toate formele unei vieți libere, ei izbucneau uneori cu foc și cu sabie. Era ca o mărturisire, din secol în secol, a trebuinței din adîncuri și a dreptului la această viață liberă. Întărirea culturală și economică ducea de la sine la organizarea politică. Ea s-a arătat, întîi, dibuind ca un om care iese din întuneric la lumină, în trăznete revoluționare, pentru ca să se așeze mai tîrziu, temeinic, în

grupări și în partide de caracter politic. Era cea din urmă cetate de apărare care s-a făcut în secolul nostru, și o cetate de atac, și a spulberat formația de stat medievală și nefirească, în care o jumătate dintr-un popor al Europei, plin de atît de strălucite tradiții, se găsea fără voia lui cuprins. Niciodată el n-ar putea fi întors în aceeași stare, decît ca să se întoarcă aceeași frămîntare și, după noi dureri pentru sine și pentru alții, cu o țintă și un sfîrșit asemănătoare. Răscoalele cele mai de seamă au pornit și una și alta din Munții Apuseni, cea dintîi a lui Horia, țărănească, a iobagilor împotriva „domnilor“, și schimbată numaidecît într-o ridicare populară a românilor împotriva ungarilor, și cea de-a doua a lui Avram Iancu, care a urmărit de-a dreptul scoaterea Transilvaniei de sub unguri și prefacerea ei într-un principat, în care românii să precumpănească și politic, așa cum precumpăneau numeric. Românii transilvăneni intrau deodată în politica internațională. Dar aceasta este istorie contemporană și în ea nu ne simțim căderea să ne amestecăm.

Iată Transilvania românească, unde călătorul întilnește la tot pasul locuri vrednice de văzut, atît prin frumusețe cît și prin amintirea faptelor petrecute acolo! Puține țări sînt în lume care să se poată în această privință măsura cu ea. Trebuie făcută însă mai înainte această plimbare în trecut și în viață, pentru ca priveștiștea să nu fie numai de pămînt, cu cele trei dimensiuni ale tuturor lucrurilor văzute, ci să fie și de suflet, cu adîncimi nesfîrșite. Măreț este muntele transilvănean și mîngîietoare văile însemnate cu sălcii și arini argintii de-a curmezișul pămînturilor! Dar poate tot atît de vechi pe cît este muntele și tot de atunci pe aici de cînd sînt văile, este omul. El, cu traiul lui, oricît s-ar arăta de mărunț și de trecător față de formațiile geografice între care este așezat și se mișcă, le dă un nou înțeles. Locurile vorbesc, prin glasul lui, o limbă pe care nici un loc de aiurea nu știe s-o vorbească. Abia atunci ele capătă o ființă proprie, ca o vioară cînd artistul se hotărăște să cînte pe ea. Se poate foarte ușor închipui un colț de lume undeva, într-alt continent, în aceeași zonă temperată, asemănător cu un colț de la noi, pînă la amestec. Să intrăm în Tran-

silvania pe la apus, prin Poarta de Fier, pe unde au intrat acum 18 secole și mai bine oștile lui Traian, ca să facă din Dacia o provincie romană. Parcă am mai trecut printr-o vale ca a Streiului, tăindu-și cale prin stînci aproape negre? Munții semeți și goi de la dreapta noastră se înalță pînă în cer și ne însoțesc. Străinul i-ar putea însă pune alături cu munții de la el. Este o răcoare de culmi singuratică, cu miros de flori și plai. Închidem ochii și ne simțim ca desfăcuți de pămînt, într-un ținut oarecare, de unde se fac norii și pornesc izvoarele. Dar dacă îl descoperim pe seamănul nostru de aici, pe pădureanul înalt și osos, cu ființa și faptele lui legate numai de această brazdă, parcă ne cade o pinză de pe ochi. Ceea ce ni se părea adineauri de pretutindeni este numai de aici. Ne întîmpină Sarmisegetuza, cu ruinele de temple și de circuri. Pietrele din albia Streiului sînt poate negre pentru că au ars și ele odată cu cetatea în care daci și-au apărut cu deznădejde și zadarnic neatîrnarea. Satele de sub Muntele Retezat, cum este Clopotiva, clădite cu piatră luată din așezarea romană de alături, sînt și ele bătrîne, cu femei și cu bărbați în șube largi, în pulpare de lînă și cu opinci de fier, așa cum se văd la Roma pe Coloana Traiană. La o parte de drum este satul Demsuș, unde se găsește cea mai veche biserică din Transilvania. Biserica Neagră, catedrala ridicată de sași la Brașov, în care poate să încapă, ca în catedralele gotice apusene, un întreg popor, este de numaidecît după 1300. Catedrala Sf. Mihai, făcută în același timp și în aceleași proporții de unguri la Cluj, este cam tot de atunci. Biserica românească de la Demsuș este de la anul 100. A fost la început o capiște păgînă și prin tavanul deschis ieșea fumul animalelor jertfite zeului. Plăci cu inscripții latine se văd și astăzi pe pereți. Am fost noi, românii, în acea biserică, rînd pe rînd păgîni și creștini¹¹. Satul, care a crescut în umbra ei, ne-a dat pe cel mai mare filolog pe care l-am avut, Ovid Densusianu. Știind toate acestea și altele, călătorul vede altfel. Priveliștea s-a însuflețit. Omul o acoperă, în vremelnicia lui, ca în niște veșminte, pe care le schimbă după vremuri, și o apropie de alți oameni.

Cine vrea să vadă o primăvară la deal, care să-l facă să uite toate primăverile de pînă atunci și să nu-și mai

dorească altele, să vie într-o zi de mai la Sibiu, dar să nu întârzie în el, cu toate că de pe balconul hotelului îl întâmpină cel mai înalt vîrf din Carpații noștri, de un vînat fumuriu în cerul plin de soare, și rîndunicile lucrează deasupra capului la cuiburile de sub streășină, ca o solie de viață nouă. Mii și mii de aceste aripate ascuțite taie văzduhul, țipînd parcă să li se facă loc, pentru aceeași muncă de mici zidari. Sibiuul este orașul rîndunicilor. Să nu cerceteze nici Muzeul Asociației, care este cea mai puternică organizare culturală a românilor transilvăneni, nu de azi, de ieri, ci de 80 de ani. Are să dea acolo de colecții etnografice, pe care numai o țară de țărani le poate avea, dar pe care le întilnești mai bine pe toate drumurile, purtate, în schimb, de trupuri tinere și frumoase. Să lase și Muzeul Brukenthal, atît de mîndru de pinacoteca baronului sas, fost guvernator al țării, și să apuce mai degrabă prin Dumbravă, cu pomi frunzoși de demult, către satele de margineni de sub munte. Cel dintîi este Rășinariul. Din el a ieșit unul din cei mai puternici poeți ai românilor, Octavian Goga, iar într-o capelă, tot aici, căutată de oameni de aproape și de departe, ca un loc de pelerinaj, se găsește mormîntul lui Andrei Șaguna, mitropolitul ortodox care a domnit ca un rege neîncoronat peste transilvănenii lui, în anii cei mai hotărîtori ai istoriei lor, din secolul al XIX-lea. Octavian Goga primise lira lui din mîinile bardului național al Transilvaniei, Andrei Mureșanu, care a cîntat imnul de ridicare a unui neam întreg, rămas ca o Marsilieză românească, un bun al tuturor și tot atît de viu și astăzi printre noi, *Deșteaptă-te, române*, de la 1848. El venea din părțile năsăudene și maramureșene, care, cu toată această lume curat românească și cu amintirile de domni întemeietori și de scriitori cristalini în cerul nostru ca niște stele, de doi ani nu mai fac parte din România¹⁹. Numai lira aceea trece de la poet la poet, astăzi unul din miazănoapte și mâine altul din miazăzi, ca să cînte același cîntec de chemare. Cel mai mare poet al Transilvaniei, George Coșbuc, este din aceleași părți înstrăinate, și cel mai de seamă romancier român din zilele noastre, tradus aproape în toate limbile europene, Liviu Rebreanu, deopotrivă. Numai lira lui Andrei Mureșanu și

Octavian Goga freamătă din coardele de aramă și cîntă mai departe.

Rășinariul aduce aminte, ca într-un fulger, toate aceste fapte. Dar să ne întoarcem. Pe ulițele lui, în această zi de început de mai cînd ne-am hotărît să-l călcăm, mai sînt turme de oi, atît de dese că abia pot trece printre case. Sînt cele rămase îndărăt, pentru că pe cele multe le-au pornit de la Sfîntu Gheorghe. Printre ele, cu bățul cu cîrlig în mînă și cu traista de cale lungă pe umăr se zdrobește, împingîndu-le spre coastă, un cioban, care parcă e ciobanul *Mioriței*. Femei de la ferestre îl privesc torcînd lînă ca în balade. Ciini flocoși hămăie pe de lături. Măgarul își leagă samarul încărcat cu toate uneltele stînei și cu un miel fătat de curînd și prea șubred ca să meargă pe picioarele lui. Toate oile sînt albe, pentru că și îmbrăcămîntea oamenilor, făcută toată de mînă, la războaiele de țesut din fiecare casă și prin pieule de postav mișcate cu apă, este de la cap pînă la picioare de aceeași culoare. Pleacă primăvara la munte! Stîna românească nu seamnă numai o întreprindere primitivă de prelucrare a laptelui, ci a fost o vatră de folclor și un sîmbure de închegare de țară. De aceea ne mișcă atît și rămînem toți gînditori la marginea drumului, cînd trece turma sunînd din tălângi la munte. Este un alai și un cîntec de naștere a unui popor. *Miorița* este cîntecul bătrînesc pe care poezia populară l-a turnat în tipare fără moarte, plin de o înțelepciune a vieții și de o strălucire de podoabe stilistice cum puține îi pot sta alături în literatura aceasta anonimă a lumii. L-a cîntat și îl cîntă un întreg popor, ca o întrupare a României și a culturii pastorale închegată pe înălțimi, cu vedere largă și aer tare. Această Românie și cultură pastorală sînt un dar al Transilvaniei. Aici ne simțim mai aproape de ea.

Dincolo de culmile care închid poienile marginenilor, cu livezi nesfîrșite în floare, ca niște policandre aprinse unul lingă altul, albe și trandafirii sub zidul verde întunecat al brazilor, este cealaltă Românie, cu șesuri liniștite și cu sutele de mii de pluguri pe ogoare. Oamenii au fost mai cu seamă plugari și au dezvoltat o altă țară și o altă cultură, acestea agricole. Cîntăreții populari au făcut pentru ele un cîntec deosebit, care stă alături de *Miorița* ca o

întrupare, la rîndul ei, a acestei României, lucrînd ca Adam, după cãderea în pãcat, în sudoarea frunții, pãmîntul hrãnitor. Este cîntecul grîului, care se spune la Anul nou, cînd flãcãii umblã cu *Plugușorul*, chiuînd și trosnînd din bice cu sfîrcuri de mătase pe lîngã boii înjugați în juguri cu flori. Vine vara în țarã, cu holdele de aur ! Urãrile de viață lungã se fac aruncînd un pumn de boabe de griu în calea trecãtorilor. Cine îl ascultã, acest cîntec al grîului, în versurile lui luminoase și sãltãrețe, cu iubirea de cîmp și de îndeletnicirile legate de el, cu lumea fericitã dinãuntru, ca o azimã caldã, își aduce fãrã voie amînte de Homer. Cele douã popoare au trãit odatã ca vecini și și-au împrumutat lucruri de folosință și zei. Dionysos face parte mai mult din Olimpul trac decît din Olimpul elenic. Între aceste cîntece fãrã vîrstã, ca și poporul care le-a avut cu el și le are, prin orice întîmplãri, al *Miorișei* și al grîului se duc înainte în istorie, spre scopurile necunoscute ale destinului lor.

Cele douã României au între ele, de la un capăt la altul, șirul Munților Carpați. El a putut fi privit ca hotar între țãri strãine numai de popoare venite din altã parte și care n-aveau o legãturã de temelie cu acest pãmînt. Ele au și încercat și izbutit sã-l facã, timp de secole, un asemenea hotar, atît de nefiresc însã pentru toți cei cari erau de aici sau voiau sã înțeleagã adevãrul nemeșeșugit încît el a trebuit sã cadã. De o laturã și de cealaltã a trãit, de cînd se pomenește, același neam de oameni. Muntele a fost locuința lor. Din el au roit spre toate zãrile. Înãlțimile acestea de 2 000 și 2 500 de metri nu trebuie judecate numai cu harta dinainte, cu pãienjeniușul cotelor de nivel, care se îngãmãdesc de spaimã una în alta, la marginea marilor ripi. Nimeni nu poate zice cã a cunoscut, și mai ales cã a înțeles, Țara Româneascã, dacã n-a fãcut cel puțin un drum la munte, douã zile pe cãrãri de piatrã și în singurãtatea norilor, cu sacul în spate. Carpații, cari, ieșînd din Dunãre s-au indoit scurt, ca un braț, ca sã cuprindã și sã apere un întreg popor, înainte sã porneascã de rîndul acesta într-o indoiturã moale de boltã și sã se risipeascã în Europa, sînt între noi niște munți fãcuți pentru om. Ei n-au prãpãstiile și sãlbãticimile care înfioarã și țîn departe ale altor încrețiri stîncose ale

scoarței. Poduri liniștite și întinse, acoperite cu o iarbã fragedã și totdeauna nouã, domnesc pe sus ca niște livezi ale Domnului, lãsate sã creascã pe acolo pentru turmele de oițe ale cerului. Nicãieri nu ești atît de singur ca sã n-azi talanga Miorișei și sã nu simți pe vîlcele, de jur împrejur, prezența ascunsã a locuitorilor acestor paragini, cari sînt ciobanii, cei de la începutul lumii. Munții au fost între noi numai ca un gard, cu șustare și cu gãleți de lapte înfipite la uscat în pari, care desparte, în gospodãria româneascã, țarcul de oi și de vite, cu grajdurile și cu cãpițele de fin, de curtea cu pluguri și cãruțe, a muncii cîmpului.

În schimb, pe toate culmile, într-un loc suind și într-altul coborînd împreunã cu ele, se deșirã, ca un fir de luminã care nu este de șanț de hotar, care desparte, ci de urmã de cusãturã, care leagã. Sîntem pe o cumpãnã, nu de ape, ci de istorie. De o parte, spre miazãnoapte de Carpați, se întinde Romãnia apuseanã, supusã înrîuririlor de tot felul ale Apusului, mai asprã, mai chibzuitã, mai statornicã ; limba este mai grea, jocul mai repezit, ca o explozie dupã o lungã intrerupere, privirea mai dîrzã, fapta mai neînduplecatã ; pentru românul ardelean viața este grea, și bucuria, care încununeazã niște silințe, un dar de sus, care nu ține și de care trebuie sã fim recunoscãtori. De cealaltã parte, spre miazãzi de Carpați, este Romãnia rãsãriteanã, supusã înrîuririlor de tot felul ale Rãsãritului, mai blîndã, mai ușoarã, mai schimbãcioasã ; limba este mai dezlegatã, jocul mai lin, nu cite doi, ci de obicei horã, privirea mai seninã, fapta mai omenoasã ; pentru românul de dincoace de munți viața este o desfãtare și bucuria, care o însoțește, ceva de la sine înțeles și care n-are de ce sã înceteze decît din vina celui cu priicina. La unul se simte deasupra capului tavanul posomorît de grinzi al casei zidite pe piatrã, ca o cetate, sau al stînei, pe cînd la celãlalt, cerul fãrã nimic și stelele. Grija și prevederea stau fațã în fațã cu nepãsarea și cu norocul. Romãnia apuseanã, adicã Transilvania, cu prelungirile ei, Banatul, Crișana și Maramureșul, a rãmas totdeauna în legãturã, fie de-a dreptul, fie prin toatã viața de stat și culturalã ungureascã și austriacã, pe tot întinsul ei, cu moștenirea latinã a Romei ; de aceea, între altele, și uni-

rea cu biserica romano-catolică, oricît ar fi de cunoscute temeiurile politice, dintr-o parte, și de oportunitate națională și socială, de cealaltă, nu putea să fie decît un fenomen ardelean. El se așeza pe aceeași linie latină și n-ar fi fost niciodată cu puțință în țările românești de la miazăzi. Acestea s-au dezvoltat la umbra Sfintei Sofia și a Bizanțului. Cînd trecerea de la biserica patriarhală ortodoxă s-a făcut prin biserica slavonă sau greacă, ele au primit fără cîrtire această legătură, cu toate urmările ei. Cînd cele două Români s-au strîns într-una singură, acest crîmpei de latinitate răsăriteană s-a găsit adăpostind în el, singur pe tot pămîntul, pentru că celelalte țări neolatine erau moștenitoarele numai ale Romei, ceea ce s-a păstrat pe locurile noastre din Imperiul Roman, unul și nedespărțit, dinainte de Honoriu și Arcadiu și de anul 395. România întregită a înmănușat în ea, tîrziu după ce ele încetaseră să mai ființeze, cele două imperii romane, întîlnite încă o dată între hotarele ei, la marginile lumii vechi. Deosebiri de fire și de purtare dintre cele două ramuri ale românilor nu pot fi pentru nimeni un prilej de ceartă. În ele se văd pînă astăzi cele două strălucite obîrșii, cu însușirile și cu lipsurile lor.

Domnitorii, din casa mușatinilor și a basarabilor, cari au înființat cele două țări românești libere, pe apele moldovene și în valea Dunării, au pornit numaidecît să cuprindă pămînturile pînă unde poporul românesc se întindea din vechi și locuiește neschimbat pînă astăzi. Cele cîteva prefirări străine, ca și cele din Transilvania, nu i-au luat nici înfățișarea proprie, nici drepturile. La 1400 Moldova ședea pe Nistru și privea și dincolo, în stepa tătă-rască, iar Țara Românească ajunsese la Mare, în părțile de miazăzi, stăpînind Silistra, ca o cheie a fluviului, și Balcicul, fostul Dionysopolis, închinat zeului trac al strugurilor și al bucuriei de viață, ca o prispă înaltă deasupra valurilor, iar la miazănoapte tot pămîntul din lungul Dunării pînă la Chilia și la Cetatea Albă, numit de atunci, și numai el, Basarabia, adică Țara Basarabilor. Moldova dintre Prut și Nistru a luat abia mai tîrziu acest nume, cînd rușii, la 1812, tăind-o din trupul cel mare al țării, au fost în căutarea unui nume al locului, care să-i dea, pentru toate timpurile, o făptură aparte. Pentru ei era încă

un popas în drumul nebun spre Constantinopol și de aceea încăpățînarea să n-o lase din mîină, chiar cînd au lăsat de voie, de nevoie, să se desfacă din conglomeratul statului lor alte state marginale. Călătorul care vrea să cunoască România aceasta, dezvoltată, dacă nu totdeauna deplin neatîrnată din punct de vedere politic, dar liberă din punct de vedere sufletesc, ar fi mai potrivit să pornească anume de pe acele plaiuri de unde au pornit și domnii de demult în căutarea unei coroane pentru toți românii. Ar cunoaște astfel țara și oamenii, în același timp, și nu numai pe cei de acum, ci de totdeauna.

La poalele munților Bucovinei, începînd cu orașul Rădăuți și cu biserica lui din secolul al XIV-lea, o adevărată necropolă de domni întemeietori, se întîlnesc, zidite destul de aproape una de alta, ca și cum îngerii, ca să treacă din clopotniță în clopotniță, să nu-și ostenească aripile, cele mai frumoase minăstiri ale României. Unele sînt așezate în maguea satelor, fără nici o îngrăditură, pe care au pierdut-o de răutatea vremurilor, ca Voronețul și Gura Humorului, dar altele aduc aminte că au fost în trecut niște cetăți ale lui Christos, gata la nevoie să tragă, de după zidurile înalte și turnurile de la colțuri, cu arcul sau cu sineața, cum sînt Putna, Sucevița sau Vatra Moldovitei și Dragomirna. Apele cu nume istorice trec șoptind pe sub ele. Brazii se clatină încet alături, pierzînd peste acoperișurile de șindrîlă nu numai ace de cătină, dar și legende vechi, cu vînători de zimbri, cu cazaci cari le jefuiau de acoperișul de plumb, ca să facă din el gloanțe, și cu călugări fără nume, scriitorii de cronici prin chiliile de piatră, pe ale căror foi fața, altminteri pierdută, a țării de altădată, s-a păstrat luminoasă ca fața lui Iisus pe năframa sfintei Veronica. Au crescut toate ca niște flori de stîncă și de cărămidă din pămîntul zîmbitor al Bucovinei. Lîngă ele se înțelege nu numai țara, cu asemenea răspîntii de încîntare spre munți și spre pădurile bătrîne ca vremea, dar și ortodoxia și sufletul oamenilor. Dumnezeu și sfinții, Vechiul și Noul Testament, n-au mai încăput înăuntrul, pe pereți și pe bolți, și s-au revărsat pe toți pereții de afară. Zugravi meșteri ai frescii și al căror meșteșug de colorii aprinse de apă, care se păstrează în tencuiala proaspătă secole și secole, neslăbită în bătaia ploii și a

zăpezii, s-a pierdut, au făcut din aceste mînăstiri niște galerii sfinte cu mai multe caturi, de unde toată populația cerului, cu Dumnezeu-Tatăl în frunte și în veșminte de lumină supraomenești, privește în lume. Cînd se adună la hramuri satele în cojoacele lor mărețe, cu chenare negre de lînă de oaie și cu tot felul de riuri cusute pe piept, sau cu fotele vârgate și cu un colț prins în brîu, pentru ca piciorul femeilor să se miște nestingherit și să arate linia trupului, este un amestec atunci între toată această mulțime fremătătoare și sfinții cari împresoară mînăstirea de jur împrejur. Românul a văzut totdeauna pe Dumnezeu cum e aici, aproape și putînd să-l întîlnească și să stea de vorbă oricînd, ca în basme, pe căile pămîntului, sau ca la locașurile sfinte bucovinene, la îndemină, pe la ferestrele cu pervaz de piatră cioplită cu flori, sau prin iarbă. N-a fost un Dumnezeu care pedepsește, ascuns în norii văzduhului, ca în Vechiul Testament, și nici un Dumnezeu pierdut în cărți tainice, scrise în limbi sfinte moarte, după ce s-au încumetat să cuprindă în ele pe cel necuprins și pînă la care nu pot să pătrundă decît preoții, teologii ecumenici și tâlcuitorii Evangheliei, ca să le spună Cuvîntul. Evanghelia s-a împletit cu viața de toate zilele și Dumnezeu s-a plimbat printre oameni. Cerul ortodox român s-a omenit puțin și pămîntul s-a îndumnezeit și el puțin, apropiînd nemărginitele depărtări. Este graiul pe care-l vorbesc drumetului mînăstirile din Bucovina, care parcă s-au oprit din drumul lor printre muritori, una la un popas și alta la altul, și n-au apucat să plece mai departe, pentru că Dumnezeu, luat cu vorba de acești pămînteni limbă dulce, a uitat să le dea dezlegare. Clădirile au adesea ferestre cu ogive, turnul se înalță subțire și din părți se proptesc în ziduri contraforți. Un vînt apusean și catolic a bătut pînă la aceste grădini dreptcredincioase și și-a însemnat trecerea cu trăsături de artă gotică. Este ca o tabără întărită de mînăstiri, care avea pe însuși Dumnezeu ca pîrcălab și trebuia să apere și să binecuvînteze Moldova.

La alte poale de munți, la celălalt capăt al țărilor românești, se ridică o a doua tabără de mînăstiri, cu totul schimbată la înfățișare, dar pe același drum al descălecării, ca și cum pămîntul pe care l-au călcat întîii călăreți,

ca să le dea un scaun domnesc românilor, s-ar fi sfințit și ar fi trebuit acoperit de case de rugăciune. Cea mai vestită din aceste mînăstiri este aceea de la Curtea-de-Argeș, care a intrat de mulți ani nu numai în istoria artelor, dar și în cîntecul popular. Neagoe Basarab, care a zidit-o la 1517, cu turla răsucite, cu ocnite cu împletituri arabe pe sub streșini și cu găтели de aur și de smalțuri verzi, a vrut să facă cel mai frumos și mai bogat locaș dumnezeiesc din întreg Răsăritul. Gavriil Diacul, care a fost față la sfințire, povestește : „Biserica lui Neagoe nu e așa de mare ca biserica lui Solomon, nici ca Biserica Sfinta Sofia, făcută de împăratul Justinian, dar ca frumusețe este mai presus decît acelea”¹³. Totul este un bizantin tîrziu, o artă încărcată, mîndră și obosită. Nu se mai simte nimic din tinerețea și frăgezimea țărănească a mînăstirilor moldovenești. Aici credincioșii sînt îmbrăcați și ei în odăjdii grele, poleite, și pasul lor umblă pe lespezi de marmoră. Ceea ce rămîne minunat și orice privitor prinde de la înțitia ochire este liniștea, nu știu din ce ieșită, pe care o răspîndește împrejur măreața clădire. Trebuie să fie o cumpănire a liniilor și acea strîngere în sine a tuturor planurilor și firidelor, rînd pe rînd pline de lumină și de întuneric. Este o mișcare împietrită, ca la mare clătînarea de unde pe loc. Vii repede pînă la ea, dornic s-o vezi mai curînd, și deodată pasul ți se încetinează. Vorbeai tare și, fără să vrei, taci. Biserica stă înaintea ta, pornită toată spre răsărit, ca într-un zbor încremenit. Pădurile și munții s-au tras îndărăt, parcă anume ca să-i facă loc. Nu bate vînt, nu pătrunde zgomot. Ea rămîne acolo, gătită ca o mireasă, singură și în așteptare. Te oprești locului și o privești cu fior. Este mai presus de faima ei.

În același orașel dintre dealuri se găsește Biserica Domnească de la 1350, din cărămidă subțire, care se vede, și cu o singură turlă, mai mult turtită. Este într-un alt stil bizantin, nu care se înalță ca o rugăciune, ci care se boltește ca o cădere pe gînduri și o stare față în față cu Domnul. Pereții sînt îmbrăcați în fresce fără număr. Nici un petec de zid n-a rămas nezugrăvit. Alaiul de regi magi, cu mantale înstelate, care merg în căutarea Maichii Domnului, încărcăți de toate darurile pămîntului, este ce a

fost visat vreodată mai aerian și mai tainic. O lumină albastră te întâmpină din altar, unde ai pătruns ca să-i cauți, și trebuie să-ți pui mâna la ochi, ca și cum ai fi intrat, fără să bagi de seamă, în cer. Ei sînt steaua care s-a oprit deasupra staulului de la Bethleem, coborîtă între oameni, și steaua, care caută locul, sînt acești călători, umblînd prin cerul de seară cu tălpi de lumină. Sub o lespede din podeaua acestei biserici, neînsemnată cu nimic, tocmai ca să nu fie cunoscută, și lăsată numai în pază din călugăr în călugăr sute de ani, s-a descoperit trupul celui mai vechi domn al Țării Românești¹⁴. Zăcea acolo, cu coroana de aur pe fruntea înaltă de os. Domnea și mai departe de sub pămînt. Ne crezuserăm pînă la el o țară de țărani, abia coborîți din strămtori de munte pe cai mărunți și cu șuba de vreme rea pe umeri, și iată că seniorul acesta îmbrăcat în aur ieșea din groapa lui zidită, ca să ne vorbească de o curte și de purtări întru totul asemănătoare cu ale curților apusene. Istoria noastră de la început capătă un nou înțeles. Dincolo, pest Olt, la Mînăstirea Cozia, Mircea cel Mare, domnul de la 1400, se vede pe perețele ctitorilor în haine strînse pe trup, de cruciat. Sabia lui este sabia cavalerilor. Vîntul i-a umflat puțin mantaua căptușită cu mătase roșie. Nu este un vînt obișnuit, de vale de rîu, ci vînt de istorie, care ne duce pe căile Europei, deavalma cu principii și cu regii. Cîntă limpede trîmbițe cu stegulețe filfiteoare la țeavă. A pornit un neam în lume în acel amurg de ev mediu și înaintează pe același drum și astăzi. Numai voievozii din frunte se schimbau, la cîte o răsărire de secole, cu noi lozinci de viață. Era la 1300 un Basarab întemeietor, la 1400, Mircea, care-și rotunjește și își așează moșia, la 1500, Ștefan cel Mare, atletul lui Christos, după cuvîntul papei, la 1600, Mihai Viteazul, care-și pune scaunul de reședință la Alba-Iulia transilvăneană, de unde să vadă pe toți românii, iar la 1700, Brîncoveanu, domn, mai mult decît de sabie, de cărți și de frumoase clădiri. Mînăstirea lui cea mai de laudă este tot pe aici pe aproape, Hurezul, cu stîlpi răsușiți și cu dantele de piatră, cum sînt: Govora, cu vechea ei tipografie, Mînăstirea Dintr-un Lemn, cea plină de evlavie, Bistrița, ca o cetate, Arnota, în păduri înalte, la o parte de lume.

Dar să părăsim munții și depresiunile subcarpatice pe care au trăit și s-au înmulțit românii înainte să facă din cîmpii ogoare roditoare și să ajungă la Dunăre. Nici o călătorie nu este mai odihnitoare decît o plutare de cîteva zile pe apele ei, într-un vapor alb. Pe punte este răcoare, chiar cînd bate soarele. Priveliștile se schimbă neconținut. La cotituri, ceea ce ai avut adineaori îndărăt, îți iese încă o dată în față și ți se arată acum de-a dreapta și acum de-a stînga, amestînd ca o vedenie, care se joacă astfel cu noi. În Cazane, malurile, care se fac de sute de metri înălțime și se îmbracă în codri neumblați, este cel de o parte Carpatul și cel de cealaltă Balcanul. Fluviul se îngustează la cîteva zeci de metri și curge repede și vijelios. Ești într-un gang de cremene, plin de cotituri și fără ieșire. Aici este adevărata trecere din apus în răsărit. Dunărea trebuie să-și spargă drum, ca să meargă mai departe. Cînd este crescută, la gherdapuri se poate da de-a dreptul prin mijlocul ei, pentru că stîncile sînt acoperite și neprimejdioase, dar la ape scăzute colții ies deasupra și undele se rup în ele și fac spume, ca lîna într-un darac uriaș. Vaporul se strecoară atunci pe apele mai liniștite și sigure ale unui canal. La ieșirea din Porțile de Fier, cum se cheamă aceste chei, unul dintre cele mai frumoase monumente ale naturii, întâmpină orașul Turnul Severin, cu un picior al podului pe care Apolodor, arhitectul din Damasc, l-a clădit dintr-un mal într-altul pentru oștile lui Traian. Pe el a venit acum 1800 de ani și ceva Roma la noi. Piciorul acesta de pod, înfipt la o margine de țară, își are tîlcul lui. România a fost sortită să fie un pămînt de trecere și toate noroadele Răsăritului au venit pe aici, fie că se îndreptau spre Bizanț, fie că luau drumul mai lung al Romei. Noi le priveam ducîndu-se. Unii ne lăsau ca amintire vreun cuvînt în limbă sau vreun tezaur în pămînt. Cloșca cu pui, o zestre lucrată cu mare artă, de ibrice și de talere de masă de aur, a fost îngropată de goții cari fugeau dinaintea hunilor în niște măguri din Buzău. [...]. Aceiași goți și-au scris înțîia carte și întîiul text într-o limbă germanică, traducerea *Bibliei* de episcopul lor arian Ulfilas, prin părțile noastre, pe la Dunăre, la Silistra. Acest *Codex Argenteus*, cît s-a mai păstrat, vreo treime din cele 330 de foi ale

lui, a ajuns în cea mai mare parte într-o bibliotecă din Uppsala¹⁵. Dar, după părerea marelui nostru istoric Nicolae Iorga, la plecarea dintre români ei ar fi luat și felul nostru de țesut geometric și l-au dus în noua țară, Suedia, unde asemănarea de culoare și de desen a acestor țesături izbește pe oricine.

Ceea ce însă n-are pereche poate în lume și în tot cazul în Europa și trebuie neapărat văzut este cel mai de seamă dar al Dunării, delta, raiul păsărilor, al peștilor și al stufului. Primăvara, când înfrunzesc sălcii cu verdele fraged, toate lacurile sînt pline și încep să vie, bătînd din aripi mari, pelicanii cu gusa cît un năvod și flamingii cu picioarele lungi, este numai bine de plecat cu o barcă pe gîrle și pe canaleuri. Satele sînt în apă și pescarii vîslesc pe alte gîrle și canaleuri, cîntînd. Cîntecul li se aude de aici, fără să-i vedem pe oameni, și este ca un cîntec, alături de al cucilor și al privighetorilor, pe care-l scoate balta și îl scot locuitorii ei de altădată, necunoscuți și ascunși. Nicăieri singurătatea nu este mai netulburată și nu împacă mai deplin, deși locurile forfotă de viață și desigurile au toate pas și glas. Dacă ne apropiem de brațul Sulina, care este ținut navigabil cu drage apocaliptice, cîte un vapor de larg, în drum spre portul de grîne al Brăilei, la încărcare și de aceea cu tot pîntecele gol, săltat roșu peste ape, umple toată zarea. Barca noastră se zbate nebunește, ridicată de unda făcută de transatlantic, și nu știm cum să ne întoarcem mai repede la liniștea și îndepărtarea de cele omenești de mai înainte. Delta este o lume aparte și își are marii ei îndrăgostiți.

Alături de România pastorală, de România agricolă și conviețuind cu ele, se urzește treptat România industrială. Aceasta nu înseamnă că ar fi fost o vreme, sau că are să fie, cînd toți românii, fără deosebire, au fost păstori sau plugari sau să fie lucrători de fabrică. Este vorba numai de îndeletnicirea precumpănitoare a unei vremi și care își pune pecetea ei neștearsă pe acea vreme, pătrunzînd nu numai în felul de muncă, dar și în suflete. Industria nu înseamnă numai folosirea blindă a bunurilor firii, legată și supusă toanelor ei, pășune sau ogoare, cu un creștin răzleț ici după turme și cu altul colo pe un cîmp, apăsînd pe coarnele plugului, ci înseam-

nă lupta cu firea și smulgerea și prefacerea bunurilor ei, cu ajutorul mașinilor și împotriva oricui. Un duh nou, de întreprindere și de încredere, cuprinde oamenii. Si-rena uzinelor știe să-i adune în rînduri dese și să-i pună la treabă altfel decît cornul de dimineață al strămoșilor, păstrați încă între noi prin îndeletnicirile pe care le-au avut și le mai deprindem și astăzi. Cine vrea să vadă această Românie nouă la lucru să intre cu acești ochi în Bucureștiul de un milion de locuitori, în Ploieștiul industriei petrolifere, în Brașovul dezvoltat de noi de la Unire într-o metropolă de industrie. Poduri de fier se întind peste Dunăre, porturi dau îndărăt valurile mării, tune-luri sfredelesc munții, rîuri întregi sînt stăvilite ca să aducă, prin uzine puternice hidroelectrice, lumină și putere motrice unei jumătăți de țară. [...]

Pământ și oameni din alte părți

COLABORĂRI CULTURALE

La școala de iubire de țară, unde am deschis ochii minții și am început numaidecît să lucrăm pe la anul 1905, îmbătați de toate numele mari ale trecutului, dar mai ales de neamul viu și de față în fiecare clipă împrejurul nostru, am învățat ceva nou, de care am rămas pentru totdeauna pătrunși. Înaintașii avuseseră menirea minunată să făurească o țară și un suflet care s-o ție. Aduseseră gânduri din altă parte și puseseră pămînturi împreună, care trebuiau să le cheme și pe celelalte, încă neliberate, aceasta într-o luptă de o jumătate de secol, înăuntru și în afară. Primiseră și dăduseră lovituri. Noi înțelegeam să ne întoarcem la izvoarele cele vechi, nu numai ca la niște mijloace, cum făcuseră ei, dar ca la aceia ce erau în adevăr niște scopuri : limbă, credință, datini. O nouă filologie și literatură, o altă istorie și cunoaștere a poporului își au începutul în acei ani. Alături de ele s-a înșirat, pentru întia oară cu aceleași drepturi, geografia. S-a putut naște gîndul unei noi traduceri a *Bibliei*. Puteam de atunci să ne cercetăm și pe noi în liniște, cum puteam să cercetăm cu aceeași liniște și popoarele de la hotare sau din mijlocul nostru. Țara și neamul se așezau pe temeliiile lor de totdeauna și dezvoltarea viitoare avea să se facă fără zguduiri. Puteam fi drepti cu noi și puteam fi drepti cu ceilalți.

Am socotit că dovada cea mai vorbitoare a acestei prefaceri au fost în anii din urmă multele drumuri de la noi la vecini și de la vecini la noi și mai ales multele

scrieri care îi priveau. Legăturile dintre noi, cele de odinioară, ca și cele de astăzi, ședeau în această nouă lumină. Ele ajutau să ne înțelegem mai bine, luate din fierbințeala ciocnirilor. Însemnau, în același timp, ceea ce e statornic între unii și alții, statornic și creator și trebuie de aceea căutat. Valurile care ne-au purtat, uneori spre mări, dar de cele mai multe ori spre căderi, s-au astâmpărat. Întîia datorie e să ne cunoaștem din nou, așa cum ne-au lăsat vremurile, și să ne întindem mîna pentru colaborările roditoare. Tot ce ar fi potrivit să ne dezbină ar fi spre paguba tuturor. Ar fi ca o lăsare în voia acelorași valuri, dintr-o orbire de o clipă, gata să ne scufunde pe toți în aceleași suferințe.

Am avut aceste gînduri la întîiul Congres de bizantinologie ținut la București.¹ Veniseră ca să ia parte la lucrările lui oameni de știință din toate părțile lumii, dar veniseră și cercetători din fostul imperiu bizantin, care sînt țările balcanice de astăzi și cîteva provincii din coasta lor, de uscat sau de apă. Se întorceau parcă după risipa cea mai nouă de la 1453, cînd umpluseră Italia și Europa și pregătiseră altă vreme, a Renașterii și a Reformei, ca să facă iară, printr-o laolaltă chibzuință, ceea ce se stricase. Ascultam din sală comunicările lor învățate și aveam această vedenie. Simțeam în noi toți ceea ce sălășluia în adînc, pusese împărăția cea mare de răsarit, drept roman și dreaptă credință, și ne înrudea de aproape, cu voia sau fără voia noastră. Oamenii de știință păseau înainte și arătau drumul. N-aveam decît să-i ascultăm, ca să ne fie bine.

Mă întimplasem în anii mai dincoace la Sofia, în căutarea unor căi care tocmai să facă aievea asemenea năzuințe. Sosisem într-o seară de vară. N-aș fi ținut minte că era într-o zi de 2 iunie, fără ceea ce s-a întîmplat mai tîrziu. Muntele Vitoșa se albăstrea deasupra noastră într-un cer subțiat și fără ființă. Parcă el era cerul, care se lăsa pe pămînt ca să se păstreze, de teama nopții apropiate. În golul de dindărăt aveau să se avînte tinere stelele. Gazda mea, un mare scriitor și profesor universitar bulgar, care trebuia să mă aștepte la gară, nu se arătase. Îl știam om cu mintea împărțită și mi-am căutat singur casa unde urma să trag. Nu l-am întîlnit decît

tîrziu noaptea. Era nemîngiiat, dar nu pentru că nu fusese la gară, de care uitase. Se frămînta tot că nu mă poftise cu o zi înainte.² Eu căutam să-l mîngîi, că pentru cîte aveam să vorbim și să vedem, o zi mai devreme sau mai tîrziu nu putea să ne păgubească nimic. „Bine, dar știi dumneata ce înseamnă pentru noi 2 iunie?” Eu m-am uitat neputincios la cei dimprejur. Era printre ei și Kostov³, dramaturgul și directorul Muzeului etnografic, pe care de atunci l-am pierdut, era Bojinov⁴, marele caricaturist. Se uitau la omul mic și îndesat, care se zbucea în fața noastră, și nu mă ajutau. Se vedea că îl așteptau să vorbească. Trebuia să fie ceva deosebit.

„Ziua de 2 iunie ar trebui să fie tot atît de mult a bulgarilor cît și a românilor. Dumneavoastră ați uitat-o, iar noi ne-am închis cu timpul din ce în ce mai mult într-ale noastre. Parcă din dușmănie a putut să iasă vreodată ceva bun! Vorbim cu toții, învățăm la școală de Imperiul de la 1100 și 1200 al lui Petre și Asan. L-am făcut împreună, bulgarii și românii, pe urma și cu amintirea întîiului mare imperiu al lui Simion, dar, de cînd n-am mai fost atît de bine unii cu alții, acest imperiu a început să fie privit la miazănoapte de Dunăre tot mai mult ca român, iar la miazăzi tot mai mult, și în vremea mai nouă chiar în întregime, ca bulgar. Istoria nu se scrie singură, ci de istorici.⁵ Dar ce știm noi din acel timp fără cronici și de ce nu ne oprim la cei 70 de ani de colaborare frățescă între români și bulgari, petrecuți aproape sub ochii noștri și de cînd dovezile sînt pe toate drumurile, de la întîia carte în limba bulgară modernă, acel *Kiriakodromion* tipărit de mitropolitul nostru Sofronie Vraceanski în România la 1806⁶, și pînă la 2 iunie 1876, cînd aici, lîngă Vrața, orașul aceluiași mitropolit, și ca o închidere de cerc, s-a prăbușit lovit de un glonț în frunte furtunosul nostru poet și mucenic Hristo Botev?

Dumneavoastră ați luat alte drumuri, iar nouă nu ne place să ne mai aducem aminte, pentru că în tot acest timp n-am făcut decît să căpătăm de la români daruri din care s-a urzit o țară, și n-am mai apucat să dăm nimic în schimb. Nici între oameni recunoștința nu leagă întotdeauna; între state ea e de-a dreptul necunoscută.

Avem la Biblioteca națională un manuscris, pe care am să ți-l arăt miine. E de mîna lui Zamfir Arbore și ne pare rău numai că e atît de scurt și oprit prea devreme⁷. Ați făcut acolo o istorie a Bulgariei eroice între 1860 și 1878, pentru care, dacã ar fi numai ea, și ar trebui, noi cel puțin, scriitorii, sã vã preamãrim. Nicãiri, nici în scrieri bulgãrești, eroii noștri cei mai scumpi, și pe cari ziaristul român i-a cunoscut și i-a ajutat, nu sînt zugrãviți cu atîta putere și cu atîta omenie. Noi ar fi trebuit s-o traducem și s-o punem în mîinile școlarilor și cititorilor noștri. Vremea aceea are sã vie și ea. Bulgaria n-a știut nici aici sã dea ceva care sã laude și sã facã iubitã România în aceeași mãsura în care scrierea lui Zamfir Arbore, ținutã mereu sub lacãt la noi, laudã și face iubitã patria lui Haçi Dumitru, a lui Caragea, Levski și Botev. Pãcat cã biografia lui Botev a rãmas despãrțitã de textul pe care-l avem și l-ar fi încheiat ca o apoteozã.⁸ Am scos pentru dumneata din acel manuscris crîmpeie dintr-o scrisoare trimisã lui Zamfir Arbore de ziaristul nostru Zaharia Stoianov, care a ajuns mai tîrziu președinte al Sbraniei. Scrisoarea e din 1886. S-a tipãrit în romãnește în ziarul *Telegraful*⁹, care-l avea ca redactor pe Zamfir Arbore. Iatã ce credeau atîția bulgari a doua zi dupã rãzboiul de liberare de sub turci. În marea noastrã statuie, ridicatã în Piața Sbraniei țarului osvoboditel, țarului liberator, sînt în grupul care înconjoarã dedesubt calul împãratului soldați ruși și voluntari bulgari, dar lipsesc toți oamenii din scrisoarea lui Zaharia Stoianov, Kogãlniceni și Brãtieni, intii și cu mult înainte la datorie. La aceasta m-am gîndit cînd am transcris pentru dumneata, pe sãrite, cîteva rînduri.“

Zise și-și cãuta prin toate buzunarele, scoțînd pe masã carnete, creioane, hîrții de tot felul, batiste, pînã descoperi într-o carte o foaie mare fãcutã în patru, cu numele Bibliotecii naționale. Eram mișcat cã se gîndise la mine, cum eram mișcat și de vorbele lui. Vream sã-l ajut sã se așeze pe un scaun.

„Lasã, cã nu sînt chiar atît de obosit, cum ai putea sã judeci dupã ghetetele mele. La restaurantul Balabanov oamenii sînt invãțați cu mine. Scriitorii și artiștii alcã-

tuiesc aici, la Sofia, o mare familie și fiecare familie își are ciudãțeniile și ciudații ei. Numai proștii se mirã. No-roiul de pe picioarele mele e de pe muntele Veslez. Ar putea fi luat și așezat la icoanã. De acolo viu. În fiecare an, la 2 iunie, tot tineretul din Sofia face o excursie, care e un pelerinaj, pînã la muntele și la locul unde a cãzut acum aproape 60 de ani Hristo Botev. Am fost și eu cu studenții mei. N-am vrut sã dau la nimeni pînã sus brațele de liliac pe care le-am luat cu mine și nu m-am uitat totdeauna unde calc. Nu m-am mai schimbat. Astãzi se umblã așã cum am fost acolo.“

Poate cã era rãgușit și bãtrîn glasul care a început deodatã sã cînte cîntecul lui Botev, dar toți tovarășii noștri au intrat cu el în mãsura. Alți oameni, de afarã, cari treceau pe la ferestre, s-au oprit și au cîntat și ei. Pãrea cã toatã Sofia, Bulgaria întregã, din Dunãre pînã în Balcani, cîntã :

„Linistit, Dunãrea albã se vãlurește, susurã vesel,
Și Radetzky fudul plutește pe valul de aur,
Dar cînd se aratã malul de la Kozlodui,
Pe vapor rãsunã o goarnã și se desfășoarã un steag.“¹⁰

Profesorul vorbi mai departe :

„«Radetzky» e vasul austriac pe care au pus mîna cei 200 de cetași ai lui Botev, îmbrãcați în grãdinari, și l-au silit sã-i ducã de la Giurgiu pînã la satul de la noi, Kozlodui. Satul, în care am fost și eu pe urmele poetului, este locuit și astãzi, ca și în zilele lui, numai de români. Români il ajutaserã dincolo de Dunãre și tot printre români, prin satele lor care se întind pînã în jurul orașului Vrața, unde trebuia sã i se încheie viața eroicã, s-a strecurat în inima Bulgariei. M-am gîndit astãzi la acest drum și la România, înaintea monumentului de pe munte. Ar fi trebuit sã fii cu noi acolo. Ai fi fost în locul românilor cari, pe nedrept, n-au fost chemați și n-au venit niciodatã. El ar fi înțeles și te-ar fi privit cu iubire. A trãit ani de zile în București, în Brãila, în Giurgiu, a scris și a visat în țara dumneavoastrã, care a fost a doua lui țarã, și a lãsat în ea, ca sã nu-i mai vadã niciodatã, femeia și copilul“¹¹.

Dar mă întind la vorbă și nu citesc ce a scris Zaharia Stoianov, încă atât de aproape de zilele, pentru noi legendare, când s-au întâmplat toate acestea : «Nu există un singur bulgar, mai mult sau mai puțin cult și patriot, care să nu fi călcat pământul liber al României și să nu se fi folosit de ospitalitatea frățească a românului. Într-o epocă de o jumătate de secol, într-o epocă groaznic de neagră pentru noi, privirea poporului bulgar a fost mereu ațintită asupra malului stîng al Dunării. Tot ce a fost onest și mare, tot ce avea vreo inițiativă, tot ce n-a putut trăi și respira în Bulgaria robită, lucra și trăia în sfînta Românie... Țara voastră a fost pentru noi farul luminat al libertății, speranța în viața nouă. Deși vasali puternicilor sultani, românii au îngăduit, ba chiar au patronat, organizarea comitetelor revoluționare, au lăsat pe Rakovski să-și rostească vorbele de foc, au lăsat pe Liuben Karavelov să-și tipărească ziarele *Svoboda* și *Nezavisimost*, au lăsat pe neastîmpăratul Hristo Botev să ne trimită *Cuvîntul emigranților bulgari* și să editeze apoi *Zname*. Pământul vostru a hrănit pe apostolii libertății bulgare, pe luptătorii uriași ai neațîrnării noastre, pe Levski, Benkovski, Hagi-Dumitru, Caragea, adică întreaga pleiadă a martirilor noștri căzuți pe cîmpul de luptă, morți în ștreang și prin temnițele turcești. România a fost a doua patrie pentru miile noastre de martiri»¹².

Și acum, uită-te, te rog, bine la mine. Eu sînt membru al Academiei Bulgare, dar nu pot și nici nu vreau să uit că Academia noastră de astăzi este Societatea literară bulgară, înființată de colegi de seamă, care-și ziceau la 1869, în 3 decembrie, în cererea făcută marelui român Mihai Kogălniceanu, pe atunci ministru de interne : «Subsemnații cetățeni ai Brăilei», Țenov, alături de Beron și Drumev¹³. Cînd tot pe acea vreme se găseau acolo luceferii scrisului și acțiunii politice, cari au deșteptat și au înființat Bulgaria, Rakovski cel vechi¹⁴, Liuben și Petcu Karavelov, Botev, Dobre Voinikov, întemeietorul teatrului bulgar, și toți ceilalți, mă întreb cine mai rămăsese acasă și ce ne-am fi făcut noi fără ei și fără România ? Mă simt și eu cetățean al acelei Brăile și cetățean al României. Și dacă țara mea, în potrivelile ei politice, în care nu mă pricep și nu vreau să mă amestec,

s-ar ridica vreodată, din orice pricină, împotriva României, mi-aș acoperi ochii, pentru că mi s-ar părea că ea ar trebui să treacă peste cele mai mari umbre ale noastre, așezate la hotar, ca să împiedice grozăvia.»

Între cei care ascultau pe cunoscutul meu se găsea și scriitorul Iordan Iovkov, tras de o parte și tăcut, cum părea că-i era firea și-i era poate numai boala, care l-a răpus cîrînd. A avut un zîmbet de înțelegere, și atunci m-am hotărît să dau în românește cartea lui de povestiri : *Noapți la hanul din Antimovo*, ca o amintire a acelei zile de 2 iunie și un semn al colaborărilor cu putință. A primit s-o illustreze Teodorescu-Sion și a ieșit unul din frumoasele noastre volume, atît prin cuprinsul puternic al unui scriitor care citea în original și prețuia pe Mihai Sadoveanu, cit și prin înfățișarea tipografică. E ciudat, în legătură cu rostul acestor cuvinte, că la 1932 criticul bulgar Vladimir Vasiliev, rugat să scrie o prefață la această traducere, încheia astfel : „Această traducere, după *Mina de aur* a lui Ștefan Kostov, constituie un al doilea pas de adaptare reciprocă a valorilor culturale ale popoarelor român și bulgar, care se face dincolo de Dunăre. Vom ști să-l prețuim. Și de data aceasta tot noi sîntem cei îndatorați !”¹⁵

La o căutare mai de aproape, față de fiecare popor din jur și din Peninsula Balcanică, ne putem descoperi, în cursul secolelor, schimburi de înriuriri și de servicii de viață, la fel cu acelea care leagă Bulgaria de noi, după mărturisiri care nici nu sînt ale noastre, ci ale celor mai buni dintre fiii ei. Orice pas pripit al celor de azi poate deștepta o chemare la datorie și o împotrivire a umbrelor, vrednice încă să fie ascultate și ele, de vreme ce pe umerii și faptele lor se reazimă țările însele, în care s-au zidit. Vremurile sînt cumplite, după scrisa cronicarului. Să ne păstrăm firea, pentru că am fost înaintea lor și vom ști, prin cumînțenie, să fim și după ele. Dacă ne vom slăbi unul pe altul, vor folosi alții, nu noi¹⁶.

VIATA LUI TOLSTOI

Au fost oameni cari au legat numele lui Tolstoi de al lui Goethe, prin data nașterii, ca lună și zi din lună, aceeași la amândoi : 28 august. În afară că apropierea ar fi fost cu totul exterioară, s-a văzut curînd că ea nici nu exista în fapt. Unul, 28 august, cel al olimpienului de la Weimar, de la 1749, rămînea de stil nou, iar altul, cel al profetului frămîntat de toate patîmile, era în adevăr, raportat la cel dintîi, 9 septembrie 1828.

Pentru că e vorba de urmărirea lui Tolstoi în viața lui lăuntrică, aceea care, peste disciplină de artă sau conveniențe, adică disciplină socială, înseamnă însuși omul, cu puterile sau lipsurile sufletești, să ne oprim la cea mai dragă formulă a lui Goethe. Ea se potrivește aidoma lui Tolstoi și putea fi găsită de un cercetător al operei lui, a doua oară, întocmai, fără o cunoaștere a ei de la izvor.

Zicea Goethe, probabil în convorbirile cu Eckermann, că tot ce a scris el sînt crîmpeie ale unei mari spovedanii : *Bruchstücke einer grossen Konfession*. Expresia a uimit, cu toate că la un mare liric, așa cum a fost Goethe, oricîtă poemă epică, dramă, povestire și știință a făcut, nu putea fi decît firească. Dar cu cît mai mult trebuie să ne mire pentru Tolstoi, scriitor epic și numai scriitor epic, unul din cei mai mari și mai nefalsificați de adaoșe într-un veac de amestec al genurilor.

Chiar dacă n-ar fi alte mărturii, care să ne ajute să vedem pe Tolstoi și întîmplări de-a dreptul ale lui sau

la care fusese martor, în aproape toate povestirile și romanele pe care le-a scris, ne-ar rămîne dovada cea mai bună : mărturiile proprii. Din întîia tinerețe, dinainte de 20 de ani, și pînă la urmă, scriitorul și-a însemnat în jurnalul lui pînă și cele mai mărunte fapte ale vieții, gîndurile, ciocnirile cu oamenii, geneza și procesul de realizare a tuturor operelor. E ca o neîntreruptă pătură de apă subterană, de unde țîșnesc numai din loc în loc, în văzul oamenilor, jocurile frumoase efemere sau șivoaiele puternice, care trebuiau să miște morile cele grele cu făina flămînzilor de adevăr. Ne vom lăsa mai puțin ispitiți de ele, neintrînd în scopul cuvintelor de azi, și vom încerca să pătrundem și să rămînem tot timpul dincolo.

Din cînd în cînd, pentru control numai și ca o întemeiere a formulei goetheene cu aplicare la Tolstoi, vom trece de la un izvor la altul, știind însă mereu că, în sine, ele nu sînt decît unul și același.

Din aceeași pricină, pentru că Tolstoi stă fără taine în fața noastră, pe de o parte în literatura autobiografică a *Jurnalului* și a corespondenței, și apoi în literatura propriu-zisă, cu fapte mai mari decît natura, făcute să se miște între faraoni și statui, puțin documentelor neașteptate pentru cunoașterea lui ni se pare neverosimilă. Sîntem în anul centenarului nașterii. La Moscova se pregătește o ediție de opere complete¹, pe care guvernul sovietic a încredințat-o unor critici prea conștiințioși ca să se învoiască ei cu tăieturi ale pasajelor nepăcute regimului. Multe pasaje rămase nepublicate vor fi acum pentru întîia oară aduse la cunoștință. Din punct de vedere literar, evenimentul se poate aștepta cu toată nerăbdarea. Ce va însemna însă din punct de vedere autobiografic și omenesc ne îngăduie să ne facem o părere un volum de curînd apărut, cu acest nume : *Tolstoi necunoscut*². A fost scos și el cu învoiala familiei, de către cineva care a adus însuși materialul din Rusia. Mici fapte și trăsături interesante nu lipsesc, dar ele nu adaogă nimic lui Tolstoi, pentru că Tolstoi e întreg în operele pe care le avem. Tolstoi de aici e un Tolstoi foarte cunoscut, Tostoi de totdeauna, numai că în niște pagini care rămăseseră în sertare. Îl vedem, așa cum trebuie să stea și acum aici în sală și să asculte în picioare, mai înalt

decît noi toți și străveziu, încît toată lumea se străvede prin el dincolo, însă ca și cum s-ar crea din el, cu mîna sub cureaua care strînge bluza căzăcească și cu ochii drepti, străbătători, cenușii, ochii temuți ai raționalistului fără mîngiere ațintiți în așteptare asupra noastră. Așa cum casa de la Iasnaia Poliana a stat deschisă după 1880, timp de 30 de ani, tuturor trecătorilor cari voiau să se oprească, de la prieteni din aceeași lume la curioși internaționali sau la rascalnici de drumul mare, la fel și viața lui. „Eu n-am taine!“ A spus-o singur și a pus tot ce i-a stat în mîna ca să facă un adevăr din acest înspăimîntător cuvînt.

Iată această viață, așa și atît cît reiese din ceea ce Tolstoi ne-a mărturisit. Aș grupa faptele, fără să mă țin de împărțirile obișnuite ale biografilor cari lucrează și cu alte elemente, în trei mănunchiuri. Cel dintîi, de la început, de la începutul vieții conștiente, — el pretinde că și-a văzut trupul în albioara de baie cînd era de trei ani, și s-a îndrăgostit de el — pînă numaidecît după sfîrșitul romanului *Ana Karenina*, pe la 1877-1878. Sînt cei cincizeci de ani de pregătire și de cugetare ai scriitorului, anii frămîntărilor sufletești și ai marilor creații artistice, anii teoriei. Mănunchiul al doilea s-ar întinde de la această dată de răs_pîntie pînă la 28 octomvrie 1910, cei 30 de ani ai luptei cu lumea după lupta cu sine, anii apostolatului religios și social, anii practicii. Cel din urmă mănunchi nu ține decît 10 zile și se încheie în odaia șefului de gară de la Astapovo, cu mîinile care atîta împletiseră binele și răul încrucișate pentru totdeauna pe piept. Sînt zilele tăcute, despre care nu ne-au rămas decît spuse străine, ale sfînteniei și ale drumului crucii.

Cine era acest Tolstoi, care a umplut veacul, și de unde venea? A spus-o singur, în felul tăios și de desconsiderare, de atîtea ori fătarnică, față de sine, al lui Rousseau, pe care l-a iubit și în multe l-a urmat. „Cine sînt eu? Unul din cei patru băieți ai unui locotenent-colonel la pensie, rămas orfan la 7 ani, crescut de femei și de străini.“ E dintr-un pasaj al unei însemnări mai lungi, de jurnal intim, de la 1 iulie 1854.³ Era atunci la București și se pregătea să plece la asediul Sevastopolului. Sînt niște cuvinte spuse într-adevăr parcă în mijlocul

nostru și pentru noi. Pe părinți, pe amîndoi, și ascendenții vestiți, de mamă și de tată, îi găsim în eroii de căpetenie ai romanului *Război și pace*, care mai mult decît un roman istoric e o cronică de familie. Acel locotenent-colonel la pensie era însă din osul neamului de boieri cari au stat la începutul Rusiei și au avut mereu rosturi mari în împărăție. E destul să amintesc de strămoșul lui din vremea lui Petru cel Mare, care a făcut vestitul serviciu italian țarului și a ajutat să se rezolve, cum s-a rezolvat, sălbatic, problema țareviciului. Mama lui venea dintr-o familie, Volkonski, care nu era mai puțin veche și cunoscută. Tolstoi a rămas toată viața moștenitorul acestui îndoit sînge. A fost un moșier rus de neam, învățat să se privească de mic drept o ființă aparte, să aibă numai neînțelegere și dispreț pentru intelectualii și oamenii de oraș, să-și ia mereu un loc de conducător și să-l ție și să-l exercite, mai mult asupra sufletelor decît asupra corpurilor, nu numai în Rusia, dar în toată Europa, tocmai atunci cînd se lepăda cu o mai mare smerenie creștină de el. Sînt caracteristice vorbele lui Lenin, ale altui adevărat rus, către Gorki : „Tolstoi, ce bloc, iubite, ce materie! Lucru cu adevărat mareț la Tolstoi e glasul lui de țaran, gîndirea lui de țaran; el e un țaran sadea, așa cum în afara lui nu s-a pomenit un al doilea. Pînă la acest grof, țaranul nici nu a fost cunoscut în literatură.“⁴ Ura sau neînțelegerea atîtora față de el se datorește tocmai acestei însușiri. E ura față de țaran, rămas închis, numai pentru el și de neîndoit, așa cum e totdeauna omul de la țară. Acest rus pînă în măduvă nu putea să sufere pe slavofili și pe liberali, așa cum n-avea încredere față de social-democrați, și era la fel privit de amîndouă taberele; și el, care trăia de mic în limbi și cărți străine, totdeauna informat de ultima idee din Europa, era tot atît de puțin un occidentalist și putea fi îmbrățișat ca unul din ei de această aripă stîngă, intelectuală și politică, a Rusiei.

A trăit aproape toată viața la Iasnaia Poliana. De acolo are întîile amintiri, de acolo cele din urmă. Viața de țară îl urmărea, oriunde s-ar fi găsit. La 1844 e student la Universitatea din Kazan, destul de puțin entu-

ziast, întâi la limbile orientale și apoi la drept. Când pleacă la 1847, fără să fi dat examenele, e atras de Iasnaia Poliana și de gândul să trăiască pentru țărani și să-i ferească. Are dezamăgiri, țărani nu-l înțeleg, nu se apropie de el, îl batjocoresc și-l înșală. Experiențele de atunci a vrut să le facă obiectul unui mare roman, din care nu s-a păstrat decât un episod : *Dimineața unui mosier*. La 1851, scribit de încercările umanitariste și reformiste, după ce își lăsase frânelor slobode firii lui autoritare și pătimașe, jucând mai ales cărți și ruinându-se, pleacă în Caucaz, ca să se refacă. În singurătatea de acolo, cu munți de zăpadă și cu dușmani, se descopere pe sine. Scriitorul Tolstoi e de aici. Întâia lui operă însă e o întoarcere acasă și asupra vieții de pînă atunci. E o adevărată întoarcere, care culege numai observațiile făcute pe drum, de ani și ani, asupra-și și asupra lumii. Se cheamă *Copilăria* și trebuia să facă parte dintr-un mare roman ciclic : *Patru popasuri ale unei formații intelectuale*. El pornea în întîiul fragment, *Copilăria*, de la naștere, trebuia să treacă de la *Adolescența*, începută tot în Caucaz și sfîrșită în România, la *Tineretea*, la care a lucrat la Sevastopol, prin anii de încheiere, la Iasnaia Poliana, la Universitate și în lume, și trebuia să încheie cu romanul improspătării în mijlocul naturii uriașe și al omului nou. Acesta, rupt de celelalte, ni s-a păstrat în formă de fragment în nuvela *Cazacii*, începută în Caucaz și sfîrșită abia peste aproape zece ani, în preajma celei de-a doua activități literare a lui, în toamna anului 1862, după ce-l purtase pe câmpurile de luptă, prin Europa, și-l adusese iară la Iasnaia Poliana, fără gînd că are să-l mai ducă la capăt vreodată. O datorie de o mie de ruble, făcută la biliard, și plata înainte luată pentru acoperirea ei, de la Katkov, directorul revistei *Russki Vestnik*, îl conving. Nuvela apare revăzută, dar tot neisprăvită, cum a și rămas. E simbolică această neisprăvire, pentru rostul pe care trebuia să-l aibă opera și pentru stadiul de dezvoltare, care stătea atunci înaintea lui Tolstoi, abia căsătorit.

În 1855, spre sfîrșitul anului, se întoarce de pe front și în anul viitor demistonează din armată. Trăia pe acea vreme în cercul prietenilor lui literari din Petersburg

și la Iasnaia Poliana. Ducea o viață de observație crudă, care îl îndepărta treptat de oameni, de joc de cărți și de petreceri. Se ducea la chefurile cu țigani, cari i-au împodobit unele din lucrări, cum e mai ales *Cadavrul viu*. Atunci, într-o dimineață, un prieten care venise la Turgheniev, s-a mirat că vede o sabie rezemată de un scaun. I s-a răspuns că e a lui Tolstoi, care se întorsese foarte tîrziu noaptea și se oprise să doarmă la el. Sabia aceea rămînea fără rost acolo și nimeni n-ar fi putut spune pe acea vreme că ea avea să se ridice asupra literaturii și vieții rusești, în brațul unui arhanghel, care vestea Apocalipsul, altă judecată și o nouă împărăție a lui Dumnezeu. În 1857 pleacă în străinătate. E întîia lui ieșire din Rusia ; în 1860 pleacă a doua oară, în ambele rînduri cite nouă luni. După aceea se așază la țară și nu mai iese decât pentru scurte răstimpuri la Petersburg, Moscova, pe Volga, la herghelia lui de la Samara, sau în miazăzi, atunci cînd s-a îmbolnăvit mai greu, la bătrînețe. Tolstoi crește din pămîntul rus, unul din cele mai curate, din guvernămîntul Tula, și rămîne pentru toate vremurile cel mai rus dintre scriitorii și oamenii mîndrei țări slave. „Scriitor al pămîntului rus“, i-a zis Turgheniev aproape de sfîrșitul vieții, pe la 1883. Tolstoi, care totdeauna a încercat să se apropie de marele romancier și totdeauna a rămas depărtat, a protestat și împotriva acestei formule. I se părea fără înțeles. Poate pentru că era în zilele fierberii etice și religioase.

Jurnalul nu e destul de bogat pe cît l-am vrea în această perioadă. După 1857 începe să se imputineze. De unde era urmat zi cu zi, are salturi și goluri. Cele mai de seamă căutări și schimbări se deslușesc însă, fie și într-un rînd sau într-o exclamație. Ceea ce îl preocupase pînă acum erau toate problemele pe care le vom întîlni statornic la Tolstoi : omul ca individ și mai ales el, legăturile cu societatea și revărsarea în Dumnezeu. Omul e plin de iubirea de sine, e pornit și disprețuitor față de ceilalți, în voia tuturor patimilor, joc de noroc, femei, băutură, petreceri. E o putere înăbușită care vrea să se cheltuiască și, nemulțumită de căile obișnuite, sfarmă totul și se îm-

prăstie. Dintr-o tinerețe, pe care noi obișnuim, pentru media oamenilor, s-o numim neocupată, din anii băieției, el și-a alcătuit niște rânduiești aspre de viață, cele mai multe negative, porunci biblice : „Să nu...“, pe care le-a însemnat, îmbogățindu-le sau slăbindu-le în fiecare zi, certându-se regulat pentru regulata lor călcare, în fiecare seară. E ceea ce numesc eu autoflagerea tolstoiană, și vijii prin fiecare foaie a jurnalului, care înșiră în același timp, ca într-o spovedanie către Dumnezeu abstract, poticnirile și păcatele săvârșite din zori pînă în seară și uneori din seară pînă în zori. Vrea mereu să se înfrîneze pe sine, să nu mai fie mîndru față de ceilalți, supărăcios pînă la provocări sau la înghețarea oricărei simpatii, să lucreze, să se desăvîrșească. De la inconjurimea nemijlocită, rude, colegi și prieteni, se ridică la datoriile lui față de seamă, pentru care vrea să lucreze, și mai ales față de țaran și față de mulțimea anonimă. Problema descătușării tărănești, a improprietății, nu numai că l-a interesat, dar l-a cîștigat pentru ea. În țaran n-a văzut însă numai celula economică, ci de la început pe om cu sufletul lui, dornic sau cel puțin vrednic de înălțare. În călătoria lui dintii în străinătate, unde se duse tocmai ca să se reculeagă și să găsească o linie de purtare în haosul care-l purta cu el, înseamnă la 25 iulie 1857 : era la Stuttgart, abia ajuns, după o citire a unui roman de Auerbach : „Am văzut luna din dreapta : e semn bun. Esențialul : am conceput foarte viu ideea să organizez o școală de sat pentru toată regiunea, și un plan întreg de activitate în acest sens. Principalul e o activitate fără popas.“⁵ A doua zi, ajuns la Baden, se lăsa ispitit de ruletă, pierdea aproape tot ce avea și se întorcea pe neașteptate în Rusia. E aici, în trei rînduri, întreg Tolstoi, omul. Firește că rămîne, cu izvoarele țîșnind din el, scriitorul.

Iată că a început partea de superstiție : luna la dreapta, semn bun. Jurnalul e semnat cu asemenea trăsături. Superstiția aceasta e uneori tradiție, tărănism și folclor. Una din cele mai caracteristice e credința lui în ziua de 28. Se născuse într-o asemenea zi. Întîia carte i-a apărut într-o zi de 28, întîiul copil i s-a născut la fel. Cînd vrea să facă o colecție a poeziilor din scriitorii francezi moderni,

era de părere să se deschidă din fiecare volumul caracteristic și să se copieze fără deosebire bucata de la pagina 28. A plecat de-acasă pe drumul morții la 28 octombrie. Scrie într-un volum de amintiri unul din băieții lui, care la acea dată trăia cu familia în altă parte, în miazăzi, că atunci cînd a primit telegrama că tată-său a plecat și nu se știe unde, în ziua de 28, și-a dat seama că era pentru totdeauna.

A doua trăsătură, după aceea de rusism vechi, era aceea de rusism nou, al vremii lui. Tolstoi făcea parte dintre boierii pocăiți ai Rusiei. Ei își dădeau seama că au îndatoriri mari față de țaranii lor și căutau, fiecare după fire, să și le împlinească. Tolstoi, după ce le-a încercat pe celelalte, de ordin propriu-zis economic, și a dat greș, s-a adîncit în cele de ordin sufletesc. Școala a înființat-o numaidecît, dar după ce a învățat pe copii ceea ce însuși nu știa, cum o spune singur în jurnalul intim, a plecat din nou în străinătate, peste trei ani, ca să studieze sistemele pedagogice și aplicarea lor în Europa. Aceste frămîntări, preocupări și ocupări multiple, izbiseră și pe prieteni, și mai ales pe Turgheniev, care în același an, 1857, îi scria : „Îmi spui că ești foarte mulțumit că nu mi-ai urmat sfatul, să fii numai un om de litere. Nu discut. Poate ai dreptate. Cu toate astea, îți mărturisesc rușinea mea că, oricît îmi bat capul, nu pot să-mi închipui ce poți să fii dacă nu ești om de litere. Ofițer ? Moșier ? Filozof ? Intemeietorul unei noi religii ? Funcționar ? Om de afaceri ? **Te rog, scoate-mă din incurcătură și spune-mi care din aceste ipoteze e cea mai bună.** Glumesc, dar la urma urmei aș vrea nespun să-ți deschizi în sfîrșit toate pînzele și să plutești.“ Nu se vede, de-aici, minunat, ce multiplu apăsarea Tolstoi contimporanilor pătrunzători, în ajunul a 30 de ani ? Convingerea că el rămîne același, de cînd se deslușește ca personalitate, în anii foarte fragezi, pînă în mijlocul marilor lupte ale bătrîneții, nu capătă decît încă o întărire. Și, în sfîrșit, în al treilea rînd, alături de meditațiile umanitare, căderea în ispită, jocul, ruina, ruperea de mediu și fuga la Iasnaia Poliana.

Problema lui Dumnezeu îl umple deopotrivă. De la 12 sau 13 ani, cînd un coleg de școală intră peste el și fratele lui în odaie, strigîndu-le că are dovada că Dum-

nezeu nu există, de la încercările să puie nemurirea în formulă și de la căderea în religiozitate a fratelui lui, Dimitrie, încă de la Universitatea din Kazan, căreia i-a fost martor, pînă la tăgăduirile și la adîncirea în religia naturală a lui Ieroșca din *Cazacii*, sau pînă la aceste gînduri, sînt trepte : „Convorbirea de ieri despre dumnezeire și credință a făcut să se nască în mine o gîndire măreață, nemăsurată ; mă simt în stare să-mi consacru viața urmărindu-i împlinirea. Gîndirea aceasta e crearea unei noi religii, conformă cu dezvoltarea omenirii, religia lui Hristos, dar curățată de credință și de taină, religie practică, nefăgăduind fericirea viitoare, dar dînd-o aici pe pămînt. Îmi dau seama că această idee nu poate fi înfăptuită decît de mai multe generații, lucrînd conștient în acest sens ; generațiile au să-și lase moștenire gîndul urmașilor, și într-o zi fanatismul sau rațiunea vor ajunge s-o înfăptuiască. Să lucrezi conștient ca să unești pe oameni prin religie, iată temelia gîndirii care sper că va ajunge să mă ia cu sine.“ Aceasta, înaintea Sevastopolului, în martie 1856. Pînă la scrisoarea lui Turgheniev mai trec doi ani. Trepte sînt toate aceste stări, dar trepte care duc mereu, și în fiecare zi, de la pămînt la cer și de la cer la pămînt. Firea religioasă de la început a lui Tolstoi se străvede limpede.

Acestea pînă în preajma anului 1862. Atunci *Jurnalul intim* arată întîia răs_pîntie, care o prevestea pe cealaltă. Cea dintîi era primăvăratîcă și înflorită ; cealaltă s-a afundat în nori și trăsnete profetice.

Faima literară a lui Tolstoi, uluitoare de la întîile povestiri, scade. Ceea ce scrie el după 1857 nu mai interesează lumea. Societatea se schimba. Literatura lui de război și de întrebări de scriitor în căutarea artei și sufletului propriu cădea în plină întoarcere spre problemele de ordin social și chiar administrativ, de rezolvare a ciocnirilor dintre clase și de organizare nouă a statului, după trezirea a doua zi de la înfrîngere. În același timp, și aproape ca o provocare, în atît de mare contrast cu tot ce a urmat, Tolstoi, în comunicarea de la 4 februarie 1859 la Societatea moscovită a iubitorilor literelor rusești, *Superioritatea elementului artistic în li-*

teratură asupra tuturor curentelor ei vremelnice, făcea apologia artei pentru artă. Trebuia să intervîie Homiakov, președintele societății, ca să ia apărarea artei sociale și morale.

În vremea din urmă fusese tot bolnav. Credea că e ftizic. Doi din frații lui muriseră de boli de piept. La începutul anului 1862 se duce, după sfatul medicilor, la Samara, ca să facă o cură de kumos,⁷ lapte de iapă fermentat. Și, curînd după aceea, în toamnă, se însoară, cu Sofia Andreievna Behrs, pentru ca să intre într-o epocă de pace lăuntrică și de mare creație. De la 1865 pînă la 1878 *Jurnalul intim* se oprește. E drept că nu lipsesc scrierile cu mărturisiri proprii, nu lipsesc mărturisirile străine și mai ales operele, cu attea episoade autobiografice abia acesuse în haina artei. Era o încercare de dezlegare a tuturor problemelor din punct de vedere strict personal. Tolstoi e fericit. De atunci sînt ocupațiile gospodărești înteețite, apicultură, crescătorie de vite, herghelia de 3 și 4 sute de cai de la Samara, cu cele 5 000 de hectare în acest scop cumpărate din țara bașkirilor, la aproape 150 kilometri de trăsură de la Samara, viața de mare moșier gospodar. De atunci, romanul *Război și pace*, scris timp de cinci ani, de la 1864 la 1869, de atunci începutul *Anei Karenina*, la 1873. Cînd o isprăvește, cu destulă silă, la 1878, e în plină criză religioasă și intrat în a doua epocă a vieții.

Am zis acestei de-a doua epoci etică-socială, sau practică, după cea dintîi, estetică-filozofică și teoretică. Voi încerca să întemeiez numaidecît această părere. Simt că e nevoie !

Anii 1876, 77 și 78 au fost pentru Tolstoi ani de dorpire și apoi de izbucnire a unei crize. Nu e vorba de vreo schimbare în adînc și de un om care ar apare cu totul nou, după un drum la Damasc. E, după o zguduire care înseamnă o desfacere dintr-o stare haotică, a tuturor gîndurilor și putințelor, cum le ducea cu sine de zeci de ani, o viață potrivită după niște păreri revăzute și definitive. Cei dimprejur și străinii, cari vedeau acea muncă de curățire, erau îngrijați. Ea s-a arătat într-o mai de aproape urmare a datinilor religiei ortodoxe, cu ducere la biserică, spovediri, post la Paști de șapte săptă-

mini ținut întreg și convorbiri nesfârșite cu oricine venea la Iasnaia Poliana despre același și același subiect. Ilia Tolstoi povestește în volumul lui de amintiri⁸ întâmplări din acei ani, din care se desprinde cîntărețul de biline rătăcitor de la 1877, poposit pentru mai mult timp la ei și spunînd într-un chip atît de pătrunzător vechile povești în versuri ale poporului rus. Din povestirile lui a luat Tolstoi subiectul bucăților pentru popor : *Din ce trăiesc oamenii și Trei bătrîni*. De atunci ajunge încet la convingerea că doctrina oficială e o rătăcire și caută să culegă pe cea simplă, învățătura curată, fără dogmele bisericii, a lui Isus Omul, din gura săracilor cu duhul sau a rascolnicilor călători. Lasă călăria, vînătoarea, băile, băutura, tutunul. Umblă mult pe jos, pe șosea, și se oprește de vorbă cu drumetii întâmplării. E o ieșire în căutarea lui Dumnezeu, ascuns într-un suman peticit sau într-un cojoc. Așa dă de Sutaiev, care l-a înfriurit puternic în părerea despre proprietate, despre biruri, despre respingerea serviciului militar, despre neîmpotrivirea la rău ; și tot de acolo i-au venit vînturi și oameni de la Caucaz, de la duhoborți,⁹ o comunitate întregă ajunsă la aceleași păreri și împlinindu-le într-o adevărată mucenicie, pînă au fost siliți să plece în America.[...]

În această direcție apar *Mărturisirile* scrise între 1879 și 1881 sau *Critica teologiei dogmatice, Potrivirea și tălmăcirea celor patru evanghelii, Din ce e făcută credința mea, Crede în învățătura lui Isus*, cu piatra unghiulară, *Cuvîntarea de pe munte*. Hristos încheie șirul de înțelepți, al brahmanilor, Buda, Lao-Țe, Confucius, Zaratuștra, Isaia, cari au arătat oamenilor adevărata fericire și drumul la ea. Tolstoi e un mistic al rațiunii. La început a fost Logosul, adică Rațiunea. Fapta trebuie, nu vorba. Întîia faptă e însă iubirea. Spaima alor lui sau anatema bisericii nu l-au clătinat.

După această descoperire a lui Dumnezeu, Tolstoi a descoperit societatea. În 1881 familia lui s-a mutat pe scurtă vreme la Moscova. Boierul acesta de țară descoperă în același timp orașul. Iubirea lui creștină, care era fapta credinței, se putea exercita. În 1882 se făcea recensămîntul populației, la care Tolstoi a luat parte. În cele trei zile în care și-a împlinit cu binevoitori și cu

unii membri ai familiei mai răsăriți sarcina de anchetator în cel mai păcătos cartier al Moscovei, tîrgul Smolensk¹⁰, cu azilurile lui de noapte, Tolstoi a trecut prin cele mai înfricoșate chinuri ale vieții. După zguduirile religioase personale veneau zguduirile de ordin social. Lumea intra în el și-l împingea la protest și la o acțiune de mîntuire. Din aceste împrejurări a ieșit marea lucrare, analiză, osîndă și arătare de drumuri în același timp : *Ce trebuie să facem*, din 1884-1886. Mizeria e aici zugrăvită cu acea putere, stăruință și amănunțime, parcă pierdute odată cu Tolstoi, corupția orașului, bogății cu luxul și ispitele, statul creație și în serviciul celor puternici, biserica, asociată lui, artele complice. Cele mai tari atacuri împotriva artei aici se dau ; lucrările de mai tîrziu sînt numai dezvoltări. Scăparea stă în respingerea împărțirii la robirea omenirii, prin desființarea banului, a proprietății de pămînt, a armatei, a serviciului către stat. Și, în al doilea rînd, în însușiri personale : să nu minți, să te pocăiești, să muncești în sudoarea frunții. Munca unește pe oameni cum îi unește religia, cum îi unește arta. Arta artistică făcută pentru puțini dezonește pe oameni : Goethe, Beethoven, Shakespeare. Ea trebuie lovită și înlăturată.

Arta lui e o artă de simplitate și de simțiri mari omenești, pe care să le priceapă cît mai mulți, o artă religioasă, de legătură între oameni. Chemarea ei e să înlătore ura și să facă să vie împărăția lui Dumnezeu, iubirea.

Ce a scris de acum înainte Tolstoi a fost ca o exemplificare mareață a acestor păreri : capodopere ca *Moartea lui Ivan Ilici, Sonata Kreutzer, Învieria*. În tot acest timp, și mai ales între 1900 și 1910, scrierile polemice și mistice în lupta socială dezlănțuită nu s-au mai oprit. Ele au ieșit sau au circulat, tipărite sau, cînd erau interzise, multiplicare pe altă cale, în milioane și zeci de milioane de exemplare. Traducerea celor mai multe se făcea numaidecît și se răspîndea în toată Europa. E vremea cînd Tolstoi, omul singur, e același cu omul tuturor. Scrierile lui cele mai zgomotoase sînt pagini de memorii, de cînd nu mai are taine. El e conștiința vie

nu numai a Rusiei, dar și a unei mari părți din omenire, a omenirii suferinde și neajutorate. Pe urma plugului său, care a răsturnat o brazdă cât o întreagă împărăție, orice semănători puteau să vie.

Pentru omul care gândea și trăia astfel, deșteptînd entuziasme, dar mai cu seamă uri, își făcea loc mereu învinuirea că nu-și potrivește viața părerilor. Scriitorii nu-l puteau ierta că nu vrea să fie un om de litere, oamenii de știință că decreta în atîtea domenii pentru care ei făcuseră studii după toate cerințele științei, oamenii de partid că lovea deopotrivă în liberali și în social-democrați, statul și țarismul că le propovăduia desființarea. Cei mulți, pentru cari lucra, abia dacă îl cunoșteau și nu puteau să-l apere de acele puteri dezlănțuite. Urmarea acelor împrejurări se mai simte și azi. Tolstoi trebuie apărat, cînd e scos iară în ochii lumii.

Merejcovski, foarte tînăr încă, într-un studiu despre Tolstoi și Dostoevski, a strîns toate aceste învinuiri și le-a aruncat împotriva profetului și scriitorului¹¹. El îi strigă în obraz că de cea mai mare minciună, aceea a stăpînirii de bunuri, nu s-a putut lepăda. Am găsit în volumul de curînd apărut, *Tolstoi necunoscutul*, o scrisoare a unui student către Tolstoi, care rezumă și citează din Merejcovski, întrebîndu-l dacă i-a răspuns undeva sau ce are de răspuns. Tolstoi îi răspunde numai în trei rînduri, care sînt înfiorătoare, nu atît prin cuprins, cît prin data cînd au fost scrise: „Pe Merejcovski nu l-am citit; judecînd după extrasele d-tale, nu mi se pare de trebuință, nici să-l citesc, nici să mă apăr“. Scrisoarea era datată: Iasnaia Poliana, 24 octomvrie 1910¹². Peste patru zile el pleca, nu numai ca să-și potrivească viața cu învățătura, dar pentru cele zece zile ale rătăcirii prin lume pînă la odihna de pe patul unui om sărac de la Astapovo, pat care s-a păstrat pînă astăzi în înfățișarea de atunci, cu flori de amintiri deasupra. Răspunsul pe care l-a dat astfel, cu fapta, lui Merejcovski, creștinizantul mistic al celei de-a treia împărății, așa de străin de Tolstoi și de ochii lui cruzi, a fost din rîndul nu al celor omenești, ci al celor dumnezeiești.

Acesta e Tolstoi, într-o cercetare cu date puse la îndemîna de el însuși și fără caracterizările literare. Punc-

tul de lumină și de durere al dezvoltării lui sufletești rămîne acela al crizei. Toți cercetătorii, binevoitori sau nu, aci întîrzie mai ales. Aș îndrăzni, lăsînd de o parte celelalte explicații, care pot rămîne valabile după puncte de vedere, să mă apropii și eu de el cu un alt criteriu. Călăuzindu-mă de acesta am și făcut împărțirea vieții lui Tolstoi în perioada teoretică și în perioada practică.

E o constatare pe care au făcut-o cugetătorii ruși, nu numai economiști sau sociologi, ci atîția cu pregătire filozofică, teologică sau literară. Întîlnirea în aceleași încheieri dă de gîndit. Foarte mulți ruși dau la iveală o lipsă de înțelegere pentru valoarea obiectivă a unei idei. Berdiaev a spus, de pildă, că în Rusia o idee n-are înțeles decît intrucît e potrivită să ridice bunăstarea generală materială. Cultura are acolo pecetea utilitarismului. Toată istoria noastră spirituală, zice sociologul Frank, e colorată strident utilitar. Începînd cu adorarea științelor naturale, pe la 1860, și continuînd pînă astăzi, inteligența (intelectualii) n-au căutat niciodată în creațiile gînditorilor adevărul științific, ci totdeauna numai folosul practic.

Și dacă Tolstoi e om al veacului al XIX-lea și atîta de rus, cred că n-ar fi o coborîre privindu-l sub acest punct de vedere. Spaima de moarte, slăbiciunea vîrstei, sînt criterii respectabile, dar nu îndestulătoare ca să înțelegem izbucnirea și adîncirea crizei. Trecerea la aplicarea practică, poruncitoare și radicală, după încercările de elaborare teoretică și toate șovăielile bărbăției. dă unei minți raționale ca a lui Tolstoi un alt cadru. Încă cineva din rușii de vază n-au prețuit o frumoasă arhitectură de idei, decît dacă o puteau face locuință de milioane. Și atunci, nu numai pămîntul, cu omul și societatea, dar și Dumnezeu au trebuit să se adapteze acestei noi cerințe. A fost pămîntul și Dumnezeu lui Tolstoi, pe care el l-a dat oamenilor vremii sale, luptînd cu mîndria, cu ispita să ia el locul unui întemeietor de credință, și cu toată zgura pe care și o ființă de aur ca a lui o dădea în focul vieții. Ce înseamnă, alături de asemenea dimensi, micile bîrfeli ale lui Merejcovski și ale conțimporanilor guralivi, neîncrezători sau partizani de altă

tabără! Tolstoi se ridică peste noi, ca aici în sală, cu mâna petrecută în cureaua bluzei rusești și cu ochii cenușii nemișcați, privindu-ne din lumea lui verde de natură și din adâncurile rațiunii. El nu e o învățătură, care poate trece, ci un eroism, care oricând poate porni pe noi drumuri, cu alt nume.

ABELARD ȘI ELOIZA

Se împlinesc zilele acestea 800 de ani de când Petre Abelard, una din luminile evului mediu francez, s-a stins, împăcat mai mult cu Dumnezeu decât cu oamenii, într-o minăstioară de odihnă de pe râul Saône a abației de la Cluny, în care era călugăr. Istoria vieții lui și-a scris-o singur, în niște pagini puternice, care aduc aminte, prin căutarea în sine după adevărurile din urmă, de *Mărturisirile* Sfântului Augustin, și, prin dezvelirea fără milă a celor mai ascunse întâmplări, de autobiografia lui Jean-Jacques Rousseau. Când acesta și-a chemat romanul legăturilor dintre bărbat și femeie, *Noua Eloiză*, se întorcea cu fața către un om de care îl apropiiau mai multe trăsături. Il aducea din nou între noi, așa cum fiecare secol a făcut la rîndul lui, de atunci, de la 1142, pînă astăzi. Cea din urmă carte despre Abelard, *Eloiza, iubita lui Abelard*¹, de John Charpentier, abia a ajuns în mîinile noastre. E ca o floare pusă pe un mormînt de la Père Lachaise, unde se crede că se odihnesc rămășițele uneia din cele mai mari iubiri, în acest an al celui de al 8-lea centenar. Acea iubire, păstrată întreagă în scrisori-le schimbate între Abelard și Eloiza, este tot așa de adîncă și de clocotitoare ca atunci. Ea a fost mai puternică decât soarta. Este un bun al tuturor. Mîngîie și dă încredere altor iubiri să înflorească și să stăruie, prin oricîte suferințe. Ochii celor care trec prin aceeași stare se ridică spre ea ca spre un altar.

Dacă Abelard n-ar fi întâlnit într-o zi pe Eloiza, fată de 18 ani, la unul din cursurile lui de la Școala Catedralei din Paris, pe malul înverzit al Senei, el ar fi rămas un mare învățat și dialectician al scolasticii, pierdut pentru totdeauna în arhivele timpului. Vreun cercetător al istoriei filozofiei și culturii s-ar mai fi oprit înaintea lui, întrebându-l, poate fără să capete răspuns, despre rostul în indeletnicire și răsunet în lumea în care a trăit. Este drept că setea lui de știință, trebuința de luptă pentru păreri și darurile de învățător i-au rămas pînă la urmă aceleași, ori prin câte valori i-a fost dat să treacă. Din această pricină atîția l-au putut învinui, în viață, și printre ei pînă și Eloiza însăși, precum și în toate secolele care au urmat, mari scriitori ai iubirii, de o anumită răceală. El nu zîmbește din depărtările vechimii cu vreun zîmbet de neîncredere și de milă, ci se uită numai drept. Tot ce avea de spus a spus și acolo se cuprinde cel mai mare adevăr al vieții lui, fără putință de răstălmăcire. Întîlnirea cu Eloiza l-a făcut alt om. L-a umplut de o lumină în care toate însușirile dinainte s-au topit. Ea l-a scăpat de uitare, nu ele. A făcut din el o legendă. Eloiza singură, cu toată cunoștința ei de greacă, de ebraică și de latină, s-ar fi amestecat, fără această întîlnire, printre celelate femei ale secolului, strînsă în rochia lipită de trup și cu chivăra ascuțită, de care atîrna un văl, pe cap, fără să-i mai știm nici de nume, numele acela ciudat, care vine de la numele dumnezeului evreesc Elohim și poate însemna „îngerul” sau „sfînta”. Ei s-au născut a doua oară prin această iubire. Trăiesc amîndoi prin ea, pînă astăzi și pentru toate timpurile.

Cînd și-a scris Abelard autobiografia, în forma unei scrisori către un pieten, călugăr și el, ca să-l mîngie de nenorocirile de care se plîngea acesta, prin istoria nenorocirilor lui, *Historia calamitatum*², pentru că autobiografia a fost scrisă în latinește, ca toată opera, era anul de la Hristos 1132. Abelard trăia despărțit de Eloiza de 12 ani. Fusesse un mare profesor mirean și era acum un om al bisericii. Se putea crede la o răspîntie. Scăpase, sau stătea să scape, de sarcina de stareț al unei mînăstiri de tîlhari și ucigași. Îl ispитеau din nou lecțiile, la care alergau ascultătorii din toate țările Europei, tre-

cînd munții și mările, și niciodată oboșiți de cuvîntul lui. Atunci a luat condeiul ca să alcătuiască acea scrisoare, menită nu unuia singur, ci întregii lumi. Era încheierea cu o viață trecută și începutul alteia noi. Dușmanii îl putuseră crede desființat. Aici le arăta că era tot cel de altădată, gata să-i înfrunte și să-i doboare. Citind atîtea vieți ale lui Abelard, de la Bayle, autorul dicționarului istoric de la începutul secolului al XVIII-lea, pînă la Cousin, îndrăgostit într-adevăr de acest Descartes al evului mediu, și pînă la Guizot, m-a izbit nu numai că toți au urmărit de aproape autobiografia, dar că n-au încercat să-i pătrundă cit de puțin înțelesul. Înșiră fiecare faptele, care nu sînt mincinoase. Sînt ceva mai mult și mai primejdios pentru o bună cunoaștere. Sînt potrivite așa ca să răspundă unui anumit gînd. Abelard își privește și își zugrăvește viața nu cu ochii omului care a trăit-o, amintînd fiecare lucru cu duioșia de la obîrșie, ci cu ochii călugărului, care o judecă și vrea s-o facă prilej de învățătură. Se ceartă de câte ori poate, pe el și pe cei dragi, tocmăi pentru ca din această ceartă să scoată, prin mărirea peste măsură a unei vini închipuite, o prețuire din partea celor chemați ca martori. Vina mărturisită e pe jumătate iertată. Mai mult decît atît, ea ajunge plăcută celui care a avut astfel putința să ierte și să se ridice în fața propriului său cuget. A avut să sufere biata Eloiza și dragostea ei fără moarte!

Două păcate grele descoperă vieții lui de pînă atunci Abelard: desfrîul și deșertăciunea. Desfrîul înseamnă patima lui pentru femeia iubită. Felul cum a cunoscut-o și s-a apropiat de ea, îmbrățișările lor, de ființe dornice să fie pentru totdeauna și în întregime, trup și suflet, una a alteia, sîlbatecul fapt care i-a despărțit la urmă sînt arătate în colori voit crude. Ceea ce a fost un fragment dintr-o nouă *Cîntare a Cîntărilor* a ieșit aici o poveste grasă realistă, din care și-au înjghebat culegerile Boccaccio și autorii de nuvele scabroase înrudiți cu el. Cum a putut fi urmat pe această cale? Chiar dacă Eloiza, în scrisorile ei, ca să i se potrivească, face un lucru asemenea? Tot ceea ce se petrece împrejur, izbucnirile de credință față de ce a fost odată, ale femeii, și stăpînirea de sine mișcată pînă la lacrimi și pînă la citate

din evanghelii, a bărbatului, ca un amestec, de deznădejdea unei căderi, cu sfinții care să-l ajute, erau desule dovezi împotriva. Iubirea lor a fost ca o flacăra, care mistuie și ia putere din ele, toate necurățiile, cum ar vorbi îngerii și nu oamenii, din care ea se hrănește.

Deșertăciunea înseamnă încrederea în puterile minții lui, care l-a împins să scrie acea *Introducere în teologie*, arșă apoi chiar de el, la porunca Sinodului de la Soissons. Se simte de aici cât l-a durut. Dar, pe de altă parte, din această osindă a oricărei munci spirituale, care rămâne însă rostul și mândria vieții lui și după aceea, se vede cum trebuie înțeleasă cealaltă osindă, a iubirii pentru Eloiza. Ea avea tot atâta temeie, adică nici unul, decât de predică de la amvon, pe care îl avea și cea dintâi. Biografia și cercetătorii lui Abelard au luat prea mult în litera ei această istorie a vieții lui și ne-au împiedicat să vedem ceea ce era dedesubt. O cercetare din nou, cu această pază, fără să fie nevoie de o îndepărtare propriuzisă de text, ne poate pune în altă lumină mai cu seamă legăturile dintre Eloiza și Abelard. Ele au dreptul, prin adâncimea, la început, și seninătatea lor, la sfârșit, la o asemenea îndreptare.

Să lăsăm, de aceea, deoparte toate cărțile care s-au scris despre iubirea dintre Abelard și Eloiza, și să ascultăm numai povestirea făcută de ei înșiși, oricât s-ar părea că se rușinează uneori de ea și caută să ne abată pe alte cărări. Iată cele vreo zece scrisori în care această iubire se păstrează, curată ca o rugăciune.

„M-am născut într-un sat așezat la porțile Breitaniei, cam la 8 mile de Nantes, în partea de răsărit, și numit Palatul.“ Așa pornește autobiografia firul ei. Putea să spuie și anul nașterii, care a fost 1079. Mai putea să adauge că totdeauna i s-a zis *peripateticus palatinus*, care pare o poreclă tainică, dacă nu știm numele satului de unde venea, și nu înseamnă altminteri decât filozoful din satul Pallet sau Palais, în latinește Palatium. Ar fi putut tot aici să ne arate, el, care era un nobil și ar fi trebuit să se cheme după tatăl său, Pierre de Salles, de la un castel al familiei, de ce-și zicea Abelard, adică în latinește *Habeo lardum*, poreclă câștigată în călătoriile de studiu din întâii ani și care i-a rămas. Acest *Habeo*

lardum, adică „am bucata cea grasă“, se poate să-i fi venit ca o recunoaștere mirată, într-o formă hazlie studentească, a mării lui hârnicii și pătrunderi. Și ar mai fi putut să aducă aminte că era din aceeași țară spre care porniseră cam pe aceeași vreme Tristan și Izolda, și că a dat un răspuns breton, de pe pământ, iubirii care nu cunoaște altă lege decât pe sine însăși, din basmul breton îmbrățișat de poeți. A ascultat și el oceanul, în minăstirea Sfântului Gildas de pe coastele Morbihanului, plin de menhiri, care, când urcă ceața de pe apă, par vietăți de la începutul lumii, puse în mișcare ca să calce totul sub pasul lor de piatră. Corabia cu Tristan și Izolda se deslușea o clipă, printr-o spărtură de nor, și îl chema. El scria mai departe, zăvorât în chilie de teama călugărilor, la lucrarea lui, *Sic et non*, da și nu, culegere de păreri din Sfinții părinți care se bat cap în cap, ca un aducător al îndoielii filozofice în teologie, și se apăra cu ele de vedeniile din fereastră. Sfântul Toma din Aquino era să împrumute pentru *Summa theologica* aceeași metodă de cercetare.

Tatăl lui Abelard îl creștea pentru altă meserie, aceea a armelor, dar când i-a văzut înzestrarea pentru carte, l-a lăsat să-și urmeze drumul, ca să ajungă mai tirziu cavalerul rătăcitor al dialecticii. A plecat de acasă la 16 ani și și-a desăvârșit cunoștințele prin locuri pe care nu le numește, pînă când a intrat în Paris, visul lui, la 20 de ani. Era numai un popas. A fost un călător pînă la sfârșitul vieții. Și moartea l-a prins pe drum. Iată chiar cuvintele lui, în fraza măreață latinească: „Din parte-mi, pe măsură ce înaintam cu rezeziune în studiu, mă legam de el cu rîvnă. În cele din urmă m-a înconjurat cu atîta ispită, încît, lepădîndu-mă de pompa slavei ostășești și lăsîndu-le fraților mei moștenirea părintească și dreptul de întîii născut, m-am lipsit de curtea lui Marte ca să cresc în sinul Minervei. Alegînd cu întîietate dialectica și arsenalul ei din toate celelalte ramuri ale filozofiei, am schimbat armele de război cu acelea ale logicii și trofeele bătăliilor cu asalturile discuției. Mă pusei să colind provinciile, discutînd neîncetat; și oriunde aflam că arta aceasta era cultivată, aler-

gam, dus de un dor de întrecere întru totul peripatetic.⁴³

Nu spune că a ascultat la Compiègne pe Roscelin, capul nominaliștilor, care ziceau că ideile sînt numai niște cuvinte, dar cînd urmează școala lui Guillaume de Champeaux, capul realiștilor, după care numai ideile generale au ființă, a putut să treacă drept un adept al celor dintîi. Foarte curînd și-a lămurit propriile convingeri. Ideea generală, universalul, nu are vreo realitate în sine, dar nu este nici numai un cuvînt, ci o concepție a minții, care nu se poate gîndi desfăcută de om. Abelard se așeza astfel între o părere și cealaltă și dădea naștere conceptualismului. Ager și îndrăzneț, el își silește magistrul să dea îndărăt și se face tot mai ascultat în chiar școala acestuia. Primește dușmăniile, care de pe atunci încep să crească în jurul lui, cu fruntea sus. S-ar zice că le caută. În cele din urmă se ceartă cu Guillaume de Champeaux și-și deschide o școală a lui, la 22 de ani, la Melun, reședință regală pe acea vreme, și apoi la Corbeil, tot mai aproape de Paris, pe care avea de gînd să-l cucerească. Era în anul cînd se năștea, în marele oraș, Eloiza, 1101. Tînărul era plin numai de meditațiile și de luptele spirituale și n-a cunoscut iubirea, pînă cînd fata venită atunci la viață, aproape în pașii lui, pe o uliță pe care trecea cu școlari după el de aceeași vîrstă, a ajuns cu anii să-l zguduie și să-l deștepte. Charpentier o crede oacheșă, poate nu prea crescută, ca să se înțeleagă statornicia de simțiri de care dă dovadă. Poate că era mai curînd bălaie și înaltă, ca să fi putut săgeta cu ochii ei albaștri pe Abelard, pe deasupra școlarilor băieți, totdeauna mulți și care numai ei aveau dreptul să stea în întîile rînduri. Școala era mai mult sub cerul liber și lumea ascultătoare, în picioare. Era începutul Universității din Paris, care e drept că și-a primit diploma de înființare de la Filip August abia în 1200, dar se înfiripa în acești ani și cu acești magiștri. Cel mai strălucit dintre ei rămînea tot Abelard. A izbutit să adune pînă la 5 000 de ascultători, printre care se numărau viitori papi și episcopi, învățați și scriitori, sau reformatori ai bisericii. Arnold din Brescia, care a

pus mîna pe Roma și a vrut o altă viață catolică, a fost și el printre acești ascultători.

Șapte-opt ani Abelard, după întîile lui izbînzii, pierde. Se întoarce la el la țară, pentru că suferea, după atîtea încordări, de o istovire în toată făptura. Nimeni nu știe ce a făcut în tot acest timp. El n-o spune și alte izvoare nu sînt. Se întoarce însă întărit, nu numai cu trupul, dar și cu mintea, pe care se cunoaște că a îmbogățit-o prin cercetări și a înmlădiat-o prin exerciții. Îl vedem din nou la cursurile de retorică ale lui Guillaume de Champeaux, ca și cum nimic nu s-ar fi petrecut între ei. Lupta începe însă curînd din nou în jurul universalelor și profesorul învins lasă școala și pleacă. Are grijă să-și pună pe altcineva în loc, așa că Abelard trebuie să se ducă a doua oară la Melun. Cînd se întoarce la Paris, Champeaux, care nu se îndură să se dea chiar cu totul bătut, vine și el și școala Catedralei încă o dată nu e liberă. Atunci Abelard se așează ca într-o întăritură, de unde să asedieze orașul, pe muntele Sfîntei Genoveva, minuitoarea de huni a Parisului, și care se găsea pe acea vreme în afară de ziduri. E o culme în activitatea lui profesorală. Era însă un dialectician și un profesor de fizică, în înțelesul medieval al cuvîntului, opus teologiei. Trebuia să mai facă un pas, ca să fie un om întreg al timpului.

A fost chemat în acei ani acasă de mamă-sa. Beranger de Sâlles, părintele lui, se călugărise și mamă-sa se pregătea să-l urmeze pe aceeași cale. Această întîmplare l-a făcut să se gîndească la minunile harului de sus și să-și dea seama că-i lipsește cunoașterea teologiei. Întorcîndu-se în Franța, cum zicea el, bretonul, cînd venea din pămînturile bretone, s-a oprit la școala celui mai mare teolog al bisericii, Anselm din Laon. Era de 34 de ani și tot așa de dornic de știință ca în întîia tinerețe. Anselm nu l-a mulțumit. Portretul pe care i-l face e de un ochi neiertător și de o mîină de meșter: „Bătrînul acesta își datora marea faimă mai mult rutinei decît geniului. Dacă te duceai să-i bați la poartă și să-l întrebi despre vreo greutate, îndoielile ți se măreau și plecai mai nesigur decît înainte. Minunat pentru ascultători obișnuiți, se pierdea în fața unui adversar. Avea o mă-

iastră bogăție de vorbe, dar sub cuvintele frumoase înțeleșul era sărac și fără miez. Cînd aprindea focul, umplea casa de fum și n-o lumina cu flacăra. Pomul lui, numai frunze, arăta de departe măreț, dar cînd îl priveai de aproape era sterp. Am venit lîngă el ca să culeg o poamă și mi-am dat seama că era smochinul blestemat de Dumnezeu.⁴⁴ Cît de temut trebuie să fi fost un asemenea om în întîlnirile lui dialectice! Se învîrtește mereu, tot cu alt argument, deasupra adversarului, pînă cînd îl țintește bine și-i ia mințile, și se repede. De aceea se fereau să-l asculte în sinoade și-l osîndeau, mărturisindu-și pe față teama, fără să-i dea voie să se apere. Îl înfrînge și pe Anselm cu comentariul profetiei lui Ezechiel, pe care îl mută la Paris, de rîndul acesta în sfîrșit în școala Catedralei. Era pe atunci numai o biserică episcopală în stil roman. Marea catedrală gotică, Notre Dame de Paris, avea să fie începută ceva mai tîrziu.

Pe acea vreme, prin 1118, a întîlnit pe Eloiza.

Eloiza era nepoata unui canonic al catedralei, Fulbert. Unii au crezut că era o Montmorency, făcută cu o stareță a Sfintei Maria-din-Pădure, de lîngă Cézanne, din Champagne. Își petrecuse copilăria între călugărițele de la Argenteuil. Era frumoasă, învățată și cuminte și se întorsese la Paris ca să urmeze pe marele dialectician și teolog Abelard. L-a văzut și l-a iubit. Abelard, în trebuința din anii de mai tîrziu, cînd se simțea prigonit și păcătos, să se micșoreze și să se chinuiască, face din începuturile iubirii lor o adevărată punere la cale de ademenire de fecioară. I se pare că, ajuns unde ajunsese, nu-i mai lipsea decît cunoașterea femeii. Pune ochii pe Eloiza, care i se arată și vrednică și mai ușor de cucerit decît altele. Face pe unchiu-său să-l primească în gazdă. Îi dă lecții nepoatei, la orice ceas din zi sau din noapte, mai mult de iubire decît de carte, pînă află Fulbert și-l gonește și pînă cînd Eloiza rămîne însărcinată. Atunci o duce pe furis, îmbrăcată călugăriță, la el acasă în Bretania, la soră-sa, unde naște un băiat, Astralabus, coborîtul din cer. Ca să împace pe furiosul canonic, se arată gata s-o ia în căsătorie. Dar Eloiza se împotrivesc și numai cu greu poate fi înduplecată. Ea nu vrea decît iubirea lui și țiuțoare e mai sigură de această iubire

decît soție. Căsătoria s-a făcut, dar ea trebuia ținută în taină, ca să nu vatăme bunului nume al lui Abelard. Fulbert, deși făgăduise, vorbește în toate părțile, ca să scape de rușine în felul acesta pe Eloiza, și o lovește atunci cînd ea tăgăduiește. Cînd află, soțul își ia soția și o duce la minăstirea Argenteuil, unde crescuse. Merge s-o vadă acolo în fiecare zi, după cursuri, călare pe un catîr și destul de ascuns ca să nu fie descoperit de următorii, care vor să știe ce a făcut cu femeia. Cînd știe, Fulbert își iese din fire, crezînd că Abelard vrea s-o călugărească anume ca să scape de ea. Îi cumpără servitorul, tocmeste un chirurg vagabond și doi dălcăuci și într-o noapte face o îngrozitoare operație asupra bietului om. Toată lumea îl compătimizește, dar, după ce se vindecă, nu-i mai rămîne decît să-și călugărească soția și să se facă și el călugăr la Minăstirea Sfîntului Dionis, unde se scria cronică regilor Franței. Viața lor de iubire pămîntească se încheiase. Începe viața de iubire îngerească.

Eloiza, plină încă de vechea iubire, pînă și sub gluga de stărită, s-a împotrivit și a strigat pînă la urmă, dar Abelard a lucrat încet și cu tot sufletul la coborîrea ei pe pămînt. „În timpul slujbei Sfintei jertfe — scrie într-o scrisoare a ei Eloiza, întemeietoare și cap de minăstire —, cînd rugăciunea trebuie să fie mai fierbîntă și mai curată, vai, mi-e rușine, icoanele desfrîinate ale plăcerilor noastre îmi robesc pînă într-atîta inima această păcătoasă, încît mi-e gîndul mai mult la asemenea nevrednicii decît la cereasca închinare. Plîng nu greșelile pe care le-am săvîrșit, ci pe cele pe care nu le mai fac. Și nu numai ceea ce am făcut, dar și ceasurile, locurile, martore ale desfătărilor noastre rezezi; fiecare împrejurare mi-e biruitor săpată în amintire cu chipul tău; totul începe de la capăt, cad în toate zvîrcolirile și trecutul mă năvălește și mă scutură.”⁴⁵ În această văpaie trebuia să întorcă liniștea duhovnicească Abelard. Arta lui de convingere se face fără pereche.

Osîndit de Sinodul din Soissons din 1121 pentru înțelegerea aproape raționalistă a Sfintei treimi, nu îngenunche. Își zidește un paraclis de trestie și de paie cu mîinile lui și apoi o minăstire de piatră, cu banii și

munca școlarilor, năvăliți în și mai mare număr după nenorocirea care-l lovise, și o dă Eloizei și călugărițelor ei, izgonite de la Argenteuil. E vestita mănăstire Paraclét, a Mîngîietorului. Abelard începe să semene cu Sfîntul Francisc din Assisi, și Eloiza cu Sfînta Clara. Suferă, cînd își lasă din nou lecțiile, urmărit mai cu seamă de noul apostol, Sfîntul de mai tîrziu, marele mistic Bernard de la Clairvaux, care vede în el primejdia veacului, Dumnezeu și *Sfînta Scriptură* înțeleși cu mîntea și nu cu credința. Caută să se depărteze ca stareț la o mănăstire din Bretania, cu călugări care încearcă să-l omoare. Întîrzie tot mai mult lîngă Eloiza și surori, dîndu-le un statut monahal, sfătuindu-le, ținîndu-le lecții. Poetul, în limbă barbară, cum i se zicea francezei atunci, cîntăreț al frumuseții și al îmbrățișărilor Eloizei, și compozitorul de muzică își închină aceste daruri numai pentru preamărirea Mariei. În același timp e profesorul căutat de o lume întregă, pînă la 1140, cînd dușmanii izbutesc să-l excomunică ca eretic, în Sinodul de la Sens. Pornește, bătrîn și zdrobit, spre Roma, dar se oprește la Cluny, unde își trăiește cei din urmă doi ani.

Trupul lui a fost trimis pe furiș Eloizei, la Paraclét, și inmormîntat acolo înaintea altarului, unde încă 20 de ani, pînă la 1164, la un an după ce se pusese piatra de temelie bisericii Notre Dame, starea îndurerată, mireasa lui Christos, dar și mireasa lui, i-a citit rugăciunile morților, unele scrise chiar de el. În acel an s-a dus și ea să-l întîlnească. O tradiție spune că atunci cînd s-a deschis mormîntul, Abelard a întins brațele ca s-o primească. Iubirea fusese mai tare decît moartea.

Se aude pămîntul bubuind de mulțimea pașilor și a cailor în fier. Au pornit Cruciatele. Cazmaua lovește și face loc pentru temeliiile catedralelor gotice, care, ca niște ancore ale credinței, au să ție pămîntul. Pe drumuri de țară, în piețe și în cămările scriitorilor se încheagă limbile naționale. Regii încep să lucreze la noile state, scoțîndu-le, cînd cu puterea, cînd cu viclenia, de sub îndoită stăpînire a Romei, sabia împăratului și cîrja papei. Abelard și Eloiza, care ar fi putut să intre în istorie cu o parte luată în vreuna din aceste schimbări ale unei primăveri a lumii, au rămas numai la iubirea lor. Și

iubirea lor atunci i-a ridicat și i-a pus alături de maimarii pămîntului și ai sufletului, deasupra uitării, acolo unde scînteiază stelele care nu se trec.

CINTECUL NIBELUNGILOR

Mai mult de 500 de ani, epopeea, pe care poporul german crede că poate s-o așeze alături de *Iliada*, *Cîntecul Nibelungilor* a stat ascunsă de toți ochii, pe bucăți de pergament, prin biblioteci din Elveția sau din Tirol. Ea a fost scrisă pe la 1200 de un cîntăreț necunoscut, în limba vremii și a locului, alta decît limba de astăzi, în care trebuie tradusă. Cînd Kriemhilda, sora de regi burgunzi de la Worms, unde se începe povestea, vine înaintea noastră ca o întrupare a nemîngîierii, ea vorbește ca în cronicile medievale. Învățați cu dicționare vechi trebuie să se strîngă împrejur ca s-o înțeleagă. Noi, care am deprins pe la catedre și seminarii de germanistică ceea ce se cheamă *mittelhochdeutsch*, o ascultăm mișcați. Ca ea vorbeau cruciații, Friedrich Barbarossa și baronii lui, poeții cavaleri, Wolfram von Eschenbach în *Parzival*, arhitecții pe schelele catedralelor gotice, meșterul Erwin de la Strassburg, preamărit de tînărul Goethe. Toată această lume s-a scufundat în trecut împreună cu graiul pe care-l întrebuița și parcă n-a vrut să ni-l lase, numai pe el, fără ea. *Cîntecul Nibelungilor* a fost descoperit abia după 1750 de Bodmer, scriitorul elvețian. A fost ca și cum vestita comoară a Nibelungilor, de unde trebuie să fie și salba de pietre scumpe de la gîtul Kriemhildei și acele de aur din păr, azvîrlită de marele ei dușman, Hagen din Tronje, în Rin, ar fi fost scoasă în sfîrșit din apele fluviului. Iată pentru ce au luptat și au pierit cei mai falnici viteji de atunci, Siegfried în întiul

rînd, care a cucerit-o cu sabia de la Nibelungi, adică din țara negurilor, de pe celălalt tărîm! O păzea un balaur, Fafner. Cînd se ridica de pe comoară, vărsa otravă pe nări. Învățat de un pitic, Siegfried și-a făcut o groapă, de unde l-a lovit de moarte și a putut să se apere de farmecele lui. E ca în *Harap-Alb*, cînd acesta se ascunde tot într-o groapă de ochii cerbului bătut în pietre scumpe. Un val din credințele vechi germanice și scandinave a ajuns pînă la noi. Făt-Frumosul nostru și Harap-Alb, care e un alt nume al lui, au trăsături din Siegfried Nibelungul.

Dar *Cîntecul Nibelungilor* e mai aproape de români și din altă pricină decît epopeele oricăror alte popoare, *Iliada* elenă, *Eneida* latină sau *Divina Commedia* italiană. Am intrat în el cu numele și cu viața noastră. E ca un izvor cu cele dintii urme ale istoriei românești, plimbate pe drumurile Europei. Pe la curțile germane, mai ales ale Babenbergilor de pe Dunăre, de la Melk și de la Viena, pe unde s-a născut poate această epopee și se opreau s-o spuie cîntăreții călători, a răsunit deodată, în versuri legănate și care se țineau minte mai ușor pe dinafară decît altfel de știri, știrea că în răsărit, pe pămînturile noastre, se încheagă un popor nou și se pregătește să-și ia locul între semenii mai fericiți¹. *Cîntecul Nibelungilor* cuprinde întîmplări care se petrec între 425 și 450. E drept că ele sînt povestite abia în apropierea lui 1200, dar nu numai din inchipuirea unui om înzestrat, ci în bună parte din ceea ce păstrase din gură în gură tradiția populară. Părerea lui Karl Lachmann, din 1816, potrivită după ce se gîndea pe acea vreme despre Homer, că epopeea Kriemhildei nu era compoziția unui singur poet, ci un mănunchi de vreo douăzeci de episoade de sine stătătoare, legate mai tîrziu între ele prin adevărate umpluturi, ceea ce-l făcea să primească din cele 2316 strofe de cîte patru versuri ale unui manuscris, numai 741, nu și-o mai însușește astăzi nimeni. Ceva din ea rămîne însă. E tocmai ființa unui material poetic de demult și trecut de un rînd de oameni altui rînd de oameni. Aceasta lămurește și amestecul de timpuri și de feluri de înțelegere, care altminteri, dacă scriitorul și-ar fi ticluit opera cu documentele în față și răs-

colind arhivele, nu s-ar fi putut întâlni. Dacă sintem, prin urmare, amintiți înăuntru, faptele, chiar cînd n-ar fi anume din 425, nu sînt însă nici din 1200. Ele trebuie să vie mai de departe și cîntărețul să le fi cules, împreună cu altele, din ceea ce aducea cu el subiectul lui din străfunduri care de obicei scapă cercetării.

Cîntecul Nibelungilor e făcut din două părți : cea dintîi cuprinde iubirea și nenorocirea Kriemhildei și se petrece la Rin, iar cea de-a doua, răzbunarea ei, și se desfășoară la Dunăre. La început Kriemhilda e soția lui Siegfried și la urmă a lui Atila. Toată epopeea e împărțită în 38 de cîntece, numite aventuri, cu un cuvînt francez luat din poezia cavalească provensală, sub a cărei înfrîurire se găsea toată literatura germană de atunci. Aventura 22 e plină de tropotul cailor îmbrăcați în fier. Prințesa burgundă sosește cu alaiul ei strălucit în pămînturile marelui rege, care-i iese înainte, la cîteva ceasuri de Viena, înconjurat de soliile cu prinți și voievozi în frunte de la toate popoarele, de mai aproape sau de mai departe, aflate în legături de prietenie sau de vasalitate cu hunii. Veneau să-și cunoască regina și să i se închine. Între aceste soliile este și una din țara valahilor. Era o zi de vară și se ridicase praf mare. Prin praf, ca acasă, își fac loc chiuind, cu coifuri ușoare pe cap și cu arcurile pe umăr, cei 700 de strămoși ai noștri duși de voievodul Ramung. Trebuie să fie vorba de un Radu oarecare, pentru că acest *ung* e o terminație foarte des întâlnită în limba germană, neamul lui Siegfried se cheamă Walsung, al celor cu care se măsoară și-i înfrînge, Nibelung, unde se vede bine cuvîntul *Nebel*, negură, sabia lui, Balmung, neamul lui Dietrich von Bern, trăitor și el la curtea lui Atila, regele Teodoric de la Verona, al vizigoților, neamul Amelung, și așa mai departe. Nu e rușine să avem lacrimi în ochi, cînd stăm deodată față în față cu ceata valahă a Radului Voievod. E intrarea noastră în istorie. Țara de la Dunărea de Jos s-a născut. Oricum te vei fi chemat, Heinrich von Ofterdingen, pe care te-a luat din uitare și te-a gătit cu tot felul de suspine romantice în romanul lui, Novalis, sau te-ai chemat Kurenberg și ai fost cavaler, poet de cîntece de iubire, dar singurul care ai scris în strofa cu

totul deosebită a *Nibelungilor*, sau ți-a zis Kuonrat și ai ticluit în latinește pentru episcopul Pilgrim de la Passau, prin secolul al X-lea, povestea după care s-a făcut mai târziu epopeea, fii binecuvîntat, autor al *Cîntecului Nibelungilor* ! Cartea ta e puțin și cartea noastră. Să fi șters, pentru că nu nimereai o rimă, cele două-trei strofe în care ne încondeiezi din cîteva trăsături puternice, am fi căzut îndărăt și ne-am fi pierdut în furnicarul de popoare al celor două împărății romane și al evului mediu, unde ne zvîrcolim fără îndoială în atîtea documente mai puțin limpezi decît al tău și nu ne putem face auziți.²

Cîntecul Nibelungilor e poema epică a popoarelor germane, în care ele se oglindesc și se recunosc toate, ramuri de miazănoapte sau de miazăzi, ramuri de răsărit sau de apus, cu însușirile și cu lipsurile de totdeauna. Alături de el nu poate fi așezat decît *Faust*. Pe cînd însă poetul medieval s-a ridicat dintr-un material foarte amestecat de zei și de eroi suprapămîntești pînă la om, ca atare, în toată slăbiciunea și măreția lui, poetul modern s-a infundat în tot felul de simboluri, în care viața de toate zilele abia se mai vede, mereu în primejdie să se stingă, aidoma cu luminița lui Homunculus pe cîmpiile de la Farsala în noaptea valpurgică de-a doua, cea clasică. Dacă scriitorul necunoscut de la 1200 ar fi avut puterea de rostire a lui Goethe, literatura lumii s-ar fi îmbogățit cu una din cele mai frumoase creații ale ei.

Nibelungii au avut acest îndoit nenoroc : întîiul povestitor n-a fost, ca meșteșugar, tot așa de mare pe cît a fost ca zugrav de oameni și mînuitor de suflete. De atîtea ori te scuturi din vraja de care ești cuprins în această lume de chipuri fără asemănare și ai vrea niște versuri pe care să le iei cu tine și să le spui în singurătate, sau niște imagini și figuri, ca niște prescurtări de diamant ale întregului text. Ele lipsesc. Al doilea nenoroc a fost că această epopee națională nu poate fi citită decît tradusă, iar între zecile de traducători de pînă astăzi nu s-a găsit încă traducătorul. Ea e cunoscută de aceea mai mult prin prelucrări. Versul medieval, cu sunetele mai ascuțite și cu odihnele mai largi, parcă e însoțit de lăuta lui Volker, cavalerul cîntăreț, fratele de arme

al lui Hagen din Tronje și căzut cu acesta între hunii vânzători. El stă îndărătul povestirii și cîntă, iar, cînd povestirea slăbește, iese din umbră și se pune să urzească însuși la ea, umplînd-o atunci nu cu ison de coardă ca mai înainte, ci cu plesnete și bubuituri de patimă. Nu-mi amintesc, în toate întîmplările, cînd duioase, cînd crînecene, ale poemei, scenă mai puternică și mai închisă în sine decît aceea în care Hagen din Tronje stă pe o bancă înaintea ferestrelor Kriemhildei, la curtea lui Atila, cu Volker alături. Ei nu-și vorbesc. Așteaptă. Se face noapte, noaptea care are să-i înghită pe toți, într-un zgomot drăcesc de arme lovite. Nu le pasă. Mai înfruntă o dată soarta, care are să-i macine curînd între măselele ei de piatră. Vor să întărite pînă la deznădejde pe regi-nă. Hagen are întinsă pe genunchi sabia pe care i-a luat-o lui Siegfried, după ce l-a omorît prin șiretenie. O piatră de jasp, verde ca iarba, atîrnă de garda ei și se aprinde treptat cu cît crește întunericul. E ca un ochi de balaur al blestemului care nu lasă pe nimeni viu din cei ce au avut o cît de mică parte la prădarea comorii Nibelungilor. Volker e alături, rezemat în arcușul lui puternic de lăută. Unul e fapta și celălalt e cîntecul ei, toată epopeea într-un singur tablou.

Astăzi, prin aventurile și versurile Nibelunge sună, în schimb, ca o furtună prin păduri, toată orchestrația lui Richard Wagner. Acest mare romantic s-a aruncat cu o încîntare fără margini și nepotolită pînă la urmă asupra poemelor și miturilor germanice ale evului mediu și îndeosebi asupra lui Siegfried și a lumii lui. Ani de zile a lucrat la *Tetralogie*, *Inelul Nibelungilor*. El n-a rămas la redactarea pe care o avem, ci s-a dus la poemele scandinave din *Edde*³, culese de la scalzii Mării Nordului și ai Islandei, unde eroii au păstrat legăturile cu zeii, cu Wotan și cu Walhala, și întrec în toate faptele lor măsura omenească. De aceea și muzica din *Aurul Rinului*, plină de taină, din *Walkiria*, cu undele de primăvară ale iubirii pămîntești care intră în pieptul unei fecioare în zale din ceata nemuritorilor, muzica din *Siegfried*, a bărbatului fără pată, și din *Apusul zeilor*, cu prăbușirea de lespezi de cer și de stele, în bubuitul

alămurilor și în plînsul harfei, trebuia să fie o muzică și ea cu altă măsură.⁴ Curînd, după ce a izbutit să-și cînte epopeea lui sonoră, în teatrul de la Bayreuth, abia întors acasă, la Venetia, în 1883, a murit, precum se știe de toți, de o boală de inimă. Poate că a fost și altceva. Piatra aceea de jasp, verde ca iarba, care atîrna de garda sabiei Balmung, s-a aprins și pentru el, chiar din mijlocul reprezentației și al izbinzii. Îl ascultaseră din parter toți împărații și regii Germaniei, cei de atunci și cei din trecut. Nibelungii mai ceruseră o jertfă.

O altă prelucrare a făcut-o Hebbel în trilogia *Nibelungii*, *Siegfried îmbrăcat în corn*, prolog într-un act, *Moartea lui Siegfried*, dramă în cinci acte, și *Răzbunarea Kriemhildei*, la fel.⁵ E ca un grup statuar dramatic, scos de un sculptor iscusit din bătrîna rocă epică. Dodecalabul teatral e ca o plasă, cu ochiuri meșteșugit împletite, în care s-a prins tot aurul Rinului. Dacă versurile epopeei nu mulțumeau totdeauna, iată versuri tot cu atîta viață cită artă. Trilogia de la 1861 a lui Hebbel e față de construcția poetică de la 1200 ca miniatura unei biserici lucrată de argintari din metal nobil și pusă pe masa de altar din biserică cea mare. N-are înțeles decît prin aceasta, dar e altceva, și, în tot cazul, mult mai apropiată de noi. Poetul s-a ținut foarte strîns de textul cel vechi al *Nibelungilor*, lămurindu-l numai de anumite cețuri, care se ridicau de pe ghețarii de la miazănoapte, cu figuri de zei și de Walkirii. El face chiar aceste observații prețioase, dintre care pentru cea dintîi era cel mai chemat. Cîntărețul *Nibelungilor* avea o mare înzestrare dramatică. El mișcă oameni și-i ciocnește năpraznic, așa încît la fulgerele care se stîrnesc sufletul omnesc se vede pînă în adîncuri, fără nici un ascunziș. Nimic n-a fost astfel mai ușor decît schimbarea povestirii epice într-o expunere dramatică. A doua observație o scot din prefața la trilogie, luată din niște însemnări postume ale lui Hebbel. Ea pune alături cele două izvoare, unul mitic și celălalt istoric, ale eroului Siegfried: „Nu se poate îndestul admira cu ce pricepere artistică a știut marele poet să taie fondul mistic al poemei sale de lumea oamenilor, care pare însă, la o privire pe deas-

pra, împletită cu totul în cealaltă, și cum s-a priceput să păstreze libertatea faptei omenеști în ciuda forfotei pestrіte de uriași și pitici, de Norne și de Walkirii ispititoare“.

După tradiția scandinavă, în *Edde*, poemele cu zei și cu eroi ale Nordului, Siegfried, care se cheamă acolo Sigurd, se trage din Wotan și face parte din fapturnle soarelui în luptă cu puterile întunericului. Aceste puteri sînt niște uriași, care trebuie biruiți. Între ei sînt și Nibelungii. Eroul se îndrăgostește de o Walkirie, pe care căpetenia zeilor, ca pedeapsă, o cufundase în somn. E Brunhilda. El singur poate să ajungă prin brîul de foc pînă la ea și s-o deștepte. Chiar prin aceasta, soarta lor e hotărîtă: trebuie să moară. Înainte s-o cunoască își făcuse o sabie, din niște rupturi de paloș al lui Wotan, cu care putuse să ucidă pe păzitorul comorii Nibelungilor. Pe cînd frigea în frigare inima balaurului, a dus degetele unse cu zeama ei la gură și a început numaidecît să înțeleagă limba păsărilor. Călătorind așa mai departe prin lume, a ajuns la Rin, la curtea regelui Giuki, a băieților lui Gunnar, Hogni și Guthorm, și a surorii lor, Gudrun. Regina Grimhilda i-a dat să bea o băutură, care l-a făcut să uite pe Brunhilda și să se îndrăgostească de Gudrun. Sigurd, în schimb, a ajutat pe Gunnar să cucerească pe Walkiria, care, cînd a auzit cum a ajuns soția acestuia și l-a văzut pe iubitul ei lîngă sora soțului, s-a hotărît să se răzbune. Sigurd e omorît chiar lîngă femeia lui de al treilea fiu al regelui, iar Brunhilda, nemaiavînd de ce să trăiască, se străpunge cu sabia pe rugul iubitului și arde împreună cu el. Urmează războiul Gudrunei, care a ajuns soția lui Atila, aproape la fel ca dincolo, numai că mai groaznică, pe potriua unor ființe de legendă și nu de lume obișnuită. La urmă, își omoară copiii, pe care i-a avut cu Atila, și-i dă acestuia să le bea sîngele și să le mănînce inimile, iar noaptea îl ucide și pe el și dă foc palatului. Ea se aruncă în mare, care n-o înecă, ci o poartă către alte întîmplări, din alt ciclu decît al *Nibelungilor*.

Poetul a lăsat deoparte tot ce era mitologic și păgîn. Povestea nu mai începe și aici prin locuri unde cerul se amestecă mereu cu pămîntul, cu fapturni ale soarelui și

făpturi ale întunericului, ci la o curte regească de pe Rin. Kriemhilda e o fată frumoasă, care se teme de iubire, pentru că aduce suferință. Fiul regelui din Țările de Jos, Siegfried, a auzit de frumusețea ei și vine s-o ia de soție. O săptămînă, o lună, un an stă fără s-o vadă, plin numai de dor și supus femeii iubite, ca orice cavalier. E întîiul în lupte și, ca să aibă pe Kriemhilda, se învoiește să cîștige pe Brunhilda pentru regele Gunther. La întoarcere se serbează două cununii. Siegfried a mai ajutat o dată pe Gunther, pe care femeia lui îl lega noaptea de un cui la grindă, luptînd cu ea ascuns de tichia care face nevăzut, luîndu-i inelul și cingătoarea, pe care le-a dat Kriemhildei, și lăsînd-o biruită pentru totdeauna bărbatului. S-a dus apoi la el acasă, în orașul de la apă, Xanten, unde a trăit fericit zece ani. Avea cu el și comoara Nibelungilor, pe care o adusese din insulă. După zece ani a călătorit din nou la Worms, împreună cu soția. Cele două femei s-au certat dintr-un nimic, născocit de Brunhilda, care-și avea temeiurile ei mai adînci, știute numai de cunoscătorii legendei celeilalte, și de aici s-a dat la iveală felul cum ajunsese soția lui Gunther și a urmat moartea lui Siegfried. Hagen din Tronje, vasalul și ruda regelui, își ia singur această sarcină. Pune însă întii pe Kriemhilda să coasă o cruciuliță în drep-tul singurului loc unde eroul poate fi rănit, pentru că de trupul lui nu se prinde nici o armă, de cînd s-a scaldat în sîngele unui balaur. O frunză de tei i-a căzut atunci între umeri și acolo are să-l lovească sulița lui Hagen. Kriemhilda îl ascultă, crezînd că a găsit un apărător în lupte pentru bărbatul iubit. Omorul se întîmplă la o vînătoare într-o pădure. E cea mai frumoasă vînătoare și cea mai adîncă pădure, pe care le-au purtat în toate părțile viața și literatura germană. Păsările cîntă pe crăci și Siegfried aude că i se pregătește moartea, dar aruncă după ele și merge mai departe. Izvorul susură sub pietre. Acolo îl așteaptă Hagen. Hagen înseamnă „spin“ și are un ochi stricat și o parte din măsele sfărîmate într-o luptă în strîmtorile Vosgilor, cu tovarășul lui, ca ostatec, la curtea lui Atila, Walter din Aquitania. Kriemhilda rămîne ca să plîngă și să-și pregătească războiul la Worms. Brunhilda s-a retras, și din viața

de curte și din epopee, și trăiește în cămărilor ei. După 12 ani, regele Atila trimite pe vasalul lui cel mai bun, Rüdiger, din Bechelaren, de pe Dunăre, ca să pețescă pe văduva lui Siegfried pentru el și ea primește, când i se pare că are să-și împlinească, în sfârșit, gândul. Călătoria reginei de la Rin pînă la Dunăre trage o pîrtie de lumină prin Europa de atunci. Miroase pretutindeni a pămînt și a oameni cunoscuți. Se simte că scriitorul e pe aceste locuri la el acasă. După alți 13 ani Kriemhilda, care n-a uitat nici o clipă, îi are în mîină pe vinovați. Atila i-a poftit la o serbare și ei au venit toți, o ceată de o mie de războinici și 9000 de slujitori. Toți mor. La urmă pierе și Hagen de mîina reginei și Kriemhilda de mîina lui Hildebrand, omul lui Dietrich von Bern. N-a mai rămas nici un Nibelung. Poema se oprește ca un ceasornic pus să măsoare numai aceste vieți.

Cîntecul Nibelungilor e epopeea credinței germane. Toate gingășiile și toate nebuniile adăpostite în versurile ei cresc în jurul acestui simțămînt. Kriemhilda păstrează pînă la urmă credința lui Siegfried, Hagen, dracul acesta întunecat și viteaz, credința regelui și soției lui, Brunhilda, cei trei regi, credința lui Hagen, pe care, dacă l-ar lăsa ursitei lui, ar scăpa. E un fel de : să se facă numai dreptate și piară și lumea. *Fiat justitia, pereat mundus*. Heinrich von Kleist, cel mai german dintre scriitorii germani după autorul *Nibelungilor*, cînd a vrut să zugrăvească aceleași stări de suflet, care sînt mai ales ale neamului lui, a scris marea și îngrozitoarea nuvelă *Michael Kolchaas*, povestea omului care, negăsind dreptate, și-a făcut-o singur, punînd foc unei țări întregi.⁷

Uitați-vă la desenele pe care le-a lucrat pentru *Nibelungi*, la începutul secolului trecut, pictorul romantic Peter von Cornelius!⁸ Cîte un perete întreg de muzeu, din podele pînă în tavanul înalt, nu e decît o singură foaie, cu lumea, în creion apăsător, mai mare decît noi, a epopeii îndepărtate. Kriemhilda se prăbușește în brațele femeilor ei cînd găsește îndărătul ușii pe Siegfried mort, pus acolo noaptea de oamenii lui Hagen. Grumazul ei puternic și brațele rotunde au să ducă și să ridice fără silință sabia năpraznică și care cu o singură lovitură desface capul de trunchi. Altă femeie fuge despletită și

tipînd prin fund. Numai un ostaș greu, cu o faclă în mîină, iese din întuneric și se apleacă să se uite. E trimisul Nibelungilor, al ființelor de pe celălalt tărîm, care au început să-și numere pedepsii.

FAUST

Ce a descoperit Goethe în *Faust*, că a lucrat la el șaizeci de ani și a fost la urmă ca o piramidă, cu treptele de piatră îmbrăcate în smalt albastru, în care acest faraon al literaturii germane a vrut să se îngroape? Început, nu se știe bine când, pe la 1770, în versurile scurte, vorbite, ale lui Hans Sachs, marele poet puneă într-un plic sfârșitul, ca un testament, la 22 iulie 1831, plin de poezia cîntată, întovărășită parcă de orgă, din partea a doua a tragediei, și se credea gata de plecare într-o altă lume. „Privesc viața mea de acum înainte ca un adevărat dar și e totuna dacă mai fac ceva și ce anume“, îi zicea după cel din urmă vers lui Eckermann, cu care a stat de vorbă în trei volume vestite, de la 10 iunie 1823 pînă la 11 martie 1832. La 22 ale aceleiași luni, în vîrstă de 83 de ani, se sfîrșea. Poate că ar fi vrut ca atunci și atît cît fruntea lui olimpică mai era de pe acest pămînt, cineva care i-ar fi fost drag să rostească peste el versurile din actul al cincilea al lui *Faust*: „Aș vrea să pot a-i spune clipei: / Mai stai, atît ești de frumoasă! / Nu poate urma vieții mele / Să se scufunde în Eoni“. ¹ *Zum Augenblicke dürft'ich sagen: Verweile doch, du bist so schön! Es kann die Spur von meinen Erdetagen Nicht in Aönen untergehn.* Faust era Goethe și prin gura lui se rostea el.

Povestea lui Faust, a omului care și-a vîndut sufletul dracului prin contract iscălit cu sînge în schimbul plăcerilor și puterii, e veche. Ea era pe vremea copilăriei

lui Goethe o carte populară și dăduse naștere la o piesă de teatru de păpuși, pe care băiatul consilierului din Frankfurt pe Main o văzuse la vreo zi de tîng și încă din anii lui fragezi. Ea l-a izbit și l-a cîștigat ca o tragedie a dorului de cunoaștere și de stăpînire a lumii, vrednic de orice jertfă. Se simțea el însuși plin de aceeași sete nesfîrșită. Cămara de alhivist, unde Faust se zbătea pentru altceva decît îi puteau da cuptoarele de topit metali și hîrtoagele din rafturi, era odaia lui de lucru. Se vedea și el bătrîn de cîte învățase și petrecuse, fără să știe și să poată nimic, la fel cu celălalt, din ce-i făgăduise viața. Avea nevoie de o întinerire, adică de o ieșire din tot ce-l înconjură, și de împlinire. Înainte ca Mefistofeles să îmbrace caftanul de doctor al magistrului și să-și împartă adevărurile și îndrumările scrîntite școlarilor care veneau de departe la acest izvor de știință, Goethe intrase în Faust și-i luase pentru totdeauna locul. De atunci a tot lucrat la el, de la monologul de deschidere pînă la episodul Margaretei, adăugînd într-un an o scenă și în alt an altă scenă și făcînd treptat din ceva sortit să rămînă un fragment, ca atîtea izbucniri lirice ale tinereții prea clocotitoare ca să-și găsească răgazul ducerii pînă la capăt și al așezării, o operă de viață. *Faust* a fost ca un fund de decor, pe care celelalte creații au ieșit din neființă și s-au închegat la umbra lui. L-a însoțit de la întîii pași înaripați în poezie pînă la ieșirea pe poarta de dincolo, care duce în nemurire. A suferit cu Faust, dar a și fost mîntuit cu el. Cetele de îngeri, care cîntă prin cerul catolic de la sfîrșitul tragediei și-l ajută să treacă prin vămile văzduhului, cîntă și pentru Goethe.

Mi-aduc aminte cu ce ochi, de studenți plini de studiile noastre, ne uitam la profesorul de o frumusețe clasică și el, Erich Schmidt², care ne deschidea în anii tinereții, de pe catedra lui de la Berlin, cămările literaturii germane. Era atunci ca un nou Goethe coborît în mijlocul nostru. Descoperise un nou Faust. Ceea ce nu se mai păstrase de la scriitor, o ciornă a începuturilor și o întîie formă de care prietenii vorbiseră la vremea lor cu mare însuflețire, stătea înaintea noastră. E vorba de Faust-ul străvechi, de *Urfaust*. El se păstrase ca o copie

în hîrtille unui nepot al domnişoarei de onoare de la Curtea din Weimar, Luise von Göchhausen, care şi-a legat astfel numele, cum nu se gîndise poate niciodată în viaţă, cînd se mişca în rochiile albe sub ochii lui, de numele marelui poet. Copia a fost trimisă lui Erich Schmidt, care a adus-o numai decît la cunoştinţa lumii. Ni se părea că nu fusese o întîmplare cu o operă care şi aşa e o carte de magie, şi că profesorul nostru fusese anume ales, de puteri mai mari, pentru această destăinuire. Acum se putea urmări, cu acest *Faust* străvechi în mîină, cu fragmentul tipărit în 1790, cu partea I a tragediei, dată la lumină după moartea lui Schiller, care îndemnase şi el la lucru, în 1808, şi cu *Faust* aşa cum îl avem, apărut cînd Goethe nu mai era în viaţă, munca de punere împreună şi de clădire într-un întreg unitar, prin ani şi prin tot alte visuri şi formule de artă, a celei mai puternice şi mai caracteristice opere literare a poporului german. Stăm înaintea ei ca înaintea unei hărţi geologice a unui continent, cu fiecare strat de altă vîrstă şi de altă urzeală, altminteri colorat, şi putînd fi urmărit după această coloare în împletiturile poruncite de legile firii, pe după capuri înaintate ca un pînten sau prin funduri de mare. Cîte o fişie de cristale scînteiază, roşie sau verde, la cîte o cotitură. Numai răsfoind întiile pagini dăm de bucăţi care au fost scrise la date cu totul deosebite, şi nicidecum în ordine cronologică sau pe firul aceleiaşi inspiraţii. Închinarea în versuri de elegie, cu amintirea iubiţilor care nu mai sînt, *Prologul din teatru*, care e aproape ca o răsfrîngere în apă a prologului din *Sacotala* lui Calidassa, *Prologul în cer* cu răsunete vădite de *Biblie* din cartea lui Iov şi *Întiul monolog* din odaia gotică, plin de atmosferă medievală. Petrecerea cu vin şi cu scamatorii diavoleşti din pivniţa Auerbach de la Lîpsca a fost scrisă poate chiar acolo, şi cînd cobori şi astăzi cele cîteva trepte, ca într-o Boltă rece din altă ţară, de pe pereţi te privesc aceleaşi scene pe care le-a privit Goethe şi prietenii lui de chef din secolul al XVIII-lea. Bucătăria vrăjitoarei e de mai tîrziu, cînd textul dimprejur era de mult gata, şi a fost lucrată în Villa Borghese de la Roma, vedenia aceasta smintită de miazănoapte, în lumea de marmoră şi de grădini de

portocali din Italia. Atîtea coarde, atîtea culturi străine una de alta şi atîtea trepte de viaţă proprie puteau să sune, să se unească şi să facă o singură stare în poezia lui Goethe. *Faust* este Goethe, dar este totodată o lume.

Partea întii a tragediei, aceea care este cunoscută şi se joacă, n-are împărţire în acte şi scene. Ea e dintr-o vreme de sfărîmare a oricărei forme, tocmai pentru ca sufletul să se poată rosti fără stingherire de nici un fel. Un singur autor dramatic era îngăduit, Shakespeare. E vorba numai de nişte episoade, care se strîng în două mănunchiuri: unul în jurul lui Faust şi altul în jurul Margaretei. Ele au intrat de mult în zestrea de cunoştinţe şi de bucurii spirituale a întregii omeniri. Faust vine alături de Mefistofeles din văzduh de undeva şi intră în viaţa Margaretei, care-l aşteaptă lîngă Marta, ca tinereţea năvalnică şi căutătoare de dezlegări la iubirea nevinovată şi împăcată în sine. Nimic nu rămînea pe urma vîrtejului acesta, care trece zdrobind tot ce înţilneşte, fără să găsească cel puţin el o potolire. E aici o lume de întîmplări minunate, în care duhurile se amestecă între oameni şi-i duc pe cărări neobişnuite. Dumnezeu a lăsat pe diavol, care e, după spusa lui, o parte din acea putere care vrea totdeauna răul şi face totdeauna binele, să ispitească pe un muritor şi să-l cîştige pentru ea. Duhul pămîntului, care-l îngrozeşte pe Faust, vine într-o flacăra, la o chemare. Spiriduşi nevăzuţi forfotă în toate părţile. Vrăjitoare umbliă călărind pe mături. E o noapte întreagă a Valpurgiei, pe un Munte Sfînt pentru vraci, care se umple de făpturi de farmece şi de basm. Tragedia lui Faust nu e o piesă de teatru, cu oameni, care se joacă într-o sală cu o cortină trasă de sfori, ci e un joc sfînt, un mister medieval, care s-ar desfăşura mai bine pe piaţa unei catedrale, cu nori şi cu stele deasupra, de unde nu se miră nimeni dacă se lasă în zbor lin un inger sau dacă ţişnesc bătînd din aripi lilieci şi draci. Privitorul e furat de la început de această lume, unde toate sînt cu putinţă. Duhurile, care au luat trup, sînt puţin ca el, iar semenii lui parcă prind să se facă străvezii şi să le fie asemenea lor. Teatrul poate să înceapă. Se cuibăreşte mai bine în scaun

și așteaptă. Cerul se deschide și pământul nu mai are nici o taină, decît același veșnic suflet omenesc.

Goethe a păstrat cu sfințenie planul cărții populare care l-a călăuzit.³ Dar atît oamenii cît și pășaniile, trecînd pragul, din povestirea de demult, stîngace și bucurioasă de lucruri de mirare și de minuni, în tragedia încordată și înaltă, au căpătat altă făptură și noi înțelesuri. Pietricelele din care era făcut mozaicul au fost scoase una cîte una și înlocuite cu aur și cu pietre scumpe. Desenul e același, dar figurile s-au schimbat. Autorul lui *Faust* a avut grijă să ne spună că toată opera lui nu e decît fărîme ale unei mari spovedanii. În ciuda creațiilor de întîia mărime, epice și dramatice, Goethe rămîne un liric, cel mai bogat și mai limpede pe care l-a dat scrisul german. Faust are două suflete în piept, ca și poetul. Unul năzuiește în sus și e numai patimă curată de înălțimi, iar celălalt e legat de pămînt și de poftă. Fiecare ar vrea să se despartă de tovarășul lui. Mefistofeles se păstrează și mai departe dracul popular, dar este în același timp și o răsfrîngere în afară a părții de umbră din Faust cel nou. El îl însoțește acum pas cu pas și-i strică toate bucuriile, nu ca un străin, pe care l-ar putea pierde pe drum, ci ca o despăcătură din sine. E un trimis al iadului dinăuntru. Margareta, fata care cîntă la vîrtelniță, se duce la fîntînă să ia apă și îngheunchează în biserică înaintea Preacuratei, e iubirea lui dintîi, Friederike Brion de la Sesenheim. De atîtea ori, măcinat de dor, și-a luat calul și a gonit în galop și în spume pînă la fereastra ei deschisă, cu vrejuri de viță sălbatică spînzurînd de la streșini, la fel ca purtătorul de cuvînt din tragedie. Suspinul de iubire al Margaretei e adevărat, pentru că e al celeilalte, pasul ei nu e numai aerian și închipuit. De aceea a luat și dezvoltarea care a acoperit toată partea întîia a tragediei și a cerut o altă parte pentru urmărirea mai departe a firului, după acest popas prea lung. Partea întîia s-ar putea numi *Margareta* și partea a doua *Helena*. Una riură de viață trăită, pe cînd cealaltă e numai artă supravegheată și împodobită.

Faust, partea I, e de o bogăție de stări și de frumuseți care nu se întîlnesc decît la Shakespeare. E destul

să facă un pas, ca în teatrul de păpuși, și să iasă înaintea noastră, fără să spună un cuvînt, Faust însuși, cu ochii lui aprinși, Mefistofeles, cu mască brăzdată și batjocoritoare, Wagner, gîrbovit de timpuriu, de aplecarea peste cărți și de spaima că viața e scurtă iar arta e lungă, pentru ca să ne cutremurăm de această treime a sortii. După ce am cunoscut-o nu mai putem și nici nu mai vrem să ne despărțim de ea. În fața lor se ridică Margareta, implinită și senină, cu coadele bălaie aduse pe piept pînă la mijloc, Valentin, cu mîna pe garda sabiei și mîndru de sora lui, și Marta, cu privirea după bărbai, peste care se revarsă deodată, peste toți trei, suvoaietele scăpate din stăvilare. Goethe a cioplit aici niște chipuri pe care teatrul și le-a însușit pentru totdeauna. Versul e rînd pe rînd larg și sprinten, ca să cuprindă cele mai grele întrebări pe care și le-a pus mintea omenească și jocul de spirit al celui mai ascuțit dintre mînuitorii tăgadei și ai luării în pleasnă. Prin cețurile care ascund priveștița, trec aceste fulgere dialectice, în cea mai mlădioasă și scăpărătoare dintre limbi. Amestecată printre ele, răsună de departe, din fața oglinzii unde se dezbrăca de culcare Margareta, balada regelui din Tule, sau suspină cîntecul vîrtelniței, speriat și îndrăgostit: „Pacea mi s-a dus, / Inima mi-e grea ;/N-am s-o mai găsesc / De-a pururea“⁴, sau rugăciunea sfișietoare, după căderea în greșeală, dinaintea statuii din firidă, a Mariei. Frăgezimi de poezie populară se strecoară prin textul nestîmpărat și pun peste toate o zare de durere și de liniște veche. Poeziile acestea desprinse de acolo își duc viața proprie, ispitesc pe compozitor și cîntă, ca un glas mîngios plecat din *Faust*, pentru toate femeile din lume. Margareta ea însăși se face un subiect de poezie populară, într-o grădină de trandafiri sălbatici, și pe care Faust l-a cules în treacăt, așa cum aduna pe aceeași vreme Goethe, în anii studenției, literatură din popor prin satele Alsaciei și Franconiei. E o primăvară a literaturii germane, care a dat năvală în această parte întîie a tragediei și a umplut-o de culoarea, de musturile și de cîntecele ei.

Peste toate păzește învoiala încheiată între Faust și Mefistofeles. Ea leagă și mișcă diferitele episoade și duce

mai departe, spre partea a doua a tragediei, cunoscută mai mult din citire, pentru că reprezentarea e foarte grea și rară. Traducerile, și nu numai cele românești, s-au oprit sovăitoare înaintea unor probleme care le întreceau puterile.⁵ Goethe, meșter neîntrecut de versificație, a vrut să strângă aici la un loc tot ce-l învățase călătoria de atâția ani prin literaturile lumii! Dacă Faust se putea așeza liniștit pe un pat de lene, se lăsa măgullit de lingușeli sau se încînta de plăceri și desfătări și mai cu seamă zicea clipei să mai întirzie, ca să se bucure de frumusețea ei, atunci era al lui Mefistofeles. Dracul trebuia să-l ajute să trăiască numai din plin și din știința uscată să intre în viață. Puterile, care umpleau firea, trebuiau prinse și folosite. Partea întâia a tragediei nu izbutește să-i aducă această mulțumire, și, după ce Margareta se isprăvește în temniță, pentru păcatul că iubise pe un om înfrățit cu diavolul, cei doi tovarăși pleacă după alte încercări, pe caii lor de întunerice sau pe mantaua care-i duce prin văzduh. Ei merg pînă pătrund în partea a doua a tragediei. Cine o cunoaște numai pe cea dintîi nu poate nici să ghicească ce sîrșit a avut temuta invoială și cine a biruit pînă în cele din urmă din această luptă, în care se pierdea un suflet. În monologul al doilea, în care Faust se bate cu gîndul să talmăcească *Sfînta Scriptură*, ceea ce ar fi însemnat că trăia înainte de Luther, deși, în cîntecul șobolanului, bețivii din beciul Auerbach își bat joc de pîntecele părintelui Reformei, vestita propoziție din *Evanghelia* lui Ioan : „La început a fost Cuvîntul“, nu-i place. Rînd pe rînd, în locul Cuvîntului pune Gîndul, apoi Puterea, pînă cînd se oprește la Faptă : „La început a fost Fapta“⁶. Era să fie și calea pe care avea să apuce în partea a doua și pe care a ajuns la mîntuire. În brațele Margaretei, această cale însă nu se putea prevedea. Bănuiala că Faust, cu toate poticnirile, avea să scape la sîrșit, o dădea încheierea părții întâia. După toate cele săvîrșite de Margareta, Mefistofeles cu toată îndreptățirea putea să strige că e osîndită, atunci cînd o lasă pe seama călăului. Un glas de sus îi răspunde însă : „E mîntuită“⁷. O lege n-are numai literă, are și spirit. După literă judecăm noi oamenii, oamenii, și se pare că și

diavolul; Spiritul îl judecă numai Mîntea atotcuprinzătoare. Mefistofeles trebuie să fi avut ca un fior că avea să se întîmple același lucru și cu Faust și că Dumnezeu cîștigase prinsoarea din *Prologul în cer*.

Partea a doua e împărțită în cinci acte și stă față de partea întâia ca o tragedie clasică față de o dramă romantică. E o tragedie de curte împărătească, nu de teatru antic, și regizorul e un meșteșugar de jocuri de măști și de păpuși, cu băț de abanos în mîna, legat cu panglici la mîner, cu pantaloni scurți de catifea și cu pălărie în trei colțuri, cu pene portocalii, ca focul iadului, cînd pilpiiie la soare. Poartă el însuși mască și s-ar putea să răspundă la numele de Mefistofeles. Faust rămăsese cu vedenia în ochi a celei mai frumoase femei din lume, Helena din Homer, după care se uitau cu jînd bătrînii de la Troia. O văzuse în oglinda din bucătăria vrăjitoarei. Venise timpul ca diavolul să-l ducă la ea. În actul întii cei doi călători ajung în Palatinat, la curtea împărătească. Țara suferă de lipsă de bani și diavolul născocoște hîrtia monetă, rezemată de garanția comorilor îngropate în cursul secolelor, în pămînt, și deci, proprietatea împăratului. De veselie se face un joc de măști cu apariții, de rîndul acesta, clasice. Stăpînul dorește să vadă pe Paris și Helena. Faust coboară cu o cheie fermecată, dată de Mefistofeles, la mame, în împărăția tăcerii și a întiilor tipare de viață, și-i aduce pe amîndoi. Dar cînd vrea s-o îmbrățișeze și s-o ție, un trăsnet culege toată lumea aceea de umbre și el însuși cade în nesimțire. Ca să-l deștepte, Mefistofeles îl duce în actul al doilea la camera gotică de unde a plecat, cu Wagner mai bătrîn de ani, dacă nu ca înțelepciune, și cu toate cele vechi care sînt și nu mai sînt ce au fost. Atunci se naște, într-un glob de sticlă, ca un om de laborator, Homunculus, care singur știe cum să deștepte pe Faust, și pleacă toți spre miazăzi, la Valpurgia clasică, pe cîmpiile de la Farsala, ca un răspuns la Valpurgia romantică din partea întâia. Actul al treilea e actul Helenei, care se întoarce acasă din *Iliada*, dar află că trebuie să fie ucisă de Menelau și fuge la un castel, ridicat în vecinătate de oameni de la miazănoapte. Acolo se unește cu Faust, în cîmpiile arca-dice, și dă naștere lui Euforion, un omuleț care e numai

iubire și avînt și inchipuie pe Byron. Cînd Euforion moare, Helena se destramă și pleacă îndărăt în lumea mamelor. Faust se întoarce în actul al patrulea la curtea împăratului, pe care-l ajută să-și înfrîngă dușmanii, și în actul al cincilea luptă cu marea, ca să-i cîștige uscaturi, pe care să le dea ca locuri roditoare oamenilor. Bătrîn a doua oară de ani, în mijlocul muncii de clădire, spune în sfîrșit cuvintele care trebuie să-l dea lui Mefistofeles. Dar îngerii vin și-l duc la cer, unde întîlnește pe Margareta, pentru că sufletul care se străduiește, cît trăiește, pentru un scop înalt, poate fi mîntuit. Faust a crezut în Eros, iubirea creatoare, întrupată pentru el în Helena, și a fost ca un Socrate, care cerea dezlegări pe drumurile Heladei, pentru rosturile iubirii, Diotimei din Mantinea.

Acesta e Faust, cu cele două aripi ale lui, una romantică și alta clasică, purtîndu-l prin cerul literaturii germane. Germanii văd în el ființa care-i răsfrînge mai deplin, cu rîvna nemăsurată de înțelegere și de faptă, iar oamenii ceilalți, toți, pe semenuț care le-a luminat mai bine tragedia trecerii lor pe pămînt. Noi să ne bucurăm, ca și Goethe, de frumusețea scenelor și a versurilor și să ne lăsăm vrăjiți de visul cel mai îndrăzneț pe care l-a silit vreodată să intre în tiparele artei un poet.

GUTENBERG

S-au împlinit 500 de ani de cînd s-a descoperit tiparul cu litere de metal desfăcute una de alta. Cu el a început o nouă vreme în cultura omenirii. În fruntea acestei vremi stă numele lui Gutenberg. Nici Cristofor Columb, care, plecînd spre sfîrșitul veacului al XV-lea cu caravelele lui cu crucea Spaniei pe pînze, numai ca să găsească un nou drum spre Indiile de basme, a întîlnit în zarea Oceanului Lumea Nouă și a făcut ca un al doilea Dumnezeu pămîntul rotund în spațiu, pentru că toți ceilalți mari călători mai fericiți decît el au pornit pe urmele lui; nici Mahomed al II-lea, păgînul care răzbind cu oastea lui asiatică la 1453 în Constantinopol a dat o altă îndreptare Răsăritului și Europei, nu pot sta în cumpănă cu acest meseriaș umil, fugit de răul oamenilor, de acasă, rătăcitor de ici-colo prin Germania Renană și aproape necunoscut. Într-un teatru al omenirii, el e ca un regizor care ridică pînza evului mediu, zugrăvită cu tot felul de spaime, și arată o scenă nouă. Într-un colț e tipografia lui, cu căsuțe de litere și cu teascuri de la Colonia sau de la Maiența. Un meșter, prea șters de ani ca să-i deosebim de-aici trăsăturile, se uită la o foaie udă încă de cerneală. Trebuie să fie Gutenberg însuși, iar ceea ce are în mîină, o foaie din *Biblia* lui de 42 de rînduri, cea mai frumoasă tipăritură pe care a făcut-o nu numai el, dar poate tiparul îndeobște pînă la noi. Cine se apleacă peste paginile acelea cu litere gotice antice, înverigate și înalte, cu un text tainic, în

care Dumnezeu vorbește latinește, aude ca un cîntec de biserică medieval, cîntat pe alte note, pentru alți oameni. Portativ după portativ se înșiră la nesfîrșit cu *Vechiul și Noul Testament* muzicale. Cel care cîntă în această neașteptată orgă a tiparului e Johann Gutenberg, născut poate la 1394 la Maiența, mort tot acolo, poate la 1468. Nimic nu e sigur din viața lui, aproape nici marea descoperire, pe care s-au găsit destui să i-o tăgăduiască. Soarta lui seamănă cu a lui Shakespeare. Dumnezeiești-le drame și sonete sînt la îndemîna oricui; tilcuiitorul lor, o figură de legendă, după care se mai caută cu desultă îndoială prin arhive.

Ne-a venit din Germania un volum puternic, mai mult un album, care se cheamă: *Tiparul german în secolul lui Gutenberg (Deutscher Buchdruck im Jahrhundert Gutenbergs.)* El trebuie să sărbătorească această mare dată, o jumătate de mileniu de cînd a ieșit întîia carte, nu scrisă ca pînă atunci de meșteri caligrafi și dieci sau trasă foaie cu foaie după plăci de lemn sau de metal dintr-o singură bucată, ci tipărită după litere culese cu mîna una cîte una, întîia carte modernă. L-a scos Biblioteca de Stat din Berlin, așezămîntul de piatră din rîspîntia a patru străzi, unde atîția din noi ne-am adunat în anii de liniște știința de carte. Acolo se lucrează la un *Catalog întreg al incunabilelor*², care înseamnă tipăriturile de la început, să zicem de la 1440 — pentru că s-a ales acest an de pornire, se va vedea de altminteri cu cîtă îndreptățire — pînă la 1500. Tiparul românesc e numai de la 1508 și n-a putut da asemenea incunabile. El n-a intrat nici în acest volum, îngrijit de Societatea pentru tiparul din secolul al XV-lea, care își are sediul la aceeași bibliotecă. S-au ales o sută de reproduceri după pagini de incunabile, cu scris, litere de cap de rînd, podoabe de pagină și gravuri, în înfățișarea și colorile de atunci. E ca o cufundare în vreme și ca o punere la un loc a bibliotecilor celor mai mari sau mai greu de ajuns din lume. Gutenberg nu e preamărit de noi, niște străini depărtați, care cercetăm calendarul comemorărilor și ne înduioșăm în fiecare zi de alt mare îndreptățit la amintire, ci de fapta lui însăși, fără pereche și stînd deodată înaintea noastră ca în zilele de atunci, caldă parcă de degetele lui.

Întîiul document unde se întîlnește omul și descoperirea lui e un document de prigonire. În 1439 se pornise un proces împotriva lui Gutenberg, ființă muncită de un gînd și care trebuia să umble după bani de împrumut ca să și-l aducă la îndeplinire. Din actele acestui proces, deschis la Strassburg, se vede că încă de la 1436 se poate vorbi de începuturile tiparului. În el e amestecat și acel Fust, care poate a pus mîna pe descoperire cu drepturi de capitalist. Omul își angajase o sumă într-o afacere și a tipărit mai tirziu cărți intrate în acest *Album* cu firma lui. Fust sau Faust a luat parte ca atare la alcătuirea din tot felul de elemente a figurii lui Faust, pe care l-a prelucrat, în tragedia lui, Goethe. Tipograful, cu taina care a înconjurat la început arta lui, întîi pînă cînd s-au făcut toate încercările pentru făurirea noului meșteșug, și apoi în dorința ca acesta să fie păstrat ca un monopol, cu secret de fabricație, în mîinile descoperitorului, nu era prea departe de alhimist și de toate spiritele neastîmpărate ale vremii, înfrățite la nevoie și cu dracul ca să ajungă la noi izvoare de putere. Dar drept întîie mărturie despre Gutenberg și descoperirea lui s-a luat cunoscuta pagină din *Cronica*, anonimă și ea, *de la Colonia*, din 1499. Ca un hrisov de naștere cu litere grăunțoase și tremurate, incunabul ea însăși, a primit adăpost în volumul de sărbătorire. Iată că-i putem citi rîndurile cu prescurtări și cu nevinovății pe aceste foi groase și scumpe, ca o manta de rege pusă pe umerii unui sărac zgribulit, cules din ploaie: „Această prea vrednică artă a fost aflată întîia oară în Germania, la Maiența pe Rin. Și e un lucru de mare cinste pentru neamul german, că se găsesc la el oameni atît de născocitori. Și s-a întîmplat aceasta la 1440.“ „*Item diese hochwürdiege Kunst ist zuerst erfunden in Deutschland zu Mainz am Rhein. Und das ist für die deutsche Nation eine grosse Ehre, dass so erfindungsreiche Menschen da zu finden sind. Und das geschah 1440.*“ De aici și așa s-a ajuns să se ia ca an de naștere a tiparului anul 1440, deși procesul de la Strassburg vorbește de o vreme cu patru ani mai veche și deși se știe că înainte de 1444 Gutenberg nu se întorsese încă la Maiența, iar tipărirea *Bibliei* de 42 de rînduri s-a făcut între 1450-1455.

Literele și teascurile pe care le-a adus Macarie cu el, ca să tipărească întâia carte în Țara Românească la 1508, în limba slavonă, nu veneau de-a dreptul din Germania, ci cu ocolul și popasul venetian. Trecuseră ca printr-o întâie romanizare, înecată repede în slavonismul cuceritor. Întăile cărți românești, tipărite la o jumătate de secol de atunci, ieșeau din tiparnița de la Brașov a lui Honterus, reformatorul sașilor.³ Tiparul a fost cel mai de seamă mijloc al reformei și ea propriu-zis, cu tipăriturile în limbile popoarelor, nu în limba lui Dumnezeu, ca mai înainte, a ajutat din răspuțeri la pătrunderea și răspindirea lui. Honterus, care fusese oștigat la noua credință îndreptată, într-o călătorie de învățatură în Apus, nu s-a întors din Elveția în orașul transilvănean de sub Tîmpa pînă n-a deprins meșteșugul tiparului. Făcea parte, aproape ca *Biblia* în traducerea lui Luther, din pregătirea și armele oricărui misionar. Din aceeași tipografie a ieșit în 1838 și întâia foaie a românilor transilvăneni, *Gazeta de Transilvania*, care apare și astăzi. Mă uit la foile cărților tipărite în Germania pînă la 1500 și le pun alături de cărțile săsești tipărite după 1533 în Brașov. Nici o deosebire în tăietura literelor și în așezarea în pagini. Și mă uit și la paginile de proză și de versuri, latine și italiene, ieșite la Veneția, în care se simte ceva din stilizarea leului de lângă evanghelistul de hram și a cașilor aurii din pridvoarele și ocnițele înalte ale bazilicii, aduși de la Constantinopol. Literele și paginile întărilor noastre cărți, așa cum se văd în *Bibliografia veche* a lui Bianu și Hodoș, ca și impletiturile bizantine și motivele florale ale titlurilor, sînt înrudite cu literele și paginile adriatice. Pe două porți a intrat tiparul în pămînturile locuite de neamul românesc și a venit cu aceleași două înriuriri deosebite. Aducătorii și meșterii erau tot nemți și la Veneția, dar aici își potriveau scrisul după literele lapidare latine săpate cu dalta și nu după calligrafia gotică în care se simțea pana, pensula și cerul cu ceață.

Foile frumoasei tipărituri a Bibliotecii de Stat din Berlin sînt parcă răscolite și pline de furtuna *Apocalipsului* lui Dürer, cu caii descărnați și cumpenele lumii smulse din așezămîntul lor. Gravurile acestea în lemn

din 1499, venind din evul mediu și călărind peste pragul Reformei și al Renașterii, spre vremea noastră, împodobesc și ele incunabulele lui Gutenberg. Cea mai cunoscută a fost reprodusă în *Album* cu liniile ei tari, negre. Alături, o altă compoziție de aceeași școală, o tipografie de pe la 1500, cu lucrătorii de la casete și de la teascuri năvăliți de moarte, multiplicată pentru fiecare fel de lucru. E o vedenie de aducere aminte a sfîrșitului care nu iartă, obișnuită vremurilor și artei de atunci. Am fost la multe expoziții internaționale ale hîrtiei sau ale cărții, la Lipsca, la Dresda, la Colonia, la Paris și la toate am întîrziat prin atelierul întunecat, cu toate uneltele și mașinile vechi, al lui Gutenberg însuși. Semăna într-adevăr cu un laborator de alhimist, unde se pregătește, ferit de toți ochii, un elixir de nouă viață. Îl credem, dacă nu păstrat întocmai, înjghebat din bucăți, la care lucrase chiar marele meșter. Atelierul nu era ca o odaie de muzeu închisă cu o funie de lâcomia de cunoaștere a trecătorilor și cu un carton care-i oprește să atingă obiectele, ci un atelier adevărat, cu lucrători îmbrăcați ca în secolul al XV-lea și văzîndu-și de lucru ca atunci. Te așteptai cu un fior ca pe ușa scundă din fund să se arate Gutenberg de la Maieța și să ceară o foaie de probă sau să spuie că au bătut clopotele de vecernie și pot intrerupe pentru astăzi. Această reconstituire n-a fost decît o faptă de evlavie față de descoperitor, pentru că nimic din ce a alcătuit visurile și încordarea unei vieți n-a fost scăpat de valul anilor, care era să-i acopere pînă și numele. Atelierul lui Gutenberg a fost făurit bucată cu bucată de arheologii grafici după această gravură în lemn, destul de tîrzie, dar cea mai veche și singura mai apropiată. Și iată că volumul de comemorare nu s-a putut lipsi nici el, ca și expozițiile mari ale tiparului, de o așezare în mijloc a aceluiași atelier. Caii *Apocalipsului* trec nechezînd peste el și dărîmă stîlpii lumii, moartea s-a repezit să sugrume pe lucrători, dar el nu s-a clătînat de 500 de ani și trimite pînă la margi-nile pămîntului vestea lui de lumină, de frumusețe și de incredere.

WERTHER

Poate pentru că *Werther* este mai mult romanul tinereții decît romanul iubirii, a zguduit cu atît putere lumea cînd s-a arătat, nu ca o stea lîngă altele, licărind la un loc știut, ci ca o cometă care se avîntă din adîncurile cerului și cheamă toate privirile. Cetiți-l încă o dată, cu pază, ca să nu fiți furați de farmecul lui și să vă puteți păstra judecata liberă. Tînărul acesta ne vine înainte în jachetă albastră și cu vestă de piele și pantaloni galbeni, așa cum a intrat în literatura lumii. Ține pe Homer în mîna. Îi place singurătatea. Îi este dragă firea, o fintînă ca în *Biblie*, unde se întîlnesc patriarhii și femeile lor, florile, copiii. Nu știe ce vrea. Se caută. S-a desfăcut de oameni și locuiește la țară, tocmai ca să nu se lase abătut de nimicurile traiului împreună și să stea față în față cu viața adevărată. Este o taină tot ce-l înconjoară și este o taină el însuși. Îl vedem trecînd pe marginea cîmpului. Clocotește în el dorul să se cunoască pe sine și să cunoască pe alții. Îi trebuie o întîie faptă, în care amîndouă aceste stări să se sălășluiască și să se lumineze deodată. Să trăiască din plin, ca pentru veșnicie, în această faptă și să pornească mai departe spre alte isprăvi, după ce a primit răspunsul și are dezlegarea. Cînd l-am vedea ieșit la celălalt țarm, ar fi bărbat. Am apropiat însă pleoapele, ca să-l avem în amintire mereu pe cel dintîi. *Werther* n-a mai ieșit la țarmul de dincolo. N-a mai putut să se desprindă de iubire, către care mergea

cu ochii închiși. Dîndu-și moartea atunci, el a rămas pentru totdeauna tînăr.

Aduceți-vă aminte de acele cuvînte pe care, chiar de la întîile pagini, le spune servitoarea, lui *Werther*, care a bătut pentru întîia oară la poarta Lottei. Sînt obișnuite și nu sînt, cum sînt toate întîmplările acestei cărți. Ele dau de veste că puterea, care are să hotărască soarta oamenilor din copertile ei, este îndărătul scenei, gata să intre: „Domnișoara Lottișor are să vie numaidecît“ (*Mamsell Lottchen vürde gleich kommen.*). Oaspele nerăbdător n-a mai așteptat, a pătruns în curte, a urcat scara și a deschis ușa. Romanul lui *Werther* și al Lottei a început. Această logodnică de 18 ani, cu rochia infoliată a vremii și cu pieptarul care lasă pieptul destul de descoperit, taie în picioare din pîinea mare neagră felii pe potriua celor șase frați și surori, de la 2—11 ani, agățați de poalele ei. Este ca o vedere nemeșteșugită și gospodărească dintr-un Homer de astăzi. Povestirea este la fel, de toate zilele și negătîită, dar peste care se adună din cele patru unghiuri fulgerele, ca să ardă și să facă cenușă. Toate înșelările de sine și zvîrcolirile n-ajută la nimic. Femeia este făgăduită altuia. Iubirea, care se infiripă negîndită, n-are ieșire. Este numai un episod în romanul tinereții, cu sfîrșit de moarte.

A fost scris în patru săptămîni, în primăvara anului 1774. Era și o primăvară a literaturii germane. scurtă și viforoasă, așa cum sună și numele mișcării care o înfățișa, „Sturm und Drang“. *Suferințele tînărului Werther* (*Die Leiden des jungen Werther's*) au fost privite numai decît ca însuși glasul acelei vremi. Niciodată n-a cunoscut Goethe o faimă asemănătoare. Țările germane nu l-au mai încăput. Micul roman a ajuns foarte curînd o carte a Europei. Unele țări, ca Danemarca, i-au oprit intrarea, ca o carte primejdioasă. Îndemna la sinucidere și atîția nenorociți din dragoste, ca *Werther*, au crezut că trebuie să sfîrșească la fel. Poetul scria și tipărea pe socoteala lui, ca un tînăr cu mijloace și mîndru ce era, încă de zece ani. Anul celălalt, în vîrstă numai de 24 de ani, dăduse pe *Götz von Berlichingen*. *Werther* este întîia carte pe care i-o scoate o firmă de editură. Era întîiul pas de scriitor, după toate datinile, pe care-l făcea în

literatură. Era și ca o culme și în același timp un rămas bun de la o întreagă viață. Tinerețea lui, destul de zbu-ciumată, se încheia cu *Werther*. Era cîntecul din urmă și mareț al acestei tinereți. În anul celălalt, în 1775, se așe-za la Weimar. Weimar însemnează pentru Goethe o răs-pîntie. Singura dată cînd a mai cetit romanul, în 1776, nu l-a înțeles. Toate i se păreau ciudate și n-ar fi zis că sînt scrise de el, cum i-a mărturisit prietenei lui de atunci, d-nei Charlotte von Stein.

În convorbirea cu Eckermann de la 2 ianuarie 1824, unde Goethe este adus să vorbească despre *Werther*, gă-sim cea mai izbutită caracterizare a lui. „Am pus în dis-cuție, zice Eckermann, dacă marea înrîurire pe care a avut-o *Werther* la apariție stătea într-adevăr în legătură cu timpul. «Nu pot», zisei, «să mă recunosc de partea acestei păreri răspîndite peste tot. *Werther* a făcut epocă pentru că a apărut, și nu pentru că a apărut într-o anu-mită vreme. Se găsește în orice timp atîta suferință ne-mărturisită, atîta ascunsă neliniște și urit de viață și la unii oameni atîtea nemulțumiri cu lumea, atîtea ciocniri între firea lor și așezămintele sociale, încît *Werther* ar face epocă și dacă ar apărea astăzi». «Ai foarte mare dreptate», răspunse Goethe, «și de aceea cartea lucrează și astăzi asupra unei anumite vîrste tinere, ca odinioară. Tot de aceea n-aș fi avut nevoie să-mi scot propria stare turbure de tinerețe din înrîuriri obștești ale vremii mele sau din cetirea unor autori englezi. Erau mai degrabă împrejurări individuale foarte apropiate care mă zoreau și mă puneau la lucru și care m-au dus în acea stare de suflet de unde a țîșnit *Werther*. Trăisem, iubisem și su-ferisem foarte mult! Aceasta a fost.

Mult dezbătuta vreme a lui *Werther* face parte, dacă te uiți mai de aproape, nu din mersul culturii omenesti, ci din mersul vieții fiecăruia, care, înzestrat cu un spirit liber de la naștere, trebuie să învețe să se potrivească și să se deprindă cu tiparele strimte ale unei lumi îmbătrî-nite. Fericire înăbușită, lucru oprit în drum, dorințe ne-implinite, nu sînt păcate ale unui timp anumit, ci ale fie-cărui om, și rău ar mai fi dacă n-ar avea oricare dintre noi, cel puțin o dată în viață, o epocă în care *Werther* să i se pară ca scris pentru el.»⁴¹

În autobiografia lui Goethe² se poate urmări, în schimb, dar cu băgarea de seamă pe care o cere această împletire de închipuire și adevăr, cum s-a născut *Wer-ther*. Cunoscuse în anul 1772, cînd se duse la Wetzlar, după practică juridică, din mai pînă în septembrie, pe Charlotte Buff, logodnica lui Johann Christian Kestner, un foarte cumsecade funcționar al Legației din Braun-schweig, și s-a îndrăgostit de ea. Femeia avea firea vese-lă și nevinovată din roman, deși în ea, după felul scrii-torului, s-au amestecat și alte făpturi femeiești. În ace-lași oraș trăia un tînăr, foarte liniștit și la locul lui, func-ționar și el de legație și fiul unui savant, Jerusalem. Se purta cu jachetă albastră și vestă de piele și pantaloni galbeni. Aproape îl uitase, cînd peste doi ani a auzit că s-a sinucis pentru că se îndrăgostise de o femeie mărita-tă. Atunci toată această parte din viața lui, împreună cu alte întîmplări mai dincoace asemănătoare, au intrat în fierbere. Le avea la îndemînă și le purta cu el neîn-chegate, pînă l-a hotărît sinuciderea lui Jerusalem. Wer-ther a fost Jerusalem, care-i dăduse și un sfîrșit, pe care înainte nu-l vedea, Charlotte a rămas Lotte, iar Kestner s-a făcut Albert. Faptele se țin atît de aproape de bio-grafia lui, încît pînă și ziua de naștere a lui *Werther*, cînd primește daruri, este ziua de naștere a lui Goethe, 28 august. Scriitorul își dă o adevărată osteneală ca să iasă la iveală și pune trăsături după trăsături, care să-l descopere. Romanul este liric. El ar fi putut să fie scris și în versuri.

Goethe a ales dinadins forma romanului în scrisori, ca să păstreze mai bine prospețimea de mărturisire, pe care se gîndise să i-o dea. Avea înainte vestitul roman al vremii, *La Nouvelle Héloïse*, de Jean-Jacques Rous-seau, vechi, pe atunci, abia de zece ani și care umpluse de niște zori de preromantism cerul literar al Europei. În fața scrisorilor care se schimbă între cei doi îndrăgos-țiți francezi, cu dezvoltări calde, dar trecute prin niște clase de retorică, se deșirau dincoace scrisorile unuia sin-gur, pline numai de suflet și dispnețuitoare de orice sfi-ală și regulă. Scrisorile lui *Werther* nici nu erau trimise femeii iubite, ci unui prieten. Acesta își ia el asupra-și, atunci cînd *Werther* tace, să umple golurile și să pove-

tească noaptea îngrozitoare a pistoalelor. El ne-a păstrat și traduceri din Ossin. Va fi avut grijă ca exemplarul din *Emilia Galotti* lui Lessing, lăsat deschis pe masă, să nu se piardă. Werther ceruse să fie îngropat între doi tei, la o parte, în cimitir, pentru ca dreptcredincioșii, la coborîrea lor în pămînt, să nu se sperie de vecinătatea cuiva care-și ridicase singur zilele. Teiul romantic, îmbrățișat de școala literară a tinerilor de la 1800, cari începuseră atunci să judece pe Goethe ca pe un bătrîn, închide astfel, ca două brațe verzi, romanul lui Werther. Goethe purta cu sine toate școalele. El era toată literatura germană.

Dacă s-a spus de Goethe, și au spus-o nu numai alții, dar și el, că faptele femeiești din literatura lui epică și dramatică i-au izbutit mai bine decît faptele bărbătești, stau foarte la îndoială dacă aceeași constatare s-ar mai potrivi și cu Werther. Werther este, întîi, mai bogat și luminat din mai multe laturi. Este legat cu lumea și de dorințele ei. După ce piere, trăiește înaintea, prin aceste rosturi numai ale lui și pe care alții le iau și le poartă mai departe. Iubirea crește în el treptat, pînă cînd îl sfîrîmă. Putea s-o mure, ca pe o pasăre, pe altă cracă și s-o învețe să se mîngîie și să uilte. A vrut s-o oprească pe loc, în toată puterea ei, și să înlătore trupul, care putea s-o ducă în viață la creșteri sau la scăderi. Iubirea este ca un fund de flacăară, pe care silueta lui se desenează neagră și sigură. Nu poți să-l părăsești și să nu suferi cu el. Iubirea lui este tinerețea, care are o dată în fiecare din noi 22 de ani și prin aceasta se amestecă pînă la nedeosebire cu a noastră. Ea nu se cheamă la ceilalți altfel, ci numai Lotte își schimbă numele și înfățișarea. Limba în care este scris *Werther*, fragdă, străvezie și avîntată, n-are pereche nici în literatura lui Goethe. Ea este întregă a eroului povestirii și-l însoțește pretutîndeni, adîncindu-i mai bine trăsăturile. Cînd trece în mîinile altuia, a povestitorului din roman, și încearcă să se facă epică, nu-i mai seamănă. Werther s-a strecurat și a ieșit dintre noi. Romanul s-a sfîrșit.

Din toți cetitorii lui *Werther*, care sînt nenumărați și în aceeași măsură femei și bărbați, femeile pentru el și bărbații pentru Lotte, cel mai ciudat dintre toți rămî-

ne pînă astăzi Napoleon. Îl avusese cu el în campania din Egipt și îl citise nu o dată, nu de două ori, ci de șapte ori. Îi cunoștea părțile slabe sau socotite de el ca atare și le-a arătat autorului, cînd l-a întîlnit la congresul de la Erfurt, în 1808. Goethe a înconjurat de oarecare taină această convorbire, privitoare la *Werther*. A povestit-o într-o schiță din octombrie acel an, în *Anale sau Caiete zilnice și anuale (Annalen oder Tag- und Jahres-Hefte)*. Cînd a întrebato mai tîrziu stăruitorul de Eckermann amănunte, a zîmbit și n-a vrut să spuie. Atunci Napoleon era îngropat de trei ani în insula Sfînta Elena, iar scriitorul avea 75. Zic *Analele* :

„Împăratul șade la o masă mare rotundă și ia o gustare, la dreapta lui stă puțin departe de masă Talleyrand, iar la stînga, destul de aproape, Daru, cu care vorbește în chestia contribuțiilor.

Împăratul îmi face semn să mă apropiu.

Rămîn în picioare în fața lui, la o depărtare cuviincioasă.

După ce mă privește cu luare-aminte, zice : «Vous êtes un homme». Mă înclin.

Întrebă :

— Cîți ani aveți ?

— Șaizeci.

— V-ați păstrat bine. Ați scris tragedii ?

Am răspuns numai ce trebuia.

Atunci a luat cuvîntul Daru, care, ca să măgulească într-un fel pe germani, căroro avea să le facă atîta rău, a spus un cuvînt despre literatura germană, așa cum era la el acasă și în literatura latină și însuși editor al lui Horațiu.

A vorbit despre mine, cam cum vor fi vorbit ocrotitorii mei din Berlin ; cel puțin am recunoscut felul lor de gîndire și părerea lor.

Adăogă apoi că am tradus și din franțuzește și anume pe *Mahomet* al lui Voltaire.

Împăratul zise : «Nu este o piesă bună» și arată în amănunt cît de nepotrivit este ca un cuceritor al lumii să se zugrăvească pe sine însuși atît de neprielnic.

Aduse apoi vorba de *Werther*, pe care trebuie să-l fi cercebat de-a fir a păr. După diferite observații foarte

nimerite, aminti de un anumit loc și zise: «De ce ați făcut aceasta? Nu este firesc», ceea ce dezvoltă pe larg și cu desăvârșire întemeiat.

Îl ascultai cu o față voioasă și-i răspunsei cu un zîmbet mulțumit că nu știu să-mi mai fi făcut cineva aceeași muștrare, dar o găsesc întru totul întemeiată și mărturisesc fără înconjur că la locul acesta se poate arăta ceva ce nu-i adevărat. Numai că, adăogai, i-ar fi poate îngăduit artistului să se folosească de un meșteșug anevoie de descoperit, pentru ca să scoată anume efecte, pe care nu le-ar fi putut ajunge pe o cale la îndemână și firească.

Împăratul păru mulțumit cu aceasta...³

Eckermann, în convorbirile lui, cicocănește în același loc, dar fără izbîndă: „Adusei aminte de convorbirea cu Napoleon, pe care o cunosc din schița care se găsește între hîrțile lui netipărite și pe care l-am rugat de multe ori să o ducă mai departe. «Napoleon», zisei, «vorbește despre un pasaj, care, după părerea lui, nu poate să ție piept unei cercetări agere, ceea [ce] îi recunoașteți. Mult aș vrea să știu la ce pasaj s-a gîndit?», «Ghici?» zise Goethe cu un surîs tainic. «Mi se pare să fie», zisei eu, «acolo unde Lotte trimite lui Werther pistoalele, fără să spună un cuvînt lui Albert și fără să-i împărtășească presimțirile și temerile ei. Este adevărat că v-ați dat toate ostenețile din lume ca să motivați această tăcere, dar se pare că toate cad față de trebuința grabnică, atunci cînd era vorba de viața prietenului». «Observația dumitale, ce-i dreptul, nu e rea. Dar dacă Napoleon s-a gîndit la acest loc sau la altul, mi se pare mai bine să nu dau de gol. Și, cum am spus, observația dumitale este tot atît de întemeiată ca a lui»⁴.

Am scos și am tălmăcit aceste rînduri din lucrări mai greu de avut la îndemînă, pentru că ele pun într-o lumină neașteptată această cărticică de tinerețe, de iubire și de moarte, care abia trece de o sută de pagini. Ele vorbeau și marelui Napoleon, cum i-ar fi putut vorbi și René de Chateaubriand și Adolphe al lui Benjamin Constant, care n-ar fi fost fără Werther, dacă cei doi nu s-ar fi numărat printre ideologii și exilații regimului. Cineva a amintit de titanismul lui Werther, deși pare

straniu să se lege acest cuvînt de un învins. Dar dacă titanic este ceea ce întrece puterile unui om obișnuit, Werther, care a fost purtătorul unei patimi fără margini, are dreptul la acest nume. Napoleon simțea trebuința unei curți de titani. Werther era la această curte la el acasă și un binevenit. Cu toate că venea din secolul enciclopedist și a patronat stilul Empire, înviatorul imperiului roman al lui Carol cel Mare era un romantic. El a fost pentru noua literatură franceză ceea ce fusese pentru cea germană Friederic cel Mare; îi dăduse un erou. Chiar slăbiciunea pentru Werther, care arată spre o nouă vreme, era o dovadă.

Mi-aduc aminte că mai de mult, și n-am putut să aflu dacă a fost numai o anecdotă sau un fapt petrecut, o gazetă sau un alt așezămînt din Germania a pus la cale o cercetare despre cea mai cunoscută poezie germană. Răspunsuri, nici vorbă, au venit nenumărate și din cele mai deosebite, lucruri cuminți sau trăsnaî. Cel mai de mirare dintre toate a fost și a rămas însă acesta: *Cîntecul clopotului* (*Das Lied von der Glocke*) de Goethe. Marea poezie a lui Schiller pătrunsese mai adînc în sufletul popular, dar numele olimpienului era, în schimb, mai în gura tuturor. I se puteau pune în seamă și creații care nu erau ale lui, pe cînd cele proprii, cu o zare mai largă decît hotarele limbii și neamului german, stăteau acoperite de celelalte, mai strict naționale. Dacă s-ar întreba și acum, nu cu această primejdie, ca să se amestece oamenii și operele, ce cărți anume de Goethe sînt mai iubite, nu stau la îndoială să cred că răspunsurile cele mai multe s-ar opri la *Faust* și la *Suferințele tînrului Werther*. Omul care iese din sine, ca să deschidă o cale de mîngiere și de mîntuire lumii, și sea-mănul lui, care se întoarce în sine ca să arate pe om lui însuși, dincolo iubirea, numai o lumină pe drum, cu trecere de la o femeie la alta, de la Margareta la Elena, dincoace femeia, una singură și numai ea, aerul și rostul vieții, care, cînd i se iau, viața se stinge.

Arta cărții și arte plastice

CIND SCRITORII AU ȘAIZECI DE ANI

Multă vreme am crezut că Maiorescu avea ochii albaștri.

Era între 1905 și 1910, când aveam grijă, înainte să intru în sala IV sau XVIII a Universității, să-mi ascund șapca mea de liceu sub manta, care-mi acoperea și tresele de aur și de argint ale uniformei militarizate, sau când, după curs, băteam străzile cu pomi și stele groase de chiciură ca să-mi astîmpăr fierberea gândurilor. Faima lui Maiorescu și a lui Iorga pătrundea pînă în clasele noastre de program analitic. Seara ne strecuram, puțin amețiți, prin coridoarele cu studenți zgomotoși. Ce ochi deschideam, din banca cea mai înaltă a amfiteatrului, când Maiorescu își începea jocul lui de sprincene și de degete, scoțînd cea mai gîndită frază a veacului, ca un giuvaer, cu sclipiri iubite de femei, dintr-un galantar, sau când furtunosul profesor, pe care istoria medievală nu-l mai încăpea în matca ei, rostogolind papi, împărați și noi continente, chema înaintea tinereții noastre aiurite de spectacol, pe întîii țărani împușcați de răscoale! Nu mai erau niște simple lecții asemenea prelegeri și, după ele, uitai cursul următor sau casa, te despărțeai cît mai repede de prieteni, dacă aveai, și te înfundai în noaptea de iarnă sau de primăvară, singur cu ce duceai, ca un fur de fiori, cu tine.

La una din aceste prelegeri, nu-mi mai aduc aminte dacă era de logică sau de istoria filozofiei, Maiorescu a amintit, cu opririle și sublinierile lui, de o comparație

din nuvela unui scriitor. Comparația se desfășoară în fața noastră, în părțile ei, cu pregătirea materialului incolor înaintînd neștiut spre clipa aceea de scăpărare a apropierei neașteptate. De la ea tot gîndul îndărăt se luminează, iar mîntea pornea mai departe, pe firul povestirii, odihnită și fermecată. „Cu cît te uita mai spre dreapta, marea se făcea mai albastră, știi, cum e peruzeaua.“ Cum e peruzeaua: bine și frumos. Ca o piatră oarecare, pe care nu toți am văzut-o, dar ne-o închipuim, din nou-tatea sonorității și din această mărginire alături de nesfîrșirea orizontului apei, într-un fragment de cristal strălucitor. O putea găsi și altoineva. Sîntem gata să trecem, abia uimiți, peste ea. Dar nu, scriitorul nu se mulțumește cu această întilnire mărginire, ci stăruie, se apropie, ne pune marea sub ochi, la un deget: „A! uite așa“. Și arăta un inel cu o peruze mare, cumpărat din Viena, tocmai în amintirea albastrului mării.

Peruzeaua aceea a trecut prin sală și, cînd s-a oprit în aer, urmărită de sute de priviri, s-a aprins deodată și s-a prăfuit în scînteii albastre. Multă vreme de-atunci am crezut că Maiorescu avea ochii albaștri. Scriitorul era un obișnuit al „Junimii“, iar nuvela, *Pană Trăsnea Sfîntul*¹.

Ceea ce ne-a legat numai decît de Brătescu-Voinești au fost duioșia și dragostea lui de trecut; aveam, în sfîrșit, un scriitor al bunătății și al amintirii.

Era, pe urmă, tînăr ca noi. Îi dădeam, firește, vîrsta bucăților, care ne încîntaseră. *Pană Trăsnea Sfîntul, Două surori* și mai toate schițele lui apăruseră în *Convorbiri literare*, cînd scriitorul abia împlinea douăzeci și cinci de ani. Ce ne păsa nouă că aceasta se întîmplase în 1893? Că eroi mai bollovănoși, ieșiți din brazdă sau din istorie, năvăliseră în cîmpul literaturii? Protestarea poate fi fățișă și revoluționară, dar poate fi și cu oculturi, prin punere alături de alte stări sau de înfrîngerii sub rîntatea vremii. Calea a doua era a lui Brătescu-Voinești și mulți umblam pe ea. Nu ieșiserăm din micul romantism. Ne mai plăcea să plîngem, cu toate că în ascuns.

Scriitorul încercase în același timp versurile și povestirea. Dar pe cînd în povestire a fost el de la

început, versurile îi sînt pline de șovăială. Cele mai multe din cele nouăsprezece bucăți sînt eminesciene:

„Iar prin tufișul de răchită
Și pe sub crăci de lilieci,
Se scurge gîrla liniștită,
Cîntîndu-și doina ei de veci.“

Poezia, un sonet, e din 1892 și intitulată *Unei domnișoare*.

Dar alteori, ca în *Răzbunare*, cîștigă strofa lui Coșbuc:

„Era o zi cum astăzi nu-s,
În vremea ce de mult s-a dus.
(Și pentru ce se duse oare?
Ia, doar așa, să-mbătrînim
Și ca s-avem ce să dorim!)
Era o zi de sărbătoare.“

Dragostea de cei mici, fiorul pentru lucrurile trecute și slăbiciunea muzicii, care-i umplu întreaga operă, se întîlnesc în *Tîrziu*.

„Orașul doarme de demult, — și-atît de-adîncă
A nopții liniște domnește-n preajma mea,
Că mi-ar părea c-ar face zgomot cît o stîncă
Orice grăunte cît de mic care-ar cădea.“

Și-acum, cînd mînta-i cu hotarele deschise,
Îmi zboară gîndul cu-o iuteală de nespus —
Și-mi pierd simțirea, adîncindu-mă în vise
De lucruri dragi ce-au fost odată și s-au dus...

Dar deodată mă trezește-un cîntec drag:
E-un organist ce umblă-n ulițe, pribeag,
Ducîndu-și orga-mbătrînită ca și dînsul.

Și bine știu că orga-i veche, discordată,
Dar are-un farmec mult duios de astă dată
Și nu știu cum dar cum l-aud, m-apucă plînsul.“

Sonetul, ca și celelalte bucăți de proză sau de versuri de pînă acum, e semnat I. Brătescu. La cîteva pagini după el, în *Convorbiri literare* de la 1893, e tipărită marea

nuvelă *Pană Trăsnea Sfintul*, cea mai puternică realizare a scriitorului în această întâie perioadă. Abia sub ea numele apare așa cum ne-a rămas și îl iubim: Ion Al. Brătescu-Voinești. Era ca o luare în stăpânire și o intrare, cu adevărata față, în literatură.

A venit după aceea studiul lui H. Sanielevici în 1902. La retipărirea lui în *Studii critice*, la Casa Școalelor, după douăzeci și cinci de ani, autorul pune aceeași: „Notă. — Recitind acest mic studiu scris la 1902, el îmi apare ca o pălărie frumoasă, dar prea largă pentru capul d-lui Brătescu-Voinești. Nu face nimic... Dacă nu-i vine d-lui, o să-i vie altui scriitor...” Criticul era în căutarea scriitorului clasic român tăiat după Goethe, „clasicul clasicilor”; aventura îl pîndea pe el și nu pe novelist, care a rămas egal cu sine însuși. E marea lui putere și tocmai de aceea, în ochii celor care au vrut să-l lovească, marea vină. H. Sanielevici, plecînd de la Brătescu-Voinești și mereu pe aceeași linie, a ajuns la Panait Istrati! Armătura științifică și scoabele de calificative în care a încercat să-l fixeze, au fost proporționale cu numărul anilor trecuți și nu cu siguranța de sine însuși a criticului, rămasă neschimbată. Așteptăm, dacă lui îi va mai fi dat s-o scrie și noi s-o citim, nota de la sfîrșitul unei retipăriri de după alți douăzeci și cinci de ani. Pălăria se va dovedi tot așa de largă și pentru scriitorul jos-dunărean de limbă franceză și va porni să colinde după alte capete. Numai Korolenko mi-aduc aminte că a rătăcit, pe vremuri, tot cînd eram adolescenți, prin toate prăvăliile de pălării din București, fără să fie în stare să-și găsească una potrivită capului. Pentru că pălăria aceasta, de felul celor confecționate de critica normativă, nu este de purtare, ci de agățat afară la firmă, pentru ispita drumeților. Brătescu-Voinești n-are de ce să se rușineze că nu i-a venit. Ce se făcea veacul, dacă-l vedea depărtîndu-se de istoria literaturii sub o asemenea podoabă megalitică.

Veacul intrupat atunci, în tinerii de cincisprezece pînă la douăzeci de ani, vîrsta marei crize, era în toate de-o părere cu criticul și asculta din pagină, dogmatizate, ecoul propriilor credințe. El a fost mantor, fără să se mire, drumului de triumf de la *Viața românească*,

entuziasmului stîrnit de *Lumea dreptății* și de *Niculăiță Minciună*. Schițele dintîi ieșiseră în aceleași numere de revistă cu *Viața la țară*; cele din urmă se înșirau, fără să pălească, lingă Sadoveanu, Galaction, Caragiale trăia încă. În această strălucită academie de prozatori, despărțită de tot ce-a fost înainte și de ceea ce se încheagă azi, după noi formule, Brătescu-Voinești se păstrează ce-a făgăduit din întîia zi, într-o tovărășie din cele mai felurite ca fire, scop și stil. E scriitorul de citire neîntre-rupută, intrat în scrisul anecdotă și lumea prinsă în el, fără zbucium și fără bătrînețe, în literatură. Focul albastru al peruzelei licărește în mijloc, răsfrîngere a unei întregi societăți, odihnitor. Împrejur sînt alte pietre, mai neliniștite sau mai adînci. Ochiul, după ce le îmbrățișează, într-o beție de lumină, pe toate, se oprește cu drag la acest colț al sufletului.

Uităm de obicei, sub porunca acestei impresii unitare, că Brătescu-Voinești a lucrat pe mai multe laturi, de la cele curat subiective, ale catrenului liric, pînă la cele mai desfăcute, prin tehnică și cuprins, de personalitate, ale teatrului. În această schimbare de genuri nu se putea ca și factura să nu difere. Bucuriile diferențierii, mari deopotrivă pentru cititor și scriitor, nu lipsesc. Numai marginile, puse de la început, n-au fost depășite, de înfrînare realistă pe un fir de compătimitere, făcută pe din două din milă și din umor. Artistul și omul, plecați împreună, nu s-au despărțit niciodată.

Nu e caracteristic destul că Brătescu-Voinești a început la douăzeci și trei de ani cu scrisorile publicate în *Convorbiri literare*. Arta lui se arată de intimitate și de convorbire. Plăcerea cea mai mare din viața trăită, să mi se dea voie mie, drumețului, s-o prețuiesc aparte, e o plăcere de singurătate: pescuitul. Cea mai nouă publicată scriere a lui e tot o scrisoare către Mihail Sadoveanu, plină de izvoare de păstrăvi, de undițe și de plase mici, curgînd și întinse toate, către moartea unui prieten necunoscut, din altă țară. Într-o întîmplare, într-un nume sau într-un calificativ — îmi vine în minte și titlul singurei bucăți de teatru, atît de voineștian: *Sorana!* — răsună același acord minor de violoncel al mîhnirii și al fatalității, care însoțește toată opera lui

Brătescu-Voinești. Celelalte două iubiri ale lui sînt tot patimi de singurătate și mai toți eroii le cunosc: muzica și florile.

Dar din această literatură de amintire, țesută cu spovedanii și aproape toată petrecîndu-se în aceeași ramă de istorie și de viață veche a Țingoviștei, bunătatea îndrăznește să se organizeze aproape în sistem. Meditația nu e străină scriitorului. Ea caută îndărătul faptelor resortul ascuns. O înclinare proprie sau cîștigată, dacă nu doar întărită în mediul criticist al „Junimii“, desface cu grijă mașinăria de ceasornic a vieții. Nu știe, sau nu vrea să stăruie, ca de teama unei stricări de cumpănă, dar e mereu la lucru. Iat-o și într-o strofă din întîia tinerțe :

„Nu vezi cît ești de mic și de plăpînd
Și mintea-n mărginita ei oglindă
Nu știi că e făcută rînd pe rînd,
Doar petice de lume să cuprindă.“

Micul tratat filozofic al bunătății se cheamă *În slujba păcii* și a ieșit din spaîma morală în fața războiului. Întrebarea vie, pentru orice om de gîndire sau de condei, de amestec sau de ședere deoparte în mijlocul viltorilor istorice, îl frămîntă de la început. Personajele de-aici sînt poate aceleași care trebuiau să dea romanul pierdut și nereleuat. Amîndouă se poate să fie numai cele două suflete din același piept, de care amintește cu un suspin Goethe. E sigur că autorul, cu preocupările lui, e mereu prezent. Se poate apoi ca punctul de plecare chiar al politicii, care nu aduce nici un folos omenirii și ține în loc orice progres, să nu se poată susține decît pasional sau în legătură cu anume aspecte locale. Dar setea de mai bine, de înlăturarea cruzimii și de creșterea iubirii în lume, nu umple mai puțin de freamăt fiecare pagină a cărții. Încrederea în puterile zămislitoare ale artei și științei nu strigă mai slab la toate cele patru zări ale luării-aminte. Iată ce rînduri arată fărărostul părăsirii unei meniri de creator pentru îndeletnicirile politice. Și să nu se uite că scriitorul însuși a fost deputat în 1907 și că frecventează, pe cînd scrie, clubul unui mare partid politic : „Închipuiește-ți un muzicant,

compozitor sau executant de seamă, care, incredințat de efectele educative ale muzicii, într-o bună zi ar zice : «vreau să lucrez pentru propășirea muzicii», și în vederea atingerii acestui scop ar înceta de a mai cînta sau de a mai compune și s-ar duce să se bage lucrător într-o fabrică de saciz, să toarne saciz în cutioare. Nu rîde și crede-mă că partea de contribuție a oamenilor politici de toate zilele la înfăptuirea progresului e tot atît de secundară, cît e pentru propășirea muzicii partea lucrătorului care toarnă saciz în cutioare.“

Dar acest crez ? „Într-o singură formulă, progresul omenesc constă în realizarea unui minus de durere, unui minus de egoism și unui plus de putere de cunoaștere și de conștiință.“

Dar aceste mărturisiri îndrăznețe și într-un regim de stare de asediu fără îndoială subversive : e vorba de amintiri de la mobilizarea din 1913 ? „Iată, în curtea cazărni, oamenii alergați din toate unghiurile țării, veniți nu de bunăvoia lor, nici mînați de ură, nici de dorința de a pune capăt unei suferinți obștești, ci aduși cu amenințare de aspre pedepse în caz de nesupunere, înscrise din vreme în codul justiției militare, ca să meargă să ucidă alți oameni, pe cari nu-i cunoșteau. Iată cum îi înlăcărează șefii, cum le toarnă în suflet otrava urii împotriva unor oameni, contra căror n-aveau pînă în ajun nici un fel de resentiment ?“

Dar acest pastel, tot de-acolo, la sfîrșitul unei cercetări a izvoarelor dragostei de viață ? „În văzduhul vioriu sclipeau fire de funigei ; soarele îmbrăca firea într-o lumină caldă și dulce ca o mîngîiere ; din vale, ca sunetul a mii de clopoței de argint, venea ciripitul rîndunicilor, adunate pe vîrfurile trestiiilor, să ție sfat despre o lungă călătorie ce se apropia ; din depărtare, se auzea glasul duios al clopotului unei biserici. Sute de nuanțe se amestecau în veșmîntul de toamnă al codrului, de pe dealurile ce închideau zarea și îndărătul cărora dormea coama munților albastrii, cu crestele încununate de zăpadă.“

Scriitorul e azi de șazeci de ani, dar cine ar putea zice că a îmbătrînit ? *În slujba păcii* e tot un schimb de scrisori, de demult și provinciale, cu „iubite nene Ma-

che“, iar ideologia e aceeași pînă la amănunt, cu țesătura patetică-satirică din întîia schiță, *Inspecție*, semnată, în 1893, I.A. Brătescu ! Galbenul acesta cu zimții întregi, deși pajura e mai de mult, sună pe lespede plin și valoros.

Mi-aduc aminte încă ce spaimă am simțit cînd am văzut că Maiorescu n-avea ochi albaștri. Era la examenul de logică. Bătrînul avea obiceiul să așeze în întîia bancă seria care era de întreat, iar el se muta cu scaunul, de partea cealaltă, jos în sală, rînd pe rînd pe dinaintea fiecărui student, pînă-i isprăvea. Eram al patrulea și așteptam, fără să mă uit, pe profesorul care se apropia. Un zgomot de scaun, altul și altul ; la întrebări și răspunsuri nu luam aminte. Ajunsese la mine. Ce va fi crezut bătrînul de spaima care nu se poate să nu mi se fi răsfrînt în față ? Ochii lui erau căprui, dar de-o nuanță mai concentrată și aprinsă, cu ceva cărămiziu și roșu, poate datorită streșinii albe a sprîncenelor. Unde era peruzeaua din *Pană Trăsnea Sfîntul*, pe care mă pregătisem s-o privesc, în sfîrșit, numai pentru mine ? Adevărul era celălalt și mă sfredelea de la un pas, cu încordare și cu jocuri de crețuri de frunte, de jos în sus. Dar pînă astăzi, cînd mă gîndesc la Maiorescu, îl văd pe cel vechi, al iluziei, așa cum l-a zugrăvit o clipă Brătescu-Voinești, din pensula cu vopseli de apă, a unei comparații : cu ochii albaștri.

CÎND FILOZOFII IMPLINESC ȘAIZECI DE ANI

Vestita strofă a lui Goethe despre personalitate trebuie să fie pe undeva prin *Divanul* lui *apuseano-răsăritean*, ca un rubin, meșteșugit șlefuit, într-un ghiordan. Mi-aduc aminte, dintr-o proprie încercare de traducere, numai de cele două versuri din urmă : „Toate le poți pierde-n lume, / Dacă te păstrezi ce ești“, sau : „Numai să rămîi ce ești“. Știu că m-a izbit totdeauna că aceste cuvinte de încheiere, cum sînt învățăturile înțelepciunii, nu le-a spus vreun alt personaj masculin și meditativ din grădina persano-germană de poezii, ci anume Suleica. Trebuie să fie în aceasta și un adevăr mai adînc. Descoperirea și prețuirea a ceea ce e mai propriu și prin urmare mai statornic într-o ființă e o lucrare de iubire. Analiza atîtor manifestări explozive, care alcătuiesc viața cuiva și incîntă, una mai mult decît alta, pe contemporani și pe urmași, poate să urmărească valorile obiective, înglobate și pierdute cu timpul în corpul, mereu în creștere, al unei științe, dar poate să urmărească și pe agentul creator însuși, mai multiform și inegal, rămas fără asemănare cu altul, pe om în apariția lui de o singură dată. Încerc și eu astăzi să spui ceva despre personalitatea culturală a d-lui Rădulescu-Motru, oaspe pierdut la un adevărat ospăț platonician de sărbătorire. Îndrăzneala e mare, dar e vorba de o lucrare de iubire și ei i se iartă. Iubirii și greșelile îi stau bine, pentru că nu sînt decît silințe ca să-și iasă din sine și să înțeleagă.

Am avut prilejul să cunosc pe d-l Rădulescu-Motru în multe înfățișări, de-a dreptul în operele sale și prin alții. Întîia mea mișcare a fost o mișcare de mirare, și ea se întoarce ori de cîte ori mă apropiu de om. A fost, cînd l-am ascultat, acum douăzeci și cinci de ani, ca profesor, figură aparte între ceilalți împărțitori de filozofie, Maiorescu, Coco Demetrescu, Negulescu. S-a păstrat, cînd norocul a vrut să lucrăm, aproape ca niște tovarăși de redacție, el înțeleptul, venit de departe și încărcat de roadă, iar eu, învățacelul, neastîmpărat și iconoclast, la *Ideea europeană*. Am simțit aceeași mirare cînd l-am urmărit ca om politic sau cînd am străbătut împreună, într-o trăsură legănată, drumul plin de toamnă de pe Valea Motrului, cu locurile părintești de unde-i vin ciorchinii cei buni ai propriilor podgorii, jumătate din nume, toată ființa trupească și atîta din cea sufletească. Dacă aș putea să explic această mirare, aș înțelege și aș face înțeleasă fără nici o greutate personalitatea culturală a d-lui Rădulescu-Motru. Chiar prin aceasta însă aș goni-o pentru totdeauna din mine. Am să încerc, de aceea, un lucru mai mic și printr-o metodă deprinsă de la fostul meu profesor, el obiect și subiect în același timp; am să încerc să descriu acea mirare.

Lipsa de mirare, care e așa de aproape de atitudinea în lume a filozofului, consfințită de cunoscutul proverb latin¹, înseamnă o potrivire întreagă între cauză și efect, liniștea înaintea unor fenomene prevăzute. Nepotrivirea între ceea ce așteptai și ceea ce te întîmpină, dă naștere la o stare care e chiar mirarea în căutarea de temeieri și de dezlegări. Ea ține mereu trează luarea-amin-te, o împinge la cercetare și e ca o tinerețe neobosită a spiritului. Mi s-a părut, din întîia zi de cînd l-am cunoscut, însușirea de căpetenie a d-lui Rădulescu-Motru ca om de cultură. E cea mai izbitoare trăsătură a omului de gîndire și de faptă, care trece prin lume ca un învățător. Ca să mă fac înțeles mai bine, am să mă opresc la o anumită împrejurare.

D-l Rădulescu-Motru e băiatul diacului Radu, secretar și om de încredere al lui Eufrosin Poteca. Nimeni nu știe să povestească mai adînc despre acest întîi kan-

tian al nostru, călugăr cu tainică putere asupra oamenilor, fire hotărîtă și dreaptă, gînditor de sine-stătător și îndrăzneț. Mi-aduc aminte că numai din niște fărîme de vorbe auzite de la el am înjghebat povestirea mea din *Starețul gîndului*². În ea, atît profesorul de odinioară, cît și profesorul de astăzi, și mai ales ținutul de unde ne-au venit amîndoi, sînt încondeiați cu toată dragostea pe care le-o port. N-am spus încă la nimeni cine sînt, pe nume, eroii ei :

„Călătoream într-o trăsură de țară pe o șosea dreaptă și abia jilăvită. Era între două ploii, asupra culesului viilor, pe o vale de rîu poleită și caldă, pe urme de panduri și mari egumeni.

Trecutul ne fura. El ne ducea pe roțile lui fără zgomot, șinuite cu amintiri.

Unul din noi venea de acolo. Anii și legătura cu locurile ni-l făceau de două ori scump. Nu era numai o gazdă binevoitoare, ci cu vorbele lui, care înviau vremurile, cu lespedea frunții prăvălită peste doi ochi de cărbune, și un sol și călăuz de umbră. Printre toate aceste porumburi, suind cu pămătufuri de scamă și mîntăluțe de mătase culmile, printre podgoriile coapte, de care e greu și dulce văzduhul, conacele vechi, cu pridvoare albe arcuite, pînzele de păduri, resfirările de girle, prin decorul acesta neschimbat, el era viața mereu alta, dintr-o mare clipă dusă, singurul purtător de aduceri aminte de atunci. Ducea o lume, și o lume se putea surpa, fără întoarcere, cu el.

Pe drumul călcat de noi trecuse vijelios, după ce întărise Strehaiia, Domnul Tudor.

Altă mînăstire, cu zidurile ei tăcute, ghintuite, îl aștepta pe o măgură, la unghiul unde valea aceasta se îmbină cu a Jiului. Mai tîrziu, dar nu așa de tîrziu ca liniștea arhondaricului, deschis către pilpiiala dintii a luceafărului, și adîncile bolți să fi uitat cu totul răsunsetul glasului de țaran ridicat pînă la înălțimile de ameteală ale stăpînitorului de oameni și îndreptătorului de stihii, un călugăr venit de departe, într-un poștalion de surghiun, poposea în această singurătate. El venea de departe, din acele latouri ale țării gîndului pe unde ai noștri nu fuseseră niciodată. Rosturile lumești, din orașul

de pe Dîmbovița, încărcat pe acele timpuri de a doua zi de Eterie, ca o Gomoră, de uneltiri și stricăciune, nu-l încătușau. Avea liniștea ermetică a inițiatului pornit în Europa după cunoștințe și înapoiat sub nevăzuta cunună așijderea lui Saul, ieșit din cort după măgărițele lui tată-său și gășind regatul lui Iuda.“

Cred că, deși mort cu zece ani înainte să se nască profesorul de filozofie de astăzi, Eufrosin Poteca a hotărît, de dincolo de viață, îndreptările lui spirituale. Diacul Radu a fost întâiul lui elev, pătruns și ducînd mai departe felul de gîndire și de purtare al sfîntului alături de care trăise. Ca orice părinte, a vrut ca măcar într-unul [din] copii să pună ceea ce avea mai bun și să desăvîrșească lumina pe care numai o întrezărise. Copilul Rădulescu-Metru a trăit cei mai fragezi ani, aceia în cari întipăririle sînt mai adînci, într-o casă unde amintirea și cultul lui Eufrosin Poteca erau valori vii și poruncitoare. Întîile cărți citite erau din aceeași bibliotecă, nespuse de prețioasă, rămasă de la el, cu nume de mari gînditori germani, francezi, englezi și italieni, pe tocul aurit al volumelor. Bucura Dumbravă, care-l studiasse pentru romanul ei pierdut în manuscris pe vremea ocupației germane, îl credea un teozof, afiliat unor cercuri de inițiați din Apus. Știu că numai numele lui, ca o formulă taoistă și el singur simbol și început de nouă filozofie, „Poteca“, m-a ispitit și pe mine mulți ani. Mă apucasem chiar să caut elementele unei monografii. A fost o personalitate prea covârșitoare ca să nu zguduie sensibilitatea deosebită, crescută în umbra amintirii lui, a lui Rădulescu-Motru. Aș îndrăzni să-l cred părintele lui sufletesc.

Am dat de trei prilejuri de uimire numai în legătură cu acest gînd al meu. Ele sculptau însă într-o lumină de adevăr, și nu într-una închipuită, personalitatea lui Rădulescu-Motru.

Atunci mi s-a arătat întîi, cînd l-am căutat acasă, dornic să-l descos, ca un filozof de țară. Cugetătorul însuși nu putea fi înțeles decît în această lume primitivă, în care se încadra toată documentarea strînsă în universitatea și bibliotecile din București, ca și în strălucirile așezăminte de cultură ale Apusului. Cărțile grele,

semnate cu numele lui, în care ea se închegase într-un sistem propriu, nu apăreau aci decît ca o podoabă pusă pe urmă. Omul de învățătură era cel pe care îl știam și la care ne așteptam din tot ce știam despre el; omul de cultură era mai ascuns și mai neprevăzut. Între țărani subțiri și dezghețați ai acestui miez de Oltenie, el era un asemenea țaran, gîndind cu mintea lor și plin de nedumeriri și de dezlegările lor în fața vieții. Fără să mai fie de mult un om al brazdei, el trăia pînă într-atît de traiul lor, încît înțelegea și ierta, sau, și mai mult, întemeia, lipsa de tragere de inimă între ei pentru scris și citit. [...]

Fără să fie un locuitor de țară, cu tot conacul și moșioara de la Butoiești, nu numai că are toți fiorii întoarcerii la izvoarele puterii de cîte ori pornește la drum într-acolo, dar este întru toate un gospodar muncit de starea vremii, de prețul produselor, de rînduiala muncilor și de viața de economie completă a satului. Nu este vorba aci de vreun junimism de împrumut sau de rezultatul unor teoretizări lucide, ci de o chemare a pămîntului și de niște legături păstrate neslăbite, în ciuda anilor de studiu și a deceniilor de orășenizare. Era întîia nepotrivire între ceea ce așteptam și ceea ce mă întîmpina, și întîia uimire.

Atît din cunoașterea de-a dreptul a oamenilor din diferite părți ale țării românești, cît și din cercetarea documentelor de tot felul despre ei, știam că muntenii sînt mai puși pe faptă, ardelenii pe muncă, moldovenii pe visare, oltenii pe vorbă. Dacă trebuia ca neamul românesc să facă un filozof, el nu putea să ne vie decît din Moldova. Cronicarii cugetători, ca Miron Costin, tăiaseră pîrtie, oamenii aproape de profesie, ca Vasile Conta, deschiseseră pe neașteptate orizonturi, și o întregă ideologie populară nu mai îngăduia să fie altfel. Oltenia e țara oamenilor cari, pornind chiar de la făptura fizică, sprintenă, frumoasă, tînără fără bătrînețe, sînt hotărîți să trăiască numai în viața aceasta, închinători și înfrumusețători ai clipei. Basmul și cîntecul lor bătrînesc sînt scurte, de observație ascuțită și fără culoare. Poezia lirică, aceea care întîrzie în destăinuire, în proprie analiză și în descriere, aproape nu există. Abia cîte o pă-

dure de troițe, așezate multe la rînd și cu brațe prăpăstioase, cum nu se întîlnesc nicăieri în altă parte între români, dau ca o bănuială repede de fulger a unui drum în suflețe, părăginit cu vremea, către întrebările înfricoșate despre cealaltă viață. Incolo, olteanul trece și astăzi prin lume, ca haiducul din cîntecele lui, singur pe cal, cîntînd din frunză și fără să se gîndească la ziua de mîine. Și iată că tocmai din această parte de țară se desface și vine către noi, cu fruntea îngreuiată de cugetare, cel mai mare filozof român al vremii, filozoful ca atare și în sine, nu numai prin dogmă, dar prin înțelegere a vieții. A fost pentru mine a doua nepotrivire și mirare. Nu mă gîndesc la oamenii cari prin studiu și apoi prin împrejurări de ierarhie socială ajung deținători și de atîtea ori ilustratori de înalte rosturi în învățămînt. Nu e vorba de un filozof de catedră, de cari avem mulți, la patru universități și în mai multe societăți sau cercuri filozofice, și în cazul căroră ar fi fără noimă să se mai caute legi de origine geografică. Rădulescu-Motru se desfacea chiar pe acest fond oltenesc, și prin contrast, ca o minte pentru care lumea văzută și nevăzută sînt un prilej de întrebări. Ca printr-o lege a firii lui, mai puternică decît legea pămîntului care îl născuse, el înnoia și aci și silea Oltenia lui dragă să dea în el anume un filozof și nu altceva neamului românesc.

A treia nepotrivire și mirare, numai în acea singură confruntare a filozofului cu mediul primordial, mi s-a dat la iveală chiar în legătura dintre părintele lui sufletec și el. Mă gîndesc la Eufrosin Poteca. Am mers cu d-l Rădulescu-Motru la mormîntul de sub zidul de miazăzi al mînăstirii, unde cîntă încă versurile lui Ion Heliade-Rădulescu săpate în piatră. Alături sînt chiliile și sălile ruinate în care a trăit, a meditat și a frămîntat oameni, odinioară, tainicul egumen. La fel de ruinate e și amintirea lui. Cărțile i s-au risipit, acuma, de curînd. Carnetul, în care își făcea însemnările zilnice și s-au păstrat atîtea trăsături ciudate și îndrăznețe, a ajuns în mîinile unui preot istoric, împiedicat însă de haina și de darul lui să împărtășească o experiență nerespectuoasă totdeauna fața de canoane și de rînduiri cinului. A ajuns acuma, de curînd. Și unele și altele au

fost în paza și în stăpînirea moștenitorului direct al lui Eufrosin Poteca. Dar d-l Rădulescu-Motru vorbește, aș cuteza să zic, oltenește și la fel, cu aceeași duioșie nevăzută și înfrîntă, de „al bătrîn“, adică tatăl de carne, ca și de Poteca, adică tatăl sufletec. Eu mă așteptam, nevinovat și năvalnic, la trebuința unui studiu al personalității, la ostenelele fixării unui monument din istoria începuturilor filozofiei românești, înflorită tot aci, dintr-un vrej din altă parte, pe pămînt oltenesc, la pregătirea unei monografii, care să fie și o mărturisire de credință. Filozoful e însă altfel. El nu vrea să facă din niște stări de suflet și fiori cari îi aparțin prilej de teoretizări, date apoi tuturor. El e puțin ca stejarii din valea Motrului, cari se înalță negri dintre frunzele căzute și le lasă vîntului sau poezilor trecători, ca să dea numai din sine altele la anul³.

Așa se arată, cel puțin în ce mă privește, personalitatea culturală a d-lui Rădulescu-Motru. Îmbogățită nespus, în cursul atîtor ani, de cunoștințe de viață și de cunoștințe de carte, ea își merge drumul sub ochii noștri mirați, cu tinerețea și neașteptatul, de care m-am ostenit, poate cu mijloace prea ocolite, să dau o părere. În adînc se simte aceeași cunoștință încordată, ca într-un turn de unde se vede totul, dar, în același timp, fiecare cu rosturile adevărate și fără surprinderi. Noi, cari i-am trăit alături și ne putem bucura de aceste bunuri, îi întregim personalitatea și sîntem asemenea atmosferii care prinde și dă făptură razelor unui astru. Poate că alții îl vor vedea altfel, dar noi l-am simțit și l-am trăit așa. Nouă nimeni nu ni-l poate lua sau schimba.

EMINESCU, GENIU ROMANTIC

Cînd Titu Maiorescu dăruia Academiei Române, în ședința de la 25 ianuarie 1902, cele 43 de volume de manuscrise cu 15 000 de pagini, care însoțiseră pe Eminescu, împreună cu lada de cărți, și sporind mereu, în toată viața lui pămîntească, el dădea țării pe cel mai mare poet al ei, în gîndul întreg și adevărat. Se închisese tocmai secolul în care răsărise și, ca un luceafăr, prea greu ca să-l ție cerul, coborîse sub orizont, luminînd de acolo. Lumea putea să-l cunoască, în toate avînturile, ca și în toate căutările și șovăielile lui. N-a fost numai o înțimplare că omul cel mai legat de soarta lui Eminescu și al cărui nume se va rosti totdeauna odată cu al lui aducea, cu mîni tremurătoare acum de ani, aceste foi. El văzuse cel dintîi, încă din *Venere și Madonă*, și o spusese destul de răspicat, că ni se născuse un nou poet, care era să fie poetul așteptat. I se cuvenea această răsplată.

Este ca un cîntec de clopote, dintr-o înaltă clopotniță, intrarea lui Eminescu în literatura română. N-avea decît 16 ani și era elev privatist în capitala Bucovinei, pe numele de atunci Mihai Eminovici. Murise la 12 ianuarie 1866 Arune Pumnul și a scris pentru o carte de amintire *Lăcrimioarele învățăceilor gimnăziaști din Cernăuți la mormîntul iubitului lor profesor*, vestitele versuri :

„Îmbracă-te în doliu, frumoasă Bucovină,
Cu cipru verde-ncinge antică fruntea ta.”

Își începuse viața romantică, de rătăcirii prin toate îndeletnicirile și prin toate colțurile pămîntului românesc. Deschidea deocamdată ochii mari în lume, strîngea cuvinte și încerca strofe. Anii curgeau mai repede pentru el decît pentru alții. Avea să privească foarte curînd și în sine, cu o privire mai adîncă decît a privit vreodată vreun scriitor român. Se pregătea să fie geniul nostru romantic. Dacă ar fi să-i împărțim viața după marele roman al lui Goethe, *Wilhelm Meister*, aceștia erau anii de călătorie, ca ai lucrătorilor medievali, după ce avuseseră anii de ucenicie și în sfîrșit aveau să urmeze anii de meșter. Ca și la Goethe, care n-a dat o carte împlinită decît în *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, cu o prelungire mai mult de ecou în *Wilhelm Meisters Wanderjahre*¹, Eminescu n-a mai apucat să ajungă la liniște. A făcut capodopera care-i dădea dreptul să fie meșter, a *Luceafărului*, și a intrat în neguri. Anii călătoriei sînt tot atît de tulburi și de sfărîmați ca și aceștia. Floarea albastră, pe care a căutat-o și el ca Novalis, s-a veștejit, cînd era să pună mîna pe ea, și s-a soufundat în ape.

Nicăieri nu m-am simțit mai aproape de Eminescu și de ceea ce a însemnat el nou și înviorător pentru simțirea și limba noastră, decît tocmai în această Bucovină, unde a deschis ochii minții. [...] Studenții bucovineni din Societatea Arboroasa, cu ai căror părinți poetul ar fi putut să fie coleg, i-au ridicat o statuie sub bradul de lîngă altarul Mînăstirii Putna. Dincolo de zidul acesta de la miazăzi odihnește de veci Ștefan cel Mare, sabia Moldovei, iar de cealaltă parte, la miazănoapte, Doamna moartă din iubire, Maria din Mangop. Lumea lui Eminescu s-a strîns toată în jurul lui. Este aici și gîndul cel dintîi și cel mai turburător al ființei și al neființei, este și dorul nemărginit, vitejia trecutului, cîntecul de folclor al unei țărânci cu fota neagră prinsă în briu, frumusețea firii, poezia și îndeosebi singurătatea, în care sînt cu puțință și capătă viață toate. Poetul se uită înainte, peste zidurile mînăstirii, peste turnul unde la 1871, la Congresul studentesc, a dormit în fin cu Slavici, sub clopotul cel mare al voievodului ctitor, se uită peste poiana însemnată cu o cruce, de unde acesta a tras cu arcul că să aleagă la 1470 loc de altar, și așteaptă luceafărul. Ți se pare

că bronzul, cu plete date cu o scuturătură pe spate, șoptește întâia strofă din *Oda în metru antic* :

„Nu credeam să-nvăț a muri vreodată,
Pururi tânăr, înfășurat în manta-mi,
Ochii mei înălțam visători la steaua
Singurătății.“

Am crezut totdeauna că poezia de la început a editurii Maiorescu, pe care o citeam când eram băiat, era *Singurătate*. Mă tem să mă duc să caut pe raftul de cărți, pentru că mi se pare că numai așa trebuie să fie, ca o uvertură de operă și ca o ridicare de cortină dintr-o piesă plină de înțeles. Iată-l pe Eminescu întors între noi ! El nu putea să vie decât pe aceste plaiuri. Bucovina este până astăzi pământul nostru romantic. La 1865 era ca o poartă deschisă, pe care putea să pătrundă până între români romantismul german, nu numai cu cîntăreții și povestitorii, dar și cu filozofii lui. Eminescu plecase de la Ipotești la Cernăuți în întâmpinarea acestui romantism.

Secolul nu-l așteptase pe el ca să se umple de acea mișcare, și la noi, care schimbaseră în Europa țări și oameni. Modelele clasice, moștenite de la Renaștere, căzuseră. Marele Pan și toți zeii mitologiei mai muriseră o dată. Un nou val creștin, pornit de rîndul acesta din evul mediu, îi acoperise. Catedralele de piatră, cu porți de perete și lumini aprinse, cîntau din toate orgele lor. Omul nu mai era o minte care gîndește și-l face deopotrivă cu semenii lui, ci o inimă care se bucură și plînge, dar îl deosebește în același timp de toți ceilalți. El se lăsa îmbătat și dus de propria închipuire spre cele mai negîndite utopii. Poezia, povestirea și teatrul coborau în stradă și puneau la cale revoluții, uneori în prefete de cărți, dar alteleori pe baricade. Popoarele era chemate la o nouă viață din sinul împărățiilor anacronice și obosite, în numele sufletului propriu, vădit în limbă și în toate creațiile populare. Un val de tinerețe s-a fost revărsat atunci peste lume, cu toată zburdălnicia iconoclastă, cu zbucium și deznădejdi peste măsură, dar și cu o schimbare de decor și de gînduri care putea să prevestească orice. În acei ani s-a născut marea antiteză, s-a dezvoltat

at ironia, a cîntat pe toate coardele lui lirismul, s-a înălțat strălucită istoria, au ieșit de pe la vetre bătrînește literatura populară și folclorul, s-au închis în hotarele lor micile naționalități. Continentul a căpătat alt obraz. Un poet și lord englez, care înota și călărea mai bine decât umbla, murea la Missolonghi, pentru liberarea Greciei. Eram prea în drumul acestor întimplări, ca să rămînem pînă la urmă străini de ele. Veneam mai tîrziu și amestecam puțin lucrurile, dar voiam să călcăm în pas cu ceilalți. Literatura noastră, cînd începe, după 1830², este literatură romantică, la fel gîndirea, la fel economia politică, la fel statul. Sîntem fii ai romantismului.

Eminescu făcea la 1870 în *Epigonii*, și înainte să se avînte pe propriile cărări de stele, o strălucită zugrăvire a celui trecut, pe care îl moșteneam sau în care se mai găsea prins. Cele mai mari nume ale lui trec pe dinaintea noastră, în caracterizări neuitate. Este ca o orchestră, pe care o pune la un loc și o face să cînte, cîntecul ei de lumină și de încredere. Este cea mai frumoasă istorie a limbii și a poeziei românești pînă la el. Este întâia noastră poezie romantică, unde nu mai ciocotește doar suferința unui om și nu se mai aude doar glasul lui, ci se învîlmănesc, strigă și caută dezlegări o vreme întrea-gă, altă generație și o nouă cultură. *Convorbiri literare* aveau dreptate s-o tipărească în numărul lor de la 15 august 1870, pe întâia pagină, ca un fel de program. Ea era solul unei alte literaturi. Eminescu așeza, ca un motto, în fruntea scrisorii³ trimise din Viena, unde se găsea la studii, lui Iacob Negruzzi, redactorul revistei, ca să se apere de învinuirea că ar fi supraprețuit pe unii din înaintași, distihul lui Schiller din *Xenii* :

„Toate-n Germania merg astăzi mai rău în proză și-n versuri,
Vai și departe-ndărăt vremea de aur mai stă !“

„Alles in Deutschland hat sich in Prosa und Versen verschlimmert,
Ach, und hinter uns liegt weit schon die goldene Zeit“.

Schiller scria așa, cu patosul lui clasic, într-o vreme cînd literatura germană, dacă i-ar fi avut numai pe el și, mai ales, pe Goethe, ar fi putut să se odihnească pentru tot secolul care avea să vie. De Eminescu putem să

zicem același lucru. Literatura română parcă nu se ivise și nu crescuse în cei treizeci-patruzeci de ani dinainte decât ca să pregătească drumul acestui scriitor, în care ea se descoperea pentru întâia oară, cu toate puterile și mai ales cu toate putințele de viitor. Numele de epigon era numai o biciuire, care trebuia să ducă mai departe, peste ce fusese până atunci. Eminescu s-a înșirât în acea cavalcadă a scripturilor române, după ce încheia cele trei strofe închinat lui Vasile Alecsandri, cu toată opera lui. Calul, pe care venea el, avea aripi. Oricând putea să se desfacă de ceilalți și să meargă înaintea singur.

Eminescu s-a simțit totdeauna singur, nu în tovărășiile pămîntești, ci în lumea visurilor și a gândurilor. Dacă ar fi fost să-și aibă și el o muză, și-ar fi ales-o pe aceasta, pe a zecea, Singurătatea. Cele mai duioase și mai adânci versuri ei i le-a închinat. Adevăratele mulțumiri, într-o viață de zbucium și de dezamăgiri, ea i le-a dat. Făpturile în care se întrupează de atâtea ori, lacul, codrul, luceafărul, nu sînt decât alte nume și înfățișări ale aceleiași zîne. Căutările de ieșire din sine, prietenia cu Creangă, iubirea Veronicăi Micule, participarea la „Junimea“, punctualitatea lui aspră în toate sarcinile pe care le primea, de bibliotecar, de revizor școlar, de profesor și de redactor de ziar, îl ajutau mai mult s-o înțeleagă și să-i simtă prezența neclintită. Ea îi înlesnea să fie în lume și să poată oricînd să se desprindă de ea. L-a însoțit și cînd umbla pe jos cu o traisă de merinde, pe drumurile Blajului, în odăițele de mansardă pline de fum și de miros de cafea neagră, pe care nu le deschidea cu zilele, și l-a însoțit și cînd nu-i mai rămăseseră decât ochii, ca să se uite drept și s-o vadă numai pe ea, după ce organele se sfărîmăseră și maestrul era cum isprăvește cu un țipăt și o proorocire *Scrisoarea IV*. Teiul rotat, cu frunza ca o inimă și care se umple la sfîrșitul lui mai de o mireasmă de aur și de leșin, este și el un chip al singurătății. L-a adus și l-a răsădit cu mîinile lui din literatura germană, și-i place să stea sub el, ca o zămislire proprie, tot atît în grădina de la Copou, cît în cetatea morților de la București. Dar luna? Ce este altceva luna în versurile lui

Eminescu, de la catrenele scurte de dragoste, unde abia încap, prin *Cugetările sărmanului Dionis*, îmbibate de ironie romantică și cu mițele care „heinizează“ duios la astrul nopții, suspină cu rîs pe din două cu Heine, și pînă la versurile lungi, parcă dinadins ca să-și desfășoare în voie mai mult decât discul și razele, simbolul venit de departe? „Căci în propria-ne lume ea deschide poarta intrării“, nu luna, ci singurătatea pe care o îmbracă.

Eminescu poate fi urmărit vers cu vers în poeziile lui care înnoiesc felul de simțire al unei vremi întregi, cum înnoiesc și limba în care ea s-a rostit. N-avem decât să spunem un fragment din *Atît de fragedă* sau din *Melancolie*, din *Rugăciunea unui dac* sau din *Glosă*, pentru ca să ne cufundăm într-o stare de suflet, făcută din dor și din nemîngîiere, pe care nimeni altcineva nu ne-ar putea-o da. Este semnul după care se deosebește adevăratul poet, în afară de orice meșteșug, acea acordare, ca de instrument muzical, a întregii ființe, golită de tot ce este al său și întinsă înainte, ca să se pătrundă pînă în cel mai depărtat ungher de melodia dumnezeiască făgăduită. El poate fi găsit în *Povestiri*, în *Geniu pustiu* și în *Sărmanul Dionis*, în *Cezara*, în *La aniversare* sau în *Făt-Frumos din lacrimă*, cu un condei care știe să meargă pînă în fundul lucrurilor, dar săltăreț, limpede și colorat, sau în proza politică a gazetarului, retorică, repezită și plină de fulgere. Poezia a dat naștere, între alți epigoni decât cei înfierăți, dar și plînși de poet, pentru că se credea și el între ei, curentului eminescian, dulce și lăcrămos, iar proza, unei adevărate doctrine naționaliste, rezemată pe istorie, cu toate danurile ei, pentru trecut, și pe țaran, cu tot ce aducea curat și puternic, pentru viitor. Steagul acestei doctrine a fost luat și este purtat încă, de un om care umple începutul de veac al Marei Uniri. Îi auzim și astăzi în jurul urechilor filfiitul de biruință, toți cîți am stat sub el sau în apropiere. Romantismul, care ne dăduse țara, se mai încordase o dată, ca să ne-o păstreze și s-o crească. [...]

Pesimismul lui Eminescu fusese războinic și făuritor. Călăuziți toți de el într-o muncă de revizuire și de îmbunătățire, am mers înainte. Eminescu nu lipsește din

cea mai nouă și mai de seamă faptă a neamului românesc. Iată o poezie care a creat istorie.

Poetul ne-a lăsat însă, înainte să plece dintre noi, și ca un fel de testament literar, cele patru bucăți monumentale, cărora nu știm de ce le-a zis *Scrisori*. *Scrisoarea V*, publicată mult mai târziu, nu e decât o variantă, un fragment care n-a mai intrat în *Scrisoarea IV*. Cele dintâi patru *Scrisori* au apărut toate în *Convorbiri literare* în anul 1881. I-aș zice, așa cum i s-a zis în Germania anulului 1798, luminat de colaborarea dintre Goethe și Schiller, atît de scumpi lui Eminescu, Anul Baladelor (*Das Balladenjahr*): *Anul Scrisorilor*. Dintr-o dată, și în ele, Eminescu își lăsa îndărăt pe toți înaintașii. Grigore Alexandrescu îl privea gînditor, cu *Epistolele* lui, cam destrămate și scrise în voia peniței, într-adevăr mai mult pentru cei cari le primeau și cunoscuți decît pentru literatură și toate vremurile. *Scrisorile* romanticilor francezi, ale lui Lamartine și Musset, îl urmăreau și pe el ca și pe ceilalți. Aici își tăia drum o mănturisire de credință, literară și lumescă, așa cum n-are nu numai literatura română, dar, după știința mea, nici alte literaturi. Scriitorul făcea ca argintarul, care după ce zidarii au isprăvit de ridicat o biserică, s-apucă s-o lucreze el, a doua oară, în mic, din metale și pietre scumpe, chivot de pristol, întrebuițînd cele mai iscusite dălți și ciocane. Niciodată poezia noastră nu ieșise în lume mai încărcată de gînduri și de icoane, și niciodată versul românesc nu fusese mai larg, mai plin și mai bogat. Dacă nu ni s-ar fi păstrat de la Eminescu decît *Scrisorile*, am ști și cine a fost, cu tot focul care l-a ars, și i-am cunoaște și mijloacele de rostire și de încîntare. Îl găsim în ele întreg, și mai ușor de prins decît în toată opera, atît pe scriitor cît și arta lui romantică.

În *Scrisoarea I* poetul stă în fața lumii, pe care o urmărește de cînd s-a desfăcut din haos, după legi aflate și gîndite în *Rig-Veda* și în Schopenhauer, și pînă s-a împrăștiat în mușuroaie de furnici: versuri bubuitoare de epopee cosmică stau alături de rînduri de satiră și de polemică. Peste toate, luna plină se învăpăiază și liniștește, într-una din cele mai mărețe înviorări a firii,

cu scînteieri și cadențe onomatopice fără asemănare. Omul cugetător se pierde înaintea acestei priveliști; omul romantic se răzvrătește și-și strigă durerile lui, care-l umilesc, dar sînt durerile vieții.

În *Scrisoarea II* se arată meșteșugarul cuvîntului, care poate să închidă în el tot ce cheamă și frămîntă pe om, slavă, dragoste, prietenie, amintiri, dar nu se îndeamnă. Arta prea a fost tîrită prin toate măruntele patimi. Nicăiri nu-l vedem pe Eminescu așa cum răsare din aceste versuri, făcute pe jumătate din amărăciune și pe jumătate din duioșie, între manuscrisele lui, deasupra celor cincisprezece mii de foi dăruite de Maiorescu Academiei Române, scriind și ștergînd, cu calligrafia lui subțire. El se apleacă și lucrează la ele, ca peste o oglindă magică, unde singur ar vedea drumul propriu și drumurile omenirii.

În *Scrisoarea III* se desfășoară toată istoria neamului nostru, pentru că numai într-un episod a izbutit să pună tot ce-i dă o temelie și un înțeles. Este cunoscută întîlnirea de la Rovine dintre Mircea și Balazid, ciocnire diplomatică și ciocnire de arme între semînțiile Asiei și ciobanii și plugarii din Valea Dunării. După *Umbra lui Mircea* a lui Grigore Alexandrescu, a cărui construcție poate l-a urmărit, voievodul de la Cozia își găsea în fierberea patriotică și în arta ajunsă la culme a lui Eminescu pe arhitectul unei adevărate piramide literare. Fluierul de baladă al scrisorii de iubire strecurate aici de unul din fiii falnicului Domn amestecă în învălmășeala de cîmp de luptă motivul popular. Oamenii de astăzi vin la rînd, cu păcatele lor, care-i fac vrednici de Vlad Țepeș. Toată literatura politică eminesciană este strînsă în aceste versuri ca într-un mare mîrgăritar negru.

În *Scrisoarea IV* cele două mari gînduri ale lui Eminescu, care sînt și ale școlii romantice, natura și femeia, își fac un cadru, păzit de un castel, oglindit în lacuri, și de lebede plutitoare încet prin trestii. Atîția, ajutați de Slavici, au crezut că-l găsesc în parcul casei de țară a Oteteleșenilor de la Măgurele și s-au dus, ca mine și ca alții, să citească chiar în fața vergelelor de la balcoanele de acolo nemuritoare versuri. În ele nu mai

vorbește bărbatul care a fost învinuit că n-ar fi în stare să iasă din erotismul obișnuit în cîntecele lui de iubire. Ascultați-l aici, cînd vorbește femeia. Este cel mai cald și cel mai deznădăjduit suspin al sufletului, pe care un poet român l-a suspinat vreodată, iubirea care întinde bratele, dar nu poate fi ajunsă.

Într-un articol pentru revista *Fintina Blanduziei* din iarna 1888, într-un prea scurt răgaz de înseninare a minții, Eminescu putea să scrie cu această uscăciune de om speriat de boala pe care și-o cunoștea : „Din nefericire, neajunsurile politice și economice ale statelor europene n-au rămas fără o înfrîurire determinată asupra artelor și literaturii. Astfel, ca un fel de adăpost împotriva realității, s-a născut în Germania romantismul, care descria veacul de mijloc cu colori atît de strălucite precum desigur în realitate nu le-a putut avea, și tot pentru a scăpa de un prezent insuficient, cu ideea că orice altă stare de lucruri trebuie să fie mai bună decît cea existentă, s-a născut școala romantică în Franța, fiică a școlii romantice germane și a disprețului byronian pentru lume.“⁴ Dacă însuși Paladinul romantismului la noi nu mai găsea decît asemenea cuvinte ca să înfățișeze lumii acea școală de eroism și de avînt cu aripile deschise, romantismul murise de mult. Romantismul era chiar el, bărbatul acesta încă în putere și îmbătrînit înainte de vreme, cu toate stelele din păr și de pe umăr, cu care năvălise în viață, acum stinse. Lîngă el ar fi trebuit să izbuonească, pornite din toate colțurile orizontului, accentele înalte ale *Imnului Bucuriei* din *Simfonia a IX-a*. După cum Beethoven, fără auz, a mîngîiat cu armoniile lui milioane de oameni, la fel Eminescu, nefericit, a făcut și va mai face să tremure bietele noastre inimi de cei mai adînci și mai desfătați fiori.

PRAZNICUL UNUI CLASIC

Cu fiecare volum, pe care cei ce și-au luat sarcina să ne dea opera întregă a lui Caragiale, la peste douăzeci de ani de cînd ne-a părăsit, îl aduc aproape cu evlavie între cititori, scriitorul crește și ia alte înfățișări. Literatura română se îmbogățește cu un nou Caragiale. Este ca într-o biserică veche, de toți cunoscută, în care moștenitori cu gusturi mai subțiri și zugrăvi puși de ei au tras o altă zugrăveală peste povestea sfîntă și peste cititorii de la început, iar niște iubitori de monumente istorice dau jos cu apele lor meșteșugite găteala mai tîrzie și ne lasă iară să vedem ceea ce fusese ascuns dedesupt.

Întrebuintarea unor cuvinte ca evlavie sau a unor asemănări cu pictura de biserică n-are de ce să mire. Scriitorul ne-a rămas mai cu seamă ca un umorist și ca un satiric, descoperitor de formule de biciuire care pecetluiesc pentru totdeauna un om, o situație sau o societate. Parcă el n-ar fi venit între noi decît ca să ridă și să facă să ridă. Cine răsfoiește cele trei volume de *Opere*, editate în 1930 și 1932 de Paul Zarifopol, și cele două ieșite de curînd, sub îngrijirea d-lui Șerban Cioculescu, nu numai în partea de text, mai mult cunoscută din edițiile apărute cît scriitorul era în viață, dar mai ales în partea de întregiri și de însemnări de la sfîrșit, descoperă la fiecare pagină acea adevărată religie a scriitorului, care îmbrățișa deopotrivă menirea lui ideală și meșteșugul de argintar al ciocănirii cuvintelor și virgu-

lelor, și este trăsătura nedespărțită de-acum de Caragi-ale. Poate în aceeași măsură au avut-o și alți scriitori, un Eminescu, un Creangă, un Odobescu, și trebuie s-o aibă orice scriitor vrednic de acest nume, dar nici unul nu s-a zbuțuit mai mult sub porunca ei, n-a simțit-o mai dureros, nu i-a strigat lipsa de milă și n-a făcut-o să se miște printre noi și să ne urmărească.

Caragiale era de părere și a mărturisit-o — se în-tilnește în articolele publicate în aceste volume — că proza este mai grea de scris decât poezia. Era o fire antiromantică și antilirică, dar tocmai de aceea, adică fi-înd omul acelei credințe, nu se putea să nu ajungă, fie și în formă de parodie, la vers și la cadențele lui, care începe să însemne cuvântul în sine, numai culoare și muzicalitate. Prin vers, oricare ar fi subiectul pe care îl îmbracă, se vede mai întâi sufletul scriitorului. E întruparea în care trece printre noi, neacoperit, făuri-torul de cuvinte, cuvântul în sine. Caragiale a vrut să ridă și de vers și i-a adus, fără să vrea, această re-cunoaștere. A încercat să scrie ca Eminescu, sau mai degrabă ca eminescienii, nu numai împrumutând rit-muri și expresii, dar dând atmosferă și creînd mai de-parte pe aceeași linie, și a izbutit. A urmărit să dea ceva din strofa vorbită și idilică a lui Coșbuc, să contrafacă legenda retorică și săltăreață a lui Bolintineanu, să învie fabula politică a lui Grigore Alexandrescu, să fie chiar el, în satira, strălucită ca patos, ca rime și ca apropieri neașteptate, împotriva Academiei Române, sau în mă-nunchiul de versuri stîrnite de răscoalele țărănești din 1907. Versificatorul în glumă, silindu-se să intre în atîtea tipare, se închina în fața poeziei, cea cu multe suflète.

Volumele de pînă acum, toate cele cinci, cu peste două mii de pagini de format mai mare decât cel obiș-nuit, ne arată un Caragiale iute la condei, cu însușirile literare pe care i le știm, de observație ascuțită și de rostire concentrată, dar și cu neastîmpărul de gazetar, legat de actualitate și lăsîndu-se de-atîtea ori furat de ea. Cu ajutorul cronologiei diferitelor compoziții și arti-cole, în ediția de față distribuite — cum era firesc — pe grupe și volume, s-ar putea reface, pe un răstimp,

activitatea scriitorului, în ordinea ei reală. Am găsi atunci bucăți scrise în aceeași zi, atît de deosebite în idei, atitudine și vocabular, încît nici nu mai par izvori-te din aceeași minte. Iată, de o parte, jocul cu lumea, pulberea de spirite și arlechinadele din revistele umo-ristice, *Ghimpe*, *Clapon*, *Moft român* și cum se cheamă sau s-ar mai putea chema ele, și, de alta, articolele de fond, expunerile de doctrină și critica socială, de pildă, din ziarul *Timpul*, identificate unele pentru întîia oară și prin care trec pe-alocuri felul de gîndire, argumentul și gestul lui Maiorescu, ca ecou al unei discuții de re-dacție, la care luase și acesta parte, sau ca urmare a unei puteri actoricești fără pereche. Trecerea de timp de la un text la altul nu există. Cu aceeași înmuiere în cerneală, penița pune punct celui dintîi și începe, sprin-tenă, pe al doilea. Ziaristul se împarte pe din două cu scriitorul și trebuie cercetat, pentru înțelegerea perso-nalității întregi, cu o deopotrivă luare-aminte.

Stările la indoială, amînarea scoaterii din săltar și întoarcerile asupra unui cuvînt sau unei tăieturi de frază, pentru toată această indeletnicire, nu-și mai aveau rostul. Manuscrisele care s-au păstrat sau care sînt reproduse de editori privesc bucățile de înceată ela-borare, cu schimbări și ștersături la tot pasul. Ar trebui să avem și un manuscris de redacție de ziar, scris pe un colț de masă, pentru băiatul de la tipografie care a venit ca să mai ceară sferturi de coloană sau cele cinci rînduri încă lipsă. Scriitorul arunca pe hîrtie o descrie-re sau un dialog, fără nici o șovăială. Poate mai face o mică îndreptare la corectură, de-a dreptul pe hîrtia u-medă, și care nu mai apare niciodată în manuscris.

Caragiale putea să aibă și pentru meșteșugul pro-priu-zis al scrisului două îndemînări. Îndrăznesc să spun că lucrul se simte, nu în bine sau în rău, dar într-o deosebire de prospețime sau de scurttime. Ceea ce se cheamă „stilul Caragiale“ are șovăieli. Să se citească, în sprijin, cronica celei din urmă iubiri și a plecării din viață a lui Alexandru Odobescu.

Față de ceea ce ar fi putut să mai scrie Caragiale, de stăruințele și de așteptările prietenilor și de propriile lui păreri de rău, *Operele* puse astfel împreună înseam-

nă o oarecare uimire. Dacă editorul va putea să-și împlinească și altă dorință și să culeagă destule scrisori ca să dea și un volum de corespondență, mai multe nu văd cum s-ar fi putut avea, chiar dacă pierderile și distrugerile ar fi fost mai puține, pentru că autorul nostru nu era ceea ce se cheamă un scriitor epistolar, literatura română va fi vrednică să se laude cu opt volume de Caragiale, ceea ce ar face aproape patru mii de pagini.¹ Pentru un clasic, deopotrivă de supravegheat și în ceea ce avea să spună și în cum avea să spună, este un adevărat monument. Un stilp s-a ridicat, din zilele noastre de mare creație literară, venite după vremea eroică și învălmășită a începuturilor, care dă încredere. Întîia viață a scrisului caragialesc, plin încă de răsunetul clipei și legat prin fire vii de oamenii și de împrejurările între care artistul s-a ivit, s-a frământat și a lăminat, a trecut; cu această ediție începe viața lui a doua, de înfrîurire liniștită și de școală a generațiilor.

Datoria dintîi față de el și față de noi a fost împlinită, sau e pe cale; cunoașterea în întregime și cu toată grija a ceea ce condeieul lui a zămislit. Rămîne a doua, care în unele părți ale ei ar fi fost parcă mai grabnică decît cealaltă, pentru că se pierde cu fiecare zi, sub ochii noștri și pentru totdeauna. Ne trebuie în cel mai scurt timp o viață a lui Caragiale, cum ne trebuie un studiu critic, de analiză și de punere în cadru, a operei.² Astăzi, ceea ce a fost ființa pămîntească, cu toate întîmplările ei, a scriitorului, se găsește în scurte schițe sau amintiri, în cîteva anecdote și, mai ales, ca un scump depozit, din care vremea fură neconținut, în contimporanii lui, cari mai întîrzie între noi. Cine mai poate pune la loc, de pildă, ce a luat cu sine un Zarifopol, îndeosebi pentru cei din urmă zece ani de viață, în fapte și în comentarii, din epoca de mare maturitate, nu atît de creație literară, cît de judecată a procesului creator și a oamenilor, de ședere în Germania? Cine, deopotrivă, va mai fi în stare să povestească, dacă în hîrțile lui nu se vor găsi acele însemnări în legătură cu marele scriitor, despre care îi plăcea să vorbească, așa cum ar fi povestit ceea ce știa și auzise de la el, prietenul lui mai tînăr, Goga? Trăiește între noi și se bucură de ace-

eași neistovită putere de mărturisire o personalitate ca a d-lui Rădulescu-Motru, care ar putea să ne arate, ca nimeni altul, apariția lui Caragiale la *Epoca* și să ne descopere pe om și pe artist în resorturile lui ascunse. Mai sînt între noi, tot mai puțini, dar mai sînt, membri ai familiei. După viețile lui Eminescu și Creangă, să ni se dea și viața lui Caragiale, în care scriitorul ar fi înconjurat de cea mai bogată și mai neastîmpărată epocă a istoriei românești, de la republica din Ploiești, cu omul nostru încă un băiat de optsprezece ani, încins cu sabia de subcomisar și de luptător pentru libertatea „boborului”, pînă la pirjolul de la 1907 și la toate valurile căroro le-a dat naștere. Legenda Caragiale o avem, născută, prin nebăgarea noastră de seamă, înainte de vreme, pentru că ar fi trebuit premearsă de viață, pe care să se rezeme și s-o ducă mai departe. Să facem, cel puțin acum, cale întoarsă. Miine va fi prea tîrziu.³

Mă găseam zilele trecute pe niște drumuri de Cadrilater. Pleacam dintr-un oraș tăiat în două pe cerul albăstrit de secetă de unul din cele mai frumoase minarete pe care le avem. Satele în care intram aveau nume turcești. Pămîntul, cu surpături roșii de piatră și fără apă, aducea aminte de depărtate podișuri anatoliene. Tovarășul meu era un român macedonean, om de știință filologică și membru corespondent al Academiei Române.⁴ Nu știu cum am ajuns să vorbim de Caragiale și, mai cu seamă, de marea lui dragoste pentru tot ce era oriental. Poate tocmai înconjurimea în care ne mișcam, poate altceva, vibrațiile neștiute, dinăuntru, ale cuiva care abia se ridicase de pe paginile scriitorului.

Era la Lipsca prin 1906 și doi-trei ani după aceea. Caragiale venea regulat în marele tîrg al cărții, adus de concertele săptămînale de la Gewandhaus, de la care n-ar fi lipsit orice s-ar fi întîmplat. Atunci se întîlnea cu Zarifopol. Atunci făcea cerc, firește, mai mult căutat decît căutînd, cu studenții români de acolo și îndeosebi cu cei de la Weigand. Românul meu macedonean îi era drag mai mult decît alții pentru marea lui știință de întîmplări și de anecdote, unele foarte pipărate, răsăritene. Izvorul era nesecat, precum nesecată era pofta de ascultare. Unele nuvele și schițe din opera de-

finitivă a lui Caragiale sînt prelucrări ale celor auzite atunci și de la acel student în filologie. Așa este, între altele, *Pastrama trufanda* a lui Iusuf. Cînd i-am spus despre ediția completă a operei lui Caragiale, cu lucrările minore, alături de cele clasice, tovarășul meu știa să mă întrebe de tot felul de compoziții, al căror temei erau tot acele seri de la Lipsca, la o halbă de bere și în fum de tutun, cu toată tineretea zburdalnică și cu România de mîine împrejur.⁵ Mă uit la prietenul mai în vîrstă de la dreapta mea, pe cînd priveliștea aspră a Cadrilaterului trece în fugă pe la ferestrele automobilului. Ce multă vreme s-a scurs de-atunci! El este acum un director de liceu, scos din oficiu la pensie pe ziua de întii septembrie. Tot ce știe are să se închidă ca într-o casă de melc numismatic într-o cămară de pensionar și n-are să mai iasă. Cercetătorii vieții și operei lui Caragiale ar trebui să-l caute și mai cu seamă să se grăbească. Ar putea afla, încă într-un caz, felul cum scriitorul prelucra realitatea. N-ar avea decît să-l pună pe vechiul informator al lui Caragiale să povestească așa și ceea ce i-a povestit pe vremuri lui, despre o bucată care a căpătât mai tîrziu pecetea marelui stilist. Din punerea alături a acestei stenograme și a compoziției caragialești ar putea să scoată atîtea încheieri, care ar încînta pe orice iubitor de literatură. Dar e nevoie de grabă! O amîinare de cîtiva ani poate să sece deodată și această fîntină, cum a secat atîtea altele. Încîntat, Caragiale, de multa știință anecdotică a ucenicului filolog, l-a întrebat de ce nu face din ele o carte, care ar găsi cu siguranță cititori. Omul i-a răspuns că ar fi cu neputință și pentru că cele mai multe sînt scatologice, cum e obiceiul răsăritului, care se oprește cu plăcere la cele mai mărunte și firești acte omenești. Caragiale a rîs și i-a răspuns că aceasta n-ar alcătui o piedică. Orice lucru, oricît de îndrăzneț, poate fi scris. Atîrnă de meșteșugul zugravului și de felul cum știe să tragă desenul și să amestece colorile. Observații asemănătoare, care luminează deodată o întregă concepție, am cules și s-ar putea culege de la același păstrător de amintiri caragialești, pe care, de la sine, nu le-ar împărtăși niciodată.

Încă o dată e nevoie de îndemn și de grabă. Cei în cari Caragiale se mai păstrează, ca în niște oglinzi, pălesc încet și se încenușează.

Mi-aduc aminte de o noapte de iarnă din 1919 și de un ciocănit la usa mea, care se amesteca cu zgomotul viscolului. Cînd am deschis, am văzut pe treptele albe un tînar într-un palton foarte mare și cu niște ochelari atît de puternici încît păreau mai mult un ornament de excentric, decît un ajutor de vedere slabă. Îl trimisese la mine, de la Sinaia, Bucura Dumbravă. Trăise acolo cîtva timp și urcase toată toamna cu ea pe munte. Aducea tot felul de versuri proaspete, pline de aer de înălțimi și de cuvinte rare, zglăvocul și omeagul, cu coiful lui ca o Ioană de Arc a florilor. Mi-a citit apoi din ele, la masa mea, unde nu era prea cald, în întia iarnă după război, cînd lipsa era așa de mare. Am vorbit. Eu scriam atunci la *Ideea europeană*, care era la întiile ei numere. I-am cerut un articol pentru revista. Versurile erau menite să intre într-o *Carte a munților*, la care Bucura Dumbravă se gîndea, dar, pe lîngă partea de proză scrisă de ea, așa cum ne-a rămas, cu o parte de poezie, și partea de poezie trebuia să o dea tînarul meu oaspe. Tînarul meu oaspe era Luca Ion Caragiale, cel mai mic băiat al scriitorului. Cele patru-cinci coloane de *Amintiri despre Caragiale*, apărute după aceea într-un număr din ianuarie 1920, sînt numai un fragment din ceea ce vorbiserăm împreună.⁶ Cînd l-am văzut peste cîtiva ani, acoperit tot de flori, pe un catafalc jos în casa lui din strada Icoanei, m-am gîndit, în durerea care mă sfișia pentru o asemenea ieșire grăbită din viață, și la atîtea care se duceau cu el și din care numai o parte aflasem și eu, în legătură cu marele lui tată.⁷

Pentru cercetătorul vieții și operei lui Caragiale mai sînt asemenea locuri, de unde se poate adăpa. El trebuie să facă puțin, ca să-și poată ajunge scopul, ceea ce a făcut Alexandru cel Mare ca să poată trece de la Tir de-a dreptul la Babilon și să nu mai urmeze drumurile pierzătoare de vreme și poate de viață prin pietrăriile

nord-asiatice : a așezat din popas în popas, prin pustie, amfore cu apă.

Deocamdată, și lăsînd aceste gînduri și temeri, ne putem bucura că am pregătit, cu vremea noastră și cu osteneala învățată a unui om de carte, cel mai frumos praznic pe care îl putem da unui scriitor : o ediție definitivă și îngrijită a operelor lui.

HORIA

Cînd împăratul Iosif a pornit din Viena în mai 1773, ca să vadă pentru intîia oară Transilvania, Maria Tereza a avut grijă să trimită înainte un curier către guvernul țării, cu poruncă să se curețe drumurile de hoiturile oamenilor spînzurați, trași în țeapă sau rupti cu roata și puși acolo pentru învățătură de minte. Fiul iubit și suveranul filozof trebuia cruțat de asemenea grozăvii. Alaiul domnesc a intrat mai intîi prin Țara Hațegului și a înaintat pe la Deva, Orăștie și Alba Iulia pînă în Munții Abrudului. Pe acele locuri, prin lumea coborîită din satele de moți ca să-l întîmpine, nu se poate să nu fi fost în vreo margine de poiană și țăranul din Albac, Urs Nicola, cunoscut mai mult cu numele de Horia. Iată-l cu o mîină în șerpar și cu cealaltă pe tulinic ! A vrut să cînte astăzi el însuși din munte în munte. Nu mai e tînăr. A trecut bine de 40 de ani. Are o casă de birne pe o rîpă, numai cu două încăperi și în care femeia lui abia se invoiește să rămînă. Cînd o prinzi e pe la rude mai cu stare din alte sate. Lui i-a plăcut mai mult să stea de vorbă cu oamenii, să le afle păsurile și să cînte. A cîntat pînă astăzi de necaz, pentru că nu putea să facă altceva. Acum îi venea un gînd nou, privind cum trecea în mijlocul generalilor și al ostașilor lui, printre mulțimile ingenunchiate, stăpînul lor al tuturor, marele împărat. El era dreptatea și era puterea. Cine ar fi fost în stare să ajungă pînă la el și să se facă ascultat, pe acela îl vedea Dumnezeu. Nu mai

avea nevoie să cînte. Din acea clipă, poate, Horia s-a lăsat de obiceiul care i-a dat porecla și l-a făcut iubit de toți. S-a hotărît să vorbească în numele celorlalți, care nu cutezau să deschidă gura și se prăbuseau sub poveri, pentru că abia acum își dăduse seama că avea cui. Era un sol al Munților Apuseni, înainte să fie un crai și un mucenic al lor. Se născuse alt om în el. Curînd, aveau să bage de seamă și văsarii drumurilor, cosășii plaiurilor și băieșii de aur. A pus tulnicul la gură și a buciurnat o dată, de s-au cutremurat văile. Calul împăratului s-a ridicat în două picioare și împăratul s-a întors la el și i-a zîmbit. Nu știa că-i pregătise cu acel zîmbet călătoriile la Viena de mai tîrziu. În locul hoiturilor de la răs_pîntii, pe care buna mamă de popoare trimisese poruncă să fie strînse, aveau să se ridice atunci, peste 12 ani, cele patru părți din trupul lui Horia, ciopărțite cu toporul. Capul lui de cîntăreț, cu plete castanii pînă pe umăr, avea să stea într-un par. Erau ochi care poate le vedeau încă din acele zile pe înălțimi. Dacă nu alții, ochii lui Horia, care-și începea cea de-a doua viață a lui.

La împlinirea a o sută de ani de cînd într-un început de noiembrie din anul 1784 a izbucnit răscoala lui Horia, a ieșit o carte, care era tot pe atît de documentare pe cît era de iubire. A scris-o Nicolae Densușianu, în stilul înalt al vremii, care e astăzi tot mai departe de noi.¹ Altminteri ar fi fost vrednică să fie citită de tot omul, ca *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul* de Nicolae Bălcescu și cum ar trebui să le citim, dacă le-am avea, o carte a lui Tudor Vladimirescu și alta a lui Avram Iancu.² Adevărul este că istoria, cu izvoarele ei păstrate în arhive, își găsește albia firească între scoarțele unei cărți, pe cînd legenda nu se lasă stăpînită. Horia, Tudor și Avram Iancu au fost la obirșie făpturi istorice, dar foarte curînd, chiar în mijlocul vieții lor, poporul, în numele căruia au izbutit să vorbească și în sînul căruia pînă la urmă s-au întors, i-a luat din istorie și i-a oufundat în legendă. Fapta lor a căpătat înțelesuri neașteptate. Oamenii nu mai sînt ai noștri. Întîmplările trec pe lîngă ei mai departe și sînt la fel cu alte întîmplări, de dinainte sau de după aceea. Ei, acești eroi, care abia

mai au nume, pentru că au fost goliți de cuprinsul lor cunoscut și înzestrați cu altul, sînt fără asemănare. Întrupează obștea, cu puterea ei tainică și care altfel ne scapă. Sînt ca o izbucnire din adînc, pe unde nici nu bănuiam înainte asemenea zăcăminte de ideal. Citiți cartea lui Nicolae Densușianu, care e mai mult decît o cronică. El a izbutit să prindă, prin mulțimea nesfîrșită a știrilor germane, latine, maghiare și române, sufletul vremii și al omului. Horia e pretutîndeni, fără să-și aibă paginile anume. Se văd pricinile nemulțumirilor crescînd, viața moților, căpitanii deosebiți deodată dintre ceilalți, cea opintire deznădăjduită, de răzbunare și de liberare, care n-a ținut decît 15 zile, cît a ars focul conacelor și castelelor aprinse, dar căpitanul cel mare rămîne aproape ascuns. Oricît s-ar fi străduit istoricul să-l descrie, n-ar fi putut să ne dea fiorul de care ne umple, ținîndu-l mai mult în fund și lăsîndu-l ca într-o ceață. El e minunea, scînteia nu se știe de unde venită, puterea care pune în mișcare toată această lume, care, pînă la ea și fără ea, s-ar fi frămîntat în sine, fără să dea peste marginile istoriei. Liviu Rebreanu, cînd și-a scris romanul lui, al lui Horia, *Crăișorul*, a urmat de aproape pe Nicolae Densușianu, dar a vrut, altfel decît el și ascultînd de legile genului, să-l aducă pe întîiul plan. Horia, care nu se vede, al istoricului, e mai mare decît Horia, care se vede, al romancierului.

Cînd s-au împlinit alți 50 de ani, în 1934, de la aceleași fapte, Transilvania se unise cu Țara. Puteam să ne ducem fără piedici pe urmele lui Horia și ale tovarășilor, de pe la podurile de peste Criș, de unde Gheorghe Crișan ieșea în haine proaste ca să întetească iobăgimea, pînă la Albac și Cărpeneș, și mai ales pînă în acea pădure a Scorăcetului, în care Horia și Cloșca au fost prinși sub un brad găunos. Locurile vorbeau. Oamenii păreau aceiași, coborînd coastele, cu tundra încheiată la gît și netrasă pe brațe. Oricînd putea să ne iasă înainte Horia el însuși. Cartea, care s-a tipărit atunci, *Răscoala lui Horia*, de Octavian Beu, n-a adus text, ca și cum n-ar mai fi fost nimic de spus peste ce se știa, ci chipuri și vederi.³ Nu este o poveste Horia, ci un album Horia. Era ca o chemare în mijlocul nostru a lumii de atunci și a vitejilor

ei. Uite-l pe căpitanul cel mare călare, cu sabia goală în mână și cu privirile înainte, așteptând ceva ce trebuia să se arate și el singur putea să vadă. Fără această vedenie, fapta lui ni se pare o nebunie, pentru că n-avea în mintea nici unui om chibzuit altă ieșire, decât aceea pe care a avut-o, cătanele și execuția sălbatică de la Alba Iulia. În altă gravură, Horia și Cloșca stau deoparte și se uită numai la năvala cu ucideri și cu punere de foc a oamenilor dezlănțuiți. E ca o ilustrare la cele o sută și ceva de întrebări care li s-au pus în închisoare și când au răspuns fără deosebire că n-au avut nici un amestec în răscoală. Două scene de viață de circiumă, în ulei, sînt parcă bucăți de pictură olandeză. Într-un loc stă Horia la sfat. Deasupra lui, o vergea cu un cerc, înfiptă în patele acoperișului, e ca un semn de breaslă. Nu e o circiumă obișnuită, ci una din pricinile ridicării satelor. Pe lângă alte sarcini, stăpînirea le mai luase și dreptul să vîndă rachiu. Multe le răbdaseră. Aceasta n-au mai răbdat-o. La altă circiumă, cu aceeași vergea cu cerc la strașină, frămîntă pămîntul oamenii care s-au înscris în armata împărătească și au scăpat, credeau ei, de iobăgie și de domni unguri. A fost încă o pricină, atunci cînd li s-a spus că înscrierile n-au tîrîe pentru că se făcuseră fără învoiala împăratului, de ieșire din marginile legii. Eram acum destul de stăpîni pe noi, la 150 de ani de cînd lucrurile se petrecuseră, ca să căutăm să le aducem aievea înaintea lumii. Horia ne privea cu ochii lui liniștiți și buni. Cei care îl prigoniseră fuseseră în sfîrșit zdrobiți.

Mai tîrziu, l-am avut pe cîntărețul din Albac în versurile unui cîntăreț. Cotruș și-a scris poeziile lui scurte și pietroase, ca pentru marșurile pe drumuri de munte ale oamenilor lui Horia. Scapără rimele ca potcoavele cailor moșești prin pietre. Strigă strofa deșirată și sfîrșită fără veste ca un chiot în bătălie. Povestea cea veche cobora între noi și încerca să facă parte din istoria zilelor noastre. Printre lucrurile noi se împleteau cele de demult, uneori ele mai tari decât cele de acum. Nicolae Densușianu culesese aceste versuri în 1878 de la bătrînii George Gligor și Urs Coroiu din Cărpeneș : „Pîn'a fost Horia-mpărat, / Domnii nu s-au desculțat, / Nici în pat nu s-au culcat, / Prinț la masă n-au mîncat.“ Co-

truș, pe lângă această zare socială, aprindea una națională. Horia era întrupătorul duhului nemulțumirii și al răscoalei, către care toți nemulțumiții și răzvrățiții se îndreptau ca spre o mîntuire, dar era și românul pus în fruntea alor lui ca să-i scape de orice robie. Țăranul, care fusese în Europa ca un înainte-mergător al Revoluției franceze de la 1789, călca acum în pas cu Avram Iancu și se înnoia, trecînd din Albac la Vidra, de toată deznădejdea urmașului lui de la 1848. Moțul își schimba numai numele și trecea ca pe pietre de vad din secol în secol, dar se păstra același paznic al Munților Apuseni și al granițelor de Apus ale neamului românesc. Se vedea de departe acolo, ori din ce parte a țării privirea îl căuta, ca un vîrf de munte. Transilvăneanul îl îmbrăcase în versurile lui ca pe o icoană într-o îmbrăcăminte de argint.

Mai încoace încă, Horia a fost pus să plece de acasă și să umble printre noi. Era ca un răspuns la celălalt drum, de rușine, pe care dușmanii lui îl siliseră să-l facă de la Alba Iulia pe Mureș în jos, la Deva și pe locurile pe unde mulțimile trecuseră pîrjolind, pentru ca toată lumea să prindă de veste că într-adevăr căpitanul cel mare a fost prins și că se isprăvisese de acum cu el. Ca să vedem biserica de lemn din Albac, unde s-a legat față de Dumnezeu să nu se lase înduplecat de nimic pînă nu-i va scoate pe ai lui din iobăgie, nu mai e nevoie să pornim spre Cîmpeni și în satul spînzurat pe povîrnișuri. Ea o fost adusă, lemn cu lemn, încă din 1907, anul altei răscoale, a țăranilor de la noi, și încheiată ai-doma cum fusese acasă, în parcul de la Florica al familiei Brătianu. Poate fi văzută orideunde ai veni, pe dealul de deasupra Argeșului, în verdeată și aproape de cer. S-a trezit deodată în belșugul celui mai bogat pămînt pe care îl are țara românească. Pe drumurile pe care le-a călcat Domnul Tudor, cu o credință la fel și cu urmări tot așa de neprevăzute, după o moarte deopotrivă de năpraznică, s-a strecurat pe neașteptate Horia. A fost ca o mutare în altă țară, dar de unde era numai al unui colț de pămînt, s-a făcut în același timp al tuturor. Trebuie să sosească în vreo seară de aur, cînd podgoriile sînt coapte, în căruța lui cu coviltir, încărcată de ciubere,

și să poposească înaintea acestei biserici cunoscute. Întră pe pridvor, și ușa cu zăvor de lemn se deschide singură. Într-o strană stă tovarășul credincios pînă la moarte, Cloșca, și-i face semn. Clopotul începe să bată, fără să-l tragă nimeni. Cheamă la o liturghie de umbre. În biserica mai nouă din Albac bate și acolo în clopotniță clopotul tot fără să-l tragă nimeni. Oamenii ridică mițași capul. N-au cum să se dumirească, pentru că sînt prea noi, că cele două biserici își răspund, cînd într-una din ele și-a făcut intrarea Horia. Vameșii nu mai sînt. Țara este una. Dumnezeu a vrut cu noi.

Dar parcă locul unde ne simțim și astăzi mai aproape de Horia și-l înțelegem mai bine rămîne tot Alba Iulia. Cetatea este încă acolo. Istoricii știu să ne arăte, la poarta cea mare de intrare, fereastra, îngustă ca o văzătoare, de unde a mai privit două luni soarele de iarnă, numai ca o pînză pe perete, marea răscolat. Avea cătușe la mîini și era legat de un belciug din zid. Își ridică degetele și bijbiia cu ele prin lumină. Știa că munții se întind vineți de la un capăt la altul al cerului și că îndărătul lor, de cealaltă parte, trăiesc ai lui, ca într-o cetate. Nu împlinise pentru ce se ridicase. Alții trebuiau să se mai nască și să îndrăznească așa cum îndrăznise el, în aceleași locuri. După cum nu le spusese nimic domnilor din comisia de judecată despre drepturile lui la răscoală și planurile pe care și le făcuse, la fel cu testamentul, scris de Popa Nicolae Raț din Maerii Belgradului, care l-a spovedit și l-a ținut de gît, ca să-l mîngîie și să-l întărească, atît cît a trebuit să vadă cu ochii lui cum gîdele zdrobește pe Cloșca. Testamentul lui, cel nescris, e altul. El a rămas în știrea și în păstrarea numai a lui Dumnezeu, dar îl crede acolo unde e mai la adăpost decît în mîinile oamenilor. Testamentul începea așa: „Horia Vasilie, policra Nicula Urs. Anii vieții sale 54, mușieră lui Ilina, feciori Ion 14, Luca 6 ani. La alte cele nu știe nimic. Oamenii care l-au prins: Matieș Nuțu, Matiea Onu, frate-său Gheorghe, Trifu Ștefan, a lui Neagu Andrei doi feciori, Simeon cu frate-său. Îi iartă cu toată inima.“ Feciorul lui, Ion, n-avea numai 14 ani. Fusese și el căpitan, alături de ceilalți, dar se gîndea să-l scape așa, dîndu-l drept co-

pilandru. Ion Horea a trebuit să plece în Banat, împreună cu alți moți mai dirji, și și-a pierdut urma pe acolo. Băiatul cel mai mic a murit la 71 de ani, fără copii. De nevasta lui, de care trăia mai mult despărțit de vreo 7 ani, n-au putut să dea următorii. Așa trebuia să i se risipească pînă la sămînță casa lui, ca să rămî-nă el singur și să se poarte cheazăș, din această și din cealaltă lume, pentru tot ce soarta îi pusese pe umeri.

Fusese de patru ori la împăratul. Data din urmă, acum e anul, trebuise să-l aștepte cîteva luni în Viena, pînă se întorsese dintr-o călătorie în Italia. Îi dăduse iară o plîngere, cu toate fărădelegile pe care oamenii stăpînirii le săvîrșeau fără nici o sfială împotriva iobagilor. Împăratul îi spusese, cu supărare, că iobăgia e desființată, dar că nu-l ascultă domnii puși s-o desființeze, pentru că au pagubă și scădere de pe urma ei. Românii să aibă încredere în el și dacă le ajunge cuțitul la os, să pună mina pe furci. Aceasta fusese voia și porunca împăratului și pe ea o adusese între ai lui. Că împăratului nu i-a mai plăcut mai tîrziu, cînd a văzut ce a ieșit din acel cuvînt împărătesc, el n-avea ce să-i facă. A arătat oamenilor hîrtii cu hotărîri prea înalte și i-a pus să jure credință pe o cruce de aur, care se putea crede că o avea tot de acolo. Dacă nu l-ar fi urmărit primarii și gornicii să-l închidă, poate ar mai fi așteptat și nu i-ar fi apucat atît de repede vremea cea rea. Crișan, fire mai iute de soldat, a dat drumul la răscoală în Zarand. A urmat Iniedoara cu Deva și ei dincoace, la Cîmpeni, Abrud și Roșia. Auzise că Iosif al II-lea se întîlnea cu împărăteasa Ecaterina la Moghilău, pe apa Nistrului, și hotărîse să facă între cele două împărății o țară nouă, a românilor, căreia să-i zică Dacia, ca în vremea împăratului Traian. Din acea țară avea să facă parte și ei, moții. Domnii, care se împotriveau, trebuiau făcuți una cu pămîntul. Domnii erau unguri și n-aveau decît să se facă români și să treacă la legea românească, sau să se ducă în țara lor, în Ungaria. Mulți catolici, reformați și unitari, au ingenunchiat înaintea preotului român și s-au lăsat botezați de el. Fetele și femeile de nemeși s-au măritat tot atunci, de frica morții, cu iobagi. În țările române de peste munți fierbea

ceva. Oamenii plecau de aici cu grămada, ca să se așeze acolo. Regimentele grănițarești de ai noștri de la Orlat și de la Năsăud pusese arme în mâinile românilor și-i făcuseră oameni împărătești, cu drepturi și cu școli. Lupta lui Inochentie Clain pentru drepturile bisericii și ale românilor ajunsese pînă în munții lor. Cărturari dintre ai noștri, ca Ion Molnar Piuarul, scoteau cărți, primeau pe iobagi și le spuneau că ei sînt os de romani și trebuie să ție capul sus. Parcă le venise și vremea românilor. Nu trebuia decît o opintire ca ei să ajungă stăpînii Transilvaniei.

Tot ce se urzea de mulți ani în lumea românească de pretutindeni, fără știre de obicei de la unul la altul, se îndreptase de a doua zi spre locul unde se aprinseseră focurile, ca să-și găsească o împlinire. Trebuia să fie la început un cutremur local de oameni necăjiți, cum mai cunoscuse Transilvania, cînd toate neamurile acestui pămînt, apăsate de aceleași legi feudale, se sculară cu o cunună cu piroane de fier înroșit pe creștet și se prăbușiseră împreună, în același iureș zadarnic. Veniseră apoi turburările, care se plimbaseră de la un capăt la altul al țării, pricinuite de despărțirea din sinul bisericii noastre, numită Unire. În Munții Apuseni se încheia cu aceste două îndreptări. Răscoala cea nouă era numai a românilor și trebuia să ducă [...] la așezarea în țară cu drepturi a neamului lui Horia. Cuvintele comitelui din Turda către cancelarul Esterhazy, de la 12 decembrie 1784, păstrate nouă în latinește, ca într-o limbă în care ne vorbeau strămoșii despre lucruri moștenite de la ei, sînt pline de înțeles. Ele erau amintite atunci de cancelarii ca o treabă de glumă și fără rost, de oameni proști, și erau într-adevăr o lozincă, la întîile ei rostiri, ajunsă în curînd a tuturor și ziditoare de istorie: „Horia, căpitanul oamenilor de nimic, după cum se aude, nu se teme să se zică rege al Daciei, prin ascunzătorile munților și în pădurile comitatului Zarand“. *„Dux maleferiatorum Horia non reformidat in latebris montium et sylvarum comitatus Zaradiendis, Regem se Daciae (Uti nobis fama perhibetur) praedicere.“* Sarmisegetuza era acolo. Moșii o aveau în seamă încă de la Decebal. O priveau de sute de ani din munte și așteptau să se ridice pietrișul adus

de girle și livezele de pruni crescute deasupra, ca să se arate din nou în vechea strălucire. Alt consilier împărătesc zice și el mai tîrziu în scris: „Horia merse cu îndrăzneala așa de departe, încît făcu pe popor să creadă că Transilvania e dată românilor încă de regele cel vechi al Daciei, cu cuvintele Dau-io-ție, adică țară dăruiată, și că prin urmare ridicarea aceasta împotriva nobilimii este o treabă care privește pe toți românii din țară“. Nu trebuie să ne uităm că Dau-io-ție e o tîlmăcire populară a formei nemțești Dacien. Temeiul rămîne. Răscoala lui Horia din 1784 se îmbogățea din întîile zile cu marile ei izvoare naționale, care începuseră să curgă și-și căutau o albie. Ea isprăvea o vreme și începea alta.

De aceea, mi se pare că Horia și mișcarea lui se în-teleg mai bine și astăzi de la Alba Iulia, capitala țării. Era mic și slab acolo, între cei mari și puternici, adus pe jos de secui de la Zlatna, prin ninsoare. Dușmanii de moarte, pe care nici el nu-i iertase, îl aveau în mînă. Dar i se năzărea, mergînd spre temniță, în ocările și lo-viturile privitorilor, că pe munți se aprind focuri și pe creste trece el Horia, călare pe un cal alb, cu sabia goală în mînă și cu un întreg popor în urmă. Nu intra pe sub bolțile de piatră decît el, bătrînul din Albac, de 54 de ani, care-și făcuse o socoteală greșită. Celălalt rămî-nea afară și mergea mai departe, fără putință să fie oprit, spre niște scopuri numai de el văzute și care nu se putea să nu se împlinească.

CIUBĂR-VODA

Odată cu tipărirea pentru întâia oară a letopisetelor Țării Moldovei, Kogălniceanu pusese la îndemîna scriitorilor vremii un izvor bogat, de unde ei s-au adăpat cu sete. În acele foi de cronici a întîlnit Costache Negruzzi pe Lăpușneanu. Tot de-acolo a fost scos Vasile Alecsandri legenda lui istorică în versuri *Despot-Vodă*, care era numai ca o aducere pe scenă a aceluiași moment istoric și a aceluiași personaje. Printre ele și-a făcut loc nebunul de Curte Ciubăr-Vodă, erou plăsmuit în întregime de dramaturg și apariție cu totul neașteptată în teatrul românesc. Trebuie să așteptăm pînă la Mogîrdici, din piesele istorice ale lui Delavrancea, ca să mai dăm de ceva, care s-ar putea zice asemănător. Cînticelele, comedioarele și piesele de moravuri de pînă atunci ale bardului de la Mircești foiau de oameni și de potriveli hazlii. În afară de dlocotul subteran, în care se simțea dragostea de țară și dorul de îndreptare, totul făcea să se creadă că era vorba de un autor de comedii, trecînd prin viață ca să-i culeagă latura veselă și bucuos de spectacolul lumii. Fiecare din noi are o linie a lui, pe care trebuie s-o ajungă și s-o ție, și, privit în silințele ca să n-o piardă, așa cum îl împing mai sus sau mai jos întîmplările de afară sau năzăririle de altceva și de mai bine dinăuntru, stîrnește în martorii nepăsători dimprejur hohotul de rîs. Odată cu Ciubăr-Vodă se arată pentru întâia oară în opera dramatică a lui Alecsandri și în teatrul românesc rîsul tragic.

Cunoașteți povestea. Pe înaltele hotare dintre Moldova și țara ungurească, boierii de la curtea lui Lăpușneanu vinează. Sînt marele vornic Moțoc, dărîmătorul de domni, boierul neaș Tomșa, Spancioc, Stroici, știuți din nuvela lui Negruzzi. Dar n-au venit pînă aici în codri numai ca să vineze, ci mai ales ca să se sfătuiască, departe de orice ureche din Suceava, cum să se scape de urgia lăpușneană. De o parte e domnul din scaun, care-i urmărește, cel puțin în gînd, pretutindeni, iar de cealaltă parte, veneticul acesta, Despot Eraclidul, care urcă potecile munților și cade deodată în mijlocul lor, ca domnul din închipuire. În fața acestor două firi trufase sau agere, punînd în mișcare totul, una putere și tovarășa ei, viclenie, ca să păstreze sau să cîștige stăpînirea asupra celorlalți, se ridică Ciubăr-Vodă. E un nebun, care se crede singurul domn de drept. Nu e al treilea domn, ci umbra pe care-o aruncă ceilalți doi, oglinda zădărniceii lor și însoțindu-i pretutindeni. Toate faptele lor, îndată ce se nasc, primesc de la marele caligraf, care trebuie să le însemne, această traducere de pulbere și de fum. Lăpușneanu rîde și rîde și Despot de vorbele și de isprăvile lui Ciubăr, fără să vadă, lucru pe care numai noi îl vedem, din sală, că rîd de propria imagine proiectată strîmb în viața dimprejur. La fel se arată în gravura medievală, în mijlocul petrecerilor și al îndeletnicirilor de fiecare zi, nevăzută de ceilalți, moartea, ca un schelet, mai deșirat și mai înalt decît ei, stă la masă sau muncește la cîmp cu oamenii și, cînd o obosește această prefăcătorie, îi culege și-i ia. E o înfățișare a ironiei romantice, folosită într-o mie de forme de școala literară din întîia jumătate a secolului trecut, cu sfîșiere conștientă la cugetător și ca un mijloc numai presimțit la artiști. Alecsandri a împrumutat-o de la ea.

E un aliniat în marea prefață de la *Cromwell* a lui Victor Hugo, manifestul de 50 de pagini, plin de strălucire și de retorism, al dramei romantice franceze, care-l cuprinde și-l lămurește și pe Ciubăr-Vodă : „În gîndirea oamenilor moderni, grotescul are un rol uriaș. Te întîmpină pretutindeni ; de-o parte zămislește pocitul și groaznicul ; de cealaltă, comicul și bufonul. Pune în ju-

rul religiei o mie de eresuri stranii și în jurul poeziei o mie de închipuiri pitorești. (În acest înțeles ni s-a părut că Ciubăr-Vodă e o figură pitorească și trebuie cercețată ca atare. Cuvântul era în Victor Hugo). Seamănă cu mâini pline în aer, în apă, în pământ, în foc, miriadele acelea de ființe de trecere pe care le găsim pline de viață în credințele populare ale evului mediu; învințește în umbră hora ielelor și agață coarne, picioare de țap și aripi de liliac diavolului. Tot el e cel care acum aruncă în iadul creștin fețele de groază chemate la viață de aprigul geniu al lui Dante și Milton, și acum îl umple de făpturile de nis, printre care își va face jocul lui Callot, Michelangelul burlesc. Dacă din lumea ideală trece în lumea reală, desfășoară în ea nesecate parodii ale omenirii. Ce sînt altceva decît plămădiri ale fanteziei lui acei Scaramucci, Crispini, Arlechini, siluete zgâite ale omului, tipuri cu totul necunoscute antichității, așezate și ieșite cu toate acestea din Italia clasică? El, în sfîrșit, colorînd rînd pe rînd aceeași dramă a închipuirii din miazăzi și a închipuirii din miazănoapte, aduce să tropăie pe Sganarelle în jurul lui Don Juan și să se strecoare pe Mefistofel în jurul lui Faust.“¹

Ciubăr nu intră în *Despot-Vodă* el singur în scenă, ci îl aduc ceilalți. Îl caută, după ce și-au isprăvit de vorbit vorbele, ca o trăsătură pe care o simt de trebuință ca să li le întărească. Întreabă deodată Stroici: „Dar unde-i Ciubăr-Vodă? / Noi l-am uitat de tot“. Și răspunde alt boier, Torcipan: „Lăsatu-l-am în codru, / Călare pe un ciot, / Crezînd că se găsește / Pe Ducipal călare / Și intră în Suceava / Ca domn cu îngimfare“. Nu e prin urmare un bufon obișnuit, făcînd numai pe nebunul, ca să-și poată spune adevărurile lui de atîtea ori sîngeroase, dar primite fără ciudă tocmai pentru că toți se învoiesc să-l ia ca atare, ci e un om cărui îi lipsește o doagă. Strigă speriat după ajutor prin desîș, unde s-a trezit cu ursul în față. Ursul fusese omorît mai înainte de unul din vînători și toată scena ar fi putut ieși ca o luare peste picior nu a lui, ci a vînătorii însăși, o bufonerie după toate rînduielile meseriei, dacă Ciubăr-Vodă ar fi fost în toate mințile. Așa, e mai mult un episod comic și acea punere alături a celor două fețe ale oricărei fap-

te omenești se face dinafară, de privitor. Rostul acesta, al unui martor neînfrînt de întîmplări și care spune cuvîntul cel potrivit, Alecsandri l-a dat celor doi țărani pîndari, Limbă dulce și Jumătate. Ei înfățișează dreapta judecată a mulțimii, sînt plini de duh și descresc frunțile. Iau din partea care ar fi a lui Ciubăr-Vodă. Poetul îi moștenise de la Niculae Scurtescu, care scrisese și el o poemă dramatică *Despot-Vodă*, tipărită în a doua ediție în 1877. *Despot-Vodă* a lui Alecsandri e din 1879. Dincolo, ei se chemau Șopîrlă și Vîrlugă. La noi în piesă, tradiția aceasta românească a primit lîngă ea compoziția mai grea și de împrumut a nebunului de Curte. Le duce pe amîndouă împletite, ca o zămislire de artă populară și băstinașă, care se schimbă sub ochii noștri într-una de artă înaintată.

Între cele 5 acte ale lui *Despot-Vodă* se petrece tragi-comedia lui Ciubăr-Vodă numai în trei. Cel dintîi este acesta, de venire înaintea lumii cu metehnele și cu visurile lui. Al doilea, cel mai puternic și care înseamnă pentru Ciubăr o răs_pîntie de viață, e întîlnirea din temniță cu Despot. Antiteza dintre lupta pentru domnie a omului zdravăn și a minții scrîntite, zbuciumul care încordează toată ființa, într-unul, și vînzoleala în dorul lelei, în celălalt, ca o oglindire a unei fețe de medalie într-o apă tremurată și scâlămbăietoare, fac, puse în cumpănă, cît toată drama. Ceva dintr-un teatru creștin de la 1550 plutește peste scenă, nebunia după măriri deșarte alături de nebunia adevărată, senină și nebănuitoare, aproape de sfințenie. Lăpușneanu a închis pe Despot într-un beci, ca să-l dea a doua zi călăului. I-a trimis, drept ultimă batjocură, pe Ciubăr ca să-i ție de urît, dar celălalt folosește nebunia lui, îl convinge că el suferă pentru că nu vrea să fie făcut domn și fuge, lăsîndu-l în loc. Am văzut această scenă jucată nu de un teatru mare, cu actori, ci într-o sală improvizată, de o trupă făcută din credincioși, care s-au risipit după aceea, ca și cum s-ar fi pierdut în eroii lor și s-ar fi scufundat cu ei în vremea de unde-i chemaseră. Era acum 35-40 de ani, mai aproape de anul cînd fusese scrisă piesa, decît de noi. Luna se vedea prin ferestre și plutea în același timp și peste capetele noastre și

peste ale celor doi protagoniști. Scena avea numai această lumină și în întunericul ei se mișcau figurile fantomatice a doi nebuni, fiecare de altă nebunie. Unul era îmbrăcat în veșminte grele boierești, de brocat italianesc și cu lanț sclipitor de gît, iar celălalt într-o mantă de pînză și pe cap cu o coroană de hîrtie, ca un irod de țară. Dar irodul se făcea boier de scaun și boierul de scaun intra în zdrențele irodului. Cumintele se schimbă cu nebunul și nu mai știam care era unul, și care celălalt. Așa îmi închipuisem un joc sfînt medieval, într-o piață de biserică, și așa am văzut mai tîrziu teatrul de aer liber, cu piese vechi sau antichizante, din țări apusene, de experiențe și de reinvieri dramatice. Pe *Despot-Vodă* n-am mai fost în stare să-l văd, după acea reprezentație zguduitoare cu elevi de școală într-o casă boierească din București, de teama unei dezamăgiri. Nu se putea avea o mai strînsă legătură, pînă la contopire, între cei doi eroi romantici, care erau unul singur, în alt înțeles, cele două suflete din același piept, amintite de Goethe. Pe atunci, în Cișmigiu, în partea dinspre Schitu Măgureanu, unde e astăzi aleea trandafirilor, erau scene de vară, de scînduri, pe care am auzit, copil, pe Barbu Lăutaru, în caftan vișiniu, luîndu-și rămas bun de la lume, ca un cîntec bătrînesc, și pe Șoldan Vi-teazul, cu lăudăroșiile lui. Era în iunie, și prin plopii cei mari mai cîntau privighetorile. Scama din ei scobora încet în liniștea nopții și părea o pînză care se lăsa între noi și acel trecut. Teatrul era mai aproape de viață decît astăzi.

Al treilea și cel din urmă act din *Ciubăr-Vodă* ne-aduce în Ciubăr care nu mai e vodă. În locul mantalei domnești de nebun poartă o rasă de călugăr și un potcap în locul coroanei de hîrtie. Zgduit de înșelăciunea suferită și de ceea ce a urmat, osîndirea la moarte din partea lui Lăpușneanu pentru că făcuse scăpat pe Despot, și iertarea și trimiterea la mănăstire, prin mijlocirea Doamnei, Ciubăr s-a întors pe pămînt. Nu mai crede că i s-a luat și că trebuie să i se dea îndărăt domnia, dar e și el ca omul beat al lui Luther. Cînd îl îndreptă într-o parte pe măgar, cade în cealaltă. Era înainte un nebun politic și e acum un nebun religios. Era

atunci umbra lui Despot, care căuta să ajungă în scaunul Moldovei, și e astăzi umbra lui Despot, care a făcut academie reformată la Cotnar și vrea să alunge dintre moldoveni dreapta credință. Cînd toată lumea, în cap cu Tomșa, noul domn, îl iertase, pentru că știuse să se poarte măreț în înfrîngere, Ciubăr îl omoară el „— Iertare !... Cui ?... Lui Despot ?... Iertare ?... Cine-a zis ? / În veci nu iartă ceriul pe-acel care-l desfide. / Ai vrut să ucizi legea ?... Mori ! Legea te ucide !“ / Bufonul curții și-a încheiat cariera. El a mers același drum ca Triboulet în *Le roi s'amuse* a lui Victor Hugo, pe care Alecsandri l-a avut puțin în minte. Cu o mică dezvoltare alături de tăgăduire, drama și-ar fi putut schimba titlul, în loc de *Despot-Vodă, Ciubăr-Vodă*, așa cum se face schimbarea de haine în scena temniței. Și în cazul piesei franțuzești deopotrivă, care ducea prin urmare în ea această puțință, cînd a fost prelucrată într-un libret de operă, opera s-a chemat *Rigoletto*. Triboulet dăduse jos din scaun pe Francisc I. Bufonul francez e însă un bufon adevărat. El e un om care se dezdoiește, o dată un nebun al Regelui și altă dată un om cu păreri și suferință proprie. Ciocnirea dintre cele două înfățișări face să izbucnească drama. Regele e numai unealta, care puțin a lipsit să nu fie ucis de nebunul lui, ca Despot. Ca o dovadă a acestei apropieri, Alecsandri a pus în gura lui Rosel, căpitanul din Burgundia, care avea o sută de călărime cu sinețe sub ascultarea lui, cum spune Nicolae Costin la letopisetul său, aceste versuri : „Contesă (vorbește Carminei, soția lui Laski, palatinul), Francisc Primul, al Franței galant rege, / Erou, poet și vesel, iubea mult a culege, / Pe cîmpi de sînge — lauri, în lume — desfătări, / Și pe frumoase buze — fierbinte sărutări“. Mai departe, același Rosel, încearcă să traducă vestitele versuri : „Souvent femme varie, / Bien fol est qui s'y fie“, adică mai vestite decît ele, în limba de baștină, în versiunea italiană : „La donna e mobile“. „Francisc Primul, rege'n galanterie, a și compus, îmi pare, o mică poezie, / Un cîntic, o deviză cu vesel înțeles ?“, întrebă Sommer, poetul german, și-i răspunde Rosel : „Da, Sommer, aste versuri ce le cînta ades : / «Femeia este schimbătoare, / Nebun cine se-ncrede-n ea». Sîntem în

plin *Le roi s'amuse*. Triboulet trebuie să fie pe aproape. Trecut în Moldova, cam din aceiași ani, la curtea lui Despot, fost și el în Apus, pe la curtea lui Carol Quintul, bufonul și-a schimbat numele și și-a zis Ciubăr-Vodă.

Pe Ciubăr-Vodă Alecsandri l-a găsit ca o făptură de poezie populară, poate în cîntece care mai umblau în vremea lui, dar poate în *Povestea poveștilor* lui Constantin Stamati, scriitorul basarabean, apărută încă din 1844. Ea începe cu următoarele versuri: „Ciubăr-Vodă, domn vestit, / Lui Papură strănepot, / Avea un singur fecior“, și care versuri se întîlnesc aproape întocmai în Despot-Vodă: „Ce? Frică?... / Ciubăr-Vodă, lui Papură nepot, / Fricos?...“ Ciubăr-Vodă, domn domnit, așa cum bine își aducea aminte eroul lui Alecsandri, era solomonar. Alecsandri n-a mers însă pe această linie. „Și că muma ei au fost (e vorba de o femeie de care s-a îndrăgostit Bogdan, fiul lui Ciubăr-Vodă), / Cînd trăia Domaul Ciubăr, / Una din găinărițe, / A paserilor domnești, / Însă farmice știind, / Și fiindcă și Ciubăr / Credea în solomonii, / Pe dînsa el o avea / De dragoman credincios / Între dracul și-ntră el.“ Poetul s-a oprit aici și s-a mulțumit numai cu un nume și cu o bucată de arbore genealogic. Ciubăr putea să fie un om care stătuse de vorbă cu dracul, un zăpăcit nemaștiind pe ce lume trăiește, așa cum se vedește în *Despot-Vodă*.

Alexandru Papadopol-Calimah² a încercat să-l descopere în istoria Moldovei. Cel mai vechi Ciubăr-Vodă se arată ca un abur, fără trăsături limpezi, prin cronica lui Grigore Ureche, care zice: „Scrie letopisetul cel latinesc că după moartea lui Petru-Vodă au domnit un Ștefan-Vodă un an și au murit; iar după acel Ștefan-Vodă au domnit Ciubăr-Vodă; iar letopisetul cel moldovenesc de acest Ștefan-Vodă nimic nu scrie, ci zice că după moartea lui Petru-Vodă au domnit Ciubăr-Vodă două luni.“³ Alături de Ureche se însiră la rînd Miron Costin, Șincai, Engel, care crede că Ciubăr-Vodă a fost amestecat cu un voievod din Transilvania, Csupor. Acestea s-au petrecut pe la 1450, ceea ce înseamnă că Despot-Vodă, aducîndu-l la curtea lui, îl silise să sară peste

o sută de ani, de la 1451 la 1561. Ce avea însă acest Ciubăr-Vodă, de la începutul istoriei noastre, cu personajul shakespeareian, care a putut urzi aerianul madrigal al mădrăgunei, ca în *Visul unei nopți de vară*? „— Frate Despot, știi tu ce-i mădrăguna? / O fată ce aleargă pe cîmpi cînd iese luna. / Și merge de se scaldă în roua de pe flori, / Cu gînd să se mărite c-un împărat în zori. / Am prins-o într-o noapte, frumoasă, goală, albă, / Dar hoțul, Lăpușneanu, mi-a șters-o, ca pe-o salbă!... / Ce-mi pasă, Scaraotchi îi este lui nănaș, / Iar eu al mădrăgunii sînt mire drăgălaș.“ Ca și mădrăguna, Ciubăr-Vodă s-a născut dintr-un abur poleit de lună și n-are nimic, de nici un fel, cu personajele istorice. Nu din cronici l-a cules Vasile Alecsandri.

Mai aproape de noi, învățatul Charles Drouhet, urmărind cu o iscusită migală, în pagini de literatură comparată, izvoarele inspirației lui Alecsandri în Despot-Vodă și îndeosebi în Ciubăr, crede a le găsi în mai multe drame ale lui Victor Hugo și pînă și în *Păcală*, despre care i-a atras luarea-aminte conferențiarul de atunci la Facultatea de litere din București, domnul D. Caracostea, în anul cînd a apărut volumul *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, 1924⁴. Așa după cum Păcală, închis într-un sac, anume ca să fie aruncat în gîrlă, înșală pe văcarul satului, slab de inger, să-i ia locul și să ajungă astfel primar, ceea ce el n-ar fi vrut și de aceea pătimea, ar face și Despot în scena din temniță a schimbării veșmintelor.

Minuni ale literaturii comparate, care e ca lumina trimisă din mai multe lămpi și înmulțită încă de oglinzi! În loc să lumineze, ia ochii și orbește.

Vasile Alecsandri și-a înjghebat drama lui istorică din aceleași fărîme de cronică, prin care mai răscoliseră și alți scriitori. Ea are eroi și o urzeală pe care le înțîlnim și în altă parte. Poezia eroică sau de dragoste e aceea din toată opera poetului. Ce este nou, ca idee și figură, este acest Ciubăr-Vodă, care iese deodată din păduri, în cornuri de vînătoare și în chelălăit de copoi, și își vîntură pe dinaintea noastră mantaua domnească de batjocură. Mult după ce l-am uitat pe Lăpușneanu și

pe Despot, apariția lui stăruie și ne mai urmărește. El e risul romantic, trimis în lume, nu de petrecere, ci ca un sol al vieții ascunse. Nu drama îl duce pe el, ci el duce drama.

PACALA

A fost odată ca niciodată. A fost o casă a unui om tare învățat, de care auzind basmele din toată lumea, au pornit de aproape sau de departe, care pe cai năzdrăvani și care în calești de sticlă, ca să vadă acea casă și să fie găzduite în ea măcar o noapte. Basmele sînt și ele unul de la răsărit și altul de la apus, ba unele sînt în dușmănie de moarte cu celelalte. Mare și de minune lucru a fost pentru toate să știe un loc unde să poată să se întâlnească și să stea la aceeași masă, ca vlăstarele aceluiași părinte, cum știau din bătrîni că au fost la început. Eu mă dădusem îndărătul porții și le priveam cum intră pe rînd, așa cum le cunoscusem din spusele mamei sau din cărți, fiecare cu împărații și curtea lui, cu Făt-Frumos-din-lacrimă și cu Ileana Cosînzeana cu costița de aur, cu zmeii și cu zmeoaicele, cu țigăncile și cu spîinii sau oamenii roșii. Alaiul lor l-a încheiat Păcală, cu traista-n băț, care s-a mai uitat o dată din prag îndărăt, ca să vadă dacă nu rămîne careva pe afară, și a tras ușa după el. Parcă le ținea socoteala și le adusese cu număr; se ducea la omul învățat dinăuntru ca să le arate după răboj; era, dumnealui, țăranul cu opinca spartă, stăpînul și ocrotitorul lor. De atunci, casa aceea din răsărit s-a umplut de oaspeți, care, de bine ce s-au trezit împreună, nu s-au mai îndurat să se despartă. Eu trebuie să fiu vechi astăzi de zile, ca Făt-Frumos din *Tinerete fără bătrînețe și viață fără de moarte*, de cînd aștept pe la poartă să iasă. Iar lumea a rămas

după aceea fără basme și umblă buimacă după ele de colo-colo.

N-am înaintat cu mult, de la 1880 și alți câțiva ani veniți după el, când, așa cum se vede din *Insemnările zilnice* ale lui Titu Maiorescu, din volumul al doilea, se adunau în casa lui din str. Mercur, nr. 1, în București, la serile „Junimii“, Ion Creangă și Petre Ispirescu, n-am înaintat cu mult în culegerea, scrierea și cercetarea poveștilor, Mihail Eminescu și Barbu Delavrancea, Ion Slavici și Ion Jipescu, Hasdeu și Gaster. Nu pot să-mi închipui cum a fost atunci, la vremea ei, o asemenea adunare, unde stăteau pe scaune și-și vorbeau cele mai înzestrate condeie și mai agere minți cugetătoare ale țării, stăteau pe scaune și-și vorbeau în aceeași seară, așa cum noi nu-i mai întâlnim decât între aceleași coperți ale istoriei literaturii sau culturii românești, și fiecare chiar acolo închis într-un capitol aparte, dar astăzi, de la această depărtare, sintem plini de uimire. Ceea ce se începuse în alte părți cu Frații Grimm și cu Vuk Karadžić, iar la noi cu Cavalerul Stamati și Costache Negruzzi, aducătorii în scrisul nostru ai lui Pepectea și Păcală, cu Alecu Russo și Vasile Alecsandri, cu Anton Pann și Nicolae Filimon, povestitorul de basme de la 1862, se găsea aici strâns la un loc, într-o nouă și strălucită înflorire. Erau, de-o parte, îndrăgostiții de plâsmuirile poporului și, în fața lor, gânditorii care se aplecau peste ele și le căutau obârșiile și rosturile. Nici-odată n-aveau să se mai afle alături atât de mulți și atât de mari scriitori populari și folcloriști. Hasdeu, luând înaintea științei europene aproape cu o jumătate de secol, lega basmul de starea de vis și de arătările lui, nemulțumit destul cu mitologismul, indianismul sau antropologismul, acesta din urmă atunci încolțind, care împărțiseră în tabere pe cercetători, iar Gaster descoperă în cărțile literaturii noastre populare, pentru întâia oară puse împreună în volumul tipărit de el în 1883, dovada că românii s-au adăpat de la aceleași izvoare de cultură și au aceeași pregătire și drepturi de viață la fel cu celelalte popoare. Eminescu era, în afară de poezia lui, stăpîn al atîtor manuscrise vechi unice, cum era acela al lui *Varlaam și Ioasaf*, culesese caiete întregi de li-

teratură populară, căreia el ar fi fost poate mai aplecat să-i zică literatură țărănească, și făcuse însuși cîntece și basme. Vasile Alecsandri dresese numai pe ici, colo cîntecele bătrînești, auzite de la vestitul cioban de pe Ceahlău, care mare lucru dacă a avut ființă vreodată; marele nostru poet le-a scris pe ale lui pe de-a-ntregul. Titu Maiorescu se simțea, ca și el, în legătură, prin Schopenhauer, cu toată literatura indică *Rig-veda* și *Mahabharata*, dar și *Panciatantra* și basmele. Ion Creangă își plimba ochii rîzători de la unul la altul și abia se putea înfrîna să nu spună una fără perdea, cum îi plăcea „Junimii“. Ispirescu, dintr-un colț, culegătorul tipograf, galben la față de boala care avea în curînd să-l ia cu zile dintre ai lui, asculta cuvintele învățate ale celorlalți despre legende sau basmele românilor. Abia acolo se dumirea ce lucru mare făcuse așternînd pe hîrtie cîte auzise de cînd era copil sau prinsese mai tîrziu din dreapta și din stînga. Peste capetele lor păzea deasupra intrării acel cuvînt al cronicarului, care se găsește și astăzi la locul lui, după ce toți cîți au trecut pe sub el s-au risipit: „Biruit-au gîndul“. În numele acelui gînd ne adunăm și noi ca să ne aducem aminte și să căutăm, după ei, ce puteri are omul ca toți oamenii în povești, printre atîtea fapte năzdrăvane care umplu locul și-l covîrșesc.

Poate că vreodată se va scoate o ediție critică a acestor *Insemnări zilnice*, unde se păstrează de pieire atîtea fapte și atîția oameni în miniatură, ca într-o lacră bătrînească. Atunci avem să avem de-o parte textul german, în care au fost scrise, și alături, sau dedesubt, textul românesc, ciocănit cu adevărată evlavie de un credincios ca d-l Rădulescu-Pogoneanu¹. Dintre toate cîte le vom auzi de acolo, spuse în altă limbă, cele mai ale noastre lucruri întîmplăte în cea mai însemnată jumătate de secol din istoria românească, nimic nu va părea mai straniu și mai de basm decât anume acele părți în care se vor găsi știri despre literatura populară și înfățișătorii ei la noi. Are să fie ca o vorbă de pe celălalt tărîm, un om de-al nostru venind din străini și deschizîndu-ne ochii cu un descîntec învățat de la ei. De jur împrejur are să fie viața noastră veche, de la anul o mie și mai dinainte, de la plug

și de la stîină, cu eroii și purtătorii ei de cuvînt. Același lucru l-am simțit, acum vreo 15 ani, la Londra, cînd potriveala lucrurilor omenești, care ne scapă, a vrut să ajung în odaia de lucru a unuia din acei oameni despre care aminteste Maioreșcu. Mi-arăta pe cei patru pereți, acoperiți de cărți pînă la tavan, manuscrisele și tipăriturile vechi românești, de unde scosese materialul multora din publicațiile lui despre noi. Se apropia de sfîrșitul zilelor și n-ar fi putut să închidă ochii pînă nu le știa întoarse în țară și încredințate Academiei Române. Erau părți din sufletul unui neam în ele, care altminteri ar fi fost în primejdie să se piardă pentru totdeauna. Trebuia să fiu un mijlocitor al acestei treceri. Mai tîrziu, dar încă la vreme, pentru că omul n-a plecat de pe pămînt pînă nu și-a împlinit gîndul, învoiala s-a făcut prin alții și lucrurile cele de preț se găsesc astăzi în București, într-o secție care-i poartă numele, la Academia Română, așa cum îi fusese visul. Omul de știință era Gaster de odinioară, oaspele lui Maioreșcu și cunoscutul lui Eminescu, care i-a împrumutat din manuscrise pentru studiu și reproducere. Ședea pe o stradă foarte populară londoneză, Maidavale, dar lui îi plăcea s-o rostească așa cum se scrie Mai-dă-vale, și se putea crede undeva în România. Îl înconjură și acolo, în odaia cu cărți așezate pe rafturi pînă în tavan, aceeași lume de literatură populară și de basm românesc. Manuscrisele și tipăriturile noastre le așezase pe un raft mai jos, ca să le aibă la îndemîină.

Am crezut întotdeauna că începutul basmelor noastre „A fost odată ca niciodată” înseamnă mai mult decît ceea ce spune la întîia privire. El hotărăște și locul omului de toate zilele în această urzeală minunată, făcută pentru alte fapte decît cele obișnuite. „A fost odată” este o zicere care se întîlnește în toate limbile și deosebește numaidecît basmul de alte compoziții. Ea arată, la alții, cel mult că e vorba de întîmplări din trecut, care nu se mai întorc. Duce de la întîile cuvinte în altă lume. „A fost odată ca niciodată” al nostru e aproape altceva. Întorsătura neașteptată „ca niciodată”, este un joc de limbă, cu ceva tainic în el. Povestea care începe e din rîndul lucrurilor petrecute odinioară, în alte vremuri,

care nu seamănă cu ale noastre și n-au să mai vie în veci. Ca să deschidă poarta acelei vieți, povestitorul are nevoie de această vorbă rară, ca de un descîntec. Ea dă deodată drumul acelei vieți, care era înainte ca un riu înghețat sau ca o lume împietrită și, prin puterea ei, rîul curge din nou și lumea se mișcă și trăiește. Noi stăm la margine și ne uităm, dar știm că nu ne putem amesteca. Înăuntru nu sînt oameni ca noi. Dacă am călca alături de ei, am vedea că un pas de-al lor ne lasă cu zile de mers îndărăt. Dacă am vorbi, glasul lor s-ar auzi peste munți și văi, pe cînd al nostru ar fi ca un țîriit de greiere. Dacă am pune mîna pe un lucru pe care ei îl ridică fără să bage de seamă, noi n-am fi în stare nici a-l clăti din loc. Nimic din ce se petrece acolo nu trebuie să ne mire. Mirarea vine din ce nu ne așteptăm și nu ni se pare cu puțință. În basme, toate sînt cu puțință. Adevărul nostru nu este adevărul lor.

De aceea, glumele care urmează după această deschidere, de mare poezie epică, și care o încheie, trebuie să fie niște adausuri lăutărești și tîrzii. Grija povestitorului să ne arate că este mai mincinos cine nu crede și că toată povestea n-are nici un temei de adevăr, nu face parte din ea. Este străină de însăși firea basmului, care nu se îndoiește nici o clipă că tot ce povestește s-a întîmplat întocmai. Fiind dintr-o lume alta decît a noastră, și cum n-are să mai fie niciodată, cine ar putea să spună, cînd nimeni n-a venit la noi de acolo, că lucrurile, numai pentru că sînt altfel decît le-am apucat, nu s-au petrecut aievea așa? Chiar trecerea aceasta: „dacă n-ar fi, nu s-ar povesti”, cu toată părelnicia ei nevinovăție, fiind un început de îndoială și pregătirea pentru toate celelalte, nu face parte din basm. Aceste maluri de neîncredere, între care a fost pusă să curgă vechea poveste, au fost ridicate atunci cînd omul obișnuit a crezut că poate să judece pe ceilalți și să-i coboare la măsura lui. E o împletire a basmului cu snoava. Păcală s-a oprit înaintea lui Făt-Frumos și l-a întreat de sănătate. Cînd Eminescu și-a scris basmul lui, nici nu i-a dat prin cap să-l încarce cu aceste podoabe ale unui alt popas literar, de observație critică și de realism.

Lumea basmului e o lume eroică. Flăcăul sau fata care stau pe vatră sau între găini trebuie să ajungă prin puteri pe care și le descopăr în ei sau care le vin de afară, el Făt-Frumos, iar ea Cenușăreasa, în stare de isprăvi minunate, ca să se facă vrednici de această lume. Lupta se dă cu piedicile care se pun de-a curmezișul unei asemenea prefaceri. Neprieteniile sînt de cele mai multe ori ființe năzdrăvane și cer, ca să fie înfrînte, mijloace la fel. Printre ele se strecoară și făpturi de rînd, care le seamănă celorlalte numai prin voința să facă rău. Atunci se arată, ca în *Harap-Alb*, Spînul, care puțin a lipsit să nu zădărnicească tot avîntul, ajutat din multe părți, al feciorului de împărat, sau, ca în *Înșiră-te mărgărite*, țigancă de la curte, aproape, aproape să ia locul adevăratei împărătese. Dacă fierbe în jurul sufletului bun din basm urîtenia nemăsurată a dihăniilor de tot felul, iată că merge uneori în pas cu ea și această urîtenie a omului. Silințele pentru doborîrea uneia trebuie să fie tot atît de năpraznice ca pentru doborîrea celeilalte. Răul, oriunde ar veni, nu este decît o încercare pentru bine. El, dacă vrea să-l înlătore și să strălucească la urmă de lumina lui curată, are aceleași sarcini. Spînul și țigancă, fără nici o înzestrare deosebită, care să-i ridice peste semenii lor, dezlănțuie toate chipurile de apărare din partea celor primejduiți, ai zice cu totul în nepotrivire față de cine le stă înaintea. E drept că omul roșu, omul negru și spînul întrupează o piață rea și o cobe care îi fac să fie o treaptă de trecere între om și puterile răului. Ei nu pot fi biruiți cu mijloace obișnuite. Dar adevărul e că tot ce face parte din basm se scaldă în același aer și capătă, în cele din urmă, o înțelegere și o înfățișare înrudită. După cum nimeni din noi nu poate să intre în basm fără să se piardă sau, dacă răzbește, fără să nu-l destrame și să-l spulbere, deopotrivă, nici o făptură a lui nu poate să coboare între muritori fără să nu împrăștie îngheț și cutremur împrejur.

Cînd s-a încercat o asemenea desfacere, care să nu vatăme pe eroi și să-i lase să trăiască mai departe, atunci s-a lucrat cu cea mai mare grijă, pentru ca nici unul din cei amestecați să nu prindă de veste. Una din aceste încercări izbutite este *Dănilă Prepeleac*-ul lui Ion Creangă.

Acest *Dănilă Prepeleac*, dacă vă uitați mai de aproape, este și nu este un basm. Întîmplările sînt cum nu se poate mai minunate, Scaraoțchi iese la iveală, supusul lui, Michidută, face tot felul de isprăvi care nu sînt de pe pămînt, dar omul, așezat în miezul acestei trebi, nu le duce toate decît prin iscusință. El ia cunoștință de drac, ieșit deodată în calea creștinului, dar n-are alte mijloace decît omenești ca să-l învingă și să-l supuie. Cele două lumi, a minunii și a faptelor obișnuite, stau alături, fără să se verse una în alta. Puntea de trecere, de la basm la viața aievea, fusese găsită. Dar *Dănilă Prepeleac* este el însuși un fel de Păcală. Cînd nu numai eroul, dar nici lumea în care se mișcă, nu va mai cunoaște ce sînt acelea puteri suprafirești și toate se vor dezlega numai prin puterile minții, basmul va da din el, ca la o mulsoare, tot ceea ce avea de-o făptură și de-o purtare cu noi. Păcală își va începe atunci de unul singur călătoria pe drumurile pămîntului, scăpat de dincolo numai cu cimpoiul sau cu fluierul, care mai mult aduc aminte de locul de unde vine decît hotărîsc ce are să facă.

Păcală este de-al nostru. El a dat o întreagă familie de cuvinte: a păcăli, păcălici, păcălitor, dar oamenii de știință tot mai caută locurile de unde a pornit încoace. Este sigur că unele din pătăniile lui, care erau cît pe aci să-l bage în mitologie: vaca legată de copac și comoara de la rădăcină, sacul în care trebuia să fie aruncat în gîrlă și l-a ajuns norocul, prea seamănă cu alte vaci și cu alți saci ai altor popoare. Ceea ce mi se pare mai străin pentru firea noastră este gluma aceea crudă, care nu știe să facă haz. Omul nu simte bucuria glumei lui ca românul sănătos, ci mulțumirea că l-a răzbit pe celălalt rîzînd. Risul pentru noi se oprește în fața durerii și a nenorocirii. La Păcală, atunci izbucnește. Păcală e un fel de Vlad Țepeș, care petrece între pușii în țepă, unul într-una mai înaltă și altul într-una mai scurtă, după rang și vină. Aceste obiceiuri, domnitorul le avea din răsăritul asiatic. Mă tem că tot de-acolo le-a fost adus cu el și Păcală. Dulfu, cînd l-a cîntat în versurile lui lungi și străvezii, a crezut că e destul să-l îmbrace în cămașa și în ȋtarii noștri, ca să-l scoată român din creștet pînă în talpă. Îl face bine pe prostul isteț,

dar ne uităm la el cu băgare de seamă. A păstrat ceva străin, de carte populară călătoare prin toată lumea. Ar trebui trăit a doua oară, mai adânc, pînă ar pierde zgura de astăzi și ar vorbi mai pe înțelesul nostru, nu numai cu limba, dar și cu sufletul pămîntului.

Din altă țară nu știm nici dacă, nici de unde ne-a venit Păcală, dar ceea ce este sigur este că eliese din basm. A căzut poate din vreo corabie zburătoare și a înțat pînă la mal, unde și-a făcut o colibă și a căutat să uite pe ce cale ajunsese pe pămînt. Nu mai este în stare de minuni și nici oamenii păcătoși, între care se așează, n-au mintea la ele. Dar nu e nici vreo povestire oarecare, cu înțelepciune culeasă din viață și tescuită în proverbe ușor de purtat dintr-un loc într-altul. Ceva pe care nu-l înțelegem bine îl înconjoară. Chiar nevinovăția lui, pe care o bănuim puțin fățarnică, e prea mare ca să fie omească. Atunci cînd se arată el, basmul dă înapoi și se subțiază cu teamă. Păcală e moartea lui. Este omul care trăiește între oameni și pentru ei. Închipuirile, oricît de frumoase, nu-l ispitesc. Feți-Frumoși n-a văzut niciodată și zîna i se zice prosteste la cutare fată din sat mai cu vino-ncoace. Să nu-l amețească pe el cu cai zburători și cu alți cai verzi pe pereți, că nu se prinde. Iar dacă apucă cimpoiul sau cavatul și suflă, ca să joace pînă-și pierd lina oile, și ciobotele gură-cască, este tot în bătaie de joc. Această unealtă ar fi ajuns pe pămînt dintr-o lume în care toate ar fi, zice-se, la fel de alături cu drumul. Mijloacele lui sînt altele. El iscodește numai împrejur și descoperă ce îndemnuri, de cele mai multe ori vrednice de osîndă, mișcă pe oameni. Îi doboară cu risul. Este paloșul lui, mai tăios și ducînd mai repede la scop decît al feciorilor de împărat. Zice și se poartă după cum îi este vorba, dar simțim că în această tăgăduire este o fereală ca să nu fie descoperit venetic, pornit tocmai dintre plăsmuirile basmului. Poate fi văzut, cu alt nume, acolo, puțin măscărici, luîndu-le toate în glumă și căutîndu-și tovarăși de aceeași teapă, pe care să-i pună în locul lui la isprăvi deșănțate. Se uită la ele de la o parte, fără să se amestece. Este mîndru de omenia lui, nu de năzdrăvănia celorlalți. El a botezat această stare încă de la început ca una ce nu este zdravănă. Acum s-a

desfăcut de-a binelea de basm și-și ascunde părintele, ca să nu mai fie întors cumva îndărăt. Face parte din altă literatură. Pe urma lui se naște snoava, veselă, se alege zicala, strop de înțelepciune, răsună ghicitoarea, care uimește și scutură mintea din amortire. A trebuit să treacă prin lucrurile peste fire ca să ajungă, după lungi rătăcirii, la cele firești. Omul nu izbutește să se cunoască pe sine și să se așeze între ale lui decît după ce a colindat lacom cerul și pămîntul, ca să cunoască întîi cele străine, depărtate, cu neputință și de aceea fără folos de cunoscut.

ANDREI MUREȘANU

În fiecare an, în vestita zi de 3-15 mai, când zeci de mii de oameni se adunaseră în 1848 pe Cîmpia Libertății de la Blaj, ca să ceară o Transilvanie românească, un mormînt din cimitirul Groaveri din Brașov se acoperea cu tricolor. Chiar dacă jandarmii unguri cu pene de cocoș la pălărie făceau de pază toată noaptea în jurul locului, a doua zi dimineața steagul — nimeni n-ar fi putut spune cum, afară de băieții din clasele din urmă ale gimnaziului vecin, meșteri la săritul zidurilor — se găsea neapărat acolo. Mormîntul era al poetului laureat Andrei Mureșanu. Din lira lui de aramă izbucnise atunci cîntecul *Deșteaptă-te, române*, pe care, nici pe el, nimic nu l-a putut înăbuși, pînă cînd n-a călătorit prin toate unghiurile pămînturilor românești și n-a împlinit, umeori în trăsnete de tunuri, ceea ce-i porunca numele.

Neamul Mureșenilor e pentru totdeauna legat de cetea Brașovului. Citeam de curînd într-un album istoric menit să intre în școli, sub chipul lui Andrei Mureșanu, că e din Brașov și că numele lui vine de la Mureș. Nici una, nici alta nu sînt adevărate, dar faptul s-a făcut zvon, sau zvonul s-a făcut fapt și a pătruns în capete, ca să mărturisească tocmai această legătură dintre om și oraș. Am văzut niște cărți de demult, din veacul al XVIII-lea, într-o casă din Piața Sfatului. Acolo, într-un fund de curte veche, locuiește un urmaș al Mureșenilor, înconjurat de amintiri de familie, ca într-un muzeu¹. Pe-reții sînt acoperiți de rafturi de bibliotecă pînă în tavan.

Tablouri sau fotografiile umplu golurile. În saltarele de la mese sînt scrisori și manuscrise. Un secol întreg de istorie se poate face din nou, bucată cu bucată, din documentele de aici, care n-au pereche în altă parte, nici la Arhivele din sus ale orașului și nici la Academia Română. Am ținut în mîinile mele scrisori ale poetului, unele în slovă chirilică și altele în literă latină, cu aceeași scriere luminoasă și subțire, de suflet frumos. Nu le-a citit nimeni pînă acum, afară de cei care le-au primit. Viața omului iese din ele încet, ca din ceață, și capătă înțeles. De nicăieri nu se simte mai bine decît din aceste hîrtii îngălbenite, cu două feluri de scriere ieșită din același condei, că oamenii de atunci trăiau în două vremi, smulgîndu-se ca să se lase de una și căutînd să se cuibărească în cealaltă. Viața pentru ei nu putea fi liniștită. Cînd erau poeți, versurile lor erau numai țândări și cioburi, de această dezdoire dureroasă. Revoluția din uliță și din văile moților pîrjolise și făcuse scrum întii sufletele. Erau, e adevărat, zidarii unei lumi noi, dar, ca în legendă, trebuiau să-și puie în ziduri, ca să ție, pe unul de-ai lor. Ceilalți se puteau arunca de pe acoperiș cu aripi de șindrilă, care nu-i duceau departe. Andrei Mureșanu însuși a murit cu mintea întunecată.

Pe acele cărți de istorie în limba germană sau de introducere în studiul limbilor, care arătau în stăpînul lor o ființă cu dor de cunoaștere și cu neașteptată pregătire pentru un român de la 1760, din firidele de miazănoapte ale Transilvaniei, stătea scris, parcă de aceeași scriere subțire a Mureșenilor: *Ex libris Iohannis Moroschan*. Iată numele cel de la început al familiei! Acest Ion Moroșan făcea parte din organizația grănițerească a Năsăudului și purta cizme, nu opinci. El a dat spița de neam din Rebrîșoara, de unde a plecat la teologie la Blaj Iacob Mureșan, iar de la Blaj la Brașov, la 1838, ca să fie director timp de 20 de ani al Gimnaziului catolic de acolo și conducător multă vreme al *Gazetei Transilvaniei*. Altă spiță de neam, un frate rămas țăran și așezat în Bistrița, unde avea o moară de argăsit, și-a trimis și el fiul, pe Andrei, cîntărețul de mai tîrziu, după ce a urmat școala primară și Gimnaziul săsesc din cetatea de naștere, tot la Blaj, pentru învățătură înaltă de filozofie

și teologie. Nu voia să se lase mai prejos de neamurile preoțești de la sat. Și așa s-au întâlnit cei doi veri, cam de aceeași vîrstă, unul născut la 1812 și celălalt, al nostru, la 1816, în aceleași săli de clasă și înaintea aceluiași profesori, cari erau adevărați călugări și mucenici ai științei românești, deschizători de drumuri: Simion Bărnuțiu și Timoteiu Cipariu. În același an 1838 pornea și Andrei Mureșan la Brașov, chemat de Gheorghe Bariț ca al doilea învățător la școala românească începătoare, din Cetate. Gheorghe Bariț abia isprăvise și el teologia la Blaj, unde fusese coleg de bancă al lui Iacob Mureșan și ajunsese cel dintii în orașul de sub Timpa ca preparator al unor băieți de negustori de aici, și care învățau în școlile orașului de reședință al mitropolitilor uniți. Nimic mai firesc pentru el decît să se înconjoare de cunoscuți de la studii. Un om de pe Someș n-avea însă de ce să se cheme Murășanu, pe cînd Moroșan, numele vechi, nu înseamnă decît Maramureșanu.

Din aceste plaiuri de descălecure, pe unde românii au trăit totdeauna ca niște boieri de țară și fără nici un amestec, au pornit în lume Mureșenii. Am umblat și eu de atîtea ori pe drumurile lor, pe valea Izei și a Tisei, pe la Cuhea și mai departe, pe unde își avea curțile în evul mediu strămoșul Dragoș, gata de plecare împreună cu vitejii lui. Oamenii sînt îmbrăcați în haine largi albe, cu baltagul pe mînă. Porțile la case, cioplite din goruni întregi, sînt ca niște rămășițe de mari palate ale trecutului, cînd în casele de munte de aici creșteau stăpînitori de țară. Pe înălțimi sînt biserici subțiri de lemn, lucrute cu turnuri ascuțite și cu cerdace, stîlpi și arcade, ca niște catedrale în mic. Pe sub o grindă a lor, cum e cea de la Ieud, s-au găsit unele din cele mai vechi texte românești. Neamul nostru e pe aici la el acasă de cînd se pomenește, curat și mîndru. Ca umbra unui nor, cîte o stăpînire străină s-a abătut asupra lui. Norul a venit și s-a dus, dar nu i-a putut schimba nimic din fire și din singurătate. De la Săcel am trecut muntele dezgolit acum și am coborît pe valea Sălvuței, pe la Telciu și Hordou, unde s-a născut Coșbuc, pe la Salva și apoi pe la Someșul mare la deal, prin Năsăud, la Rebrîșoara, la Rebra, la Jidovița și Prislop, de pe unde e Rebreanu și cel

mai puternic roman al lui, Ion. M-am oprit în Bistrița. Parcă au fost ieri toate acestea și iată că azi ne frîngem mîinile și nu le mai putem face, pentru că norul a venit din nou!² Un om de aici a trebuit să cînte pentru toată țara *Deșteaptă-te, române*. Cum să nu-l păstreze locurile în clocotul văilor, cînd el e al lor și ele ni l-au dăruit? Mă văd încă la o masă într-un foisor din casele lui Marțian din Năsăud. Omul era, pe lîngă un cercetător de istorie, numismat cu o colecție strălucită de monede. Lîngă noi ședeau Iuliu Meisil și Șotropa, redactorii *Revistei Someșene*. Banii de argint și de aur, romani și grecești, ne treceau printre degetele înfiorate. Vorbeam de lucruri vechi. Documentele bistrițene fuseseră mutate în acest orașel românesc. Ce s-o fi ales astăzi din acești oameni și din gîndurile lor mari, prin care treceau ca mîndrii locale Mureșenii, Coșbucii, Rebrenii și atîtea înzestrări mai mărunte, dar deopotrivă de dirze și de străbătătoare? Marțian s-a prăpădit, dar ceilalți? Maramureșul și Năsăudul, vetre de baștină pentru neamul românesc și pentru graiul și scrisul lui, de unde i-au ieșit domnii întemeietori și cei mai mari cîntăreți, nu mai sînt ale noastre.

Andrei Mureșanu a început să scrie curînd după ce s-a așezat la Brașov. Dacă ar fi să credem ce spune în prefața volumului de poezii, singurul, publicat la 1862, cu un an înaintea morții, înțîia lui bucată e din 1839, *Fetița și păsărica*. Înțîia strofă e destul de nevinovată, dar curgătoare și dulce la sunet: „Pasăre din colivie, / Soarta ta cu soarta mea / A legat o prietenie / Care cred că va ținea“. Poetul iubește și cîntă iubirea, iese pe munți și-i place să preamărească frumusețile firii, privește lumea și mai cu seamă neamul și le pune pe amîndouă în versuri; acestea sînt cele trei izvoare de inspirație ale lui, dar cade numaidecît în suspine sau în izbucniri de răscoală. Are o amărăciune care nu e numai romantică și a vremii. Ea trebuie să-l fi dus sau pricinile necunoscute din trupul lui, care-i dădeau naștere, la sfîrșitul timpuriu de 47 de ani. Cîntecele lui sînt ale unui adevărat poet, dar pe care poetul nu le-a dezvoltat și rotunjit. Scînteia este, cînd albastră, cînd roșie, dar nu s-a făcut foc puternic decît o singură dată. Aleg trei

compoziții din anul 1842, prin care trec uneori neașteptate răsunete eminesciene, ca în o *Plimbare la lună*: „Ții minte copilă, când braț în braț la lună, / Pompoasa doamnă-a nopții, cu tine mă plimbam?... / Din ochii tăi cei negri, ca fulger izbea focul, / Gătit a da întâmpin noptaticei iviri“; sau accente de folclor, între Văcărescu și Alecsandri: „Pasăre galbenă-n cioc, / Rău mi-ai cântat de noroc, / De ți-ar seca cloțul tău, / Cum mi-ai cântat tu de rău! / Că toată viața mea, / Ai cântat să fie rea, / Și toate zilele mele, / Decît bune, mai mult rele“; sau, în sfârșit, strofele, uneori amintind pe Grigore Alexandrescu sau pe Andrei Mureșanu însuși, de mai târziu: „Întunecă-te, soare, și-aurita ta luminează / Păstrează-o pentru fiii din timpii viitori! / Acoperă-ți, o, lună, a ta rază senină, / Să nu o vadă munții și-a lor locuitori!“.

Poeziile apăreau în *Foaia pentru minte, inimă și literatură* din Brașov, un fel de supliment literar al *Gazetei Transilvaniei*, înființată și condusă de Bariț, încă de la mutarea lui între cei 12.000 de români, pe atunci, ai orașului de sub munte. Un alt aproape brașovean, adăpostit pe acea vreme și el aici, la rudele dinspre mamă, în casa vrednicului și învățatului protopop Ion Popazu, unde fugise, copil crud fiind, de la Craiova, [...] Titu Maiorescu, a lovit mai dureros decît oricine în poetul Ardealului, în *Criticile* publicate peste 20 de ani, în *Convorbiri literare*. Fusese, cu toate acestea, împreună cu altă lume în ulițele Brașovului, cînd se împărțeau cu înfrigurare foile volante pe care fusese scos, ca să se răspîndească mai ușor, *Răsunetul* lui Andrei Mureșanu. Din acel vifor de însuflețire și de primejdii trebuie înțeles poetul. Judecata lui Maiorescu a rămas, osînditoare. Nimeni nu se mai ostenește să-l scoată de sub povara ei. Dar a rămas și *Deșteaptă-te, române*, care-l ține într-o lumină de apoteoză neslăbită de 100 de ani!

Privind astăzi îndărăt, ne dăm mai bine seama că toată poezia lui Andrei Mureșanu dinaintea *Răsunetului* a fost numai ca o pregătire și o căutare, în așteptarea lui, cîntecul visat și unul singur, în care se toarnă și se păstrează un suflet pentru toate vremurile. E atît de adevărat acest lucru, că el se găsește mărturisit în biografia și în opera scriitorului. Mureșanu a mai scris două *Ră-*

sunete, adică două poezii, cu același nume, una la 1841 și alta la 1842. Titlul îl urmărea. Întîia redactare, sau cel puțin acordurile din ea, sînt din acest an 1842. Îl voia, cîntecul acesta pe care-l căuta, un cîntec adevărat, cu melodia lui. Trăia în tovărășia cîntăreților. Îi asculta. Cînta cu ei. Voia un viers, după care să-și potrivească și măsurile și cadența stihurilor lui. Era, prin urmare, cu toată măreția de elev al lui Cipariu, foarte aproape de poezia populară, care n-a cunoscut niciodată o despărțire între cuvînt și cîntec și numai așa s-a putut păstra pînă la noi și călătorește, sprintenă, spre viitor. Școala de la Blaj, de unde ieșea, cu toate foloasele, dar și cu toate lipsurile ei, i-a stricat atîtea din versuri cu latinisme de multe ori de-a dreptul hazlii. Ce-l apăra să nu cadă între ceilalți versuitori ardeleni ai vremii, cari nu s-au putut dezvolta din pricina că și-au frînt de la început unealta în mînă, împrumutînd limba ticluită de învățații de la Blaj, a fost tocmai legătura strînsă și aproape deznădăjduită cu poezia populară. E caracteristic poate pentru aceasta că și un fel de traducere pe care a dat-o imnului împărătesc al Austriei, *Gott erhalte Franz den Kaiser*, s-a chemat la el *Imnul popular*. *Imnul popular* de la 1854 suferă de meteahna despre care am vorbit, dar are în același timp toată moliciunea și catifelarea venite de la un om cu urechea dedată cu cîntecul. „Doamne ține și protege / Patria și pre-mpărat! / Ca umbrit de sfînta lege, / Să ne reage luminează!“ „Să ne reage!“ Parcă văd jocul de sprîncene al lui Maiorescu, care cu un citat isteț ales dărîma un om. Să ne reage înseamnă să ne cîrmuiască, latinism din care noi n-am păstrat decît pe rege și regiment.

Iată, ca o altă dovadă, păstrată într-un manuscris de la Academia Română, un fragment dintr-o lucrare a lui George Ucenescu, elev al lui Anton Pann, care a fost și el la Brașov și a cîntat în strană la Biserica Sfîntu Nicolae din Șchei. Laureatul poet, profesor la Gimnaziul catolic, un „domn“ între ai lui, în înțeles ardelenesc, și Anton Pann, cu anterior și giubea, cîntăreț de biserică, ofîtînd prin *Spitalele amorului*, cu aplecare la femeii, la mîncare și băuturică bună și la petreceri cu lăutari, e o împerechere neașteptată, dar care dă de gol multe: „Încă

din anul 1844, subscrisul aflându-mă învățător și cantor la biserica Sfintei Treimi de pe Tocile, care este comuna Bolgarsechiului de Sus în Brașov, poetul Andrei Mureșanu, ca rudenie cu parohul Vonifatie Pitiș, venea vara des la grădinile parohului, pentru aer și pentru cereașe. Sosind furiosul an 1848, poetul căuta o melodie, după care să compună un sonet, care să se cînte între amicii ce era să se adune la grădina parohului pentru o petrecere de seară, cu mîncări și băuturi, în onoarea cereașelor. Am cîntat multe cîntece de probă, dar sosind la următorul cînt: *Din sînul maicii mele* și cîntîndu-l, a rămas poetul pe lîngă această melodie, obligîndu-mă ca pe duminica viitoare să mă aflu și eu cu oaspeții invitați la grădină, ca să cînt după melodia aleasă poezia ce o va compune pînă atunci. În duminica hotărîtă, iată că vine poetul împreună cu patru domni români și șezînd cu toții pe iarbă verde și cu cereașe înainte, îmi dăte domnul Andrei Mureșan poezia făcută, *Deșteaptă-te, române*, îl probai puține rînduri și, văzînd că în tot melosul este de minune potrivit, l-am cîntat cu vocea mea tinăra și puternică pînă la fine. Mai repetîndu-l o dată, toți domni învățînd melodia din auz, cîntăm împreună, mulțămînd și urînd multă viață și sănătate marelui poet. Din ziua aceea cîntecul *Deșteaptă-te, române* s-au făcut cel mai plăcut și familiar, iar eu eram poftit în toate părțile ca să-l cînt și să învăț tinerimea a-l cînta bine și regulat. "E ca povestea unei *Marsilieze* țărănești la iarbă verde, pe cînd cea apuseană s-a cîntat întîia oară cu ferestrele deschise ale unei case gotice din Strassburg, făcînd să zboare porumbeii albi de pe sculpturile catedralei lui Erwin von Steinbach. Manuscrisul se cheamă *Carte de cînturi, cu note de psaltichie, scrise de G. Ucenescu, student al Domnului Anton Pann, la 1852*."

Cu această obîrșie, versuri ardelenesti după un cîntec muntenesc, *Deșteaptă-te, române* era încă de la naștere o zămislire care nu era numai a Transilvaniei, cum nici n-a rămas numai a ei, ci a tuturor țărilor românești. El se întindea numai decît, primit pretutindeni ca o veche și așteptată cunoștință. *Din sînul maicii mele*, cîntecul model, nu era decît strofa a zecea, „Din sînul maicii mele, născut în griji, necazuri“, a frumoasei elegii a lui Gri-

gore Alexandrescu din 1832, *Adio. La Tîrgoviște*⁴. Apropierea sînt multe între cei doi poeți. Andrei Mureșanu s-a lăsat deseori înfrîurit de colegul lui mai mare în literatură, de peste munți. Cred că elegia și oda unuia nu se pot înțelege fără ale celuilalt, deși nimeni nu și-a dat osteneala. Într-o încercare de satiră, de la 1841, a lui Mureșanu, se citește această strofă: „Aud vorbind de limbă, că-i dulce, sună bine, / Merită să concerte (iară latinismele blăjane!) cu limbele surori, / Văd însă că-n saloane e lucru cu rușine / A convorbi-n o limbă ce-î pentru servitori!“⁵ În saloane? Limba românească pentru servitori? Saloanele acestea nu sînt ale Brașovului, ci ale Bucureștilor, și coarda a fost împrumutată altei liri.

Andrei Mureșanu e poetul unei singure poezii, *Răsunetul* de la 1848, în care a izbutit să pună tot clocotul, toată plîngerea împotriva soartei și toată nădejdea într-un alt viitor, a unui neam întreg. Cine primește ca el, de la înzestrarea lui sau de la cer, puterea, o dată la un secol, să vorbească pentru milioane și pentru răstimpuri lungi istorice, nu mai are moarte. El deschide cu o suflare de vijelie paginile istoriei literaturii, păzite de criticii cu balanțele lor de valori de spițarie, și se înscrie acolo cu litere mari de epopee. Poporul, care trăiește din acest scris, și-l face cu putință, își ia cîteodată acest drept, el care e stăpînul nostru al tuturor și cu atît mai mult al propriei literaturi. Peste plaiurile de unde ne-a venit, acolo în depărtatul miazănoapte, auziți cum răsună cuvintele din urmă ale lui Andrei Mureșanu, amestecate cu razele de soare de toamnă și cu bisericile de lemn de pe culmi. Cine ar putea zice că nu sînt cea mai puternică literatură, cînd versul răsuflă atîta viață și atît avînt?

„Murim mai bine-n luptă, cu glorie deplină,
Decît să fim sclavi iarăși în vechiul nost' pămînt!“

NICOLAE IORGA

La 18 iunie 1941, unul din cei mai mari oameni de muncă pe care i-a avut neamul românesc, Nicolae Iorga, ar fi avut șaptezeci de ani, dacă soarta atât de crâncenă l-ar fi lăsat printre noi. Sintem datori un cuvânt de amintire.

Între atâtea cărți frumoase scrise de el, este una la care ne vom întoarce tot mai des. E vorba de *Oamenii care au fost*¹. Sint portrete de contemporani care plecau pentru totdeauna dintre noi. Din câteva trăsături de lumină, marele istoric îi zugrăvea în aceeași zi pentru veșnicie. Fiecare freamătă de acest fior. Era o carte care creștea în fiecare an. Părea că n-avea să se mai sfirșească. Până când, într-o zi de durere, ea s-a oprit. Iscusitul scriitor se schimbbase peste noapte el însuși într-un „om care a fost“. Mai rămăsese o foaie albă. Cine va fi vrednic să ridice condeiul scăpat dintre degetele lui ca să-l zugrăvească astăzi și pe el, așa cum numai singur era în stare să zugrăvească, și să încheie într-adevăr marea carte ?²

Scriitorul atîtor cărți n-a fost un om de carte. El a fost și a rămas pînă la urmă un om de luptă. Așa a căzut. Avea vitejia, nu a brațului, care poate să tremure și să obosească, ci a gândului, care se înprospătează mereu. Multe din cărțile lui par vorbite. Atîtea nici nu erau scrise, ci dictate. Dar, în schimb, nici una din cuvîntările, nici chiar acelea care luau forma de comunicări sau memorii, n-aveau nimic din părerile așternute

pe hîrtie. În ele clocotea același suflet care se împărțea de-a dreptul, dărîma în ascultător credințe greșite și-i dadea altele noi. Ochii lui mari și scînteietori pluteau peste toți, căutînd vreo tăgăduire, totdeauna cu putință, și umplîndu-se de bucuria împotrivirilor înfrînte. El a fost o întrupare pe pămînt a aceluia cuvînt cu care începe evanghelia lui Ioan. Cei care am avut fericirea să-l cunoaștem îl vom vedea totdeauna așa, scăpărînd și cu brațul ridicat în fața vieții. Stă poate și acum nevăzut între noi, cu aceeași înfățișare.

Nicolae Iorga s-a înălțat deodată, pe la anul 1900, în mijlocul neamului românesc, sfișiat la hotare și nedumerit acasă de prea multe chemări, ca un glas al tradiției. Tot ce încercaserăm să zămislîm de aproape două mii de ani, limbă, poezie, cîntec, port popular, viață religioasă, forme politice vechi, și-a găsit în el un cercetător fără odihnă și un preamăritor fără asemănare. Atunci a descoperit pe țaran, cu ceea ce a însemnat odinioară și ceea ce e sortit să dea în viitor. Am fost pentru el un neam de țărani, păstrător de datini, măsurat în vorbă și în faptă, bun de muncă, ager la minte și aprig în apărarea drepturilor lui, atît față de ai săi, cît și față de străini. 40 de ani Nicolae Iorga a făcut această școală, la care au trebuit să urmeze toți, luați de puterea și de farmecul lui, și fie că mai tîrziu și-au însușit-o, fie că s-au depărtat. Această întregă vreme, hotărîtoare pentru noua așezare socială și pentru adunarea într-un singur mănunchi a tuturor românilor, nu se mai poate închipui fără el.

Țara a rămas lipsită, în cele mai grele încercări ale ei, de înțeleptul, meșter ca nimeni altul în toată știința trecutului, de apărătorul fără preget, care știa să preîntîmpine orice lovitură și să nimerească drept în țintă, de profetul care vedea departe și putea să zguduie și să dezlănțuie valurile de iubire sau de furie sfîntă. La cine ne vom duce ca să aflăm ce găseam numai la el ? Dar Nicolae Iorga a lăsat o moștenire ! Fără noi, ea s-ar risipi. Nu ne e îngăduit să ne lăsăm durerii atîta vreme cît această moștenire așteaptă. În ea trebuie să fie

unelte încercate de luptă, lozincile care trezesc și che-
zășia că zilele bune, dacă vom fi vrednici, se vor întoarce.
Nicolae Iorga veghează acum dintr-o lume de strămoși
măreți, pe care i-a cîntat și i-a sporit cu un strălucit
tovarăș. Silințele noastre duc mai departe silințele lui.
Să avem încredere!

UNIVERSITATEA DE LA VĂLENI

Zilele trecute, sala cea mare a Universității populare „Nicolae Iorga“ de la Vălenii-de-Munte se umpluse de lume. Se așezaseră toți și așteptam. Ne uitam unii la alții, cei din scaune și cei din jurul tribunei mai înalte de unde se vorbea. Nu cutezam să începem. Parcă mai lipsea cineva. Ferestrele lipite cu hîrtie albastră erau închise, ca să nu năvălească soarele puternic de vară. Înăuntru se făcuse o umbră tainică. Oamenii arătau în ea și mai mulți decît erau, treceau dincolo de pereți și ieșeau din timp. Veniseră toți, ca să fie față, nu numai cei de astăzi, ci cîți fuseseră pe aici de treizeci și mai bine de ani și mai erau sau nu mai erau de pe acest pămînt. Unii ne vedeam și pe noi în bănci, tineri de la 1908, studenți proaspeți, alergați la cuvîntul celui care intrupa atunci un neam întreg. Știam că alături, pe scenă, stau în rînd Delavrancea, cu părul lui răzvrătit, care fremăta încă de conferința despre *Poezia populară*, Bogrea, cu ochii bulbucați și scăpărători ca ai gazdei, care-i ceruse să vorbească despre Shakespeare, Pârvan, abia întors de la studiile berlineze și plin, ca un pom de poame coapte, de filozofii elini. Erau acolo, împreună cu alții, așa cum îi ascultasem odinioară pe aceste locuri, și n-aveam de ce să mă mai întorc spre ei ca să-i văd. Se deschideau din nou cursurile, după o întrerupere de doi ani. Nimeni nu lipsea de la chemare. Numai cel care le gîndise și le făcuse să răsune pe aceste văi, la cea mai mare răscruce a istoriei românești, nu venise.

Rămînea posomorît, așa cum se pricepea să se posomorască numai el, în firida lui de veșnicie, unde fusese trimis înainte de vreme. Așteptarea noastră era fără rost. Trebuia să începem pentru întâia oară singuri.

N-a fost în acea duminică și n-are să fie în săptămînile care vor urma, cu conferențieri și conferințe tipărite într-o broșură program, ca pe vremuri, decît ca o înnodare de fir. Trebuia să se aducă o închinare unei atît de mari amintiri. Fapta care îi era mai dragă lui Nicolae Iorga trebuia luată, din locul de unde brațele lui obosite o lăsaseră, și dusă mai departe. Liga Culturală și-a împlinit o datorie, care o arată vrednică de președintele ei. Fiecare om și fiecare așezămînt, care au însemnat odată mai mult decît oricine din zilele lor, duc mai tîrziu cu ele un oarecare anacronism. Te doare văzîndu-le cum se ostenesc să se păstreze neschimbate, ca atunci, în clipa fără pereche a strălucirii, cînd dintr-un făptură s-au făcut pentru totdeauna o lozincă și dintr-un bun numai al unuia, un bun al tuturor. Dar sînt oameni și sînt așezăminte care știu să se înnoiască. Nicolae Iorga era dintre aceștia și Liga Culturală, pe care el a înființat-o a doua oară și a umplut-o de viața lui, chiar prin aceasta, deopotrivă. O dovadă a dat-o acum, prin luarea asupra ei a cursurilor Universității populare de la Vălenii-de-Munte. Îi mai rămîne ceva, ceva ce-ar fi făcut neapărat și întemeietorul, așa cum îl cunoșteam, totdeauna gata să prindă, ca un mare aparat de ascultare, tot ce se apropie prin văzduhul gîndirii, ca nădejde sau ca primejdie, pentru neamul și pentru vremea lui. Pentru el, aceasta era cu atît mai ușor cu cît noile îndreptări nu le primea din altă parte, ci din propria ființă, și nu se făcea decît prorocul și paladinul lor. După acest întîi an, de reluare a ceea ce a fost, Liga Culturală e datoare să găsească un nou scop și un alt cuprins, pentru anii viitori, acestor cursuri.

Noi, care am fost de la început, avem încă viu înaintea ochilor acest început. Am fost în el și am mers împreună, pînă la încheierea lui. Se puneau atunci temele nu unei universități oarecare de vară, ci ale Școlii de la Văleni, adică ale crezului unui rînd de oameni,

care au dat unirea tuturor românilor. Crezul venea de departe, de la cronicari, de la generația din 1848 și de la Eminescu, dar se cerea un nou suflet care să se zidească în el și să-l împiedice să se mai năruie peste noapte. Acest suflet a fost Nicolae Iorga. Nimeni dintre cei care alergau la Văleni nu știa că împlinirea era așa de apropiată. Poate că unii dialecticieni, ispitiți și ei de lucrul cel nou care se pusese la cale și descălecați în plină minune la chemarea profesorului, într-o biată sală de școală primară de tîrg de deal, ar fi fost porniți să amintească vorba lui Lessing, zîmbind și amînători. Marele critic zicea că dacă cel care le dă toate i-ar fi ieșit înainte avînd într-o mîna adevărul gata găsit și în cealaltă drumul și ostenețile pînă la el, n-ar fi ales adevărul, ci drumul. Credeam atunci, în cei dintîi ani ai Școlii de la Văleni, că ne pregătăm numai, noi și urmașii noștri, de unire și nu că ea ne va fi dată chiar nouă, ca un dar dumnezeiesc. În unul singur această vedenie era o privește aieva, de care ne apropiam cu fiecare zi și în care aveam să intrăm, înecați de soarele apoteozelor istorice. Lecțiile lui nu erau decît o descriere a ceea ce numai el vedea și pentru noi rămînea încă în ceață. Neamul românesc umblase destule secole după adevărul lui. Nu-i trebuia drumul pînă la el, ci adevărul însuși. A fost vremea profetică a Școlii de la Văleni.

Cînd ne-am întîlnit în 1919, după marea răs_pîntie a războiului, cei care mai rămăseserăm, tot la Văleni, am crezut că era pentru o luare de rămas bun. Ceea ce se urmărise fusese cîștigat. Ostașii gîndului, ca și ostașii luptelor, se puteau întoarce acasă. Nicolae Iorga era de altă părere și părerea lui s-a arătat cea dreaptă. Căpătaserăm terenul și materialele pentru clădit o nouă țară, dar acea nouă țară n-o aveam încă. Durerile abia de atunci începeau. Fiecare era dator să se încingă la munca cea nouă, și cu atît mai mult cei cari îi cunoșteau prețul, pentru că o făcuseră cu puțință. Veneau românii din toate unghiurile, la vatra ținută caldă pe plaiurile noastre, dar veneau din patru împărății deosebite. Trebuia să se facă din ei, așa cum erau, un singur neam și un singur stat. Școala de la Văleni trebuia să rămînă deschisă și mai departe. Rosturile ei nu se încheiaseră. Duhul

era același, numai programul de lucru se schimbase. A fost vremea ei de zidire, după vremea profetică. Acea vreme nu s-a sfârșit, ca întâia, cu o apoteoză. Marele ctitor, care niciodată nu se cheltuise ca în anii din urmă, a căzut el însuși în mijlocul lucrării. Tot ce înjghebase în Văleni s-a prăbușit de cutremurul pământesc și tot ce înjghebase departe, la toate hotarele, ale munților și ale mării, se clătina și cădea, de cutremurul politic și social. S-a dus dintre noi cu această vedenie de groază în ochi, a dărîmării și a ruinelor, a unei istorii care se oprise în loc sau se aruncase în prăpastie. Astăzi, Școala de la Văleni își deschide din nou porțile. Ea trebuie să se potrivească noilor împrejurări, care sînt altele, ca să se păstreze vie. Întemeietorul ei ar fi făcut la fel. Trebuie schimbată, ca să rămînă ce-a vrut el.

Mi-aduc aminte că într-o zi de august din 1940, cel din urmă al Universității populare și al lui Nicolae Iorga, atît cît trăiseră legați împreună, mă găseam la Văleni. Făcusem o lecție, ca în toți anii, și stătusem după aceea de vorbă cu profesorul la el acasă. Era mai viforos decît oricînd, tocmai pentru că începuseră în jurul lui dărîmăturile. [...] Scria, vorbea, alerga. Trebuiau strînse toate puterile. Aveam iară nevoie de ele, ca în cele mai negre zile ale unui neam căutat de rele, într-o răspîntie de furtuni. Dușmanii erau aceiași. Crezuserăm că-i făcuserăm neprimejdioși și la întâia clipă de slăbiciune s-au ridicat cu toții, din miazăzi și din miazănoapte, din răsărit și din apus. Noi, cei de azi, ne putem pierde capul. Dar sînt lovituri sub care am mai suferit și pe care le vom înfrînge, ca și în trecut. Neamul are mai lungă viață decît viețile noastre și el are să știe să-și facă în cele din urmă dreptate. Ochii lui scăpărau ca în tinerețe. Avea în aceeași seară, la 6, o comunicare la radio. Se ducea cu automobilul la București, ca s-o rostească chiar el. Era în legătură cu groaznicele întîmplări, petrecute și în pregătire, și ne cerea s-o ascultăm de aci, de la Văleni, și să-i spunem ce înțelesuri deștepta. Începea să-și adune în săltare întiile foi din istoria lumii, de care se apucase

numaidecît după ce isprăvisese *Istoria românilor*¹. Nimeni n-ar fi zis că se apropie de 70 de ani. Stătea, înalt peste măsură, înaintea noastră și ne privea cu niște ochi, cari treceau prin noi dincolo. Nici o presimțire nu mi-a spus că-l vedeam atunci pentru cea din urmă oară.

Era încă devreme. Ca să umplem așteptarea, am luat o trăsură de Văleni, cu trei cai cu clopote la gît și cu o legătură de fin la spate, și am plecat să vedem satul lui Eufrosin Poteca, alt suflet mare, care se zbătea acum o sută de ani cu greutatea la fel. Am urcat printre dealurile înverzite pînă la Nucșoara lui. Veneam ca la un loc de întărire, ca să auzim, după glasul pe care-l aduceam cu noi în urechi, glasul trecutului și al plaiurilor. Ne-am cățarat pe rîpi pînă la biserica zidită de Egumenul de la Motru pe aceste înălțimi de unde se văd munții de jur împrejur ca niște umeri de care se reazemă cerul cu stele. Neamul lui de țărani de pe Teleajen păzise potecile de la hotar, alături de vameși, de unde îi venise și numele. Adusese pînă în aceste singurătăți sfinții care ne priveau din pereți. Ne-am coborît repede și am plecat îndărăt, cu teama să nu pierdem emisiunea de la București. Parcă ne goneau și locurile, acolo de unde trebuia să răsune cuvîntul. Am ajuns numai cu puțin înainte de timp. În curtea cantinei se așezase sub pomi un aparat de radio. De jur împrejur, dar departe de el, se înșirau cursiștii și oamenii din Văleni, care prinseseră de veste. Așteptam tăcuți, cu ochii la placa aprinsă. [...] Și atunci, deodată, glasul cunoscut a început să vorbească. Venea la fiecare dintre noi, umplea locul, auia pe ulițele pustii, cuprindea tot orașelul. Era aproape înfiorător acest glas fără trup, care nu vorbea unuia și altuia, sau la ceasul de astăzi, ci vorbea țării și dintr-o vechime fără început. Îl ascultam ca o solie și ca un cuvînt de sibilă.

Glasul acela îl aud și acum la Văleni. Cum îmi aplec puțin urechea, el răsună tot așa de plin și de limpede ca atunci.

Am intrat în curtea tipografiei, unde am văzut de atîtea ori pe bătrînul Onciu, șeful atelierelor, cu o foaie în mînă, vorbind cu Nicolae Iorga despre o nouă carte, pe care trebuia s-o culeagă. Regalele de litere abia se mai deosebesc prin geamurile prăfuite și la uși sînt pe-

ceți. Printre pietrele caldarîmului au crescut buruienile mari ale paraginei. Glasul se înalță nou și apropiat. Sticlele duruie puțin de nota lui baritonală. Ne face rău și ieșim. Trecem drumul, la biserica Sfintu Filip. S-au ridicat schele și se drege de crăpăturile cutremurului. Clopotnița s-a surpat cu totul și clopotele au rămas afară, spînzurate pe grinzile lor. Aici era muzeul de artă bisericească, o mîndrie a istoricului, care-l înființase. Casa e crăpată în toate părțile. Ne înălțăm la ferestre, ca să ne uităm înăuntru. Înținși în lungul pereților, pe scînduri, sfinți speriați și Isuși Pantocratori ne privesc toți în același timp, cu ochi nefiresc de mari. Glasul se aude iarăși. E și aici, pe sub nucii bătrîni ai Vălenilor. Nu poate fi oprit nici de ziduri, nici de trecerea anilor. În fața mînăstriei, care a pătimit și ea de mișcarea pămîntului, se fac rugăciunile morților. Ne-am trezit toți cu luminări albe aprinse în mîini. Protopopul, înalt și uscat, se uită crunt înainte și nu poate fi îmbunat de cîntece și de mîngîieri sfinte. El vede în fața lui pe cineva pe care noi nu-l putem vedea. Băieții clopotari se cațără pe acoperișuri și se lasă pe funii de sîrmă, ca să tragă clopotele în clopotnița cu scările căzute. Glasul a venit cu noi. Vorbește tot mai puternic.

UN VOIEVOD FILOZOF

Cartea cea mai nouă pe care a tipărit-o Academia Română, *Învățăturile lui Neagoe Basarab*¹, domnul bisericii lui Manole de la Argeș, deșteaptă multe amintiri. Oamenii de știință au s-o îmbrățișeze cu sete. Au mai dat lupte în jurul ei și sînt gata să le ia de la capăt, cei care au rămas printre noi sau moștenitorii lor. Cei din urmă, pe care i-am apucat și i-am auzit rînd pe rînd, au fost Nicolae Iorga de o parte, incredințat și aducînd puternice dovezi istorice că aceste *Învățături* ale bunului și credinciosului domn al Țării Românești Neagoe Basarab Voievod către fiul său Teodosie, date pentru întîia oară la lumină, după un manuscris de la 1654², de Ioan, eclesiarhul Curții, în București, la 1843, au fost scrise într-adevăr și atunci de tatăl încoronat pentru concul sortit să-i urmeze în scaun și, de cealaltă parte, Demostene Russo, învățatul bizantinolog, părtaș al altei păreri. Ar fi, după el, vorba de o punere împreună tîrzie, la un secol și jumătate după plecarea dintre cei vii a închipuitului autor domnesc, de mîna unui călugăr la el acasă în știința bisericească. Mă îndoiesc dacă se va mai putea face vreodată lumină în această pricină acoperită de cețurile istoriei. Manuscrisele care s-au păstrat, românești, slavon și grec, sînt astăzi toate înaintea noastră și, oricît ar fi de ciocănite, nu vor fi în stare să mărturisească altceva decît au mărturisit pînă acum³. Atîția dintre noi vor crede și mai departe, lăsînd pe oamenii de știință împărțiți pentru totdeauna în tabere,

că învățăturile sînt ale lui Neagoe. Voievodul, care a ocrotit pe întiiul nostru lucrător tipograf, monahul muntenegrean Macarie, și a ridicat cea mai strălucită biserică domnească, era destoinic să înjghebeze și o asemenea carte. Poporul trebuie să afle în sfîrșit acest adevăr și să și-l însușească. El ar fi un izvor de încredere și de putere. Mîna care a așezat pe hîrtie în gătita chirilică a vremii roadele unei vechi înțelepciuni s-a făcut de mult pulbere, domnișorul, care n-a mai avut parte s-o folosească așa cum i-o pregătise părintele, pentru că s-a stins la Constantinopol fără să domnească, deopotrivă, dar *Învățăturile*, ajunse după 400 de ani carte populară, pot să capete un nou rost. Prin ele vorbește gura strămoșilor, care ne însoțesc pas cu pas pe un drum plin de uimiri. Ceea ce își trec din mîna în mîna oamenii de cercetare poate fi foarte prețios pentru știință, dar ceea ce își împrumută din secol în secol popoarele este de un preț neasemănat mai mare pentru viață.

Cartea scoasă de Academia Română este datorită d-lui Vasile Grecu, profesor la Universitatea din București, și aduce, puse față în față, textul grecesc al *Învățăturilor*, descoperit mai demult la Mănăstirea Sfîntului Dionisie, de la muntele Athos, la 1895, dar nereprodus pînă astăzi, și traducerea lui în întregime. Punerea în românește a fost făcută nu numai cu pricepere, dar cu adevărată evlavie, în limba cărților bisericești, care trebuie să fi fost și limba Curții de la Argeș în acele depărtate secole. Închizi ochii și ți se pare că îl auzi șoptind pe însuși bunul și credinciosul Neagoe la o fereastră cu chenar de piatră a casei domnești. Știm cum se vorbea atunci din cea mai bătrînă scrisoare românească pe care o avem. O scria acel Neacșu din Cîmpulung negustorilor din Brașov, negustorilor sași de acolo, care se vede că ne cunoșteau graiul, ca să le dea pe ascuns de veste mișcările turcilor de la Dunăre. Era un fel de spion pe care îl aveau și-l plăteau la curtea domnului muntean. Cancelaria domnească și biserica puteau să întrebuințeze limba slavonă, pentru care aveau dascăli și dieci din Balcani, dar limba țării era aceasta. Neacșu ne-o spune în treacăt, fără să se gîndească, și sute de mii și milioane freamătă a înțelegere împrejurul lui pînă la marginile

pămîntului românesc și mai departe, pe unde trăiesc în acele timpuri româniei. Acel freamăt trece și prin aceste învățături, oricît oamenii de știință ne arată că au fost scrise în limba cancelariei și a bisericii. Domnul vorbea însă românește cu ai săi. Putea să le scrie în scrisul de Curte, dar de vorbit nu poate fi nici o îndoială. Le vorbea în limba casei. Stărui, poate, mai mult decît s-ar conveni, în lucruri cunoscute nouă tuturor atît de bine, pentru că foarte de curind ne-a fost dat să auzim, de la un loc atît de înalt pe cît de primejdios, că poporul românesc ar fi alcătuit din două părți, una mai subțire, de cărturari și de locuitori de orașe, plină de erezia obîrșiei latine, și alta groasă, țărănească, această slavă. N-ar trebui, aceasta din urmă, decît să fie desfăcută, prin vreun mijloc sau altul, de cea dintîi, ca să-și aștepte în liniște soarta. Asemenea basme istorice, filologice, care, la fel cu basmul folclorului, pornesc mai cu seamă din Răsărit, sînt, firește, fără nici un temei pentru orice om de astăzi, stăpîn pe abecedar și de bună credință, dar ele îndrăznesc să se strecoare în învălmășeală, ca doar-doar or rămîne amestecate cu celelalte și nedescoperite pînă la timpul potrivit. [...]

În ce ne privește, singur Neacșu, cu răvașul lui în limba românească aidoma la 1521 cu limba românească de astăzi, face de ocară și spulberă aceste vorbe de clață panslavă. Tocmai pătura orășenească a suferit tot felul de înrîuriri, de port, de gînd și de limbă, pe cînd pătura țărănească s-a păstrat neschimbată, românească de cînd se pomenește, de pe Coloana Traiană, și românească și în zilele noastre, spălînd și aducînd îndărăt în apele ei, de cîte ori a trebuit, cealaltă pătură. Tot ce a fost și mai este străin se topește fără putere în ea. Vorba lui Alecsandri, dintr-o scrisoare trimeasă lui Papadopol-Calimach la 6 mai 1888 și pe care o iau din *Viața lui Vasile Alecsandri* de d-na Elena Rădulescu-Pogoneanu: „Tot sper că Dumnezeu nu ne va lăsa, după atîtea lupte prin care am trecut; mai mult, am convingerea că oricine se leagă sau se va lega de România nu va avea bun sfîrșit“.

Iată însă câteva rînduri din vestita scrisoare către oasele mamei sale Neaga, și ale fiilor săi Petru și Ioan și ale fiicei sale Anghelina și cuvînt de plîngere asupra lor, din învățăturile tălmăcite de d-l Vasile Grecu. Ele sînt o probă, cum avem puține, de zguduitoare cuvîntare de moarte. Asupra ei se îngrămădesc mai cu seamă lup-tătorii, unii ca să arate că numai un fiu putea să găsească asemenea cuvinte, și ceilalți ca să scoată la iveală tot felul de nepotrivieli, de care Neagoe nu s-ar fi făcut vinovat. Între altele, d-l Grecu răstoarnă cu ajutorul textului grecesc o parte din nepotrivieli și ne întărește astfel și mai mult în părerea că ne aflăm înaintea unei cărți a domnului de la 1520. Trebuie să-i fim recunoscători și pentru această întărire. Rîndurile vor sluji de asemenea ca probă de limbă, în care a fost făcută traducerea: „Deci dară, prea cuvioase mitropolitice și prea cinstiți igumeni și diaconi și voi toți mireni, popor creștin al Domnului, care întotdeauna ridicați laudă Domnului, care de nu s-ar despărți niciodată de voi, ascultați-mă prea puțin și pe mine, vrednicul de milă, și să nu vă fie greu cuvîntul meu! Căci din inimă mi-e dor să spun câteva cuvinte către oasele maicii mele. De aceea, iertați-mă și fiți-mi îngăduitori, părinților și fraților, căci fără de iertăciunea voastră nu putem grăi.

Așadară, o maica mea și născătoarea mea, am luat iertăciune de la părinții și frații mei. Vreau a începe însă cu multe lacrimi și suspine a grăi către tine; și ascultă, maica mea, deoarece îndrăznesc să grăiesc către oasele tale cele ostenite! O maică prea dulce, din toată inima mea roaba lui Dumnezeu, Neago, oite încercări n-ai îndurat din pricina mea însărcinată și împovărată cu trupul meu, zi și noapte, cu osteneală și anevoie umblînd, pînă ce a venit porunca lui Dumnezeu ca eu să mă nasc din tine. Mai întîi, deci, o maica mea, din aceasta ai luat asupra-ți pentru mine multă osteneală, cîtă osteneală eu nu sînt în stare să o număr după vrednicie, pe care ai răbdat-o pentru mine. Știam că numai albina asemenea se ostenește așa, deoarece ea din flori culegînd dulceață nu se mai satură de osteneală cu toată plăcerea; și așa mi s-a părut această zburătoare drept mult ostenitoare și plină de muncă. Dar știu că ea ziua

se ostenește cu toată silința, fără de săturare, iar noaptea se odihnește. Iar tu, prea dulce maică, te-am cunoscut mai mult luînd asupra-ți pentru mine o osteneală fără margini, căci albina noaptea se odihnește și se liniștește; așijderea și celelalte zburătoare ale cerului și peștii mării. Toate acestea în timpul nopții se liniștesc și se odihnesc. Dar tu, prea dulce maică, nici noaptea, nici ziua nu aveai odihnă, nici nu te săturai de muncă și osteneală pentru mine. De aceea, maica mea prea dulce, cînd a venit timpul să dobîndești odihnă din osteneala pentru mine, atunci eu intrai în dragoste întru inima ta, și de atunci te-a cuprins muncă și osteneală mare și mai multă, deoarece eu eram comoara ta și lumina ochilor tăi mai mult decît soarele. Și altă lumină nu credeai să o aibi a ta, decît pe mine, și nici altă viață mai dragă a inimii tale.

De aceea, prea dulce maică, nici inima ta, nici ochii tăi nu s-au săturat cu totul de dorul tău către mine pînă la sfîrșitul tău, la care nici atunci nu m-am aflat eu, nenorocitul, ca măcar atunci săturarea ochilor tăi să găsească de dorul tău înfocat către mine, privindu-mă în acel neîndurat ceas, și inima ta să ia știre și eu, fiul tău, să iau binecuvîntare și iertăciune. Dar se pare că, deoarece nu te iubeam din toată inima mea, de aceea n-am fost învrednicit să mă aflu la mutarea ta din viață, ca întru vederea ta către mine să se îndulcească inima ta, după ce în timpul vieții tale întregi dragoste ta nu s-a săturat de mine și în timpul suflării tale celei din urmă iarăși te-ai aprins pentru mine și ochii tăi nu s-au săturat.“⁵

Și cuvîntarea urmează, ca un prohod mirean, în care în loc să plîngă mama, plînge fiul, cu încetineală, ca să ție cît mai mult, ca într-un lung priveghi. Cine a avut o mamă și a pierdut-o își simte la aceste cuvinte omenia din el înfiorată și lăcrămînd. La fel sînt și celelalte învățături, legate într-un fel sau altul de omul de totdeauna și păstrîndu-se pînă astăzi deopotrivă de viu. Ceea ce le îndepărtează puțin și le desface de fiecare din noi, ca să fie ale tuturor, este aflarea de față, necontenit în fund, a cărților sfinte. Este rama de sfințenie, scinteind și parcă bătută cu stele, în care stau înaintea

noastră. Dar este păcat că d-l Grecu a lăsat să scape și vorbe sau rostiri în toată această frumusețe veche care ne ridică de la pământ, mai obișnuite în scrisul ne-supravegheat și trecător de toate zilele sau în ciocnirile voite de modernisme și de forme din cronicile de la unii scriitori mai ales teologi. Mă gândesc la împletirea din două fire a stilului rafinat al lui Galaction, care s-a făcut doctor la Cernăuți, și la apărarea neologismului pe care o intrupează în teorie și în faptă un Lecca Morariu. Nu cumva este o trăsătură a Bucovinei, de unde ne vine și d-l Vasile Grecu, pe această poartă spre Apus a neamului românesc? De pildă: „să se *aranjeze* așezarea po-calelor de argint și dacă toți vor lăuda acel sfat și-l vor *aproba*“; „și nimică nu *omiteți* pe care le-a *anunțat* stăpînul“; să nu *neglijăm* să ne întărim în harul Domnului“; „*mortificarea* trupului înviere se face a sufletului“; „suferința *disolvă* patimile“; „somnul cela mult face cugetarea *obeză*“. În cartea populară care ar putea ieși din punerea alături a celor mai bune texte din cele trei limbi, asemenea vorbe sau rostiri ar trebui cu mare bă-gare de seamă înlăturate.

Aduceți-vă aminte de fresca de pe peretele ctitorilor de la biserica lui Manole. Atîta măreție bizantină n-au mai cunoscut nici domnii cei mai făloși ai istoriei noastre, nici Mircea la Cozia, Ștefan cel Mare la Voronet, Vasile Lupu la Trei Ierarhi, Șerban Cantacuzino la Cotroceni sau Constantin Brîncoveanu la Hurez. Este în veșmintele grele de aur, dar nu este numai în veșminte. Este în biserica împărătească purtată de mâinile cu degete subțiri ale lui Neagoe și ale Despinei, și lucrată mai mare și mai cu migală decît altele, dar nu este numai în biserică. Este în părul lung și făcut inele pe umeri, dar nu este numai în păr. Este în cei trei coconi de-a stînga, acoperind picioarele Domnului, și în cele trei domnițe de-a dreapta, ascunzînd picioarele Doamnei, urcînd și coborînd, după vîrstă, în cele două părți ca într-o scară a vieții, dar nu este numai în cei trei coconi și în cele trei domnițe. Trebuie să cînte și nu-i vedem clopoțelii din ciocul porumbeilor de aur de sub streșini. Trebuie să sune cîntecele vlădicilor dinăuntru, ferțiți de toți ochii. Trebuie să șoptească Domnul cuvinte din cartea

de învățături, în care ne uităm noi urmărindu-l, cum a pus pentru fiul său, în același chip, împăratul Constantin VII Porfirogenetul de la 950⁶. Cartea aceasta nevăzută plutește peste toate. Voievodul nu este numai un stăpînitor de țară, dar și un filozof: Dă învățături pentru tot poporul și pentru toate secolele. Să ne plecăm genunchii!

DUILIU ZAMFIRESCU ÎN SCRISORI

Cînd întîmplarea, care uneori este atît de bună cu omul încît, cum crede credinciosul, ea nu poate fi o potriveală oarbă, dacã într-adevăr este îngăduit să se vorbească de potriveală oarbă pe o lume stăpînită de legi, mi-a pus în mînă scrisorile trimise de Duiliu Zamfirescu lui Titu Maiorescu, mi-am dat seama cã scriitorul abia cu ele și atunci se deschide vremii lui. În acea legătură de hîrtii din toate țările Europei, cu scriitura dreaptă și îngrijită, era ca un codicil de testament literar, care schimba uneori cu desăvîrșire prevederile cele mari, făcute pentru noi toți. Ele fuseseră înseilate în grabă, pe cîte un colț de masă, fără nici o pază de sine și de ceilalți, numai pentru cineva. Erau o spovedanie alcătuită din crîmpeie neașteptate, a unui om de obicei supravegheat și care în arta lui nu înțelegea să dea decît viață prelucrată. Viața de toate zilele, viața vie, semăna cu florile cîmpului fragede, strălucite, ținute proaspete de rouă, dar care fac parte din clipă și supuse veștejirii. Artă scoate din viață numai ceea ce are veșnic și dăinuie cu atît mai mult, cu cît s-a priceput sau s-a putut hotărî să ia mai puțin, pentru cã deloc nu se poate, fiind ea însăși o zămislire a unei ființe trecătoare, din ceea ce este trecător. De aceea ne putem închipui foarte ușor pe Duiliu Zamfirescu, apucîndu-se de scris, ca pe un Buffon din istoria anecdotică a literaturii franceze, care se îmbrăca întîi ca de o audiență la rege, cu haina de mătase cu coadă și cu dantele de Gand sau de Valenciennes la

piept și la mîneci. În aceste scrisori este astfel. Artistul este și om. Se apropie și se amestecă deodată cu noi. Este mai viu decît înainte, pentru cã arta, tocmai ca fiind sau năzuind să fie din rîndul celor veșnice, ne-ar rămîne în cele din urmă străină, dacã n-ar duce în ea, ca să ne vorbească și să ne cheme, bucăți de viață. Cea mai adevărată formulă pentru ceea ce este arta se păstrează tot aceea a lui Goethe, deopotrivă și puternic poet liric și poet epic, poet dramatic și poet didactic, și care credea că i se potrivește numai lui : „Crîmpeie ale unei mari spovedanii“. Se găsește mi se pare în autobiografia lui, care spune prin titlu același lucru : *Poezie și adevăr*, adică felul cum viața intră în altceva și se face artă și arta mergînd mai departe se face din nou viață. Abia acum, după ce avem și corespondența, putem zice cã avem un Duiliu Zamfirescu întreg. O ediție de opere complete nu se mai poate lipsi de cele două sau trei volume de scrisori. Ar fi scriitorul, viață și operă, luminate de el însuși.¹

Vorbeam de o întîmplare, care a fost mai mult decît întîmplare, cãderea în mîinile mele a celei mai prețioase corespondențe a lui Duiliu Zamfirescu, aceea cu Titu Maiorescu. A adus-o între noi, ca dintr-un naufragiu, întîia călătorie spre țară, după marele război din 1918, a fiicei lui Maiorescu, d-na Livia Dymza. O ținuse între hîrtii vechi, de atîtea ori în primejdie să se piardă. Era ca o ducere pînă la capăt a unui simț de ordine, care nu putea fi pedepsit cînd acela care-l avusese și-l lăsase moștenire singurei urmașe nu mai putea fi întîlnit între noi. Atîtea documente, despre el și despre alții, ies și astăzi, în volume de *Insemnări zilnice* și în volume de corespondență, și parcă au să iasă totdeauna, din acel simț de păstrare și de dare mai departe. Este un fel de *Corpus*, în care intră nu numai opera lui Titu Maiorescu însuși, dar și scrisul tuturor celor aflați în vreo legătură cu el. Niciieri nu se vede mai bine cã țara românească n-a avut, timp de 50 de ani, o oglindă unde să se răsfrîngă mai larg și mai felurit, cu toți oamenii ei de seamă și problemele de viață, ca puiul acesta de craiovean prin naștere, transilvănean și poate și aromân prin obîrșie și european prin pregătire și cugetare. Nici o foaie și nici

zgronțuroasă cu ogorul; „romanul meu *Pe arătură* (sau altfel)“, cum scrie în scrisoarea de la 22 februarie 1893, „în care voi să încerc a arăta geniul românesc sub toate formele lui, la boier și la țăran, la femeie și bărbat, la cei dintâi fără nici o tradițiune, fără gust, fără disciplină, la cei de-al doilea de asemenea fără gust și fără disciplină, dar cu o violență năzuință de formă națională, — avînd ca inspirație morală un realism trist, o viață uniformă, dar senină, a muncitorului de pămînt“.² Dacă un asemenea roman, care e mai mult o poemă în proză a unui rapsod al pămîntului și sufletului românesc, poate să țîșnească din asemenea uscate preocupări, literatura este față de materialul pe care îl prelucrează, într-adevăr ca o fîntînă arteziană, fără moarte, plină de răcoare și născătoare în jurul ei de grădini arabe. Nu sîntem deprinși cu sărbătorirea faptelor mari din viața noastră sufletească. Abia prindem de veste cînd un scriitor sau un artist, care a făcut să ne vedem altfel, pe noi și lumea, împlinește, de pildă, cincizeci de ani, ca să ne hotărîm la un popas de preamărire, nu atît pentru el, mai mult stîngerit și rușinat de asemenea prilejuri, cît pentru această cultură românească și pentru credința, de care are nevoie, că merge înainte și merge bine. Altminteri ar trebui să sărbătorim anul acesta cei 50 de ani de cînd s-a născut *Viața la țară*. Ar fi vrednică. Atîtea stele din cununa pe pe care i-am pune-o pe frunte le-am culege din această corespondență.

Cînd m-am hotărît, după 15 ani de șovăieli și căutări, să dau la lumină scrisorile care mi se încredințează, aveam, în sfîrșit, rodul acelor căutări. Descoperisem cea mai mare parte, atîta cît se mai putea avea din scrisorile lui Titu Maiorescu trimise lui Duiliu Zamfirescu. Călătoriseră și ele, ca un blestem, tot atît de mult, și fuseseră la un pas de piere, ca și celelalte. Mi-a răspuns că le are și binevoiește să mi le pună la îndemînă, pentru ca astfel corespondența, care este totdeauna un dialog, să-și facă auzite amîndouă glasurile, mi-a răspuns tocmai de la Rio de Janeiro, pe unde diplomatica pe atunci, pe urmele părintelui, băiatul cel mare al lui Duiliu Zamfirescu. Scrisorile luaseră parte și ele la război, unde unele căzuseră. Nu cred să li se mai dea de urmă vreodată.

D-l Alexandru Duiliu Zamfirescu n-are astfel numai meritul, pentru istoria literaturii române, că ne-a dat un mănunchi de documente maioresciene, dar că a făcut cu puțință publicarea acestor mărturisiri, rămase de la cineva care-i era scump, și care așteptau, poate fără rost, o asemenea întregire, mergînd, în așteptare, spre cine știe ce primejdie de distrugere. Volumul *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884-1913)*, apărut în Biblioteca documentară a Fundației regale pentru literatură și artă în anul 1937, după ce în anul dinainte materialul se tipărise în mai multe numere din *Revista Fundațiilor regale*, a fost pentru mine și ca o dezlegare de o mare sarcină³. La puțin timp după aceea, d-l Ilie Torouțiu a putut să publice în volumul VI din colecția de *Studii și documente literare*, care este întîiul nostru *Corpus Epistolarum*, fără pereche nu numai ca noutate, dar și ca însemnătate documentară vie, scrisorile lui Duiliu Zamfirescu din arhiva Nicolae Petrașcu. Ele sînt cam din același timp și aproape în același număr. Scrisorile către Iacob Negruzzi și scrisorile către alte fețe ale vremii, ieșite tot acolo, înseamnă, cu adausurile necunoscute sau netipărite încă, atît cele de oarecare răceală, scriitoricești, cît și cele mai apropiate, dinăuntru familiei, cele două sau trei volume de corespondență care ar trebui să fie alipite neapărat în întîia ediție de opere complete a autorului. Dacă hărnicia și dragostea de subiect a d-nei Mariana Rarincescu Zamfirescu s-ar uni cu îndrăzneala să pătrundă în cele nepătrunse, ca rudă, și cu spiritul de întreprindere al d-lui Marin Simionescu Râmnicănean, lucrul ar fi foarte ușor cu puțință. Ar fi păcat să fie amînat⁴.

Din toată această corespondență, ceea ce are să rămîna pînă la urmă caracteristic, pentru scriitorul nostru, și poate fără asemănare nici în viitor, pentru alți scriitori, are să fie tovarășia Duiliu Zamfirescu — Titu Maiorescu și tovarășia Duiliu Zamfirescu — Nicolae Petrașcu. Întrebuițăm cuvîntul tovarășie numai în lipsa altuia mai bun, și ca să nu zicem: complexul Duiliu Zamfirescu — Titu Maiorescu și complexul Duiliu Zamfirescu — Nicolae Petrașcu. Fiecare în parte nu

ne-ar fi luminat destul. Duiliu Zamfirescu se păstrează, firește, același, atît în scrisorile către unul, cît și în scrisorile către celălalt, așa cum este o poartă care se mișcă pe aceleași țîțini și cu figurile turnate în bronz ca poadoabă pe ambele părți aceleași, dar o dată pe față, șlefuite, și altă dată pe dos, haotice și mai aproape de forma dintii. Maiorescu este omul cu optsprezece ani mai în vîrstă, doctrinarul unei îndreptări literare și spirituale, marele om de stat, observatorul ager și necruțător. Duiliu Zamfirescu scoate la iveală înaintea lui tot ce are mai bun. Este sigur că nu poate să dea mai mult, ca încredare de minte, ca dorință de înțelegere, ca meșteșug de condei decît ce a dat aici. Nu este un examen, sau numai un examen față de un străin, ceea ce trece în aceste pagini, ci propria lui viață, pentru el însuși, în toate încheieturile ei, înfrumusețată puțin din prea mare iubire și oarecare înduioșare strunită. Stau alături și se uită amîndoi, ca la ceva deopotrivă în afară de ei, atît criticul, cît și poetul, și știutori și unul și altul de această dezdoire. Cînd criticul a pierdut tragerea de inimă și s-a întors încolo, priveliștea s-a oprit pentru totdeauna. Petrașcu era de aceeași ani, ba mi se pare cu unul mai tînăr, colegi de al doilea de scris, de carieră, și de societate.⁵ Duiliu Zamfirescu avea dreptul să se socoată mai mult decît el și să-i arate o prietenie binevoitoare. Se deschidea față de el aproape ștregărește. Ceea ce dincolo era numai pază în judecata unei scrieri, a unui fapt sau a unui om, dincoace era o adevărată dezlănțuire de bacanală. Duiliu, mîndru pînă la îmbătoșare și care se făcuse diplomat parcă numai ca să rămînă firesc, pentru că numai în diplomatie îmbătoșarea s-ar crede că face parte din atribuțiile funcției, așa cum se arăta mai adesea față de Maiorescu, era destul să se întoarcă la Petrașcu, pentru ca să fie numai o ființă ca noi sau mai puțin și decît atîta. Sînt scrisori aproape din aceiași zi, și cu același cuprins, una a lui Titu Maiorescu și alta a lui Nicolae Petrașcu, și ele trebuie urmărite îndeosebi pentru descoperirea acestui Duiliu, nu cu două suflețe, ci cu două feluri de rostire a lui între străini.

Nicăieri nu este mai om decît în scrisorile de al doilea. Aici ar fi gata, nu numai din fățărnicie, ca să se ridice în ochii celorlalți, ci din umilință, ca să se coboare și în ai lui, să-și mărturisească orice păcat. Veți întîlni la acest om de lume îmbrăcat totdeauna fără cusur și la acest scriitor cu pana înmuiață în azurul de deasupra capului lui Jupiter, de o parte cele mai iscusite întorsături de frază și trăsături ale unei poezii serafice, iar de cealaltă, grosolăniilor caragialești și pe alocuri chiar înjurături surugiești sau ca la ușa cortului, în cuvinte fără perdea. Maiorescu îi trebuia, cum îi trebuia și Petrașcu. Este ca un fel de Faust-Mefistofeles și Faust-Wagner, cu înălțarea la Goethe a unuia și cu scăderea celui-lalt. Ne trebuie și nouă, pentru o înțelegere abia atunci deplină, amîndoi, idealism și realism, meditație în meandre și dinamism practic, maturitate fără tinerețe și tinerețe fără bătrînețe. Citatele ar fi nenumărate. Iată numai unul, de filozofie veselă-mîhnită, ca între prieteni la bune și la rele. Este de la Roma, din 27 ianuarie 1899: „Trebuie să mă hotărăsc tot eu să-ți scriu, că parcă ți s-a ruginit peana, mînce-o-ar cucul. Deși nu am nici eu cuvînt de a fi vesel, totuși oarecare seninătate mă ține drept; văd cum curge pustia de viață la vale, ca tot ce este element nestatornic și fugar. Am împlinit 40 de ani, au mai crescut perii albi, dar încolo tot cum mă știi. Mă uit la copii lung, mai aprind o ciubeică și vremea trece.“⁶

Dacă împrejurările nu l-ar fi ținut pe Duiliu Zamfirescu aproape 20 de ani prin țări străine, corespondența aceasta, plină de știri despre el și despre lume, nu s-ar fi născut. Omul ar fi avut deschisă o fereastră mai puțin ca să-i privim în viață și scriitorul o cale tot așa, ca să-și îmbuiestrece și să-și arate arta. Ea nu este numai o îmbogățire de operă cu încă 4—500 de pagini, ci o adevărată luminare a acestei opere din toate părțile. Duiliu Zamfirescu însuși nu-și putea da seama, pe cînd o făcea, că avea un asemenea rost, nu de lucrare alăfuri, ci de lucrare înăuntru, în ceea ce ce ne-a lăsat.

ȘTEFAN POPESCU

Sînt mulți cunoscători între noi cari cred și se ostenesc să-i facă să creadă și pe alții, că dintre toate artele, pictura stă în România de astăzi la locul de frunte. Avem pictori mari, cari ies unul din altul, fără să se asemene, dar fără să rupă firul. În jurul lor roiesc și se dezvoltă școli întregi. Bogăția și bucuria de creație, nicăieri nu sînt mai vădite. Am ajuns la un fel de vedere a lumii care este numai al nostru. Soarele a căpătat pe paletele românești o naționalitate. Noi o băgăm mai puțin de seamă. Străinii au fost cei dintîi să ne-o spună și am deschis ochii mari. Am început să cercetăm expozițiile și muzeele de pictură. Deschiderea Salonului oficial de arte plastice face mai multă vîlvă la București decît orice premieră de teatru, ca să nu mai amintesc de orice apariție de carte, fie și de scriitorii cei mai iubiți de public. Sînt pinze de artiști băștinași cari se cum-pără cu milioane. Să ai un Luchian sau un Andreescu, un Pătrașcu sau un Pallady, te așează în rîndul fericiților și-ți dă numai decît un loc aparte în societate. Am văzut oameni rămași într-un adevărat extaz înaintea unui tablou lumesc, așa cum nu i-am văzut în fața unei icoane, chiar făcătoare de minuni și dăruită țării de paleologi de la Bizanț. Cînd am vrut să dau un înțeles mai adînc *Poeziilor populare* ale lui Alecsandri, a căror tipărire mi-a fost dată mie în grijă, mi s-a părut că în nici un alt chip n-o puteam face mai bine decît împodobindu-le, ici-colo, cu reproduceri după Grigorescu. Iată vestitul

lui ciobănaș, venind la vale, cu un ciine înainte și cu oile alături. Cerul dealurilor noastre îl înconjură. Mi-reasma florilor, pe care le călca, umplea paginile. Era ca o *Mioriță*, luată vorbei și cîntecului și incredințată colorilor. O înțelegeam mai bine, oglindită deodată în două arte și parcă mai ușor și mai deplin în arta pentru ochi decît în arta pentru urechi¹. Alecsandri și Grigorescu trăiseră în aceeași vreme și simțiseră la fel. Oricît de deosebite le fuseseră rosturile, condeiul unuia și pensula celuilalt fuseseră pline de aceeași lumină și bucurie de viață. Acum, cînd trebuie să iasă o ediție a poeziilor lui Eminescu pentru popor și a fost vorba de întrebuițat mijloace asemănătoare, pentru ca fiecare bucată să aibă un răsunset nou, alegerea a căzut de la început pe Andreescu. Pictorul suferea de aceeași nemîngîiere și a văcut și a murit aproape ca poetul. Opera lor se cheamă și se întregeste. Veți privi în curînd o copertă neașteptată, cu pajul lui Andreescu, în hăinuțe de mătase și cu panglici de copil șăgalnic, pe un fond albastru tare și tremurător, cum trebuie să fie văzduhul acolo unde stau atîrnate stelele, și care este pajul din *Luceafărul*². Versurile nemuritoare se pierd în colorile amestecate de pensulă, ca să se ridice înaintea noastră, într-o îndoită făptură. Nu știu dacă Grigorescu cetise *Miorița*, dar profesorul de desen de la Buzău nici nu bănuia existența *Luceafărului*, care a apărut numai la un an după plecarea lui atît de timpurie de pe pămînt și, cu toate acestea, nimeni nu l-a prins mai bine, nu atît, sau nu numai în subiect, ci în stare de suflet. Pictura este destul de puternică pentru ca să pătrundă în poezie și să ne ajute ea să-i găsim înțelesurile ascunse.

Ca o mărturisire a acestui adevăr au început să iasă tot mai multe monografiile de artă. Cea mai cunoscută are 30 de ani vechime. A scris-o Vlahuță despre Grigorescu, încercînd mai puțin prin analiză și caracterizări, pentru care n-avea pregătire, cit prin descriere caldă, să ni-l aducă aproape³. A fost ca a doua *România pitorească*, cea dintîi luată de-a dreptul după țară, așa cum se dezvăluia călătorului simțitor, iar cealaltă, după cel mai bun zugrav al ei, urmărit în fiecare lucrare și urmărit deopotrivă în viață. L-a dus mai departe pe înteme-

ietorul semănătorismului, care privea în pictor nu numai pe artist, dar și pe un mare întrupător al mișcării, un alt semănătorist judecător sigur de artă, Virgil Cioflec, în cele două cărți despre Grigorescu și Luchian⁴. Cea mai nouă monografie de acest fel este de ieri. Prilejul l-a dat pictorul Ștefan Popescu, iar textul, d-l George Oprescu, criticul nostru de catedră⁵. Este, în întiul rînd, și ceea ce o deosebește de tot ce s-a tipărit pînă acum la noi, un număr dintr-o colecție. Colecția a început cu Ressu și a urmat cu Steriadi. Sînt, așadar, dovezi că are să meargă mai departe. Ceea ce se făcea mai înainte întîmplător, are să se facă de azi încolo după un plan de lucru larg. Dar s-a putut ajunge chiar la îngrădiri de bunăvoie, care îngăduie o adîncire negîndită a cercetării. Această colecție, de pildă, nu îmbrățișează opera întregă a unui artist, în care ușor se poate pierde cineva, ci numai o parte, bine legată în sine. Este o colecție a maestrilor desenului. Pentru cei mai de seamă colorisți pe cari îi avem, nu ni se dau decît bucăți în alb și negru. Desenul stă la începutul și se întîlnește și la sfîrșitul picturii. Coloarea este ca o înflorire scurtă la mijloc. Desenul se poate reproduce fără nici o greutate. Litografiile, inciziile pe aramă și xilografiile se trag și așa, prin firea lor, în mai multe exemplare, pe cînd o pînză e singură și jocul însuși al luminii, în toate colorile curcubeului, care nu poate fi niciodată înmulțită prin mijloace tehnice. Pentru oamenii de artă, cari văd așa, și cei mai mulți văd așa, pînă și reproducerile Alinari, ajunse la o culme de asemănare, sînt o barbarie. Colecția noastră nu poate fi lovită de această învinuire. Ea cuprinde numai desene.

Ștefan Popescu este un liric. Desenul, ca și pictura lui, sînt o artă de plin aer. Precumpănește, de aceea, privesc. Chiar dacă tabloul e un mînunchi de flori, ele parcă sînt văzute de aproape și mărite, ca părți dintr-un întreg mereu de față. Vestitele lui sălcii din baltă, cu trunchiul boboroșat și crăcile zburlițe, chiar cînd sînt, ca de cele mai multe ori, una singură, aceasta le închipuie pe toate celelalte. Ele nu se pot desface din cadrul cel mare. Pictorul nu gîndește, ci răsfrînge, aproape fără amestec. O poezie dulce se lasă peste toate. Treci

printr-o lume de mătase și de catifea. Este o lume mai mult de basm, de aceeași urzeală, urzeala basmului prin care treci fără să te împiedici de ceva tare. Dacă vrei oameni de pe pămînt și probleme ale colorii, trebuie să te duci în altă parte. Pictorul a ajuns la cumpănă și la împăcare. Nu vă lăsați amăgiți de ploaia care cade piezișe și grea peste o livadă cu plop mari de la Florica. Nu vă așteptați la trăznete și la schimbări năpraznice de decor. Ploaia de aici, ca în Parcul de la Marly al lui Ludovic al XIV-lea, nu udă.

Are să mă urmărească totdeauna, din lucrările lui, una mai ales. O văd, cu ochii minții, la marginea zării, ori de cîte ori un străin îi spune numele, fie ca să-l laude, fie ca să nu. Ar putea să fie măreață și nu este. Nu este decît liniștitoare și nesfîrșită. Trebuie să fie din Balta Brăilei. Apa Dunării, sau a unui braț al ei, curge pe la mijloc, într-o șuviță dreaptă, în aceeași linie cu rama. În fund, se vede o verdeață, care se topește puțin de depărtare și mai mult de o cădere a serii abia bănuită. Mai este lumină în aer, dar soarele a asfințit. În față sînt sălcii și plop monumentali, acoperind o jumătate din vedere și lăsînd liberă cealaltă jumătate, ca să se poată desfășura în voie alaiul de bărci cu pînze, care trece, ca în somn, fără să se miște. Pînzele sînt umflate, una este portocalie, alta este albastră și așa mai încolo. Trebuie să fie pînze în toate colorile pămîntului, pentru că nu sînt numai cele care au ajuns în dreptul nostru, ci atîtea altele, nenumărate, îndreptîndu-se încet spre noi și, deocamdată, în afară de raza ochiului. Este un tablou al apei, poate unul dintre cele mai bune, sau nu bune, vorbitoare, din cîte am văzut. Este apa însăși odată. Dar, ca un motiv pe care orchestra îl ia și îl reia, trecîndu-l pe rînd altui și altui instrument, lîngă apă sînt sălcii și plopii, dar nu pentru ei, ci ca să se oglindească în unde și să le facă mai bine văzute. Este apa a doua oară. Bărcile, care plutesc în șir, nu sînt încărcate decît de vînt și poate de seară, n-au viața lor și înseamnă apa a treia oară, pașii ei neauziți, care calcă pe dinaintea noastră și se duc fără popas. Nu este însă un desen, ci o pînză în ulei, ceea ce nu împiedică s-o văd și

aici, în această lume mai rece și mai nemișcată, de alb și negru. Este pentru mine întreg Ștefan Popescu.

De câte ori dau prin Ploiești, mă abat și pe la Liceul „Sfinții Petru și Pavel“. Cred că pictorul a învățat acolo, dar nu din această pricină o fac. Se găsește în cancelarie o pânză de dimensiuni mari, într-o cadru uriașă, cum nu se mai lucrează astăzi nici pentru palate regale. Este un Murillo, cu doi băieți oacheși și desculți de-ai lui. Este, firește, o copie. Murillo rămîne catifelat și dulce, chiar cînd scena ar trebui să fie realistă și aspră sau de-a dreptul umoristică. N-aveți să vă gîndiți decît la ceilalți băieți, cari-și caută în sîn, dintr-o altă pînză. Pînă adineaori trebuie să se fi scărpinat, dar acum și-au băgat repede mîna pe gura cămășii și urmăresc înăuntru ceva tainic. Pînza de pe peretele cancelariei liceului din Ploiești a izbutit să fie și mai dulce decît originalul. Copietorul a fost Ștefan Popescu tînăr, cînd își făcea o parte din școală pe la München. El spunea de atunci, pentru orice cunoscător, ce cale avea să apuce. Pe acea vreme colorarea lui fundamentală era galbenul luminos de coaje de lămîie, care s-a făcut galben-roșu de lut mai tîrziu și este astăzi un albastru care merge spre verde. Ni s-a părut că acea copie mărturisește mai mult despre firea adevărată și neschimbată a artistului, pe care el a adus-o cu sine, decît orice lucrare proprie, chiar din vremea de strălucire și de încredere. Copia n-are semnătură și directorul n-ar dori nimic mai fierbinte decît să-l cheme o dată pe pictor și să-l pună să semneze. Parcă n-ar fi mai de preț semnătura de astăzi, fără scris, și care se găsește în fiecare trăsătură de pensulă și dă de gol numaidecît pe artist !

Cele vreo 35 de desene reproduse în monografie cuprind o lume. Prin această lume, care este a lui Ștefan Popescu, se străvede și lumea care este a noastră și a urmașilor. Nu se poate să nu le rămînă tuturor dragă și să nu intre în zestrea de artă a țării. Meșteșugul este sigur și de atîtea ori propriu, de găsire nu numai a liniei și a petei care cheamă din amintire sau scoate din nimic o priveliște, dar a fiorului avut de artist atunci și încheșat pentru todeauna într-o mișcare de creion sau o trăsătură neagră de pensulă. Sufletul este fără zgu-

duiri. Ele nu pătrund în artă în nici un fel. Un romanticism, care a părăsit marile întrebări, ca să păstreze subiectele și dorul de altceva decît ce face viața de toate zilele, se lasă liniștit peste toate și umple și netezește intreruperile și adîncurile. Alături de Ștefan Popescu, în opera lui, nu de colorist, ci de desenator, ești ca lîngă un tovarăș de drumetie, care știe să te ducă prin locuri frumoase, dar știe și să tacă. El le lasă pe ele să vorbească și întoarce numai rareori capul la tine și zîmbește. În ce privește pe atîția alți pictori, am dorit să-i văd la lucru, în fața modelului, fie că era un golf de mare la Balcic, fie că erau trei mere și o tingirică de aramă pe o măsuță de atelier. Din fiecare trăsătură se alegea arta, care are alt grai atunci cînd se face, decît la urmă, cînd este deplină, mîndră și închisă în sine, înaintea privitorului. Artă aceea, numai a artistului, care este căutare și durere, în clipele ei de zămislire, și este numai formulă întrupată, mai fericit sau mai puțin fericit, în pînza sau în cartonul gata de expus sau de vînzare. Pe Ștefan Popescu n-am dorit niciodată să-l văd lucrînd. El mi s-a părut că este un artist care nu luptă, ci se dă liniștit și firesc, o apă frumoasă și moale, care adună în ea frumuseți și moliciuni și de aceea de nimic nu se sperie decît de mișcarea care tulbură, și nu un pîriu vijelios, rupîndu-și calea, neașteptat la orice cotitură și umplînd de cîntec tot muntele. Este, prin subiecte și tratare, pictorul nostru romantic. A fost și Delacroix ! Numai că Ștefan Popescu este dintr-o vreme tîrzie, cînd revoluțiile în artă poartă numele altor curente.

Vorbeam de pictură și desen, care pătrund astăzi în domeniul de artă multiplicată și la îndemîna tuturor, al cărții, nu ca artă a ilustrației, adică o încercare de transcriere a unei pagini de text cu mijloace plastice și prin aceasta o artă aplicată, ci ca atare și în sine, pentru că atît pictura și desenul, cît și cartea, n-au știut mai înainte una de altele și s-au întîlnit gata făcute, numai prin înrudire și ca să-și sporească viața prin suprapunere. Bolintineanu se potrivea cu Aman, Alecsandri cu Grigorescu, Eminescu și el cu Andreescu. A ieșit acum cîțiva ani o carte de versuri, aproape patriarhale, deși fremătau de viață de astăzi, în format mare de artă. Din

loc în loc, plopi rotați umbreau paginile. Erau plopii lui Ștefan Popescu. În crăcile lor, versurile se făceau păsări și-și cântau cîntecele, care erau și ele, ca și crăcile, creații romantice. Rar s-au găsit mai bine și ei singuri, nu prin punere alături de afară, doi artiști. Volumul era *Florica* de Ion Pillat⁶. Cetiți o poemă de Ion Pillat ca să intrați numaidecît în lumea de colori și de linii a lui Ștefan Popescu. Stați înaintea unui desen de Ștefan Popescu, unui desen sau unei mari compoziții în culoare, ca să vi se lumineze de toate luminile, pe care le ascunde în ea, poezia lui Ion Pillat.

COLOANA TRAIANĂ

Sînt unele gînduri atît de legate de noi încît, chiar dacă le ascundem după altele și le dăm uitării, cînd nu ne așteptăm, se întorc. Atunci ele se răzbună de toată acea tăcere în care au fost ținute și umplu și luminează întreg sufletul, ca și cum ar fi numai al lor și n-ar mai vrea să facă loc și altora. Zilele trecute, profesorul Lugli de la Roma vorbea la Academia Română. Nu era o conferință și nici măcar o lecție, ci o scurtă comunicare.¹ Abia începuse și ne așezaserăm în scaune ca s-o urmărim, în limba, poate, cea mai frumoasă din lume, și s-a și oprit. Mi-am zis mai tîrziu că era numai o solie pentru cei cari avuseseră urechi s-o audă, o solie a Romei de demult. A sunat și s-a dus. Profesorul Lugli vorbea despre Coloana Traiană și rosturile pe care le-a avut în vechime, cel din urmă de păstrătoare a cenușei marelui împărat, pentru noi nici mare, nici mic, singurul împărat, împăratul tată, ieșit din istorie și intrat în basmele poporului român. Poporul l-a adus fără nume pînă în timpul nostru și îl poartă credincios mai departe, dăruindu-l copiilor și nemuritor ca și ei. Noi îl mai amintim numai la zile mari. Singurele monumente publice, după știința mea, pe care i le-am închinat, sînt bustul de bronz din parcul Ceasornicului de la Brăila, prea mare pentru soclul scurt, și Traianul lui Costin Petrescu, din marea frescă de la Ateneul din București, care începe cu el, așa cum începe și istoria noastră. Stă acolo, deasupra capetelor, cu sandale roșii, care atrag privirile

la ele, poate ca să le vedem cum calcă pământul Daciei. Ne aducem aminte de unul dintre cei dintâi scriitori români cari au scris despre el, cu atîta înduioşare, mai mult ţărănească şi cum n-au cuprins alte pagini pînă astăzi. E vorba de Ion Codru-Drăguşanu, care se urca înfiorat în Coloana Traiană, ca într-un ochian de piatră, de unde se puteau vedea, nu ca prin cel de cleştar stelele, ci strămoşii. Era în anul 1839. S-a uitat de sus, peste tot Capitoliul, care arăta altfel atunci decît astăzi şi, cînd a venit timpul să coboare iar pe pămînt, a aruncat o privire împrejur, ca să nu-l zărească cineva şi a sărutat repede statuia de deasupra. Umbla vorba că numai capul era al apostolului şi că trupul rămăsese acelaşi de cînd fusese ridicat acolo, al împăratului părinte. Nu ştiu să-i fi adus alt român şi alt om chiar, o închinare mai nevinovată şi mai adîncă.

„În acest for măreţ, edificat de Traian, după ce s-a transportat o parte a Muntelui Quirinal, stau încă bazele şi trunchiurile din colonada bisericii acestui erou divinizat, nu de mult descoperite, şi în mijlocul forului e o columnă magnifică de marmoră albă, care oarecînd susporta chipul împăratului Traian, expus adoraţiei universale. Azi, spre acelaşi scop, se află statuia apostolului Sînt-Paul (!).

Columna Traiană e toată, întregă şi memorabilă, prin proporţii, formă şi sculpturi. Toată viaţa militară a divului Traian e descrisă triumfal, din baze pînă în capitel, pe o cale şerpuită, în basoreliefuri de cîte trei palme. Două mii şi cinci sute de figuri umane, nici una ca cealaltă, afară de cai, căruţe, maşini de război, arme, stindarde şi altele, se află în jurul columnei. Varietatea lor te pune în mirare şi uimire. Sînt înfăţişate mai cu seamă ambe războaiele purtate în contra dacilor, antecesorii noştri, ale căror figuri şi îmbrăcăminte par a fi ale ţuţuienilor transilvani din zilele noastre.

Ne suirăm 185 trepte tăiate în marmoră pe dinăuntrul coloanei, ce formează o scară spirală, puţin luminată prin lucarnele ici-colo tăiate pînă deasupra.

Aflasem de la ciceronele nostru — e adevăr sau nu, nu garantez — cum că statuia lui Sînt-Paul pe Columnă ar fi tot cea antică, a lui Traian, numai capul i s-ar

fi schimbat. Aşa, coborînd de pe Columnă, — ierte-mă Dumnezeu şi sfîntul său apostol! — cu cea mai adîncă pietate şi religiozitate sărutai poalele idolului păgîn, ce înfăţişa chipul celui mai bun principe roman din evul de aur al Imperiului Universal²⁴.

Nu i-am talmăcit lui Traian în româneşte cel puţin o carte cum e aceea a lui Paribeni, *Optimus Princeps*³. De cîte ori am citit-o, am pus fără să vreau întîia pagină pe limba noastră. Era limba pe care el a împlîntat-o pe plaiurile Daciei şi a stropit-o cu sînge, ca să prindă mai bine. Suna parcă mai frumos şi mai plin în ea decît în italiană. Un istoric şi un arheolog din şcoala lui Pârvan, cum ar fi Daicoviciu sau Radu Vulpe, ar putea, ca la un canon scump, să se încingă pentru această treabă. Ea ne-ar dăruî pe Traian a doua oară. În mijlocul acestei cărţi, ca în Forul lui Traian şi ca în Roma, stă Coloana Traiană, lucrare puternică a unui Michelangelo antic anonim, cum l-a înălţat deodată între academicienii români caracterizarea îndrăzneată a profesorului Lugli. Un gînd vechi al nostru e această coloană, actul de naştere în piatră al poporului român, aşa cum alt popor nu se poate lăuda că-l are. Cele două Minerve aurite, care păzesc dintre două făclii aprinse, fiecare, în cupola sălii de şedinţe a Academiei Române, ascultă şi ele. Au mai auzit această muzică. Trebuie s-o cîntăm noi, urmaşii, pînă la urmă. Un străin a venit de departe ca să ne-o aducă aminte şi să pună din nou în mişcare organele oprite.

Cînd au descoperit-o întîia oară acea coloană româniei, Inochentie Micu-Clein, al cărui sfert de mileniu de la naştere a fost sărbătorit de curînd la Blaj, şi toţi tovarăşii şi ucenicii lui, ea ne-a dat şcoala latinistă. Era ca un buciom de piatră, în care se apucase să suflă cineva, poate gura istoriei, şi toţi fiii Romei de pe malurile Dunării-de-Jos şi din munţii Daciei şi-au ascuţit urechile. Un neam întreg şi-a adus aminte. La chemarea aceluî buciom s-a făcut România de astăzi. Recunoscători, atîţia oameni de ştiinţă şi de inimă s-au gîndit atunci, cum era neastîmpăratul Ureche, istoricul, să mute acea coloană în ţară, dacă nu în aceeaşi marmoră de Paros, în care a fost cioplită de artiştii de demult, într-o piatră

de împrumut. O copie a ei ar fi stat în miezul Bucureștiului, ca o piatră miliară, de la care porneau drumurile noastre în lume. Lucrul nu s-a putut face în acei ani, dar el a rămas ca o datorie care ne va muștra mereu, pînă nu va fi împlinită. Alții s-au încercat să-l reînvie. Se vede că timpul nu venise, pentru că nici ei n-au izbutit. Se părea chiar că însăși icoana Romei slăbea. Decebal, care nu putuse să învingă pe Traian în viață, îndărătnic, așa cum îl știm, și neînduplecat, se hotărîse să-l învingă după moarte și s-a sculat a treia oară, cu toate secolele trecute de atunci, în ajutor. S-a născut între noi dacismul, venit mai mult, de rîndul acesta, din filozofie decît din istorie. Eram urmașii dacilor, nu ai romanilor. Aproape să ni se ceară să ne umplem pentru ei de aceeași ură de care fuseseră plini ceilalți. O undă de misticism cobora din miazănoapte și din răsărit și îneca icoana de lumină și de linii sigure mediteraneene și latine. Latinismul ne făurise statul, pe cînd tracismul amenința să-l destrame și l-a și dus pe marginea prăpastiei. Ca și cum această luptă, între cele două izvoare din care ne tragem, ar avea vreun rost. Sîntem ca niște copii cari ne-am da cînd cu un părinte și cînd cu celălalt, și astăzi am fi de partea tatălui, iar mîine de a mamei, sfîșiindu-ne.

Mai tîrziu, cînd s-a înființat Școala Română de la Roma, toți cîți aveam acest gînd am crezut că ne-am apropiat de schimbarea lui în faptă. Unii dintre noi s-au pus în legătură cu specialiști, cari să afle cîți metri cubi de piatră ar trebui și cît timp cioplitorilor, ca să facă aidoma pentru România Coloana Traiană. Firește că, aducînd-o la București, aveam să-i așezăm în vîrf nu pe Sfîntul Petru, patronul Romei catolice, ci pe Traian însuși, așa cum fusese la început. Ne mîndream că a noastră, copia, avea să fie prin aceasta mai adevărată decît cea adevărată. Pentru copie în sine am întîmpinat o împotrivire neașteptată. Oamenii de știință ai pietrei dezgropate priveau ca o glumă aducerea unui monument zidit ca să rămînă veșnic pe locul unde fusese ridicat, sub un alt cer și între alți oameni. Dacă e vorba de act de naștere, după legile tuturor țărilor, n-au preț decît dacă sînt originale. Altfceva trebuia să facem. Să căpătăm o

copie în ghips, pe care s-o așezăm culcată și bucăți-bucăți într-un muzeu, unde să poată fi văzută de aproape de vizitatorii duminicali și studiată de studenții de la istorie și de la arheologie. Se părea că o asemenea copie se mai găsea una la Vatican, din două cîte fuseseră trase odată pentru un împărat catolic vecin. Acolo trebuia să ne îndreptăm. Ca și cum noi acest lucru îl urmăream, treabă de profesori, să punem la îndemîna copiilor de școală material didactic! Să așezăm ca pe o masă de operație acea minune de coloană, înaltă de 38 de metri și înaintea căreia, cînd ieși de pe orice stradă și îți se arată pe neașteptate în Roma cea veche [...], îți vine să cazi în genunchi, ca un hagiu pornit de departe, cu vedenia ei în suflet și ajuns, în sfîrșit, la locul sfînt. Făcusem și eu haz de Badea Cîrțan și făcusem haz, chiar cu el, cînd ne călca acum 40 de ani, pe la Liceul „Sfîntu Sava“, cel întemeiat de Gheorghe Lazăr, vecinul lui de-acasă, de la Avrig, de toana care l-a apucat, nu atît să se ducă pe jos, în sarica de cioban, pînă la orașul împărătesc, dar să se culce, învelit în aceeași sarică, la picioarele coloanei, ca un dac din Carpați. Era într-adevăr un dac din Carpați, de astăzi, în carne și oase, bălan și cu ochii albaștri, cum ședea înaintea noastră, sau era un dac de-atunci, înviat și coborît o clipă dintre ceilalți daci de pe coloană? Era unul sau altul, carabinieri italiene tot l-a arestat și, înțelegînd că e un zăpăcit de daco-roman, l-a dus la legăția țării lui, unde a dat de Duiliu Zamfirescu, care l-a scăpat de urmărire și l-a chemat în casă și în literatură, prin frumoasa schiță ieșită din acest episod⁴.

Dacă ești la Roma, nu mai faci haz de întîmplare. Te duci pînă aproape de piciorul Coloanei, cum am făcut eu, te rezemi de vergelele de fier ale gardului de împrejmuire, care în zilele lui Badea Cîrțan lipsea, și te silești să-ți trimiți îndărăt lacrimile. Acolo era o credință și un crez, care te năpădesc năpraznic și pe tine, și nu prilejul unui catren umoristic de George Ranetti⁵. Noi vrem să aducem în țară însăși această credință și acest crez cioplit în piatră. Să cînte acest buciom de piatră, cu nemaipomenite crestături, să cînte ziua și noaptea, pe

soare sau pe viscol, de Roma lui Traian și de nașterea, în secolele de demult, a unui popor nou. Să ne lege, peste depărtări și dușmăni, de vatra de unde am plecat sau a plecat porunca să luăm ființă și să păstrăm, odată cu noi, la marginile lumii cunoscute, amintirea acestei mari obirșii și sufletul nostru latin. [...] Coloana lui Traian ar fi la București destul de înaltă ca să se vadă în toată lumea latină. Monumentul ne trebuie cu rostul lui de monument, monument în piață, în văzul și în pasul oamenilor, și nu o planșă sau un bloc de studiu într-o odaie, sub lupa de unul singur a vreunui savant pleșuv. Din mijlocul acestor cercetători de la Școala Română din Roma, de pe vremuri, ne-a venit numai un cap, firește ca reproducere fotografică, al unui dac măreț, cu părul și cu barba cîrlionțate. Ni se spunea că e de pe coloană și că în el se descoperise regele Decebal. L-am văzut într-un perete din camera de lucru de la Florica a lui Ionel Brătianu. Se încercaseră să-l convingă pe marele om că e chipul lui aidoma și că, prin urmare, se putea să fie și un coborîtor sau, pentru că la asemenea vorbe ctitorul de nouă țară își avea zîmbetul lui, că e turnat cel puțin după cele mai bune tipare. Încă o dată, nouă ne trebuia altceva și vechea mișcare a stăruit, chiar după asemenea neînțelegere.

Cînd arhitectul Duiliu Marcu, care făcea parte din cercul nostru, a lucrat în ghips planul de sistematizare a Bucureștiului, el cel dintîi a adus coloana visată în mijlocul nostru. Am privit-o cu toții pe placa albă pusă pe podele într-un pavilion din Parcul Carol. Erau acolo, într-un păienjenis iubit, străzile și clădirile copilăriei noastre, fără care ne-am risipi și ne-am pierde, ca un lichid scăpat din vasul scump unde am fost de la începutul vieții așezați. În piața încăpătoare a Victoriei se ridica, pe locul pe care toată lumea îl știa o mare răsplîntie goală, o coloană tainică. Noi, cari o ghiciserăm, ne duceam în fiecare zi s-o vedem. După ce au aflat și ceilalți, făceau același lucru. Ni se părea că vechiul gînd s-a împlinit sau că nimic nu-l mai poate împiedica. Pînă cînd, într-o zi, ni s-a spus că propunerea n-avea nici un sort de izbîndă. Gîndul se găsise învechit. Ne-am spus

versurile lui Dante din vestitul Cînt al III-lea din *Infern* : „*Vuolsi cosi cola dove si puote Ciò che si vuole, e più non dimandare*“, așa se vrea acolo unde se poate ce se vrea și nu întreba mai departe. Ne-am supus, dar mai neascultători decît Caronul mitologiei, căruia Virgil, călăuză lui Dante, îi rostise cuvintele, tainice ca un descîntec, n-am încetat o clipă să ne întrebăm.

Învechit un gînd, gîndul obirșiei noastre latine, nu numai dreptul istoric al poporului român pe aceste pămînturi [...], dar singurul mijloc de deosebire și astăzi între ceilalți, tiparul de cugetare și sufletul care ne umple? Cînd a zis întîia oară cronicarul moldovean : „Noi de la Râm ne tragem!“ istoria noastră și-a luat alt curs, cursul adevărat, Răsăritul și Balcanul slav au sărit din țîțini și am fost noi de totdeauna. Lupoaița de bronz cu cei doi gemeni, pe care ne-a trimis-o Italia ca s-o așezăm în numele Romei, ca niște stîlpi de hotar, de la București pînă la Timișoara și pînă la Cluj, era bună, dar Coloana Traiană ar fi și mai bună. Cea dintîi vorbea de orașul veșnic, cea de a doua ar vorbi de România și de legăturile ei de copil de bătrînețe cu mării părinți.

Profesorul Lugli, care a fost mulți ani secretarul Școlii Române de la Roma și ne cunoaște foarte bine, vorbea înainte în mijlocul academicienilor luători-aminte și al publicului de la tribune, alergat să asculte muzica limbii italiene ca un zbor de porumbel în jurul Coloanei Traiane. Noi eram pe jumătate în sală și pe jumătate pe drumuri, în căutarea unui loc, unde vestita coloană să fie așezată atunci cînd, tot de la Ancona pornind, ca marele împărat, va merge după o mie opt sute și atîția de ani, spre Dacia. Dacă Palatul Invalizilor se va ridica în măreția în care îl vedem, el va fi pentru toți o casă a vitejiei românești. Această vitejie a început să facă să se vorbească despre ea atunci cînd a fost trecută cu un scris mult mai citeț și mai trainic decît cel din condei, din ciocan și daltă, pe trupul, înfrigurat de faptele pe care le primea, al acestei coloane. Nici un loc n-ar fi mai potrivit pentru ea decît piața din fața Palatului Invalizilor. Cartea despre războiul dacic al lui Traian s-a

pierdut, cenușa lui s-a risipit, dar Coloana le ține astăzi loc la amîndouă. Am avea aici un colț al Romei, către care toți românii s-ar îndrepta ca spre un loc de ha-gialic⁶.

CEI 12 PALADINI

Am fost și eu de față la acea dezvelire de statui dintr-o duminică de sfîrșit de iunie, în cel mai frumos colț al Bucureștiului¹. Era ca o slujbă tainică. Se auzea un cor care dădea răspunsurile, dar n-ai fi putut spune de unde. De jur împrejur ne înconjurau copacii bătrîni de sute de ani. Li se mișcau pe cer, în soare, frunzele altfel colorate pe-o parte și altfel pe cealaltă. Clipeai neînțelegînd, pentru că rînd pe rînd și după adiere te găseai în fundul unei peșteri de argint sau în fundul unei peșteri de smarald. Este în prelungirea aleii trandafirilor din Cișmigiu, pe latura lui de apus, o rotundă de odihnă și de verdeată. Un colac alb de lespezi de piatră, ca într-un for al strămoșilor, o pardosește. Cobori patru-cinci trepte ca să ajungi acolo, închis deodată de toate părțile. Este ca o ieșire din lumea de fiecare zi, pentru adîncire în sine. A înjghebat-o fără să taie un pom sau să radă un crîng, meșteșugul de mare grădinar al lui Rebhuhn². O plimbare în cerc prin această dumbravă liniștește. De acum înainte ai s-o mergi prin privegherea fără stingherire a celor 12 minți românești, a căror to-vărășie face oricărui român mai dragă trecerea pe pămînt. Înseamnă în val-vîrtejul de mare oraș mai mult un adăpost de clasicism și de filozofie, decît de poezie și de romantism. Trebuie să-l fi visat cu această înfățișare un obișnuit al locurilor, pe care-l întîlneam pe alei în ceasurile cu oameni puțini, și la întiiul prilej și-a împlinit gîndul. Mi-a părut rău că nu a amintit și de acest

imbold, cu totul al său, la cuvîntarea de dezvelire. A vrut, poate, să păstreze toată sărbătoarea într-o lumină înaltă, în care nimic personal să nu pătrundă. Altminteri l-am fi zărit și mai departe și pe el, cînd am fi trecut numai cu noi singuri prin această pace, în care a răsărit într-o bună zi, la voia lui, istoria de marmoră a scrisului și a gîndirii românești din secolul ei de mărire. Așa n-are să fie pentru toți cîți am fost de față și au urechi să audă zgomotul vorbei și la multă vreme după ce el s-a împrăștiat, decît acea cuvîntare a omului, care se vedea, poate, de cei din apropiere, dar de noi de la margine nu, și, primită de aparatele de creștere a glasului, așezate prin pomi, umplea frunzișul de mîndrele ei sonorități și imagini. Frunzișul acela, el ne vorbea și, de cîte ori vom trece pe acolo, în susurul lui vom auzi șoapta de nemurire a unui suflet cu avînt.

Corul era poate de la biserica din mal a Schitului Măgureanu, unde am intrat într-o seară, la aprinsul luminărilor, care acolo erau becuri fără fum, electrice, ca să mai vedem o dată picturile mari ale lui Anton Serafim. Serafim a fost unul din zugravii noștri de biserici de la jumătatea secolului trecut, pe la care a dat și meșterul Nicu, Grigorescu de mai tîrziu, înainte să ajungă la Barbizon și Vitré. Picturile de la Schitu Măgureanu, cele de pe pereți, ca și picturile de la vechiul Visarion, astăzi o ruină, n-au nimic bizantin și poate nici dumnezeiesc. Te cutremură însă prin îndrăzneala compoziției, înaltă din tavan pînă la linia stranelor și năvălind în pronaosul prea mic și peste oamenii pe măsură, cu faptele și cu mădularele lor de uriași, pentru că sînt copii foarte apropiate după Anton van Dyck. Corul cînta dedesubt, repetîndu-și, fără să se turbure de intrarea noastră la un ceas atît de tîrziu și de neobișnuit, cîntecele liturgic. Treceam prin lumina scăzută, fără să arătăm că-l vedeam, și ne opream dinaintea unui episod sau altul evanghelic. Ni se părea că acele cîntece din umbră erau pentru fiecare din aceste opriri și ne înfioram puțin. De ce și-l alesese meșterul Serafim tocmai pe Van Dyck? Poate pentru că se chemau și unul și altul Anton? În tot cazul, cînd învățacelul de zugrav, Nicu, se uita la lucrul, mai mult decît al maestrului, al

jupînului de pe vremuri, pentru că se priveau toți ca mădulare ale unei bresle, avea ce vedea. El avea înaintea ochilor lui ageri cartoane după cei mai mari pictori ai Renașterii flamande și europene.

La doi pași de aci și tot în marginea Cișmigiului, l-am apucat pe Vlahuță cînd ședea în casele parohiale ale bisericii vecine din strada Fintînii, așa cum am pomenit-o noi și care și-a schimbat de multe ori numele. Era aproape de Casa Școalelor, unde lucra. Curtea era largă și la o poartă avea un brad, cu două brațe dintr-o singură tulpină și care se depărtau numaidecît ca brațele unei lire. Scriitorul se oprea în fața ei și visa o clipă înainte să apese pe clanță. Parcă mai întîrzia în lumea lui de visuri înainte să se piardă în lumea de griji mărunte de afară. Bradul se mai găsește și astăzi, după 40 de ani, neschimbat pe locul vechi, dar acum fără rost în mijlocul străzii, care s-a îndreptat și a scos casa la drum. Oamenii mai noi nu-și pot închipui cum de a ajuns acel pom răzleț pe o fișie de loc umblată de o parte și de alta de trăsuri și nu-l mai văd pe poet mîngîindu-l cu cele două versuri ale lui Alecsandri: „Ca doi brazi într-o tulpină, ca doi ochi într-o lumină“. Poetul a coborît pentru cea din urmă oară coasta de la Schitu Măgureanu și s-a așezat în rotondă cu tovarășii de condei cam din aceeași vreme. Era un drum al lui de toate zilele. Nu-l miră că nu mai pleacă de acolo. Han sculptorul l-a prins mai mult amărît de viață, greu de acel *taedium vitae*³, de care vorbea uneori Titu Maiorescu, care-l privește muștrător din față. Piatra își are lumina ei, pe care bronzul n-o are, și chipul, trecînd de la un material plastic la altul, putea să capete un zîmbet sau, ceea ce face mai mult decît el, o seninătate, așa cum Eminescu, maestrul și al lui și mult mai zbuciumat, o are. /

Într-o stradă vecină și vărsîndu-se și ea în Cișmigiu, locuia Coșbuc. L-am văzut într-o zi din 1918, pornind printre oamenii de pe Calea Victoriei, înalt, slab și cu privirea dusă, pornind spre aceste părți. Strada Berzei, unde își avea casa, începe de aici, adică începea înainte să se fi desfăcut în două, Cobălcescu și Berzei. Acel drum el nu l-a mai făcut îndărăt, pentru că în aceeași zi s-a sfîrșit năsprasnic. Se sculase dintre prieteni, de la

o masă, unde vorbise despre studiile de calendar, pe care se gîdea să le pună în fruntea traducerii *Divinei Comedii*. Cineva adusese vorba, ca printr-o presimțire, de riul Salva și de Hordou, satul dintre ținutul năsăudean și Maramureș, de unde plecase. Zîmbise cu zîmbetul lui obosit din anii din urmă. Lumea se dărima împrejurul lui. N-avea să mai ajungă niciodată, nici el, nici țara românească, prin acele plaiuri de miazănoapte, de unde ne veniseră descălecătorii și cîntăreții. Țara românească a ajuns și are să mai ajungă pe acolo, pentru că este la unul din izvoarele ei, dar Coșbuc, în ce-l privea, simțise mai bine. A plecat dintre ai lui, pe aceleași alei pe care ne aflăm noi acum, și nu s-a mai întors. Capul de pe soclu, care parcă vede infernul, cu părul răvășit pe ochi, este aproape capul de atunci, al celei din urmă călătorii, în care m-am ținut de pașii lui, fără să bănuie că n-aveam să-l mai văd nici eu, nici nimeni. A avut însă și o față mai omenească, de cîntăreț al nădejzii și al glumei. N-avem idile mai frumoase decît ale lui.

Nici un scriitor ca Alecsandri nu e străin, el boier de la Moldova și aproape pretendent de domnie, de această grădină populară a Bucureștiului. Nu știu dacă lucrul s-a întîmplat chiar în zilele lui, dar destul de demult, din secolul celălalt, pe locurile pe care ne găsim, dintre Biserica Schitu Măgureanu și rotonda de astăzi, unde n-am apucat copaci și s-au putut cu atît mai ușor așeza gardurile de trandafiri agățători; erau pe toată această întindere grădini mai mici în cuprinsul grădinii celei mari, cu tot felul de scene de vară. La una din ele, mic de tot fiind, știu că mi-am făcut cea dintîi educație dramatică. Pe sub aceste umbrare, unde ascultă acum și el, un Alecsandri de marmoră din vremea mai tîrzie, cu o mască de Bismarck obosit, cînta înaintea de 1900 Barbu Lăutaru, cu cobză dolofană pe brate, cu anterior pînă în pămînt, deschis în față ca să se vadă briul lat conabiu, și cu mustață mare căzută, se văieta Paraponisitul, în haine de bonjurist stricate de prea multă purtare, și tropăia din niște cizme în care putea să mai intre, fără să sufere, încă o pereche de picioare, Șoldan Viteazu. Eroi *Cîntecelelor* de odinioară coborîseră de pe scena Teatrului Național din Iași și se plimbau pe scenele gră-

dinilor populare din toată țara. Autorul lor îi privește din altă viață, pentru că seara, cînd luna plină stă în frunziș ca un felinar aprins, vechea scenă reînviază țesută din razele ei, și nu se simte poposit între necunoscuți. Cișmigiul este pentru el, și este și pentru noi, ca o grădină dintr-un vis de noapte de vară, plin de vrăji și de năzbîtii, de Shakespeare.

Bogdan Petriceicu Hasdeu este în prelungirea Cișmigiului, dincolo de Dîmbovița, care curge prin el la ape mari, pe Dealul Arhivelor, la Mihai-Vodă; Duiliu Zamfirescu, la Hotel Boulevard, pe aproape; Caragiale pe la Teatrul Național sau la Fialkowski, sau mai mult la Fialkowski, la berărie, decît la Teatrul Național; Eminescu, la *Timpul* și la restaurantele de ziarist grăbit de sub Pasagiul român. Ședeau în jurul Cișmigiului toți cei 12 paladini ai literaturii române, veniți de aproape sau de departe, oameni numai de condei sau oameni de viță și de vază, așa cum șed la Platon popoarele lumii vechi, între cari au strălucit helenii, ca broaștele pe țarm, în jurul Mediteranei. Nu se aflau aici aduși cu sila, ci ca la o adunare de întîlnire și de punere la cale, pe locuri cunoscute și dragi deopotrivă tuturor. Serbarea putea să meargă mai departe și corul să-și dea liniștit răspunsurile. Cel mai frumos alai de statui al României, într-o horă albă, ieșea din neființă și se așeza în mijlocul nostru pentru totdeauna.

Nu sînt zile de veselie, ci zile de cumpănă, zilele pe care le trăim, așa cum le știu cronicarii și cum s-au dus să le descopere încă o dată la ei, toți cei 12, îmbrăcîndu-le în cărțile lor în straie de lumină. Numele ne erau de mult scumpe, și amintirea le-o păstram în monumente, uneori mai arătoase decît acestea, în toate cele patru unghiuri. Așezarea împreună a unor oameni, cari în viață nu s-au avut întotdeauna bine, mai mult tulară, prin aducerea aminte de părerile, de atîtea ori aspre, pe care unii le-au avut despre alții. Fiecare este, apoi, o personalitate atît de puternică, încît cere singurătate și un colț anume pregătit pentru el, ca să te apropie și să te cufunzi în ceea ce n-a fost decît al lui. Cred că s-a căutat cu rotonda de statui a Bucureștiului, miezul vieții românești, de unde pornesc astăzi în toate părțile

lozincile, un lucru nou și care-și va păstra tîlcul și însemnătatea chiar după ce împrejurările se vor liniști și țara se va întoarce la îndeletnicirile pașnice. Cînd se strîng într-un singur mînunchi toate puterile materiale pe care și le-a agonisit acest neam de două mii de ani, și cei mai buni trăitori ai lui sînt chemați să-și dea toate jertfele fără deosebire, trebuie să se arate printr-un semn că mai este o putere, aceasta nu lumească, ci sufletească, nu de astăzi, ci de-a pururi, nu urzită pentru unul sau pentru cîțiva, ci pentru toți. Scriitorii, cari nu mai sînt între noi, clasicii și netăgăduiții, au fost chemați, nu ca să fie încă o dată lăudați, ci, printr-o mobilizare ideală, ca să ne apere și să ne dea încredere. Iată-i pe marii făuritori de gînduri, pe străluciții mînuitori de frumuseți în versuri și în proză, pe luceferii unui cer peste care furtunile parcă au mînat norii cei negri ai istoriei numai ca să le dea și să le păstreze o scînteiere mai curată. Acel semn a fost făcut la timp și de cine se cuvenea, ca să nu se arate ca o faptă de unul singur, ci ca o faptă a țării.

Rotonda aceasta de statui, deși n-are început și sfîrșit, ca oricare cerc, își are un fel de porți ale ei, prin care intri : cea mai strălucită este aceea a poeziei, cu Alexandri de o parte și Eminescu de cealaltă. De acolo se face serbarea dezvelirii și răsună cîntările. Poarta cea mai adîncă este aceea a prozei, dintre Titu Maiorescu și Caragiale. Toți au fost aleși de artiști la vîrste pe care nu le înțelegi destul. De obicei, piatra sau bronzul păstrează pe creator cu chipul de la urmă, nu atît după grozăvia, care te îngheață, a măștii, cît după amintirea conviețuitorilor, care înțeleg să-l aibă mereu înaintea, așa cum l-au mai apucat. De multe ori l-ai vrea altfel. Ce are tinerețea poeziei, de pildă, care la cei vechi era un cal cu aripi, cu zbîrcitura și uneori cu înăcreala anilor tîrzii ! Ar trebui să numești fiecare statuie de gînditor sau de poet cu lucrarea lui cea mai de seamă, în care a avut grijă să se toarne sau să se cioplească însuși încă din viață și este nimerit să se păstreze peste secole. Ce legătură are o astfel de imagine de fulger cu ultima fotografie ? Asemănarea cu cine ? — privind îndărăt spre creator — și asemănarea pentru cine ? — privind înainte spre lumea

fără graniță de timp ? Din punctul acesta de vedere, care nu cunoaște o singură statuie pentru un scriitor, ci un Goethe, care abia a sfîrșit de scris *Suferințele tînărului Werther*, și altul, care tocmai a lipit în plic manuscrisul lui *Faust*, partea a doua, ca să nu fie deschis decît după moarte, are să-mi pară totdeauna rău că n-a fost izbutită una din lucrările eminesciene ale lui Han. Era un Eminescu în picioare, cu mantie de odă în metru antic pe umeri și cu botfori de drum lung în picioare, cu cărîmbi pînă peste genunchi și răsfrînți, cu ceva muschetaresc în ei. Trebuia să fie așezată în fața Universității din Cluj. Era studentul pornit pe jos pe la toți românii, în căutarea *Luceafărului*. O văd încă, mereu acoperită, prea mică sub zidurile și pomii monumentali. Într-o bună zi s-a pierdut prin parc și, la urmă, a trebuit să plecăm și noi pentru o vreme din capitala Transilvaniei. Dar ideea artistului fusese frumoasă.

Eminescul lui Jalea dintre cei 12 paladini ai visului românesc a vrut, și a putut să fie, nu un portret al omului, pe care pînă astăzi nu-l cunoaștem prea bine, cît o imagine a poetului, pe care toți o ducem cu noi și care ne cîștigă și aici, de la întîia privire, ca imaginea lui de la sine înțeleasă. Îl mai văd pe sculptor în atelier. Eminescu era gata, de lut încă umed și cu urmele calde încă ale degetelor plămăditorului. Îl priveam cu fior. Asculta un glas, nu de afară, ci din el, și privea, peste noi, o lume pe care numai el o vedea și la care lucrăm pe aceste plaiuri de sute de ani și lucrase și el mai mult decît toți ceilalți, ca să se închege. Era printre puținii privitori și un nepot al lui Eminescu, avînd aceeași făptură și aceleași trăsături, pe care îți dai numaidecît seama că le-ar fi avut și marele poet, dacă ar fi ajuns la vîrsta lui⁴. Artistul descoperea adînciturii la tîmple și o curbă la bărbie, care trebuiau neapărat puse, și-și schimba pentru o clipă oaspele în model. Dar capul cel tînăr și care oglindea mai mult un avînt către stele, decît un om de pe pămînt, își cerea drepturile lui. El a rămas și astăzi înainte-mergătorul unei vremi pentru care n-avea nevoie să taie cărări în stîncă, odată ce avea văzduhul și aripile. Se simte că de la Eminescu începe hora de duhuri de marmoră din Cișmigiu.

Cultură socială

INSTITUTUL SOCIAL ROMÂN

Căutarea începuturilor unei idei sau unui așezămînt n-are numai rostul și interesul istoric al statornicirii unei date. Ideea și așezămîntul încep din întîia zi cînd ies în lume să trăiască, adică să-și dezvolte propria putere pusă în ele și mai cu seamă să adune dîmprejur, să răsfrîngă și să-și însușească tot ce le ajută la împlinire. De aceea, pe de o parte, niciodată imaginea lor nu este mai curată decît la naștere și în nici un fel, pe de alta, nu li se poate înțelege mai bine ființa de mai tîrziu decît cunoscîndu-le făptura dintîi.

Institutul social român poate să întrebuițeze puțin pentru sine expresia găsită și popularizată de o altă societate ieșeană, „Junimea“, a originii care se pierde în noaptea timpurilor. Cînd tînărul profesor Dimitrie Gusti se întorcea la 1910 în țară, după ani de studii și de meditații științifice la univesități străine, el aducea, pe lîngă un sistem de cunoștințe, și o ascunsă, mult mîngîiată și mare hotărîre. Ea se închegease din priveliștea atît a formelor de viață spirituală din altă parte, cît și a lipsurilor de acasă, dar nici vorbă că se lega, în întîiul rînd, de o adîncă trăsătură a firii. Acest lucru avea să se vădească, și se poate urmări cu ușurință în activitatea desfășurată de atunci pînă astăzi a întîiului profesor român de sociologie. Trăsătura era o trebuință de organizare, iar hotărîrea, aplicarea ei în domeniul cel nou al cercetărilor sociale.

Iașul vremii era cel mai potrivit loc pentru dezvoltarea și izbînda unor astfel de gânduri. El avea marea tradiție a „Junimii” însăși, care, în afară de valoarea și creația fiecărui membru în parte, a izbutit să-și pună pecetea pe o întreagă epocă din istoria culturii românești, cu deosebire prin acțiunea de societate și prin caracterul de curent, mai răscolitor și mai statornic decît personalitățile, oricît de strălucite ar fi fost ele. Chiar în acel an, 1910, capitala Moldovei se simțea întinerită de un nou cerc, tot fără statute și rezemat deopotrivă pe o revistă bine primită, *Viața românească*. Era ca o intrupare în altă formă a lumii socialiste de la *Literatură și știință* a lui Gherea, care de rîndul acesta se revărsa și amenința să înece puținele turnuri de atîtea ori asediate ale tradiționalismului în politică, ale artei pentru artă în literatură, și ale raționalismului criticist, în gîndirea filozofică. În legătură de ani de zile cu Caragiale, care făcea un fel de trecere între cele două mișcări, rudă cu Xenopol, care deschisese deodată un nou orizont, de teorie și de cugetare, istoriei, vorbind în numele unei științe care de-abia de-atunci înainte urma să-și despice drum, întors în cetatea de veche și mîndră cultură, plină de presimțirea unei neașteptate meniri, tînărul savant nu se putea mulțumi numai cu catedra și cu lumina răsfrîntă de ea într-un cerc restrîns. Gîndul unei asociații de oameni de știință care, sprijiniți pe cercetări proprii și mai cu seamă pe cercetări făcute în comun, să caute noile îndreptări ale societății românești, este din acea vreme. El avea să facă să se vorbească foarte curînd despre ceea ce făgăduia.

În martie 1913 apărea la Iași o *Scrisoare adresată colaboratorilor „Arhivei”*. Era vorba de *Arhiva pentru științe sociale, sociologie, politică și etică*, revistă care trebuia să înceapă să iasă la 1 ianuarie 1914. Oricine recunoaște în această publicație, pusă la cale în mijlocul turburărilor de opinie publică aduse de războiul balcanic și de tratativele nenorocite care ar fi fost să ne împingă hotarul pînă sub Arab-tabia Silistrei, *Arhiva pentru știință și reformă socială*, apărută însă abia peste șase ani și pe ruinele războiului popoarelor. Încercarea dintîi trebuie amînată. Cînd avea să se întoarcă, ea semăna și

nu mai semăna cu ceea ce fusese la început. În loc să fie tribuna unor colaboratori întîmplători, revista era acum organul unei asociații. Asociația își făurise o cale pe care să fie în stare să pătrundă oricînd în public și să-l înfrumusească, iar publicația avea un temei de unde să-i vie puterea și continuitatea.

Programul acelei *Arhive* dintîi este, pînă la întrebuintarea de atîtea ori a aceluiași termeni, programul însuși al „Asociației pentru studiul și reforma socială” și al Institutului social român. De pildă :

„Preocuparea de căpetenie a *Arhivei* va fi studierea și aprecierea amănunțită și documentată a realității sociale...”

De bună seamă că lipsa unei cunoașteri adîncite și aprecieri juste ale realității sociale românești a contribuit în mare parte la nemaiiauzitele patru zguduiri din temelie a edificiului statului român, numai în decurs de douăzeci și cinci de ani : revoluția socială din 1888, criza financiară din 1900, revoluția socială din 1907 și dureroasa experiență în politica externă în 1913 ! Este deci timpul suprem de a renunța la comodul *laissez-faire*, *laissez-aller* și de a analiza cauzele care au provocat aceste evenimente naționale și a reflecta conștiincios asupra mijloacelor de îndreptare și împiedicare a unor eventuale zguduiri viitoare, cu toată seriozitatea pe care o cere gravitatea problemelor, prin toate mijloacele pe care ni le oferă gîndirea și metoda științifică.”¹

Aliniatul din urmă a fost luat aproape fără schimbări în *Apelul* făcut în aprilie 1918, cu prilejul întemeierii „Asociației pentru studiul și reforma socială”². Este ca un fir care ne duce către începuturi. Preocuparea era veche și-și căuta numai tiparele de cristalizare. Cînd și l-a găsit pe cel mai potrivit, ea a dat întregul mînunchi de fapte care înseamnă munca de atîția ani a Institutului social român.

„Asociația pentru studiul și reforma socială” este organizația din care a ieșit, cu mici prefaceri, Institutul social român. Ea s-a înființat la Iași, în zilele de cele mai mari griji prin care a trecut vreodată statul și neamul românesc, atunci cînd războiul părea pierdut și zările pretutindeni zăvorîte. Asociația însemna, în întîiul rînd,

o reacție împotriva deznădejzii. Când țara își părăsea fără voie armele, oamenii de știință îmbrăcau armura lor și chemau la o altă luptă, sortită să aducă ea ceea ce pierduse cealaltă. Ei cunoșteau lecția pe care o dăduse Franța după înfrângerea de la Sedan, înființând prin Boutmy, *L'École libre des sciences politiques*. Ca o dovadă că se aflau pe drumul cel adevărat a fost că, peste puțin, cind Germania s-a văzut pe neașteptate ingenunchiată, ea s-a gândit să alcătuiască, la rîndul ei, la Berlin, în 1920, *Die deutsche Hochschule für Politik*. Statul și națiunea, rănite de moarte în război, cereau științelor sociale principii noi de organizare, un nou program de lucru și un alt spirit public. Era ceea ce făcea să răsară și între noi, în împrejurări asemănătoare, „Asociația pentru studiul și reforma socială“, și ceea ce, chiar în hainele schimbate de astăzi, ne-o face cu deosebire scumpă.

Statutele arătau în articolul 1 că se întemeia o asociație pentru studiul și înfăptuirea reformei sociale în România, cu sediul la București. De la întii pași, nimeni nu s-a gândit la o societate cu acțiuni și cu orizont regional. Ea avea să se înfigă și să lucreze în capitala țării, acolo unde se hotăra politic soarta comunității și se dădea cultural marile îndreptări. Iașul o încălzise și o adăpostise ani de zile, atît cît își căuta, ca schiță, forma de rostire. Astăzi, încheată, el o dăruia țării. De la început membrii se alegeau dintre toți oamenii de știință sau de acțiune socială pe care războiul îi adusese în Moldova, din toate provinciile românești, atît cele libere, cît și cele, pe atunci, încă subjugate. Cind armistițiul a deschis frontul de la Mărășești, întii demobilizați și soli ai asociației ajunși în București, atît de flămînd de știri și de cuvinte de dincolo, au cîștigat pretutindeni aderenți. Asociația avea în ochii acestora o însemnătate urzită din alte elemente decît în locul de unde venea. Ea vorbea, sub robia ocupației dușmane, de libertatea spirituală, premengătoare celeilalte, și aduna în jurul ei, ca un steag oprit, ridicat pe neașteptate între cei porniți să-l sfișie și să-l calce în picioare, dar astăzi neputincioși.

Articolul 2 număra scopurile : să studieze toate problemele impuse de necesitatea refacerii întregii vieți

sociale a României ; să propună, pe baza acestor studii, soluțiile practice necesare pentru înfăptuirea operei de reformă socială ; să contribuie la educația socială a maseselor și să lupte pentru înfăptuirea reformelor propuse.

Articolul 3 înșira mijloacele : gruparea membrilor asociației în secții de specialități, pentru studierea diferitelor chestiuni ; editarea unui organ al societății ; vulgarizarea ideilor sociale, izvorite din cunoașterea realității, prin : congrese, conferințe, adunări, cursuri și publicații de propagandă.

Secțiile erau de la început șapte : agrară, comercială și industrială, financiară, judiciară, politică și administrativă, igienă și politică socială, culturală.

Ședința de constituire s-a ținut la 18 martie 1918. Adunările s-au urmat apoi săptămînal, fără ca lunile de vară să aducă vreo întrerupere. În 1918 nimeni nu se gîndea în Iași la vacanță. Asociația călca și ea în pas cu întîmplările istoriei, care se rostogoleau ca niște căderi de apă din munți nordici. Numai în asemenea împrejurări se putea hotărî ca „primirea membrilor să fie legată de condiția de a nu fi înscris într-un partid politic“³. „Luîndu-se în discuție chestiunea dacă membrii aveau rol să scrie despre asociație tot ce gîndesc, s-a hotărît ca ori de cîte ori vor voi să facă o asemenea acțiune să ceară avizul prealabil al comitetului.“ „În privința organizării revistei, s-a hotărît ca direcția ei să fie încredințată d-lui D. Gusti, președintele asociației, care împreună cu 3 redactori, unul pentru partea economică, altul pentru partea juridică, administrativă și politică și altul pentru partea culturală, și 2 secretari de redacție să aibă sarcina întregii reviste.“⁴ Vasile Pârvan, care trece prin aceste ședințe cu făptura lui mistică și avîntată, sub biciul propriei nenorociri și al nenorocirii țării, rezumă în asemenea lozinci părerile tuturor : „Scopul asociației este a construi un sistem de idei : în ce direcție, cu ce mijloace, cu ce oameni se poate face reforma punerii în picioare a acestei vieți, amenințată în viitor de o distrugere de caracter moral, din cauza lipsei unui principiu politic moral. Cine poate avea naivitatea de a vorbi de o acțiune politică a asociației sau a membrilor ei separat, în acest pustiu politic ? Asociația

are rolul să trezească conștiința politică. Noi încercăm a strânge materialul necesar pentru a construi un program de acțiune organică, pe baza căruia, oricare ar fi omul politic care ar veni, să învie cu soluțiile ce le dă conștiința politică a acestei națiuni.⁴⁵

După cum în urma prăbușirilor pricinuite de un cutremur se poate citi, într-o tăietură prin straturi, întreaga urzeală a pământului, la fel se întâmpla cu societatea românească din acele zile tragice. Ea dădea deodată la iveală răpi și prăpăstii pline de spaimă, dar în același timp și puterile, neluate destul în seamă, cum erau toți acești gânditori hotărâți să se jertfească, și care puteau să aducă scăparea. Aceasta este marea lecție a „Asociației pentru studiul și reforma socială”. Ea apărea ca o formă a acelei revoluții spirituale care înnoiește națiunile sănătoase, atunci când sînt lovite de un dezastru. O întîlnisem la alte popoare, în împrejurări asemănătoare, și ne temeam să nu fim prea slabi ca să răspundem la fel. Răspunsul a venit însă hotărît și la timp.

Cea din urmă ședință ținută în Moldova de comitetul asociației a fost la 12 octombrie 1918. Războiul își schimbă pe neașteptate înfățișarea. Fronturile, socotite pînă atunci de oțel, cădeau. România se ridica încet din ruine. Venise și dreptatea ei. Asociația era luată de același val și răsfrîngea toate schimbările minunate care se petreceau împrejur, așa cum le răsfrînsese mai înainte pe celelalte. Ședința viitoare s-a ținut în București, la 23 noiembrie 1918. Intrase și ea în Capitală, pe sub același Arc de triumf pe sub care intraseră luptătorii și capii țării, un luptător alături de ceilalți, cu sarcini, dar și cu drepturi la fel.

La 1 aprilie 1919, ieșeau întîile trei numere din *Arhiva pentru știința și reforma socială*, lucrată cu studii trimise, cele mai multe, peste granița vremelnică a frontului și ea însăși pe jumătate în armură. Numărul membrilor crescuse de la 24 la 83. Cele mai multe secții începuseră să lucreze și ajunseseră chiar la întîile proiecte de lege. La 21 decembrie 1919 Asociația se credea puternică destul ca să cheme numeroase personalități științifice și politice, la o adunare care să ducă la înființarea unui Institut social românesc, privit numai ca un instru-

ment de lucru al Asociației și dezvoltîndu-se alături de ea. Ideea, în această formă dintîi, n-a prins și a trebuit să treacă mai mult de un an pînă la adunarea generală de constituire de la 1 februarie 1921, cînd s-a hotărît transformarea însăși a „Asociației pentru studiul și reforma socială” în Institutul social român. Cu aceasta se încheie perioada eroică a mișcării, gîndite mai de mult, apărute în public pentru întîia oară în martie 1913 și reluate cu toată puterea în martie 1918. Incepea perioada de organizare.

În *Monitorul oficial* de la 29 iulie 1921 apărea acest articol unic: „Se recunoaște calitatea de persoană morală așezămîntului INSTITUTULUI SOCIAL ROMÂNESC, cu sediul în București, care va funcționa conform alăturatelor statute. Această lege a fost votată de Adunarea Deputaților în ședința de la 27 iunie 1921, iar în Senat în ședința de la 6 iulie 1921.”

În partea întîia a statutelor se arătau denumirea și scopul, cu amintirea organizației premergătoare și cu recunoașterea, prin urmare, a continuității. De altminteri, scopul rămînea împătrit și pînă într-atît același că aproape nici cuvintele nu se schimbau. Unde se schimbau, ele nu descopereau atît o deosebire de concepție, cît una de stări și împrejurări.

Istoria mersese iute. În mai puțin de trei ani ea avea o altă față. Cine știe însă dacă Institutul social român, aruncat ca o ancoră atunci cînd peste capetele noastre totul părea că se surpă și se îneacă, ar mai fi fost îmbrățișat și s-ar mai fi putut închea cu aceeași iubire, trageri de inimă și jertfă, în mijlocul însuflețirii, al împărțirii în o mie și al solicitării tuturor oamenilor disponibili de politică, de administrație și de întreprinderile lucrative, pe care noua Românie le adusese cu sine?

Chiar partea de durere și de nădejde, care se mai auzea bătînd în arterele lui, îi dădea o bună primire și putere de viață, pe care în chip obișnuit Institutul nu le-ar mai fi putut avea.

Începutul articolului 2 suna în statutele din 1918 astfel: „Scopul acestei Asociații este: a) Să studieze toate problemele impuse de necesitatea refacerii întregii vieți sociale a României”. Se simte pacea de la București.

În statutele din 1921 se zicea chiar din articolul 1 : „Institutul social are de scop : a) Să cerceteze problemele științelor sociale, și în special pe acelea privitoare la starea socială a României Mari“. Institutul se lărgise și el, ca să intre în noile hotare.

În schimb, noua organizație lasă să cadă punctul din urmă trecut între scopurile asociației și poate puțin cam primejdios în nelămurirea lui : „Să lupte pentru înfăptuirea reformelor propuse“, și îl înlocuia, îmbucurător, cu o prevedere de preocupare curat științifică : „să procure membrilor săi, precum și tuturor persoanelor pe cari le interesează chestiunile sociale, mijloacele de documentare a cunoștințelor în toate domeniile sociale“.

În partea a doua se vorbea de mijloace, care în întiul grup repetau, cu oarecare dezvoltări și mici înnoiri, textul de odinioară, iar, în al doilea grup, se opreau la bibliotecă, la colecții arhivare și la oficiul de informații, rămase pînă astăzi numai schițe sau deziderate.

Partea a treia întirzia la organizare, cu împărțirea în secții de lucru după specialități și cu acest pas mai departe față de vechiul articol și care s-a arătat atât de rodnic, al puținței de întocmire și a altor secții noi, după trebuință, și mai cu seamă de contopire a două sau mai multor secții într-una singură, cînd ele se dovedeau că nu pot trăi de sine-stătătoare. Institutul căpăta în felul acesta o înmlădiere și o putere de adaptare, care l-au ferit de atîtea ori de zguduiți și dezamăgiri. Întregul nu mai suferea, chiar dacă nu toate compartimentele aveau în tot timpul oameni cari să lucreze sau ceva de lucru.

Alte părți reglementau activitatea, membrii, comitetul, ședințele plenare, adunarea generală, reprezentarea Institutului, averea și cheltuielile, mergînd pînă la regulament, modificarea statutelor și chiar dizolvarea. Cele mai multe adausuri aveau mai curînd rostul să răspundă cerințelor legii persoanelor juridice. Temeiul rămăsese cel vechi. Institutul ducea, sub un nume schimbat, asociația mai departe, așa cum duce un fluviu toate piraiele din care e făcut și pe care le poartă pierdute în sine.

Statutele n-aveau nevoie de nici o expunere de motive sau de un preambul doctrinar. Institutul social ro-

mân, ca și „Asociația pentru studiul și reforma socială“, au înțeles de la început să fie o adunare de oameni de cercetare și un laborator de muncă împreună în domeniul social, fără restrîngerii de nici un fel, de concepții științifice sau de credințe politice. E destul de caracteristic în această privință că, într-o activitate foarte lungă și într-o vreme de mari revoluții în păreri și de transformări sociale, Institutul n-a fost încă niciodată pus în împrejurarea să judece și cu atît mai puțin să îndepărteze pe un membru pentru vina de părtinire sau de atitudine nestatutară. Pe de altă parte, tocmai această lărgime de vederi a făcut cu puțință întîlnirea în jurul acelorasi probleme a oamenilor cu pregătirea și cu încadrarea intelectuală sau politică dintre cele mai deosebite. Institutul a putut să fie, ani de zile și tocmai cînd luptele de idei sau de grupe sociale erau mai inversunate, o adevărată școală de obiectivitate. Organizarea bine gîndită și îndrumată de la întiia pași s-a putut de aceea păstra fără schimbare pînă astăzi. Modificările unor articole din statute în cursul anilor n-au privit decît amănunțele de funcționare⁶.

Ca o dovadă că perioada de organizare se încheiase și că începea perioada a treia, de lucru sau creatoare, sînt mai multe fapte petrecute în același timp, cu o legătură cu statutele mai strînsă decît a manifestărilor de pînă atunci și, mai ales, cu un răsunset în publicul mare mult mai adînc decît ele.

La 15 decembrie 1921 se inaugura sala de lectură a Institutului social român. Pregătita încă de mai înainte și gospodărită la începuturile ei de C. Em. Krupenski, care la moarte i-a lăsat, pe lîngă o muncă rămasă de pildă membrilor, și o parte din propria bibliotecă, ea căpăta acum un caracter public și o însemnătate programatică. Pentru întia oară România avea o bibliotecă de științe sociale și afla de rosturile și de datoria față de ea în viitor.

Președintele Institutului arăta în cuvîntarea de deschidere că era vorba de o sală de lectură științifică, și anume de politică și de științe sociale comparate, îmbrățișînd publicațiile de pretutindeni ale acestor domenii. O asemenea sală de lectură avea îndeosebi chemarea să

deschidă orizonturi și perspective noi. Trecînd la urmările ei asupra societății românești, el găsea aceste două formule ferice, care nu și-au pierdut poate din actualitate. Cea dintîi : „Puținul ce trebuie așteptat de la un om cult este să-și cunoască timpul său. Una din laturile crizei intelectualității la noi constă tocmai din ignorarea aproape cu totul a elementelor vieții contemporane.“ Cealaltă formulare : „Un al doilea câștig firesc al frecventării acestei săli de lectură va fi emanciparea din ce în ce mai vădită de magia formulelor, de prestața verbului, care, de cele mai multe ori, oricît ar fi de impecabil, nu poate ascunde goliciunea sa, și de romantismul politic și social“.

Sala de lectură s-a încheat într-o bibliotecă mai cu seamă de periodice și de actualități, sub conducerea celui de-al doilea bibliotecar, Paul Grecianu, mort și el la datorie, ca și cel dintîi, și cu aceleași drepturi, dacă nu și mai mari, la recunoștința Institutului. Atît unul cît și altul, prin vîrsta și locurile de mare răspundere avute în ierarhia socială a vremii, reprezentau, cu însărcinarea, de bună voie luată, de organizare tehnică și de mîgală administrativă, cu ore de birou și cu funcționari de condus, o trecere de la societatea proprie la o societate nouă, o recunoaștere a ei și o arătare de cale pentru ai lor și pentru ceilalți. Institutul social român, plin de o viață în clocot și de lumea lui nouă universitară și politică, ridicată de război, de expropriere și de votul obștesc pe întîiul plan, primea astfel și omagiul activ al fostei generații. El apărea, și în felul acesta, ca terenul neutru pe care toți lucrătorii sociali la noua clădire a statului român își puteau da întîlnire.

Paul Grecianu primise începuturile de bibliotecă la sfîrșitul lui septembrie 1921, data morții lui C. Em. Krupenski, și lucrase de dimineața pînă seara, aproape trei luni, la cumpărături noi, la abonamente de reviste, la schimburi și la fișe, pentru ca sala de lectură să fie vrednică de numele ei și să poată fi deschisă în decembrie același an. În august 1923 ne părăsea și el, dînd o grea lovitură tocmai bibliotecii, în care pusese atîta iubire, pricepere și rîvnă.

Existența și funcționarea regulată a sălii de lectură mai vădea însă un fapt : că Institutul social român își găsisse un sediu statornic. Adăpostit la Iași, în formele dintîi ale consfăturirilor, în casa președintelui, apoi la București, pentru ședințe de discuții, adunări de lucru sau întruniri festive, rînd pe rînd la Casa centrală a asigurarilor muncitorești, în sala de bibliotecă a catedrei de arheologie sau la Reforma agrară, el se așezase acum în cîteva încăperi puse cu toată bunăvoința la dispoziție de Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale. Gazda și-a clădit de-atunci un palat monumental, dar Institutul a urmat-o și acolo. Numai ridicarea unui local propriu, care se pare că este foarte apropiată, l-ar putea face să-și schimbe locuința. Aceasta ar însemna însă atunci o măreață și vrednică încununare de activitate.

Tot în decembrie 1921 începea întîiul ciclu de conferințe al Institutului social român, cu 25 de prelegeri publice despre problema problemelor acelor ani, reforma Constituției. Era, în sfîrșit, realizarea aceluși contact de-a dreptul cu publicul, mai viu și mai ușor de controlat în urmări decît revista și cartea, pe care Asociația și Institutul îl visaseră și îl pusese la locul de cinste în statute, adevărata școală liberă de științe sociale, atît de îmbrățișată și de rodnică timp de zece ani, pînă cînd mijlocul, folosit și popularizat prin imitație de alții, și-a dat pentru Institut totul și a putut fi înlocuit treptat prin altele. Oameni dintre cei mai deosebiți ca pregătire și ca păreri s-au urmat la aceeași tribună, Nicolae Iorga și D. Gusti, Al. Vaida-Voievod și Iuliu Maniu, Vintilă Brătianu și Al. Marghiloman, Gr. Iunian și Virgil Madgearu, I. G. Duca și V. Goldiș, Octavian Goga și C. Argetoianu, Mihail Manoilescu și I. Grigorovici, Mircea Djuvara și C. Rădulescu-Motru, I. Răducanu, Simion Mehedinți, Al. Tzigara-Samurcaș, Emil Racoviță, I. Simionescu, G. Ionescu-Sisești, Andrei Rădulescu, G. Țițeica, Gr. Antipa, G. Tașcă, C. Garoflid, Anibal Teodorescu, I. Nistor, M. Sănielevici, D. Negulescu, I. Micescu, pe lîngă atîția străini de vază : W. Sombart, J. Shotwell, H. Truchy, Albert Thomas, Hjalmar Schacht, W. Rappard, C. Bouglé, Ch. Rist, H. B. Butler ; atîtea probleme, dintre cele mai actuale, dar de atîtea ori nu dintre cele mai ușor de urmărit,

ca însăși *Reforma Constituției*, sau *Doctrinile politice*, sau *Politica externă*, sau *Viața socială în România de după război*, *Capitalismul în viața socială*, *Orașul și satul*, *Politica culturală*, *Experiența politică și socială contemporană*, *Federalizarea statelor europene*, *Influența depreșiunii economice mondiale în România*, sau *Securitatea colectivă și revizionismul* au adunat un auditoriu credincios, de mii și mii de oameni, în sala și la ora atât de populare de atunci, Aula Fundației regale „Carol I”, duminică la 11 dimineața, din noiembrie sau decembrie până în mai sau iunie, după lungimea ciclului.⁷

În același 1921, Institutul social român era proclamat membru asociat de *Société d'études législatives* din Paris. După acțiunea din țară, începea acea colaborare și recunoaștere din partea societăților de specialitate străine, care au dus an de an la legături și manifestări de adevărată solidaritate științifică internațională.

Dacă am socoti perioada eroică a Institutului, din 1918 sau chiar mai devreme, din 1913, până în 1921, anul când el s-a limpezit, s-a dezlipit de contingențele de ordin istoric și și-a primit numele, perioada de organizare, anul 1921, perioada creatoare trebuie pusă de la sfârșitul acestui an până în 1933, iar cea din urmă, perioada de înrîurire, de-atunci încoace. Firește că și clasificarea noastră, ca orice clasificare, urmărește mai mult o mai ușoară îmbrățișare a unui material de fapte și a unui timp, decât închide și lichidează o realitate. Chiar când hotarele propriu-zise între epoci se pot muta și uneori pot părea că se suprapun, grupele mari rămân însă bine așezate. Dovezile în sprijin credem că vor fi în cele din urmă destul de convingătoare.

Perioada creatoare a Institutului social român se deosebește printr-o activitate felurită și puternică în toate domeniile deopotrivă, în care își propusese să lucreze. Acum își câștigă el dreptul la acea prețuire care îi înconjură astăzi numele, faptele și membrii, atât în țară cât și în străinătate. Lucrare de caracter științific în secții sau lucrare de răspîndire a cunoștințelor sociale prin conferințe sau publicații, una și alta se urmează paralel, cu un avînt tot atât de însuflețit din partea oamenilor de studiu și a publicului.

Numărul secțiilor a ajuns treptat pînă la 13 : pe lângă cele amintite, secția de politică externă, secția de bibliologie, secția de studii feminine, secția de urbanism, secția de statistică. Din studiile și discuțiile lor au ieșit proiecte de legi, buletine de secții, monografiile sau articole publicate în organul Institutului social român, *Arhiva pentru știința și reforma socială* și mai ales acel spirit de seriozitate și bună înțelegere științifică, cu destule și vădite urme în viața socială și politică a țării românești în tot acest răstimp. Pătrunși la cele mai înalte locuri, în știință sau la cîrma statului, membrii Institutului n-au uitat școala prin care trecuseră și nu s-au sfiit s-o mărturisască la orice prilej.

Întiile cercetări de politică socială aci s-au făcut, și întiile texte pentru o legiferare a unei mai bune vieți a muncitorului așijderea, ceea ce a dus la legături strînse cu Biroul Internațional al Muncii, care a privit de la început Institutul ca un reazim. Amîndoi directorii Biroului, cînd au venit în România, de la tribuna Institutului au cerut să-și spună țării părerile și dorințele. Cînd a fost vorba de numit un reprezentant al Biroului, el a fost ales dintre membrii Institutului și a rămas de mulți ani neschimbat același.

Întia oară cînd s-a vorbit despre Consiliul legislativ, cu adausul că membrii Institutului, îngrijați mai cu seamă de lipsurile tehnicii juridice, într-o vreme de nestăvilită legiferare, credeau că trebuie să ajungă să lucreze ca o simplă secție a lui, în sinul Institutului s-a vorbit. Luarea-aminte a secției juridice s-a îndreptat asupra celor mai însemnate legi și coduri, cercetîndu-le, îndreptîndu-le. Fie ca aleși ai Parlamentului, fie ca oameni cu rosturi încă și mai hotărîtoare, membrii Institutului au putut de foarte multe ori să folosească de-a dreptul rezultatul discuțiilor în comun sau chiar să-și însușească în întregime idei și texte ale secției juridice. De aceea, atât alcătuirea cât și activitatea acestei secții au stat la locul de frunte și au fost o mîndrie a Institutului social român exact atîta timp cât a ținut furia de legiferare legată de noua întocmire a statului, ca să in-

tre apoi într-un făgaș normal. Încă o dovadă de legătură, în programul de lucru al Institutului, dintre preocuparea teoretică și aplicarea datelor ei la realitatea imediată socială. Cînd, în sfîrșit, Consiliul legislativ s-a înființat, contactul cu el era firesc să se păstreze strîns și înviorător.

În secția cooperativă s-a cercetat pentru întîia oară, nu numai ca valoare și documentare a unei experiențe economice, la fel ca oricare alta, ci ca un principiu de mai bună așezare a vieții și a societății, cooperatia. O întreagă școală de cercetători s-a pregătit aci, conducători ai mișcării sau titulari ai unei noi catedre de învățămînt superior.

Legislația agrară și toată armătura omenească de mare specialitate de care aplicarea ei a avut nevoie au căpătat din mediul Institutului îndreptări netăgăduite. Un studiu al înfățișării noi luate de această ramură de bogăție și de viață a poporului român n-ar fi deplin, dacă ar uita să pună în cumpănă ceea ce au dat secția agrară și specialiștii de întîia mină, cari o alcătuiau.

În secțiile economice s-a arătat, între altele, însemnătatea metodei statistice și întîiul recensămînt al populației după război, rupt cu atîta luptă guvernăntilor; este un merit atît de limpede al Institutului, încît președintele lui a fost chemat să dea, împreună cu specialiști și tehnicieni, directivele, și un membru, să-l organizeze și să-l execute.

Înainte să cunoaștem și să vie primarii creatori, secția de urbanism a pus în discuție, cu o participare care n-a fost numai a membrilor, îmbunătățirile de ordin general-edilitar și estetic, neapărat cerute de o capitală de mare țară, cu atîtea noi provincii convergînd acum spre ea, pline de amintirea altor capitale mai îngrijite, și năvălită de o populație mereu în creștere. Ca un răspuns la munca lui mai largă de bine obștesc, dar poate că și pentru asemenea preocupări speciale și privind-o de-a dreptul, primăria Capitalei a dăruit Institutului un teren în cel mai bine așezat punct al orașului, unde el se pregătește să-și înalțe un local.

Secția culturală a luat încă de la început în cercetare problema reorganizării învățămîntului de toate gradele,

cu un spirit care să fie cît mai mult al vremii și al pămîntului. Problema culturii, atît a celei creatoare cît și a celei populare, a adunat în jurul ei cele mai bune puteri pe care le avea Institutul. De aceea, cînd a fost vorba de lucrat un proiect de lege de organizare culturală a fost chemat, ca un lucru de la sine înțeles, președintele Institutului social român împreună cu cîțiva membri ai lui; cînd a trebuit să se găsească un înțeles mai adînc Radio-difuziunii și să i se dea o întocmire cît mai potrivită cu el, Societatea a chemat în fruntea ei pe președintele Institutului social român.

Același lucru cu secția de politică externă, care a cercetat cu îndrăzneală și a popularizat pentru întîia oară cele mai gingașe și mai ezoterice probleme de politică internațională; cu secția bibliologică, unde îndeosebi problema unei mari biblioteci sociale românești a dus la propunerea strîngerii la un loc a tuturor bibliotecilor de autorități publice din București și la cercetarea celei mai bune metode și organizări, iar problema bibliotecii populare a premers unele acte de guvernămînt foarte binevenite; același lucru și cu secția de studii feminine, care, pe lîngă latura teoretică, a văzut inițiativa de acțiune socială a unor membre, cum a fost aceea a întîii școli superioare de asistente sociale, cu participare covîrșitoare la directive a președintelui Institutului, iar la realizare și în corpul profesoral, a membrilor.

Secția sociologică a putut, în cele din urmă, după tot felul de lucrări pregătitoare, să-și însușească și să ducă mai departe acțiunea monografică la sate, începută cu membrii Seminarului de sociologie de la Universitatea din București, sub conducerea titularului catedrei, care era și președintele Institutului. Un nou sistem de sociologie și o nouă metodă de cunoaștere a satelor au fost așezate la temelie Institutului social român, ca o consfințire și ca o cheazășie de viață pentru toți membrii lui și pentru toți străinii veniți să afle o îndrumare. Institutul apărea în felul acesta ca făurarul de astăzi și depozitarul de mîine al științei națiunii. Ca o undă de înviorare a trecut peste toate secțiile. Institutul pornea la lucru nou, cu pașii tineri și încrezători din întîia zi.

Încă din întiile timpuri, cele mai multe secții și-au avut buletinele și publicațiile lor proprii. Așa au ieșit și au ajuns destul de cunoscute și de citate *Buletinul secției juridice* și *Buletinul secției industriale*, *Buletinul secției cooperatiste* și *Buletinul secției bibliologice*. *Arhiva*, organul Institutului, nu le putea mulțumi trebuințele din două pricini : întâi, pentru că apariția la trei luni, sau chiar mai rar, în cazul numerelor duble și triple, lua toată actualitatea unor chestiuni cu totul curente, ca interes de opinie publică sau obiect de legiferare ; și al doilea, ea nu putea să reproducă pînă în amănunt discuțiile și hotărârile de secție. Dealtfel, *Buletinele* rămîneau o întregire firească și trebuitoare a secțiilor și răsfrîngeau o activitate numai a Institutului, pe cînd *Arhiva*, ca și conferințele publice, cu caracterul lor de tribună pentru cei mai pregătiți într-o ramură de cercetare, fie că erau sau nu membri, intrau în cea de-a doua formă de manifestare, colaborare, sporire a frontului de lucru și întreținere a eficacității cu puterile care de multe ori înțelegeau să stea pe dinafară. Institutul social român întrebuița o metodă care, fără să jignească pe membri, mîgulea și pune la treabă, alături de ei, pe ceilalți. Datorită puțin și acestei metode, roadele lui au fost atît de neașteptate.

Publicațiile Institutului au fost de la început, și s-au păstrat pînă astăzi, de două feluri : periodice și monografice. În fruntea celor dintii se așează *Arhiva pentru știința și reforma socială*.

Ceea ce a însemnat *Arhiva* pentru Institut se vede mai cu seamă acum, cînd colecțiile atîtor ani se înșiră voluminoase pe rafturi, ca o adevărată bibliotecă. Iată, nu mai puțin, în desfășurare, de zece mii de pagini, iar, ca preocupări, toate problemele sociale ale României și culturii contemporane ! Cei cari ar fi porniți să-i micșoreze locul în istoria celor mai frămîntate și, de ce să n-o spunem, celor mai eroice silințe pentru găsirea unei limpeziri, sau chiar s-o dea de-o parte, n-au decît să-i răsfoiască încet paginile pline de grele întrebări, de bune gânduri sau de nesfîrșită informație. Se va trezi foarte curînd schimbîndu-și părerea. Dar nu vrem să ne oprim

aci asupra rostului *Arhivei* în dezvoltarea științelor sociale sau în îndrumarea opiniei publice din România, ceea ce ar ieși din orizontul rîndurilor de față și poate și din mijloacele noastre. Vrem, în schimb, și putem, să mărturisim ceea ce a fost *Arhiva* pentru Institutul social român. Institutul nu se poate închipui fără revista lui. Parafrazînd expresii întrebuițate cu alte prilejuri, se poate spune fără nici un retorism că dacă tot ceea ce a făcut Institutul și chiar el însuși s-ar pierde, dar s-ar păstra *Arhiva*, cecetătorii cari ar vrea să înțeleagă fenomenul și fapta lui n-ar mai avea nici o greutate. *Arhiva pentru știința și reforma socială* n-a fost numai organul prin care se rostea Institutul social român, așa cum s-ar fi putut rosti și s-a rostit prin alte publicații și mijloace, ci întruparea lui vie, coborîță și trăitoare între noi. De aceea, problema sau primejdia întreruperii revistei, ivită de cîteva ori în împrejurările grele materiale sau spirituale prin care a trebuit să treacă și Institutul, a servit mai mult ca o biciuire a energiilor, o clipă șovăitoare. Toată lumea își dădea seama că moartea *Arhivei* n-ar fi făcut decît s-o vestească pe a Institutului sau că, în tot cazul, Institutul fără *Arhiva* ar fi putut să fie ceva mai bun sau ceva mai slab, dar n-ar mai fi fost *Institutul*.

În afară de monografiile întiilor ani, cu un caracter de cele mai multe ori de mare actualitate, ca de pildă : *Participarea la beneficii*, *Probleme de politică de bancă în România*, *Magistratura*, *Casele de pensuni ale întreprinderilor particulare și asigurarea funcționarilor*, *Organizarea comerțului exterior în epoca de tranziție*, *Reforma agrară în diferite ținuturi ale României*⁸, și de aceea astăzi de o valoare mai mult bibliografică, Institutul a publicat în volum, adesea cu note, comentarii și anexe, cîteva din ciclurile de conferințe publice. Ele au găsit cea mai bună răspîndire și cel mai trainic răsunset, pentru că tratau cele mai tulburătoare probleme ale timpului, prin cei mai buni cunoscători sau mînuitori ai lor, din cel mai cuprinzător și îndrăzneț punct de vedere : *Noua Constituție a României și noile Constituții europene*, *Doctrinile partidelor politice*, *Politica externă și Politica cul-*

turii sînt ca patru stîlpi de orientare⁹. Niciodată pînă la ele tiparul românesc nu ne dăduse asemenea cărți. Ele rămîn publicația caracteristică a Institutului social român din perioada lui create. Ceea ce se verificase în cuprinsul unei săli cu un public destul de pregătit și de pretențios era trimis, după acest examen, să facă în voie înconjurul țării și să-și deschidă loc în biblioteci și pe mese de studiu. Era ca un întii volum de enciclopedie socială, puternic de toate cele peste 2000 de pagini ale lui, și mai ales de toate numele, de-atîtea ori de strălucire unică, de la noi și din străinătate, ale colaboratorilor. Și erau și ca întii pași de mare încredere și de conștiință sigură a propriei meniri și puteri, pe cari Institutul îi făcea în politica și în cultura românească.

În același răstimp, Institutul avea de la membrii săi și alte semne de prețuire, care însemnau noi și neprevăzute rosturi. La 27 martie 1922, președintele primea de la d. inginer Mihail Manoilescu o scrisoare¹⁰, în care, ca membru al Institutului, „își lua libertatea să-i aducă la cunoștință că : a) pune la dispoziția Institutului 8000 lei pentru completarea bibliotecii și cheltuieli de imprimare, și b) oferă aceluiași Institut suma de 80 000 lei în efecte Împrumutul Unirii 1919, cu dobîndă fixă de 5%, din ale căror cupoane să se acorde anual un premiu indivizibil de 4000 lei celui mai bun studiu original asupra oricărei chestiuni din domeniul economiei industriale în România“. Astfel lua ființă Premiul „inginer Mihail Manoilescu“.

La 1 mai 1926, o altă scrisoare, de rîndul acesta din partea unei membre a secției feminine, d-na Elena Romniceanu¹¹, cerea instituirea unui nou premiu. Întîile ei trei alineate sunau astfel : „Prin pierderea de toți plînsei Bucura Dumbravă, mi-a venit mie, prietenei, îndrăznesc să zic, cele mai apropiate, sarcina să dau o cit mai bună întrebuințare averii rămase. Dintre așezămintele de cultură care au avut-o ca membră sau intrau în preocupările ei și puteau să aibă un mic legat pentru amintire, mi-am dat seama că nu puteau lipsi Institutul social român. De aceea, vă rog să primiți propunerea mea ca Instituția să întocmească un premiu, numit Premiul „Bucura Dumbravă“. Cred că un subiect general de etică ar fi potrivit atît

cu scopurile urmărite de Institut, cît și cu problema de căpetenie a civilizației noastre și cu gîndul statornic al celei care dă numele acestui premiu. Dau în acest scop 20.000 lei anual. Suma aceasta reprezintă o bună parte din venitul într-un an al cărților scrise de Bucura Dumbravă. Am crezut că premiul capătă, prin alimentarea lui din acest venit, un înțeles simbolic ! Din opere scrise odată cu iubire, să iasă alte opere scrise cu iubire, și vechiul cuvînt : «Lumină din lumină» să-și afle la adăpostul Institutului o nouă adevărire. M-aș bucura dacă data cînd se dă acest premiu ar putea fi luna ianuarie, în care Bucura Dumbravă a intrat cu partea muritoare în pămîntul dintre trei continente de la Port-Said.“

Dar, chiar după înșirarea atîtor fapte, care nu s-a putut face fără să se lase multe altele pe dinafară, Institutul social român ar rămîne numai fragmentar cunoscut, mai cu seamă în posibilitățile lui, dacă nu s-ar aminti, fie și în treacăt, de alte două forme originale de activitate : organizarea în țară de institute regionale și organizarea de legături cu străinătatea.

Încă din 1919, dovadă că institutele sociale intrau în programul nescris al asociației de-atunci pentru studiul și reforma socială, ca o urmare firească a lucrării de cercetare și de cunoaștere a țării, care se punea la cale, Vasile Pârvan, ajutat de N. Ghiulea, luaseră inițiativa înființării unei secții pentru toată Transilvania, la Cluj, pe lângă Universitate. Încercarea s-a oprit pe loc, poate pentru că era prea timpurie, dar poate și pentru că era începută după vederi părăsite mai tîrziu de Institut. De cîte ori a fost vorba după aceea de întemeierea unor filiale regionale, Institutul a înțeles să lase întreaga inițiativă localnicilor, cari știau mai bine decît oricine nu numai trebuințele colțului lor de țară, dar și mijloacele de împlinire. Citind astăzi cuvintele lui Pârvan, n-avem numai fiorul omului care s-a dus și atît de prieten al Institutului, dar și fiorul depărtării de la formula mai mult legislativă și polemică a începuturilor, pînă la opera de construcție liniștită și mult mai bogată de mai tîrziu : „D-l V. Pârvan a arătat împrejurările în care s-a alcătuit la Iași, în primăvara anului 1918, «Asociația pentru studiul și reforma socială». Încercările prin care trecuse

țara și neamul, care a avut parte de o organizare legislativă improvizată și departe de realitatea socială, și de o administrație fără pregătire specială și simț de răspundere, și prin urmare abuzivă și anarhică, au hotărât pe un mănunchi de puteri tinere, specialiști chemați în chestiile sociale, să ia atitudine fățișă și să ceară în mod public ruperea cu o tradiție nenorocită. Ei urmăreau ca legile care se dădeau țării să nu mai fie creațiile de moment ale unei politici improvizate, ci rezultatul unor studii amănunțite ale stărilor și necesităților reale și ca administrația să se dea în seama specialiștilor, cari să facă din cariera lor un apostolat.¹²

În 1932, fruntași ai vieții științifice și sociale românești din Timișoara, la care s-a adăugat Aradul, au hotărât să înființeze un Institut social al Banatului și al Crișanei. Ei au cerut de la început să lucreze în cadrele Institutului social român, cu statutele și ca o filială a lui. S-au grupat în secții pe specialități, stăruind în cea mai mare parte asupra întrebărilor locale, și ca o dovadă a fost luarea în cercetare a problemei bănățene atât de îngrijorătoare a depopulării satelor românești din regiune, și au scos o revistă documentată, bine scrisă și de o foarte frumoasă înfățișare tehnică. Atunci când Fundația culturală „Principele Carol“ a trimis în țară echipe de lucru studențești, Institutul social Banat-Crișana, care căutase încă mai dinainte să aibă membri de-ai săi în expedițiile monografice ale Institutului social român, s-a grăbit să organizeze întiiele cercetări de acest fel în satele bănățene. Pregătite cu grijă și date pe mâna unor specialiști tot pe atât de încercați pe cât de însuflețiți, ele au izbutit peste orice așteptări și au stîrnit la expoziția anuală a echipelor studențești prețuirea deosebită a suveranului, pe lângă luarea-aminte cea mai vie din partea publicului. [...] Programul Institutului se apropie de realizare prin aceste unelte, regionale, venite de la sine să se pună în slujba lui, pentru că ele ușurează cea cunoaștere a țării, pînă în adîncurile ei, care singură poate face cu putință îndreptările așteptate.

Legăturile cu străinătatea s-au urzit în chip firesc, îndată ce Institutul social român a început să fie cunoscut ca o asociație de cercetători ai științelor sociale în

România. Ele au luat formele cele mai deosebite, de la cererile de lămuriri prin corespondență și schimbul de publicații, pînă la participarea la congrese sau la expoziții internaționale, la invitarea de conferențieri străini la noi și de conferențieri români în alte țări, la trimiterea de studii pentru *Arhiva*, la primirea de oaspeți și de observatori, la proclamarea de membri corespondenți sau de onoare și chiar la acordarea de subvenții. Institutul a ajutat pe această cale ca țara să fie mai bine cunoscută și mai drept judecată în străinătate decît înainte și ca știința noastră socială să fie rodită de colaborări strălucite, care fără el n-ar fi avut loc. S-a realizat astfel o solidaritate științifică internațională în care Institutul social român a primit din ce în ce mai mult rosturile unui membru prețuit și indispensabil. Astăzi am ajuns atât de departe încît în toate chestiunile care privesc ființa și activitatea Institutului părerea lui să fie neapărat cerută și experiența folosită cu recunoștință.

Amintim dintre așezămintele străine pe acelea cu care Institutul social român a avut legături sau a conlucrat mai strîns: Institutul „Solvay“ din Bruxelles, Institutul de folclor Brabançon tot de-acolo, Institutul intermediar de drept internațional de la Haga, Royal Institute of Foreign Affairs de la Londra și Societatea „Fred. Le Play“ tot de acolo, Institutul internațional de drept comparat de la Lyon, Institutele sociale de la Praga și Brno și Institutul social polonez, Institutul internațional de sociologie de la Paris și Societatea de sociologie de la Geneva, Dotația Carnegie pentru pacea internațională și Fundația „Rockefeller“. Fondația „Rockefeller“ a prețuit atât de mult serviciile pe care le aduce Institutul social român, vizitat în nenumărate rânduri de reprezentanți de seamă ai ei, încît i-a acordat o subvenție destul de însemnată timp de trei ani, a urmat avizele lui pentru trimiterea de bursieri români la studii în Statele Unite sau în alte țări și a tratat cu el înființarea la București a unui mare Oficiu de documentare pentru întreg sud-estul Europei, oficiu pe care ar fi urmat să-l organizeze și să-l conducă Institutul social român. Printr-un schimb de scrisori din 1933 între Institut și d. G. L. Duprat, secretarul general al Federației internaționale a societăți-

lor și institutelor de sociologie, *Arhiva pentru știința și reforma socială* a ajuns în anul XII organul nu numai al Institutului social român, dar și al acestei Federații.

Dar cu această faptă și poate că și cu altele înșirate pînă aici Institutul social român a intrat într-o nouă perioadă de viață, care este perioada lui de înrîurire. Munca și creațiile lui nu mai sînt, după cincisprezece ani de stăruință și de afirmare, numai ale lui, ci încep să ajungă un bun al celor mulți. Institutul nu este numai cunoscut, dar și recunoscut. La doctrina sau la metodele lui vin cu încredere instituții publice și particulare sau personalități studioase, iar colaborarea membrilor se face tot mai deseori apel. Cînd președintele Institutului social român a primit sarcina plină de răspundere, de ministru al instrucției, cultelor și artelor, atît cît a ținut acel loc a lucrat ca un sociolog și ca un om care ducea cu sine meditațiile și experiența în domeniul culturii nu numai a sa, dar și a așezămîntului înființat și condus de el. Toată activitatea ministerului a simțit o înviorare de gîndire nouă și de imbold spre alte îndrumări, cari, în ultimă analiză, duc la Institut și la spiritul creat de Institut. Proiectele de legi care s-au pregătit atunci, al învățămîntului primar și al organizării culturale, oglindesc și unul și altul, cu nenumăratele lor inovații, acest spirit; lucrările de documentare și de statistică puse la cale cu același prilej, într-o măsură și după criterii nebănuite mai înainte, descopereau o metodă care le era curentă tuturor membrilor Institutului. Institutul făcea operă de guvernămînt, așa cum s-a mai întîmplat, de altminteri, și cu alți membri ajunși în aceleași posturi de comandă și înțelegînd să aplice tot ceea ce școala științifică din care făceau parte elaborase și experimentase.

În nimic nu se vede însă mai limpede caracterul și puterea acestei epoci de înrîurire decît în legătura care s-a făcut între pilda Institutului social român și acțiunea la sate a Fundației culturale „Principele Carol”. Încă din 1930 M.S. Regele binevoia să primească președinția de onoare a Institutului, iar în 1934 a numit pe D.D. Gusti, președintele activ, director general al Fundației culturale regale, întîia născută și poate cea mai

dragă. De cînd se schițează în 1921 întîiul plan al unei Case a culturii poporului, gîndită pînă în amănunt de principele moștenitor Carol, ca o unealtă de ridicare a țării după război, dar realizată numai treptat și fragmentar, președintele Institutului social român fusese chemat ca s-o organizeze și s-o conducă. Drumul era de-a-tunci deschis. Acum venise prilejul recîstigării unui timp pierdut și al îndreptării mării încrederi [...] pusă în omul de știință. De aceea, cînd M.S. Regele Carol II a luat hotărîrea să se lucreze de-a dreptul între țărani, prin echipe studentești, cu un program menit să pătrundă și să dezlege problemele de căpetenie ale obștei românești, experiența de ani de zile a Institutului social român s-a arătat ca un adevărat rezervor de adevăruri, de constatări și de metode, din care se putea lua cu mîini pline.

Multă lume nu s-a dumirit nici pînă azi de avîntul și de rezultatele date de această acțiune, înjghebată numai într-o lună de zile și ajunsă numai-decît, pentru noi, un sistem de însănătoșire materială și morală a satelor, iar pentru străini, o politică culturală originală de țară agrară vrednică să fie urmărită la fața locului, din pricina învățăturilor pe care le poate cuprinde și pentru alții. Cel ce leagă însă, prin președintele lui, activitatea științifică a Institutului de acțiunea culturală a Fundației, înțelege fără nici o greutate. Sîntem aici în fața unui caz clasic de colaborare între pregătirea teoretică și aplicarea pe teren. Același lucru, cînd s-a înființat întîiul muzeu al satului în România, pentru care n-au fost nevoie, spre nesfîrșita uimire a tuturor, punînd la socoteală case de piatră și de cărămidă de zidit, biserici vechi de transportat din fundul Maramureșului și de reclădit la București, fîntîni și cherhanale dobrogene, mori de vînt basarabene, înzestrare de gospodării țărănești întregi, de la cea din urmă lingură de bucătărie pînă la oaia din grajd și la perechea de țărani în casa locuită, n-a fost nevoie, pentru toate acestea și ca să se înfiripeze imaginea deplină a țării în mai multe zeci de exemplare, decît numai de trei luni. Se uită însă că îndărătul unei asemenea silințe, cu neputință de dus la capăt de altcineva, se afla chezașia Institutului social român și munca migă-

loasă premergătoare, supravegheată cu grijă, a Fundației culturale „Principele Carol“ prin echipele studențești, inspectorii și mai ales directorul ei general. De altminteri, pe acest drum, plin de atâtea surprinderi, nu s-au călcat decât întii pași. Un orizont nesfârșit se deschide înainte.

Tipăriturile Institutului au primit ele însele o nouă înfățișare în această perioadă. Lăsând la o parte *Arhiva pentru știința și reforma socială*, ajunsă ea însăși organ național și internațional, acum a luat naștere *Biblioteca de sociologie, etică și politică*. După monografiile întîmplătoare dinainte sau după punerea în circulație a textului conferințelor publice, s-a trecut acum la o prezentare programatică a sistemului de sociologie al școlii de la București, care își are, firește, latura lui de catedră, dar Institutul social român se fălește că-i aparține în cea mai mare parte, cu atât mai mult cu cât el însuși nu este decât o creație și o exemplificare a lui. Dacă studiile și contribuțiile din această bibliotecă, cele mai multe în legătură cu activitatea de pînă acum a președintelui, ca volumul reprezentativ *Sociologia militans*¹³ — un întreg program numai prin titlu —, sau cu activitatea monografică a colaboratorilor crescuți de noua școală, aveau rostul să răspîndească între oamenii de cercetare o nouă doctrină și un nou țel al științelor sociale, o altă publicație trebuia să răspundă la o altă trebuință, tot așa, dacă nu mai însemnată. Este astăzi o întregă lume în țară, de învățători, de preoți, de oameni de administrație, de studenți, de studiosi practici sau de cititori obișnuiți, cari sînt dornici să afle, într-o formă și cu un material îndeosebi de fapte și, prin urmare, mai la îndemîna ei, ce se gîndește în secțiile Institutului, ce se pune la cale de membrii și de conducătorii lui și ce îndrumări dau toate instituțiile care lucrează în spiritul de-acolo. Pentru mulțumirea acestei trebuințe, de popularizare largă și de propagandă luminată a științelor sociale, și mai ales a aplicării lor în cunoașterea țării și a satului românesc, a început să iasă revista lunară, foarte bine primită, *Sociologie românească*. Din nou un titlu, care este, în acest al doilea domeniu, un întreg program. Sînt, toate, unde ale acelei epoci de înriurire, despre care am vorbit, și care se răspîndesc fără întrerupere pînă departe.

Ajunși la capătul acestor considerații rezezi și mai mult de enumerare istorică despre Institutul social român, scriitorul, ca și cititorul lor, simt că trebuie să mai lipsească ceva și că lămurirea nu este întreagă, atât a construcției cit și a bogăției de gînduri și de nădejdi pe care o adăpostește. Pentru că nimic nu s-ar fi putut îndeplini, dintre cele înșirate aici, fără personalitatea, de cugetător și de organizator, a președintelui Institutului social român și de aceea, fără el, într-un studiu despre instituție, ca și în viața acestei instituții, lucrurile rămîn tulburi și nelegate. Acel portret cere însă alte puteri, dacă nu cumva cea mai bună zugerăvire a cuiva nu este tocmai aceasta. încercată în aceste pagini : scoaterea din vîlmășagul vremii, unde stau amestecate, a faptelor unei vieți, înlănțuirea lor și ținerea în lumină adevărată¹⁴

ASTRA

Astra s-a născut acum 80 de ani¹ din dorința tuturor ardelenilor, cum se poate vedea dacă ne oprim la fiecare din cele aproape 180 de nume semnate pe „Rugămintea mai multor bărbați frunțași ai națiunii noastre către Înalta locotenentă chezaro-regească transilvană pentru a le da voie la ținerea unei adunări consultatoare în privința înființării unei asociațiuni pentru literatura și cultura poporului român“. Sînt, printre aceste nume, învățatul canonic de la Blaj, Timotei Cipariu, bunicul lui Titu Maiorescu, protopopul Brașovului, Ion Popazu, Iacob Mureșanu, redactorul *Gazetei Transilvaniei*, George Juga, președintele gremiului neguțătoresc din același oraș de sub Tîmpa, Axente Severu, în care se auzea vuietul revoluției motilor de la 1848 și care aici era trecut ca proprietar de casă și de pămînt. Nu lipsește nici un colț al pămîntului românesc de dincolo de munți, din acest glas însutit, care se ridică deodată. Sînt cele două biserici, e școala noastră, presa pe care o aveam, sînt vechile întocmiri negustorești și e funcționăria. Aceasta e trăsătura de căpetenie a „Astrei“, a făcut-o faptă, spre mirarea tuturor, atunci, și o păstrează neștirbită pînă astăzi, oricare a fost volbura vremurilor sau chiar vrajba dintre oameni : strîngerea într-un singur mînunchi a tuturor românilor din Transilvania, din Banat, din părțile ungurene și din Maramureș, în jurul aceluiași steag cultural. Ar fi semnat acea *Rugămintea* și Avram Iancu, alături de ceilalți, cu pana lui de fier, care ar fi rupt hîrtia,

dacă n-ar fi colindat în acea vreme prin sate, cu mintea rătăcită. Lozinca lui : „Cu lancea lui Horia“ nu izbutise. Trebuia încercată alta. Numai scopul rămînea același.

Această hîrtie, întia care amintește de „Astra“, a fost înaintată de la Sibiu de către episcopul ortodox de atunci, Andrei Șaguna, la 10 mai 1860. Viitorul mitropolit începea să-și îndeplinească și pe altă cale ceea ce arăta că e scopul vieții sale în cuvîntarea din aprilie 1848, cînd a fost sfințit la Karlovăț : „Pe românii ardeleni din adîncul lor somn să-i deștepte și cu voia către tot ce e adevărat, plăcut și bun să-i tragă“. Vorbele : „Deșteaptă-te, române!“ se găseau în aer și erau rostite aproape în același timp, aici de capul bisericii, și la Brașov, în versuri fără moarte, de bardul nostru național.[...]

Răspunsul, care venea de la guvernatorul Transilvaniei, Liechtenstein, abia la 12 iulie, era menit să omoare, mai degrabă, orice nădejde : cererea, neînsoțită de un proiect de statute, nici nu se putea lua în cercetare, și chiar așa, „înființarea unei reuniuni exclusiv naționale nu s-ar putea încuviința“. Pentru orice om cuminte însemna o respingere. Statutele se puteau înjgheba, dar dacă nu erau pentru o societate a românilor, ce rost mai aveau ? Șaguna era mai mult decît un om cuminte, era un diplomat. Fără cuvîntarea pe care a ținut-o la adunarea de constituire a „Astrei“, la 9 martie 1861 în Sibiu, n-am fi știut niciodată cum a izbutit să întoarcă o hotărîre potrivnică într-una binevoitoare. Marele prelat a pus în mișcare la Viena toate legăturile pe care le avea și s-a făcut că n-a prins adevăratul înțeles al răspunsului. Românii nici nu doriseră alt răspuns decît acesta. Dacă stăpînirea însă cerea unele amănunte pe deasupra, nu era nimic : ele se puteau îndeplini cu cea mai mare ușurință. Dar e mai bine să ascultăm chiar cuvintele lui, foarte cumpănite, deși destul de străvezii, ca prefăta cea mai frumoasă pe care și-o putea dori „Astra“ : „Această hotărîre prezidială (de la 12 iulie 1860) o am primit la Viena, aflîndu-mă pe atunci acolo ca membru al Senatului Imperial înmulțit. Eu m-am aflat îndemnat a mă adresa către domnul George Barițiu, ca către un bărbat competent al națiunii, spre compunerea statutelor asociațiunii noastre. Domnul Barițiu au și compus statutele

și mi le-au predat. Într-aceea fiind la guvernul țării o comisiune conchemată din bărbații cei mai renumiți, literați ai națiunii noastre, spre a-și da părerea în lipsa limbistică, acești bărbați, bravi în literatură și în tot ce privește la binele obștesc, au dezbătut între sine și trebuia înființării noastre asociațiuni; de unde apoi domnul canonic Cipariu și domnul pretor Pușcariu, carele au și dat la asociațiunea aceasta impulsul cel dintii prin organele noastre jurnalistice, au luat însă a compune din parte-le cîte un proiect de statute și mi le-au predat spre întrebuițare după împrejurări. Într-aceia, m-am întors și eu acasă de la Viena în luna lui octombrie și așezînd trebile mele în rînd și informîndu-mă pe cale privată despre modul care să ne înlesnească ajungerea scopului la înființarea asociațiunii, ce așa cu sete mare o dorim, am compus din acum pomenitele trei proiecte de statute un alt proiect de statute și sub 6 decembrie l-am așternut prezidului Înaltei locotenențe.“

Răscolesc în vechi hirtii, chiar la Palatul „Astrei“ de la Sibiu. Nici o societate românească n-a fost urmărită an de an cu mai multă iubire de membrii ei și nu se bucură de un istoric mai amănunțit. Ce am eu înainte, scoase dintr-o întregă bibliotecă de dări de seamă și de volume comemorative, sînt cele două cărți galbene de la început. Cea dintii sună: „Actele privitoare la urzirea și înființarea «Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român», date în tipariu de însăși Asociațiunea, Sibiu, în tipografia diecezană, 1862“. Pe aici, pe aproape, trebuie să fi fost și acea încăpere din seminarul diecezan, pe care excelența sa întâiul președinte și episcop o dăduse pentru cancelarie, arhivul și biblioteca noii asociații. Geamurile zuruie puțin de clopotele de vecernie ale catedralei metropolitane vecine. Glasul marelui ierarh parcă se desprinde dintre foi și se înalță năpraznic peste capetele a milioane de oameni. E o parte din aceeași cuvîntare inaugurală: „Se poate că cineva îmi va înfățișa starea cea strălucită a românilor vechi și monumentele cele strălucite ale măririi lor, de care țara noastră este plină, și asemănînd-o cu starea noastră de astăzi, care e destul de deplorabilă, va gândi, de ce să întreprindem un lucru mai mare spre cultivarea

națională, deoarece este posibil că va veni un timp barbar, care lucrările noastre le va nimici și nația o va degrada la soarta de sclavie. Așa este, că nime nu poate trage la îndoială că aceea ce o dată s-au întîmplat în lume nu s-ar putea întîmpla de mai multe ori. Totuși eu într-acolo îmi dau părerea mea că monumentele materiale ale unui period cult se pot nimici prin mâini barbare și o nație liberă se poate lipsi de libertate prin niște legi draconice; însă monumentele spirituale și moravurile cele morale, precum și valoarea lor, rămîn pentru toți timpii neresturnavere, căci acestea sînt mai presus de orice putere silnică și fizică; de ele nu se poate atinge mîna barbarilor; furul nu le poate fura; moliile nu le pot mîncea.“

Pentru înlăturarea greutății cu ființa curat națională a Asociației, paragraful 4 al statutelor prevedea că membrii pot fi de orice religie sau nație. Se mergea chiar pînă acolo că în paragraful 34 membrilor necunoscători de limba română le era iertat a se servi și de altă limbă, prevederi numai formale, care nu și-au găsit aplicare și n-au împiedicat niciodată „Astra“ să fie cetatea de românism pe care o cunoaștem. Paragraful 2 era cel mai însemnat și rostul însuși al statutelor și al întregii înjghebări: „Scopul Asociațiunii e înaintarea literaturii române și cultura poporului român în deosebitele ramuri, prin studiu, elaborarea și edarea de opuri, prin premii și stipendii pentru diferitele specialități de știință și arte, și alte asemenea“. Înființarea secțiilor științifice și conferințele din întii ani, cu subiecte destul de speciale, păreau că au să facă din „Astra“ un fel de Academie. Glasul celor mulți a fost mai puternic și el a chemat asociația acolo unde fapta ei putea fi mîntuitoare.

Prin adunările generale ținute în fiecare an tot în alt craș, cu aducerea tuturor satelor dimprejur, prin întocmirea de despărțăminte, care umpleau toată țara de ținuturi de lucru, prin pătrunderea treptată din Transilvania în Banat și în celelalte părți locuite de români, prin biblioteca populară și prin conferințele de lămurire și de îndrumare a celor mulți, „Astra“ a ajuns cea mai de seamă societate culturală a țărânimii ardelenene. Aceasta o deosebește pînă astăzi între celelalte semene. Ea a desco-

perit, cu trecerea anilor, cele mai potrivite căi ca să deștepte și să înfrumusețeze sufletul popular. De câte ori o nouă mișcare, cu aceleași năzuințe, a fost să se înjghebeze în orice parte a pământului românesc, ea a venit la „Astra“ ca să învețe. I-a împrumutat de-a dreptul felul de lucru. Atunci când străini au poposit la noi și au vrut să vadă ce așezăminte anume am alcătuit pentru o țară de țărani, ca a noastră, ei au fost îndreptați la asociația transilvană și au plecat cu această părere, că fuseseră puși în fața unei organizații cum nu întâlneau aiurea. Alături de biserică, de școală, de presă, de infiripări economice și de începuturi politice, într-un stat care rămânea străin și prepuelnic, ea a fost ca o trăsătură de unire pentru folosirea tuturor mijloacelor într-un același scop. Cărturarii se puneau cu toții în slujba acestui ideal. Ieșiseră din sate și înțelegeau să întorcă spre ele toată lumina și înlesnirile de viață pe care le câștigaseră în școli și în lume. Adevăratul țărănism ne-a venit din Transilvania și el s-a plămădit în bună parte cu ajutorul „Astrei“. Ceea ce a fost curentul latinist pentru viața noastră culturală, descălecat de peste munți în cărțile învățaților și în oamenii de școală, așa cum legenda trimisese tot de acolo în zorile istoriei românești pe întâii voinici și viteji, aburcați pe caii lor nechezători, a fost acest țărănism în viața socială a neamului întreg. Îl cunoscuse Eminescu, în călătoriile lui ardeleni și în tovarășii de studiu și de planuri iredente de la Viena, în Ion Slavici și în „România jună“, și l-a cunoscut Nicolae Iorga prin aceleași mijloace, umblând din sat în sat și din biserică în biserică în același Ardeal. Pretutindeni, acolo, el a întâlnit „Astra“ și a scris despre rosturile și fapta ei cele mai adânci cuvinte pe care le-a găsit un om de la noi pentru această măreață intrupare a simțului eroic, de luptă, și a simțului gospodăresc, de organizare, totodată, trăsătură ardeleană deosebitoare între celelalte ramuri ale neamului nostru. Din ce a văzut că se putuse păstra sau face în Transilvania din cultura țărănească, a luat încrederea să stăruie pe calea apucată și să urmărească o dezvoltare la fel între toți românii.

Am văzut între hîrțile „Astrei“ apelul comitetului pentru serbările de la Putna din 1871. Între semnături

se citește, la locul președintelui, scrisul bulbucată și puternic al lui Ion Slavici, flăcăoș atunci de 23 de ani, la cătănie și la învățătură pe la Viena, unde avusese norocul să dea de cineva mai mic de ani, dar mai tare de gînd decît el, Mihai Eminescu. Iată și semnătura acestuia, la locul cel din urmă, al secretarului, subțire, limpede și sonoră, ca un crai nou aprins peste păduri. Nu se putea ca din cadrul „Astrei“, care tocmai se închegea, să lipsească fața de lumină a celui mai mare cîntăreț al nostru, care a fost în același timp și cel mai frumos exemplar de român de pretutindeni. Semnătura de aici ar trebui luată și popularizată, ori de câte ori se face o reproducere după scrisul poetului, pentru însemnătatea simbolică pe care o are. Pe alte foi e numele lui Ion Creangă, subscriitor cu doi florini la Fondul de teatru român. Una din pricinile pentru care se ceruse răspopirea șugubățului și înzestratului diacon fusese, la vremea ei, și apariția lui în haine preoțești în scaunul de la partea Teatrului Național din Iași. Stă și aici, în aceleași veșminte și cu sondeiul în mînă, în mijlocul lumii care se ostenea, pe lîngă „Astra“, să înjghebeze un teatru românesc în Transilvania, și o mirare mai mare ne cuprinde. Cum ajunsese, fie și numai cu o listă de nume, pe aceste locuri? Se deșteptase în el obîrșia ardeleană, de care știa mai ales unchiul lui, David Creangă de la Pipirig, și care l-a ajutat să puie în locul numelui de Ștefănescu, din Humulești, numele cel vechi, venit într-o traistă de cioban de peste munți? Și astfel, cei doi mari scriitori, unul un fel de trimis al puterii de gîndire și de vis românești, intrupată întîia oară în cronicari, un Miron Costin și Dimitrie Cantemir, și în stare de creații care depășesc și vremea și hotarul, iar celălalt, un fel de trimis al țărănimii, cu zăcămintele ei de suflet de demult, s-au așezat la cei doi ușori ai porților „Astrei“ celei de la început. Mai tîrziu a venit Octavian Goga și a venit Ion Agârbiceanu, ca să nu rămîna locurile goale.

În drumurile mele ardeleni am avut norocul să fiu față atît la serbările de la împlinirea a 50 de ani de viață ai „Astrei“, la Blaj, în septembrie 1911, cît și la acelea de trei sferturi de secol, din același oraș de pe Tîrnave, plin de amintirea marilor adunări naționale, în septem-

vrie 1936. A fost acolo, la un răstimp destul de lung pentru ca să însemne o răspîntie abia visată a istoriei, o chemare, întii, a tot ceea ce se încercase, ca planuri și oameni, de la punerea pietrei de temelie a Asociației, pînă în ajunul, atunci de nimeni presimțit, al marelui război, și apoi, o înșirare de biruințe în România cea nouă, pe care nimeni nu lucrase cu mai mult avînt ca s-o avem decît „Astra”. Asociația își publică în fiecare an, într-un volum greu, tot ce a pus la cale în cursul acelui an. În aceste două adunări, faptele ieșite din pagini treceau cu chiote dinaintea a zeci de martori, strînși din toate unghiurile pămîntului strămoșesc anume ca să le privească. Nu se poate ca olimpiadele, de care ne vorbește istoria elenilor și unde poporul acesta răzlețit își făcea un singur suflet, să fi fost mai strălucite și mai pline de înțeles.

De la Sibiu, din octombrie 1861, cînd a fost întia adunare generală a „Astrei”, și de la Brașov, în anul următor, cînd a fost a doua și una din cele mai bogate prin întâlniri și hotăriri, ea a colindat oraș cu oraș, purtătoare a aceleiași credințe și aprinzîndu-i focul pe unde trecea, prin toată Transilvania și pămînturile de margine. Era, rînd pe rînd, sub cirna celor mai destoinici bărbați pe care i-a dat țara aceasta de munți, de la mărețul Andrei Șaguna, monumental cît un așezămînt, cu rădăcinile lui aproape de poveste din Macedonia românească, la învățatul aproape sfînt Timotei Cipariu, de la baronul Vasile Popu, începătorul revistei *Transilvania*, și harnicul și chibzuitul Iacob Bologa, la neodihnitul George Barițiu, la canonicul dîrz Ion Micu-Moldovanu, la subțirele Alexandru Mocsonyi și la blîndul Iosif Sterca Șuluțiu. Muzeul și biblioteca asociației, așezate într-un palat, în același Sibiu unde „Astra” abia găsise o odaie de adăpost cînd ieșise întia oară în lume, luau ochii, cu zecile lor de mii de obiecte și de volume, școala secundară de copile de alături era o nădejde a Ardealului, *Enciclopedia* lui Diaconovici dădea încredere în puterea de organizare și arăta ca o încununare a muncii secțiilor științifice și literare. La aceeași tribună de pe Cimpia Libertății vorbea, cu vorba lui grea, Ștefan Cicio Pop, în numele celor bă-

trîni, și Octavian Goga, focos și înconjurat, în numele tinerilor. Între ascultători erau Iorga și Caragiale, Liciu și Ștefan O. Iosif, zeci de mii de țărani pietroși și mîndri în straie de sărbătoare, și pe deasupra soarele lui Dumnezeu și aeroplanul zbirnăietor al lui Aurel Vlaicu. A fost cea mai mare zi din viața „Astrei”. Cine a trăit în acele clipe neuitate în fierberea ei n-are nevoie nici de dări de seamă, nici de studii, ca să fie pătruns de marea faptă care se împlinise pentru neamul românesc în anul fericit 1861, cînd s-a înființat Asociația.

În celălalt Blaj, în Blajul în sfîrșit liber din 1936, era vorba de șoimi și șoimane, de școli țărănești [...]. Orașul asculta cu urechile lui vechi de la 1848, cînd pe aceeași cîmpie sosise din Moldova basarabeanul Alecu Russo, și înțelegea. Cu puțin înainte de război, alt basarabean, Vasile Stroescu, trimisese ajutoarele lui „Astrei”, din care s-au făcut atîtea lucruri de folos și s-a tipărit și frumoasa ediție a *Poeziilor populare* ale lui Alecsandri. [...]. Acum „Astra” [...] grăia, cu graiul ei aspru și voinic de țaran ardelean, țaranului dulce moldovean. Cei doi președinți din urmă, Andrei Birseanu și Vasile Goldiș, priveau la urmași cu mulțumire. Moștenirea, pe care și ei o primiseră de la mari înaintași, era pe mîini bune. Nu mai semăna „Astra” de astăzi cu „Astra” din trecut, cînd, la fel cu Academia Română de mai tîrziu, ca să mărturisească unitatea culturală a românilor, își numea membri onorari din toate provinciile românești, încă din octombrie 1861, Constantin Hurmuzache, principele Brîncovan-Bibescu, contele Scarlat Rosetti, episcopul Scriban. Hotarele căzuseră. Secțiile științifice se puteau rezema acum pe o Universitate a Daciei Superioare. Dar scopurile de la început rămîneau cu atît mai vii și mai poruncitoare, după ce scăpaseră din cătușele vremelnice. Mai erau cuceriri care trebuiau făcute.

Cu mintea la aceste cuceriri, „Astra” de astăzi își duce mai departe o viață care a cunoscut toate strălucirile. Ea este o bogăție strînsă în atîția ani, cu jertfa celor mai buni și cu împărtășirea vie, așa cum n-avem altă pildă, a întregului neam de țărani ardeleni. Din acea bogăție vom mai lua cu mîini pline. „Astra” este acum a noastră, a tuturor.²

VIRGIL MADGEARU

Era în 1909 la Iași, în niște zile de vacanță. Străzile erau pline de lume. Dacă treceau Nicolae Iorga sau A. C. Cuza, drumul se închidea numaidecît de manifestanți. Se săltau pe garduri, se suiău unii pe umerii celorlalți și mai cu seamă strigau. Se adunaseră români din toate unghiurile, toți tineri și toți avîntați. Ni-i arătam pe bucovineni, căutam să ne apropiem de basarabeni și ne amestecam cu ardelenii. Era întiiul congres studentesc și ca un fel de presimțire a unirii celei mari. Ceea ce au hotărît atunci studenții au ținut, unii, cu sîngele lor. Grămadă a căzut la Cireșoaia, alții în alte izbiri.

Acolo l-am văzut întia oară pe Virgil Madgearu. Era pe stradă, într-un grup de studenți de la universități străine. Cred că lîngă el se găsea Ionescu-Șișești, absolvent proaspăt al Școlii înalte de agricultură de la Hohenheim. Purta aceiași ochelari, pe care și-i potrivea mereu, nu dintr-o trebuință, ci dintr-un neastîmpăr lăuntric. Vorbea, cu brațul ridicat. Poate că nu-l auzea nimeni și vorbele lui intrau în glasul neînterupt al mulțimii și al orașului amintirilor. A fost întia lui pășire în viața publică. Mai tîrziu, cînd îl ascultam în Parlament, răspunzînd ca ministru de finanțe unor interpelări, cu aceeași pornire și mișcare a ochelarilor, scena din Piața Teatrului Național din Iași reinvia încet. Omul rămăsese neschimbat și s-a păstrat același, pînă la sfîrșitul năpraznic al zilelor lui, un luptător. Și i-a fost dat să cadă în aceeași zi cu fostul lui dascăl de naționalism, de care valurile politice îl depăr-

taseră ca o întoarcere în acel an de la Iași, cînd fusese-ră împreună. Numele lor au să se rostească astfel totdeauna legate.¹

Nu știu dacă mi-a spus cineva atunci și dacă i-am cunoscut numele, dar peste cîtva timp, cînd l-am întîlnit (din nou, l-am recunoscut fără nici o greutate. De rîndul acesta m-a dus la el bietul Pușchilă, unul din cei mai înzestrați și mai nenorociți oameni de știință români.² Fuseserăm colegi de universitate sau aproape. El era filolog romanic și ne vedeam în excursiile geografice în care nu se cercetău numai forme de teren, dar și forme de suflet. Avea o mare dorință, să plece în Germania, ca să-și adîncească studiile. Mi se pare că în cele din urmă căpătase și o mică bursă. În tot cazul, voise să-și adune ceva bani pentru această călătorie și ajunsese, nu știu cum, un ajutor de redactor la o revistă de specialitate, de care nu putea să-l lege nimic decît cinstea lui ardeleană față de orice sarcină luată. Revista se chema *Monitorul Asigurărilor muncitorești* și era scoasă de Casa centrală a meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești, înființată de curînd, în 1912. Se cerea un om care să știe germana și să poată urmări publicațiile de politică socială în această limbă, limba politicii sociale în Europa, de la Bismarck. Redactor-șef al revistei era Virgil Madgearu.

Eu tocmai mă întorsesem din Germania. Era în anul războiului balcanic. Pușchilă m-a căutat și m-a rugat să-i țin locul, nu mult, pînă se va găsi cineva potrivit, pentru că putea să plece în sfîrșit în țara dorințelor lui și nu vrea să-l lase pe redactor în încurcătură, după ce acesta se purtase atît de frumos cu el. I-am spus că n-am nici o pregătire, crezînd că scap. „Nu-i nimic. Nici eu n-am avut nici una și acum nu se îndură să-mi dea drumul. Fă-mi acest serviciu. Nu am pe altul.“ L-am ascultat, pentru că îmi închipuisem că n-are să ție. Datorită lui Madgearu și felului cum a știut să mă lege de știința lui, ține și astăzi și are să ție totdeauna. În anul celălalt, în 1914, Pușchilă a trebuit să vie îndărăt din Germania intrată în război, dar n-am apucat să-l mai cert că mă abătuse de la rosturile mele universitare, pentru că a murit chiar în vama de la Burdujeni, împreună cu

atîtea nădejdi puse în el. L-am plins, mai ales Madgearu și cu mine.

Era la Casa centrală a asigurărilor, la începuturile ei, o secție a patra, organizată ca un oficiu de studii, care a premers toate oficiile de studii de după aceea ale ministerelor. Madgearu a luat parte la înjgheburile lui și l-a dus cu el în toate departamentele pe unde a ajuns titular. În unele locuri tot ce a rămas de la el, după ce legislația a fost înlăturată, au fost tocmai aceste oficii de studii și oamenii ieșiți din ele și ducîndu-i, în ciuda împrejurărilor, vederile mai departe. L-am văzut acolo la lucru și am lucrat alături de el. Era stăpînit pe atunci de Karl Bücher, care era un fermecător.³ Prin el am ajuns să-l cunosc și eu, care numai la economie politică și la științele economice nu mă gîndisem mai înainte. Îl atrăgea problema muncii la domiciliu, care îl atrăsese și pe magistrul. Avusese, din oîte mai mi-aduc aminte, și o lucrare de seminar la Lipsca, cu acest subiect. Cu cercetarea pe teren a problemei în România, prin fabrici și între lucrători, a călcat Madgearu din lumea teoriei, care a amenințat toată viața să-l covîrșească și să facă din el un aprioric social, în lumea faptelor. A fost ucenicia lui de om politic, întoarcerea pe această cale și sub ochii mei din Germania studiilor în țara proprie, a problemelor care cereau dezlegări grabnice. La lucrarea despre această muncă la domiciliu, pe care a scos-o atunci printre cele dintîi ale lui, într-o colecție a Asigurărilor muncitorești, de sub grija mea, știu că am ciocănit și eu.⁴ Își făcuse obiceiul, păstrat apoi ani de zile și cînd nu mai lucram în fiecare zi împreună la același birou, să-mi dea manuscrisele ca să le citesc eu întîi și să-i fac observații. Mulți l-au cunoscut ca un îndărătnic. Eu l-am cunoscut și altfel, și bun bucuros să asculte părerile altuia și uneori chiar să se dea după ele.

Din mijlocul acestor frămîntări și îndeletniciri a luat deodată un loc hotărîtor instituția de învățămînt superior, înființată de Nicu Xenopol⁵, Academia de Înalte Studii Industriale și Comerciale. Noua școală de economiști s-a îndreptat numaidecît spre catedrele ei și Madgearu odată cu ea. Două examene a trebuit să dea pînă să pătrundă. Am fost la întîia lui lecție, într-o sală din casa

astăzi dărîmată din Piața Palatului Regal, unde era Automobil Clubul Regal Român și mai tîrziu studioul Teatrului Național și cinematograful Forum. Era știință ceea ce dezvolta în fața băncilor în amfiteatru, sub un tavan jos și cu zvonul Căii Victoriei năvălind pe ferestre, acest om tînăr, încordat și cu mișcări tăioase; dar era și altceva. De pe acea vreme se simțea în glasul și în expunerea lui acea trăsătură autoritară, ieșită dintr-o mare siguranță și încredere în sine și care îl mîna fără putință de împotrivire spre viața politică. Atunci a părăsit și redacția *Monitorului asigurărilor muncitorești*, unde, după mici oscilări, i-am urmat eu, și cu ea și politica socială. Problemele de organizare economică, în timpul războiului în Moldova și alături de Vintilă Brătianu, și problemele financiare, după încheierea lui, l-au cîștigat cu totul. La întoarcerea din bejenie în 1918, Madgearu a înființat cu Ion Răducanu, ca o răsfringere a acestor gînduri noi, revista *Independența economică*, a cărei întîi secretar de redacție am fost eu. [...]

În Moldova, Madgearu mai făcuse o experiență, care era științifică prin temelie dar era de reformă și de misionarism social prin tendință. El răspunsese la chemarea din 1917 a d-lui Dimitrie Gusti, în jurul căruia s-au strîns atunci toți oamenii de știință și de practică socială, pentru o ridicare a țării din ruine și deznădejde. Acea chemare a dat naștere la început „Asociației pentru studiul și reforma socială” și, mai tîrziu, la București, Institutului social român. Madgearu a fost întîiul ei secretar general și a scris cu mîna lui într-o mare condică procesele-verbale ale ședințelor eroice ieșene. Se vede și din ele omul clocotitor de viață de totdeauna. Ca o ciudățenie, față de drumul apucat curînd după aceea, este patima cu care cerea ca membrii asociației să nu facă nici un fel de politică. Se visa, prin urmare, un om de cercetare, care numai ca atare și prin adevărurile scoase din studiile și meditațiile lui poate să îndrepte și să ție pe calea cea bună lumea. El a adus din Moldova, înainte să se facă întoarcerea de la Iași, manuscrisul întîiilor numere din *Arhiva pentru știința și reforma socială*, și mi l-a încredințat pentru tipărire mie, făcîndu-mă prin aceasta și întîiul și credinciosul ei secretar de redacție,

mulțumită vechei cunoștințe și colaborări. Apoi a venit ca o apă politică și l-a luat. Erau mulți cei cu gândul să așeze în fruntea noii mișcări, care amintea de Kogălniceanu și amintea de Eminescu, pe Vasile Pârvan. Marele om de știință stătea în tot cazul de vorbă cu fruntașii și conclucra la tragerea liniilor programatice, atât de doctrină, cât și de acțiune. Pilda, de care n-a putut să scape niciodată, a unui Iorga dublu, om de știință și om politic, îl urmărea și atunci. Din această lume și din aceste căutări a ieșit Virgil Madgearu, omul politic.

Avea în firea lui voința de putere, în tradițiile familiei patima organizării, în pregătirea științifică încrederea într-o altă ordine, în împrejurările istorice îndemnul la o faptă repede. Păstra mult din profesor și rămânea în același timp om de catedră. Ceea ce se văzuse întâi la Maiorescu, care pînă și ministru nu-și lăsa cursurile din sala IV a Universității, trecuse apoi la Iorga, nelipsit și el de la îndatoririle universitare și cerînd să i se zică „domnule profesor“ chiar și atunci cînd era prim-ministru, s-a întîmplat și lui Madgearu. Coreligionarii, ca și adversarii politici, credeau că pot să-l ia în glumă pentru tot ce aducea de la catedră în politică.

A fost, mi se pare, unul din meritele lui de căpetenie că a făcut, sau că a încercat să facă, din științele economice o unealtă de guvernare. Avea una din bibliotecile cele mai frumoase din București, prin bogăția documentării și prin grija de înfățișare. În biroul acela, care părea întreg de mahon și marochin, de unde a fost ridicat și dus la moarte, era nu ca într-o încăpere din casa lui, ci ca într-un altar al zeiței Știința. Cred că la fel cu marii evlavioși, care deschid Sfintele Scripturi la întîmplare, ca să afle o mîngiere sau o dezlegare, Madgearu, pentru orice nedumerire, nu numai de ordin științific, dar și de ordin practic, își întreba biblioteca. Pentru omenia lui am să-mi aduc totdeauna aminte cu cită dragoste, aproape de fiu, vorbea bătrînului Olteanu, îl primea oricînd, îl punea să-i povestească despre biserica din Chitila, zidită de acesta, un toptangiu de fierărie, de cei vechi, de lîngă Biserica cu Sfinți de pe ulița din București cu același nume, din vremea breslelor și a negustorilor români, care, lăsîndu-se de meserie de greutatea anilor, își vînduse

firma fraților Madgearu și dădea și acum mereu pe la ei ca să i se pară că nimic nu se schimbasese.

Omul se ascundea de obicei și era în afară numai hotărîre și neînduplecare, dar avea în el această duioșie adusă ca o comoară necheltuită din casa părintească de la Galați. Venea în viața publică bogat de amîndouă însușirile, una moștenită, ca un sol al păturii burgheze în stare să dea mari muncitori țării, și alta cîștigată între oamenii de știință ai Germaniei, ca un căutător de drumuri noi.⁶

Această viață publică, atunci cînd pregătirea lui Virgil Madgearu era încheiată, l-a smuls cu sine și timp de douăzeci de ani l-a ținut în zbuciumul ei.

DIN PERIODICE

GRIGORE ANTIPA

Știu o casă în București, unde s-au adunat, de patru părți ale unei mari săli albe, Lamarck și Linné de-a stînga, cu perucile vremii, și Darwin și Haeckel, de-a dreapta, cu bărbile cărunte și cu hainele lor nemțești, ca să-și ia rămas bun de la unul dintre noi care i-a iubit. L-am văzut și pe el, stînd liniștit la mijloc și lăsîndu-se privit. Era pentru întîia oară la locul lui, între cei mai mari naturaliști și numai om de știință. Tot ce fusese al lumii căzuse, atîtea însărcinări și atîta zbucium, care-l amestecau cu oamenii practici și făcuse din el, pentru ceilalți, un seamăn al acestora. Lumînări groase de ceară ardeau alături. Aveau și ele aceeași nemișcare de luare-aminte. Numai cînd sfîrșia cîte una îți dădea seama că se macină încet și că trăiesc. Eram la un sfat de taină, împrejurul lui Grigore Antipa, smuls pe neașteptate din viață. Nu puteam să plîngem. Ne gîndeam, parcă de-a valma cu lucrurile neînsuflețite din preajma noastră, la tot ce-a fost și alcătuia împreună ființa pămîntească, oprită deodată în loc. Era în clipa cîm mai puteam rămînea lîngă el, înainte să pornim mai departe.

Îndărătul lui era tot acest muzeu de istorie naturală, pe care el îl avusese în mîna bucată cu bucată. Se plecau parcă și animalele antediluviene, mișcîndu-și oasele uriașe, ca să zărească ceva prin deschizătura ușii fără canaturi. Un roi de fluturi albaștri, ca o întrupare a luminii de dimineață, începea să bată din aripi în vitrină. Ar fi venit să-l vadă cît mai puteau. Morunul

negru de 300 kg, prins sub ochii lui la gurile Dunării, dintr-o barcă inebunită de fierberea neînțeleasă a apei, plutea nemișcat încoace. Dintr-o dioramă, cocorul cenușiu al morții își lua zborul și se îndrepta, într-un zbor înalt și fără zgomot, spre noi. Mii și mii de vietăți, de sub cerul nostru și de sub alte ceruri, erau străbătute ca de un fior. Îl știau pe omul întins în cutia de metal, cum trecea zilnic printre ele, uitându-se la fiecare cu ochiul ager de cunoscător. Acum ar fi ieșit fiecare de la locul unde el o pusese, ca să-l impresoare și să-l mai vadă o dată, cea din urmă. Simțeau ca un freamăt pretutindeni. Trebuia să-l simtă și el.

L-am însoțit și eu în multe drumuri. Îmi vine în minte cel mai apropiat. Nu-mi vine în minte, îl fac vesel cu Grigore Antipa încă o dată. Mă înșir cu întreg muzeul, în alaiul acesta de despărțire. Lipoveni, arși de vânt, cu bărbile lungi, galbene, răvășite pe piept, se așează pe lângă mine. Caută cu ochii albaștri pe „domul doctor“, stăpînul lor. Îi zguduie ceva, ca un val izbucnit din nimic. Valul este de rîndul acesta în ei, și nu afară. O jumătate de secol au trăit de-a valma, încît îl puteau crede unul de-al lor. L-au avut pe furtună în barcă și era ca și cum ar fi stat acolo, la Pisc, altceineva, care împăca apele. S-au dus cu jalbe la un minister. Uneltele erau scumpe și venitul prea mic. Îi furau cherhanalele. „Doctorul“ stătea de vorbă cu oamenii, însemna ceva pe marginea jalbei și, cînd ajungeau acasă, găseau dreptatea făcută, pe fir. I-ar mai fierbe un borș, așa cum îi plăcea lui și mai mîncase de atîtea ori la ei, în stuf, pe o masă rotundă, cu picioare scurte. El le aducea în fiecare an pe regele bătrîn în baltă. Își duc pălăria, cu margini mari, la ochi. N-are să mai vie de acum, nici singur, nici cu alții, niciodată.

Luam înțelegere dimineța la telefon. Pleca deseară, pe trei zile. Mă știa bucuros de drum și mă chema. Nu mai îmi spunea pe unde anume, nici împărțirea vremii. Era să fie bine. Avea cutare și cutare tovarăși, oameni de cercetare, cei mai buni cunoscători de la noi ai peștelui, tăcuți și la ale lor, fără să-i simți. Seara eram în acceleratul de Brăila, primit de glumele și de voia bună a gazdei. Ne pregătise o mîncare ca pentru noi și vorbea

mai cu seamă el, pînă ajungeam. Acolo ne aștepta, legat de chei, vaporășul alb al Serviciului pescăriilor. Dunărea foșnea nevăzută în fund. Urcam. Ne căutam cabinele. Ceilalți rămîneau jos, ca niște oameni la miezul nopții, cu ziua de mîine plină de treburi înaintea lor, iar noi doi ne duceam sus pe punte. Ne așezam în scaune lungi și priveam cerul. Stelele sclipeau cu focurile lor altfel colorate în singurătate. Cîte una cădea brăzdînd tot întunericul, ca un cuțit de aur. Ne așteptam să se deschidă bolta în două jumătăți. Lîngă noi fluiera năpraznic, de la gîtul coșului, semnalul de plecare. Tresăream parcă ne-ar fi dat de veste de o năvală a sarmaților. Și ne îndeam în noapte.

Eu deosebeam greu pe unde treceam. El zicea pe nume fiecărui loc. Știa satele, dar știa și coturile și girlele. Se lăsa furat de cîte o amintire. Aici era casa vreunui agent de pescărie, pe care-l scăpase de un mare bucluc. De cîte ori afla că vine, îi ieșea înainte cu o legătură de „rîndunici“, peștele albastru, lung și subțire, cu aripi ca ale păsării de unde-și avea numele și dulce la carne. Era buchetul lui de flori. Nu îndrăznea să-i aducă altceva, dar știa că-i place și se arăta, așteptîndu-și zîmbitor cearta, care nu întîrzia. O lumină care pîlpiia în baltă îl călăuzea ca un om cu un felinar. Vedea pînă departe. Vaporășul zbura înainte. În cabina din spatele nostru era cineva, cu ochi tot așa de ascuțiți și cu aceeași cunoaștere a locurilor, care găsea fără greș drumul pe ape în noapte. Ne duceam la Tulcea, fără să poposim acolo. O lăsam în urmă și trăgeam la niște ateliere în baltă, unde așteptam ziua. „Aici e Cotul Pisicii!“ auzeam de lîngă mine și, înainte să mă întorc și să mă uit, mă simțeam apucat de umăr: „La culcare! Jos! Nu, te las singur. Trebuie să dormim. Mîine e zi de lucru!“ N-aveam încotro. Coboram.

A doua zi, cînd dădeam la o parte perdeaua de la gemulețul de deasupra patului, nu vedeam nimic decît niște grinzi călăfătuite. După ele cunoșteam că nu ne mișcăm. Altfel n-aș fi cunoscut, pentru că alături de noi căldările duduiau ținute gata de plecare și dădeau părerea că mergem. Eram, prin urmare, la acele vestite ateliere. Leneveam puțin în așternut, pînă auzeam peste

capul meu, glasul știut, vorbind tare și dând porunci. Parcă numai atunci se făcuse ziuă. Auzeam și apa gîl-gîind sub mine. Plopii măreți ai bălții foșneau, întorcîndu-și frunzele cu partea argintie. Cîte un picior descult spînzura pe la fereastră, înaintînd de-a călarea pe o grindă. Săream din pat, mă dichiseam repede și ieșeam afară, orbit de soare. „Ce zici, Bucuțius?“ striga cineva de lîngă mine. Ascult și acum să aud același glas, strîgînd de lîngă mine aceleași vorbe. Dar călătoria aceea este fără întoarcere și n-aud decît un fel de pic-pic, tot mai limpede cu cît strîng mai tare ochii și care s-ar putea să fie lacrimile care curg nevăzute în mine. Era cea mai frumoasă zi de vară din viața mea. Porneam în țara fără griji și a basmelor.

Mă văd pe canalurile drepte, tăiate prin baltă, ca să aducă în lacuri apă proaspătă de Dunăre și să scape de la înăbușire peștii cei mai de neam. Bărți cu pescari ne ies în cale și ridică lopetile. Au aflat, nu se știe cum, că „doctorul“ a venit. El chibzuiește, la o parte, pe punte, împreună cu tovarășii de ieri, judecă lucrările de pînă astăzi și pregătește pe cele viitoare. Au o hartă și planuri în mîină. Zăresc, printre ei, pe bietul Grimalschi, directorul de la Tulcea, care ne așteptase la atelier, ca să fie cu noi în regiunea lui. [. . .]. Oprim la Jurilovca, unde ne înconjoară lipovenii, cu bărbi mari. Plecăm pînă la Portița, trecătoarea mării, cu un alai de bărți după noi. Intrăm în mare și plutim ceasuri de-a lungul coastei. Poate că ne ducem pînă la Constanța.

Alte dăți, mă văd la catul de deasupra al acestei săli, în care Grigore Antipa stă acum cu Lamarck și Darwin îndărătul lui și cu Linné și Haeckel în față. Acolo sînt odăile de locuință și de lucru. Mi-aduc aminte de ce frămîntări erau în acele odăi cînd lua ființă, pagină cu pagină, cartea *Mării Negre*, încununarea unei vieți întregi de însuflețire și de muncă pentru știință. Mă simt ca și cum aș fi avut și eu o parte la alcătuirea acelei cărți, deși n-am avut nici una. Omul ar fi scris-o și fără îndemnul meu zilnic. Citeam, înainte să plece la tipar, unele pagini. Mi se dădea să văd și eu o corectură. Îl grăbeam, ca și cum m-aș fi temut că plecarea de acum ar fi putut să fie mai apropiată decît a fost. Pentru mine,

cartea *Mării Negre* nu era numai o lucrare de știință, ci o faptă de luare în stăpînire. N-ajungea așezarea noastră la mare și nici vapoarele cu pavilionul românesc plutînd în toate părțile pe valuri; trebuia să fie întîlniți acolo și oamenii de știință, cercetătorii originali, ostașii științei, adevărații cuceritori, pentru veșnicie, ca să începem să ne simțim și să fim priviți ca stăpîni. Mircea cel Bătrîn fusese cel dintîi, dar Grigore Antipa venea după el în românizarea Mării Negre. El făcea haz, dar nu se poate ca în sinea lui să nu se fi gîndit că am oarecare dreptate. Eu nu glumeam, ci credeam, cum cred și astăzi, în ce spuneam în acea firmă glumeată. Cel dintîi exemplar pe care l-a dat a fost mie. Mi l-a adus cu o bucurie supraomenească, într-o după-amiază, acasă. Își dădea seama că eram, după el, cel care-l voisem și-l așteptam mai cu dor. Am să-l văd toată viața scoțîndu-și ochelarii din buzunar și aplecîndu-se, mic de stat și roșu cum era, peste birou, ca să-mi scrie dedicația. Stă și acum în acel loc și are să stea mereu, cît îmi vor rămînea zile să-l văd, asemenea unui zeu al mării, ieșind din pagini ca din valuri.

Ceea ce știu astăzi, fără puțință de schimbare, este că volumul al doilea din acea lucrare n-are să-l mai scrie. De cîte ori îi aminteam de această îndatorire, dădea obosit din mîină. Nu credea că are să mai fie în stare. Materialul se găsea pus deoparte, prin săltare și prin cărți, observații de o viață despre biologia Mării Negre, dar puterea și îndemnul ca să-l prelucreze nu le mai are. Nu vream să se învețe cu gîndul și amînam numai, cu dreptul să mă întorc, această vorbă a noastră. Poate că amintesc aici pentru cea din urmă oară de un gînd care trebuie să-i fi fost scump și despre care nu mai am acum cu cine să stau de vorbă. Cutremurul de pămînt din 1940 îi spărsese atîtea borcane de spirit și preparate, de care nu se putea mîngîia, dar îi spărsese deopotrivă ceva și în ceasornicăria gîngașă a inimii. În timpul tulburărilor din ianuarie 1941, întîmplate în mare parte în piața dinaintea muzeului unde locuia, trebuise să rămîină ceasuri întregi întins pe podele cu ai casei, pe cînd în geamuri și în pereți zuruiau gloanțele. La întîia zguduire a unei inimi de 75 de ani se adăugase aceasta, a doua. Trebu-

înțele edilitare ale orașului cereau neapărat ca muzeul însuși să fie dărimat și zidit, poate mai frumos și mai încăpător, în altă parte, dar nu însemna mai puțin a treia lovitură, pentru aceeași inimă șubrezită. Plutea în anul din urmă ca o barcă în voia valurilor.

Trebuie să-l lăsăm acum în seama celor patru oameni de știință, care au să-l ia cu ei. S-a făcut liniște nu numai pe Dunăre și pe Marea Neagră, unde Grigore Antipa era ca la el acasă, dar și în odăile de sus, unde lucra și era ca pe Dunăre și pe Marea Neagră. Tovarășa de viață le-a încuiat, aflându-le, și cu drept cuvânt, zadarnice după plecarea lui, și a plecat și ea. În alaiul de însoțire pe această a doua cale îl văd și pe regele bătrîn, Carol I. [...]. Între amintirile rămase de la el se păstrează scrisori și documente care fac parte din istorie și ar fi păcat să se rătăcească. Uneori, cînd mă găseam la el, scotea din acele hîrtii și mi le citea. În odaia propriu-zisă de lucru, unde se găsea biblioteca științifică, aparatele și planșele, cu o masă lungă la mijloc, era alb și gol ca într-o chilie minăstirească, în care n-are ce să caute nici o podoabă. Dincolo, în apartamentele de locuit de alături, intrai ca într-o altă casă, de artă, cu picturi mărețe, române și străine, de pinacotecă, cu covoare rare, pe jos și pe pereți, cu ceramică din alte continente, cu muzică mai ales clasică, de care erau pline încăperile, cu plante exotice. Biblioteca de mînă și etajerele erau încărcate de portrete, cu dedicații, multe princiare și regești, care înconjurau pe Grigore Antipa de oamenii iubiți și îi făceau o viață frumoasă, de bătrînețe bogată. Ridica uneori capul zîmbind și nu înțelegeai de ce. El zîmbea pesemne unuia din acele portrete și ducea mai departe o întîmplare de acum 50 de ani, la care fusese martor.

Mergem încet în urma lui, rege și copii, cu milioanele, care s-au bucurat de toate lighioanele pămîntului, strînse de el în muzeu, și nici nu ne dăm seama că îl duceam în neființă.²

CARTEA ROMÂNEASCĂ

Într-o zi de ajun de Sfîntu Ilie se înființa la București un așezămînt care trebuia să fie negustoresc, după lege și după organizare, dar era mai cu seamă cultural. I se zicea „Cartea românească“ și nu se putea nume mai nezgomotos, mai prietenos și mai cuprinzător, pentru ceea ce voia să înceapă. Era în 1919, în val-virtejul și însuflețirea de după unirea tuturor românilor. Era ca o floare a acestei uniri, ieșită deopotrivă dintr-o viață veche negustorescă, din Transilvania și din țările românești de dincoace de munți, și dintr-o viață de cărturari, jumătate monahală și jumătate lumească. Îi văd încă pe începătorii acestei bune isprăvi în anii mei tineri de-atunci.

Iată-l pe Sfetea Brașoveanul, chibzuit și neastîmpărat. Își aducea aminte în fiecare clipă de unde pornise, dar nu ca să nu îndrăznească, ci ca să lege mereu cu trecutul. El era zidarul. Așeza cărămidă cu cărămidă. Vorbeai cu dînsul și parcă nu era de față. Supraveghea ceea ce ridica în taină. Pașii lui erau pași gospodărești, siguri. Iubea cartea, numai că o iubea ardeleneste, cartea de folos, populară, de biserică, de școală și de familie, nu cartea în sine, de cele mai multe ori nebună, visul de ieșire din propriile margini ale omenirii. Coșbuc îi pătrunsese în neam. Se simțea mai aproape de scriitori, dar tocmai de aceea, pentru că îi cunoștea mai bine, cu mințea în nori și de fiecare dată îndrăgostiți de altceva, dator, chiar spre binele lor, să nu se lase dus. Încercările

mai zvăpăiate de la „Minerva“, care s-au topit în întreprinderea mai mare de dincoace, au fost singura înnoire editorială, primită și ea cu oarecare neîncredere. Urmasa fusese de învățătură de minte. Nu izbutise să ție pînă la urmă. Totdeauna mi s-a părut că, în ce privește cel puțin editura propriu-zisă, „Cartea românească“ a fost în bună parte Sfetea sporit de „Minerva“, așadar Transilvania. Ceea ce nu înseamnă că trebuie nesocotiți tovarășii de zile grele, d-nul Nicolae Ioanițiu, cu patimă mult mai apuseană de om de afaceri, sau d-nul Carol Rădescu, tehnicianul, gata să se avînte, și cei doi oameni de viață puși alături de omul de socoteli la cărăușia cea grea a „Cărții românești“. Ea a fost întia închegare, de țară nouă, pentru ridicarea cărții la locul de cinste care i se cuvenea. Au împins într-acolo împrejurările, punerea împreună a românilor și setea lor, atîta timp nesăturată, de bunuri ale minții, dar a împins întia ieșire la iveală a „Cărții românești“ într-o formă comercială modernă, că am avut numaidcît apoi casele de artă a tiparului și în același timp de mare producție, „Cultura Națională“, „Scrisul românesc“, „Fundatia regală pentru literatură și artă“. Cu ele patru, lucrînd alături, cultura românească s-a bucurat de cea mai bună unealtă de răs-pindire a scrisului pe care a cunoscut-o vreodată. Un istoric al acestei culturi românești, în cei douăzeci și cinci de ani, cari se încheie acum, nu se poate face fără istoricul celor patru mari întreprinderi. Dar cea dintii este „Cartea românească“.

Ion Simionescu, care era de mulți ani președintele consiliului de administrație al Societății anonime române „Cartea românească“, după ce împreună cu fostul rector al Universității din București, Ion Athanasiu, fusese, încă din pribegia de la Iași, prepunătorul ei, se pregătea să scrie darea de seamă cu prilejul împlinirii a 25 de ani de viață. Îi era dragă și își legase rosturile sufletești de firmă, care pentru el nu era o firmă oarecare comercială, ci un așezămînt de aceeași însemnătate pentru cultura țării ca Universitatea și ca Academia Română. Închinat, cum a fost în a doua parte a vieții, culturii populare, țare mă tem că dacă ar fi fost să așeze în ordinea pentru el valabilă cele trei așezăminte, locul de frunte nu l-ar

fi avut nici Universitatea, nici Academia Română. Această aniversare era pentru el o culme. Știu că toate serviciile îi pregăteau material de informație. Trebuia să-l cunoașteți, ca să-l faceți să vorbească fără lacăt gurii, pe acest moldovean însuflețit și duios, dar tocmai de aceea ferindu-se de batjocura lumii, și să aflați astfel cît preț adevărat punea pe *Calendarul gospodarilor* pentru luminarea țărânimii și cîtă încredere avea, pentru apusenizarea noastră, în biblioteca de *Cunoștințe folositoare*, în milioanele și milioanele de exemplare răspindite, an de an, în tot cuprinsul României. Cînd scoteam revista *Boabe de grîu*, chiar din întiul an, din 1930, l-am rugat, știindu-i marea slăbiciune, să-mi scrie ceva despre „Cartea românească“, și este pînă astăzi articolul cel mai simțit și mai documentat pe care îl avem despre această frumoasă întreprindere¹. Darea de seamă de acum n-ar fi putut decît să urmeze de-aproape punctele de vedere și categoriile hotărîte atunci, numai că, firește, cu devoltările și căldura adusă de prilej. Mă gîndesc în ce jale l s-ar fi înmuiat condeiul, dacă n-ar fi plecat la timp dintre noi, cînd ar fi trebuit să arate ruina și pîrjolul care au izbit clădirea monumentală a librăriei și a sediului central din București, ca și atelierelor mărețe de tipar și zincografie.² „Cartea românească“, altminteri decît alte magazine și fabrici, a stat în frontul de luptă și a fost căutată anume de bombele vrăjmașe, pentru că tot într-un front de luptă, împotriva neștiinței și a lipsei de gust, se găsea și în timp de pace. Ea făcea parte dintre stilpii de care ne rezemăm, și trebuia lovită. Am văzut două zile norii de fum și limbile de flăcări care înconjurau în capătul străzii mele casa mașinilor „Cărții românești“. Fusesem și eu de atîtea ori înăuntru, cunoșteam sălile și oamenii, eram însumi un fel de suflet al locului. Tipărisem atîtea cărți, cu litere din regale și cu mașinile plane din marile hale de sticlă și de fier. Avuseserăm, timp de un ceas, aceeași soartă sub bombe. Mă duc, fără să vreau, la fereastră și dau în lături perdeaua. Mi se pare că pe partea cealaltă trece cu barba albă în vînt și cu ochelarii îndreptați înainte, fără să mai facă umbră pe perete, Ion Simionescu. Se duce să-și vadă atelierelor în ruină.

„Cartea românească“ s-a adăpostit, după ce a căutat-o atît de crîncen nenorocirea, în vechea casă a lui Sfetea de la Sfîntu Gheorghe. Era ca o întoarcere, pentru întărire, la obîrșii. Parcă cei 25 de ani, petrecuți în strălucire, n-ar fi fost. Mă întrebam și eu, străbătînd cu întîrziere din sală în sală și de la cat la cat, dacă avusesse vreodată ființă clădirea de basm, astăzi numai o grămadă cenușie de moloz, din bulevardul Carol³. Poate că dacă m-aș fi dus acolo aș fi întîlnit iară vitrinele anticăriei Eschenazi, unde, băiat de liceu, făceam cunoștință, pe furiș, cu literatura română. Uite revista lui Hasdeu, frumoasă cum nu mai sînt revistele de acum, legată în patru, cu o sfoară, un an întreg, afară, de canatul ușii, dar prea scumpă ca să mă pot apropia. Și mai văd, printre genele abia întredeschise, atîtea cărți și broșuri prin care n-am mai căutat de atunci. Mă zăresc și prin librăria boierească din Calea Victoriei, de peste drum de Teatrul Național, unde Sfetea încercase să iasă la lume din vadul lui negustoresc din Piața Mare, bun pentru tot felul de mărfuri, dar nu pentru cărți. Și, mai ales, pentru cărți în limbile subțiri ale pămîntului. Era un loc unde ne duceam nu numai ca să cumpărăm, dar și ca să întîlnim scriitori și oameni de carte, și să stăm de vorbă. Să nu se uite că Sfetea a fost întîiul editor al lui Coșbuc și că a scos *Vatra*, revista care a mers înainte *Semănătorului*. El a început cumpărînd încercările de desfacere de cărți didactice ale profesorului meu de limba franceză de la Liceul „Sfîntu Sava“, Emil Bălteanu, și a înființat după aceea Librăria școalelor. Urmăream cum se dezvoltă și se schimbă niște negustori, de care mă simțeam legat într-un fel sau altul. Din această pricină nu m-am privit niciodată străin de ele și eram cunoscut, și uneori mai mult decît atît, cu înființătorii sau conducătorii lor, ca un lucru de la sine înțeles. Aceste amintiri îmi dau astăzi încredere. „Cartea românească“ a luat drumul bătrîn de la început, pe care am fost martori cu toții unde a ajuns. La atelierule din șoseaua Bonaparte⁴ am văzut scripete la toate ferestrele de sus, de ridicat poveri. Acolo se lucrează. Stricăciunile războiului au să fie îndreptate, și treaba are să pornească din nou, ca în vremurile bune. Peste ruine, înainte ! Ca mîine,

și dărămăturile din bulevardul Carol au să fie încărcate și duse, iar în locul lor să se înalțe, mai puternică și mai mîndră, cetatea cărții, pe care o avem mereu în ochi.

În ajunul bombardamentului, care, ca o recunoaștere, a lovit-o în același timp cu palatul Universității de alături, fusesem la „Cartea românească“. Îi căutam pe cei mari de acolo, pentru că se pusese la cale tipărirea într-o carte a cuvîntărilor și articolelor rostite sau scrise la moartea lui Ion Simionescu. Trebuia să-l dau și eu pe al meu. Nu-i găseam în odăile obișnuite de lucru. Se adunaseră într-un colț mai ascuns, la o consfătuire, și am colindat prin tot acel local, dus de un șef de secție, care îmi povestea, mergînd, întrebunțările schimbate ale fiecărui etaj și înzestrarea alta, ca urmare a războiului. A fost ca o luare de cunoștință și ca un rămas bun în cea din urmă seară pe care casa a mai avut-o. Mi se părea, a doua zi, cînd priveam din stradă, de dincolo de cordonul pe care îl făcuseră soldații, la ruinele și jarul din locul palatului de ieri, că nu mi se deschisese biroul, unde stătusem de atîtea ori la sfat cu bătrînul Sfetea, și nici odăia de lucru a lui Ion Simionescu. Trebuie să fi fost amîndoi de față, ei cari, din lumea lor, știau ce se pregătește pentru a doua zi. Acea frăție de muncă se mai adunase o dată împreună, după 25 de ani, și înainte să se risipească în cele patru vînturi.

Tăria „Cărții românești“ a fost librăria ei. Librării au fost cei dintîi și cei mai de seamă editori români, după ce s-a ieșit din vremea cărților bisericești. Slujise ca mare pildă „Socec“, dar „Cartea românească“ l-a întrecut. De aceea răspunsul părea aproape la locul lui necunoscătorilor, atunci cînd vreun director al întreprinderii, strîns cu ușa că nu tipărește vreo carte mai înaintată în vederi, răspundea glumind, ca să scape : „Ce să facem ! Noi sîntem negustori, nu sîntem oameni de cultură. Îndrumați-ne dumneavoastră !“ Au fost negustori, dar negustori de marfă spirituală, și care au ajuns să și-o fabricice singuri după planurile lucrate de cei mai mari cărturari ai țării și după observațiile proprii cîștigate în legătura de fiecare zi cu publicul cititor însuși. Această

sarcină luată de bunăvoie, de răspindire a cărții pînă în cele mai depărtate unghere, a fost deopotrivă, dacă n-a fost mai de seamă decît producerea însăși a cărții. Do-
vadă că mari edituri, numai edituri, s-au mai găsit care s-o lucreze, dar s-o lase chiar de-a doua zi cu totul în seama locurilor de desfacere și uneori să se ruineze din această pricină. Librării propriu-zise, organizate în toată țara, pentru ca orice tipăritură să circule repede și sigur, au fost mai puține. Nu era deajuns ca făclia să se aprindă ; ea mai trebuia să alerge pînă la capătul pămîntului românesc. Nici o întreprindere românească nu și-a îndeplinit mai bine în același timp două sarcini, așa cum și-a îndeplinit-o „Cartea românească“. Dacă s-ar da recunoașteri publice, pentru asemenea merite, țara, la 25 de ani, ar trebui s-o cheme și s-o răsplătească.

Este și o istorie culturală, nu numai o istorie pragmatică, și ea își are în aceeași măsură eroii săi, cari trebuie sărbătoriți.

Dintre toate librăriile pe care le-a deschis „Cartea românească“, și mă gîndesc mai ales la cele din pămînturile noi, într-una aș întîrzia mai cu drag zilele acestea de praznic. O piață largă, pătrată, se desfășoară înaintea. Pîlcuri de porumbei se înalță gîngurind în senin de pe ferestrele turnurilor sau de pe streășinele caselor, la cea mai slabă alarmă. Aci se vorbea românește chiar în zilele cele mai negre. Breslele din Șcheii vecini își aduceau în fiecare dimineață taraba de marfă la tocmeală. Aveau un organ vestit, care se auzea pînă nu știu unde, precupețele dinspre Tocile. Numai în mijlocul lor putea să se scrie și să răsune întîia oară *Deșteaptă-te, române* a lui Mureșanu, și acolo a fost scris și a răsunit întîia oară. Era la românii cei mai nemeriți să-l facă să ajungă departe. Tot din acele locuri ne-a plecat și cel mai bun librar. Pe Ciurcu, vechiul librar al Brașovului, l-am căutat dintr-o prăvălie tot mai mică și mai dosnică în altă prăvălie mică și dosnică, pînă i-am pierdut în anii aceștia urma. Astăzi, Constantin Sfetea, vrednicul lui urmaș, dar ridicat pînă la înălțimea vremurilor, trebuie să stea nevăzut înaintea librăriei „Cartea românească“, din piața cea mare a Brașovului. Este fapta de care se

mîndrește mai mult. S-a întors acasă și, dacă este să i se amintească numele, ca amestecat și el într-o treabă de ispravă, voiește să-l audă astăzi aici, pe locurile de unde a plecat.

ION BIANU

Titularul de bibliologie de la Facultatea de litere din București s-a gândit să-și deschidă anul acesta școlar cu o comemorare a lui Ion Bianu. Poate pentru că se împlineau zece ani de la moarte.¹ Anul școlar era numai ca un fel de semestru de primăvară, cu ghiocei și viorele, care se vedeau jos pe bulevard de la toate ferestrele Universității. Era ca o zi, dăruită de cer, a amintirii. Umbrai pe drumuri cu dorul să-ți aduci aminte. Erai în căutarea de fețe dragi și de flori curați.

Mi-a părut mai bine că această comemorare s-a făcut la Universitate decât la Biblioteca Academiei. Acolo prezența fostului bibliotecar s-ar fi simțit în toate sălile și coridoarele. Fusese un gospodar atît de băgător de seamă al tuturor acestor bunuri, cari mai ales prin osteneala lui fuseseră puse împreună, încît n-ar fi vrut el să lipsească, chiar dacă nu l-am fi chemat noi. Prea era în toate de față și învățat să-i îndrepte pe ceilalți, cu vorba și cu sfatul, cari nu erau întotdeauna blînde. Parcă nu l-am fi putut comemora decât cu voia lui și dacă și-ar fi dat întii aprobarea pe fiecare manifestare, îndreptînd ici și colo manuscrisele.

Aici, la Facultatea de litere, era altfel. Aici trebuia reînviat și chemat cu toate însușirile minții și ale inimii. Trebuia făcut bucată cu bucată, ca un viteaz din basme, pe care îl stropești la început cu apa de leac anume ca să se încheie bucată cu bucată, și apoi cu apa vieții, ca să capete din nou suflet și mișcare, sau ca niște foi ră-

vășite de manuscrise, pe care le pui împreună, după capitole și număr de pagină. Ascultam în sala unde plutea și amintirea lui Cartoian, elevul lui, de curînd plecat dintre noi ca să-și întâlnească profesorul și să calce, poate, acum pragul alături de el, umbră lîngă altă umbră. O ascultam dacă vine, după fiecare cuvînt rostit de la catedră, uneori de învățăcei cu cari lucrase zeci de ani la aceeași treabă și nu s-ar fi mirat să se afle din nou laolaltă.

Pe Bianu l-am văzut de nenumărate ori. Am lucrat cu el la tot felul de întreprinderi. Luni de zile m-am străduit, sub supravegherea lui, să înmulțesc fondurile *Dicționarului limbii române* și am izbutit². Se bucura și nu prea, tocmai pentru că un lucru atît de la sine înțeles nu-i venise în cap, să ducă adică editorul cartea aasă la cel care cu mare bucurie ar fi vrut-o și nu să-l aștepte, ca totdeauna, să vie el singur după ea. Pentru că taina izbutirii acelei campanii de pe vremuri, de care tocmai Bianu se îndoise, nici nu fusese alta. Citeam însă în fiecare zi pe obrazul lui, după noile chitanțe de sume încasate pentru *Dicționar* de Banca românească, mulțumirea de ceea ce se petrecea. Și mulțumirea îi era cu atît mai mare, cu cît eram ardelean ca și el. Orice treabă de organizare și *Dicționarul* el însuși erau ale noastre, ale ardelenilor. Îl văd încă în odaia din colț, de la catul întii din față al vechii clădiri, unde geamurile erau vitralii colorate cu domni de demult. El însuși era un asemenea vitraliu, cu cărți de jur-împrejur și în haine sure, ca om de catedră și de arhivă, lîngă oamenii de paloș și de istorie strălucită, dar întru nimic mai puțin însemnat decât ei. Nu era nici Suceava și nici Tîrgoviștea cu voievozii și zarea de palate domnești, dar era Blajul, cu datinele de învățătură și de lupte ale gîndului, și cînd soarele năvălea în odaie, prin perdelele de viță sălbatecă de care era îmbrăcat tot peretele și era îmbrăcată streășina, locul se umplea în sulurile de raze, de făpturi de demult, și ne credeam într-un muzeu sau într-o biserică. Tăceam o clipă și ne uitam. Nu mai eram de-atunci și de-acolo, furați de treburi mărunte, ci oameni de departe, veniți pentru o împărtașanie.

Dar, cu toate acestea, de câte ori îl pomenesc pe Ion Bianu, îl văd în altă parte. Nici nu-l cunoșteam pe acea vreme. Era un ins fără nume pentru mine, care se plimba pe uliți mai puțin umblate din București, ca să-i ție de urît unui om uitat. Se oprea din timp în timp, cînd se oprea celălalt, și îl asculta. Celălalt avea totdeauna pe el pardesiul de bolnav care e urmărit pretutindeni de curenți, o pălărie neagră tare și capul băgat între umeri. Era mic de stat, dar poruncitor și hotărît. Avea o mișcare de deget arătător, tocmai ca un semn autoritar și pe care i-o prinseseră caricaturiştii vremii. Mă gîndesc la Mitiță Sturdza, de curînd întors din străinătate, unde medicii îl găsiseră bolnav fără mîntuire. Eram în liceu, cu lecturi clasice curente, și-mi plăcea tovarășia aceasta nemîngîiată, de tragedie elenă. Bianu nu era, alături de fostul secretar general al Academiei Române și prim-ministru al țării, numai un ocrotit recunoscător în zilele de decădere și de moarte, dar o inimă bună și un fiu sufletesc. Abia mai tîrziu, ca student cititor la Biblioteca Academiei și ascultător de cursuri, m-am dumirit că profesorul și directorul, aspru și uscat, cum mi-l zugrăveau colegii, era același cu Ion Bianu, tovarășul de tragedie antică, din bunătate de inimă, al regilor mitologici detronați și prigonii de zei. Nu i-am mărturisit-o niciodată, dar nu l-am mai putut vedea după aceea decît așa cum l-am cunoscut acum aproape o jumătate de secol. O undă de duioșie mă încălzea cînd stătea înaintea mea. Cum mă încălzește și acum cînd oameni mai tineri vorbesc despre el de la catedră.

S-a zis despre Ion Bianu că a fost un mare sacrificat. Putea, și a dat dovezi, să ajungă un om de știință, dar s-a mulțumit să se închine gîndului unei mari biblioteci românești. Biblioteca Academiei Române, care e mai mult decît o mare bibliotecă, nu se poate închipui fără Ion Bianu. Locul de profesor de istorie a literaturii românești vechi, cercetări de text și de stil, cum sînt *Psal-tirea dosofteiană*³ și *scheiană*⁴, puneri împreună de monumente bibliografice ca *Bibliografia românească veche*⁵ sînt mult, dar nu fac decît abia să se clatine talgerul unei cumpeni de rost istoric, atunci cînd în celălalt talger cîntăritorul așează Biblioteca Academiei Române. Între

privitori se înșiră atunci și cele nouă muze și peste ele capul încoifat în aur peste costița bălaie al însăși Pallas-Athenei. Cu Pallas-Athena vine nu numai Elada, cea cu tragediile mitologice al simțirilor adînci, dar vine și Ardealul. Cărturarii de-acolo, mai cu seamă cei de la jumătatea secolului trecut, între care a crescut Bianu, o aveau între mesenele de fiecare zi. Uitați-vă ca dovadă la stema Asociației pentru literatura română și cultura poporului român, cea de la 1861, care e o Pallas-Athena cu biruința alături și cu un șirag de stele deșirat și risipit în spațiu. Ea deschidea în acei ani căile Academiei Române.

Mi-a plăcut de aceea îndeosebi, ca început, episodul povestit de d-l Todor, cînd biblioteca de mai tîrziu, cu zestrea ei neprețuită, era adăpostită pe la 1880 în vreo sală de curs a vechii Universității, de unde profesorul titular, supărat dintr-o pricină sau alta, o dădea afară, împreună cu bibliotecar, Ion Bianu, și cu om de serviciu cu tot — singurul personal —, precum și episodul din culmea mării, acesta povestit de Perpessicius, cînd, la primirea în Academie a șefului școlii simboliste, Ovid Densusianu, ruginitul, cum am fi fost porniți să-l credem noi pe Bianu, îi amintea⁶ de volume simptomatice abia ieșite, ca *Deniile*⁷ lui Ștefan Nenițescu și *Pietre pentru templul meu*⁸ de Lucian Blaga. Omul era foarte citit în poezia cea mai nouă și vedea în viitor. Tot de la Perpessicius am putut afla, cu acest prilej, că Bianu, prevăzînd în poetul mai mult revoltat pe bibliograful și, într-un fel, pe editorul lui Eminescu, de mai tîrziu, nu numai că i-a dat un loc între funcționarii Academiei, dar i-a deschis drumul spre Ghergani și bărăganele lui Ion Ghica, antemergătoare bărăganului lui Odobescu. Îl lega parcă și cu legături vii de istoria literaturii române. Această deschidere de drum însemna la acea vreme o sporire de venituri pentru un student sărac, meditator la niște nepoți ai lui Ion Ghica, și încă o dovadă de inimă bună într-un om cu nume făcut de ursuzlic și de asprime cu orice preț.

Mi-a părut rău numai de un lucru, că d-l Georgescu-Tistu, care a avut gîndul frumos al acestei sărbătoriri și era gazda noastră, n-a crezut că trebuie să mai amin-

tească de ceva. Ion Bianu a fost întiiul președinte al întiiei asociații românești de bibliotecari. Chiar dacă atunci cînd ne-am dus la el cu această propunere n-a vrut să audă, spunîndu-ne că e prea bătrîn pentru asemenea sarcină și aducînd, dealtminteri, și unele îndoieli despre putința de bună funcționare a unui atare corp, așa cum erau încă împrejurările acum douăzeci de ani, faptul nu e mai puțin vrednic de amintit. Ne găseam atîția de față în sală, în carne și în oase sau numai în spirit, care îl cunoșteam, d-l D. Gusti ca președinte al Institutului social român, unde secția de bibliologie a lucrat statutul asociației, d-l Tistu însuși, secretarul acelei secții, d-l Tzigara-Samurcaș, care în scrisoarea trimisă, cu cerere de iertare că nu poate fi de față, vorbește domnia-sa, cu mai mult simț al măririlor decît noi ceștilalți, de Ion Bianu ca de starostele bibliotecarilor români, și a încercat să-i ție locul ca președinte, după ce întiiul președinte ne-a părăsit pentru totdeauna. Ne-ar fi plăcut, nouă și încă la vreo cîtiva, singurii cari știm, să fi auzit de această alegere venită de la sine, și pe care, oricît s-ar părea că n-a primit-o, a întîmpinat-o cu plăcere și a dus-o cu el în mormînt, întiiul președinte al întiiei asociații a bibliotecarilor români? Mi-aduc aminte că eu i-am zis pînă la urmă „domnule președinte”. Mai este pînă astăzi și are să rămînă pînă la urmă, cel puțin pentru cîtiva dintre noi, nu profesor universitar, nici director al Academiei Române, ci acest „președinte” de gospodari de cetăți ai cărților, un staroste de știință nouă. Multe meserii poate se vor schimba și pînă și amintirea li se va șterge, cu anumite unelte care nu se mai întrebunțează, dar cartea ca unealtă a cunoașterii și biblioteca, marele ei atelier și depozit, se pare că se va păstra tot așa de iubită și de căutată ca în zilele faraoanilor și ale Nabucadnezarilor Caldeei și Sargonizilor Asiriei. Bibliotecarii români să-și aducă aminte. Înainte-mergătorul lor la noi rămîne Ion Bianu.

Peste toate aceste cîntece de laudă și suspine de amintire, d-l Dan Simonescu a tras cu o mîină de meșter fundul de mozaic bizantin al istoriei literaturii vechi, pe care chipul lui Ion Bianu se putea desprinde mai repede. Pe lîngă literatura fremătătoare și cîu o lacrimă în

gene, se așeza la locul ei de cronicară adîncă și nepărțitoare, știința universitară. Acum cred că se găseau de față, ascultînd, umbră lîngă umbră, Ion Bianu și învățăcelul lui, Cartojan. Faust nici nu poate fi înțeles fără un *famulus* alături, fie că e Wagner, de hîrtie tipărită, fie că e Mefistofeles, de flacără, mirosind a catran și puicioasă. Pe peretele înserat al sălii au fumezat două făpturi puțin girbove, mai mari decît omul, cari se strecurau pe undeva, peste capetele noastre. Eu ascultam numai cu o ureche și îmi mormăiam în colțul meu, ca la strana din dreapta altarului, rîndurile scrise cu chirilice negre și roșii ale cazaniei mele.

GEORGE VĂLSAN, DUPĂ ZECE ANI

Au trecut zece ani de când George Vălsan a plecat dintre noi¹. Mi s-a părut că-i datorăm un cuvînt de amintire, mai ales că viața lui, puțină cită a fost și în luptă cu durerile, înseamnă o lecție de încredere și de putere. Ar fi păcat, și în ce ne privește, să nu scoatem la vedere acest adevăr mai amestecat cu ființa lui și puțin ușor altminteri să rămînă ascuns, pentru tot folosul pe care îl putem trage, și ar fi păcat, și în ce-l privește, să se piardă o trăsătură care, fiind atît de strîns legată de om, se poate duce odată cu el, pentru lumina nouă în care are să stea de acum înainte în fața noastră.

Este o casă bătrînească, sub muntele Cozla din Piatra Neamț, încărcată de cărți și de hîrtii, unde mi s-a arătat, cînd răsfoiam prin acele cărți și hîrtii, acest al doilea George Vălsan. Nu încerc să fac astăzi decît să-mi împlinesc o făgăduială de-atunci. Se găseau acolo, într-o corespondență începută în 1912, dintre tînărul profesor de geografie plecat la adîncire de studii în străinătate, și dorneanul acesta sfîtos, mult mai greu de ani și de știința vieții, unde mă întîmplam să fiu oaspe, Gheorghe Kirileanu, tot felul de mărturisiri, cari alcătuiau împreună o adevărată autobiografie. Multe din acele scrisori erau atît de frumoase, încît nu puteau fi ale unui singur om, oricît de îndrăgostit de ele, ci ale literaturii. Am cerut voia, nu numai să le citesc, dar să culeg din foi ce mi se va părea și să aduc la cunoștință.

Mă însărcinase de puțin timp Ion Simionescu, fostul președinte al Academiei Române, să scriu despre George Vălsan un portret în *Cunoștințe folositoare*. Ceea ce îmi căzuse în mîini era un izvor, cum nu și-ar fi putut dori altul, cu știri mai de-a dreptul și mai bogate, nici un biograf. Scrisorile ar fi fost vrednice să fie tipărite la urma textului străin, însăilat din mai multe părți, ca o întregire firească de material neprelucrat. Ar fi fost ca și cum George Vălsan ar fi ieșit din pagini și ar fi vorbit însuși mai departe, după ce povestitorul vieții lui s-ar fi oprit. Am să folosesc, de aceea, în cuvintele pe care am să le spun despre Vălsan, cît mai mult din această corespondență. Vom fi doi cari vorbim și, de cîte ori se va putea, mă voi da îndărăt ca să-l ascultăm pe el.

Poate că odată acea corespondență va intra, împreună cu alte documente despre ființe și vremuri cu deosebire scumpe și împletite cu marea istorie a țării noastre, în zestrea Academiei Române, unde să ajungă într-adevăr un bun al tuturor. Piatra Neamț și pămîntul unde ea se află așezată prea își au propriul trecut, care este bine să fie păstrat pe locuri, de la vasele preistorice, cu smalțul lor roșu, descoperite de părintele Matasă la capătul unor istețe săpături arheologice, pînă la amintirile domnești de la Bicaz și din orașul popas de plute însuși, sau de la Humuleștii lui Creangă și pînă la mănăstirile de sub munte, ca să se mai lăcomească și după lucruri cari numai întîmplător au pătruns pînă acolo și nu se leagă de acel colț de miazănoapte decît prin viața culegătorului. Dragostea de casă nu trebuie să meargă așa de departe, încît fiul recunoscător să împodobească acea casă și tocmai în anii lui cei mai chibzuiți cu niște găтели cari sînt din altă parte și ar sta mult mai bine în locul de unde sînt. Măcar pentru înlesnirea cercetătorului, ele ar trebui lăsate în drumul lui și nu puse ca la grindă, pe sub streșini de munte. Multe din aceste numere ale unui muzeu Gheorghe Kirileanu au fost adunate, dealtfel, pentru că omul, pe lîngă patima pe care o aducea din Broștenii lui pentru hrisoave și zapise, a fost multă ani bibliotecar al Palatului și așezat la un vad fără pereche. Bucureștii au un drept la el.

Mi-aduc aminte de George Vălsan din anii universității. El era mai mare decât noi, învățăceii din acele zile fericite, strânși în seminarul d-lui Simion Mehedinți și, cel puțin pentru mine, cu toată vaza de tînăr pe care îl deosebise între ceilalți Titu Maiorescu. Ne întâlneam într-o răspîntie de margini de București, ca să ne ducem în ceață la vreo nisipărie de pe Dîmbovița de sus și din tînutul lacurilor. Era totdeauna vesel și bucuros de mers. Ne găseam la o cercetare de straturi și de istorie a alcătuirii în adîncurile ei a Cîmpiei Române, care a dat mai tîrziu studiul de căpetenie și dreptul să intre în știință geografului și scriitorului George Vălsan². Poate că s-au scris și mai ales că au să se mai scrie și pagini mai învățate decât paginile lui din acea lucrare, dar nici unele n-au să fie mai cumpănite, ca simț clasic al compoziției, și mai străvezii, ca alegere a cuvintelor și înțelegere. Eu, de cîte ori vreau să am înainte ceea ce au să fie, după capul meu, cărțile de știință românești ale viitorului, înghebate nu numai pentru o clipă, dar în care să freamăte o minte îndrăgostită de cercetări și să lupte un purtător de condei, meșter al formei și poet, ca să pună la un loc un monument de muncă științifică și de limbă, deschid acele pagine. Nu știu pînă acum altele mai vorbitoare. Eram pe atunci cufundat în lecturile eroice de mari călători și geografi, ca Förster, tovarășul lui Cook prin mările australe, și ale lui Alexander von Humboldt, care mi se părea că este pentru pămînt ceea ce fusese Atlas în vechime, rătăcit printre stele, pentru cer — îl duce pe umăr —, și așteptam și în românește un scris la fel.

Astăzi, privind îndărăt, îmi dau seama că George Vălsan înfățișa printre noi și în istoria științei lui, aproape o răspîntie și era ca o pafta de argint frumos cioplită, și tocmai de aceea mai șubredă, care ținea legate două căpătîie de epocă. Trecerea s-a făcut în zilele lui dintr-o parte în alta și nu numai atît, dar cu amestecul de-a dreptul. Noi eram de față la pregătiri și la întîile încercări, fără s-o mai apucăm. Ceilalți ieșiserăm din Universitate cînd ea s-a întîmplat. O învinuire, care se aducea studiilor geografice de la noi, era că fuseseră prin început și le plăcea, prin cei care le aveau și mai depar-

te în seamă, să se păstreze o disciplină literară. Nu se desprinseseră încă de vremea de închegare a științei universitare române, rămasă la patriotismul secolului trecut, care căuta adevărul, nu atît pentru că el împingea îndărăt întunericul din lume, ci pentru că ajuta țării să se clădească și neamului să prindă și să se întărească, așa cum prinde și se întărește cimentul. După grija pentru istorie, unde se puteau urmări faptele strămoșilor la alcătuirea unui stat român între Carpați și Dunăre, cu marea lecție pentru zilele de astăzi, și după adîncirea în problemele de filologie, unde la catedrele ei mai mult se închina ca la altare decât se învăța, pentru că era vorba de puterea din care ne cunoșteam mai fără putință de tăgadă obîrșia, în mijlocul altor noroade, și ne venise apărarea în timpul secolelor de o pierdere între ele, urma, în sfîrșit, ca o a treia în drepturi de la sine înțelese, geografia, adică cercetarea pămîntului de sub noi, firește, în întîiul rînd a pămîntului românesc. Aveam nevoie de istorici, filologi și geografi, mai mult ca de niște descoperitori de argumente naționale decât ca de niște oameni obiectivi de știință. Rîndul de tineri din care făceam parte începuse să obosească de asemenea păreri, socotite încetul cu încetul ruginite. România mersese cu pași cari o mîntuiseră de-atîtea alte sclavii și ea se putea scutura și de aceasta. De aici își făcea drum dorința ca disciplina geografică să se depărteze de sectorul literar, unde o pășteau tot felul de primejdii, și să se apropie de sectorul științific. Aveam și atîtea pilde, foarte aproape de noi.

Am privit totdeauna ca un semn văzut al acestei porniri, după care, oricît ar fi fost ea de suprafață, a putut urma și trecerea catedrei de geografie de la Facultatea de litere și filozofie la Facultatea de științe, schimbarea sălii unde se făceau cursurile în București, din încăperile pline încă de ecourile marilor noștri istorici și filologi, în odăile aproape de laborator ale științelor fizice și experimentale. Ni s-a spus chiar că această schimbare de loc are ca scop să ne apropie pe noi de studenții de la științe și de metodele lor, iar pe studenții de la științe de noi și de obiect, care era de întîlnire între preocupări și nu de închidere într-una singură. Un pen-

dul al lui Foucault, spânzurat de tavan, își mișca vârful de aramă într-un disc plin de nisip și era ca un martor mut al lumii unde năzuiam să pătrundem. Ne supraveghea. Îl priveam puțin înfiorați și ascultam același curs, cu aceleași cadențe de artă verbală și de sugestii descriptive.

Nu ni se părea că drumul pe care intraserăm putea să ne ducă pe tărîmul făgăduit. Dealtminteri, foarte curînd ne-am mutat îndărăt în sălile din care plecaserăm, fără să ne convingem nici pe noi nici pe străini. George Vâlsan, în răstimp, se băgase la școala geologilor și, împreună cu alți tineri, cari duseseră la capăt cu strălucire studiile universitare din țară, urmau prin străinătăți pe Emmanuel de Martonne sau Penck și se schimbau în niște părtași credincioși ai celeilalte păreri. Prin ei, trecerea în cîmpul de alături al științei se făcea fără zguduiri, chiar cînd oamenii, ca Vâlsan, în plămada lor adîncă, rămîneau pentru totdeauna ai taberii dintîi. Nu însemna că lucrul în sine nu era întemeiat, ci numai că el se hotăra să facă marea jerftă, călcîndu-și pe suflet, ca să se așeze în fruntea neștiutorilor și a șovăitorilor. Cel mai literat dintre geografi, poet în proză și în versuri și amestecat de frumusețile cuvîntului, ca o luncă înrourată plină de privighetori, călca fără să stea la gînduri între necredincioși, cari tăgăduiau făptura de poezie și de zări liliachii a Mîntuitorului. Trebuia, și de aceea o făcea fără preget. Ca să se vadă de unde venea și ce suflet aducea cu el, să se citească foile, cari parcă sînt de porțelan, cu cea mai aeriană dintre picturi, din studiul lui, urcînd treptat, de la întiile rînduri pînă la cele din urmă, spre cea mai colorată și fragedă poemă în proză din literatura română, *Coasta de argint*. George Vâlsan era ca și cum luase condeiul din mîinile subțiate ale lui Alexandru Odobescu, ca să-l ducă pe hîrtie infrigurat de presimțul plecărilor apropiate.

Era un om care credea în menirea lui, pentru că altminteri n-ar fi găsit aceste cuvinte pe care nu s-a sfiit să le scrie într-o scrisoare din Paris, de la 12 noiembrie 1928 :

„Cel puțin, dacă mă aflu aci, să încerc tot ce poate știința în privința bolii mele, cu toate că nădejdi mari

nu am. Dar, pînă la sfîrșit, cu ultima licărire de speranță, voi lupta cu soarta, care mă dușmănește atît de aprig. Că voi fi biruit, o știu de mult, însă nu cu ticăloșie. Căci, la urmă, nu mă apăr numai pe mine, ci apăr ce mi-a dăruit Dumnezeu fără știrea mea și fără voia mea și care ar mai putea să folosească și altora.“

Era după o plimbare prin orașul unde avusese ani atît de buni și pomii își pierduseră frunzele, după opriri la sanatorii pentru un loc într-un pat de operație. Voia să se întoarcă la București cu puteri de muncă. Făcea planuri de lucrări. Descoperea, într-o după-amiază de răsfoire prin hîrtoage vechi de la Biblioteca Națională, cea mai prețioasă hartă a țării, lucrată cu caligrafi domnești — atunci erau două secole — de Dimitrie Cantemir, gospodarul Moldovei, fugit de răul păgînilor în Rusia și oaspe binevăzut pînă la sfîrșitul zilelor lui al lui Petru cel Mare. Mi-aduc aminte de emoția pe care a stîrnit-o comunicarea lui George Vâlsan la Academia Română, după întoarcere, și care răspîdea în lume acest fapt mai mare decît o biruință de arme³, dar foarte puțini, aflați mai aproape de om și neamăgiți de glasul lui liniștit, de focul neclintit din ochii mari, de fruntea largă și galbenă, cu ceva lustru ca fildeșul, și mai cu seamă de zîmbetul bun și depărtat, își dădeau seama de ce suferință fusese legată acea descoperire și că pasărea care ne cînta singera de o rană fără iertare. El zîmbea mai departe și vorbea despre meritele lui Dimitrașcu învătăatul, fiu al lui Constantin bătrînul, care nu știa nici să-și scrie numele. Numai stolnicul Cantacuzino de la București mai ticluise poate ceva asemenea, și parcă era gata să plece la drum, plin de o deopotrivă bucurie de viață, ca să afle pe undeva și harta muntenească ținută în gheare de vulturul negru de la Argeș al Basarabilor⁴. Aș putea să arăt și locul, aici în sală, de unde ne zîmbea și poate ne ascultă acum, aducîndu-și aminte.

Iată de ce era premeasă o asemenea plimbare, care uneori însemna la capăt, ca pe mări și oceane, o descoperire, tot pe atît de minunată, pe cît era de neașteptată. Scrisoarea este de la 5 octombrie 1928, de la Paris :

„Azi sînt într-una din puținele mele zile fără durere. Totul mi se pare trandafiriu, cu toate că pînă aseară,

timp de patru zile, am dus-o numai în vărsături și n-am putut mânca nimic. Atît m-a chinuit însă durerea, că o zi de liniște mi se pare un dar neprețuit, așa cum trebuie să pară o zi de fericire nespūsă pentru un om tînăr și sănătos. Și atît de mlădioasă e firea omenească, încît ajung cîteva ceasuri de adormire a suferinței ca toate speranțele să prindă aripi. Cerul e albastru și plin de porumbeii albi ai proiectelor mele de viitor. Deși mă împleticeam în picioare ca iedul nou-născut, n-am vrut să mai rămîn în pat. M-am îmbrăcat, am luat un taxi-metru...". Putem să-i vedem capul tînăr și frumos, cău-tînd prin fereastra deschisă la bulevardele Parisului, pline de lume. Face parte și este de-acum nemuritor ca și ea. Trece pe la marginea ei, privind-o zîmbind. N-are de ce să nu mai treacă și astăzi, așa cum trecea atunci.

Alteori, un val de deznădejde pare că-l înecă, dar se ridică și își pune înainte țeluri înalte, către care porneste chiar pe brînci. Rîndurile sînt de la 31 octombrie 1928, de la Paris :

„De patru săptămîni aștept ca în sfîrșit să birui slăbiciunea care mă copleșește, dar nu reușesc. Înainte de tratament aveam 62 de kg, după el, 51 (acum două săptămîni). Într-o săptămînă am cîștigat numai 1 kg, iar în a doua numai 150 grame. E adevărat că tratamentul nu a fost dureros ; timp de trei săptămîni, am fost ținut într-o somnolență care a amortit toate durerile și spasmele pe care medicii se temeau să nu le am la dezin-toxicare. Dar ce folos ? Îndată ce a încetat efectul sorporificelor și am rămas la propriile mele forțe, acestea nu mai existau. Nu mai eram decît o cîrpă inertă, fără cea mai mică voință, plănuiind și forțîndu-mă o jumătate de ceas ca să întind mîna și să beau o gură de apă. Am avut 14 operații, dintre care două mortale, ei bine, toate la un loc nu m-au istovit cum m-a istovit tratamentul acesta. Ce e mai grozav e că mi-au ucis și sufletul pe care îl aveam înainte. Pînă acum, m-au ținut în viață tîria sufletească, pofta de viață, rîvna de lucru, de creație, plăcerea de a simți că mintea mea asimilează ușor și repede și poate crea sau cel puțin îndemna pe cei din jurul meu la creație. Unde sînt acum toate darurile acestea ? Viața mi se pare cenușie și îngrozitor de tristă,

nu mai am nici o dorință, nici o aspirație, mă gîndesc cu spaimă la muncă și la noile îndatoriri pe care le-aș avea, dacă sînt mutat la București. O descurajare imensă mă cuprinde și mă face să plîng pe ruinele sufletului meu.“

Tot din Paris, la 27 august 1929, trage planul unei mari lucrări, care trebuia să aducă o înviorare în învățămîntul geografic și n-a ispitit încă pe nici unul din colegii sau învățăceii lui :

„Mi-am dat toată silința, scrie el prietenului de la București, să-l isprăvesc singur (era vorba de manualul de geografie al d-lui Simion Mehedinți, unde adăugase niște pagini de cartografie și corectase pînă la plecarea din București) și pentru aceasta m-am culcat timp de două săptămîni între cinci și șase dimineața (fără să știe ai mei, cari credeau că mă culc cel mult pe la 4), dar nu s-a putut. Iartă-mă și dumneata și caută de mă scuză, pe cît e posibil, și față de domnul Mehedinți, care mi-e teamă că a început să regrete o colaborare atît de incomodă. Gîndește-te numai la faptul că cele 5 lecții de cartografie de la sfîrșit au luat proporțiile unui volumaș de o sută pagini ! Sînt sigur că și domnul Mehedinți va fi neplăcut impresionat și mă aștept și la critici defavorabile din partea Comisiunii de lectură a manualelor, ca și din partea profesorilor de liceu (fără a mai ține seama de colegii mei de universitate, cari nu-mi vor ierta că-i învăț un capitol al științei lor, de care n-a îndrăznit nici unul să se atingă pînă acum !). Și, cu toate acestea, ce să-ți spun ! Nu regret deloc că l-am scris și că mi-am risipit cu el puținele forțe cari mi-ar fi fost atît de necesare pentru reușita tratamentului pe care-l voi începe în curînd. Am convingerea că paginile acestea sînt începutul unei epoce nouă în învățămîntul geografic românesc (vezi cît de modest sînt !), a unei epoce nu de memorizare, ci de școala muncii personale a elevilor, care va sili și pe profesor să se miște mai mult și să vază cu ochii proprii geografia ținutului său — dacă nu vrea să-ia înainte elevii inteligenți ai clasei. Aceasta îi va nemulțumi pe cei mai mulți, dar îi va sili să se mai scuture de apatia tradițională, cultivată atît de bine de manualele de pînă acum. Pentru acest rezultat mi s-a părut că pot lua

răspunderea celor câteva zeci de pagine în plus, cu care se îngroașă manualul clasic al d-lui Mehedinți.⁵ Unde mai pui că acest capitol îmi servește minunat ca introducere la cursul pe care mă gândesc să-l încep la toamnă la București... dacă, vorba măicuței, va vrea Dumnezeu, dacă organismul meu slăbit va rezista și la noul tratament, dacă Ministerul mă va numi, și dacă, numit, voi putea să-mi țin cursul așa cum doresc, cu cele mai bune intenții de sacrificiu personal. Mulți «dacă» pentru cei 44 de ani ai mei (vârsta lui Bogrea și a lui Pârvan!) și pentru pedestalul atât de șubred al organismului meu săpat de 14 ani fără încetare!... Cît de elementar și concentrat am vrut să fiu, lipsește încă mult din ce ar fi bine să se știe în legătură cu harta, așa că, în viitor (dacă voi trăi și mă voi putea ocupa tot eu de o nouă ediție) am de gând să refac totul în două versiuni: una redusă pentru manual, alta amplificată și tipărită în *volum separat*, care va fi înția geografie *practică* elementară românească, atât pentru elevii de liceu, cît și pentru studenții începători. Am convingerea că numai o astfel de carte de îndrumări practice spre activitate personală va aduce renașterea fecundă a geografiei țării noastre. Voi dezvolta acolo planul pentru *monografii locale*, voi arăta cum se poate face cu folos o *excursie* geografică, voi da sfaturi pentru *descrierea geografică* (spre deosebire de cea literară și științifică), pentru analiza și *interpretarea hărții*, voi adăuga paragrafe pentru *desenul geografic*, *block-diagrame* și alte mijloace de reprezentare grafică, voi arăta *instrumentele* necesare și întrebuițarea lor, adunarea de *material geografic*, *chestionare*, *fotografie* etc.

Te plictisesc cu aceste amănunte, fiindcă nu pot ști ce rezultat va avea tratamentul meu. Dacă nu va reuși și nu mă voi putea întoarce să îndeplinesc eu acest plan, măcar să se știe în ce sens am înțeles să fie realizat de alții. *Nu sînt descurajat* și sper să biruiesc și încercarea asta, dar e bine să avem în *vedere toate posibilitățile*. Astfel, pentru volumul proiectat să fie tipărit de Fundația „Ferdinand“, pe lângă materialul dat (și publicat) e bine să știi și d-ta că conferințele nepublicate încă, însă menționate în lista prezentată Comitetului, se află în biblioteca din dreapta biroului meu (lîngă sobă), cu-

tia de jos, în stînga. Pe biroul meu, în stînga, se află un carnet gros, cu coperte de mușama cafenie (mi l-ai dăruit d-ta după dezastrul de la Ciurea), un adevărat volum, unde, pe lîngă extrase din autori citați, mai mult de jumătate e plin de observări personale, din care se pot culege lucruri interesante pentru împlinirea lacunelor unui volum tipărit, ba chiar pentru un volum nou, mai ales dacă s-ar adăuga și notele din alte vreo trei caiete, cu coperte cenușii tari, care se află în aceeași cutie de jos a bibliotecii de lîngă sobă. Caietul cafeniu de pe birou, dacă crezi că te-ar amuza să ai din cînd în cînd convorbiri cu mine, poți să-l iei la d-ta de acum, începînd lectura de la sfîrșit spre început ; din păcate, e scris atît de mărunt și pe ambele fețe, iar uneori prescurtat, încît mi-e teamă că îți va obosi ochii ; sînt în el și multe note, prețioase pentru mine, pe foi volante, pe care, după cîte îmi amintesc, le-am adunat într-un plic anexat la caiet ; te rog, lasă-le tot în caiet, să nu mi le rățăcească acasă. În orice caz, dacă nu mă întorc, acest carnet, dăruit de d-ta, *rămîne proprietatea d-tale*. În felul acesta, vom mai putea continua, și dincolo de viață, convorbirile noastre prietenești, cari pentru mine au fost cea mai dulce mîngiere de cînd boala m-a izolat de restul lumii. Știu că răsplata e prea meschină, dar din sărăcia mea ce ți-aș putea oferi mai mult decît o parte din sufletul meu fixat pe hîrtie, sub impresiile momentului ?“

De la o scrisoare la alta, George Vălsan visează la noi lucrări. Pe unele apucă să le înceapă, pe altele le poartă ani de zile cu sine, pentru ca la urmă să le lase numai între aceste pagini. Dar toate îi țin trează mîntea iscoditoare și vie, puterea de organizare a muncii științifice, oricît de neprietene ar fi împrejurările, ba am fi porniți să zicem, cu cît ele sînt mai neprietene, ca un fel de zăgaz ridicat de gînd împotriva lor. De Emmanuel de Martonne se simțea strîns cu multe legături. Era, într-un fel, elevul lui. Condeiful se încălzește cînd vine un prilej să vorbească despre el. Mulți ani i-a înlesnit excursii geografice în munții Transilvaniei, cari erau o adevărată școală de lucru pe teren pentru Institutul de geografie de la Cluj și îl apropiiau pe om de țară și de durerile ei. N-am avut un apărător mai bogat în argumente și mai

insuflețit decit pe el, precum nu cunoaștem om de știință care să fi cercetat cu mai multă luare-aminte și să fi scris monografia mai cuprinzătoare despre pământurile scumpe oricărui român. L-am ascultat pe marele profesor francez atîția dintre noi, în conferințele, fie de la București, fie de la Cluj, și cuvîntul lui învățat și hotărît ne urmărește încă⁶. Sîntem de partea lui George Vâlsan cînd este vorba de prețuirea pe care i-o datorim. Iată ce găsim într-o scrisoare :

„Acum sînt ocupat mult cu publicarea primului volum al Institutului, cu toate că nu am nici un studiu în acest volum și, cu toate că numele meu nu va apărea nicăieri, tot munca mea e mai grea. Sînt atîtea mărunțișuri de care la început nu-ți dai seama și care apar unul cite unul, îți răpesc vremea și uneori te fac să ieși de la capăt un lucru crezut isprăvit. Am făcut prefața în românește și franțuzește și am tradus rezumat mai bine de trei sferturi din studiul lui de Martonne. E o muncă migăloasă, la care trebuie să fii foarte atent, spre a reda prescurtat ideea, uneori cu nuanțe foarte fine și cu înlănțuirii logice complexe, dar îți mărturisesc că aceasta e munca cea mai plăcută. Acum văd că n-avem un limbaj geografic — rezumatul meu mi se pare că e prima traducere a unei lucrări de geografie științifică la noi. Sînt forțat de multe ori să creez termeni, să caut nuanțe în nomenclatura populară care există, foarte bogată, dar nu o avem la îndemînă. Așa că uneori trebuie să fac aproape o operă originală, ceea ce mă mai mîngîie de opera mea de hamal. Dacă ai fi lîngă mine, multe sfaturi mi-ai putea da. Iar mă gîndesc cu stăruință la un vechi proiect, pe care boala m-a făcut să-l părăsesc : un dicționar al terminologiei populare geografice românești. Oricît de necomplet ar fi, tot mai bine decît fără el“ (18 decembrie 1922).⁷

Intr-o altă scrisoare, de la 12 martie 1924, de la Cluj și ea, se arată deodată casa cu profil neoclasic din strada Mercur, numărul 1, din București, unde George Vâlsan fusese primit între toți oaspeții de ședințe literare ai lui Titu Maiorescu. Legătura aceea dintre geografie și etnografie i-ar fi plăcut bătrînului, care ar fi întors-o pe toa-

te părțile îndelung într-un colț și uitîndu-și de ceilalți, cu tînărul lui prieten, strîns între soba de faianță albă și între bibliotecă :

„Ședințele Soc[ietății] etnografice merg regulat, cu multe comunicări, cu public destul de numeros. În legătură cu aceste preocupări, îmi revăd o parte din materialele vechi. Mă gîndesc la un studiu asupra «geografiei basmelor», pentru care mi-am făcut multe note, dar numai pe baza enormelor cantități de basme pe care le-am înghițit în copilărie. Mi-ar trebui texte și aci nu am... Așa că te rog, dacă ai prilej să găsești acolo colecții de basme, ia-le pentru mine.“

Abia dintr-un foileton de ziar, care dă seama despre o ședință a Societății de etnografie, în care George Vâlsan ținuse o întîie comunicare despre geografia basmelor, putem judeca, nu numai ce gîndea, dar mai cu seamă ce-am pierdut pentru totdeauna, în această lume de Feți-Frumoși și de Ilene Cosînzene, unde ne-am petrecut copilăria, prin păduri de argint sau la fîntîni adînci, fără să bănuim, nu atît ce zine sau balauri ne înconjurau cît, mai ales, ce adevăruri științifice. Ca un mag bun, George Vâlsan ar fi spus cuvîntul de descîntec pe care-l găsisese și se pregătea să-l rostească pentru noi, ca să facă a noastră taina. Dar un mag mai mare decît el a rostit înaintea lui alt cuvînt, care l-a luat dintre noi, cu tot ce mai avea și poate nu-i era îngăduit să ne dea la iveală.

Cîteodată zarea se deschide pe de-a-ntregul spre literatură. Parcă ar fi în tinerete, cînd gîndea în versuri. Încearcă să uite că are locuința de vară la sanatoriul Techirghiol, unde era primit în anii din urmă, timp de o lună de zile, în dogoarea binefăcătoare a nisipului și în vecinătatea mării, nu numai cu bunăvoință, dar și cu iubire. Acolo s-a isprăvit pe neașteptate, în vara lui 1935. Poate să facă și glume despre marea prețuire pe care va cunoaște-o în viitor o piesă a lui de teatru, deși s-a oprit la bucăți într-un act și nu-și legase în nici un fel viața de scenă. Crede :

„Vinerea trecută s-a dat la Movilă o reprezentație în folsul Sanatoriului, în care s-a jucat și mica mea piesă într-un act *Datoria*. Foarte bine și inimos jucată de copii, cu costume din cearșafuri și prosoape, a reușit să țî-

nă încordată trei sferturi de ceas atenția unui public pes-
trit, foarte puțin preocupat de literatură și care venise
mai mult pentru balul ce trebuia să urmeze. Au urmat
aplauze călduroase, care nu puteau veni din politețe, căci
nimeni nu mă cunoștea și nu știa că sînt acolo. A fost și
pentru mine o descoperire : e reprezentabilă chiar pe o
scenă mai mare și se desfășoară nobil și cu o armonie de
vers, pe care nu i-o bănuisem. Peste 20-30 de ani va fi
dezgropată și pusă în repertoriul Teatrului Național, ca
una din micile bucați clasice ale literaturii noastre dra-
matiche începătoare. Nu crezi ? Așteaptă și vei vedea !”

Iată că anii trec și că sorocul pus de autor începe să se
apropie. Oamenii de teatru ar trebui, luîndu-se după ace-
ste rînduri, să caute piesa. Poate că George Vălsan vedea
bine. Dialogurile lui se pot scula încet și de departe, ca
din mare, și să vie aduse de pescăruși albi pe scena Tea-
trului Național. Era un vis și o mîngiere de zile amare.
N-avea multe alte pricini pe atunci. Așteptăm, cum ne în-
demna el zîmbind, cu dorul că vom și vedea. Gongul a bă-
tut. Cortina se ridică. *Datoria*, rămasă ca un simbol de la
George Vălsan, se apropie pe coturni antici de raza ochi-
lor noștri. De la el nu mai este un cuvînt aspru luat din
morală, ci un steag de mătase. Cel care-l purta era mai
mult un mucenic sfințit de suferință, decît un om urzit
la fel cu ceilalți.

Am o remușcare tîrzie și care nu este poate numai a
mea, citind scrisoarea cu dorința lui să se mute cu catedra
de la Cluj la București. Se teme să nu fie bănuț că vrea
numai, așijderea cu atîția colegi de la universitățile peri-
ferice, să se așeze în Capitală, și-i cerea lui Gheorghe Ki-
rileanu, prietenul de toată încrederea, să lămurească pe
oamenii dornici să-l ajute, despre îndemnurile fără milă
dindărătul unei asemenea hotărîri. Era încărcat de treburi
pe care noi ceilalți, deși îi știam starea, nu ne sfiam să i
le aruncăm pe umeri. El le primea cu același zîmbet și
punea atîta suflet să le aducă la îndeplinire, cît mai re-
pede și mai frumos, încît ispita rămînea prea mare. Știu
că am vorbit în mai multe rînduri cu George Vălsan des-
pre o *Geografie pentru toți* a României, care să ia locul
și geografiei plină de poezie a lui Vlahuță din *România
pitorească* și geografiei încărcată de istorie a lui Nicolae

Iorga, din volumele de călătorie prin țară, și geografiei
țesută la un gherghef de științe naturale a lui Ion Simio-
nescu. Să fie numai pămîntul românesc, ridicat deodată
înaintea noastră din plămada fierbinte geologică, între
munți și mare, cu tot ce face să ne bată inima cînd îl
vedem, așa cum se ridică pe hartă la această margine de
răsărit și clădit parcă nu din lut posomorît, ci din pietre
scumpe științetoare, carte de pus în toate mîinile, nu de
învățătură, ci de frumusețe și de iubire. Planul l-am vor-
bit chiar aici la Academia Română în mai multe rînduri
și, după uimirea și șovăielile de la început, omul se lăsă
cîștigat. Îi văd ochii aprinși, de la a doua sau a treia în-
tîlnire. Mă căuta acum el pe mine. Gîndul îi plăcea, cin-
tarea aceasta a României, de un nou fel, și la un secol du-
pă cealaltă, ieșită însă dintr-un suflet la fel. Îi vorbeam
de *Germania* lui Ratzel⁹, dar el începea să aibă în cap
ceva mult mai bun. Am dreptul atunci, din tot ce s-a dus
cu George Vălsan din lume, să-mi pară rău mai ales de
această carte neîncepută și cu care am să-l văd întotdea-
una în mînă, așa cum nu se poate inchipui Dante fără
Divina Commedia. N-ar fi fost numai cunoștințe cenușii
înăuntru, ci viață și înduioșări ale unui om al pămîntului
pentru alți oameni ai pămîntului. Nimeni nu era mai pre-
gătit și mai înzestrat să ne-o dea decît el. Alții ar fi putut
să pună mai multă știință, poate altă poezie, alt plan, dar
nici unul pe toate împreună, într-o unire neașteptată și
tainică. Ar fi fost ca un duh din peșteri, care ieșea să ne
vorbească, un *troll*¹⁰ norvegian, cu ochi mari negri și cu
limbă dulce. Iar noi am fi căpătat un izvor de putere și
un tovarăș de singurătate, de la cel mai gingaș și cel
mai singur dintre muritori. Năzăreli ale minții ! Conde-
iul din care trebuiau să iasă aceste daruri a scăpat din
mîinile slăbite și cade încă în văzduh printre stele, pen-
tru că nu s-a găsit nimeni să-l prindă și să-l așeze la
treaba pentru care fusese făurit.

Uite și plîngerea lui George Vălsan :

„Ei (profesorii de cari atîrna venirea la București, la
o catedră așezată pentru întîia oară la Facultatea de ști-
ințe) poate cred că e vorba de ambiția mea de a veni la
București. Să le spun mai mult despre boala mea nu
pot, fără să intru în amănunte pe care nu se cuvine să

le știe decât doctorii și intimitii mei. M-am gândit la d-ta, care cunoști și boala mea și lipsa ambiției. Poate că vorbind cu ei — Pangratti, Mehedinți, Mrazec sau și alți profesori de la științe — vei afla nu numai dispoziția lor pentru o nouă catedră în geografie, dar și le vei însufla mai multă bunăvoință pentru grăbirea înființării. Eu *nu mai pot* (scrisoarea e din Cluj, de la 6 februarie 1926). Mă aflu la marginile puterii de rezistență. Trebuie să rup cu munca covârșitoare de aci (acum, de două săptămîni, țiu și cursurile lui Meruțiu, ocupat la București), cît și cu multele îndatoriri cari s-au adunat asupra mea (Institut, publicarea lucrărilor, a volumului meu, Societate etnografică și publicarea buletinului ei, *Transilvania* și secția etnografică-geografică a „Astrei“, Societate geografică și publicarea conferinței despre *Coasta de argint*. Acum e vorba să-mi dea pe seamă redactarea revistei *Transilvania*, lucru care mă onorează, dar îmi trece peste cap!). Nu mai pot și vreau să fug pînă nu sînt strivit (iar la București îl așteptam noi cu o *România* pentru toți, care cerea o încordare a tuturor puterilor, și cu alte lucrări la poruncă). Îmi trebuie liniște și odihnă, să mai adun din puținele puteri rămase. Apoi îmi trebuie o catedră cu ore mai puține, ca să pot trece în umbră cîtăva vreme, pînă mă voi întrema sau mă voi stinge. Nu pot să refuz pe nimeni și astfel încetul cu încetul s-au adunat asupra mea o povară de îndatoriri din care nu știu cum să scap.“

Descopăr, cu remușcări, cum am spus, din niște scrisori de la George Vălsan, ajunse la Societatea de geografie și acum la Academia Română, și între care sînt unele de la mine, ce crud puteam fi, eu sau instituțiile în numele cărora vorbeam, cu sănătatea lui atît de simțitoare. Iată un carton, de la 24 aprilie 1928. Să fiu iertat dacă împrejurarile mă silesc să citez din mine :

„Mîine seară e ziua comunicării duminicale la Institut (e vorba de Institutul social român). Am și făcut înștiințările la ziare. Cred că ai să poți veni ; în cazul celălalt, de nedorit, d-nul Gusti îmi vorbise de trimeterea textului.“

Mă găsisem însărcinat, la serbarea a zece ani de la unirea cu Ardealul, cu o monografie a părții celei nouă

a României din răsărit și mă gîndisem din întiile zile la o contribuție a lui George Vălsan. Am alergat la Cluj ca să-i vorbesc și sînt și astăzi mîndru că am putut avea de la el unul din cele mai bune studii despre Transilvania, în cadrul unitar al pămîntului și statului român. Numai că omul era greu bolnav, iar noi toți, fără inimă. D-l Alexandru Lapedatu, fost pe atunci de curînd ministru al cultelor și artelor, pregătise domnia-sa o atare monografie, este drept că de dimensi mult mai mici. Comitetul pentru care lucram eu, de la așezarea guvernului țărănist, care ținuse să facă el acele serbări, avea ca președinte pe d-l Dimitrie Gusti. Lucram la Institutul social român, unde eram secretar de redacție de la înființarea organului lui, *Arhiva pentru știința și reforma socială*, și era firesc să dau o mîna de ajutor și dincoace. Aveam în față pe d-l Silviu Dragomir, care avea aceeași însărcinare din partea cealaltă. A trebuit să dăm piept și, alături de colaboratorii proprii, să fur cîtiva din colaborării la care se gîndise și domnia-sa. Printre ei a fost și George Vălsan. Iată o scrisoare de la 20 februarie 1928, plină de aceeași cruzime față de om și de care nu-mi dădeam atunci seama, cînd o ticluiam, ci abia azi, pentru păreri de rău zadarnice :

„Stimate domnule Vălsan, ți-aș rămîne foarte îndatorat dacă mi-ai putea da azi după-amiază un sfert de ceas. E vorba de monografia Ardealului, care se pregătește pentru zece mai și de o contribuție indirectă și directă a profesorului de geografie care a izbutit să facă pentru Ardeal ceea ce încercase Cvijić pentru Serbia.“¹¹

Scrisoarea aceasta, care pare să fie cea dintîi, deschidea drum altora. George Vălsan se putea încovoia tot mai adînc sub ele și muncile pe care i le aduceau, ele se urmau una după alta.

La 27 martie 1929, din București : „Stimate domnule Vălsan, îmi pare nespun de bine că obligația duminicale față de „Astra“ e desfăcută. Comitetul a hotărît să încredințeze manuscrisele pînă acum sosite, pe care autorii lor nu le-ar retrace, comitetului nostru. Am și primit unele din ele.

Cred că ai găsit prilej și timp să strecuri d-lui de Martonne (Ficheux) dorința noastră ca monografia Ardealului să nu fie lipsită de o contribuție a sa.

D-l Mehedinți te roagă să iei parte la o consfătuire în legătură cu organizarea acelei secții de propagandă la Barcelona, despre care ți-am vorbit la Academie, când ai avut bunăvoința să-mi dai câteva indicații de hărți. Consfătuirea are loc marți, la 6 după-amiază, la Universitate, într-o sală a Institutului de geografie (et. 3). Te rog și eu foarte mult să iei parte. Nu știu ce ne-am face fără d-ta.“

Luna aprilie 1929 e plină de stăruințe. Începe cu o stare de boală :

„Sper că starea din săptămîna patimilor a trecut și că de pe urma acestei schimbări se va bucura și monografia Ardealului. Are mare nevoie !

Zilele acestea vă trimit a doua corectură din de Martonne. Întîia am făcut-o eu. Traducerea am căutat să rămînă în caracterul studiului, fără s-o fac prea științifică.¹² Destul se va vorbi despre cuveta Ardealului și de alte blestemății tectonice în Popescu-Voitești.¹³

Am și dat la tipar vreo 200 de pagine. Stotz lucrează o hartă generală politică-economică-administrativă, dar și cu oarecare curbe de nivel¹⁴. Lucrul a intrat pe făgaș. Nici nu mă pot însă gândi să lipsești d-ta. Te rog !...“

Și mai departe :

„Iată corectura a 2-a a lui de Martonne. Dacă vrei să-i dai o citire ! Am căutat să fac o traducere mai „franceză“, adică mai citeată. Trimet și foaia cu desene pe care autorul o cerea. Dar, d-le Vâlsan, ce e cu studiul d-tale (aceasta la 16 aprilie) ? Tare am nevoie de el ! Au trimes Vergez-Tricom și Ficheux ?“

De la 20 aprilie și după aceea : „Stimate d-le Vâlsan, vorba ardelenilor : e ceasul al unsprezecelea ! (Aș îndrăzni să adaug : unsprezece și trei sferturi.) Mă ierți că stărui. Nu sînt eu, ci obiectul.“

Și numaidecît după aceea :

„Reviu. Te rog să mă ierți. Am primit pe Ficheux și am început să-l traduc¹⁵. Hărțile se refac, iar fotografiile le dau chiar acum la Marvan. Cred că are să intre. Nu știu ce are să se întîmple cu d-na Vergez.“

Însă... Mi-e teamă să continui, pentru că acest „însă“ te privește pe dumneata. Mă gândisem ca monografia să în-

ceapă cu «pămîntul». De pildă : *Transilvania în complexul României*. Urmau de Martonne, Ficheux, Voitești etc. Nu ne-ar trebui mult, patru, cinci, șase pagine de-ale noastre, adică 12—15 de-ale duminale. S-ar putea chiar fără figuri. Am dat la cules pînă acum 600-800 de pagine. Jumătate au și venit la corectat, o sută sînt paginate și gata de tipar. Însă, nu pot începe. Monografia e fără cap. Te rog foarte mult.“

Iar dincolo gemea un bolnav. Nu voiam să știm. Grăbeam. Împingeam. Ne trebuia text. Cu orice preț. Chiar cu prețul vieții.

La douăzeci și cinci ale lunii, găsesc următoarea însemnare :

„Aducătorul are plenipotență să ridice manuscrisul, chiar și numai în parte — în cea mai mare parte ! Urmare la Vergez ? (Deși am corectat 600 de pagine, iar 300 stau gata de tipar, tot nu-mi vine să cred că ies la timp.)“

La 22 aprilie 1929 :

„Azi de dimineață mi-a dat în sfîrșit d-nul Mehedinți studiul. Aștept pe al duminale. Lucrarea începe să-mi treacă peste cap. Cu toată munca de 20 de ceasuri pe zi a mea și de zi și de noapte a tipografiei, nu sînt în stare de nici o prevedere.“

La 26 aprilie vine studiul lui Vâlsan, care poate fi urmărit de aici aproape zi cu zi :

„Rog pe d-l Vâlsan să-mi dea măcar un echivalent pentru blestematele expresii geologice de alături. M-apuc de Vergez și le întîlnesc la tot pasul¹⁶.“

Cu deosebite mulțumiri pentru studiu. Trimet corectura.¹⁷“

Mergea repede : Peste patru-cinci zile e cules. Iar la 1 mai :

„Iartă-mă încă o dată de ritmul furibund, impus și mie de lucrare, pe care am fost silit să ți-l transmit. Protestez însă că studiul d-tale s-ar resimți. Am făcut și revăzut eu ultimele corecturi *chiar la tipografie*. De două zile el e tras și se odihnește în sfîrșit, așteptîndu-și tovarășii.“

Ieșea atunci o revistă, *Graiul românesc*, a societății cu același nume, dar pe care o inițiasem și în cei dintîi doi ani am condus-o eu, 1927-1928. Chiar de la numărul 3,

cîştigasem colaborarea lui George Vălsan, *Românii la Marea Neagră*. Văd că-i scriam în cea din urmă zi din august 1927 :

„Am primit articolul dumitale și cele două lucrări. *Etnografia*¹⁸ o cunoscteam, cealaltă nu. Le voi «recenza», adică voi scrie cîte o biată notiță despre fiecare în *Grai*. Una vine mai ales ca o completare la articolele dumitale despre Deltă, ieșite în revistă. Mulțumesc pentru toate, cu recunoștință.

Dacă aș putea să am urmarea într-o săptămînă, aș da-o în același număr. Partea întâia e destul de mică și nimeni nu se sperie de șapte-opt pagine de tipar, cînd poate să aibă un material atît de rar și, mai cu seamă, într-un singur tot. N-aș vrea să-l slăbim, întrucîtva, prin sfărîmarea în două și urmărirea de la o lună la alta. Mai bine mai aștept puțin cu numărul.

Deși sînt secretarul comitetului de organizare a Congresului presei latine (nu știu cum am ajuns pe această galeră), nu cunosc partea cu care te-ai învoit să contribui. Aceasta îmi ușurează dealfel sarcina să te rog să ne dai patru-cinci pagine (ar fi mai bine să fie scrise de-a dreptul în franțuzește, chiar dacă, la dorință, ar mai fi trecute spre revizuire cuiva). Ar fi să iasă o broșură cu acest titlu : *Latinité*. Ceva din diferite științe, mă gîndesc pentru d-ta la geografie, etnografie și la poezia expresiei unui iubitor al Franței — în legătură cu această idee sau acest sentiment. Te rog mult !¹⁹

Așa înconjurau cererile pe omul nostru din toate părțile și el nu mai știa să le închidă ușa. Lucra cu suferința la masă. Pînă cînd, într-o zi, nu l-am mai găsit pe el, ci numai pe ea, ca să ne povestească în aceste scrisori ce gospodărie blestemată ținuseră împreună atîția ani.

De la George Vălsan au rămas, pe lîngă opera de literatură și de știință tipărită sub supravegherea lui, studii răzlețe, ieșite mai cu seamă în *Buletinul Societății de geografie*, și lucrări, cu altă menire atunci cînd au fost scrise, decît au ajuns, sau corespondență. Din corespondență, plină de agerime pentru fapte și de bunățate pentru oameni, am încercat să dau o părere în cele spuse pînă acum. Scrisorile sînt ca niște pași făcuți în vîrful degetelor, prin suflul unui om bogat în rezonanțe, dar

la o parte de ceilalți și ferindu-și simțirile ca pe niște taine. Fără ele am fi știut poate destul despre cercetător și despre profesor, cu rosturile la care se înălțase, ca o recunoaștere de merite, și în întiul rînd membru al Academiei Române, dar n-am fi văzut mai adînc și mai de parte, acolo unde ne adăpostim de obicei cu ce ni se pare că este mai al nostru, fiecare dintre noi. Iată-l în acest adăpost, năvălit deodată de o rază de soare, pe George Vălsan !

Am avut dese legături, dar nu ne-am apropiat destul în viață, ca să fiu bănuț de o prețuire prea binevoitoare, de prieten. Prietenul din mine, de aceea, poate ar fi tăcut astăzi. Era însă un om rar și lipsa lui o simțim încă toți cei printre cari s-a mișcat. Acest lucru mă simțeam dator să-l spun, cu oarecare dovezi în sprijin, cît mă ajută pe mine puterile. Dacă în zarea gîndurilor noastre, chipul lui se va ridica o clipă din neființă, chemat de vorbele mele, și se va lumina de bune amintiri, mă voi socoti mai răsplătit decît aveam dreptul să mă aștept. Mai cu seamă că eu am și căldura în mine, făcută din starea de vorbă de pe vremuri dintre noi doi, adusă din nou de prilej, și pe care nimeni, afară de mine, n-o poate vedea.

Vă puteți închipui atunci, cu ce adevărată patimă am pus laolaltă cele 15—16 studii, care în 1940 aduceau pe lume un volum nou de Vălsan : *Pămîntul românesc și frumusețile lui*. Unele erau bucăți pierdute prin arhiva Societății noastre de radio și care ar fi rămas altfel poate pentru totdeauna îngropate acolo. Între ele se găsește și una care face parte de-a dreptul din istoricul Academiei Române și este a ei, de vreme ce povestește o excursie de primăvară a academicienilor în Balta Brăilei, avînd călăuză științifică pe George Vălsan. Altele erau articole cerute în cea mai mare parte de mine pentru cărți și reviste în a căror publicare mă nimerisem amestecat. Se putuse avea astfel, nu numai materialul obișnuit al unei cărți postume și aducerea din nou între oameni uitători a lui George Vălsan, ci parcă planul și înțitiia schiță a unei opere o viață întreagă visate și care ar fi însemnat pentru mulți din noi și pentru scrisul viitorului, savantul și scriitorul într-o singură înfățișare. Era

chiar acea geografie pentru toți a României, pe care i-o cerusem pe vremuri și care ar fi împodobit cultura noastră cu o contribuție fără pereche. Firește că scris anume și într-o întinsoare de el sau înjghebat de mâna lui, fie și din fărîme, așa cum trebuise să iasă acest *Pământ*, cu o lacrimă pe fiecare pagină, care plîngea o plecare atît de timpurie dintre noi, ar fi dat altceva, mult mai armonios și mai puternic, dar, în lipsă de ceea ce ar fi putut și nu mai poate să fie niciodată, este un dar neașteptat, făcut de dincolo de viață. Mi se pare cea mai frumoasă carte pe care a scris-o George Vălsan și-n care el se oglindește cu ceea ce avea mai bun. Alte cărți ale lui se cumpănesc și se meditează, aceasta se citește și se ia cu sine. Condeii are o putere de vrajă. Vorbește pămîntul românesc.²⁰

Aici îmi cer voia unei aduceri aminte. Mi se pare că se va vedea mai limpede din ea decît din cuvinte că iubirea de pămînt avea la George Vălsan ceva trupesc și pipăit și că țara nu era pentru el, ca pentru cei mai mulți dintre noi, un gînd care ne umple ființa, ci o stare aievea, aflată mereu înaintea ochilor. Cînd a plecat întîi în străinătate ca să învețe mai departe cum se face știința, a nimerit la Berlin. L-am ajuns și eu din urmă. Poate că am fost la același dascăl, numai la iugoslavul cu barbă albă, rotundă, Luschan²¹. Făcea etnografie, știință adunată din cărți în biblioteci, dar pusă la un loc mai ales din călătorii și din străbaterea, de adevărat explorator, a continentelor. Avea descrierea vie și n-am decît să închid ochii și să chem în minte acele ceasuri din sala din curte de sub tei, care arăta mai mult a campament colonial decît a anexă de universitate imperială, ca să mă simt din nou luat cu luntrea pe Zambez și ocolind vîrtejurile, cu un negru gol și luător-aminte alături, cu o prăjină lungă în mină, și cu Luschan însuși cu o pălărie cit o roată de car în cap. Mai tîrziu, Vălsan s-a dus de acolo la Paris, poate că nu-i priau, dintr-o pricină sau alta, atmosfera și oamenii, dar el găsise această formă de nemulțumire, care-l zugrăvește întreg și este înrudită cu lucruri asemănătoare din viață, ceea ce arată că nu era nici întâmplătoare, nici voită, ci legată de om și de firea lui. I se făcuse dor, un dor însă care-l urmărea și nu-l

lăsa să mai stea locului, de un bragagiu turc, stîrnind puțin praf pe drum, prin arșiță, praf de țară, cu donița cu bragă la gheață într-o mină și cu coșul cu zaharicale și cu bunătăți în cealaltă. Îi mergea alături. Îl vedea pretutindeni. Un coleg din țară, crîncen la treaba lui, îl batjocorea pentru că nu-l putea înțelege. Cred că numai cineva era atunci în Berlin care ar fi putut să simtă ca Vălsan și să fie aproape prigonit de pămîntul de-acasă, întrupat într-un bragagiu de drumuri de vară, și acest cineva era Caragiale, în odăile lui de exilat de bună voie din Schöneberg.

Iată acel lucru asemănător, dintr-o împrejurare cu totul alta, și despre care vorbeam. Este dintr-o scrisoare de la Roscoff, din Bretania, unde ajunsese poate prin doctorul Jean Cantacuzino și cercul lui în frunte cu d-l Ionescu-Mihăești, pentru a cărui purtare de prieten are cuvinte de mare recunoștință. Este de la 12 octombrie 1928, cu sarea ei de stîină românească. Bragagiul era din 1912 :

„Sînt curios să văd rezultatul analizei, după regimul cu puțină sare, care mi se permite acum, pentru experiență. Căci se pare că albumina nu a încetat definitiv, dar și regimul fără sare era prea extenuant. Cum are nevoie orice vită, domestică sau sălbatică, să lingă sare, (altfel cade în călduri și în lingoare), așa are nevoie și omul. Se pare că sarea e un stimulent energic. Atît m-am desărat de o lună jumătate, că aș înghiți o solniță întreagă, cum fac negrii din Africa Ecuatorială (tot etnografie și Luschan!). Cum visează copiii la bomboane și dulceață (bragagiul), așa visez eu de sare. Ca oile la stîină aș vrea să am un stur de sare, să-l ling încet, pînă voi face o gaură în mijloc.“

Dar o carte la care într-adevăr nu mă gîndisem este cea de-a doua, scoasă de mine în Editura Casei școalelor, la puțin timp după cea dintîi. Ea este nouă nu numai în opera lui George Vălsan, dar și în literatura română și poate nu numai în ea. I-am zis *Sfaturi pentru studenți*, care a fost numai un titlu în lipsă de altul mai bun și mă tem că autorul nu l-ar fi dat.²² Ea este mult mai mult decît atît, deși n-a fost decît o introducere ciudată la un curs obișnuit de geografie, către studenții din

București, și păstrează pe fiecare pagină semnul acestui izvor și al acestei dezvoltări. Pentru legăturile dintre profesori și studenți este o carte revoluționară. Nimeni nu se gândise pînă la el s-o facă, deși viața universitară este destul de veche și cu oameni în ea destul de originali, pentru ca nici o idee care o privește să nu mai pară nouă. În planul dinții însemna cuvîntul profesorului în afară de curs, care dă îndrumări în viață atît pentru sănătatea trupului cît și pentru sănătatea sufletului ascultătorilor lui. Era darul pe care-l făcea universității unde învățase și se putuse întoarce acum prea tîrziu pentru puterile rămase, ca profesor și îndrumător. Părea că este la începutul unei lungi călătorii, cu priveliști negîndite în timpul petrecut împreună de-a dreapta și de-a stînga drumului, însă nu citeva ceasuri sau citeva zile, ci cîtiva ani în șir, și cu schimbări mari de fel de gîndire, cînd se simte neapărat nevoia unui cuvînt chibzuit. Se simte totdeauna, dar de obicei se așteaptă zadarnic. De rîndul acesta a fost cine să-l spună, și de aici uimirea și recunoștința. Lucrurile sînt aproape descoperiri ale fiecăruia și pe care el le ține pentru sine, cu toate șovăielele și greșelile avute atunci cînd aduna, departe de ceilalți, mica lui comoară de cunoștințe neîmpărtaşite de nimeni altul și menită să-i fie tovarășă pînă la urmă. Dă din tot ce are cu mîini pline, numai pe ele nu le dă și nici nu se îndură să le arate vreunui străin. Scoasă din mediul academic, este vorba de o *Călăuză de viață*.

Poate că tocmai bolnavul s-a gîndit la ea, dintr-o trebuință să se dăruiască și să fie de folos. Avea în fața lui numai sănătate și tinerețe, care ușor ar fi putut fi lovite de o meteahnă trupească, la fel ca un cais, după ce dezbracă florile albe și leagă, de cuiburile de omizi. A spus atunci, nu numai pentru cei ce-l ascultau, ci pentru toți, ce trebuia să facă spre apărarea sănătății. Cel mai frumos curs de sănătate, pentru că este în același timp un imn înalt de preamărire a vieții, îl dă acest suferind, cu ochii parcă totdeauna aprinși de friguri. El rămînea, orice s-ar fi întîmplat, cu fața întoarsă spre viață.

Dintre cei trei cunoscuți și colegi, izbiți de aceeași soartă, moarte timpurie și boale fără milă, în mijlocul

creației, Pârvan, Bogrea și Vălsan, aceasta-l deosebea pe cel din urmă de ceilalți, al căror gînd îi era mereu aproape. Cel dinții era un cîntăreț al morții. Nimeni ca el n-ar fi găsit fraza în care, ca într-o trirēmă cu aripi de purpură, să încapă și să vie de la Selinunt spre Roma prin toată Marea de Mijloc, cenușa împăratului Traian. Era un tragedian măreț al sfîrșiturilor fără întoarcere. Cel de-al doilea avea ceva de veridicitate filologică prin brazii înalți, sfărîmînd în dinți coji etimologice oricît de tari. Rîdea, ca să nu plîngă. Ștergea cu mantia unei glume făgașul gros al cerului morții, care îl urmărea nevăzut de mulți ani, pas cu pas. Vălsan cînta viața. Dar cine este dornic să afle, nu numai cum să alunge tot felul de toxine ale trupului, dar și cum să citească o carte, cum să scrie o pagină, cum să vadă în lume toate cîte ne trec pe sub ochi, cum să dea un preț celor fără nici un preț pentru că le sfărîmăm în picioare, mergînd cu mintea aiurea, o mare lecție de stil cînd vrea și pe care n-o dă nimeni, să deschidă aceeași carte. Este o călăuză pentru toate și, chiar dacă nu spune cîte ceva ea, îl face pe celălalt să gîndească el acel lucru și să descopere ceea ce nu putea fi înăuntru, singur. Vălsan știe să deschidă robinetele de la toate șipotele vieții.

Pe acest George Vălsan, care este mai al nostru decît celălalt, pentru că nu l-am lăsat decît cu ceea ce era netăgăduit al lui și-i împodobește ființa, așa cum împodobește cu mănunchiuri de bujori înfloriți în toate colorile primăvara grădina Kew Garden din Londra, unde s-a oprit și el prin iarba pe care ai voie să calci în Anglia, cum ne-am oprit și noi în acest mai, luna amintirilor duioase, îl chemăm astăzi în lume din trecutul albastrii și atoateacoperitor. Este o zi de aducere aminte la zece ani după ce ne-a părăsit, cu aceeași părere de rău pentru că n-apucase să spună semenilor și vremurilor tot ce avea de spus, iubirea noastră îl dă în acest scurt popas viață și-l întoarce între noi²³.

INÉDITE

CASA LUI ION CODRU-DRĂGUȘANU

Eram acum cîteva zile în casa lui Ion Codru-Drăgușanu din Drăgușul Făgărașului. Casa nu era adică tocmai a scriitorului, pentru că aceea, așezată mai în fundul curții de astăzi, s-a dărîmat de mult. Dar aici, între acești pereți, i s-au cetit întîia oară scrisorile care i-au făcut faima, nu date la tipar și drese cu toată știința de carte și de oameni cîștigată în lumea largă, ci scrise de mîna și cu mirarea proaspătă a călătorului. Sînt scrisori de acum o sută de ani ale unui român transilvănean, care străbate Europa, învață de la ea și o judecă. N-avem din acel timp și poate nici de mai tîrziu alte pagini din care să ne arătăm pentru oricine nu numai ca români, dar ea europeni. Scrisorile porneau astăzi din Viena, mîine din Roma, poimîine din Paris și apoi, rînd pe rînd, de la Berlin și de la St. Petersburg, zece ani în șir, și ajungeau toate, după săptămîni de mers, la această casă cu puț la poartă. Mi se pare că același ciine, alb cu pete negre, de stîină, întîmpina și pe omul cu tașca spînzurată de-o curea pe umăr, din acei ani depărtați, cari ne întîmpină și pe noi și, neputînd să ne apuce, își vîră cel puțin botul cu colții scoși printre poartă și prag, hoțeste. Aici locuia Gheorghe Codru, fratele lui Ion, rămas acasă și notar al satului. A fost un bărbat înalt, cum se vede dintr-o fotografie, cu o mustață lăsată pe buză ca a lui Ion Eliade Rădulescu. Fotografia stă de 50—60 de ani la grindă și e spălăcită ca vremea. Omul de-acolo a fost pricina frumoaselor scrisori și a

făcut, fără să știe, ca numele neamului lor să se păstreze cît va fi literatură românească și cititori ai ei.

Gazda care ne-a primit e fata lui. Nu l-a văzut niciodată pe unchiul său, pe Ion Codru. De tată-său însuși știe că a murit la un an după ce s-a sfințit biserica, la 1895. Incep să fie toate lucruri foarte vechi. Fete ale ei, măritate și la casa lor, au năvălit în odaie, cînd au auzit de la vecine că au venit oaspeți. Ridică perdelele de la ferestrele înguste și se face deodată lumină. Sînt frumoase și vioaie, cum le-au fost și înaintașii. Ion Codru-Drăgușanu a fost o frumusețe de bărbat. Cînd vom fi în stare să-i ridicăm în orașul Făgăraș statuia la care are dreptul, ea va fi o bucurie pentru fiecare trecător și din această pricină. Multe din isprăvile lui de mai tîrziu, și mai ales buna primire pretutindeni, se înțelege ușor numai privindu-i chipul. Amintirea rudei lor, care s-a făcut domn și nu s-a mai întors acasă, e ca un basm. Se îngămădesc în jurul cărții aduse de la București și din care nu se găsește în Drăguș nici un exemplar și ascultă cu capetele lipite unul de altul și cu ochii scînteietori. E cea mai frumoasă ilustrație pe care o puteau căpăta aceste pagini. Pe la ferestre, cete de flăcăi, în cojocărașe înflorite și cu vestita pălărioară cu moț, se duc la nuntă cîntînd. Nu mai e Drăgușul de astăzi, ci Drăgușul de totdeauna. Printre acei flăcăi se poate să fie și Ion Codru, absolvent de școală nemțească de la Viștea-de-Jos și purtîndu-se cu gîndul să treacă muntele în Țara Românească, anume ca să nu intre în regimentul grănițeresc, pentru care îl pregăteau ai săi. Mamă-sa zace în pat, jumătate damblagie. N-ar vrea să-l iase, cînd vine pe seară să-și ia rămas bun, dar n-are încotro. Frațele Gheorghe, căruia are să-i scrie mai tîrziu, îl duce pînă la poalele muntelui. Cu cît se urcă, satul rămîne de vale și deodată piere, parcă s-a scufundat. Începe o nouă viață.

Fetele ascultă mai departe. Pentru întîia oară le-a fost dat să se împărtășească din cartea mai-marelui lor. Știu locurile de care pomeneste el, îl însoțesc pe drum, trăiesc viața lui încă o dată. Cartea e în cea mai mare parte o carte a lor, nu o carte a lumii. Întîmplările străine sînt numai ca o cusătură pe o ie. Ieșim în curte și

din curte în grădină, care e nesfirșită, pînă în mijlocul luncii, cu o îngrăditură mai mult de pomi decît de scinduri. Dacă am putea, am vrăji și am chema îndărăt oamenii de altădată. Ne opresc la niște lespezi de piatră și scot una, care era legată de celelalte cu o lipitură de mușchi verde. Dinăuntru vine răcoare. Cînd m-aplec, sclipește în fund apa. E fîntîna din care bea Ion Codru și ai casei, așezată pe aceste locuri, și care se păstrează de-atunci, parcă așteptîndu-l pe el să bea. Pun lespedea la loc și mergem mai departe. Fîntîna rămîne îndărătul nostru, singură și uitată. La ea nu mai coboară să se adapte decît aducerile aminte. Din fundul grădinii, fetele ne arată Pădurea Licuriciului, dincolo de Olt, la vreo jumătate de poștă de unde sîntem. Știu și de moara birăului, de unde a trecut, acum mai bine de un secol, râul, cu o luntre, Ion Codru și a apucat pe coastă, ca să mai vadă o dată țara în care trăise și pe care o părăsea.

Și au fost oameni străini care să creadă, și mai cred și astăzi, despre aceste locuri și altele pe care au ajuns să le încalce din nou și sînt la fel de românești, că tot ce se vede, așezări și pămînturi, fac parte dintr-o altă țară! Nu știm dacă ce zice legenda, cu gura ei știrbă, este întemeiat, că Negru-Vodă de aici a plecat ca să descalece Țara Românească, așa cum a plecat Dragoș de la Cuhea ca să descalece Moldova. Am auzit de curînd pe un istoric tînăr, la o ședință a Academiei Române, cerînd să lăsăm deoparte toate descoperirile învățate ale științei istorice de mai tîrziu, și să ne însușim acea legendă, care ar fi singura adevărată. Pe aceste plaiuri ar fi leagănul neamului românesc, sau cel puțin al Țării Românești, și nu vreun leagăn ca al altor seminții, care mai știu că au venit din cîmpiile Asiei sau de la un mal de Volgă, pe unde nu s-au mai întors, ci vatră pe care sîntem și astăzi așa cum am fost în toate timpurile. Am fost ca o moșie pe care am lăsat unele locuri să se odihnească pînă am lucrat pe celelalte, dar nu le părăsisem. Cine ne-ar fi putut împiedica să avem în cele din urmă acele leagăne, vetre și locuri de plecare? În Țara Oltului orice român se simte la el acasă. Ion Codru plecînd, în iunie 1835, de sub o stăpînire străină, la frații de dincolo, simțea atunci la fel cu noi astăzi. Istoria n-a

venit decît să consfințească în zilele noastre ceea ce în suflete a fost întotdeauna. Iată cuvintele chiar ale călătorului : „Mînarăm toată ziua pe munți, pe văi, peste stînci, maserăm o noapte în înaltele regiuni carpatice, acoperite de nouri și învăluite în negură. Pînă în ziuă ridicarăm tarhatul și începurăm a tuli pe Plaiul lui Petru, apoi pe Valea Mare și, spre seară, ajunserăm marginea verde. Mai vărsai un șiroi de lacrimi. Eram în țară și la oraș. Mocanii noștri, cum numesc România «Țară», așa zic și Cîmpulungului simplu «Oraș», dînd a se-nțelege că Țara Făgărașului a fost parte a României, și înțitiul «oraș» sau metropolă a noastră, oarecînd, Cîmpulungul. Așa e, în adevăr : amintirile istorice viază mult în popor. Des ne spunea bunul nostru dascăl Crăcană, că Radu Negru, herțegul Făgărașului, năvălind cu străbuni de-ai noștri peste munți, aici descălecă acum cinci sute de ani, și întemeie Principatul transalpin.“ Dacă e vorba numai de o legendă, iată cu o măreață pildă cum legenda se face istorie. Descălecații au bătut îndărăt, după șase sute de ani, drumul descălecătorilor, ca să-i găsească și să-i scape de stăpînirile străine. Îi călăuzea cîntecul vechi, pe cărări de singe.

Fetele din neamul lui Ion Codru-Drăgușanu izbucnesc din nou în risul lor de tinerețe, care se bucură de tot ce o înconjoară. Cartea aceasta, pe care și-o trec din mîină în mîină, ne-a adus pînă la ele. Fără ea n-am fi știut că trăiesc pe pămînt. Își scutură cîrpa cu ciucuri, înnodată frumos pe creștet. Sînt borese toate, trecute în diplome de demult, la care le ținea seama cu grijă, jumătăte mișcat, jumătăte rîzînd, cum îi era firea, marile unchi. Se umplu deodată de mîndrie, care iese din foile aceleiași cărți. Rămîn la urmă tăcute în poartă, cu brațele subpuse, uitîndu-se după noi, care am pornit pe drumurile întoarcerii. Pe livadă stăruie ca o ceață albă. E tocmai pe locul unde se ridica odată casa lui Ion Codru-Drăgușanu. Citirea din cartea lui a fost ca un descîntec, la care ea s-a închegat din nou. Tot neamul s-a adunat împrejur, ca la o chemare. Noi, care am buciumat, ne ducem și-i lăsăm.

BIBLIOTECA

Sînt puneri la un loc de cărți în care trebuie să te uiți pe gaura cheii ca să vezi ce se petrece. Bănuiești îndărătul pereților un mic atelier unde se lucrează în ascuns și cu migală la cine știe ce isprăvi ale minții. Meșterul își petrece acolo cea mai mare parte din viață, ieșind numai la ceasuri regulate, cum ieșea Kant, încetșat de puzderia lucrului în păr și în sprîncene. Cărțile sînt niște înaintași păstrați în această alcătuire, cari te împresoară, te învață meșteșugul și te înlesnesc să mergi mai departe. Ele te privesc din rafturi și așteaptă, cînd ești om de cercetare și de condei, să urci și tu alături, în chip de alte cărți asemenea lor și înmulțindu-le. Este o adunare de nemuritori printre cari îți faci veacul și aștepti să intri și tu. Sînt bibliotecile fiecăruia dintre noi, locuri de cufundare în lume și în sine, la o parte de toți ochii. Omul nu mai poate trăi decît avîndu-și tot trecutul lîngă el. Foile acestea l-au prins pentru totdeauna în chilioarele negre ale literelor și ni-l pot pune ori-cînd la îndemînă.

Am avut asemenea gînduri nu în locuințe de mari cititori, unde mai stă pe masă o carte deschisă, de pe care cineva tocmai s-a ridicat și la care are să se întorcă. Imprejurimile sînt prea vii și nu te lasă să înțelegi. Cartea însăși este viață, care și-a pierdut vremelnicia. Cititorul o trage spre el și o face de astăzi. Trebuie s-o vezi atunci cînd cartea îl trage pe cititor spre ea și îl face puțin de ieri, așa cum este însăși. Mă urc în podul

bibliotecii universitare „Carol I“ ca să văd biblioteca lui Maiorescu, dăruită de el acestui așezământ. Stă acolo, cu plăca cu numele după care-i vezi obârșia¹. Parcă n-o mai atinge nimeni. Biblioteca cea mare se mișcă împrejurul nostru, cu cărți care sînt cerute în sălile de jos, de cititori, sau vin îndărăt la locul lor. Numai de rafturile de aici nu se apropie nimeni. Biblioteca cea mică a rămas ca în clipa cînd urzitorul ei s-a ridicat de pe scaun ca să nu se mai întoarcă. Este plină de duh. Nu mai are decît duh, în care s-a topit și omul. A fost odată un Titu Maiorescu, care a lucrat între aceste cărți.

Mă duc în magazinul cel mare de cărți al Bibliotecii Academiei Române. Pe lîngă volumele, mii și sute de mii, venite de-a dreptul din tipografii și librării, și care n-au alt nume decît numele lor, nici altă viață decît aceasta, a unei puneri împreună pentru un folos obștesc, mai sînt celelalte, care au fost strînse de cineva pentru el, și sînt calde încă de iubirea și de visurile lui. Deschid, mișcat nu știu de ce, unele cărți din biblioteca lui Sturza Scheianu. Pecetea casei lui întîmpină de la coșul. Este și omul alături de mine și răsfoiește aceleași pagini pe care le răsfoiesc și eu, întîile cărți pe care le-au tipărit românii sau le-au scos alții despre ei, în toate limbile pămîntului. Bibliofilul acesta pornise să zidească o clădire, nu să agonisească orice fel de tipărituri, și fiecare volum era ca o cărămidă sau ca o lepede de piatră frumos cioplită. Biblioteca lui trebuia să fie o cetate, al cărui arhitect voia să fie el, și paznic așijderea, pentru toate timpurile².

Ajung în Biblioteca centrală de la Blaj. Nici un dulap nu seamănă cu celălalt. Sînt dulapuri călugărești, la care poate au ajutat ca să le dea la rîndea blănile și să le bată cuiele, îngerii. Cîte un călugăr, ca în stampele medievale, a stat aplecat pe fiecare ceaslov, cu un opaiț aprins alături, pînă la ceasuri adînci din noapte. Citirea era pentru ei o rugăciune, era pentru Cipariu, era pentru Moldovănuț, era pentru Bunea. Cînd toți aceștia și-au dezbrăcat veșmîntul pămîntesc, bibliotecile lor de studiu și de meditație au intrat pe cale firească în zestrea Bibliotecii centrale. Calificativul are astfel un înțeles duios. Biblioteca, lăsată mai mult în părăsire, se așează

astăzi și se pune în rînduială³. Am propus ca, în cuprinsul ei, să se înjghebeze, din amintire, odaia de lucru a lui Cipariu, cu dulapurile de cărți lăsate de el. Să pară că oricînd are să deschidă ușa neîntîlnitei și să se așeze pe scaun, îndoit asupra unui manuscris sau unui tom. Cartea s-ar face om și omul ar fi carte.

Dar de nicăieri nu pleci mai pătruns de adevărul că biblioteca este un loc de lucru, în care se făuresc în tăcere lozincile răsunătoare ale viitorului, decît din bibliotecile cele mari ale tuturor. Sute de oameni citesc în același timp la mese. Maldăre de cărți stau înaintea lor. Mulțimea dimprejur nu-i turbură. Ai zice că o caută. Cercetătorii sînt puțin ca bunii vorbitori, care nu pot trăi fără o adunare de semeni. Le trebuie întîi cartea, nu numai pentru lămuririle ei, ci tot atît pentru imbold și tovarășie. Unii se mulțumesc toată viața numai cu aceasta și nu scriu ei înșiși nimic, pentru că timpul de scris ar fi furat timpului de citit. Sînt ca acei călători din basme, ispitiți de farmecul drumului, care se înfundă tot mai mult într-o țară, fără să-și mai dea seama că tocmai de aceea nu se mai pot întoarce niciodată îndărăt, ca să povestească cele văzute și să le folosească în vreun fel acasă. Sînt oameni cari nu pot ceti la ei în odaie și se duc pentru aceasta, ca un lucru de la sine înțeles, la bibliotecă.

Am lucrat în multe biblioteci de acestea, dus de studii sau de alte potriveli ale vieții. N-am să uit mai cu seamă Biblioteca de Stat din Berlin, Königliche Bibliothek, așa cum îi zicea atunci, cînd eram un student al Universității de alături. Intram în fiecare zi în sala cea mare. Avea o putere de chemare, de care nu te puteai apăra. Pătrundeai întîi într-o rotundă de pe Dorotheenstrasse. Clădirea nu era încă sfîrșită înainte de 1914 și pe acolo era intrarea. Mai tîrziu, după război, nu mă mai puteam obișnui să intru pe dincolo, pe Unter den Linden, pe bulevardul în care dădeau toate clădirile regale, Universitatea, Opera, Teatrul, Arsenalul, și unde era și fațada bibliotecii. Aici te întîmpina o scară înaltă și rece de marmoră. De cealaltă parte, din rotundă, vedeai pupitrele, fiecare cu o lampă aprinsă, sub un aco-

periș verde, din sala de cetire. Îți vedeai și locul la care lucrai. Te aștepta. Nu te îndurai să te depărtezi.

Cele mai plăcute amintiri din orașul imperial de pe Spreea îmi sînt legate de Biblioteca regală, biblioteca națională a Germaniei, cu multe milioane de volume și cu colecții neprețuite de manuscrise și de tipărituri rare. Atît de mult mă desprinsesem cu ea, încît mă trezeam uneori și duminica, uitînd că e sârbătoare, pe la porțile ei. Se făceau cărți, care au pus în mișcare toată știința, acolo, sub ochii mei. Tovarășul din dreapta, un filolog, înconjurat de dicționare și de texte, știa mai multe limbi decît Dimitrie Cantemir și mă întreba și pe mine despre graiul nostru de baci de la poalele Carpaților. Eram o carte vie. Am găsit în lucrarea lui un capitol întreg ticluit aproape împreună. Îmi închipui și astăzi pe oameni la locurile cunoscute, mă văd și pe mine între ei și mă cutremur la orice zgomot. Ar fi îngrozitor ca o bombă căzută din vreo cetate zburătoare să-și poarte prăpădul pînă aici. Știința însăși ar fi ciopîrtită.

Am citit după aceea în Bibliothèque Nationale din Paris. Am fost în biblioteca de la British Museum. Este biblioteca de care cred că într-adevăr covîrșește. Sala cea mare de citire este vestita sală a celui un milion de volume, rotundă și cu pereții căptușiți din podele pînă în tavan. Parcă este sala telescopului, dintr-un observator astronomic uriaș, numai că aici telescopul nu este îndreptat și nu prinde în lentilele lui cer și stele, ci suflul omenesc. Dacă ridici capul, vezi pe custozii bibliotecii pe rampele rotunde și ele ca niște brîie, de la al șaselea sau de la al șaptelea cat, scoțînd de ici o carte și de dincolo alta, din raft. Poate că este și cartea pe care ai cerut-o tu. Omul se zărește mic și departe, ca un păianjen spînzurat de pinza lui. Aleargă pe ea de la un capăt la altul, pînă cînd se lasă pe un fir, cu brațele încercate, pînă la tine. Îți treci o mînă pe frunte, cuprins de oarecare amețeală. Înțelegi de ce a plîns atîtea lacrimi lumea, a doua zi după ce s-a aflat că la Alexandria califul Omar dăduse poruncă să se ardă cea mai mare bibliotecă a antichității.

Românii au avut, în toate cele trei țări ale lor, și în Transilvania și în Țara Românească și în Moldova, mari

polihistori, iubitori și răscolitori de cărți. Numai unul dintre aceștia putea găsi cuvintele pline de gînd din paginile lui Miron Costin, care făcea din „citirea cărților iscusită zăbavă“. După cum Titu Maiorescu a ales tot din el acel vestit „Biruit-au gîndul“, ca să-l așeze la intrarea în casa lui, ca un semn și lozincă a celor mai înalte preocupări, pe sub care a trecut zeci de ani „Junimea“, la fel și mai cu temei s-ar putea tăia în piatră, în fruntea unei biblioteci naționale a românilor, scopul luat din acești izvor, al unui asemenea așezămînt. Din Șincai și din Hurmuzaki, din Kogălniceanu și din Bălcescu s-au putut aduna la un loc, de prin toate arhivele și bibliotecile pămîntului, crîmpeile risipite ale istoriei, care, fără colecțiile din alte părți și din manuscrise băștinașe uitate de Dumnezeu și de oameni, ar fi rămas pierdute. Numai aceste biblioteci ne-au păstrat trecutul.

Cehoslovacia de pe vremuri, descoperind numaidecît după închegarea ei în stat că lucrările cele mai de seamă ale cărturarilor poporului luaseră, după 1620, anul înfrîngerii de la Muntele Alb și al desființării, drumurile străinătății, a socotit că este de neapărată nevoie să le pună la loc. Am fost și eu de multe ori martor, în cîteva călătorii la rînd, bucuriei marilor bibliotecari din Praga, înconjurați de fiecare dată de tot mai multe cărți aduse din toate bibliotecile de seamă ale Europei și Americii, sau din casele cu nume vechi, pe unde poposiseră Comenius fugarul sau Descartes drumetușul. Firește că nimeni, nici așezăminte, nici particulari, nu s-ar fi învoit în ruptul capului să se lipsească de acele volume, intrate în stăpînirea lor de sute de ani. S-au trimis, în schimb, fotografiile specialiști, care în campanii de mulți ani au străbătut locurile arătate de bibliografie și au fotografiat aidoma paginile de demult, cu text, capete de rînduri și miniaturi negre sau în culori. Legătura a fost făcută și ea după cea de odinioară. Pentru carte, înfrîngerea de la 1620 a fost înlăturată.

Aceleași biblioteci mari din alte țări ascund și pentru noi cărți sau documente care, unele, cînd au apărut, au aruncat o lumină neașteptată peste istoria sau peste cultura românească, iar altele zac tot acolo, neștiute de nimeni. Cîte un cercetător de al nostru, pornit cu patimă

să afle, descoperă adevărate comori. Dar nu este decît o săpătură arheologică, pe care a călăuzit-o mai mult norocul și ar trebui s-o urmeze altele și altele, încredințate cu un plan metodic unui număr de oameni anume pregătiți. Dacă citește cineva *O viață de om* de Nicolae Iorga, rămîne uimit de ce au însemnat întiile lui expediții de tinerețe prin atîtea biblioteci. Copii sau însemnări prescurtate au făcut cu puțință o nouă înțelegere a întregi capitole din *Istoria românilor* și o nouă sinteză a ei. Pentru multe cazuri am fi fost datori să întrebuițăm mijloacele moderne și fără greș ale Cehoslovaciei de pe vremuri. Izvoarele de acolo ne-așteaptă încă. Nicolae Iorga ne-a arătat numai o cale. Trebuie să mergem mai departe pe ea.

Ca o dovadă de cîtă trebuință se simte pentru întregirea unei biblioteci românești bine înzestrate, care să fie folosită apoi ca unealtă de lucru și să fie vrednică de numele ei, este o hotărîre luată chiar acum în plin război. Pentru aducere la îndeplinire, un istoric⁴ al nostru mai tînăr, director de Institut de istorie națională, specialist atît de trebuincios acum în țară și ca un adevărat ucenic al lui Iorga, n-a pregetat să plece la Constantinopol ca să organizeze un fel de Institut românesc, anume pentru ocrotirea arhivelor turcești, deschise, în sfîrșit, cercetătorilor. Iorga însuși a fost cel dintîi cu gîndul, dar el nu și l-a putut duce la capăt pentru că directorul arhivelor a mai amînat cu un an și apoi cu altul și cu altul punerea la îndemînă a neprețuitelor colecții. Eram, în tîmplător, și eu față la una din aceste amînări, cu prilejul unei adunări pe malul Bosforului a Comitetului pentru o înțelegere balcanică. Îl ascultam, dar nu-l credeam destul. Mi se părea o amînare cu tilc. Iorga, în lumea în care a fost trimis fără voie, trebuie să fie mulțumit de ceea ce, acum în urmă, s-a întîmplat. În istorie, dealtmînteri, încă multă vreme vom merge în pașii lui.

Străinii ei înșiși, fără să alibă același îndemn ca noi, au adus partea lor de descoperiri și de studii la acea bibliotecă românească, pe care am dori-o cît mai întregă. În ce înfățișare nouă ni se arată, ca să mă opresc numai la o ramură de cunoștințe, cea mai dragă, domnitorii cei mari ai istoriei noastre, de cînd profesorul de la Liow,

Górka, a dibuit, căutînd altceva în Biblioteca Statului din München, cea mai veche cronică, poate de la 1501, a lui Ștefan cel Mare⁵, iar Angelo Pernice, acea istorie scrisă de el însuși a lui Mihai Viteazul, ca un memoriu în italienește, dictat secretarilor lui pentru prințul de Toscana și împăratul Rudolf, la 100 de ani după aceea⁶, și Émile Legrand, cronică în versuri grecești a lui Palamed, la British Museum!⁷ Numai pentru cronică de la München s-a făcut acea fotografiere pagină cu pagină și s-a publicat anul acesta și textul, cu traducerea din limba germană în limba noastră și lămuriri de domnul Chițimia, stîrnit la aceasta de profesorul său, domnul N. Cartoian⁸. Este numai un început, nici el desăvîrșit, pentru că volumul întocmai ar trebui să intre în colecțiile Academiei Române, dar care împlinește, în sfîrșit, o datorie.

Dar, ca să înțeleagă oricine mai deplin însemnătatea unei biblioteci pentru viața și cultura unei țări și a unei vremi, ar trebui, după ce a răsfoit cele două volume din ediția monumentală a lui Eminescu, de Perpessicius, care oglindesc o întregă epocă, să stea de vorbă cu autorul și să citească în deznădejdea lui cele mai convingătoare argumente. Cele două volume ieșite pînă acum sînt rodul unei munci călugărești, de ani de zile, petrecuți între manuscrisele, cărțile, ziarele și tot felul de tipărituri de la Academia Română. Ca în filigrană, prin versurile celui mai mare poet al limbii românești și prin însemnările glosatorului, care le umplu de o nouă căldură, se alege și tremură conturul bibliotecii unde au fost lucrate. Ediția este o creație a ei. Fără ființa bibliotecii, cartea n-ar fi fost cu puțință. Iar astăzi, cînd toate lucrurile de preț au trebuit luate din București și puse la adăpost, Perpessicius este nenorocit, pentru că se găsește împiedicat să-și vadă mai departe de această sarcină, aproape sfîntă, căreia i s-a închinat.⁹

Biblioteca este tot trecutul, și mai mult decît atît, al spiritului omenesc. Mai mult decît atît, pentru că, desfăcîndu-se de el, spiritul omenesc, și rezemîndu-se de acest trecut, călăuzește lumea spre noi și noi idealuri.

NICOLAE IORGA, OM DE TEATRU

Este un teatru în București, care duce cu el o mare amintire. Oricine se așează în fața cortinei lui, așteptînd în fiecare seară spectacolul, între alți 500 de privitori, ar avea dreptul s-o afle. S-ar simți mai bogat. Pe cei doi pereți goi, din dreapta și din stînga, de unde două proiectoare își aruncă pe scenă fișile de lumină colorată, pictorul Traian Cornescu ține mereu înaintea ochilor noștri pe eroii comediei și dramei românești. De o parte este Vasile Alecsandri, cu făpturile grigoresciene, subțiri și mai înalte decît natura, de la Rodica pînă la Barbu Lăutarul, adică de la poeziile de declamat în public și cîntecele comice pînă la farsele ușoare și dramele istorice. De cealaltă, este Caragiale, pentru care poate că pictorul ar fi fost mai nimerit să întrebuinteze alte linii, mai puțin lirice, de la *D-ale carnavalului* pînă la Cetățeanul turmentat. Îți dai seama că oricînd personajele din frescă pot să coboare în fața luminilor de la rampă și să-și rostească versurile cunoscute sau replicile fără pereche. Parcă ai curge între malurile literaturii dramatice ale țării tale. Dar ceva lipsește. Este tocmai acea mare amintire.

Programul teatrului, după un obicei făcut la noi de Teatrul Național, este aproape o carte, cu contribuții din istoria scenei românești, cu figuri dramatice străine și chiar cu literatură propriu-zisă. În programul pe care îl am în mînă, Ion Marin Sadoveanu începe, cu condeiul lui istet, încercînd să încadreze într-o viață de care a

rămas totdeauna departe, pe poetul *Baladelor și Idilelor*, Coșbuc și teatrul. Ioan Frunzetti ne lămurește, cu scrisul plin de neastîmpăr, ca și cum ar fi dialogat, de teama să nu semene cu scrisul obișnuit, bolnav de burghezic, despre scenoplastică. Tudor Vianu desprinde din vreun studiu mai lung despre naturalism chipul muncit al lui Emile Zola, Ion Pillat închide într-un sonet cu vers lung și cezură un *Circ planetar*, iar doctorul Voiculescu urmărește în distihuri cristaline baia, într-un iezar, a unei fete de pescar de basm. Corneliu Moldovanu scoate o pagină, plină de prilej de gîndire, din *O privire asupra evoluției artei dramatice*. Îmi vin înainte cele două măști, una a comediei și alta a tragediei, din cele două părți ale scenei teatrului despre care vorbesc. Se luminează, ca și cum ar fi de alabastru, și iau trăsături cunoscute. Sînt ale aceluiași om înzestrat cu o deopotrivă putere de stîrnit rîsul și plînsul. Nici programul nu spune nimic despre el. Iar teatrul, care se cheamă astăzi Municipal, a fost visat și făcut de Nicolae Iorga. El ne privește nemișcat dindărătul celor două măști. Nicăieri nu este mai de față, nici la Institutul de istorie universală, nici la Academia Română, nici la casa de pe Calea Codrului din Sinaia, unde și-a scris cele din urmă rînduri, ca aici. Teatrul a fost dragostea lui cea mare. Scrisul lui plin de pietre rare, avîntat, încăpător ca o catedrală, este o pildă de scris vorbit. Dar prototipul literaturii vorbite este teatrul. Toată firea lui Nicolae Iorga îl ducea spre teatru. N-aș zice nici că Teatrul Municipal ar trebui să se cheme Teatrul „Nicolae Iorga“ și nici că fiecare stagiune ar trebui deschisă cu o piesă de el. Zic numai că s-ar cuveni să se găsească și să se păstreze legătura cu întemeietorul. Sălile s-ar umple de o rezonanță care ar vorbi de două ori sufletului.

Am fost o singură dată la Teatrul „Old Vic“ din Londra. Nu se joacă în el decît Shakespeare. Am ascultat un *Hamlet* medieval, cu zornăit de săbii, așa cum nu l-am întilnit niciodată pe continent, unde în schimb l-am văzut jucat în frac. Era o clădire veche, în care parcă se arătase pe scenă Shakespeare însuși. Între acte, ușile se dădeau în lături, fără să se deschidă, ca și cum o parte din pereți ar fi intrat în pămînt. Ieșeam ca să ne răco-

rim de-a dreptul în stradă, care nu părea decît un decor pentru un nou act. Era într-un cartier depărtat, cu lumini puține. Te așteptai să se ivească de după colț o gardă de halebardieri, cu un felinar mare de fier, și să oprească spectacolul pînă ar veni de pe o fregată abia ancorată pe Tamisa un duce în dantelă. Era mai mult istorie decît viață de astăzi. Am crezut că nu pot să mai simt a doua oară o asemenea zguduire de artă veche și nu m-am mai dus. Nu știu de ce, de cîte ori intru, aplecîndu-mă ca și cum n-aș încăpea, pe sub lămpile albastre de la intrarea Teatrului Municipal, ascuns în noapte de primejdia bombardamentelor aeriene, mă gîndesc la Teatrul „Old Vic“. N-am avut o figură mai shakespeariană, atît prin viață cît mai ales prin sfîrșit, ca Nicolae Iorga. Ceea ce n-a izbutit poate totdeauna prin opera lui, a izbutit, vai, prin această viață. A pătruns între eroii care-i erau dragi.

Fichte a ținut vestitele *Cuvîntări către neamul german* în timpul ocupației franceze, aproape, am putea zice, în prezența lui Napoleon.¹ Era o mobilizare spirituală la care chema, cînd cealaltă dăduse greș. Ne înfiorăm și acum citindu-i paginile pline de credință și de flacără. Iată un om frămîntat din plămada profetilor! Ferice de poporul care poate să-l aibă, cînd clopotul istoriei bate în înalt ceasul primejdiei. El este cum este, și cu drept cuvînt preamărit de ai lui de o sută și atîția de ani, și numele de demult răsună ca o lozincă de cîte ori împrejurările se fac, fie și pe departe, asemănătoare. Apropiatii, în 1812, cînd valurile retragerii din Rusia a marelui împărat se îndreptau spre hotarele Germaniei, îl sfătuiau să fugă. El nu s-a învoit. Să ne închipuim însă ce ar fi fost, pentru locul lui în cultura și istoria germană, dacă sălbăticia vremurilor ar fi făcut din el, ca din Nicolae Iorga, un mucenic? Noi, care i-am fost școlari de o viață de om și l-am urmărit minunați, chiar cînd nu puteam fi de aceeași părere, într-o luptă de 40 de ani, cu el însuși și cu veacul, nu putem să fim decît străbătuți de evlavie că ni s-a hărăzit să trăim odată cu el. Nici nu ne dăm seama, fiind atît de aproape, cît de plină ne este viața noastră de viața lui.

Aș vrea să povestesc, din atîtea întîmplări, pe care le știu pentru că am luat parte la ele, două-trei, cu Nicolae Iorga în mijlocul vieții teatrale. Îl văd încă, într-o sală din casa din Calea Victoriei din București, peste drum de fosta stradă a Fîntînei². Casa, cu mici prefaceri, dăinuiește și astăzi. Nu mai mi-aduc aminte cine o pusesse la îndemină. Era poate în anul 1906, puțin după turburările studentești. Nicolae Iorga vorbea aproape între noi. Nu văd să fi avut vreun podiu sau tribună. Pe Nicolae Iorga îl am în minte așa cum ni se înfățișa în anii din urmă, cu prefacerile treptate care-ți scapă și se împospătează numai cînd le urmărești în fotografii, dar îl am și cu figura de-atunci, neschimbată. Am auzit multe cuvîntări de el, în toate împrejurările cu puțință, de la lecția de universitate la conferința de Ateneu, la comunicarea de congres de specialitate, la cuvîntul de întrunire publică, pînă la discursul parlamentar. N-am auzit o improvizatie ca aceea. Se întorcea către oraș, cu brațele amîndouă ridicate și cu barba viforoasă, ca o făptură de pe tavanul Capelei Sixtine, și chema focul de curățire peste această Gomoră. De aceea și trăsăturile pe care le avea atunci mi-au rămas. Era un erou de tragedie etnică, strigîndu-și versurile de durere. Abia mai tîrziu mi-am dat seama, lucru la care mă îndoiesc să se fi gîndit chiar el, că se afla în casa sau pe locul acela de la Cișmeaua Roșie, unde Aristia și Ion Eliad făcuseră întîiul teatru românesc, aproape cu un secol înainte. Învia întîia noastră scenă, cu monologul lui zguduitor. Iar noi nu eram decît spectatorii de odinioară, sub sfeșnicile cu luminări de spermanțet, fermecați și îngroziți în același timp de frumusețea limbii și de puterea simțirilor răscolite. Eram foarte tînăr și destul de fantast, așa încît nu m-am mirat cînd, după ani și ani, oratorul din acea seară de la Cișmeaua Roșie se dovedise dramaturg, să cred că fusesem martor, ca la o trecere de înzestrare de la vechii întemeietori. Teatrul, care trebuia să fie mai mult decît artă, școală a națiunii, își găsea în el un nou înfățișător.

Am fost, încă din 1908, la mai toate cursurile de vară de la Vălenii-de-Munte, la unele, la cele de la început, în întregime, și la altele, cel puțin la deschidere. Am

crescut cu ele. Încă din întîii ani reprezentațiile de teatru erau nedezlipite de ele. Piesele erau ale altora, dar poate că întîiul gînd să scrie teatru și sigur că întîiul gînd să-și ridice un asemenea teatru pentru sine, Nicolae Iorga l-a avut făcînd haz alături de noi, de pe o bancă destul de șovăitoare din grădina restaurantului comun, pe sub pomii cu lampioane, sau din sala de cursuri clădită mai tîrziu. Ea a avut încă din întîiile timpuri o cortină și cîteva decoruri. Strîmtorat în sala prea mică și închisă, Nicolae Iorga descoperise în Valea Teleaenului, în malul înalt și umbrît de plopi, o firidă largă și cu perspectivă, de teatru în aer liber. Riul era destul de aproape ca să întovărășească reprezentația cu orchestra lenevită de vară a undelor galbene și cu sclipirea argintie printre frunze. Orașelul acesta căpăta un loc al lui în istoria teatrului la români.

Pe vremea aceea se isprăvisse tocmai de zidit Palatul Ligii Culturale de pe cheiul Dîmboviței³. Era mîndria lui Nicolae Iorga. El lega de acea clădire o viață nouă pentru așezămîntul unde era un fel de președinte pe viață. Dar o nemulțumire tot mai avea. Între Palatul Ligii și casa vecină, pe Bulevardul Schitu Măgureanu, se mai găsea un loc pătrat, neclădit. Trecea de fiecare dată pe lîngă el și se încrunta. Îi puneă gînd rău. Ce ar fi fost dacă l-ar fi dobîndit pe vreo cale și ar fi făcut acolo Teatrul Ligii, teatrul la care visa, întîiul teatru al unui București cultural? Prietenii mormăiau, pentru că se temeau să nu se între în noi datorii, iar neprietenii se agățau de slăbiciunea pentru teatru, mai mult decît a președintelui Ligii, a prea productivului dramaturg, și se încercau să-l ia în bătaie de joc. Teatrul Municipal de astăzi, care a fost Teatrul Ligii Culturale de atunci, a luat naștere privit de toți cu neîncredere. Nici o cărămidă nu s-ar fi pus fără avîntul și încîntarea molipsitoare, în cele din urmă, ale lui Nicolae Iorga.

Veneam cîteodată împreună de la Vălenii-de-Munte, unde fusesem ca să țiu vreo lecție la Universitatea populară, la care toată tineretea mea fusesem numai ascultător. Vălenii nu erau un Salzburg, dar în jurul profesorului și al primului-ministru se înghesuiau limbile dulci. Omul era foarte ager, numai că vorbele plăcute, pe care

le dorești, își fac totdeauna loc. Aștepta de la acest teatru o înnoire, poate un teatru românesc, nu numai ca repertoriu, dar ca stil. Teatrele celelalte prea se gîndeau să se ia la întrecere cu Parisul. Un artist străin putea foarte bine să joace pe o scenă de a noastră, el în limba lui și partenerii în limba lor, fără să se bage de seamă, atît le era jocul de asemănător. Teatrul Ligii trebuia să fie altceva. Nicolae Iorga tocmai scria pe atunci la *Istoria românilor* în zece volume. Își aduna de pe mese, de pe scaune și din sertare maldărele de cărți și de manuscrise pe care le împrumutase, pentru cercetare, de la Biblioteca Academiei Române. El se așeza totdeauna în față, lîngă șofer, și pe ele le cuibărea pe la picioarele noastre. Pe unele, mai de preț, le purtam în poală. Ne opream pe drum ca să citim vreo pisanie de biserică, într-un sat pierdut, și care te miri cum îi scăpase. Ajungeam de aceea în București la căderea serii. Nu ne duceam nici la Academie, ca să lăsăm cărțile, nici acasă, care ar fi fost în drum. Ne lua cu el tocmai sub Arhive, la Dealul lui Mihai-Vodă, ca să ne arate teatrul. Teatrul Ligii Culturale se înălțase pînă la acoperiș.⁴ Intra înăuntru, vorbea cu meșterii, întrebă de locul scenei, îi zorea, se bucura ca un copil, și nici nu-i dădea în gînd să se ascundă. Nici în istorie, nici în lume nu se întîmpla nimic mai însemnat decît se întîmpla pe acea bucată de loc, între Cișmigiu și Dîmbovița. Ne înduioșam încet și noi de înduioșarea lui.

Înainte să fie gata, l-am auzit vorbind acolo, nu știu la ce zi mare. Pe jos era încă moloz. Scaunele nu se așezaseră. Parcă n-avea astîmpăr, ca să încerce pereții și sunetul. Juca pe acea scenă, fără uși și fără cortină, încărcată și ea de lume, cît o încăpea, întîiul act dintr-o piesă la care lucrase toată viața. Nu mai știu dacă nu era cumva o zi a Unirii, de 24 Ianuarie. Nimeni nu găsea cuvîntul care să deschidă inimile la asemenea zile, ca el. Toată istoria, sutele și sutele de ani, de bucurie și de jale, îmbrăcate în haine bizantine tari și cusute cu fir, ca voievozii noștri cei mari, trecea atunci prin el și-l umplea de cîntec. Pentru alții vor veni alți oameni, care să le vorbească, în asemenea prilejuri, de la suflet la suflet. Pentru noi, dacă s-a dus el, toți ceilalți sînt

reci și stîngaci. Ne închidem în noi sau trecem cel mult pe dinaintea unor săli, cum este astăzi acest Teatru Municipal, unde l-am auzit vorbind. Ecoul glasului iubit, care este în noi, ni se pare că întîrzie între acești pereți și nu înțelegem de ce nici un semn nu arată că această clădire este întreagă ieșită din iubirea lui. Numai cele două măști antice, a comediei și a tragediei, zidite în zid, de-o parte și de alta a scenei, se luminează parcă, privind nemișcate la public. Dacă ar îndrăzni să le ridice de acolo cineva, ar găsi același obraz sub amîndouă; brăzdat, și sub o mască și sub cealaltă, de aceleași lacrimi.

LUMEA LUI PETRAȘCU

Mi-l închipui pe pictorul Petrașcu, Badea Gheorghe al cîtorva dintre noi, ascultînd paginile scrise de Tudor Vianu, ca o poartă de intrare, cu linii și ornamente savante, la desenele lui. A ieșit de curînd un album cu 33 de bucăți, după albumele Ressu, Steriadi și Ștefan Popescu, împodobit cu acele notații repezi, care cuprind părerea întii despre lume a unui artist al luminii și umbrei. Ele sînt, față de lucrările de șevaleu, ca o mărturisire în foi, venită pe neașteptate, alături de vorbirile pregătite și dezvoltate după toate regulile artei, înaintea unui public amestecat. De aceea și trăsătura de apropiere de noi a unui desen. Parcă el a fost făcut pentru fiecare din privitori și nu pentru toți laolaltă. Nimic mai firesc decît mai mulți oameni oprîți în fața unui tablou. El are nevoie de această întregire, ca să-și capete adevăratul înțeles. Este aproape, în compoziția de culori, ceea ce este, în compoziția de sunete, trecerea de la partitură la orchestră. Desenul, în schimb, trebuie văzut foaie cu foaie, de unul singur. Este și rămîne o lucrare de intimitate. La Petrașcu, pînă și subiectele parcă vor să dea de gol acest adevăr. Nu este vorba numai de nuduri sau de scene de interior, dar tot atît de o punte de la Veneția, reluată apoi în ulei, cărămizie și cu un che-nar alb, dar aici prinsă ca după o sculare din somn și fără nimeni, sau de o mare dimineața la Balcic, dinainte să fi ieșit în larg bărcile sau să se fi ridicat vîntul. Ta-

bloul are perspectiva unei lumi, pe cînd desenul se menține în perspectiva unui suflet.

Badea Gheorghe, pictorul, stă poate pe un scaun moale de grădină, în soare, pe prispa casei lui și îl ascultă pe Tudor Vianu. Face ochii mici și se uită la fiecare dintre noi. Unuia îi cade pata de soare pe umăr, ca o mantie deschisă. Altuia i se plimbă de pe frunte pe obraz, mișcă odată cu frunzișul. Femeii dintre noi îi stă în poală ca o pisică albă încolăcită. Ce lucruri ciudate știe să spună despre el acest om învățat, care s-a străduit atît de frumos să-l înțeleagă! În sala cea lungă de la Louvru, cu pictura italiană a Renașterii, era un cap de condotier de un necunoscut. Avea niște ochi de care se dădea aproape, limpezi și strălucitori, pentru că în ei se mai oglindește și astăzi, fără nici o tulburare, toată lumea de atunci, cu hainele grele și colorate, cu priveliștile albastre de dealuri și văi ale lui Leonardo și cu femeile carnoase și aurii ca un strugure copt ale lui Tițian. Dacă ar clipi o dată, pleoapa lăsîndu-se și ridîcîndu-se fără zgomot de pe cristalinul umed și strălucitor, cu inelul lui castaniu la mijloc, ar dărîma un întreg secol, secolul picturii și al bucuriei de viață. Ochiul acela s-a putut zugrăvi și aduce pînă la noi. El este plin de arătări luminoase, fără moarte. Dar cum să redai această gură, în luptă numai cu ideile de abur și încărcate de simboluri fără trup? Ea trebuie să facă numai înțeles și să libereze de trup ceea ce pensula lui făcuse văzut. Gîndurile trebuie să aibă această făptură, cînd le privește el, desene și tablouri, de vreme ce desenele și tablourile lui se fac din nou asemenea gînduri, cînd le privește un om de ougetare. Le ascultă, crezînd că le prinde, cum se desfac dintre celelalte și umplu ca un aer subțire depărtarea dintre ele, dar se lasă în cele din urmă păgubaș și rămîne la ale sale. Vianu citește înainte, observație de observație ageră, care se îndreaptă spre o sinteză de la început întrevăzută. Pictura se face considerație de artă și considerația de artă se face pictură, fiecare deopotrivă de adîncă și, ca două minuni ce sînt, fără să se înțeleagă împreună. Este vorba de tîlmăcirea aceluiași text în limbi deosebite.

Mi s-a întîmplat odată să fiu martor la o judecată asemănătoare a întregii arte plastice românești. O făcea nu un estetician de la noi, aplecat tot atît pentru lămurirea celorlalți, cît pentru a sa însași, peste opera unui artist, ci un adevărat alai de judecători de artă, adică aceea ce lumea avea mai chemat atunci, nu numai în Paris, unde se întîmpla lucrul, dar în toate cele cinci continente. În miezul aceluia schimb de păreri se afla și pe acea vreme, ca acum, Petrașcu. N-am spus-o cu alt prilej și credeam că am uitat-o, pînă cînd iată că o întîlnesc proaspătă, ca și cum abia mi-a sunat în urechi, între foile mari ale acestui album. Ar fi păcat să o las să se piardă. Închid încet albumul și îmi aduc aminte.

Eram în 1937 la Expoziția internațională din acel an. Franța chemase, în numele lui Descartes, de la al cărui *Discurs despre metodă* se împlineau 300 de ani, toate popoarele pămîntului la o mare manifestare de pace. Văd încă, printre gene, toate pavilioanele, ca niște țări pe o hartă, așezate unul lîngă altul, în jurul turnului Eiffel. Ceea ce stăpînea tot cerul era vulturul german de-a stînga aleii celei mari, cu aripile gata de zbor, ca și cum ar fi văzut pe neașteptate primejdia, iar de-a dreapta, omul și femeia sovietică, îndreptîndu-se spre el, peste acoperișuri, cu ciocanul și secera deasupra capetelor. Pe aproape era și România, cu steaguri lungi mișcate încet de vînt, care nu era vîntul Senei, ci vîntul istoriei.

În catul de sus al pavilionului nostru se clădise o singură sală, care trebuia să fie întîia pinacotecă de artă plastică modernă românească. Fuseseră urcați acolo toți artiștii noștri în viață vrednici să stea alături de arta internațională. În fundul sălii, la intrare, întîmpina Petrașcu, nu cu o pînză sau două, ci cu un întreg perete. Pentru întîia oară el era pus să înfrunte judecata lumii, cu un mare belșug de bucăți de toate felurile, naturi moarte și portrete, interioare și priveliști. Erau înșirate alături roșu-cărămiziu de catifele venețiene și culori gingașe de flori de livadă moldo-valahă, albastru de mare și pestrițatură de scoarțe oltenesti, dar ceea ce plutea peste tot era o lumină rece și curată de dimineață, prin

care lucrurile se apropiau. Mă uitam cu sfială la toată această punere alături de frumuseți. Peretele parcă se prăbușise, și în locul lui, în fund, se arătase țara de departe, cu cele mai mândre podoabe. Aveau să fie înțelese de acești străini grăbiți, care erau chemați, fără sfârșit, de la o îngrămădire de rarități la altă îngrămădire de rarități ?

Expoziția de artă fusese dată în seama lui Busuioceanu, care o așezase nu numai cu pricepere, dar și cu iubire. După Petrașcu, veneau la rînd Eustațiu Stoenescu, din tavan pînă în podele, în culori mai stinse, cenușii și negre, ca o ramă închisă pentru celălalt, și Pallady, cu veselia de culori, în care precumpănește galbenul, ca o revărsare de soare sau de aur bizantin, pentru învecinarea prin stil și viziune de arta franceză. Dincolo, adică față în față, erau Steriadi și Tonitza, Ștefan Popescu și Teodorescu-Sion. Nimeni nu călcăse încă această sală, pînă cînd ea ar fi fost mai întii văzută de juriul de arte plastice al Expoziției. Făceau parte din el directori de muzee, critici de artă și profesori de estetică din toate țările. Treceau din pavilion în pavilion. Se lăsau așteptați. Într-o zi, au ajuns și la noi. Era tocmai într-un timp cînd Busuioceanu lipsea din Paris. Atunci, pentru că mă nimerisem acolo și se credea că nu sînt cu totul străin de obiect, am fost însărcinat eu să primesc juriul acela zgomotos și temut și să-i înfățișez arta românească după care venise. Așa s-a făcut că am putut să rămîn în tovărășia de cîteva ceasuri a celor mai buni cunoscători de pictură și sculptură ai lumii și să le aud părerile.

I-am văzut întii risipindu-se, oameni de toate vîrstele, cu un neastîmpăr de copii, în toate părțile. Parcă voiau să-și însușească totul dintr-o dată. Apoi, treptat-treptat, s-au adunat la anumite locuri și au întîrziat, sfredelind. Găseau caracterizări pe care le supuneau celorlalți, controlînd și adîncînd. Se dădeau lupte. Descoperiseră, în atîta revărsare de lucrări, care arăta că România se mișcă la largul ei în arta internațională, o artă românească. Aceasta îi atrăgea cu deosebire. Se cheamă unul pe altul la ceea ce li se părea nou. Era vorba

de o lumină nemaiîntîlnită și de o înțelegere de sine stătătoare a culorii, nu de o tehnică, ci de o simțire alta. Pînă cînd, la urmă, s-au strîns, cei mai mulți, înaintea peretelui Petrașcu. Acesta era cel mai român dintre toți artiștii cari fuseseră trecuți hotarul. Nu știu dacă a fost vreo împotrivire la încununarea lui cu cea mai înaltă răsplată a Expoziției². Petrașcu se găsea între noi și zîmbea cu zîmbetul lui gospodăresc, de-a dreptul din autoportretul cel mare al colecției Zambaccian. Unul din membrii juriului, poate mai hazliu, dar poate și mai simțitor, a venit pînă în fața lui și l-a salutat. Tovarășii acestuia au crezut atunci că trebuie să facă același lucru și au trecut pe rînd pe dinaintea autoportretului, rostind și cite un cuvînt de recunoaștere sau de glumă: „Înainte, bătrîne!“, „Mulțumim, maestre!“, „Bravo, micule român!“ Bătrînul, maestru și micul român îi privea, impietrit deodată sub tichia roșie. Primea ca o defilare de experți, care nu era numai pentru el și pentru meșteșugul, învățat de la unul și de la altul, ci pentru țara de acasă și pentru ce-i împăienjenea ochii de lacrimi. Ce n-ar fi dat celălalt Petrașcu să fi fost aici în locul lui și să vadă acest semn de cinstire! Dar el își căuta nebănuitor de treabă și n-avea să audă decît după ani de zile, dacă aude și acum, despre minunata întîmplare.

Toate acele pavilioane, ridicate în jurul Turnului Eiffel ca în jurul lui Descartes, s-au dărîmat astăzi. Unele din țările venite acolo cu toată mîndria unor formații de stat, cu fapte de muncă și de cultură fără asemănare, nici nu mai au ființă. Harta lumii nu le mai cunoaște. Franța însăși se caută și nu se mai găsește. Noi l-am adus pe Petrașcu îndărăt între ai lui, poleit de această caracterizare, și l-am așezat în rîndul măririlor naționale. Îl simțim și mai mult ca un bun de preț, la care ne ducem atît dacă avem nevoie de desfătări sufletești cît și de încredere. Cînd vrem să știm ce este românesc, așa precum citim *Miorița*, căutăm și cite o pînză de a lui Petrașcu. El însuși, încărcat de ani, începe să se arate tot mai rar printre noi. Parcă începe să se desprindă de vremelnicie. În aceeași măsură însă pictorul

se face mai al nostru și ne însoțește în toate faptele vieții noastre. Ne vorbește cu un glas care ne luminează pe dinăuntru. Este un tovarăș de drum, nu al fiecăruia din noi și care se face tot mai scurt cu cât înaintăm, ci de drum al poporului și care se face tot mai lung. Este ochiul care ne-a văzut așa cum simțem, pentru totdeauna. Vedem lumea formelor cu ochiul lui. Ce însemnătate are că omul zîmbește și nu poate pricepe cum de ne scutură atare însuflețire? El privește senin. Problemele sînt ale noastre. Dezlegarea este a lui. Gîndul frămîntă, pe cînd arta înseamnă împăcare.

În acest album, mai bine decît în pinacotecile și în colecțiile de artă plastică, mai greu de ajuns, Petrașcu poate să pătrundă în toate mîinile și să ne însoțească pe fiecare din noi. Desenul își păstrează trăsătura de prieten de singurătate. Într-un mînunchi de cartoane, mai ales de negru și alb, sînt nu mai puțin de trei autoportrete. Este o căutare de sine care seamănă cu aceea a lui Rembrandt, o dată cîrnos și lămurindu-se din părul încilcît, ca după o perdea care are să cadă în curînd și să-l acopere; altă dată pe gînduri, cu ochiul întors înăuntru și uitat în mijlocul lumii; vremea nu mai trece peste el, și în cele din urmă, întunecat și suferind de-a valma cu ceilalți, oprit cu ei aproape în loc și fără putință de schimbare, una cu mulțimea și scăpat din ramă. Ni se pare atunci că, împreună cu Tudor Vianu, răscolim după un înțeles și părăsim arta lui, care vrea mai mult și se în afară, pentru arta noastră, care vrea mai mult și se pierde în întrebări. Citim încă o dată textul. Ne depărtăm de artist și ne apropiem de noi. Pînă cînd bogăția de imagini, odalisca lui Delacroix, copiată aidoma, dar fără culori, Filip al IV-lea călare, de Velasquez, Andaluza ascunsă după șaluri de Goya, femeile nenumărate care sînt aceeași femeie, cînd goală și din spate pe un scaun, cînd mergînd spre un cer de seară și cînd cu turban pe cap și în rochii subțiri, în adierea plină de orizont a mării, năvălesc de pretutindeni și ne fac o lume a lui Petrașcu în locul lumii noastre. Alți pictori nu lucrează decît ca să exemplifice niște teorii sau concepții de artă proprii și ajung uneori să fie mai convingători cu

limba decît cu pensula. Petrașcu este numai un credincios al luminii și mai mult este dus de ea decît o duce el. Artistul tace, ca să vorbească lumina. N-a făcut parte din nici o școală și nici n-a dat naștere la vreo școală. Vede și este de ajuns. N-a avut de ce să vadă ca alții și nici n-are de ce să facă ca alții să vadă ca el.

Note

DIN VOLUME

LEGĂTURA ROȘIE

În prima secțiune a acestui volum reproducem trei din cele 14 schițe publicate de Emanoil Bucuța în revista *Ideea europeană*, începînd din anul 1919, și retipărite în volumul *Legătura roșie*, colecția „Cartea satului“, nr. 30, București, 1938 (168 p.), cu desene de J. Giurgea-Negrilești și cu o vedere în culori după o pînză de Ștefan Popescu. După nuvela cu acest titlu (p. 3-51), schițele ocupă paginile 52-165. În revistă, aceste schițe — ca și altele, nereproduse de autor în volumul *Legătura roșie* — sînt tipărite, în cea mai mare parte, sub titlul comun *Din carnetul unui drumeț*.

PRIETENUL IORGOVAN

Este prima schiță tipărită de Em. Bucuța în *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 1, 22 iunie, p. 2, cu titlul *Din carnetul unui drumeț* și semnată em. b. A fost reprodusă în volumul *Legătura roșie*, cu titlul de mai sus, p. 126—129.

DIN CARNETUL UNUI DRUMET

A fost tipărită în *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 11, 31 august, p. 3, și nr. 12, 7 septembrie, p. 3, cu două titluri diferite: *Inelul albastru și Căsuța de lîngă stele*, ambele purtînd semnătura em. b. În volumul *Legătura roșie*, Em. Bucuța a contopit cele două schițe sub titlul comun *Din carnetul unui drumeț*, inversîndu-le ordinea din revistă și dedicîndu-le Bucurei Dumbravă, cunoscutei anima-

toare a drumețiilor, căreia scriitorul îi va închina numeroase pagini omagiale, unele reproduse și în volumul de față.

ÎN VĂLMĂȘAG

Publicată inițial în *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 24, 30 noiembrie, p. 3, cu titlul *Din carnetul unui drumeț*, schița poartă data „21 noiembrie 1916, st. v.” și semnătura Emanoil Bucuța. A fost reprodusă în *vol. cit.*, p. 130-133, cu titlul de mai sus.

CRESCĂTORUL DE ȘOIMI

Culegerea de articole *Crescătorul de șoimi* a fost tipărită în colecția enciclopedică „Cartea vremii”, nr. 18, București, 1928, 188 p., fiind premiată de către Institutul social român, cu premiul „Bucura Dumbravă”. Printre altele, volumul reunește articole publicate inițial în revista *Gîndirea*.

PRIETENII „DICȚIONARULUI”

Articol publicat în revista *Gîndirea*, an. VI, 1926, nr. 2, martie, p. 75-77, și retipărit în *vol. Crescătorul de șoimi*, p. 34-43, de unde îl reproducem. Filolog cu o largă formație științifică, Em. Bucuța s-a dovedit un competent și entuziast sprijinitor al cultivării și studierii bogăției limbii române, materializată în *Dicționarul academic*, condus pe atunci de Sextil Pușcariu. Iată ce scria reputatul lingvist în *Prefața la volumul II al Dicționarului limbii române*, apărut în 1934, referindu-se la dificultățile financiare legate de redactarea și publicarea acestei lucrări lexicografice capitale: „Recunoștința noastră se îndreaptă îndeosebi către d-l Emanoil Bucuța, care, printr-o acțiune întreprinsă în anul 1926, a strîns de la «Prietenii Dicționarului» suma de 1.124.781 lei” (p. 2).

Dăm, mai jos, cîteva note explicative.

1 Vol I, Iași, 1925; vol. II a apărut în 1928.

2 *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, București, 1923, seria a III-a, t. I (1922—1923), p. 1-31, și extras.

3 Al. Resmeriță, *Dicționar etimologico-semantic al limbii române*, Craiova, 1924.

4 *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, I-II, Iași, 1925.

5 Este vorba, desigur, despre *Dicționarul limbii românești* al lui A. Scriban, început încă în 1907 și publicat la Iași în 1939.

6 *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* al lui I.-A. Candrea a apărut ca partea Ia *Dicționarului enciclopedic ilustrat „Cartea românească”*, București, 1931 (partea a II-a, enciclopedică, aparține lui Gh. Adamescu).

7 *Dicționarul* a apărut în fascicule, reunite în 3 volume, București, 1895—1925 (primul volum a apărut integral în 1903).

8 *Nouveau dictionnaire roumain-français*, vol. I-IV, București, 1893—1895.

9 *Dicționarul* a apărut între 1871—1877.

10 *Etymologicum Romaniae* de B.P. Hasdeu a apărut în trei volume, cuprinzînd doar cuvintele de la A la *bărbat*, plus vol. IV, cu studiul *Negru-Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230-1380)* (București, 1886—1898); de curînd s-a retipărit integral la Editura Minerva, sub îngrijirea lui Gr. Brîncuș: vol. 1, 2 și 3, 1972, 1974, 1976.

11 Din 1897 pînă în 1905 a lucrat la *Dicționarul academic* lingvistul ieșean Al. Philippide (vezi istoricul *Dicționarului la Mircea Seche, Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. II, București, 1969, p. 34-78). Astăzi *Dicționarul limbii române*, reluat de la litera M de un larg colectiv al institutelor de lingvistică din București, Cluj și Iași, sub redacția acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur și acad. I. Coteanu, se apropie de sfîrșit (recent a apărut tomul IX, Litera R, 1975).

VASILE PÂRVAN AL AMINTIRII

Evocare publicată în *Gîndirea*, an. VII, 1927, nr. 9, septembrie, p. 209-212, și retipărită în volumul *Crescătorul de șoimi*, p. 118-130, de unde o reproducem.

Em. Bucuța a mai scris despre marele istoric și arheolog articolele: *Vasile Pârvan la Mangalia*, în revista *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 6, p. 430-431, și *Amintirea lui Pârvan*, *ibidem*, III, 1932, nr. 10, p. 515-516.

1 Vasile Pârvan (n. 28 septembrie 1882) a murit la 26 iunie 1927.

2 Este vorba despre teza de doctorat a lui V. Pârvan, *Die Nationalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche*, Breslau, 1909.

3 Desigur, D. Gusti (1880—1955), fondatorul școlii sociologice din București.

DIN MONOGRAFIA COLECTIVĂ

„TRANSILVANIA, BANATUL, CRIȘANA, MARAMUREȘUL.”
1918—1928

Cu prilejul împlinirii a 10 ani de la Unirea Transilvaniei cu Țara, Comitetul de organizare a serbărilor, care au culminat cu festivitatea de la Alba-Iulia din 20 mai 1929, a hotărât publicarea unei monumentale monografii colective, cu titlul de mai sus, la realizarea căreia au luat parte un mare număr de oameni de știință și cultură români sau aparținând naționalităților conlocuitoare, precum și cițiva savanți și publiciști străini. Monografia a apărut în trei volume in-folio, însumind XXXII + 1582 p., precum și numeroase hărți și planșe, și se încheie cu următoarea mențiune tipărită în casetă, la sfârșitul volumului III, care bănuim că a fost redactată de Em. Bucuța:

„Această lucrare de amintire a zece ani de cînd Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul s-au alipit la Țara-Mamă, a fost scrisă de la 1 martie pînă la 1 mai prin marea pricepere, bunăvoința și încordarea colaboratorilor și s-a tipărit de la 5 aprilie pînă la 5 mai volumul I, pînă la 19 mai volumul II și în octombrie 1929 volumul III, în atelierile „Culturii Naționale”, din inițiativa Comitetului de organizare a serbărilor Unirii [...] și sub îngrijirea și supravegherea comitetului de redacție, prezidat de d. D. Gusti, profesor universitar, membru al Academiei Române, ajutat, ca secretar, de d. Emanoil Bucuța” (același text apare și la sfârșitul volumului I, cu mențiunea doar a tipăririi acestuia).

Volumele I și II cuprind *Studii*, grupate în cinci mari secțiuni: I. *CADRUL ISTORIC* (din care reținem: N. Iorga, *Ce a primit și ce a dat Ardealul*, p. 3-7; Em. Panaitescu, *Săpături arheologice în Transilvania*, p. 11-19; V. Motogna, *Trecutul Ardealului în cadrul năzuințelor spre unitatea națională*, p. 21-87); II. *CADRUL COSMO-*

LOGIC (din care menționăm: G. Vâlsan, *Transilvania în cadrul unitar al pămîntului și statului român*, p. 145-156; Em. de Martonne, *Colinele Transilvaniei*, p. 157-160); III. *VIAȚA ECONOMICĂ*; IV. *CADRUL ETNOGRAFIC ȘI VIAȚA SOCIAL-ADMINISTRATIVĂ* (din care amintim: S. Mehedinți, *Cadrul antropogeografic. Observări relative la Ardeal*, p. 587-602; R. Vuia, *Așezările, casa și portul țaranului român din Ardeal și Banat*, p. 603-612); V. *VIAȚA CULTURALĂ* (din care cităm: Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, p. 845-956+XXXI pl.; Sextil Pușcariu, *Limba română și graiul din Ardeal*, p. 1141-1148; Liviu Rebreanu, *Scrisul românesc ardelean mai nou*, p. 1149-1152; Emanoil Bucuța, *Pictură, sculptură, arhitectură, grafică în Transilvania după Unire și puțin înainte*, p. 1231-1242, însoțit de 4 reproduceri după tablouri în culori și XXXII de planșe; Zaharia Bârsan, *Teatrul românesc în Ardeal*, p. 1255-1263; Ion Băilă, *Presa românească ardeleană*, p. 1283-1289; Emanoil Bucuța, *Statistica publicațiilor periodice din Transilvania*, p. 1291-1304; Horia Petra-Petrescu, „*Astra*” de după război, p. 1232-1337).

Volumul III cuprinde *ÎNTREGIRI, ÎNDREPTĂRI, INDICE* (dintre studii menționăm: Iuliu Moisi, *Românii ardeleni din vechiul regat și activitatea lor pînă la războiul întregirii neamului*, p. 1347-1396; George Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, p. 1397-1482).

Atît din presa vremii, cit și din conferința George Vâlsan, după 10 ani, ținută de Em. Bucuța la Academia Română, în 1941, după primirea sa ca membru corespondent (reprodusă în volumul de față), aflăm despre munca titanică depusă de secretarul comitetului de redacție la alcătuirea impunătoarei monografii: el a luat legătura cu cei peste 80 de colaboratori, care au trebuit să scrie cite un capitol în decurs de cel mult două luni de la hotărîrea privind publicarea acesteia, el a corectat sute de șpalturi și a asigurat organizarea întregului material. Iată ce scria în legătură cu aceasta Petru Comarnescu, în articolul *Monografia Ardealului*, publicat în ziarul *Ultima oră*, nr. 117, din 21 mai 1929, p. 2: „Cunoaștem îndeaproape efortul nemaipomenit al unora dintre alcătuitoarii acestei monografii. Modestia d-lui Emanoil Bucuța, muncitor pilduitor, și într-ale minții, cit și într-ale faptei concrete, nu s-ar simți bine dacă am insista.”

PICTURĂ, SCULPTURĂ, ARHITECTURĂ, GRAFICĂ ÎN
TRANSILVANIA DUPĂ UNIRE ȘI PUȚIN ÎNAINTE

1 Octavian Smighelschi (1866-1912). Date suplimentare despre acest pictor ardelean și despre alții, prezentați de Em. Bucuța în acest studiu, pot fi găsite în monografia lui Coriolan Petranu, *L'art roumain en Transylvanie*, vol. I. *Texte (Extrait de La Transylvanie)*, Bucarest 1938 (despre Smighelschi, la p. 51-52).

2 Dumbrăveni (jud. Sibiu).

3 Dăișoara (jud. Brașov), de unde era originară mama scriitorului și unde el a revenit nu o dată, sprijinind în ultimul deceniu al vieții ridicarea unui frumos cămin cultural, inaugurat în august 1944.

4 Peter von Cornelius (1783-1867), pictor german, fost director, pe rând, al academiilor de artă din Düsseldorf, München și Berlin.

5 Sibiu, 1904, p. 645.

6 Publicat în *Analele Banatului*, I, Timișoara, 1928, p. 6.

7 V. Rolla Piekarski (1857—1909).

8 Vezi și C. Petranu, *op. cit.*, p. 53.

9 Anastase Demian (n. 1899); vezi și C. Petranu, *op. cit.*, p. 54-55.

10 Fost profesor la Școala de bele-arte din București (1871—1954).

11 București, 1926 (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an XVIII, 1925, 43-46).

12 Aurel Popp (1879—1960), artist emerit; vezi și C. Petranu, *op. cit.*, p. 63-64.

13 N. 1900, profesor univ. la Cluj; maestru emerit al artei.

14 N. 1897, fiul lui Gh. Bogdan-Duică; profesor universitar la București.

15 N. 1892 — m. 1958; soră a poetului Adrian Maniu.

16 Ion Theodorescu-Sion (n. 1882 la Brăila, descendent, după părinți, din Transilvania — m. 1939), fost profesor la Academia de arte frumoase din București.

17 Pictorul George Alexandru Matei a ocupat un timp o catedră la Leipzig, apoi s-a stabilit în Grecia (vezi și articolele lui Em. Bucuța, *Zilele de primire ale cărții la Lipsca*, în *Crescătorul de șoimi*, p. 25-33; *George Alexandru Matei*, în *Pietre de vad*, IV, p. 387-393; C. Petranu, *op. cit.*, p. 64).

18 Arhitect, pictor, decorator și grafician german (1868—1940).

19 Romulus Ladea (1901—1970), fost profesor universitar la Cluj; maestru emerit al artei.

20 Corneliu Medrea a fost profesor emerit, artist al poporului, membru coresp. al Academiei; a murit în 1964.

21 Deceniile următoare au confirmat această apreciere. Astăzi, maestrul Ion Jalea — ajuns la venerabila vîrstă de 89 de ani — este membru al Academiei, artist al poporului, Erou al Muncii Socialiste, președinte de onoare al Uniunii artiștilor plastici.

PIETRE DE VAD, vol. I-IV

Eseistica polivalentă a lui Emanoil Bucuța, începută la *Ideea europeană* în 1919, continuată în *Gîndirea* și reunită, în mare parte, în volumul *Crescătorul de șoimi* (1928), a căpătat noi dimensiuni în deceniul următor, cuprinzînd deopotrivă privesțile patriei în continuă prefacere, mari personalități ale literaturii, artei, culturii și științei românești, locuri și oameni din alte țări, precum și probleme social-culturale, la a căror rezolvare lua el însuși parte. Astfel, a apărut în 1937, la Editura Casei Școalelor, volumul intitulat sugestiv *Pietre de vad* (396 p.), care avea să fie primul dintr-o serie, publicată ulterior într-un ritm din ce în ce mai susținut: volumul II a apărut în 1941 (366 p.), volumul III, în 1943 (496 p.), iar volumul IV, în 1944 (544 p.). Începînd chiar cu primul volum, scriitorul își grupează eseurile și articolele — publicate inițial în diverse reviste, pe care le conducea el însuși, ca *Boabe de grîu*, sau la care colabora cu regularitate — în patru secțiuni, care se mențin și în următoarele volume: *Pămînt și oameni de la noi*; *Pămînt și oameni din alte părți*; *Arta cărții și arte plastice*; *Cultură socială*.

Încă de la reunirea în cele patru volume — „al căror titlu, *Pietre de vad*, sugerează șlefuirea îndelungată a unui material de construcție, rezistent și rotunjit ca formă” — „a acestor scrieri ce aduceau o notă aparte în peisajul cultural al țării, Perpessicius, Vladimîr Streinu și alți critici și istorici literari au observat că Emanoil Bucuța se alătură acelor rapsozi care au scris, fiecare potrivit temperamentului și orientării sale, cîte o *Cîntare a României*, fie într-o operă unică, fie risipită cu generozitate în paginile mai multor volume: Alecu Russo, Alexandru Odobescu, Alexandru

Vlahuță, Mihail Sadoveanu, Geo Bogza, Nicolae Iorga, Ion Simionescu și George Vâlsan¹.

Astfel, Perpessicius scria în 1946, cu câteva luni înainte de moartea lui Em. Bucuța: „Apropierea de ceilalți cîntăreți ai frumuseților pămîntului românesc ni s-a impus, dar odată cu ea și ceea ce deosebește de înaintași pe scriitorul nostru. Rapsod al României pitorești? Fără îndoială. Cu precizarea însă că ne aflăm în fața unei noi varietăți, așa cum și d-sa distinsese în dese rînduri notele diferențiale pentru antecesori”².

Scriitorul de o înaltă elevație intelectuală Camil Petrescu scria, câteva luni mai târziu. În aceeași revistă: „A fost desigur un mare cărturar, mai mult decît atît, aș putea spune un poet al cărții..., cel mai mare nomad cultural pe care l-am avut, drumeț, cum își spunea el, neobosit și de o capacitate de a vedea amănunte și de a desluși înțelesuri, pe dedesupt, cum puțini oameni au izbutit la noi”³.

Iar Șerban Cioculescu, depănînd amintiri despre scriitor, nota în *Adevărul* din 1946 (nr. 16.698): „Îl găseam uneori în biroul său de director al culturii poporului, la Casa Școalelor, și mă poftea să ocup un fotoliu confortabil, în timp ce dînsul expedia cu bunăvoință, nuanțată epigramatic, cererile solicitanților. Primea zilnic nenumărate vizite, dintre care unele de amicitie, care nu dezarmau înaintea malițiilor, deosebit de tăioase. Cînd își găsea răgazul să scrie? Probabil printre picăturile timpului absorbit de neoportuni, deoarece blocul mare rămînea mereu pe birou, cu acel scris legat și înghesuit, cu aruncături bătăioase din condei și cu foarte puține amendări, denotînd elaborarea sigură, idearea internă, neșovăitoare... Scriitorul lega blocul dezvelit, ca un avertisment pentru vizitatorii cu bun simț, ca o indirectă inscripție: «Nu ne tulburați, că avem de lucru» — cam ca în birourile publice, stăpînite de marasmul absolut. Niciodată însă nu s-ar fi abătut de la curtenitoarea îndatorire cu care își răbda solicitanții, spre a-i trimite la plimbare. De cum rămînea singur, începea iarăși a așterne în rînduri lungi și compacte icoanele locurilor fermecate pe care le străbătuse și chipurile omenești legate de cadrul

¹ G. Mihăilă, *Un rapsod al frumuseților patriei: Emanoil Bucuța, Luceafărul*, nr. 46 (237), 12 nov. 1966, p. 7.

² *Mențiuni critice. Un rapsod al pămîntului și al sufletului românesc: Emanoil Bucuța, Revista Fundațiilor*, XIII, 1946, nr. 3, p. 574; vezi și studiul introductiv la vol. I al ediției de față.

³ *Revista Fundațiilor*, XIII, 1946, nr. 10, p. 201.

cosmic. Avea, se vede, memoria desăvîrșită a locurilor și a figurilor, a costumelor și a detaliilor arhitectonice, deoarece și le întîlnea cu dragoste, iar nu din simplu interes profesional.”

Recitînd cu ochiul exegetului actual paginile *Pietrelor de vad*, D. Micu, în fundamentala monografie critică „*Gîndirea*” și *gîndirismul*, apărută recent (1975), la Editura Minerva, ajunge la următoarea concluzie asupra eseisticii lui Em. Bucuța, unul din colaboratorii asidui ai acestei reviste pline de contradicții: „Unghiul de privire adoptat de autorul *Pietrelor de vad* în toate împrejurările și în toate problemele a fost acela al unui cărturar laic, cu gândire independentă...” Iar mai jos creionează un portret al eseistului, impresionant prin căldură și concizie: „Căci acesta a fost Emanoil Bucuța. Curiozitate insatiabilă, minte în veșnic neastîmpăr, memorie dispusă să înmagazineze toate cunoștințele de pe lume. Și totodată o sensibilitate în permanentă vibrație, receptivă la toată frumusețea: la cea naturală și la cea rezultată dintr-o lucrare omenească. Așa se și explică pluralitatea de planuri a activității pe care a desfășurat-o” (p. 940).

Și, în concluzie: „Dacă în proza narativă, fraza construită, descripția minuțioasă, digresia se transformă, prin exces, din calități în defecte, întrucît asfixiază epicul, în publicistică ele nu deranjează, ba chiar o servesc excelent, și partea durabilă a operei lui Emanoil Bucuța o constituie tocmai volumele de călătorii, eseuri și articole: *Crescătorul de șoimi*, *Pietre de vad*. Încercăm, parcurgîndu-le, o voluptate de același tip cu aceea pe care o procură lectura scrierilor de factură eseistică ale lui Odobescu. Orice temă ar trata, un articol al lui Bucuța devine cozerie inteligentă, fermecătoare. Scriitorul știe totul și trece de la o chestiune la alta, dintr-un domeniu de preocupări în cu totul altele, cu atîta dezinvoltură și suplețe, executînd piruete intelectuale atît de elegante, încît rîmii cucerit. Pentru el, speciile literare și publicistice nu au limite. Relatarea savantă se conjugă cu inflexia poematică, raportul saturat de cifre suportă infuzii de lirism, reconstituiri erudite i se incorporează amintiri. Cînd titlul unui text oarecare anunță un reportaj sau un memorial de călătorie, fiți siguri că veți găsi în el, difuză, și materia unui studiu. În studii, referate, cronici sînt topite descrieri, evocări, narații, confesiuni. În pasaje dintre cele mai aride, apar pe neașteptate imagini scilpitoare asemenea unor bijuterii. Rezultă, natural, un anume baroc stilistic, însă echilibrul construcției este rareori zdruncinat. Emanoil

Bucuța e un scriitor din tagma făurarilor de obiecte monumentale, știind să bată unde trebuie, în fier, metalul nobil și briliantele" (p. 941).

*

Intrucit ediția de față este selectivă, iar autorul a reluat cele patru cicluri — așa cum am arătat mai sus — în fiecare volum, am considerat potrivit să reproducem eseurile și articolele pe secțiuni, păstrînd însă ordinea din volume și menționînd la fiecare locul unde au fost publicate. Am făcut o singură excepție pentru *Cîntarea României*, care, deși a apărut în fruntea volumului II, este retipărită aici la începutul secțiunii *Pămînt și oameni de la noi*, avînd în vedere caracterul ei programatic și intenția pe care o exprimă, intenție, credem, în mare măsură realizată, căci — după cum spunea Perpessicius în prefața citată la volumul I: „*Pămînt și oameni de la noi* sau *din ale părți* sînt titlurile a două cicluri și ele se aleg cu acea artă ce duce, în chip firesc, la alcătuirea unei noi *României pitorești*, mai variată decît a lui Vlașuț, și a unei *Cîntări a României*, străbătută, ca și aceea, de accente deopotrivă de profetice" (p. XIV).

PĂMÎNT ȘI OAMENI DE LA NOI

Om al epocii sale, „plin de sevă și de încredere în viitor, puțin istoricizant, puțin declamator, ușor romantic, purtînd epice bătălii prin gazete, dar, mai presus de orice, plin de nețîrmurită și dirză dragoste pentru idealul unității românești" — cum îl caracteriza Ion Chinezu¹ — și pentru frumusețile patriei, Emanoil Bucuța o privea mai ales ca pe o „țară la muncă, zămislitoare de noi valori și puteri, în care se toarnă sufletul cel nou al neamului românesc"². De aceea el își declara încă de la început intenția: „Această țară sîntem datori mai cu seamă s-o cunoaștem, și rînd pe rînd, provincie după provincie, ea va veni aci să ne vorbească de tot ceea ce năzuiește și face faptă. Va fi cea mai bună școală de încredere pe care am putea s-o urmăm [...].

¹ Recenzie la *Capra neagră*, în *Gînd românesc*, VIII, 1940, nr. 1-4, reproducă în *Pagini de critică*, ed. îngrijită și prefațată de I. Ne-goîtescu, București, EPL, 1969, p. 129.

² *Țara*, în *Pietre de vad*, vol. I, p. 14.

După *Cîntarea României* și *România pitorească*, sînt fragmentele de oțel și de aur ale unei noi cărți, potrivită cu ceea ce ne simțim și sîntem astăzi, și la care ne încordăm o întreagă generație, nu mai puțin eroică decît altele, ca s-o gîndim și s-o scriem"¹.

Într-adevăr, în acest prim ciclu din cele patru volume *Pietre de vad*, scriitorul își oprește atenția, uneori mai îndelung, alteori ca într-o privire aeriană, asupra întregii țări locuite de români, încercînd să dea o imagine nu numai a înfățișării ei geografice și istorice, „păzită de munții și de apele ei sau de steagul fluturat de strămoși și de noi pe atîtea cimpuri de bătaie"², ci și a realităților oamenilor, a proiectelor de modernizare a teritoriului românesc, de o însemnătate vitală pentru soarta locuitorilor săi.

CÎNTAREA ROMÂNIEI

Conferința rostită la radio, în ziua de 16 februarie 1939, și tipărită prima dată în *Universul literar*, an XLVIII, 1939, nr. 14, aprilie, p. 1-2; reproducă în *Pietre de vad*, vol. II, p. 7-13.

¹ Disputa, reluată în ultimele două decenii, s-a încheiat cu stabilirea paternității lui Russo, recunoscîndu-se, pe drept cuvînt, influența ideologică a lui Bălcescu (vezi capitolul scris de Al. Di-ma în *Istoria literaturii române*, II, București, Ed. Academiei, 1968, p. 489-507).

² În legătură cu trecerea lui Lev Tolstoi prin București, în 1854, vezi *Jurnalul său*, vol. I (1847—1895), în românește de Jannina Ianoși, prefață, tabel cronologic, note și comentarii de Ion Ianoși, Ed. Univers, 1975, p. 91-100. Emanoil Bucuța a scris un articol special, *Tolstoi la Herăstrău* (în *Pietre de vad*, vol. I, p. 238-246), și a revenit asupra marelui scriitor în eseu *Viața lui Tolstoi*, reproducă în volumul de față.

³ *Comarnic* înseamnă „colibă ciobănească”.

CARTEA MUNȚILOR

Evocare prilejuită de împlinirea a zece ani de la apariția cărții cu același titlu a Bucurei Dumbravă (ed. I, 1920; ed. a II-a,

¹ *Ibidem*, p. 14-15.

² *Ibidem*, p. 14.

1924; după moartea autoarei, survenită în 1926, cartea a fost reeditată în 1943 și, recent, în 1970, cu prefață și note de M. Handoca, Ed. Stadion). A fost publicată în revista *Boabe de grâu*, an. I, 1930 nr. 6, p. 377-381, și retipărită în *Pietre de vad*, vol. I, p. 16—22.

Despre Bucura Dumbravă (1868—1926), Emanoil Bucuța a scris de mai multe ori, cu diverse prilejuri, nutrind pentru ea o mare admirație și statornică prietenie, cimentată în timpul numeroaselor drumeții, pe care, împreună cu alți iubitori ai turismului, le-au făcut în special în Carpați. Iată câteva articole dedicate de scriitor personalității și operei Bucurei Dumbravă: *Chemări la o viață nouă*. „*Cartea munților*” de Bucura Dumbravă, în *Ideea europeană*, II, 1920, nr. 45, 18-25 iulie, p. 3; *Scriitori care nu mai sînt*, în *Crescătorul de șoimi*, p. 104-117 etc. În *Pietre de vad* numele scriitoarei apare de fiecare dată cînd se vorbește despre turism și despre organizarea lui.

1 *Pandurul* a apărut în 1912.

2 Aprecierea lui Em. Bucuța se confirmă și astăzi; cf. Dumitru Almaș, *Un cuvînt despre Bucura Dumbravă sau: O scriitoare încetățenită pentru dragostea de popor și pămîntul românesc*, prefață la *Pandurul*, Ed. Tineretului, 1969, p. 5-9.

3 N. D. Popescu (1843—1921), *Iancu Jianu Haiducul*, vol. I, București, *Prefață*, semnată la 10 decembrie 1908. (Prima sa navelă, *Iancu Jianu*, a apărut în 1869, fiind urmată de altele — toate în mai multe ediții.)

PALATUL MOGOȘOAIA

Conferință rostită la radio, în ziua de 17 martie 1940, și tipărită în *Pietre de vad*, II, p. 14-21. Despre restaurarea palatului vezi și *Vasile Pârvan al amintirii*, în volumul de față.

1 *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914.

2 Reprodusă în cartea *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1937, planșă colorată, între p. 12-13.

3 Tabloul este expus în prezent în muzeul de la Palatul Mogoșoaia; vezi Radu Popa, *Mogoșoaia*, ed. a II-a, București, 1967, p. 29; reprod. nr. 17.

4 În urma unor noi lucrări de restaurare, palatul a fost transformat în muzeul de artă brîncovenească, fiind inaugurat în 1957 (vezi Radu Popa, *op. cit.*, p. 14-15, 27-43).

VALEA DÎMBOVIȚEI

A apărut în *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 12, p. 764-766, și în *Buletinul Oficiului Național de Turism*, I, 1936, nr. 4, ianuarie, p. 5-8; retipărită în *Pietre de vad*, II, p. 22-28.

ÎN MUNȚII FĂGĂRAȘULUI

Publicat în *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 12, p. 766-768, cu titlul *Viața românească în Munții Făgărașului*; reprodus în *Pietre de vad*, vol. II, p. 29-35, cu titlul de mai sus.

VALEA OLTULUI

A apărut în *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 8, p. 510-512; reprodus în *Pietre de vad*, II, p. 50-56.

1 Aluzie la C. Rădulescu-Motru (1868—1957), care, evident, nu este „singurul nostru filozof”.

2 Cea mai cunoscută descriere ulterioară este, desigur, a lui Geo Bogza: *Cartea Oltului* (1945).

CELE MAI FRUMOASE DRUMURI DIN ȚARĂ

Conferință rostită la radio, în ziua de 18 august 1938, tipărită în *Natura*, XXVII, 1938, nr. 9, 15 august, p. 369-376, și în *România*, III, 1938, nr. 8, p. 17-19; reprodusă în *Pietre de vad*, II, p. 57-65.

BRAȘOVUL

Conferință rostită la radio, în ziua de 7 aprilie 1942 și inclusă în *Pietre de vad*, III, p. 23-32.

1 Aluzie la nedreptul Dictat de la Viena.

2 Cuvinte celebre transmise de Petru Rareș prin scrisoarea din 23 iunie 1540 lui Toma Boldorffer din Bistrița. A fost publicată de N. Iorga în colecția de documente *Hurmuzaki* (vol. XV,

partea I, București, 1911) și tradusă în *Scrisori de boieri, scrisori de domni* (ed. a III-a, Vălenii-de-Munte, 1932, p. 196).

ANOTIMPURILE DUNĂRII

A apărut în *Convorbiri literare*, LXXV, 1942, nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 560-565; reprodus în *Pietre de vad*, III, p. 33-41.

1 Într-adevăr, trecerea principală din complexul Razim-Sinoe în Marea Neagră se numește *Portița*, nume atestat în hărți vechi încă de pe la 1710 (vezi Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Muzeul regional de arheologie Dobrogea [1966], p. 48-50 și planșele I—II).

CĂLĂTORIILE LUI ION CODRU-DRĂGUȘANU

Conferință ținută la radio, în ziua de 18 aprilie 1942, și tipărită în revista *Transilvania*, an. 73, 1942, nr. 5, mai, p. 373-380; reprodusă în *Pietre de vad*, III, p. 70-80 (însoțită de două portrete).

1 Volumul are anul de apariție „1865”, deși într-adevăr a apărut în ultimele zile ale lunii decembrie 1864.

2 *Călătoriile unui român ardelean în țară și în străinătate (1835—1844) (Peregrinul transilvan)*, ediție prefăcută în stilul literar de astăzi de Constantin Onciu tipograf, cu o prefață de N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1910 (reprodusă în *Publicațiile Casei Școalelor*, București, 1923). Această ediție „a mers pe linia unei excesive modernizări a limbii operei lui Drăgușanu, fără să dea măcar în note formele specifice scriitorului...” (Romul Munteanu, în: Ion Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, ediție îngrijită și prefațată de..., București, ESPLA, 1956, p. 30). O altă ediție a publicat Ș. Cioculescu (București, 1942), care a procedat la o modernizare mai ponderată, cu menționarea în note și în glosar a unor cuvinte și forme specifice lui I. Codru-Drăgușanu. Ultima ediție, a lui R. Munteanu, din 1956, respectă limba scriitorului, normalizând doar ortografia și adăugând note explicative în subsol (vezi *Cuvînt despre ediție*, p. 29-32).

3 Aici și în continuare am lăsat citatele așa cum le-a reprodus Em. Bucuța după ediția lui N. Iorga.

4 Istoricii literari actuali consideră că organizarea impresiilor de călătorie sub forma unor scrisori reprezintă un procedeu literar ce-și găsea modele nu numai în literatura europeană, ci și în cea românească (A. T. Laurian, T. Cipariu); vezi: R. Munteanu, *op. cit.*, p. 21; Ș. Cioculescu, *Ion Codru-Drăgușanu, în Istoria literaturii române*, II, București, Ed. Academiei, 1968, p. 573.

5 De fapt, statuia în întregime este a sfântului Petru, sculptată la 1587 de Gerolamo della Porta și ridicată în 1589 sau 1590 de papa Sixtus V (vezi C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, Ed. Meridiane, 1966, p. 10).

MIORIȚA

Conferință ținută la radio, în ziua de 10 decembrie 1942; tipărită în revista *Transilvania*, an. 73, 1942, nr. 12, p. 213-221 și inclusă ulterior în *Pietre de vad*, IV, p. 7-17.

1 Este vorba despre studiul sub formă de scrisoare adresată *D-lui A. Hurmuzaki, redactorul foaiei „Bucovina”*, publicată împreună cu baladele trimise (reprodusă de Gh. Vrabie în ediția *Poezii populare ale românilor*, adunate și întocmite de Vasile Alecsandri, vol. II, București, EPL, 1965, p. 319-350; vol. I reproduse ediția din 1866).

2 Vol. I—II, București, 1922—1923 (reproduse în volumul cu același titlu, îngrijit de Marin Bucur, EPL, 1966, p. 235-425; cap. *Miorița*, p. 359-416).

3 D. Caracostea, „*Miorița în Moldova*”, în *Convorbiri literare*, vol. 49, 1915, p. 1247; vezi Adrian Fochi, *Miorița*, București, Ed. Academiei, 1964, p. 159-164.

4 Iată concluzia la care ajunge Adrian Fochi, în monumentala ediție, însoțită de studiu, citată în nota precedentă: „... Textul nu a fost atît de modificat de Alecsandri încît să constituie o transformare totală a lui. Toate variantele culese ulterior ne dau posibilitatea să stabilim cu destulă certitudine aportul său la forma versiunii sale și arată că aceasta nu a afectat substanța interioară a conținutului baladei” (p. 129; vezi și analiza modificărilor, p. 205-210).

5 Lucian Blaga, *Spațiul mioritic* (1936), inclus în *Trilogia culturii*, București, 1944 (reeditată, cu un cuvînt înainte, de Dumitru Ghișe, ELU, 1969).

6 *Viața păstorească...*, în *ed. cit.*, p. 295.

7 În ediția a III-a a studiului, publicată în *Scrieri literare și istorice*, vol. I, București, 1887, p. 179-235, titlul general este *Cînticele poporane în raport cu țara, istoria și datinele românilor*, partea a II-a avînd titlul special *Răsunete ale Pindului în Carpați*, apărut încă la ediția a II-a din *Albumul macedo-român*, sub direcțiunea lui V. A. Urechia, București, 1880, p. 89-98. Am controlat citatele și am efectuat corecturi neesențiale după ed. *Opere*, II, îngrijită de Marta Anineanu și Virgil Cîndea, București, Ed. Academiei, 1967, p. 22 și 31, nota 1.

8 Este vorba despre *Miorița și călușarii, urme de la daci*, București, 1914 (vezi, în acest sens, amplele considerații în jurul acestei probleme făcute de A. Fochi, *op. cit.*, p. 143-144).

9 Vasile Bumbac (1837—1918), coleg mai în vîrstă și prieten al lui Eminescu. Opera sa poetică modestă, în mare măsură pastisată după Alecsandri, a rămas răspîndită prin reviste. Vezi Victor Morariu, *Vasile Bumbac (1837—1918). Pagină din istoria literaturii bucovinene*, Cernăuți, 1940.

10 Vezi unele variante de acest fel, citate și comentate de A. Fochi *op. cit.*, p. 325-326.

11 Vezi conferința *George Vâlsan, după zece ani*, reproducă în volumul de față.

12 Este exact tabloul *Coborînd cu turma*, reproducus pe coperta ediției: *Vasile Alecsandri, Poezii populare ale românilor*, cu reproduceri după N. Grigorescu (București, Casa Școalelor, 1942), tipărită sub îngrijirea lui Em. Bucuța.

13 Tiberiu Brediceanu (1877—1963), *Miorița, I—VI. Voce și pian* (1921), publicată în *Doine și cîntece populare românești*, Caietul VII, Brașov, 1927; reeditată: *Miorița. Șase teme ale baladei pentru cvartet vocal și pian*, ESPLA, 1955.

CASA VĂCĂREȘTILOR

Conferință expusă la radio, la 7 octombrie 1943. A fost tipărită în *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 27, duminică 5 decembrie, p. 1-2, și apoi reproducă în *Pietre de vad*, IV, p. 18-25.

1 Aluzie la cartea de versuri a Elenei Văcărescu, *Le Rhapsode de la Dâmbovița* (București, 1892, reeditată la Paris, în 1899; tradusă în engleză, Londra, 1892; ediția a II-a, 1897; ediția a III-a, 1904. O bogată selecție din acest volum și din altele, cu text para-

lel în franceză și în română, a publicat recent Ion Stăvăruș: *Elena Văcărescu, Scrieri alese*, Ed. Minerva, 1975; vezi și monografia aceluiași, *Elena Văcărescu*, Ed. Univers, 1974).

2 Potrivit tradiției răspîndite de familie, Alecu Văcărescu ar fi fost ridicat de oamenii lui Alexandru Moruzi, înainte de 22 noiembrie 1799, ucis pe drumul spre Tulcea și aruncat în Dunăre (vezi Al. Piru, *Introducere la: Poezii Văcărești, Versuri alese*, ediție îngrijită de Elena Piru, București, EPL, 1961, p. XXVIII-XXIX).

3 „Ispilită de mult de gîndul evocării strămoșilor săi iluștri, considerînd aceasta drept o datorie sfîntă, în 1943 găsește răgazul să aștearnă pe hîrtie o frumoasă biografie romanțată a strălucitului său înaintaș: *La vie d'Enakitza Vacaresco*, lucrare păstrată între manuscrisele sale și rămasă în parte inedită” (I. Stăvăruș, *Elena Văcărescu*, p. 103). Em. Bucuța era, deci, perfect informat.

4 Nr. 10, p. 604-611: Elena Văcărescu, *Casa Văcăreștilor*.

5 La data cînd era rostită această conferință (7 octombrie 1943), Elena Văcărescu alesese calea „exilului albastru”, în zona relativ liberă a Franței, locuind — cum spune Em. Bucuța însuși — „într-o biată odăită de la Cannes”. După eliberarea Franței și a României, în 1944, a avut cinstea de a face parte din delegația română la Conferința de pace de la Paris (august 1946), alături de Gh. Tătărăscu, Gh. Gheorghiu-Dej, L. Pătrășcanu, Ion Gheorghe Maurer, Ștefan Voitec, Mihail Ralea. S-a stins la 17 februarie 1947, la venerabila vîrstă de 83 de ani: sicriul a fost adus în țară în 1959 și depus în cripta familiei din cimitirul Bellu, „lîngă părintele poeziei române, Iancu Văcărescu...”, după cum scrie în testamentul scriitoarei (vezi I. Stăvăruș, *op. cit.*, p. 100-111).

CĂLĂTORUL TITU MAIORESCU

Conferință expusă la radio, în ziua de 18 martie 1942. A fost tipărită în *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 5, 4 iulie, cu supratitlul *Călătorului îi șade bine cu drumul*, și reproducă în *Pietre de vad*, IV, p. 67-73. Cf. și nota *Titu Maiorescu*, scrisă cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la moartea criticului și tipărită în vol. III, p. 374-376.

1 Xavier de Maistre (1763—1852); *Voyage autor de ma chambre* (1794).

2 Scrisoare din 23 iulie/4 august 1893, reprodusă în: *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913)*, cu un cuvânt de introducere și însemnări de Emanoil Bucuța, București, Casa Școalelor, 1937, p. 382-383.

3 Scrisoare din București, 8/20 septembrie 1894 (*ibidem*, p. 393).

STRĂBĂTÎND ROMÂNIA

Privești însuflețite

A apărut în *Pietre de vad*, IV, p. 143-167.

1 Orașul Brno (Cehoslovacia).

2 Autorul are în vedere pe românii din Valea Timocului și din Banatul iugoslav.

3 Astăzi încă, părerile sînt împărțite: după unii cercetători, „Negru-Vodă” nu este altul decît Basarab întemeietorul, care a reunit în primele două decenii ale secolului al XIV-lea formațiunile politice din dreapta și din stînga Oltului (vezi C.C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, Ed. Științifică, 1974, p. 262-268); după alții, tradiția populară sau cărturărească s-ar referi la trecerea în Țara Românească a unui număr de țărani din Transilvania, conduși de un voievod făgărășan, Radu Negru, în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea; aceștia s-au așezat, desigur, printre populația locală românească (vezi Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 179-185).

4 Evident, nu Dragoș-Vodă „a făcut Moldova”, ci el și ostașii săi maramureșeni au găsit aici, prin 1352—1353, o numeroasă populație locală românească. În aceste condiții (vezi și nota precedentă), afirmația că cele două țări românești „au fost, prin începuturi, niște alcătuirii politice transilvănene” este valabilă numai parțial. Astfel, Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu precizează în *Istoria românilor*, menționată mai sus: „Basarab pleacă din cuprinsul voievodatului din stînga Oltului, stăpînit în 1247 de Seneslau, apoi, după toate probabilitățile, de Tochomer (Tihomir), tatăl lui Basarab, și, la urmă, de Basarab însuși, pleacă așadar din însuși cuprinsul viitorului stat. Nu e vorba, prin urmare, de un descălecat din Transilvania, din Țara Făgărășului. În Moldova, dimpotrivă, atît Dragoș, cît și Bogdan vin din afară, din

Maramureș, așadar aici are loc într-adevăr un descălecat, și anume într-o primă formă, cu Dragoș, și apoi într-a doua, decisivă, cu Bogdan”. Dar și aici „ar fi o gravă greșală să-și inchipuie cineva că, după retragerea tătarilor, maramureșenii victorioși ai lui Dragoș ar fi ocupat o țară pustie, că n-ar fi existat aici, la răsărit de Carpați, așezări omenești. Aproape tot ținutul cuprins de viitorul stat al Moldovei, și în special bazinul Siretului și al Prutului, a fost bine populat” (vol. I, p. 266, 279).

5 Traducerea :

„În ceata cea peștrită ruși, greci destui erau.
Poloni, valahi ca gîndul de repede zburau
Pe caii lor cei ageri. Erau buni călăreți!

Precum le era firea se și purtau eroii îndrăzneți.

Veneau pe cai sălbatici cu șapte sute-ostași,
Însuși Ramunc cneazul, ce-avea al său sălaș
În țara Valahiei. Zburau sirepii lor.

Sosi și prințul Gibek, învăluit în colb ca într-un nor.”

(*Cîntecul Nibelungilor*, tălmăcire de Virgil Tempeanu, București, ELU, 1964, partea a II-a, *Rapsodia a XXII-a*, strofele 1339 și 1343, p. 299 și 300).

Într-adevăr, istoricii români au subliniat valoarea de document a *Cîntecului Nibelungilor*, versurile citate fiind o dovadă că „prin veacul al XI-lea — al XII-lea, poporul român se constituise ca organizațiune teritorială de sine stătătoare, cu o conducere românească...” (G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, III, *Români în poezia medievală*, București, 1935, p. 10).

6 Este vorba despre opera acestuia, *Gesta Hungarorum* (reprodusă și tradusă de G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934). Specialiștii înclină să considere drept autor pe notarul regelui Bela II (1131—1141), care ar fi scris cronică pe la 1150, menționîndu-și numele doar prin inițiala P. (Petru ?); vezi: *Introducerea* lui G. Popa-Lisseanu la *op. cit.*; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 24-28. Valoarea de document indubitabil a acestei cronici maghiare privind prezența românilor în Transilvania la venirea ungarilor a fost subliniată de acad. C.C. Giurescu, în articolul *Istoria românilor în unele lucrări străine recente*, în *Revista de istorie*, tom. 28, 1975, nr. 6, p. 941-948.

7 Em. Bucuța face aluzie aici la Nicolaus Olahus (Nicolae Românul, 1493—1568), la Iancu de Hunedoara († 1456) și la fiul său Matei Corvin, rege al Ungariei în anii 1458—1490.

8 O sinteză critică asupra diverselor teorii privind primele traduceri românești, cauzele care le-au determinat (husitism, luteranism sau factori interni), epoca (secolul al XV-lea sau începutul secolului al XVI-lea) și locul unde au apărut (Maramureșul sau alte regiuni ale Transilvaniei) a dat I. Gheție în cartea *Începuturile scrisului în limba română*, București, Ed. Academiei, 1974, p. 30-97.

9 Deși ipoteza originii husite a orașului Huși a avut circulație în istoriografia românească, mai plauzibilă este explicația potrivit căreia numele orașului, atestat prima dată în 1487, provine, ca și în alte cazuri similare, de la numele de persoană *Hus (ul)*, întâlnit în documente în regiunea respectivă, în secolul al XV-lea (< ucr. *hus'* „gîscă”); vezi: Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Ed. Academiei, 1963, p. 169; C.C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, Ed. Academiei, 1967, p. 238-242.

10 Dacă „unirea” cu biserica Romei din anul 1699 a avut un rol în dezvoltarea conștiinței naționale a românilor din Transilvania, nu tot același lucru se poate spune despre împărăția habsburgică, care — așa cum Em. Bucuța însuși recunoaște — „i-au înșelat și i-au părăsit” pe români de fiecare dată.

11 Biserica românească de la Densuș (numit mai înainte Demsuș sau Demsuș) datează din ultimul sfert al secolului al XIII-lea, fiind construită în cea mai mare parte cu blocuri de marmură, calcar și gresie, provenite probabil de la Ulpia Traiana, aflată la distanță de cîteva kilometri (vezi V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, București, Ed. Academiei, 1959, p. 89-94). În acest sens trebuie luată afirmația lui Em. Bucuța că biserica este „de la anul 100”, căci într-adevăr Ulpia Traiana a fost ridicată prin anii 108—110, pe locul garnizoanei din Cîmpia Hațegului, stabilită în primul război dacic (a. 101—102; vezi acad. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, ediția a II-a, București, Ed. Meridiane, 1966).

12 Textul a fost scris în 1942 sau 1943, cînd nordul Transilvaniei era anexat Ungariei, în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940.

13 Citatul exact din *Viața lui Nifon*, scrisă de Gavriil Protul prin 1520—1521, sună astfel: „Și așa vom putea spune cu adevărat

că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îl făcu Solomon, nice ca Sfînta Sofia, care o au făcut marele împărat Iustinian, iară cu frămusețea este mai predesupra aceloră” (Vezi ediția îngrijită de Tit Sîmedrea, *Viața și traiul sfîntului Nifon, patriarhul Constantinopolului*, București, 1937, p. 27-28).

14. Intrucît la moartea lui Basarab întemeietorul (1352), Biserica Domnească de la Curtea-de-Argeș nu era terminată, iar el pare a fi fost înmormîntat la Cîmpulung, ca și fiul său Nicolae Alexandru, cercetătorii mai noi consideră că osemintele din splendidul mormînt, descoperit în 1920, sînt ale fiului acestuia din urmă, Radu I (c. 1377—1383); vezi C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ediția a V-a, București, 1946, p. 426-439.

15. Din cele 330 de file, cîte avea *Codex Argenteus*, s-au păstrat 187, deci mai mult de jumătate. Scris prin sec. V—VI, manuscrisul provine, probabil, din Italia de Nord, unde se afla regatul ostrogoților; este drept însă că traducerea lui Ulfilas, din care provine, a fost efectuată în sec. IV, în regiunile daco-moesice (cf. W. Streitberg, *Die gotische Bibel*, I-II. Teil, 2. Ausg., Heidelberg, 1919—1928; M.M. Guhman, *Gotski jazik*, Moscova, 1958, p. 13-18).

PĂMÎNT ȘI OAMENI DIN ALTE PĂRȚI

Dacă în textele reproduse din primul ciclu ponderea cea mai mare o au paginile închinete de Em. Bucuța frumuseților patriei, cărora li se adaugă cîteva evocări de scriitori „călători” și eseuri despre unele creații folclorice, din cel de-al doilea ciclu spațiul restrîns ne obligă să renunțăm la descrierile de orașe și priveliști din alte țări, reținînd în acest volum numai cîteva eseuri consacrate unor aspecte ale relațiilor cu oameni de cultură din țările vecine și unor scriitori sau opere din literatura europeană: rusă, franceză și mai ales germană. Se știe, de altfel, că între anii 1907—1911 Emanoil Bucuța a studiat limba și literatura germană la Facultatea de litere din București, iar în 1912—1913 a încercat să-și ia doctoratul în Germania (vezi *Tabel cronologic*, în vol. I).

COLABORĂRI CULTURALE

Conferință rostită la radio în ziua de 7 august 1940. A apărut în *Pietre de vad*, II, p. 136-143.

1 Congresul, organizat la inițiativa și sub președinția lui N. Iorga, a avut loc în zilele de 14-19 aprilie 1924.

2 Probabil că Em. Bucuța se referă la misiunea sa la Sofia din 1932, unde fusese trimis pentru strângerea legăturilor culturale româno-bulgare. Profesorul și scriitorul bulgar despre care vorbește Em. Bucuța ar putea fi Alexandr Balabanov (1879—1955) fost redactor al *Arhivei Ministerului Instrucțiunii* (Sofia) și fondator al revistei literare *Razvigor* (1921).

3 Ștefan Kostov (1879—1939).

4 Alexandr Bojinov (1878—1968), fost membru al Academiei Bulgare de Științe.

5 Astăzi, istoricii bulgari, în acord cu cei români, recunosc rolul „vlahilor” (românilor) din Balcani în răscoala din 1185 și în formarea celui de-al doilea țarat bulgar; vezi: B. Primov, *Crearea celui de-al doilea țarat bulgar și participarea vlahilor*, în vol. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor* (sec. XII-XIX), București, Ed. Academiei, 1971, p. 9-56; Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, 1, București, 1974, p. 192-196.

6 *Kiriakodromion*, cartea de predici a lui Sofronie Vrăcean, apărută la Rimnicu-Vilcea, este prima tipăritură în limba neobulgară populară.

7 Manuscrisul redactat de Zamfir Arbore în 1914, cu titlul *Umbrele celor dispăruți*, a fost dăruit de el însuși profesorului bulgar Paraskev Stoianov, care l-a dat Bibliotecii Naționale din Sofia, în 1926 (cota II B 2409). Publicat de Vasile Christu în 1938 (*Les Bulgares, oeuvre inédite de Zamfir Arbore*, în *Balkanica*, I, p. 96-147), textul a fost tradus în bulgărește de același, în broșura *Zamfir Arbore za bălgarskite revoluționeri*, Sofia, 1947.

8 Zamfir Arbore scrisese în 1881 o biografie a lui Botev, pe care a trimis-o lui Mihail Dragomanov în Elveția, pentru a o publica în gazeta *Obština*, dar manuscrisul a dispărut la poștă; alte materiale ale lui Arbore despre Botev, culese de la contemporani, se pare că au fost ridicate cu prilejul unei percheziții (vezi V. Christu, *Zamfir Arbore...*, p. 14).

9 Anul XVII, nr. 4261, 28 august 1886, p. 2 (vezi, mai jos, nota 13).

10 Versurile aparțin lui Ivan Vazov (primele două strofe din poezia *Radetzky*, tipărită în volumul *Steag și guslă*, apărut la București, în 1876).

11 Botev s-a imbarcat cu ceata sa pe vasul „Radetzky” la Giurgiu, în ziua de 17 mai 1876, lăsând la București pe soția sa Veneta și pe fetița Ivanca, născută cu două luni înainte (13 aprilie 1876); a căzut în luptă eroic, în drum spre Vrața, peste trei zile, la 20 mai/1 iunie st.n. (vezi acad. P. Constantinescu-Iași, *Din activitatea lui Hristo Botev și a altor revoluționari bulgari la București*, Ed. Academiei, 1950, p. 39-40).

12 Em. Bucuța a stilizat foarte puțin traducerea lui Z. Arbore (vezi V. Christu, *Les Bulgares...*, p. 108-110), pe care o reproduse fragmentar.

13 Nikola Ţenov, St. Beron, Vasil Drumev, fruntași ai vieții culturale și științifice în cadrul emigrației bulgare din România. Mutată la Sofia după eliberarea Bulgariei, în 1882, Societatea s-a transformat în Academia Bulgară de Științe, în 1911 (vezi acad. P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, București, Ed. Academiei, 1956, p. 63-76).

14 Gheorghii S. Rakovski (1821—1867), revoluționar, ziarist și scriitor bulgar; nepotul său, Cristian Racovski (1873—1941), a fost militant al mișcării muncitorești din România, stabilit în 1917 în U.R.S.S.

15 Postfața lui Vladimir Vasilev la cartea lui Iordan Iovkov (1880—1937), *Nopti la Hanul din Antimovo*, din bulgărește de V.C. Hrisicu, cu desene de I. Teodorescu-Sion, colecția „Boabe de grâu”, București, 1933, p. 202.

16 În atmosfera tulbure a anului 1940, când au fost rostite aceste cuvinte, ele sunau ca o chemare realistă la colaborarea dintre cele două popoare.

VIAȚA LUI TOLSTOI

Conferință expusă la Universitatea liberă din București, în 1928, cu prilejul centenarului marelui scriitor; tipărită în *Pietre de vad*, II, p. 144-159. Anterior, Em. Bucuța publicase un interesant comentariu pe marginea *Jurnalului* marelui scriitor: *Tolstoi la Herăstrău*, în *Pietre de vad*, I, p. 238-246.

1 Este vorba despre ediția jubiliară: *Polnoe sobranie socinenii. Iubileinoe izdanie (1828—1928)*, sub red. lui V.G. Certkov, t. 1-90, Moscova-Leningrad, 1928—1958.

2 *Der unbekannte Tolstoi*, hgg. von René Fülöp-Miller, Zürich — Leipzig — Wien, Amalthea-Verlag, 1927.

3 Probabil Em. Bucuța a utilizat ediția franceză: Léon Tolstói, *Journal intime (1853—1865)*, t. I-II, Paris, 1926; cf. traducerea românească: *Jurnal*, vol. I (1847—1895), București, Ed. Univers, 1975, p. 95.

4 Citarea lui V.I. Lenin în 1928 și reproducerea acestui text în 1941 este deosebit de prețioasă pentru aprecierea influenței gândirii lui Lenin în rîndurile intelectualității din țara noastră înainte de 1944. Pasajul respectiv este preluat dintr-o convorbire a lui Lenin cu M. Gorki, reproducă de acesta în articolul *V.I. Lenin* (1920, completat în 1930). Dăm aici traducerea exactă, după volumul *Lenin despre cultură și artă*, București, EP, 1957, p. 611, și după ediția de *Opere* a lui M. Gorki, vol. XVII, București, 1960, p. 46: „Da, Tolstói! (...) Ce uriaș, ce zici? Ce forță! Țsta, frățioare, e un adevărat artist... Și știi ce e mai uimitor? Pînă la acest conte n-a existat mujic autentic în literatură.” Din păcate, ambele articole ale lui Em. Bucuța au scăpat atenției lui Filip Roman [Barbu Theodorescu], în bibliografia *Literatura rusă și sovietică în limba română*, București, 1959, și cunoscutei cercetătoare Tatiana Nicolescu, în monografia sa *Tolstói și literatura română*, București, EPL, 1963.

5 Însemnarea este din 23 iulie 1857 (vezi *Jurnal*, trad. rom., I, p. 151).

6 Cf. *Jurnal*, I, p. 113 (4 martie 1855).

7 Forma exactă a cuvîntului este *kumís*.

8 Iliá Tolstói (1866—1933), unul din fiii marelui scriitor, a publicat în 1913 *Moi vospominaniia*.

9 *Duhoborți* sau *duhobori* — membrii unei secte religioase apărute în Rusia, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, care nega ritualul ortodox.

10 Piața Smolensk.

11 *L. Tolstói i Dostoevski* (2 vol., 1901—1902).

12 *Der unbekannte Tolstói*, p. 295.

ABELARD ȘI ELOIZA

Conferință rostită la radio, în ziua de 15 martie 1942; tipărită în *Pietre de vad*, III, p. 121-131.

1 *Héloïse, amante d'Abailard*, Paris, 1939.

2 Petrus Abaelardus, *Historia calamitatum* (1132—1135), în: J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series latina*, t. 178,

Paris, 1885, col. 114; vezi și *Lettres complètes d'Abélard et d'Héloïse*. Traduction nouvelle, précédée d'une préface par M. Gréard, Paris, Librairie Garnier frères (f.a.), p. 2 (Scrisoarea I).

3 *Historia...*, col. 114-115; *Lettres...*, p. 2.

4 *Historia...*, col. 123; *Lettres...*, p. 6-7.

5 *Historia...*, col. 196; *Lettres...*, p. 80-81 (Scrisoarea II).

CÎNTECUL NIBELUNGILOR

Conferință expusă la radio, în ziua de 27 ianuarie 1942; tipărită în *Pietre de vad*, III, p. 142-151. Un alt eseu, intitulat *Siegfried*, a fost publicat în același volum, p. 132-141.

1 Vezi *Străbătînd România. Priveliști însuflețite*, în acest volum, și nota 5 la textul respectiv.

2 Evident, Em. Bucuța exagerează întrucitva, căci pentru epoca respectivă dispunem de mai multe izvoare narative externe privind poporul român, reunite în parte în cunoscuta colecție a lui G. Popa-Lisseanu (*Izvoarele istoriei românilor*, vol. I-XV, București, 1933—1939), iar acum, în urmă, în *Fontes Historiae Dacorumanae*, din care au apărut pînă în prezent trei volume (Ed. Academiei, 1964—1975, cuprinzînd surse pînă în sec. XIV). Ipoteza identificării lui Ramung cu un „Radu oarecare” voievod este interesantă cît timp ne aflăm în plan poetic.

3 *Edda veche* sau *poetică*, păstrată într-un manuscris islandez din secolul al XIII-lea, cuprinde vechi cîntece din sec. IX-XII, cu teme din mitologia nordică și din legendele eroice norvegiene și islandeze.

4 Tetralogia lui Richard Wagner (1813—1883) a fost compusă în anii 1854—1874 (ultima operă, *Götterdämmerung*, este cunoscută, în românește, sub titlul *Amurgul zeilor*).

5 Trilogia lui Friedrich Hebbel (1813—1863) a fost scrisă în anii 1861—1862.

6 Vezi Friedrich Hebbel, *Die Nibelungen*, Leipzig, Druck und Verlag von Philipp Reclam jun. (f.a.), p. 3.

7 H. von Kleist (1777—1811) a scris nuvela *Michael Kohlhaas* în ultimul an al vieții (1810).

8 Vezi nota 4 la eseuul *Pictură, sculptură...* din volumul colectiv *Transilvania...*

FAUST

Conferință expusă la radio, în ziua de 19 octombrie 1941; tipărită în *Pietre de vad*, III, p. 157-165. Em. Bucuța a manifestat un adevărat cult față de Goethe, căruia i-a consacrat mai multe articole și note: *Centenarul lui Goethe*, în *Boabe de grâu*, III, 1932, nr. 3-4, p. 113-116; *Ginduri despre Goethe*, *ibidem*, p. 116; *Schiller către Goethe*, *Iena, 23 august 1794*, *ibidem*, p. 117-118; *Werther*, reprodus în vol. de față; *Viața lui Goethe*, în *Pietre de vad*, IV, p. 188-196, și altele. În volumul îngrijit de Oscar Walter Cizek: *Goethe, Versuri*, în românește, cu prilejul a o sută de ani de la moartea poetului (București, 1932, 64 p.), Em. Bucuța a tradus trei poezii din cele 28. Acestea sînt: *Cîntecul drumețului noaptea* — *Wanderers Nachtlied* (Toamna 1780), p. 21; *Către lună* — *An der Mond* (Vara 1775), p. 22-23; *Regăsire* — *Wiederfinden* (Septembrie 1815), p. 47-48.

1 *Eoni* — veșnicie. Aceste versuri din Partea a II-a, Actul V, și cele citate de Em. Bucuța în continuare sînt în traducere proprie.

2 Erich Schmidt (1853—1913), fost profesor la Strassburg, Viena și Berlin; din 1885, director al Arhivei Goethe din Weimar. În 1887 a publicat *Goethes Urfaust*.

3 *Istoria doctorului Johann Faust* de un autor anonim, tipărită în 1587 de Johann Spiess din Frankfurt pe Main. (Figură reală, magicianul și astrologul Faust a trăit între anii 1480—1540).

4 Partea I, scena din odaia Margaretei.

5 Într-adevăr, traducerile mai vechi ale lui *Faust* cuprind numai Partea I: V. Pogor și N. Skelitty (Iași, 1862); Ion Gorun (București, 1906; ediția a II-a, 1929); Iosif Nădejde (București, 1908; 1909). Prima traducere completă este a lui I.U. Soricu (București, 1926), urmată de a Laurei M. Dragomirescu (1940—1942) și, apoi, de tălmăcirea magistrală a lui Lucian Blaga (București, 1955; ediția a II-a, vol. I-II, EPL, BPT, 1968, cu *Prefață* de Tudor Vianu). Ulterior a apărut traducerea Părții I de Ion Iordan (ESPLA, 1957).

6 Partea I, scena din odaia de studiu a lui Faust.

7 Sfirșitul Părții I, scena din închisoare.

GUTENBERG

Conferință prezentată la radio, în ziua de 20 septembrie 1941; tipărită în *Pietre de vad*, III, p. 177-182, în cadrul unui grupaj, sub titlul comun *Adieri apusene*.

1 Albumul a apărut în Editura „Otto Harassowitz”, Leipzig, 1940.

2 Este vorba despre *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Leipzig, 1925 și urm. (publicarea continuă).

3 Totuși, primele tipărituri românești de la Brașov au apărut în atelierul lui Coresi, începînd de prin 1559; anterior, Filip Moldoveanul tipărise la Sibiu *Catehismul* (1544, pierdut) și *Evangeliiarul slavo-român* (1551—1553, reprodus de L. Demény, în 1971, la Editura Academiei).

WERTHER

Conferință prezentată la radio, în ziua de 10 iunie 1943; publicată în *Pietre de vad*, IV, p. 198-206.

1 Vezi Johann Peter Eckermann, *Gespräche mit Goethe*, Berlin, Aufbau-Verlag, 1956, p. 96-97 (traducerea românească, *Convorbiri cu Goethe*, de Lazăr Iliescu, București, ELU, 1965, omite această convorbire).

2 *Dichtung und Wahrheit* (*Poezie și adevăr*, I-IV, 1809—1831; a fost tradusă în românește de Tudor Vianu, ESPLA, 1955).

3 Vezi *Annalen. Biographische Einzelheiten* (*Sämtliche Werke*, XV. Bd.), Leipzig, Der Tempel-Verlag (f.a.), p. 397-398 (2 octombrie 1808).

4 *Gespräche...*, p. 96 (vezi nota 1).

ARTA CĂRȚII ȘI ARTE PLASTICE

Cel de-al treilea ciclu al eseurilor lui Em. Bucuța este consacrat mai ales unor scriitori și opere reprezentative ale literaturii române, oscilînd între studiul doct, dar totdeauna colorat, și evocarea caldă, împletită cu amintiri personale și confesiuni autobiografice. Uneori apar în acest ciclu eroi ai poporului nostru, cum este Horia, intrat în legendă. Alte articole au ca obiect institutii și asociații culturale, românești și internaționale, care au jucat un anumit rol în viața țării noastre și în apropierea dintre popoare. În sfirșit, un loc însemnat îl ocupă articolele și eseurile dedicate artelor plastice, domeniu în care scriitorul își vădise competența încă din 1919 și pe care l-a cultivat, în înfră-

țire cu literatura și cu alte aspecte ale culturii și frumosului, în paginile revistei *Boabe de grâu*.

Eseurile și evocările din acest ciclu, ca și din cele precedente, sînt reproduse selectiv în volumul de față, păstrîndu-se ordinea în care au apărut în cele patru volume, pentru a se putea urmări astfel traiectoria preocupărilor atît de diverse, dar totdeauna competente, ale scriitorului.

CIND SCRITORII AU ȘAIZECI DE ANI

Articol apărut în *Gîndirea*, VII, 1928, nr. 1, ianuarie, p. 36-38, cu prilejul jubileului de 60 de ani al lui I. Al. Brătescu-Voinești (1 ianuarie 1868—14 decembrie 1946); reprodus în *Pietre de vad*, I, p. 173-180. Aceluiași scriitor, Em. Bucuța i-a mai consacrat: recenzia intitulată *Pentru pace*, pe marginea broșurii *În slujba păcii* (București, 1919), publicată în *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 38, 4-11 aprilie, p. 2, și semnată *Ion Ordeanu*; nota *Laudă lui Brătescu-Voinești*, în *Gîndirea*, IX, 1929, nr. 8-10, august-septembrie, p. 326; *Împotriva lui Grigore Ureche*, în *Pietre de vad*, IV, p. 272-279 (pe marginea unei „ipoteze duiioase” a scriitorului, expuse în broșura — greșită din punct de vedere științific — *Originea neamului și a limbii noastre*, București, 1943).

1 Episodul a mai fost evocat ulterior, în conferința *Călătorul Titu Maiorescu*, reprodusă în volumul de față.

CIND FILOZOFII ÎMPLINESC ȘAIZECI DE ANI

Articol consacrat lui C. Rădulescu-Motru (1868—1957); tipărit în *Pietre de vad*, I, p. 181-188.

1 *Nil admirari* — „Să nu te miri de nimic” (Horățiu, *Epistulae*, I, 6, 1).

2 Inclusă în volumul *Legătura roșie*, București, 1938, p. 104-109. În pasajul reprodus aici există unele mici deosebiri față de textul din volum.

3 Este vorba despre însemnările autobiografice ale lui Eufrosin Poteca, scrise înainte de a părăsi Pesta, în aprilie 1829: *Jdeile faptelor mele pînă la anul 1828 pînă la aprilie 1829*, pe care C. Rădulescu-Motru le-a publicat în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii literare*, seria III, tom. XII-XIII, 1942—1944, p. 13-40 + 1 pl.

(și în extras, 28 p. + 1 pl.), cu o introducere, sub titlul *Din autobiografia lui Eufrosin Poteca* (comunicare făcută în ședința publică de la 12 februarie 1943). Cele două caiete, însumînd 27 f., au fost încredințate de Eufrosin Poteca, spre sfîrșitul vieții, secretarului său, tatăl filozofului C. Rădulescu-Motru, ca să le păstreze departe de ochii lumii cît mai mult timp. Primindu-le de la tatăl său, după 50 de ani de păstrare, C. Rădulescu-Motru a așteptat pînă la o sută de ani de la data scrierii, „apoi — spune el — le-am comunicat colegului și prietenului meu, părintele Nicolae M. Popescu, pe care îl știam că se interesează de aproape de memoria lui Eufrosin Poteca. Depun la biroul Academiei Române manuscrisul original al acestor însemnări dimpreună cu o transcriere a lor cu litere latine, care servește de text comunicării mele de astăzi” (p. 2; în prezent, manuscrisul este înregistrat la B.A.R., nr. 1564).

Anterior, Ion Virtosu publicase în revista *Biserica ortodoxă română*, an. LV, 1937, nr. 7-10 (și în extras), alte *Pagini din autobiografia lui Eufrosin Poteca* pe anii 1846—1851, cuprinse în ms. nr. 18 din colecția lui M. Gaster, intrat în 1936 la Biblioteca Academiei Române. (În prezent se păstrează sub nr. 1079; vezi: Biblioteca Academiei R.S. România, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (1062—1380), întocmit de G. Ștrempele (red. resp.), Fl. Moisil, L. Stoianovici, București, Ed. Academiei, 1967, p. 67.)

EMINESCU, GENIU ROMANTIC

Conferință expusă în cadrul unui ciclu organizat de Radio-difuziunea română, la 26 martie 1940. A fost publicată în *Revista Fundațiilor regale*, an. VII, 1940, nr. 5, mai, p. 407-414, și retipărită în *Pietre de vad*, II, p. 163-172. Așadar, textul publicat de Victor Crăciun ca inedit, în paginile revistei *Manuscriptum* (an. VI, 1975, nr. 1 (18), p. 69-72), era cunoscut prin tipar chiar din anul difuzării lui radiofonice.

Em. Bucuța mai scrisese despre marele poet articolele: *Eminescu, spirit distructiv și de negație* (titlu polemic, îndreptat împotriva unei conferințe a lui C. Banu), în *Gîndirea*, 1927, nr. 5, mai, p. 188-190, și retipărit în *Crescătorul de șoimi*, p. 95-103; în *Boabe de grâu*, I, 1930, nr. 4, p. 247-248, și altele.

1 *Anii de ucenicie ai lui Wilhelm Meister* (1796); *Anii de drumetie ai lui Wilhelm Meister* (1807-1829); traduse în românește de Valeria Sadoveanu, 2 vol., București, Ed. Univers, 1972.

2 Este vorba, evident, de literatura română modernă.

3 Scrisoarea a fost reprodusă de I.E. Torouțiu și Gh. Car-
daș, în *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p. 311-
313.

4 *Fîntîna Blanduziei*, în revista cu acest titlu, I, 1888, 11 de-
cembrie, semnat E., reprodus în volumul: Mihai Eminescu, *Despre
cultură și artă*, ediție îngrijită de D. Irimia, Iași, Ed. Junimea,
1970, p. 295. Editorul menționează: „Nu avem certitudinea că ar
aparține lui Eminescu pe de-a-ntregul” (p. 7).

PRAZNICUL UNUI CLASIC

Conferință prezentată la radio, în ziua de 1 septembrie 1938,
fiind prilejuită de tipărirea ediției de *Opere* ale lui I. L. Cara-
giale, îngrijită de Paul Zarifopol și Șerban Cioculescu (vol. I-VII,
București, 1930—1942; la data conferinței apăruseră primele cinci
volume). A apărut în *Revista Fundațiilor regale* an. V, 1938, nr.
11, octombrie, p. 440-445, și a fost reprodusă în *Pietre de vad*, II,
p. 173-180. Em. Bucuța a dedicat, dealtfel, marelui scriitor mai
multe articole: *Caragiale*, în *Boabe de grâu*, I, 1930, nr. 3, p. 174;
O scrisoare pierdută, *ibidem*, p. 175-176; *Noaptea furtunoasă*, *ibi-
dem*, II, 1931, nr. 3, p. 167-168; *Pericle Papahagi și Caragiale*, în
Pietre de vad, IV, p. 345-350. Vezi și romanul *Capra neagră*, unde
Caragiale apare cu prilejul serbărilor „Astrei” din 1911, de la
Blaj (vol. I al prezentei ediții, p. 366-367).

1 Corespondența a apărut într-adevăr în *Opere*, vol. VII,
îngrijit de Ș. Cioculescu (1942). Ulterior, același exeget al lui
Caragiale a editat un nou volum de *Scrisori și acte*, București,
EPL, 1963.

2 Peste doi ani, Ș. Cioculescu avea să publice *Viața lui I. L.
Caragiale* (București, 1940; ed. a II-a revăzută, EPL, 1969; ed. a
III-a, BPT, 1972), cea mai autorizată biografie a marelui clasic.
Vezi și noua ediție de *Opere*, îngrijită de Al. Rosetti, Ș. Ciocu-
lescu și L. Călin, din care au apărut pînă în prezent patru volume
(ESPLA — EPL, 1959—1965).

3 Șt. Cazimir a strîns într-un volum *Amintiri despre Cara-
giale* (Ed. Minerva, 1972), aparținînd lui Luca I. Caragiale,
Octavian Goga, D. Gusti, C. Rădulescu-Motru, Paul Zarifopol
și altor scriitori, critici și oameni de cultură.

4 Pericle Papahagi (1872—1943). Vezi și evocarea *Pericle Pa-
pahagi și Caragiale*, menționată mai sus.

5 Dacă relatarea lui Pericle Papahagi (reluată cu mai multe
detalii în articolul citat în nota precedentă) că el i-ar fi povestit
(sau repovestit) lui Caragiale anecdota care stă la baza po-
vestirii *Pastramă truianda* este adevărată, ea ar trebui adăugată
la nota editorilor *Opere* lui Caragiale (ediția citată în nota 2,
vol. 3, p. 673-674).

6 Apărute în nr. 29-30 din ianuarie 1920, *Amintirile* au fost
reproduse în volumul citat în nota 3, p. 43-49.

7 Poetul Luca Ion Caragiale (n. 1893) a murit foarte tînăr, la
28 de ani (1921). Vezi: *Jocul oglinzilor*. Versuri publicate și ine-
dite. Cu o prefață de Barbu Cioculescu, București, Ed. Minerva,
1972.

HORIA

Conferință rostită la radio, în ziua de 16 octombrie 1942. A
fost publicată în revista *Transilvania*, an. 73, 1942, nr. 11, noiem-
brie, p. 819-825, și retipărită în *Pietre de vad*, III, p. 234-243.

1 *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*,
București, 1884.

2 Astăzi dispunem de ample monografii consacrate ambilor
conducători revoluționari: A. Oștea, *Tudor Vladimirescu și revo-
luția din 1821*, București, 1971; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Bucu-
rești, 1965, și altele. Dintre evocările mai noi ale figurii lui Ho-
ria menționăm: G. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a io-
bagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și
Crișan*, București, 1961.

3 *Răscoala lui Horia în arta epocii*, București, 1935.

CIUBĂR-VODĂ

Conferință ținută la radio, în ziua de 3 octombrie 1941. A
fost tipărită în *Pietre de vad*, III, p. 244-252.

1 V. Hugo, *Prefața la Cromwell* (1827); vezi traducerea par-
țială a lui Valentin Lipatti, în broșura: Victor Hugo, *Despre artă*,
București, ESPLA, 1957, p. 18-19.

2 Al. Papadopol-Calimah (1833—1898), fost membru al Academiei Române (din 1876).

3 Cf. *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, ESPLA, 1958, p. 85; am lăsat citatul așa cum l-a reprodus Em. Bucuța după o ediție mai veche.

4 Partea a doua, cap. IV: *Dramele în versuri*, p. 278-280.

PĂCALĂ

Conferință expusă în cadrul unui ciclu organizat de Radio-fuziunea română, la 26 mai 1942. A apărut în *Preocupări literare*, an. VII, 1942, nr. 11, noiembrie, p. 568-573, și a fost reprodusă în *Pietre de vad*, III, p. 253-261.

1 Numai însemnările din anii 1855—1886 sînt scrise parțial în germană, parțial în română; ulterior, T. Maiorescu și-a redactat *Însemnările zilnice* numai în românește. După conferința lui Em. Bucuța, a apărut vol. III (1887—1891), București, 1943 (vol. I și II fuseseră publicate în 1936 și 1939). În prezent, Editura Minerva pregătește pentru apariție întregul *Jurnal* al criticului (6 vol.).

Într-adevăr, Petre Ispirescu este menționat la unele ședințe ale „Junimii bucureștene” (cf. E. Lovinescu, *T. Maiorescu* (1940), București, Ed. Minerva, 1972, p. 408-409).

2 Cele 177 manuscrise din colecția lui M. Gaster (dintre care unul provenea de la M. Eminescu) au fost cedate de acesta Academiei Române, în 1936, în schimbul modestei sume de 3 500 lire sterline (vezi I.C. Chițimia, *Folcloriști și folcloristică românească*, București, Ed. Academiei, 1968, p. 278-279). Înregistrate la B.A.R. sub numerele 1062-1230 și 1333-1339, aceste manuscrise ne sînt astăzi cunoscute din volumul: Biblioteca Academiei R.S. România, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (1062—1380), p. 9-331, 575-580 (manuscrisul fost al lui Eminescu are acum nr. 1064; despre acesta și despre alte manuscrise care au aparținut marelui poet și se află acum la B.A.R., vezi Al. Elian, *Eminescu și vechiul scris românesc*, în *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, p. 144-147).

ANDREI MUREȘANU

Conferință expusă în cadrul unui ciclu organizat de Radio-fuziunea română, în ziua de 11 octombrie 1941. A fost publicată în *Transilvania*, an. 72, 1941, nr. 8, octombrie, p. 544-550, și reprodusă în *Pietre de vad*, III, p. 272-280.

1 Aurél Mureșanu (vezi *Pietre de vad*, III, p. 370-380).

2 Aluzie la Dictatul de la Viena, pronunțat doar cu 42 de zile înainte (30 august 1940).

3 Biblioteca Academiei R.S. România, ms. rom. 3497, f. 112r-113r (*Istoria cîntecului*). Textul cîntecului *Din sinul maicii mele*, cu note muzicale, se află la f. 113r-114r, cu mențiunea greșită că aparține lui Gh. Asachi. Prima strofă din *Deșteaptă-te, române* este scrisă la f. 150v, fiind însoțită de o notă a lui G. Ucenescu: „Studentii numai învățați de mine îl cîntă curat, mai departe îl cîntă stricat”.

4 Sfîrșitul poeziei *Adio. La Tîrgoviște*, de la strofa a zecea pînă la a șaptesprezecea, fusese pus pe note de Anton Pann prin 1839 și publicat în *Spitalul amorului*, ed. a II-a, broșura a II-a, București, 1852, p. 111-115, muzica la p. 158-159. Vezi nota lui I. Fischer la: Grigore Alexandrescu, *Opere*, I, București, ESPLA, 1957, p. 505.

5 *La muza mea*, în volumul *Din poeziile lui Andrei Mureșanu*, Brașov, 1862, p. 56. Poezia nu este însă din 1841, cum greșit s-a imprimat la sfîrșitul ei (p. 57), căci se află între alte două, din 1845 și 1847. Pe exemplarul de la B.A.R. (cota I 102189) data este corectată cu cerneală: 1847. Acest an figurează și în ediția îngrijită de D. Păcurariu: Andrei Mureșanu, *Poezii și articole*, București, EPL, 1963, p. 37.

NICOLAE IORGA

Conferință rostită la radio, în ziua de 17 iulie 1942, înscriindu-se printre alte citeva luări de poziție curajoase, care au condamnat public în acei ani întunecați suprimarea mișească a marelui savant de către legionari, în noaptea de 27 noiembrie 1940. A fost inclusă în *Pietre de vad*, III, p. 289-291, împreună cu alte texte, printre care *Universitatea de la Văleni* (p. 291-296), sub titlul comun *Coiful Minervei*.

Em. Bucuța a manifestat față de N. Iorga — „mai-marele său...”, a cărui replică fidelă se credea că este”, după cum a observat Perpessicius, în studiul introductiv la ediția de față (vol. I, p. VI) — o constantă admirație și prețuire, închinându-i numeroase articole și note, dintre care menționăm: *Universitatea de la Văleni*, în *Ideea europeană*, IV, 1922, nr. 100, 27 august — 3 septembrie, p. 1, semnat Ion Ordeanu; *Naționalitățile noastre și d-I Iorga*, ibidem, nr. 111, 11—18 martie, p. 3, semnat I.O.; „*Faptă și suferință românească în Ardeal*”, de N. Iorga, în *Gîndirea*, IX, 1929, nr. 5, p. 206; *Nicolae Iorga în America*, în *Boabe de grâu*, I, 1930, nr. 3, p. 172-173; *Vălenii-de-Munte*, ibidem, nr. 6, p. 373; *Nicolae Iorga*, ibidem, II, 1931, nr. 6-7, p. 344-345; *Universitatea Vălenilor*, ibidem, p. 531 etc.

1 Cele patru volume, care reuneau articole publicate în periodice, au apărut la Fundația pentru literatură și artă, în anii 1934—1939 (vol. I fusese tipărit într-o primă ediție, mai restrînsă, la Vălenii-de-Munte, în 1911). O amplă selecție, în două volume, a reeditat Ion Roman, în „Biblioteca pentru toți”, EPL, 1967.

2 Ne îngăduim să reproducem aici aprecierea judicioasă a lui D. Mîcu: „Cîte unele din medalioanele sale amintesc îndeaproape de acele ale «mai-marelui său». Cu deosebire cel în care e așezat Nicolae Iorga însuși, la puțin timp două sfîrșitul tragic. El aspiră cu timiditate și izbutește pe deplin să completeze cu portretul maestrului galeria alcătuită în cele patru volume ale savantului și scriitorului răpus de gloanțe mișele într-o noapte de noiembrie 1940” („*Gîndirea*” și *gîndirismul*, p. 942).

Dintre numeroasele articole, monografii și evocări consacrate marelui savant în ultimele decenii, menționăm biografia scrisă de Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga* (București, 1968) și volumul colectiv *Nicolas Iorga. L'homme et l'oeuvre. À l'occasion du centième anniversaire de sa naissance* (Bucarest, Editions de l'Académie, 1972).

UNIVERSITATEA DE LA VĂLENI

Evocare tipărită, cum am precizat mai sus, în *Pietre de vad*, III, p. 291-296.

1 *Materiale pentru o istoriologie umană. Fragmente inedite*, publicate de Liliana N. Iorga, cu o prefață de D.M. Pippidi, Bucu-

rești, Ed. Academiei, 1968; *Istoria românilor* a apărut în 10 volume (primul în 2 părți), București, 1936—1939 (ed. franceză, 1937—1945).

UN VOIEVOD FILOZOF

Conferință expusă la radio, în ziua de 23 februarie 1943. A fost tipărită în revista *Transilvania*, nr. 74, 1943, nr. 5, mai, p. 387-391, și reprodusă în *Pietre de vad*, IV, p. 247-253.

1 *Învățăturile lui Neagoe Basarab, domnul Țării Românești (1512—1521)*. Versiunea grecească, editată și însoțită de o introducere și o traducere în românește de Vasile Grecu, București, 1942 (Academia Română, *Studii și cercetări*, LX).

2 În realitate, manuscrisul nu este datat, dar, avînd pecetea lui Ștefan Cantacuzino, domn al Țării Românești între anii 1714—1716, este considerat ca fiind scris înaintea ultimei date. Vezi: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, București, Ed. Minerva, 1970, p. 106.

3 Manuscrisul slavon și-a „mărturisit” în ultimul timp vechimea: filigranele sale îl arată contemporan cu Neagoe Basarab, ceea ce înlătură definitiv ipoteza unui autor călugăr, care ar fi trăit la un secol după învățatul domn (vezi *ed. cit.* în nota 1, p. 59).

4 Vezi: V. Alecsandri, *Poezii*. Cu un studiu despre viața lui Alecsandri, note și comentarii de Elena Rădulescu-Pogoneanu, vol. I, Craiova, Ed. Scrisul românesc, 1940, p. 338; scrisoarea fusese publicată integral în volumul: V. Alecsandri, *Scrisori*, I, editate de Il. Chendi și E. Carcalechi, București, 1904, p. 220.

5 *Ed. cit.* a lui V. Grecu, p. 41-43. Vezi și traducerea veche românească, reprodusă în ediția Moisil — Zamfirescu — Mihăilă, p. 236-237.

6 Autorul se referă la binecunoscutul *Cuvînt al împăratului Constantin către fiul său Romanós* (publicat în transpunere românească: Constantin Porfirogenetul, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanós*. Traducere de Vasile Grecu, București, Ed. Academiei, 1971).

Conferință rostită la radio, în ziua de 14 august 1943. A fost publicată în *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 36, 6 februarie, p. 1 și 2, și retipărită în *Pietre de vad*, IV, p. 263-271.

1 În afară de ediția de scrisori pe care a îngrijit-o Em. Bucuța însuși (vezi mai jos), corespondența lui Duiliu Zamfirescu a fost publicată în următoarele colecții: I.E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, vol. I, București, 1931, p. 53-116 (către Iacob Negruzzi); I.E. Torouțiu, *Studii...*, vol. VI, 1938, p. 109-223 (către N. Petrașcu și D.C. Ollănescu); Duiliu Zamfirescu, *Scrisori inedite*. Ediție îngrijită, cu note și studiu introductiv de Al. Săndulescu, București, Ed. Academiei, 1967. Același istoric literar a tipărit recent în „Biblioteca pentru toți”, Ed. Minerva: Duiliu Zamfirescu, *Cele mai frumoase scrisori* (1974), după ce i-a consacrat un amplu capitol în monografia *Literatura epistolară*, Ed. Minerva, 1972, p. 150-198 (vezi și Anexă. *Mică antologie literară*, p. 304-334). Noua ediție de *Opere*, îngrijită de Mihai Gafița (pînă în prezent au apărut volumele I-IV, Ed. Minerva, 1970—1974), „cea mai cuprinzătoare din cîte s-au publicat pînă acum”, va reproduce și corespondența scriitorului.

2 Vezi *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913)*, cu un cuvînt de introducere și însemnări de Emanoil Bucuța, ed. a II-a, București, Casa Școalelor, 1944, p. 130. Ediția I a apărut în 1937.

3 Reeditată în 1944 (vezi nota precedentă).

4 Mariana Rarincescu-Zamfirescu, editoare asiduă pînă în 1943 a lui Duiliu Zamfirescu, și Marin Simionescu Râmniceanu n-au publicat ulterior nici un volum din corespondența scriitorului.

5 N. Petrașcu (1859—1944), prieten de tinerețe și coleg de diplomatie al lui Duiliu Zamfirescu (1858—1922), scriitor și critic literar, redactor, împreună cu D. Ollănescu-Ascanio, al revistei *Literatură și artă română* (1896—1908); vezi volumul: N. Petrașcu, *Icoane de lumină*. Ediție îngrijită și prefațată de Dumitru Petrescu, București, Ed. Minerva, 1972.

6 I.E. Torouțiu, *Studii...*, VI, p. 204; vezi și Duiliu Zamfirescu, *Cele mai frumoase scrisori*, p. 278.

Conferință expusă în cadrul unui ciclu organizat de Radiodifuziunea română, la 19 mai 1943. A apărut în *Săptămîna C.F.R.*, an. IV, 1944, nr. 31, 2 ianuarie, p. 1 și 2, și a fost reprodusă în *Pietre de vad*, IV, p. 375-379. Despre Ștefan Popescu (1872—1948), Em. Bucuța mai scrisese în *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 10, p. 628-629.

1 Vezi nota 12 la *Miorița*.

2 Volumul a apărut în august 1943: M. Eminescu, *Poezii*, cu reproduceri după I. Andreescu, București, Casa Școalelor.

3 *Pictorul Nicolae Grigorescu*, București, 1910.

4 *Grigorescu*. Cu 131 ilustrații, București, 1925; *Luchian*. Cu 60 ilustrații, București, 1924.

5 *Ștefan Popescu*, București, „Arta”, 1943; vezi și: *Ștefan Popescu*, București, ESPLA, 1958; *Ștefan Popescu desenator* (în colaborare cu Mircea Popescu), București, Ed. Academiei, 1961.

6 Volumul, purtînd semnăturile lui Ion Pillat și Ștefan Popescu, a apărut la Cultura Națională, București, 1926.

COLOANA TRAIANĂ

Articol apărut în revista *Transilvania*, an. 74, 1943, nr. 6, iunie, p. 427-432, și reprodus în *Pietre de vad*, IV, p. 401-408.

1 G. Lugli, *Il triplice significato: topografico, storico e funerario della Colonna Traiana*, comunicare făcută în ședința publică de la 19 mai 1943 și tipărită în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice*, seria III, tom. XXV, 1942—1943, p. 835-842.

2 Vezi nota 5 la *Călătoriile lui Ion Codru-Drăgușanu*.

3 R. Paribeni, *Optimus Princeps*, Messina, 1926.

4 *Badea Cîrșan la Roma*, în *Literatură și artă română*, I, 1897, nr. 9, iulie; reprodusă în: Duiliu Zamfirescu, *Opere*, ediție îngrijită de Mihai Gafița, vol. III, București, Ed. Minerva, 1972, p. 651-655 (note, p. 810-812).

5 Aluzie la o strofă din *Scrisoarea I*, tipărită în broșura *Scrisori din Italia* a lui G. Ranetti, semnată *Don Paladu*, Editura ziarului *Zeflemeaua* (f.a.), p. 6.

6 În anul 1972, copia desfășurată a basoreliefurilor Columnei, executată în anii 1939-1943, sub supravegherea lui Em. Panaitescu,

fost director al Școlii Române din Roma, a fost expusă în lăpădăriul special construit în cadrul Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România (București).

CEI 12 PALADINI

Conferință rostită la radio, în ziua de 28 iulie 1943. A fost tipărită în *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 11, 15 august, p. 1 și 2, și reprodusă în *Pietre de vad*, IV, p. 431-438.

1 Rotonda celor 12 mari scriitori, inaugurată la 27 iunie 1943, reunește busturile lui B. P. Hasdeu, N. Bălcescu, V. Alecsandri, M. Eminescu, Al. Odobescu, T. Maiorescu, I.L. Caragiale, G. Coșbuc, St. O. Iosif, I. Creangă, Al. Vlahuță, Duiliu Zamfirescu.

2 Fr. Rebhuhn, director la Direcția grădinilor, din 1910 pînă după al doilea război mondial; „a dat o nouă față artistică Cișmigiului” (C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, EPL, 1966, p. 393).

3 „Dezgust de viață” (expresie atribuită lui Tacit).

4 Colonelul Gheorghe Eminescu, fiul lui Matei, autorul recentei cărți *Napoleon Bonaparte* (2 vol., București, Ed. Academiei, 1973).

CULTURĂ SOCIALĂ

Prin funcțiile pe care le-a avut de-a lungul anilor, Em. Bucuța a fost pus în situația de a se manifesta nu numai ca scriitor și eseist, ci și ca îndrumător social și cultural, în cel mai nobil și mai larg sens al cuvîntului, lăsînd urme durabile în instituțiile în care a lucrat (vezi *Tabel cronologic*, în vol. I al prezentei ediții). Rod al acestor multiple activități sînt scrierile sale etnografice, sociologice, biblioteconomice, studiile și articolele referitoare la cinematograful și radiofonie, Institutul social român, școala, societăți culturale, personalități ale vieții publice românești. Unele din aceste articole și eseuri au fost reunite în cel de-al patrulea ciclu al *Pietrelor de vad*, intitulat *Cultură socială*. Specificul celor două volume ale prezentei ediții, cu profil predominant literar, și spațiul restrîns nu ne îngăduie să reproducem prea multe dintre aceste articole, limitîndu-ne doar la trei dintre ele.

INSTITUTUL SOCIAL ROMÂN

Articol apărut în *Arhiva pentru știința și reforma socială. Omagiul profesorului D. Gusti: XXV de ani de învățămînt universitar (1910—1935)*, II, an. XIV, 1936, p. 577-594, și reprodus în *Pietre de vad*, I, p. 342-367.

Devenit membru al secției culturale a „Asociației pentru studiul și reforma socială”, transformată ulterior în Institutul social român, a cărui *Arhivă* a căpătat sarcina de a o redacta (1918), Em. Bucuța a scris de mai multe ori despre acest for de sociologie aplicată, condus de D. Gusti (1880—1955): *Institutul social românesc*, în *Ideea europeană*, II, 1921, nr. 60, 13—20 februarie, p. 3, semnat *Em. B.*; *Arhiva pentru știința și reforma socială*, în *Gîndirea*, VII, 1927, mai, nr. 5, p. 199; *Zece ani*, în *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 3, p. 178-179; *Institutul social român*, *ibidem*, II, 1931, nr. 8-9, p. 370-386, etc.

1 D. Gusti, *Scrisoare adresată colaboratorilor „Arhivei”* (Iași, 1913), reprodusă în *Sociologia militans. Introducere în sociologia politică*, I, ed. I. București, Institutul social român, 1934, p. 426-427 (nota lui Em. Bucuța, în *Arhiva...*, cu o completare).

2 D. Gusti, *Asociația pentru studiul și reforma socială în România. Cîteva lămuriri*, Iași, 1918 (Apel în vederea constituirii asociației, devenită apoi Institutul social român, reprodus în *Arhiva...*, an. I, nr. 1, p. 291-293, și în: D. Gusti, *Sociologia militans*, I, p. 21-24; pasajul citat, la p. 21; nota lui Em. B., în *Arhiva...*, cu unele completări).

3 *Extrase din procesele-verbale ale ședințelor de comitet, ținute la Iași* (redactate și scrise de d-l V. N. Madgearu...), în: *Institutul social român după zece ani de lucru, 1918—1928*, extras din *Arhiva...*, an. VIII, 1929, nr. 4, p. 24 (nota, în *Arhiva...*, a lui Em. B., care a făcut unele mici modificări în textul citat, fără a afecta sensul general).

4 *Ibidem*, p. 23.

5 *Ibidem*, p. 27.

6 Cf. *Statutele Institutului social român*, în *Institutul social român după zece ani de lucru*, p. 30-34.

7 Em. Bucuța se referă aici la ciclurile de conferințe publice ale Institutului social român, tipărite în volume: *Noua Constituție a României*. 23 de prelegeri publice, organizate de Institutul social român (în 1921—1922), București, 1923 (Em. Bucuța indică greșit, în text: 25 de prelegeri); *Doctrinile partidelor politice*.

13 prelegeri... (1922—1923), București, 1924; *Politica externă a României*. 19 prelegeri... (1923—1924), București, 1925; *Politica culturii*. 30 prelegeri... (1927—1928), București, 1930, și altele (vezi: *Institutul de științe sociale al României. 25 ani de publicații. 1919—1944*, București, 1944, p. 71-94). Unii dintre savanții străini citați fuseseră aleși membri de onoare ai Institutului social român (vezi scrisorile lor în: *Institutul social român după zece ani de lucru...*, p. 16-22).

8 Articole de diverși autori publicate în primele volume ale *Arhivei...*, 1919 și urm.

9 Vezi nota 7.

10 *Arhiva...*, an. IV, 1923, p. 644 (nota lui Em. B., în *Arhiva...*).

11 *Ibidem*, an. VI, 1927, p. 527 (la fel).

12 *Ibidem*, an. I, 1920, p. 870 (la fel).

13 Vezi nota 1. Ediția a II-a a apărut în 2 volume, în 1946.

14 După publicarea în 1965, la Editura științifică a cărții lui Ovidiu Bădina, *Dimiție Gusti. Contribuții la cunoașterea operei și activității sale și a unui volum de Pagini alese*, Editura Academiei a tipărit cea mai cuprinzătoare culegere de *Opere*, vol. I—V. Studiu introductiv de Ovidiu Bădina. Texte stabilite, comentarii, note de Ovidiu Bădina și Octavian Neamțu (vol. V cuprinde *Fragmente autobiografice*).

ASTRA

Conferință rostită la radio, în ziua de 7 noiembrie 1941 și tipărită în *Pietre de vad*, III, p. 413-421.

Încă din perioada studenției, Em. Bucuța a devenit unul din cei mai asidui frecventatori ai conferințelor anuale ale „Astrei”. Mai târziu, la 3 aprilie 1943, a fost declarat membru fondator, dându-i-se legitimația nr. 1349. În decursul timpului a scris mai multe articole și a ținut conferințe la radio despre activitatea acestei asociații culturale: *Biblioteca „Astra” de la Brașov*, în *Boabe de grâu*, I, 1930, nr. 1, p. 38-39; „Astra” și cinematograful, *ibidem*, p. 50; *Lecțiile științifice ale „Astrei”, ibidem*, nr. 5, p. 320; *Brașovul*, tipărit în *Pietre de vad*, II, p. 23-32; *Zilele „Astrei”* conferință la radio (29 septembrie 1943), publicată în *Săptămîna C.F.R.*, an. IV, 1943, nr. 20, 17 octombrie, p. 1 și 2, și retipărită în *Pietre de vad*, IV, p. 441-446. Dealtfel, serbările de la Blaj, prile-

juite de împlinirea, în 1911, a 50 de ani de existență a „Astrei”, au fost evocate de scriitor în romanul *Capra neagră* (vezi vol. I al ediției de față, p. 365-367).

1 La 23 octombrie/4 noiembrie 1861.

2 Istoricul „Astrei” pînă în 1918 a fost făcut în anii din urmă de V. Curticăpeanu, în monografia *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, unde sînt citate documentele la care se referă Em. Bucuța (București, Ed. Științifică, 1968, cap. IV, p. 59-139).

VIRGIL MADGEARU

Conferință rostită la radio, în ziua de 27 septembrie 1941, și publicată în revista *Sociologia românească*, anul IV, 1942, iulie-decembrie, p. 560-562.

A fost reprodusă în *Pietre de vad*, III, p. 432-437, în cadrul unui grupaj de evocări, avînd supratitlul *Între cei mulți*.

1 După cum se știe, Virgil Madgearu a fost asasinat de legionari în aceeași zi cu Nicolae Iorga (27 noiembrie 1940).

2 Dumitru Pușchilă s-a remarcat, fiind încă student, în seminarul de filologie romanică a lui Ovid Densusianu, în cadrul căruia a realizat monografia lingvistică *Molitvenicul lui Dosoftei*, apărută în *Analele Academiei Române*, chiar în anul morții sale (*Mem. Secț. lit.*, tom. XXXVI, 1914, și în extras). A publicat articole și recenzii în *Convorbiri literare* și în alte reviste și a tradus, împreună cu colegul său I. Lupu, din limba germană, *Introducerea în filozofie* a lui Fr. Paulsen (ed. I, București, 1920 [pe copertă: 1922]; ed. a II-a, 1924; ed. a III-a, Iași, 1941).

3 Profesorul Karl Bücher de la Universitatea din Leipzig (1847—1930), economist și statistician, a fost conducătorul științific al lui V. Madgearu.

4 *Industria la domiciliu și asigurările sociale*, București, 1913 (*Publicațiunile Casei centrale a meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești*).

5 Nicolae Xenopol (1858—1917), ziarist, avocat și om politic, fratele istoricului A. D. Xenopol.

6 Virgil Madgearu s-a născut la 14 decembrie 1887, ca fiu al lui Nicu Madgearu, reprezentant al burgheziei comerciale din Galați, probabil de origine aromână. Și-a făcut studiile la Univer-

sitatea din Leipzig, unde a obținut doctoratul, cu teza *Zur industriellen Entwicklung Rumäniens* (Weida i. Th., 1911); vezi, monografia scrisă de acad. V. Malinschi, *Profesorul Virgil Madgearu (1887—1940). Contribuții la dezvoltarea gândirii economice*, București, Ed. Academiei, 1975.

DIN PERIODICE

După predarea la tipar a volumului IV din *Pietre de vad* (apărut la 1.VI.1944), Emanoil Bucuța a continuat să publice, în paginile unor reviste, articole, evocări și eseuri, pe care ulterior a intenționat să le strângă într-un al V-lea volum, probabil grupate după aceleași criterii. Boala și apoi moartea (7 octombrie 1946) i-au împiedicat să-și ducă la îndeplinire acest plan. De aceea, necunoscând ordinea în care ar fi vrut să le tipărească, textele incluse în această secțiune — dintre mai multe, rămase în periodice — respectă doar cronologia tipăririi sau expunerii lor publice.

GRIGORE ANTIPA

Evocare publicată la moartea lui Gr. Antipa (7 decembrie 1867—9 martie 1944), în *Săptămîna C.F.R.*, an. IV, 1944, nr. 43, 26 martie, p. 1 și 2. Despre savantul biolog, Em. Bucuța mai scrisese în *Pietre de vad*, III, p. 81-86, în cadrul unui grupaj, *Cărți și oameni*, sub titlul Gr. Antipa, cu prilejul apariției cărții acestuia, *Marea Neagră*, vol. I, București, 1941 (Academia Română. *Publicațiunile fondului Adamachi*, tomul X, nr. LV).

1 Rebeliunea legionară din 21—23 ianuarie 1941.

2 Prețuirea moștenirii științifice a lui Grigore Antipa și-a găsit expresie, în anii noștri, în atribuirea numelui său Muzeului de istorie naturală, întemeiat și condus de el începînd din 1906, precum și în sărbătorirea centenarului nașterii sale printr-o largă sesiune științifică, în zilele de 7—9 decembrie 1967 (vezi: Gh. Bărcă — M. Băcescu, *Grigore Antipa*, București, Ed. științifică, 1969).

CARTEA ROMĂNEASCĂ

Conferință rostită la radio, în ziua de 20 iulie 1944. A fost tipărită în *Săptămîna C.F.R.*, an. IV, 1944, nr. 55, 23 iulie, p. 1 și 2.

1 Ion Simionescu, *Cartea românească*, în *Boabe de grâu*, I, 1930, nr. 8, p. 477-485.

2 Ion Simionescu (n. 1873) murise la 7 ianuarie 1944; „Cartea românească” a fost bombardată la 15 aprilie 1944.

3 Azi, bulevardul Republicii; „Cartea românească” se afla pe locul unde a fost construit în anii din urmă blocul „Romarta copiilor”.

4 În prezent, Tipografia „13 Decembrie” din bd. Ilie Pintilie.

ION BIANU

Evocare publicată în *Revista Fundațiilor regale*, an. XII, 1945, nr. 4, aprilie, p. 222-226. Despre cunoscutul bibliolog, Em. Bucuța mai scrisese în *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 1, p. 46.

1 I. Bianu (n. 1856) a murit în 1935. Comemorarea din 1945 — în cadrul căreia s-a dat citire adresei lui Dimitrie Gusti, pe atunci președinte al Academiei Române, și au luat cuvîntul Perpessicius, Avram Todor și Dan Simionescu — a fost evocată de N. Georgescu-Tistu (1894—1972), în volumul *Cartea și bibliotecile*, București, Ed. științifică, 1972, p. 258.

2 Vezi *Prietenii „Dicționarului”* și notele.

3 Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, publicată după manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673 de I. Bianu, București, 1887.

4 *Psaltirea Scheiană*, publicată de prof. I. Bianu, tomul I. *Textul*, în facsimile și transcriere, cu variantele din Coresi (1577), București, 1889.

5 Vol. I-IV, realizate împreună cu Nerva Hodoș și Dan Simionescu (București, 1903—1944).

6 La discursul de recepție al lui Ovid Densusianu despre *Barbu Delavrancea*, rostit la 31 mai 1919, a răspuns Ion Bianu.

7 București, 1918 (pe copertă: 1919).

8 Sibiu, 1919.

9 „Asociația bibliotecarilor din România” a fost înființată în anul 1925.

Comunicare ținută la Academia Română, cu prilejul sesiunii generale din 15 mai—4 iunie 1945, în ședința publică din 23 mai 1945, și tipărită în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii literare*, seria III, t. XIV, mem. 2, 1945, p. 23-46 (și în extras, 24 p.).

După cum se știe, Em. Bucuța fusese ales membru corespondent al Academiei Române, în ședința din 31 mai 1941, la propunerea lui C. Rădulescu-Motru, pe atunci președinte al înaltului for științific și de cultură (31 voturi pentru, 6 voturi contra). Re-producem aici textul propunerii:

„Pentru locul de membru corespondent, în Secțiunea literară, rămas vacant prin alegerea d-lui prof. N. Cartoian ca membru activ, propun pe d-l Emanoil Bucuța.

Ajutorul pe care dînsul l-a dat Academiei în răspîndirea publicațiilor sale este îndeobște cunoscut. De asemenea și interesul pe care dînsul îl arată în întreaga activitate a Secțiunii literare. Așa că asupra acestora nu am nevoie să insist.

În afară de aceasta, d-l Em. Bucuța este un scriitor de mare talent, precum și unul din cei mai activi propagandiști ai culturii noastre.

Pentru dovedirea primei afirmații, este de ajuns să amintesc câteva din lucrările sale, și anume: *Florile inimii*, versuri, 1920; *Legătura roșie*, schițe; *Fuga lui Șefki*, roman, *Capra neagră*, roman, etc.

Iar pentru dovedirea celei de a doua, citez numeroasele publicații și înfăptuiri de ordine culturală: *Românii dintre Vidin și Timoc*, studiu etnografic; *Românii din Bulgaria*; *Balcicul*; *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori*; *O nouă metodă de statistică a asigurării de accidente muncitorești*; *Biblioteca satului* etc.

Pe lângă aceste publicații, persoana d-lui Em. Bucuța se mai recomandă prin multiple înfăptuiri culturale. Dînsul a fost unul din cei mai activi funcționari ai statului român în serviciul educației și culturii poporului. A fost și în unele este și astăzi ca: redactor al *Monitorului asigurărilor muncitorești* (1913); director al Muzeului Social (1920); director al Educației Poporului (1930); director la Casa centrală a asigurărilor muncitorești; subdirector general și director al publicațiilor de la Fundația culturală

„Principele Carol“ etc.; redactor la revistele *Boabe de grâu*, *Grădina românească*, *Buletinul cărții* etc.

Pentru aceste diferite merite literare și servicii aduse culturii, a fost recompensat cu premii din partea Academiei Române, Societății scriitorilor români, „Cartea românească“ Institutul social român, „Femina“ etc.

Socotesc că este momentul pentru a-l alege ca membru corespondent și în acest scop îl supun votului d-voastră“ (*Analele Academiei Române. Dezbaterile*, tom. LXI, 1940—1941, p. 242-243).

Fiind prezent, pentru prima dată, la ședința Academiei din 13 iunie 1941, Em. Bucuța este salutat de I. Simionescu, noul președinte, care arată că „numele d-sale este cunoscut prin activitatea-i multilaterală de poet, de prozator, de critic literar, de întemeietor de reviste culturale, de inițiator și organizator al turismului în România“ (*ibidem*, t. LXII, 1941—1942, p. 7).

Activitatea sa în cadrul înaltului for a fost, însă, în acei ani, restrînsă. *Analele Academiei Române* consemnează doar rapoartele sale la unele lucrări prezentate la premii (*Dezbateri*, t. LXIII, 1942—1943, p. 220, 225, 230-232, 234) și, în sfîrșit, conferința produsă în volumul de față.

Despre marele geograf, Em. Bucuța scrisese și înainte de această evocare: *George Vâlsan*, în *Transilvania*, an. 73, 1942, nr. 2-3, februarie—martie, p. 196-199, reprodus în *Pietre de vad*, IV, p. 330-334; vezi și notele de mai jos.

1 Geograful *George Vâlsan* (n. 21 ianuarie 1885), fost membru al Academiei Române și profesor la universitățile din Iași, Cluj și București, a murit la 6 august 1935.

2 Este vorba despre monografia lui G. Vâlsan, *Cîmpia Română. Contribuțiuni de geografie fizică*, București, 1915 (extras din *Buletinul Societății regale române de geografie*, XXXVI).

3 *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, comunicare ținută în ședința publică din 6 iunie 1924 și tipărită în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice*, seria III, t. VI, mem. 9 (și în extras, 1926, 20 p. + II pl.); vezi și *Opera geografică a principe-lui Dimitrie Cantemir*, în *Lucrările Institutului de geografie al Universității din Cluj*, II, 1924—1925, p. 3-20; precum și *Vintilă Mihăilescu, Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în: *Dimitrie Cantemir, Descriptio Moldaviae*, București, Ed. Academiei, 1973, p. 377-386 + 1 hartă.

4 *Harta Țării Românești* de stolnicul Constantin Cantacuzino, imprimată la Padova, în anul 1700, în limbile greacă și latină, prin

ingrijirea lui Hrisant Nottara, a fost descoperită la British Museum; în 1929 Biblioteca Academiei a obținut o copie fotografică (vezi Const. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino*, în *Revista istorică română*, XIII, 1943, fasc. I, p. 1-28 + 1 hartă).

5 Este vorba despre *Noțiuni de cartografie*, care au apărut și ca extras (București, 1930, 120 p.) din manualul: S. Mehedinți — G. Vâlsan, *România*, pentru cl. VII (ed. IX, 1929).

6 Renumitul geograf francez Emmanuel de Martonne (1873—1955), organizator al mișcării geografice franceze din prima jumătate a secolului nostru, fost profesor la Sorbona, membru al Academiei de Științe din Paris și membru de onoare al Academiei Române, a îndrumat pe mulți din tinerii geografi români și a făcut el însuși ample cercetări în România, fiind un mare prieten al poporului nostru.

7 O dovadă a vechiului său proiect o constituie articolul *Termeni geografici. Contribuțiuni la predarea geografiei în școlile secundare* (extras din *Buletinul Seminarului pedagogic universitar*, București, 1915, 16 p.). Ulterior a apărut lucrarea lui T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română în Basarabia*, Chișinău, 1931. Preocupările actuale ale geografilor români sînt sintetizate în cursul universitar al lui Gh. Dragu, *Toponimie geografică* (Partea I), Centrul de multiplicare al Universității din București, 1973 (litogr.).

8 A fost publicată sub titlul *Cînd un om și-a dat cuvîntul*. Piesă într-un act, în versuri, Sibiu, 1926, 24 p. (Buletinul 40 al despărțămîntului Sibiu al „Asociațiunii”), cu o *Lămurire* la sfîrșit: „Această piesă s-a reprezentat întîi de elevii Sanatoriului de copii C.T.C. de la Tekirghiol (Movilă), cari n-au avut nici decor, nici costume, dar le-au inventat singuri...” (p. 23-24).

9 Fr. Ratzel (1844—1904), *Deutschland. Einführung in die Heimatkunde*, Leipzig, 1898; ed. 6, îngrijită de E. von Drygalski, Berlin-Leipzig, 1932.

10 Spiriduș.

11 J. Cvijić (1865—1928), renumit geograf sîrb (se citește: Țviici).

12 Este vorba despre studiul lui Em. de Martonne, *Colinele Transilvaniei*, din monografia colectivă *Transilvania...*, vol. I, p. 157-160 (vezi notele la această monografie).

13 Aluzie la studiul geologului I. Popescu-Voitești (1876—1944), *Privire sintetică asupra structurii geologice a subsolului Transilvaniei*, din aceeași monografie colectivă (vol. I, p. 199-230).

14 *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, hartă lucrată de lt. col. A. Stotz, la sfîrșitul vol. II al monografiei citate.

15 Robert Ficheux, *Munții Apuseni* (*ibidem*, vol. I, p. 161-182).

16 G. Vergez-Tricom, *Regiunile naturale și unitatea Banatului românesc* (*ibidem*, vol. I, p. 183-197).

17 Studiul lui G. Vâlsan este intitulat *Transilvania în cadrul unitar al pămîntului și statului român* și deschide partea a doua, *Cadrul cosmologic* (*op. cit.*, vol. I, p. 145-156); ulterior a fost tradus în italiană și germană și publicat în broșuri separate: *La Transilvania nel quadro unitario del territorio e dello Stato romano*, Bucarest, 1941; *Siebenbürgen im einheitlichen Rahmen des rumänischen States und Bodens*, Bukarest, 1941; 2. Aufl., 1942.

18 O știință nouă: *etnografia*, Cluj, 1927.

19 Broșura cu titlul *Latinitas* (Bucarest, octombrie 1927) a apărut fără contribuția lui G. Vâlsan (cuprinde articole de S. Pușcariu, G. Țițeica, O. Onicescu, N. Iorga, L. Rebreanu și alții).

20 Volumul *Pămîntul românesc și frumusețile lui* de G. Vâlsan a fost publicat la Casa Școalelor, în 1940, cu un *Cuvînt de deschidere* de Emanoil Bucuța (p. 7-8). Dintre cele 14 conferințe și articole incluse în acest volum, menționăm *Excursie pe Dunăre — Filipoiul* (p. 75-86), la care se face aluzie în text.

21 Felix von Luschan, antropolog și etnolog austriac (1854—1925); a făcut cercetări pe teritoriul Iugoslaviei.

22 G. Vâlsan, *Statuti pentru studenți*, București, Casa Școalelor, 1942, cu un *Cuvînt înainte* de Emanoil Bucuța (p. 3-5).

23 După conferință — potrivit procesului verbal inclus în *Analele Academiei Române. Dezbaterile* (t. LXIV, 1943—1945, p. 398: „D-I președinte D. Gusti mulțumește d-lui coleg Em. Bucuța pentru evocarea emoționantă pe care a făcut-o personalității prețuite a fostului nostru coleg George Vâlsan. Mulțumirile noastre sunt cu atît mai sincere, cu cît este acum pentru întîia oară cînd figura regretatului coleg este evocată în această incintă.”

Opera lui G. Vâlsan se bucură astăzi de o deosebită apreciere, fiind reeditată în cea mai mare parte: *Descrieri geografice*, București, Ed. științifică, 1964, cu un studiu introductiv, *Viața și opera lui G. Vâlsan*, de Tiberiu Morariu și Vintilă Mihăilescu (p. 5-50); *Opere alese*, Ed. științifică, 1971 (Partea întîi cuprinde

Studii asupra vieții și operei, semnate de T. Morariu, N. Popp, I. Conea, T. Onișor, Al. Savu); S. Mehedinți — G. Vâlsan, *Lecturi geografice*, ediție îngrijită de Călin Dimitriu, cu o prefață de Victor Tufescu, București, Ed. Albatros, 1973; vezi, de asemenea: V. Mihăilescu, *L'oeuvre posthume de G. Vâlsan*, extras din: Académie Roumaine. *Bulletin de la Section Historique*, t. XXVII, 1946, 11 p.; G. Vâlsan — *Înaintaș al geografiei românești* (Societatea de științe geografice din R.S. România. Filiala București), București, 1972 (litogr.).

INEDITE

În arhiva scriitorului Em. Bucuța s-au păstrat textele dactilografiate ale unor conferințe rostite la radio, care se înscriu pe aceleași coordonate cu precedentele și au fost strinse de autor pentru proiectatul volum V din *Pietre de vad*. Reproducem aici patru din ele în ordinea expunerii la radio sau a redactării lor (vezi Biblioteca).

CASA LUI LON CODRU-DRĂGUȘANU

Conferință prezentată la radio, în ziua de 18 septembrie 1942. Vezi și *Călătoriile lui Ion Codru-Drăgușanu*, împreună cu notele la acest eseu.

BIBLIOTECA

Din arhiva scriitorului; textul datează din a doua jumătate a anului 1943 sau începutul anului 1944 (vezi notele 8 și 9). Vezi, cartea sa *Biblioteca satului*, cu o vedere în culori de G. Petrașcu și cu alte chipuri, București, 1936 (colecția „Cartea satului”, 15), 120 p. + 10 f. planșe.

Despre activitatea de bibliolog a lui Em. Bucuța a scris recent Barbu Theodorescu, în *Istoria bibliografiei române* (București, EER, 1972, p. 158-159), din care extragem: „Bucuța a iubit cartea și i s-a dăruit, studiind-o și orânduind-o în marile biblioteci. A iubit biblioteca, pe care a prezentat-o felurit, direct sau cu sprijinul

celor mai buni colaboratori, în revista condusă de el, *Boabe de grâu*. A prețuit cartea frumos tipărită, cu o îngrijită înfățișare exterioară, fapt dovedit cu prisosință în perioada directoratului său la Editura Casei Școalelor. A fost un ambițios și un sever, pretențios intelectual, de unde și dăruirea pentru munca de informare științifică. Dovadă, acțiunea sa pentru organizarea *Buletinului cărții*, revistă excelentă de bibliografie, biblioteconomie, bibliologie (...). În ansamblu, preocupările sale, acțiunile și operele realizate pe tărîmul bibliologic nu pot fi trecute niciodată cu vederea. Bucuța poate fi și trebuie cuprins în sfera bibliologiei române, prin: *Buletinul cărții*, *Boabe de grâu* și *Biblioteca satului*. A inițiat și a strîns pe bibliotecari într-o *asociație* a lor, cu scopul de a crea o breaslă recunoscută de organele legale de stat, căutînd a le da drepturi și prestigiu (...). Emanoil Bucuța a dat un puternic impuls bibliologiei române, mai cu seamă în bibliotecă, ducînd-o spre orizonturile înalte, prin multe acțiuni neprinse în pagina scrisă, dar mărturisite de contemporanii săi. E o datorie pentru cei care au cunoscut «pe acest torent de idei, susținut de o vastă cultură multilaterală», de a-l orîndui, fără puțință de tăgadă, în sfera celor mari și buni, alături de Odobescu, Bianu, Hodoș.”

O *Bibliografie selectivă adnotată* privind *Preocupările bibliologice în activitatea lui Emanoil Bucuța* a prezentat George Vlădescu, în *Studia bibliologica*, vol. II, Universitatea din București, 1967, p. 439-465 (litogr.).

1 Azi Biblioteca centrală universitară din București. „Donația T. Maiorescu” se vede în fotografia din *Biblioteca satului*, iar alături de ea, „Donația I. Bogdan” (între pp. 96-97).

2 Biblioteca lui Dimitrie Sturza Scheianu, compusă din 7487 de volume — inclusiv manuscrisul celebrei *Psaltiri Scheiene* — a fost cumpărată de Camera Deputaților și donată în 1885 Academiei Române; vezi detalii în articolul lui Em. Bucuța, *Sturza Scheianu*, în *Pietre de vad*, IV, p. 254-262, precum și la N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. II, București, EPL, BPT, 1967, p. 178-180.

3 Vezi catalogul lui Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală de la Blaj*, Blaj, 1944; astăzi întreg fondul se păstrează în Biblioteca Filialei Academiei R.S. România din Cluj-Napoca.

4 Prof. Aurel Decei.

5 Profesorul polonez Olgierd Górka a descoperit versiunea germană de la 1502 a *Cronicii lui Ștefan cel Mare* în 1911 și a publicat-o în Polonia, în 1931. Textul și studiul au fost reproduse

(în traducere) în *Revista istorică română* (1934—1936) și în ediție separată: Ol. Górká, *Cronica epocii lui Ștefan cel Mare, 1457—1499*, București, 1937.

6 Profesorul italian Angelo Pernice a descoperit memoriul lui Mihai Viteazul în Arhiva Statului din Florența și l-a publicat în *Archivio Storico Italiano* (1925), de unde l-a reprodus în românește Aurel Decei, sub titlul *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuși* (Sibiu, 1926); s-a publicat și în antologia îngrijită de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, *Literatura română veche (1402—1647)*, vol. II, București, Ed. Tineretului, 1969, p. 40-72.

7 Elenistul francez Émile Legrand a publicat textul cronicii versificate a lui Gheorghe Palamed în *Bibliothèque grecque vulgaire*, Paris, 1881, p. 183-230 (tradus de O. Tafrali, *Poema lui Gheorghe Palamide*, în *Literatura și arta română*, 1905, și în extras).

8 I.C. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, București, Casa Școalelor, 1942.

9 După volumele I și II din *Operele* lui M. Eminescu, ce apăruseră la Fundația pentru literatură și artă în 1939 și 1943 (prefața semnată: iunie 1943), în 1944 a fost tipărit vol. III (prefața semnată: aprilie 1944), iar la Editura Academiei, volumele IV-VI (1952—1963).

NICOLAE IORGA, OM DE TEATRU

Conferință expusă la radio, în ziua de 2 februarie 1944. Vezi, de asemenea, *Nicolae Iorga și Universitatea de la Văleni*.

1 În anii 1807—1808.

2 Azi str. Nuferilor.

3 Clădirea aparține în prezent Institutului de artă teatrală și cinematografică „I. L. Caragiale” și Teatrului „Lucia Sturdza-Bulandra”.

4 Teatrul Ligii Culturale a fost inaugurat în 1935.

LUMEA LUI PETRAȘCU

Conferință rostită la radio, în ziua de 9 februarie 1944. Anterior, Em. Bucuța scrisese despre pictura lui Petrașcu, în articole:

lele: *Autoportrete și Saloane de primăvară*, în *Boabe de grâu*, an. IV, 1933, nr. 4, aprilie, p. 254-256; *Colecția de artă Zambaccian*, *ibidem*, nr. 8, august, p. 445-462, reprodus în *Pietre de vad*, I, p. 266-280.

1 Albumul *Gheorghe Petrașcu*, text de T. Vianu, București, „Arta”, 1943, 1 gravură în original + 16 reproduceri + 16 planșe + XII p.

Gheorghe Petrașcu (1872—1949) a fost primul pictor membru al Academiei Române (ales la 27 mai 1936); discursul său de recepție, rostit la 22 mai 1937, cuprinde *O privire asupra evoluției picturii românești*.

2 Pictorul român a primit atunci Marele Premiu al Expoziției. Vezi, dintre ultimele albume și lucrări ce i-au fost consacrate: *Gheorghe Petrașcu*, text de G. Oprescu, București, Ed. Meridiane, 1962; *Gheorghe Petrașcu (1872—1949)*. *Bibliografie selectivă* de V. Petrescu ș.a., Tîrgoviște (Biblioteca municipală), 1973 (cuprinde și articolele lui Em. Bucuța); *Gheorghe Petrașcu*, album îngrijit și studiu de Eleonora Costescu, București, Ed. Meridiane, 1975.

Bibliografie selectivă

A. OPERA

I. POEZII

1) IN VOLUME

Florile inimii: Miniaturi — Oglinzi — Cîntece de leagăn, Editura Cartea românească, București, 1920, 176 pagini. Cuprinde: Lumină între fluturi; *Miniaturi*: Zvonuri, Feciorie, Lună nouă, Zîmbetul, Singurătate, Ceață, Pe roți de flori, Nedumere-rire, Dor, Lira, În junglă, Pe drum alături, Trandafirul, În-gîndurata, Seară de august, Stăpîna apelor, În pat, Mărturisire, Viața, Întîiul pătrar, Paznicul, Zdrobire, Ceea ce pune întrebări, Flori, Cel din urmă satir, Împărtășanie, Pe virfuri ninse, Trecut, De la fereastră, Floare de măceș, Umăr la umăr, Îmbufnare, Toane, Sub cîrma vremii, Necazuri, Ce vreau, Amărăciune, Ducere în păcat, Taina, Pedepsa, Între leandri, Cerșetorul, În cot, Pe pernă, Fuga în Egipt, Nori, Întunericul, Muntele, Trufie, Pas de mătase, Oaspeți, Spre casă; *Oglinzi*: Mantia, Joc de oglinzi, Gustul morții, Safire în umbră, Întîiul somn, Gospodina, Așteptînd stelele, Judecată veche, Apoi abia, Într-o noapte senină, Tipare, Lege, Sub măr, Glasul, Pui de păpădie, În lipsă, Arhanghelul, Strune discordate, Prin vâlul Maiei, În armură, Floare fără seamăn, Norul, Lună plină de mare, Firida, Întoarcere, La-cul, Codrul de argint, Eu nu bat căile, Copilul clipei, Arta, Ascunzișul, Împărat și măscărici, Rîpa, Cîrmepeie, La țărîm, Sete de viață, Domn tînăr, Istorie și basm, Cetate de visare, Gîndirea, Manuscript vechi, Noaptea, Iubire deplină, Prin pa-jiștile inimii, Negură de seară, În apus, Lăuntru cu gînduri, Crinul, Bondarul, Din altă lume, Fără de prihană, În aieva; *Cîntece de leagăn*: Mică, Pe poteci, Flori și raze, Amurg, Basn din Răsărit, Îngînări de zi și noapte, Primăvara, Oas-

pele, O fată, Făt-Frumos, Azi, mîine, Flori, Peste leagăn, Adu două!, Rosturi, Purtătoarea de aripi, Singură, Puiul, Cerc de aur, Psalm, Asupra somnului, Ghetuța, Din întuneric, Basm, Închiși în casă, Popas, Serbare, Ris, Primire, Șovăială, Îndărătnicie, Ifosuri, Joc, Sus!, Ceasul, Peste drum, Roman-tism, Ea, Neștiință, Stele de pază, Întiile daruri, Fără țară, Cer, Ai să vezi, Vedenie, Eu și tu, Sfiosul, Leac, Tu, Strop de iubire, Zmei, Vrăji, Locuri sfinte, Clopote, Lume mică, Glasul nou.

2) IN VOLUME COLECTIVE:

Ion Pillat și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, cu treizeci și cinci chipuri de Marcel Iancu. Vol. I, Editura Cartea românească, București, 1925, VIII+270 p.; Vol. II, Editura Cartea românească, București, 1928, 342 p. Cuprinde următoarele poezii de Emanoil Bucuța: *În armură, Făt-Frumos, Locuri sfinte, Cetate de argint, Vedenii, Mama cu pruncul*, în vol. I, p. 69-76.

3) IN PERIODICE:

Tîrziu — Viața românească, an. VIII, 1913, nr. 3, martie, p. 307 (semnat: Em. P.).

Miniaturi: Cuvînt înainte, Ceață, Nedumerire, Dor de smîrnă, Vedenie, Pe hotar, Lună plină, Domnița, Greșeala, Răspunsul, Singurătate, Lira, Pe drum alături, Lumină nouă, Zilele mele, Ochi, Floare de măceș, Îmbufnare, Sub cirna vremii, Toane, În pat, Luciu de undă, Necazuri — *Drum drept*, an. X, 1915, nr. 43, 22 noiembrie, p. 691-693 (semnate: * * *).

Miniaturi: Vrajă, Valuri, Hoție, Ducere în păcat, Tărâncuța, Taina, Oaspeți, Ecoul, În pivniță, Hai-hui, Amărăciune, Otravă, Între leandri, Cerșetorul, Ce vreau, Pe perne — *Drum drept*, an. X, 1915, nr. 44, 29 noiembrie, p. 708-709 (semnate: * * *).

Pe marginea unei reviste — Drum drept, an. X, 1915, nr. 47, 20 decembrie, p. 746 (semnată: * * *).

Miniaturi: În cot, Pe prispă, Nori, Vinători de aur, Pe potecă la fîntină, Cîntărețul, Trufie, Ghicitoare — *Drum drept*, an. X, 1915, nr. 47, 20 decembrie, p. 756 (semnate: * * *).

Ciudă — Drum drept, an. X, 1915, nr. 48-52, 31 decembrie, p. 771 (greșit numerotat 671) (semnată: * * *).

Acuarelă — Drum drept, an. X, 1915, nr. 48-52, 31 decembrie, p. 775 (semnată: * * *).

De ziua ta — Drum drept, an. X, 1915, nr. 48-52, 31 decembrie, p. 798 (semnată: * * *).

Miniaturi: Sîinii, Cascada — *Drum drept*, an. XI, 1916, nr. 3, 24 ianuarie, p. 48 (semnate: * * *).

Bănuiele — Drum drept, an. XI, 1916, nr. 8, 28 februarie, p. 117.

Drumețul — Convorbiri literare, an. LI, 1919, nr. 2, februarie, p. 141-142.

Făt-Frumos la fîntină — Convorbiri literare, an. LI, 1919, nr. 4, aprilie-mai, p. 330-332.

Domn tînăr — Ideea europeană, an. I, 1919, nr. 1, 22 iunie, p. 3.

Deșertăciune — Ideea europeană, an. I, 1919, nr. 1, 22 iunie, p. 3.

Cîntece de leagăn: Doi cîntăreți, Altădată, N-ai să uiți, Tu, Primăvara, Amurg, Clopote, Peste leagăn, Întiile daruri, Stele de pază, Printre gene, Psalm, Neștiință, Mică, Oaspele, Basm din Răsărit, Adu două!, Cercul de aur, Făt-Frumos, Vrăji, Flori și raze, Basm, În biserică, Din întuneric, Locuri sfinte, Ai să vezi, Strop de iubire — *Luceafărul*, an. XIV, 1919, nr. 3-4, p. 62-66.

Pe străzi — Luceafărul, an. XIV, 1919, nr. 6, p. 123.

Într-o noapte senină — Luceafărul, an. XIV, 1919, nr. 7-8, p. 157.

Troița — Luceafărul, an. XIV, 1919, nr. 9, p. 184.

Sufletul ascultă dus — Luceafărul, an. XIV, 1919, nr. 10, p. 214.

Fior de basm — Luceafărul, an. XIV, 1919, nr. 10, p. 220. A fost reprodusă și în *Gînd românesc*, an. VII, 1939, nr. 7-8, p. 209-212.

Dorul — Convorbiri literare, an. LI, 1919, nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 594-595.

Lumina între fluturi — Luceafărul, XIV, 1919, nr. 12, p. 256.

Suspîn — Luceafărul, XIV, 1919, nr. 17, p. 339.

Oglinzi: Mantia, Safire în umbră, Gustul morții, Negura de seară, Lacul — *Convorbiri literare*, an. LI, 1919, nr. 11, noiembrie, p. 719-721.

Călătoarea între porumbi — Ideea europeană, an. I, 1919, nr. 25, 7 decembrie, p. 3.

Mama cu pruncul — Convorbiri literare, an. LI, 1919, nr. 12, decembrie, p. 807.

Cetate de argint — Ideea europeană, an. I, 1920, nr. 29-30, 4-11 ianuarie, p. 3.

Cîntece de leagăn: Îngînări de zi și noapte, Lume mică — *Ideea europeană*, an. I, 1920, nr. 35, 22-29 februarie, p. 3.

Cincistrofice — *Convorbiri literare*, an. LII, 1920, nr. 2, februarie, p. 111-114.

Bietul nopții gînd nebun — *Convorbiri literare*, an. LII, 1920, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 218-219.

Cînd lumea îmi acoperă ființa — *Ideea europeană*, an. I, 1920, nr. 41, 16-23 mai, p. 3. A fost reprodusă și în *Gînd românesc*, an. VII, 1939, nr. 7-8, p. 212.

XII — *Ideea europeană*, an. II, 1920, nr. 46, 1-8 august, p. 3.

În orașul de la mare — *Ideea europeană*, an. II, 1920, nr. 48, 29 august—5 septembrie, p. 3.

Pe poteci — *Lamura*, an. II, 1920, nr. 1, octombrie, p. 20.

Azi-mîine — *Lamura*, an. II, 1920, nr. 1, octombrie, p. 20.

Florile inimii: Miniaturi, Oglinzi, Cîntec de leagăn — *Convorbiri literare*, LII, 1920, nr. 10-11, octombrie-noiembrie, p. 612-613.

În armură — *Ideea europeană*, an. II, 1920, nr. 54, 21-28 noiembrie, p. 3.

Al patrulea mag — *Convorbiri literare*, an. LII, 1920, nr. 12, decembrie, p. 713-714.

Așteptînd stelele — *Ideea europeană*, an. II, 1921, 2-9 ianuarie, p. 3.

Gospodina — *Ideea europeană*, an. II, 1921, nr. 57, 2-9 ianuarie, p. 3.

Smerenie — *Ideea europeană*, an. II, 1921, nr. 58, 16-23 ianuarie, p. 3.

Lîngă Vitezda — *Lamura*, an. II, 1921, nr. 4, ianuarie, p. 261.

În lîn, pe poiană — *Ideea europeană*, an. II, 1921, nr. 63, 27 martie—3 aprilie, p. 3.

Zîna din adîncuri: Teamă, Frică, Groază, Spaimă — *Ideea europeană*, an. II, 1921, nr. 64, 4-17 aprilie, p. 3.

Dichisuri de dimineață — *Ideea europeană*, an. II, 1921, nr. 66, 8-15 mai, p. 3.

Avuzul — *Gîndirea*, an. I, 1921, nr. 2, 15 mai, p. 25.

Carton de schițe — *Ideea europeană*, an. III, 1921, nr. 68, 6-12 iunie, p. 3.

Bonzul — *Ideea europeană*, an. III, 1921, nr. 71, 17-24 iulie, p. 3.

Tăcere — *Gîndirea*, an. I, 1921, nr. 7, 1 august, p. 123.

Deasupra noastră, munții — *Gîndirea*, an. I, 1921, nr. 8, 15 august, p. 144.

Cinci arcușuri — *Ideea europeană*, an. III, 1921, nr. 76, 25 septembrie — 2 octombrie, p. 2.

Cetatea somnului — *Gîndirea*, an. I, 1921, nr. 14, 15 noiembrie, p. 253.

Ispita din urmă — *Ideea europeană*, an. III, 1921, nr. 82, 18-25 decembrie, p. 2.

Vedenii — *Ideea europeană*, an. III, 1922, nr. 83, 1-8 ianuarie, p. 3.

Castelul cu lei — *Ideea europeană*, an. III, 1922, nr. 93, 21-28 mai, p. 2.

Cu fruntea pe carte — *Ideea europeană*, an. III, 1922, nr. 93, 21-28 mai, p. 2.

II. PROZĂ

1) VOLUME:

Legătura roșie, Editura Fundației culturale regale „Principele Carol”, colecția „Cartea vremii”, nr. 1, București, 1925, 96 p.; ed. a II-a, cu desene de J. Giurgea-Negrilești și o vedere în culori după o pînză de Ștefan Popescu, Fundația culturală regală „Principele Carol”, colecția „Cartea satului”, nr. 30, București, 1938, 168, p. Cuprinde, în afară de Legătura roșie, schițele: Puii de baltă, Mînăstirea din plaur, Oameni de la baltă, Starețul gîndului, Jălbarul bălții, Pe drumuri pascale, Prietenul Iorgovan, În vîlmășag, Prisaca din podgorie, Prin satul alb, Din carnetul unui drumeț, Tovarășul Arghir, Cusătoria de tîrlici, În trenul cu dureri.

Fuga lui Șefki, Editura Cartea românească, București, 1927, 237 p.

Maica Domnului de la Mare, Editura Cartea românească, colecția „Gîndirea”, București, 1930, 203 p.

Capra neagră, cu desene de Mac Constantinescu, Editura Casa Școalelor, 1938, 316 p.

Poveștile Crivățului, pe foaia de titlu: *Basmele Crivățului*, povestite de..., cu desene de G. Löwendal și Lena Constante, Editura Casa Școalelor, București, 1943, 84 p. Cuprinde: Visul lui Ion Creangă, Corabia zburătoare, Fiul împăratului și sluga, Cocoșul, Capra și iezii, Fata babei și fata moșneagului, Fata de împărat broască, Ostașul și tolba.

Basme rusești, povestite în românește de..., cu desene de Lena Constante, Fundația „Regele Mihai I”, colecția „Cartea satului”, nr. 47, București, 1946, 228 p. Cuprinde: Cuvînt înainte, Fecioara împărat, Șapte ani, Fata ca soldat, Viteazul olog și viteazul orb, Baldac, fiul lui Boris, Fata fără mîini, Ivanciu, fiul ursului, Nespălatul, Fata cu pene de rață, Povestea cu laptele de fiară, Fluierul diavolului, Marcu cel bogat, Despre muieră afurisită, Of!, Traistă, umple-te!, Olguța, Împăratul vrăjitor, Viteazul Ivan, fiul Vacii, Foma Berennicov, Coșcei, cel fără moarte.

2) IN PERIODICE:

- Din carnetul unui drumeț* [Prietenul Iorgovan]* — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 1, 22 iunie, p. 2 (semnat: em. b.).
- Din carnetul unui drumeț* [Mormîntul de stîncă] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 2, 29 iunie, p. 3 (semnat: em. b.).
- Din carnetul unui drumeț* [Cusătoarea de tirlici] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 3, 6 iulie, p. 2 (semnat: Em. B.).
- Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 4, 13 iulie, p. 3, datată: 2 iulie st. v. (semnat: em. b.). (Despre Ștefan cel Mare și Minăstirea Putna în conștiința românească).
- Din carnetul unui drumeț* [Crucea din munte] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 5, 20 iulie, p. 3 (semnat: em. b.).
- Din carnetul unui drumeț* [Subt Bucegi] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 6, 27 iulie, p. 3 (semnat: em. b.).
- Din carnetul unui drumeț* [Pe rîu în jos] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 8, 10 august, p. 3 (semnat: em. b.).
- Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 9, 17 august, p. 3 (semnat: em. b.). (Despre satul de origine al mamei sale, Dăișoara, jud. Brașov și prietenul său din copilărie Ion Ordeanu, al cărui nume a devenit unul din pseudonimele scriitorului).
- Din carnetul unui drumeț* [În trenul cu dureri] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 10, 24 august, p. 3 (semnat: em. b.).
- Din carnetul unui drumeț* [Căsuța de lingă stele] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 11, 31 august, p. 3 (semnat: em. b.).

* Am indicat în titlurile date de Emanoil Bucuța în volumul *Legătura roșie*, Fundația culturală regală „Principele Carol”, colecția „Cartea satului”, nr. 30, București, 1938 și în manuscris.

(A fost reprodus în volumul *Legătura roșie*, p. 150-160, ca parte a II-a a schiței intitulată *Din carnetul unui drumeț* și dedicată Bucureii Dumbravă.)

- Din carnetul unui drumeț* [Inelul albastru] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 12, 7 septembrie, p. 3 (semnat: em. b.). (A fost reprodus în volumul *Legătura roșie*, p. 148-150, ca primă parte a schiței *Din carnetul unui drumeț* și dedicată Bucureii Dumbravă.)
- Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 13, 14 septembrie, p. 3 (semnat: Em. B.). (Despre o excursie în Lunca Dîmboviței).
- Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 14, 21 septembrie, p. 3 (semnat: em. b.). (Despre o excursie în Bucovina.)
- Din carnetul unui drumeț* [Tovarășul Arghir] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 15, 28 septembrie, p. 3 (semnat: em. b.).
- Din carnetul unui drumeț* [În vâlmășag] — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 24, 30 noiembrie, p. 3, datată: 21 noiembrie 1916 st. v.
- Prin satul alb* — *Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, I, 1920, nr. 38, 4-11 aprilie, p. 2.
- Prin deltă. Însemnări dintr-o călătorie* — *Ideea europeană*, II, 1920, nr. 52, 24-31 octombrie, p. 2-3.
- Jălbarul bălții* — *Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, III, 1921, nr. 75, 11-18 septembrie, p. 2-3. A fost reprodus și în *România*, II, 1937, nr. 10, p. 9-10.
- Prisaca din podgorie* — *Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, III, 1921, nr. 77, 9-16 octombrie, p. 2-3.
- Starețul gîndului* — *Lamura*, IV, 1922, nr. 4, ianuarie, p. 181-184.
- Pe drumuri pascale* — *Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, III, 1922, nr. 90, 9-16 aprilie, p. 2.
- Ivan Pescarul* — *Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, IV, 1922, nr. 94, 4-11 iunie, p. 2-3. (A fost reprodus în volumul *Legătura roșie*, p. 76-83, ca primă parte a schiței *Oameni de la baltă*.)
- Moș Mîai ciobanul* — *Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, IV, 1922, nr. 97, 16-23 iulie, p. 2-3. (A fost reprodus în volumul *Legătura roșie*, p. 84-92, ca parte a II-a a schiței *Oameni de la baltă*.)
- Lotca între nuferi* — *Din carnetul unui drumeț* — *Ideea europeană*, IV, 1922, nr. 98, 30 iulie - 6 august, p. 2-3. (A fost

- reprodus în volumul *Legătura roșie*, p. 92-103, ca parte a III-a a schiței *Oameni de la baltă*.)
- Trapezul — Gîndirea*, III, 1923, nr. 5, 1 noiembrie, p. 86-89.
- Cuibul eretelui* (Fragment din romanul *Șefki*) — *Gîndirea*, III, 1924, nr. 12, 5 martie, p. 278-283.
- Cuibul eretelui* (Fragment din romanul *Șefki*) — *Gîndirea*, III, 1924, nr. 13, 20 martie, p. 319-325.
- Minăstirea din plaur — Gîndirea*, VI, 1927, nr. 4, aprilie, p. 132.
- Capra neagră — Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 5, mai-iunie, p. 200-209. (Fragment din romanul cu același nume.)
- Maica Domnului de la Mare — Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 6-7, iunie-iulie, p. 215-226; nr. 8-10, august-octombrie, p. 290-308; nr. 11, noiembrie, p. 432-442; nr. 12, decembrie, p. 491-501; an. IX, 1929, nr. 1-2, ianuarie-februarie, p. 36. (Fragmente din romanul cu același nume.)
- Zilele Blajului — Gînd românesc*, IV, 1936, nr. 3-4, p. 159-169. (Fragment din romanul *Capra neagră*.)
- Lecția de cinematografi — Gînd românesc*, IV, 1936, nr. 5, p. 226-276. (Fragment din romanul *Capra neagră*.)

III. STUDII, ESEURI, ARTICOLE, ÎNSEMNĂRI

1) VOLUME:

- Românii dintre Timoc și Vidin*, cu un adaus de documente, folclor, glosar, fotografii, hărți, Tipografia Cartea românească, 1923, 132 p. + 7 pl. + 3 h. Reprodusă în: C. Constante și A. Golopenția, *Românii din Timoc*, vol. II, București, 1944, p. 67-194 + 7 fotografii (nr. 18-31) + 3 hărți. În vol. I, p. XVII-XXI, Emanoil Bucuța publică și o introducere cu titlul: *Românii din dreapta Dunării în cunoștința noastră și în cunoștința internațională*.
- Crescătorul de șoimi*, Editura Fundației culturale „Principele Carol”, colecția „Cartea vremii”, nr. 18, [f. a.], 188 p. Cuprinde: *Crescătorul de șoimi*, Sărbătoarea cărții la Florența, Zilele de primire ale cărții la Lipsca, Prietenii *Dictionarului*, Vameșul de la Folkestone, Mica și marea propagandă, Dureri minoritare, Oameni de cîrpă, Scrisoare deschisă domnului Jules Romains, Pe urmele lui Harap-Alb,

Scriitori care nu mai sînt, Vasile Pârvan al amintirii, Patru orașe din Ardeal, Cîngătoarea de cazne, Roma cheamă, Al treilea opt, Drumeție, Marea noastră, Pe Dunărea de jos, Cînd se înserează la Turtucaia, Podul celor zece mii, La coasta de argint.

Biblioteca satului, cu o vedere în culori după G. Petrașcu și alte chipuri, Fundația culturală „Principele Carol”, colecția „Cartea satului”, nr. 15, București, 1936. Cuprinde: *Ce înțeles are*: Biblioteca, ținerea de minte a omenirii, Biblioteca vorbită și biblioteca scrisă, Marile biblioteci din alte țări, Marile biblioteci din România, Cum se string astăzi cărțile, Cărți pentru sat, Biblioteca populară, o întregire a școlii; *Cum s-a dezvoltat*: Întiile biblioteci, Bibliotecile de stat de la 1898, Bibliotecile sătești ale Casei Școalelor, Legi ale bibliotecilor populare în România și în alte țări, Începuturi de închegare, Biblioteci de sate făcute de societăți culturale: „Astra”, Fundația culturală „Principele Carol”, Biblioteca satului și căminul cultural; *Din ce este alcătuită*: Bibliotecarul și pregătirea lui, Cărțile de copii, de tineret, de vîrstnici și de cărturari, Clădirea, Așezarea și împrumutarea acasă, Veniturile și cheltuielile; *Încheiere*: Biblioteci sătești, unelte de cunoaștere și unelte de stat, Cartea la marginea țării, Cea mai frumoasă bibliotecă de sat din România.

Pietre de vad, vol. I, Editura Casa Școalelor, 1937, 396 p. Cuprinde: *Pămînt și oameni de la noi*: Țara, Cartea munților, La huțuli. (Intre Suceava și Ceremuș), Privind cum curge Dunărea, Drumuri de primăvară pe Dunăre, Ziua apelor (Balcic în iunie), Drumuri și popasuri pentru o vacanță de iarnă, O avuție națională: turismul și organizarea lui, Românii din alte țări; *Pămînt și oameni din alte părți*: Cele trei capitale, Locuri și oameni din Bulgaria, Foi de ziar electronic, Între continente, Drumuri poloneze, Primăvară nordică; *Arta cărții și arte plastice*: Monitorul oficial, Cînd scriitorii au șazeici de ani, Cînd filozofii împlinesc șazeici de ani, Castelul cu poezi, Glasul de pe munte (de vorbă cu regina Maria), P.E.N.—Clubul român, Scriitori de lîngă noi, Tolstoi la Herăstrău, Pe urmele lui Smighelschi, Muzeul Simu, Colecția de artă Zambaccian; *Cultură socială*: Propaganda, Biblioteca, memoria omenirii, Cinematograful și radiofonia, Depozitul legal, Școala de la Văleni, Bunii

templieri, Institutul social român, Un sat de muscele : Stănești, Un sat de apă : Văcăreni, Un sat de coloniști : Cusuul din Vale.

Vol. II, Casa Școalelor și a Culturii Poporului, 1941, 366 p. + 34 pl. Cuprinde : *Pământ și oameni de la noi* : Cântarea României, Palatul Mogoșoaia, Valea Dîmboviței, În Munții Făgărașului, Intîii drumeji de munte din România, O țară de munți, Valea Oltului, Cele mai frumoase drumuri din țară, Delta, Drumuri dobrogene, Lunca Dunării, Între Dunăre și mare, Marea noastră, Marea ; *Pământ și oameni din alte părți* : Constantinopolul, Berlinul, Viața literară și artistică din Germania, Colaborări culturale, Viața lui Tolstoi ; *Arta cărții și arte plastice* : Eminescu, geniu romantic, Praznicul unui clasic, Pe Argeș în sus, O istorie a literaturii românești de astăzi în limba franceză, Un castel de odihnă, O veche bibliotecă, Un muzeu al cărții, Regina Maria, Regina scriitoare, Regina Maria din an în an, Un rege al mării, O carte de centenar, Mînăstiri românești, Primăvara noastră ; *Cultură socială* : Oameni de știință, apărători de graniță, Dunărea românească, Școala primară și acțiunea ei culturală, Carte, cinematograf, radio, Sufletul de la granițe.

Vol. III, Editura Casei Școalelor și a Culturii Poporului, 1943, 496 p. + 75 pl. Cuprinde : *Pământ și oameni de la noi* : Drumeția, Tineretul și drumeția, Brașovul, Anotimpurile Dunării, Dobrogea, Românii din dreapta Dunării, Românii în viața Serbiei, Călătoriile lui Ion Codru-Drăgușanu, Cărți și oameni (Gr. Antipa, George Vălsan, Mărginenii, Popa Dragsin, Români pe drumuri, Touring-Clubul României, Casa de la Peștera, Trepte) ; *Pământ și oameni din alte părți* : Abelard și Eloiza, Siegfried, Cîntecul Nibelungilor, Curtea din Potsdam, Faust, Pacificul, Adieri apusene (Gutenberg, Școala de la Iena, Traduceri, Ramiro Ortiz, Prietenia italo-română) ; *Arta cărții și arte plastice* : Castelul Peleş, Muzeul Brukenthal, Sufletul unei regine, Horia, Ciubăr-Vodă, Păcală, Nicolae Milescu, Andrei Mureșanu, Jean Bart, Coiful Minervei (Nicolae Iorga, Universitatea de la Văleni, Documentare, Azilul „Elena-Doamna”, Carmen, Muzeul Unirii, Monahale de la Bistrița, Avram Iancu, Camera de aur, Eufrosin Poteca) ; Cetăți culturale (Universitatea Transilvaniei, Liceul din Ploiești, Deschiderea școlilor, Biserica Olteniei, Evangheliile, Cîntărețul de biserică, Melos, Ion Costes-

cu, Muzeul limbii române, Versuri din Ardeal, Cărți pentru străinătate, Titu Maiorescu, Densușenii, Brașovul erou, Hri-soavele Brașovului, Hîrțile Brașovului, Horia Teculescu, Apa ^{Hârțile}, Simbetei, Biserica din Drăguș, Cărți peste Nistru, Pictură, Reviste de luptă, Desene de copii, Biblioteci și bibliotecari, Teatru de copii) ; *Cultură socială* : Satul românesc, „Astra”, Casa Radiofoniei, Între cei mulți (Virgil Madgearu, Asigurările sociale, Ion Ionescu de la Brad, Orientarea profesională, Asistența socială, Femeia română, Ocrotire socială, Abstenenți, Ortodoxia ardeleană, Institutul de științe sociale, Monografii de sate, Școli de pescari, Asociații creștine, Oastea Domnului, Casele Naționale, Liga Navală).

Vol. IV, Editura Casei Școalelor și a Culturii Poporului, 1944, 542 p. + 86 pl. Cuprinde : *Pământ și oameni de la noi* : Miorița, Casa Văcăreștilor, România la Nicolae Iorga, Tineretea geografiei, Botanica și Nicolae Grigorescu, Filozoful de la Butoești, Gura Motru, Călătorul Titu Maiorescu, O nouă istorie a românilor, Sub Munții Făgărașului, Transilvania pe drumuri, Oameni vechi, România în chipuri, De peste Nistru, Fetele din Mălăești, Români uitați, Nicolae Polizu-Micșunești, Străbătînd România. Priveliști însuflețite ; *Pământ și oameni din alte părți* : Biblioteca publică din Odesa, Cook descoperitorul, Viața lui Goethe, Werther, Români și străinătatea ;

Arta cărții și arte plastice : Cultura românească sub Carol I, Sinaia de altădată, Nicolae Iorga, întemeitor de muzee, Un voievod filozof, Sturza Scheianu, Duiliu Zamfirescu în scrisori, Împotriva lui Grigore Ureche, Cartea literară, Cărți populare, Scoarțe oltenești și hărți etnografice, România etnografică, Colinde, Muzeul Dobrogei, Cărți și reviste, Popa Dragsin, Eufrosin Poteca, George Vălsan, Ethnos, Începuturile Moidovei, Organe de luptă, Pericle Papahagi și Caragiale, Roberto Fava, Muzee și colecții românești, Colecționarul care a încărunit, Jean Steriadi, Ștefan Popescu, Olga Greceanu, George Alexandru Matei, Pictorul Löwendal, Coloana Traiană, Turnul din Sighișoara, Țările din adînc, Orașul de biserici, Frescele de la Argeș, Cei 12 paladini ; *Cultura socială* : Zilele „Astrei”, Clopotele de la Ba-laclava, Psihotehnică, Un preot de mir, Medicină și artă, Pe Dorna în sus, Un om de școală, Țară de țărani, Așeză-

minte de cultură, Școli țărănești, Cu pușca și cu condeiu, Românii din străinătate și românii din țară călători, Sibiu și Cernăuțiul.

2) BROȘURI:

- Românii din Bulgaria*, Editura Cartea românească, colecția „Cunoștințe folositoare”, seria C., nr. 26, [f. a.], 32 p.
- Bibliotecă și publicații muncitorești, referat prezentat Congresului*, București, 1926, 4 p. (Congresul meseriilor și învățămîntului muncitoresc s-a ținut între 28-29. XI. 1926 la București).
- Balcicul*, Craiova, Editura Ramuri, Collection „Apollo”. Villes et localités d'art en Roumanie, 1931, 44 p. + 23 pl.
- Sulețul de la granițe*, Editura Casa Școalelor, 1940, 22 p.
- Il Danubio romeno*, Bucarest, 1941, 36 p. + 1 hartă.
- Muzeul Brukenthal din Sibiu*, București, 1943, 32 p. + 12 pl.
- Das Brukenthal Museum in Hermanstadt — Sibiu*, Bukarest, 1943, 32 p. + 12 pl.

3) IN VOLUME COLECTIVE:

- Pictura, sculptura, arhitectura, grafica în Transilvania după Unire și puțin înainte, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*, vol. I, Editura Cultura națională, București, 1929, p. 1231-1242 + 4 reproduceri după tablouri în culori + XXXII pl.
- Statistica publicațiilor periodice din Transilvania, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*, vol. II, Editura Cultura națională, București, 1929, p. 1291-1304.
- Politica bibliotecii și a cărții, în volumul Politica culturii. 30 prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul social român*, București, 1931, p. 365-378.
- Romantismul polonez și rusesc, în volumul Romantismul european, Conferințe ținute la Fundația „Carol I”, București*, 1931, p. 123-136.
- Populația românească de apă, în volumul jubiliar Grigore Antipa*, Monitorul oficial și Imprimeriile statului, Imprimeria națională, București, 1938, p. 1-5.

4) ÎN PERIODICE:

- România și străinătatea — Ideea europeană**, I, 1919, nr. 15, 28 septembrie, p. 2 (semnat: Em. B.).
- Ce putem da noi Ardealului — Ideea europeană*, I, 1919, nr. 17, 12 octombrie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).
- Românii din America — Ideea europeană*, I, 1919, nr. 19, 26 octombrie, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).
- Slovacia — Ideea europeană*, I, 1919, nr. 20, 2 noiembrie, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).
- Dobrogea noastră — Ideea europeană*, I, 1919, nr. 24, 30 noiembrie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).
- Cum găzduiește Ardealul? — Ideea europeană*, I, 1919, nr. 27, 21 decembrie, p. 3 (semnat: Ion Ordeanu).
- Românii din Bulgaria. Note dintr-o călătorie — Ideea europeană*, I, 1919, nr. 28, 28 decembrie, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).
- O carte a vremii — Ideea europeană*, I, 1920, nr. 31, 18 ianuarie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).
- Noul imprumut al statului român — Ideea europeană*, I, 1920, nr. 34, 7-13 februarie, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).
- Pentru pace — Ideea europeană*, I, 1920, nr. 38, 4-11 aprilie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).
- Imperialismul american — Ideea europeană*, I, 1920, nr. 39, 18-25 aprilie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).
- Chemări la o viață nouă — „Cartea munților” de Bucura Dumbravă — Ideea europeană*, II, 1920, nr. 45, 18-25 iulie, p. 3.
- Misticismul în literatura italiană [O REÎNVIERE: Antonio Fogazzaro] — Ideea europeană*, II, 1920, nr. 48, 29 august — 5 septembrie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).
- Conferințele „Idei europene” [Giovanni Papini, „Un dărîmător de idoli”] — Ideea europeană*, II, 1920, nr. 56, 19-26 decembrie, p. 2.
- Despre frumusețile țării — Convorbiri literare*, LII, 1920, rubrica: Geografic, idei, fapte, oameni, p. 555-556 (semnat Em. B.).

* În *Ideea europeană*, Emanoil Bucuța publică, încă de la numărul 2, 29 iunie 1919, numeroase recenzii, note, prezentări, scurte informații, uneori semnate cu inițiale, altele nu, despre cărți nou apărute, expoziții de pictură, concerte ale Filarmonicii etc., toate la rubrica *Însemnări* din p. 3 a revistei, pe care nu le consemnăm în bibliografie, dat fiind caracterul ei selectiv.

Artifices Transylvaniae — Aspecte din Cluj — Ideea europeană, II, 1921, nr. 61, 27 februarie - 6 martie, p. 2.

Întâile timpuri ale „Junimei” — Dintr-un document inedit — Ideea europeană, II, 1921, nr. 62, 13-30 martie, p. 3.

Baudelaire — Ideea europeană, II, 1921, nr. 65, 24 aprilie - 1 mai, p. 2-3.

Cursuri de vară la Văleni și Sibiu sau: Se clatină temelilele culturale ale României Mari? — Ideea europeană, III, 1921, nr. 75, 11-18 septembrie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).

Sufletul Indiei vechi — „Sacuntala” și „Rtumsamhāra” — Ideea europeană, III, 1922, nr. 86, 12-19 februarie, p. 1-2.

Școlile lui Lenin — Ideea europeană, III, 1922, nr. 88, 12-19 martie, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).

Geniul literar și universitatea — Ideea europeană, III, 1922, nr. 93, 21-28 mai, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).

Universitatea din Văleni — Ideea europeană, IV, 1922, nr. 100, 27 august - 3 septembrie, p. 1 (semnat: Ion Ordeanu).

Drumeție — Ideea europeană, IV, 1922, nr. 103, 21-28 octombrie, p. 1-2.

România din America — Ideea europeană, IV, 1922, nr. 105, 5-12 noiembrie, p. 1-2.

Centrala cărții — Lamura, IV, 1922, nr. 2-3, noiembrie-decembrie, p. 154-157.

Patru orașe din Ardeal — Ideea europeană, IV, nr. 109, 31 decembrie 1922—7 ianuarie 1923, p. 1-2.

O călăuză prin Ardeal — Ideea europeană, IV, 1923, nr. 112, 11-18 februarie, p. 3 (semnat: Ion Ordeanu).

Drepturile artei — Ideea europeană, IV, 1923, nr. 119, 20-27 mai, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).

Cetatea Minervei — Ideea europeană, V, 1923, nr. 120, 3-10 iunie, p. 1-2.

Problema turismului — Ideea europeană, V, 1923, nr. 120, 3-10 iunie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).

Cursuri de literatură română în străinătate — Ideea europeană, V, 1923, nr. 120, 3-10 iunie, p. 3 (semnat: Em. B.).

Cingătoarea de cazne a lui Petru-Pavel Aaron — Ideea europeană, V, 1923, nr. 121, 17-24 iunie, p. 2-3.

Cum poate să ne mai apere Roma cetățile în primejdie — Ideea europeană, V, 1923, nr. 122, 1-8 iulie, p. 2.

Știința împotriva muncitorului — Ideea europeană, V, 1923, nr. 122, p. 3.

Clubul poezilor, eseistilor și nuvelistilor — Ideea europeană, V, 1923, nr. 131, 4-11 noiembrie, p. 3.

Un an de activitate a unei edituri — Buletinul cărții*, II, 1924, nr. 1, ianuarie, p. 1-4.

Mahatma Gandhi — O carte mai puternică decât o împărăție — Ideea europeană, V, 1924, nr. 141, 23-30 martie, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).

Al treilea opt — Ideea europeană, V, 1924, nr. 141, 23-30 martie, p. 1-2.

Al treilea opt — Ideea europeană, V, 1924, nr. 142, 6-13 aprilie, p. 2-3.

Al treilea opt — Un ultim răspuns — Ideea europeană, V, 1924, nr. 143, 20-27 aprilie, p. 2-3.

Bibliotecile și editura — Buletinul cărții, II, 1924, nr. 5, mai, p. 49-51.

România la adunarea scriitorilor de la Washington — Ideea europeană, VI, 1924, nr. 148, 29 iunie - 6 iulie, p. 2.

Expoziții ale cărții — Buletinul cărții, II, 1924, nr. 7, iulie, p. 71-73.

Marea și mica propagandă — Ideea europeană, VI, 1924, nr. 149, 13-20 iulie, p. 1-2.

Pentru apropierea între popoare — Ideea europeană, V, 1924, nr. 149, 13-20 iulie, p. 2 (semnat: Ion Ordeanu).

Cînd opera literară „cade” în domeniul politic — Ideea europeană, V, 1924, nr. 150, 27 iulie - 3 august, p. 2-3 (semnat: Ion Ordeanu).

Știința de vacanță — Ideea europeană, VI, 1924, nr. 152, 24-31 august, p. 3 (semnat: Ion Ordeanu).

Dureri minoritare — Ideea europeană, VI, 1924, nr. 154, 21-28 septembrie, p. 1-2.

Oamenii cărților — Ideea europeană, VI, 1924, nr. 154, 21-28 septembrie, p. 3 (semnat: Ion Ordeanu).

* Emanoil Bucuța publică în revistele *Buletinul cărții*, *Gîndirea*, *Graiul românesc*, *Arhiva*, *Boabe de grîu*, recenzii, numeroase însemnări și prezentări de cărți, expoziții, muzee etc., pe care nu le consemnăm în bibliografia selectivă de față. De asemenea, întrucît majoritatea articolelor publicate în aceste reviste sînt semnate cu inițiale sau cu numele întreg, nu mai menționăm aceasta, ca pînă acum, decît atunci cînd semnează cu pseudonimul Ion Ordeanu.

Școli de bibliotecari — *Buletinul cărții*, an. II, 1924, nr. 9, septembrie, p. 93-95.

Românii dintre Vidin și Timoc — *Ideea europeană*, VI, nr. 161, 28 decembrie 1924 — 4 ianuarie 1925, p. 1-2.

Roma cheamă — *Gîndirea*, V, 1925, nr. 2, rubrica *Cronica*, p. 33-35.

Sărbătoarea cărților la Florența — *Gîndirea*, V, 1925, nr. p. 53-56 (semnat: Ion Ordeanu).

Prietenii „Dicționarului” — *Gîndirea*, VI, 1926, nr. 2, rubrica *Cronici: Idei, oameni & fapte*, p. 75-77.

Problema cărții — În jurul cărții franceze, *Gîndirea*, VI, 1926, nr. 6-8, p. 233-234.

Crescătorul de șoimi — *Gîndirea*, VI, 1926, nr. 9-11, p. 241-244.

Scriitorii care nu mai sînt — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 1, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 26-29.

Vameșul de la Folkestone — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 2, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 65-66.

Pe urmele lui Harap-Alb — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 4, rubrica *Cronica literară*, p. 154-157.

Zilele de primire ale cărții la Lipsca — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 6, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 224-227.

Scrisoare deschisă d-lui Jules Romain — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 7-8, p. 137-141.

Vasile Pârvan al amintirii — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 9, p. 209-212.

Congresul presei latine — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 9, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 218-219.

Maximilian Harden — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 11, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 308-309.

Mincu în risipă — *Gîndirea*, VII, 1927, nr. 12, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 350-351.

Ce urmărește „Graiul românesc” — *Graiul românesc*, I, 1927, nr. 1 ianuarie, rubrica *Însemnări*, p. 22.

Românii și ivirea Italiei în Balcani (cu o hartă etnografică) — *Graiul românesc*, I, 1927, nr. 5, mai, p. 105-107 (semnat: Ion Ordeanu).

Românii din Bulgaria — *Graiul românesc*, I, 1927, nr. 6, iunie, p. 128-133 (semnat: Ion Ordeanu).

Românii vidieni la Geneva — *Graiul românesc*, I, 1927, nr. 12, decembrie, p. 240-245 (semnat: Ion Ordeanu).

Sabin Popp — *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 1, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 30-31.

Cînd scriitorii au șazececi de ani — *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 1, rubrica *Cronica literară*, p. 36-38.

Tolstoi la Herăstrău — *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 3, rubrica *Cronica literară*, p. 133-135.

Românii din România și românii din Bulgaria — *Graiul românesc*, II, 1928, nr. 4, aprilie, p. 67-69 (semnat: Ion Ordeanu).

O altă față a problemei cărții: educația adulților — *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 5, rubrica *Idei, oameni & cărți*, p. 226-229.

Școli românești în Peninsula Balcanică — *Graiul românesc*, II, 1928, nr. 6, iulie, p. 101-103 (semnat: Ion Ordeanu).

Școala de la Văleni — *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 8-9, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 361-364.

Primăvară norvegiană — *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 10, p. 400-405.

Doi ani de viață ai revistei „Graiul românesc” și împlinirea unui program — *Graiul românesc*, II, 1928, nr. 12, decembrie, rubrica *Însemnări*, p. 241-242.

Calendarul amintirii — *Ultima oră*, I, 1929, nr. 15, 15 ianuarie, p. 2.

Cartea în România — *Gîndirea*, IX, 1929, nr. 8-10, rubrica *Idei, oameni & fapte*, p. 312-313 (semnat: Ion Ordeanu).

Librăria de stat — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 38.

Biblioteca „Astra” de la Brașov — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 38-39.

Școala română de la Sofia — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 39-40.

Atlasul lingvistic al României — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 41-42.

România din străinătate — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 42.

Legături de cultură între bulgari și români — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 42-43.

România în noua „Enciclopedie Britanică” — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 43-45.

România la Barcelona — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 45-46.

Legături cu țări vecine — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 46.

O expoziție a păcii — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 46-47.

Publicații despre România în limbi străine — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 49.

Cîteva idei de program și întîile lucrări pentru înăptuirea lui ale Direcției Educației Poporului — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 1, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 54-55.

Scriitori de lîngă noi — Gîndirea, X, 1930, nr. 1-2, rubrica Idei, oameni & fapte, p. 47-49.

O expoziție a copilului — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 2, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 103-104.

Săptămîna poeziei — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 2, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 104-105.

Teatrul bulgar la București — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 2, rubrica Cronica: Teatru, muzică, cinematografi, radio, p. 113-114.

Educația adulților în Bulgaria — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 2, rubrica Educația poporului în alte țări — Adaus, p. 120-122.

Întoarcerea la evul mediu — Gîndirea, X, 1930, nr. 3, p. 61-63.

Desenul de copii — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 171-172.

Nicolae Iorga în America — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 172-173.

Cinematograful în munți — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 3, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 183.

La închiderea unei expoziții — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 307.

Arta poloneză la București — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 315-318.

Literatura românească în Europa — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 318-320.

Zece ani de școală românească — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 320.

Secțiile științifice ale „Astrei” — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 320-321.

Învățătorii la Brașov — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 321.

Drumuri poloneze — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 5, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 323-326.

P.E.N. - Clubul la Varșovia — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 6, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 374-375.

Arta românească în străini — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 6, rubrica Cronica: Cărți conferințe, congrese, expoziții, p. 434-377.

„Cartea munților” — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 6, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 377-381.

Biblioteca, memoria omenirii — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 434-437.

Expoziția didactică — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 437-439.

România la o expoziție de igienă — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 439-441.

Românii dintre Vidin și Timoc — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 7, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 443-446.

A.D. Xenopol — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 8, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 491-494.

Bizantinologii la Atena — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 8, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 493-494.

Înțelegeri între popoare — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 8, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 495-498.

Arta românească din Banat — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 8, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții p. 498-499.

Costis Palamas — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 8, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 499-500.

„Astra” la Caransebeș — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 9, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 554.

Cînd Mihail Sadoveanu împlinește cincizeci de ani — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 9, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 554-555.

Planuri de federalizare balcanică — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 9, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 560-563.

Răspuns unui scriitor ungar — Gîndirea, X, 1930, nr. 12, rubrica *Cronica: Idei, fapte & oameni*, p. 474-476.

Între literatură și politică — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 10, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 617-620.

Valea Teleajenului — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 10, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 630-631.

Legăturile dintre stat și educația poporului — Boabe de grâu, I, 1930, nr. 10, rubrica *Educația poporului în alte țări*, p. 634-636.

Muzeul Simu (cu 22 figuri și o planșă colorată) — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 1, p. 29-41.

Iconari ardeleni — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 48-49.

Ocrotirea copilului — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 1, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 50-52.

Călători din trecut — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 2, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 120-121.

Turismul în România — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 2, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 121-124.

Bibliografie și bibliografi — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 3, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 164-165.

Grafica română — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 4, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 232-234.

Salonul oficial — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 4, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 235-237.

Un ziarist mai puțin — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 4, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 237-239.

Păpușile — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 4, rubrica *Cronica: Teatru, muzică, cinematograf, radio*, p. 239.

Turismul român — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 4, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 239-240.

Balcicul (cu 14 figuri) — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 5, p. 260-270.

Bibliotecile populare ale altora — Boabe de grâu, I, 1931, nr. 5, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 283.

Shakespeare în România — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 5, rubrica *Cronica: Teatru, muzică, cinematograf, radio*, p. 291-292.

Vara românească — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 5, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 294-296.

Turismul de munte — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 5, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 294-296.

Turismul de apă — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 5, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 296-299.

N. Iorga — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 6-7, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 344-345.

Folclor pe drumuri — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 6-7, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 345-347.

Oaspeți de artă — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 6-7, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 352-353.

Teatru în aer liber — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 6-7, rubrica *Cronica: Teatru, muzică, cinematograf, radio*, p. 357.

Institutul social român — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 8-9, p. 369-386.

Pentru George Enescu — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 8-9, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 416-418.

Bunii templieri — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 8-9, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 421-424.

Păpușile pe scenă — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 8-9, rubrica *Cronica: Teatru, muzică, cinematograf, radio*, p. 424-425.

Geografi sași — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 8-9, rubrica *Cronica: Turism, sport, educație fizică*, p. 425-426.

A doua conferință interbalcanică — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 10-11, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 484-489.

Cele două Turcii — Boabe de grâu, II, 1931 nr. 10-11, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 489-492.

O conferință a mării — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 10-11, rubrica *Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții*, p. 492-494.

- O nouă filarmonică — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 10-11, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 494.
- Cîntecul călător — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 10-11, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 495-496.
- Muzică răsăriteană — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 10-11, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 495-496.
- O casă a muzelor — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 10-11, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 496.
- Parcul etnografic de la Hoiia (cu 12 figuri) — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 12, p. 524-532.
- Oamenii țării — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 12, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 546.
- Biblioteca în România — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 12, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 546-549.
- „Astra” la Sfîntul Gheorghe — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 12, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 550-551.
- Cel din urmă tovarăș al lui Bălcescu — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 12, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 551-552.
- Filmul educativ — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 12, rubrica Cronica: Teatru, muzică, cinematograful, radio, p. 554-557.
- Fărîme de țară — Boabe de grâu, II, 1931, nr. 12, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 558-560.
- O sută de ani de iubire de oameni — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 1-2, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 52-53.
- Propaganda — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 107-109.
- Săptămîna lui Coșbuc — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 109-110.
- Un nou Dante românesc — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 110-111.
- Bibliotecă populară — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 110-111.
- Biblioteca publică din Brașov — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 111-112.
- Scoli de tipografie — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 112-113.

- Centenarul lui Goethe — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 113-116.
- Gînduri despre Goethe — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 116.
- Versuri în românește de Goethe — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 116-117.
- Societatea bulgaro-română — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 118-120.
- Zile de teatru bulgar — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 3-4, rubrica Cronica: Teatru, muzică, cinematograful, radio, p. 120-121.
- Un poet de la miazănoapte — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 176-177.
- Ecouri romane — „Ephemeris Dacoromana” — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 177-179.
- Scriitorii la Budapesta — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 179-182.
- Bibliografia româno-ungară — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 183-185.
- Artiștii sași — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 185-187.
- Ziua temperanței la Brașov — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 5, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 187-188.
- Universitatea și serviciul social la sate — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 6, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 249-253.
- Tinerimea română — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 6, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 253-254.
- Biserica din Boiana — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 6, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 255-256.
- Crucea călătoare — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 6, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 256.
- Hajdeu, omul — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 298-299.

Castelul cu poeți — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți conferințe, congrese, expoziții, p. 300-303.

Reviste literare — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 303-304.

Un portret necunoscut al lui Miron Costin — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 305-306.

Neștiința de carte — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 308-311.

Starețul de șaptezeci de ani — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 7, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 311-312.

Privind cum curge Dunărea — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 7, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 312-315.

Salonul oficial — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 8, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 379-380.

Un pictor sas — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 8, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 380-382.

Filmul sovietic — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 8, rubrica Cronica: Teatru, muzică, cinematograful, radio, p. 382-383.

La începutul noului an școlar — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 9, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 436-437.

Vecinătăți culturale — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 9, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 437-440.

Filme balcanice — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 9, rubrica Cronica: Teatru, muzică, cinematograful, radio, p. 442-444.

Priveștiile românești — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 9, rubrica Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 447-448.

Monitorul oficial (cu 18 figuri) — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 10, p. 474-487.

Adunarea „Astreji” — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 10, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 497-499.

Pe văile Maramureșului — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 10, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 499-505.

Congrese istorice — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 10, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 505-510.

C. Rădulescu-Motru, om de cultură — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 10, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 512-515.

Aminlirea lui Pârvan — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 10, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 515-516.

Omul școlii — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 12, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 640-641.

Comemorarea lui Paciurea — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 12, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 642-646.

Școala apei — Boabe de grâu, III, 1932, nr. 12, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 646-647.

100 de ani de publicație oficială — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 48-49.

Românii din alte țări — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 49-52.

Monografiile de artiști — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 52-54.

Cultura mulțimii — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 54-57.

Din an în an — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 1, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 57-59.

Academia României de la Roma — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 2, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 111-115.

Poezii vechi — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 2, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 115-116.

Andreescu — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 173-175.

John Galsworthy — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 175-176.

Romanul românesc — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 176-180.

Artiști de ieri — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 180-183.

Expoziții de artă — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 184-186.

Heliconul ardelen — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 3, rubrica Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 186-187.

Culisele cifrelor — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 3, rubrica Cronica: Teatru, muzică, cinematograful, radio, p. 187-189.

Ouă de Paști — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 4, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 248-250.

Școala de bibliotecari — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 4, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 251-254.

Autoportrete și saloane de primăvară — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 4, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 254-256.

Machiavelli — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 5, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 302-303.

Timpul liber al lucrătorului — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 5, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 304-308.

Populația României — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 5, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 308-310.

Între cehoslovaci și români — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 5, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 310-312.

Populația României — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 5, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 312-313.

Cinematograful și radiofonia — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 5, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 313-317.

Delta Dunării — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 5, rubrica *Cronica*: Turism, sport, educație fizică, p. 317-319.

Ziua cărții — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 6, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 375-380.

Analize literare — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 6, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 380-381.

Muzeul Antipa — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 6, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 381-382.

Excursiile școlare — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 6, rubrica *Cronica*: Turism, sport, educație fizică, p. 382-384.

Congrese de scriitori — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 7, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 439-444.

Bucura Dumbravă — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 7, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 444-448.

Colecția de artă Zambaccian — Boabe de grâu, IV, 1933 nr. 8, p. 449-462.

Viața nouă universitară — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 8, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 479-482.

Mari scriitori de astăzi — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 8, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 482-485.

Academia Română — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 8, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 485-490.

Filme românești — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 8, rubrica *Cronica*: Teatru, muzică, cinematograful, radio, p. 490-491.

Cunoștințe folositoare — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 8, rubrica *Cronica*: Turism, sport, educație fizică, p. 491-493.

Eclipsă de soare pe Omu — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 8, rubrica *Cronica*: Turism, sport, educație fizică, p. 493-494.

La moartea unui episcop — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 9, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 564-565.

Cum se strâng și se păstrează cărțile — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 9, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 574-576.

Zile brașovene — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 10, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 623-625.

Cultura poporului în Cehoslovacia — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 10, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 628-638.

Un scriitor al tinereții — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 10, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 630-635.

Șt. Dimitrescu — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 10, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 635-638.

Tradiții negustorești — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 11, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 690-691.

Despre cițiva Andreești — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 11, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 691-693.

Artiștii soarelui — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 11, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 693-696.

Românii din Bulgaria — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 11, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 696-697.

Selma băsnuitoarea — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 11, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 697-701.

Expoziții brîncovenești — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 11, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 701-703.

Cu undița — Boabe de grâu, IV, 1933, nr. 11, rubrica *Cronica*:
Turism, sport, educație fizică, p. 703-704.

Conferințele P.E.N.—Clubului din Cluj — Boabe de grâu, IV,
1933, nr. 12, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese,
expoziții, p. 758-760.

Portrete boierești — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 1, rubrica *Cro-*
nica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 54-55.

Ovid Densusianu — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 1, rubrica *Cro-*
nica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 56-58.

O tipografie de patru sute de ani — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 1,
rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 58-
59.

Hărți culturale — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 1, rubrica *Cronica*:
Teatru, muzică, cinematograf, radio, p. 61-62.

Cojoacele iernii — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 1, rubrica *Cronica*:
Turism, sport, educație fizică, p. 62-64.

Organizări ale tinerimii — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 2, rubrica
Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 98-101.

Monografia sociologică — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 2, rubrica
Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 101-102.

Valuri de muzică — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 2, rubrica *Croni-*
ca: Teatru, muzică, cinematograf, radio, p. 109-110.

Enciclopedie fotografică — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 2, rubrica
Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 110-112.

La Voroneș — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 2, rubrica *Cronica*: Tu-
rism, sport, educație fizică, p. 112-114.

Săptămîna cărții — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 3, rubrica *Cronica*:
Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 167-171.

Școlile țărănești — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 3, rubrica *Cronica*:
Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 172-174.

Scriitorii între ei — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 3, rubrica *Cronica*:
Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 174-175.

Expoziția Ivan Hristov — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 3, rubrica
Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 174-175.

Brașovul — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 3, rubrica *Cronica*: Tu-
rism, sport, educație fizică, p. 178-181.

Geniul rural — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 4, rubrica *Cronica*:
Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 242-244.

Legăturile cu Franța — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 4, rubrica
Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 246-247.

Salonul oficial — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 4, rubrica *Cronica*:
Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 247-249.

Delta Dunării — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 4, rubrica *Cronica*:
Turism, sport, educație fizică, p. 251-254.

P.E.N.-Clubul român (cu 18 figuri) — Boabe de grâu, V, 1934,
nr. 5, p. 284-300.

Pentru satul românesc — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 5, rubrica
Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 313-315.

George Alexandru Matei la cincizeci de ani — Boabe de grâu,
V, 1934, nr. 5, rubrica *Cronica*: Cărți, conferințe, congre-
se, expoziții, p. 316-318.

Țara în imagini — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 5, rubrica *Croni-*
ca: Turism, sport, educație fizică, p. 318-320.

Scaune împărătești — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 6, rubrica *Cro-*
nica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 371-372.

Văcărenii, sat de apă — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 6, rubrica
Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 372-377.

Altă Dunăre — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 6, rubrica *Cronica*:
Turism, sport, educație fizică, p. 377-379.

Mînăstiri românești — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 6, rubrica *Cro-*
nica: Turism, sport, educație fizică, p. 379-383.

Cărți noi — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 7, rubrica *Cronica*: Cărți,
conferințe, congrese, expoziții, p. 430-431.

Pentru Dobrogea — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 7, rubrica *Croni-*
ca: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 431-433.

Cultura pentru țară — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 7, rubrica *Cro-*
nica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 433-436.

Desen și gravură — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 7, rubrica *Cro-*
nica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 440-442.

În căutarea muzicii — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 7, rubrica
Cronica: Teatru, muzică, cinematograf, radio, p. 442-443.

Educație fizică la țară — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 7, rubrica
Cronica: Turism, sport, educație fizică, p. 445-447.

Istorie literare — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 8, rubrica *Cronica*:
Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 501-502.

Librării la sale — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 8, rubrica *Croni-*
ca: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 502-503.

Valea Oltului — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 8, rubrica *Cronica*:
Turism, sport, educație fizică, p. 510-512.

În cîmpul obiectivului — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 9, rubrica
Cronica: Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 573-574.

Vatra Bucureștilor — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 9, rubrica Cronica : Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 574-576.

Cartea la sate — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 10, rubrica Cronica : Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 635-638.

Picturi murale — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 10, rubrica Cronica : Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 638-639.

Datorii pe care le aminăm — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 10, rubrica Cronica : Turism, sport, educație fizică, p. 639-640.

România la Bruxelles — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 11, rubrica Cronica : Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 696-697.

Cronici de familie — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 12, rubrica Cronica : Cărți, conferințe, congrese, expoziții, p. 762-763.

Valea Dîmboviței — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 12, rubrica Cronica : Turism, sport, educație fizică, p. 764-766. A fost republicat în Buletinul Oficiului Național de Turism, I, 1936, nr. 4, p. 5-8.

Viața românească în Munții Făgărașului — Boabe de grâu, V, 1934, nr. 12, rubrica Cronica : Turism, sport, educație fizică, p. 766-768.

Știința socială în străinătate [Prelegerile d-lui D. Gusti în Franța și Germania] — Arhiva, XII, 1935, p. 563.

Drumeție și turism — Buletinul Oficiului Național de Turism, I, 1935, nr. 1, p. 8.

Podul peste Dunăre al Bucureștiului — Buletinul Oficiului Național de Turism, I, 1935, nr. 6, p. 2-3.

Pe urmele lui Smighelschi — Gînd românesc, II, 1935, nr. 10, p. 472-475.

București, centru de turism — România, I, 1936, nr. 7-8, p. 4-7.

O avuție națională : turismul și organizarea lui — România, I, 1936, nr. 7-8, p. 22-24.

Pe Ceremuș — România, I, 1936, nr. 15, p. 24-26.

Institutul social român — Arhiva, XIII, 1936 [Omagiul prof. D. Gusti — XXV de ani de învățămînt universitar 1910-1935], p. 577-594.

Drumuri și popasuri pentru o vacanță de iarnă — Buletinul Oficiului Național de Turism, II, 1937, nr. 2, p. 31-32.

Drumuri de primăvară pe Dunăre — Buletinul Oficiului Național de Turism, II, 1937, nr. 5, p. 26-27.

Întîii drumeji de munte în România — Buletinul Oficiului Național de Turism, II, 1937, nr. 6, p. 25-26.

Apele românești — Natura, XXVI, 1937, nr. 6, p. 258-262.

Lunca Dunării — România, III, 1938, nr. 4, p. 17-19.

Drumeție la marea noastră — România, III, 1938, nr. 7, p. 17-20.

Drumuri dobrogene — România, III, 1938, nr. 8, p. 17-19.

Cele mai frumoase drumuri din țară — România, III, 1938, nr. 9, p. 17-19, și în Natura, XXVII, 1938, nr. 9, p. 369-376.

Cu pescarii vînători în ballă — România, III, 1938, nr. 10, p. 22-24.

Praznicul unui clasic — Revista Fundațiilor regale, V, 1938, nr. 11, octombrie, p. 440-445.

Popas pe Tîmpa — România, III, 1938, nr. 12, p. 17-18.

O țară de munți — România, IV, 1939, nr. 3, p. 17-20.

Cîntarea României — Universul literar, XLVIII, 1939, nr. 14, aprilie, p. 1-2.

Începuturi — Muncă și voie bună, I, 1939, nr. 9, 1 august, p. 5.

Brașovul nou — Muncă și voie bună, I, 1939, nr. 15, 1 noiembrie, p. 5.

Pe Argeș în sus — Revista Fundațiilor regale, VI, 1939, nr. 12, decembrie, p. 646-651.

Crăciun în munți — România, IV, 1939, nr. 12, p. 25.

Eminescu, geniu romantic — Revista Fundațiilor regale, VII, 1940, nr. 5, mai, p. 407-414.

Întîii noștri zburători — Jurnalul, II, 1940, nr. 147, aprilie, p. 1-2.

Știință vie — Muncă și voie bună, II, 1940, nr. 9, 1 mai, p. 12.

Visul lui Ion Creangă — Revista Fundațiilor regale, VIII, 1941, nr. 5, mai, p. 254-261.

Românii din dreapta Dunării — Transilvania, 72, 1941, nr. 4, iunie, p. 269-273.

Andrei Mureșanu — Transilvania, 72, 1941, nr. 8, octombrie, p. 544-550.

Ion Costescu și muzica noastră — Transilvania, 72, nr. 9, 1941, noiembrie, p. 651-655.

Amintirea lui George Vâlsan — Transilvania, 73, 1942, nr. 2-3, februarie-martie, p. 196-199.

Călătoriile lui Ion Codru-Drăgușanu — Transilvania, 73, 1942, nr. 5, mai, p. 373-380.

Anotimpurile Dunării — Convorbiri literare, LXXV, 1942, nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 560-565.

Horia — Transilvania, 73, 1942, nr. 11, noiembrie, p. 819-829.

Două rapoarte de premier academică: „Maria Cantemir” de Lucia Borș; „Crucile de piatră de pe Valea Carașului” de Virgil Birou — *Transilvania*, 73, 1942, nr. 11, noiembrie, p. 879-881.

Păcală — *Preocupări literare*, VII, 1942, nr. 11, noiembrie, p. 568-573.

Miorița — *Transilvania*, 73, 1942, nr. 12, decembrie, p. 913-921.

Școli vechi — *Transilvania*, 73, 1942, nr. 12, decembrie, p. 954-958.

Frescele de la Curtea-de-Argeș — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 1, ianuarie, p. 74-77.

Griji de astăzi — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 2, februarie, p. 138-142.

„România” de Nicolae Iorga — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 165-172.

Turnul Sighișoara — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 5, mai, p. 369-373.

Un voievod filozof — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 5, mai, p. 387-391.

Coloana Traiană — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 6, iunie, p. 427-432.

Bucovina — *Vremea*, 1943, 27 iunie.

Un viteaz — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 4, 27 iunie, p. 1-2.

Călătorul Titu Maiorescu [cu supratitlul: Călătorului îi șade bine cu drumul] — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 5, 4 iulie, p. 1-3.

Medicină și artă — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 6, 11 iulie, p. 1-3.

Sinaia de odinioară — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 7, 18 iulie, p. 1-2.

Sturza Scheianu — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 8, 25 iulie, p. 1-2.

O nouă istorie a românilor — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 7-8, iulie-august, p. 617-621.

Cei 12 paladini — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 11, 15 august, p. 1-2.

Viața noastră culturală — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 11, 15 august, p. 1-2.

Scritorii Transilvaniei — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 12, 22 august, p. 1-2.

O călătoare — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 13, 29 august, p. 1-2.

Gura Motrului — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 14, 5 septembrie, p. 1-2.

Intr-un sat din Transilvania — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 15, 12 septembrie, p. 1-2.

Oamenii din trecut — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 17, 26 septembrie, p. 1-2.

Nicolae Iorga, întemeietor de muzee — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 9-10, septembrie-octombrie, p. 693-700.

Om de școală — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 18, 3 octombrie, p. 1-2.

Psihotehnică — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 19, 10 octombrie, p. 1-2.

Zilele „Astrei” — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 20, 17 octombrie, p. 1-2.

George Alexandru Matei — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 21, 24 octombrie, p. 1-2.

Filozoful de la Butoiești — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 22, 31 octombrie, p. 1-2.

Colecționarul care a încărunțit — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 25, 21 noiembrie, p. 1-2.

Casa Văcăreștilor — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 27, 5 decembrie, p. 1-2.

Steagurile de la Alba Iulia — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 29, 19 decembrie, p. 1-2.

Grigorescu și botanica — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1943, nr. 30, 26 decembrie, p. 1-2.

Ștefan Popescu — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 31, 2 ianuarie, p. 1-2.

Cartea literară — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 32, 9 ianuarie, p. 1-2.

Ion Simionescu — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 34, 23 ianuarie, p. 1-2.

Duiliu Zamfirescu în scrisori — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 36, 6 februarie, p. 1-2.

Institutele străine — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 37, 13 februarie, p. 1-2.

Literatură și artă — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 40, 5 martie, p. 1-2.

- Pe urmele lui Moise-Vodă — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 41, 12 martie, p. 1-2.
- O seară a Dobrogii — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 42, 19 martie, p. 1-2.
- Grigore Antipa — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 43, 26 martie, p. 1-2.
- Basmele — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 44, 2 aprilie, p. 1-2.
- Știință și reformă socială — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 48, 4 iunie, p. 1-2.
- Frescele de la Argeș — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 53, 9 iulie, p. 1-2.
- Naționalismul cărturarilor latiniști — *Transilvania*, 75, 1944, nr. 6-7, iunie-iulie, p. 379-384.
- Sfântul Christofor — *Transilvania*, 75, 1944, nr. 6-7, iunie-iulie, p. 465-469.
- Pericle Papahagi și Caragiale — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 54, 16 iulie, p. 1-2.
- Cartea românească — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 55, 23 iulie, p. 1-2.
- O școală de zbor — *Săptămîna C.F.R.*, IV, 1944, nr. 56, 30 iulie, p. 1-4.
- George Vâlsan, după 10 ani — *Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii literare*, seria a III-a, tomul XIV, Mem. 2, București, 1945, p. 23-46.
- Ion Bianu — *Revista Fundațiilor regale*, XII, 1945, nr. 4, aprilie, p. 222-226.

IV. EDIȚII

- Povestitori români. Bucăți alese (1880—1925)*, cu o prefață și însemnări de Emanoil Bucuța, Biblioteca muncii, colecția „Cultură generală”, București, 1929, 142 p.
- Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913)*, cu un cuvînt de introducere și însemnări de Emanoil Bucuța, Fundația de literatură și artă „Regele Carol II”, 1937, în 8°, 361 p. + 2 portr. + 8 pl.; ed. a II-a, Casa Școalelor, 1944, în 8°, 436 p. + 10 pl.
- G. Vâlsan, *Pămîntul românesc și trumusele lui*, cu un cuvînt de deschidere de Em. Bucuța, Casa Școalelor și a Culturii Poporului, București, 1940, 174 p. + fotogr., p. 7-8.

- G. Vâlsan, *Sfaturi pentru studenți*, cuvînt înainte de Em. Bucuța, București, 1942, 144 p. + fotogr. + 1 facsimil, p. 3-5.

V. TRADUCERI

1) VOLUME :

- Okakura Kakuzo, *Cartea ceaiului. O armonie japoneză de artă, cultură și viață*, traducere din englezește de Emanoil Bucuța, București [f.a.], Editura Fundației culturale „Principele Carol”, colecția „Cartea vremii”, nr. 12, 90 p.

2) IN VOLUME COLECTIVE :

- Goethe, *Versuri în românește cu prilejul a o sută de ani de la moartea poetului*, Editura Dacia, București, 1932, 64 p. Conține trei poezii traduse de Emanoil Bucuța: *Cîntecul drumețului noaptea* — *Wanderers Nachtlied* — toamna 1780, p. 21; *Către lună* — *An den Mond* — vara 1775, p. 22-23; *Regăsire* — *Wiederfinden* — septembrie 1815, p. 47-48.

3) IN PERIODICE

- Max Dauthendey, *Azi nu vrea să se facă seară* (cu o scurtă notiță biografică) — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 7, 3 august, rubrica *Însemnări*, p. 3 (trad. Em. B.).
- Rémy de Gourmont, *Chip de vis (din Sixtina, roman din viața cerebrală)* — *Ideea europeană*, I, 1919, nr. 12, 7 septembrie, p. 3 (trad. Em. B.).
- Educația adulților în Polonia* (după A. Konewka, din *International Handbook of Adult Education*) — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 4, rubrica *Educația poporului în alte țări*, p. 259-262.
- Educația adulților în Iugoslavia* (din *Intern. Handb.*) — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 5, rubrica *Educația poporului în alte țări*, p. 330.
- Heinrich Zillich, *Focul*, cu patru desene de Fritz Kimm — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 7, p. 425-429.
- C. Hegermann-Lindenchrone, *Educația adulților în Danemarca* (din *Intern. Handb.*) — *Boabe de grîu*, I, 1930, nr. 7, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 447-450.

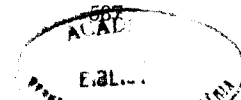
- Robert von Erdberg, *Educația liberă a adulților în Germania* (din *Intern. Handb. ...*) — *Boabe de grâu*, I, 1930, nr. 8, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 571-574.
- L. Delsinne, *Educația lucrătorilor în Belgia* (din *Intern. Handb. ...*) — *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 1, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 61-64.
- K. Straub, *Educația poporului în Elveția* (din *Intern. Handb. ...*) — *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 2 rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 125-126.
- Morse A. Cartwright, *Educația poporului în Statele Unite ale Americii* (I) (din *Intern. Handb. ...*) — *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 3, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 180-184.
- Morse A. Cartwright, *Educația poporului în Statele Unite ale Americii* (II) (din *Intern. Handb. ...*) — *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 4, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 241-244.
- Knut Tynell, *Educația poporului în Suedia* (I), „Educația liberă a poporului” (din *Intern. Handb. ...*) — *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 6-7, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 363-368.
- 1) A. Thomson și 2) Oscar Olson, *Educația poporului în Suedia* (II) — *Boabe de grâu*, II, 1931, nr. 8-9, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 427-432.
- Z. Castren, *Educația poporului în Finlanda* (I) — *Boabe de grâu*, III, 1932, nr. 1-2, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 61-64.
- Z. Castren, *Educația poporului în Finlanda* (II) — *Boabe de grâu*, III, 1932, nr. 5, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 190.
- Z. Castren, *Educația poporului în Finlanda* (III) — *Boabe de grâu*, III, 1932, nr. 8, rubrica: *Educația poporului din alte țări*, p. 317-320.
- Jenny Krafft, *Educația poporului în Olanda* (I) — *Boabe de grâu*, III, 1932, nr. 12, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 654-656.
- Jenny Krafft, *Educația poporului în Olanda* (II) — *Boabe de grâu*, IV, 1933, nr. 1, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 62-64.
- Julius Teutsch, *Muzeul săsesc al Țării Birsei din Brașov* (cu 11 figuri) — *Boabe de grâu*, IV, 1933, nr. 3, p. 138-146.
- Elena Văcărescu, *Casa Văcăreștilor* — *Boabe de grâu*, IV, 1933, nr. 10, p. 604-611.

- M. A. Zibulenko, *Munca bibliotecilor în Rusia prerevoluționară și în U.R.S.S.* (din *Bibliothèque populaires et loisirs ouvriers*, publicate de Institutul național de cooperare intelectuală) — *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 2, rubrica: *Educația poporului în alte țări*, p. 115-130.
- Alex. P. Pinkevici, *Universitatea în Rusia Sovietică* (din *University in a Changing World*) — *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 2, rubrica *Educația poporului din alte țări*, p. 120-128.
- * * * *Bibliotecile populare din Italia* — *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 3, rubrica *Educația poporului în alte țări*, p. 182-192.
- Hermann Tontsch, *Tipografia „Honterus” din Brașov (1533)* — *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 4, rubrica *Articole*, p. 206-217.
- Alfred Krammer, *Muzeul societății transilvane din Sibiu de științe naturale* — *Boabe de grâu*, V, 1934, nr. 11, rubrica *Articole*, p. 678-687.

B. REFERINȚE CRITICE

- Aderca, Felix, *Emanoil Bucuța: „Florile inimii”* — *Izbînda*, III, 1921, p. 714.
- Breazu, I., „*Pietre de vad*”, III — *Transilvania*, 74, 1943, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 318.
- Călinescu, George, *Emanoil Bucuța* — *Gîndirea*, VIII, 1928, nr. 8-9, p. 365-367.
- Călinescu George, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 764-767.
- Chinez, Ion, *Emanoil Bucuța: „Capra neagră”* — *Gînd românesc*, VIII, 1940, nr. 1-4, p. 90-92.
- Cioculescu, Șerban, *O față nouă a lui Duiliu Zamfirescu* — *Revista Fundațiilor regale*, III, 1936, nr. 8 august, p. 417-433.
- Cioculescu, Șerban, *Emanoil Bucuța* — *Adevărul*, 60, 1946, nr. 16 698.
- Ciopraga, Constantin, *Un scriitor reactualizat: Emanoil Bucuța* — *Cronica*, 13 noiembrie 1971.
- Constantinescu, Pompiliu, „*Fuga lui Șefki*” — *Sburătorul*, IV, 1927, nr. 8, februarie, p. 107.
- Constantinescu, Pompiliu, *Epica 1930-1940* — *Revista Fundațiilor regale*, VI, 1940, nr. 6, iunie, p. 774.

- Crainic, Nichifor, *Poetul familiei: Emanoil Bucuța — Lamura*, II, 1921, nr. 5, februarie, p. 413-415.
- Crăciun, Eugen, *Figuri dispărute: Emanoil Bucuța — Jurnalul de dimineață*, VII, 1946, nr. 576, 26 octombrie, p. 1.
- Crohmălniceanu, Ovid, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, Editura Minerva, București, 1972, p. 539-543.
- Curticeanu, Mircea, *Emanoil Bucuța, inedit: 4 scrisori către Ion Breazu — Tribuna*, nr. 40 (714), 1 octombrie 1970.
- Georgescu-Tistu, N., *Biblioteca satului — Revista Fundațiilor regale*, IV, 1937, nr. 2, februarie, p. 421-422.
- Ionescu, D. Const., *Emanoil Bucuța — Ramuri*, ianuarie 1947, p. 82-83.
- Iordăchescu, Constantin, *Cum se distrug scriitorii — Junimea Moldovei de Nord, Botoșani*, II, 1921, nr. 1, aprilie, rubrica: *Moravuri literare*, p. 13-19.
- Iorga Nicolae, *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. II, *În căutarea fondului*, București, Editura Adevărul, 1934, cap. VII: *După războiul și criza bolilor literare*, p. 259, și III, *Scriitorii*, p. 292-293.
- Isac, Emil, *Emanoil Bucuța — Cuvîntul liber*, III, 1921, nr. 1.
- Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, *Evoluția poeziei lirice*, București, Editura Ancora, 1927: *Poezia de „sentiment”*, XXIII. *Miniaturistii*: 1. *Em. Bucuța*. 2. *Emil Dorian*, p. 237-240; vol. IV, *Evoluția „prozei literare”*, 1928, XXI. *Neosemănătorismul ardelean: Em. Bucuța, sămănătorist liric și etnografic*: 1) *„Legătura roșie”*; 2) *„Fuga lui Șeiki”*, p. 205-211. Reproduse în Editura Minerva, 1973, vol. I, p. 526-529; vol. II p. 149-153.
- Lovinescu, Eugen, *Critice*, V. *Figurine*, București, Editura Ancora, 1928, XIX. *Em. Bucuța*: 1. *Critica de la „Idea europeană”*; 2. *Poezia* (p. 134-142).
- Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane. 1900—1937*, București, Socec, [1937], mențiune la cap. *Gîndirea*, p. 50; partea a II-a, *Evoluția poeziei lirice*, cap. VI, *Sonete și miniaturi*, p. 135-136; partea a III-a, *Evoluția poeziei epice*: cap. III, § 4. *Epica „modernistă”, fantezistă, pamfletară, lirică, eseistică, pitorească*, p. 274-275.
- Micu, Dumitru, *„Gîndirea” și gîndirismul*, Editura Minerva, 1975, p. 761-770; 938-945.
- Mihăilă, G., *Un rapsod al frumuseților patriei: Emanoil Bucuța — Luceafărul*, IX, 1966, nr. 46 (237), 12 noiembrie, p. 7.
- Neamțu, Octavian, *Un om printre cărți — Emanoil Bucuța (27 iunie 1887 - 7 octombrie 1946) — Revista bibliotecilor*, XIX, 1966, nr. 12, p. 745-749.
- Negoieșcu, I., *Analize și sinteze*, Editura Albatros, 1976, p. 190-192.
- Păunescu-Ulmu, T., *Diņ cronica „Doliul literaturii române” — Ramuri*, ianuarie 1947.
- Pillat, Ion și Perpessicius, *Antologia poezilor de azi*, vol. I, Editura Cartea românească, 1925, p. 69-70.
- Perpessicius, *„Florile inimii” — Din paginile vremii*, I, 1921.
- Perpessicius, *Mențiuni critice*, seria I, București, 1928, *Proza: Emanoil Bucuța: „Legătura roșie”*, colecția „Cartea vremii”, p. 255-258; *Emanoil Bucuța: „Fuga lui Șeiki”*, Editura Cartea românească, p. 299-307; vol. II, 1934: *Emanoil Bucuța, „Crescătorul de șoimi”, cronici și eseuri*, colecția „Cartea vremii”, Editura Fundația „Principele Carol”, p. 228-234.
- Perpessicius, *Mențiuni critice: Un rapsod al pămîntului și al sufletului românesc: Emanoil Bucuța — Revista Fundațiilor regale*, XIII, 1946, nr. 3, martie, p. 573-579.
- Perpessicius, *Botanica și Nicolae Grigorescu — Revista Fundațiilor regale*, XIII, 1946, nr. 3, martie, p. 692-694.
- Petrescu, Camil, *Em. Bucuța — Revista Fundațiilor regale*, XIII, 1946, nr. 10, octombrie, p. 201.
- Predescu, Lucian, *Enciclopedia „Cugetarea”. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, București, 1940, p. 135.
- Pușcariu, Sextil, *Dicționarul limbii române*, I, *Prefață*, București, 1934, p. 2.
- Pușcariu, Val., *Emanoil Bucuța — Enciclopedia turistică românească*, vol. XIV, 1947, p. 99-100.
- Sebastian, Mihail, *Notă la „Capra neagră” — Revista Fundațiilor regale*, VI, 1939, nr. 8, august, p. 442-445.
- Streinu, Vladimir, *Despre o Românie Mare pitorească — Revista Fundațiilor regale*, VII, 1940, nr. 2, februarie, p. 390-404.
- Theodorescu, B., *Istoria bibliografiei române*, Editura Enciclopedică, 1972, p. 158-159.
- Vartic, Ion, *Insemnări la o pastorală citadină — Transilvania, Sibiu*, V (LXXXII), 1976, nr. 1, rubrica: *Mișcarea literară*, p. 37-38.
- Vianu, Tudor, *Arta prozatorilor români*, București, Editura Contemporană, 1941, cap. XII. *Romancierii. Al treilea realism*, p. 373-374.

TABLA ILUSTRĂȚILOR

Emanoil Bucuța în ultimii ani ai vieții	16—17
Coperta broșurii <i>Pentru Dicționarul limbii române</i>	16—17
Coperta volumului <i>Crescătorul de șoimi</i>	16—17
Bucura Dumbravă	16—17
Coperta revistei <i>Boabe de griu</i> , anul V, nr. 9, 1934	128—129
Coperta volumului I din <i>Pietre de vad</i>	128—129
Curtea de Argeș (Ilustrație la vol. II din <i>Pietre de vad</i>)	128—129
Bucegii (Ilustrație la vol. II din <i>Pietre de vad</i>)	128—129
Dunărea la Cazane (Ilustrație la vol. II din <i>Pietre de vad</i>)	128—129
Emanoil Bucuța și Lucia Borș-Bucuța la Predeal, în 1942	304—305
Dedicație pe vol. III din <i>Pietre de vad</i>	304—305
Muzeul Brukenthal din Sibiu (Ilustrație la vol. III din <i>Pietre de vad</i>)	304—305
Palatul Mogoșoaia (Ilustrație la vol. IV din <i>Pietre de vad</i>)	304—305
Emanoil Bucuța și Lucia Borș-Bucuța la Vatra Dornei, în 1943	448—449
Conferința despre George Vâlsan, ținută la Academia Română (23 mai 1945). Coperta	448—449

CUPRINSUL

DIN VOLUME

LEGĂTURA ROȘIE

Prietenul Iorgovan	7
Din carnetul unui drumet	9
În vâlmășag	13

CRESCĂTORUL DE ȘOIMI

Prietenii „Dicționarului”	19
Vasile Pârvan al amintirii	26

DIN MONOGRAFIA COLECTIVĂ

TRANSILVANIA, BANATUL, CRIȘANA, MARAMUREȘUL. 1918—1928

Pictură, sculptură, arhitectură, grafică în Transilvania, după unire și puțin înainte	39
--	----

PIETRE DE VAD, vol. I—IV

Pământ și oameni de la noi

Cântarea României	67
Cartea munților	74
Palatul Mogoșoaia	80
Valea Dimboviței	87
În Munții Făgărașului	93
Valea Oltului	100

Cele mai frumoase drumuri din țară	107
Brașovul	115
Anotimpurile Dunării	124
Călătoriile lui Ion Codru-Drăgușanu	133
Miorița	143
Casa Văcăreștilor	154
Călătorul Titu Maiorescu	162
Străbătînd România. Priveliști însuflețite	169

Pămînt și oameni din alte părți

Colaborări culturale	195
Viața lui Tolstoi	202
Abelard și Eloiza	217
Cîntecul Nibelungilor	228
Faust	238
Gutenberg	247
Werther	252

Arta cărții și arte plastice

Cînd scriitorii au șazeci de ani	263
Cînd filozofii împlinesc șazeci de ani	271
Eminescu, geniu romantic	278
Praznicul unui clasic	287
Horia	295
Ciubăr-Vodă	304
Păcală	313
Andrei Mureșanu	322
Nicolae Iorga	330
Universitatea de la Văleni	333
Un voievod filozof	339
Duiliu Zamfirescu în scrisori	346
Ștefan Popescu	354
Coloana Traiană	361
Cei 12 paladini	369

Cultură socială

Institutul social român	379
Astra	404
Virgil Madgearu	412

DIN PERIODICE

Grigore Antipa	421
Cartea românească	427
Ion Bianu	434
George Vălsan, după zece ani	440

INEDITE

Casa lui Ion Codru-Drăgușanu	467
Biblioteca	471
Nicolae Iorga, om de teatru	478
Lumea lui Petrașcu	485
Note	493
Bibliografie selectivă	547
Tabla ilustrațiilor	589